

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

**KARŞI HEGEMONYA MÜCADELESİNDE AYDINLARIN ROLÜ: YURT VE
DÜNYA ve ADIMLAR DERGİLERİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Cansu ALAÇAM KAMILOĞLU

Ankara, 2022

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

**KARŞI HEGEMONYA MÜCADELESİNDE AYDINLARIN ROLÜ: YURT VE
DÜNYA ve ADIMLAR DERGİLERİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Cansu ALAÇAM KAMILOĞLU

DANIŞMAN

Prof. Dr. Nurcan TÖRENLİ

Ankara, 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI**

**KARŞI HEGEMONYA MÜCADELESİNDE AYDINLARIN ROLÜ: YURT VE
DÜNYA ve ADIMLAR DERGİLERİ ÖRNEĞİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Nurcan TÖRENLİ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. Nurcan Törenli
2. Prof. Dr. Gökhan Atılğan
3. Prof. Dr. Aytül Tamer Torun
4. Prof. Dr. Mete Kaan Kaynar
5. Doç. Dr. Cenk Saraçoğlu

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Savunması Tarihi:

04.07.2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof Dr. Nurcan Törenli danışmanlığında hazırladığım “Karşı Hegemonya Mücadelesinde Aydınların Rolü: *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* Dergileri Örneği (Ankara. 2022)” adlı doktora tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Adı-Soyadı ve İmza

Cansu Alaçam Kamiloğlu

TEŞEKKÜR

Benim için hayli öğretici olan bu çalışma elbette yalnızca bireysel bir çabayla ortaya çıkmadı. Hayatımdaki pek çok değerli insanın desteğiyle bu yolculuğu tamamlayabildim. Öncelikle tezin konusunun seçiminden başlamak üzere çalışmanın büyük bir kısmında bocaladığım her noktada aydınlatıcı yorumlarıyla zorlukları aşmamı sağlayan saygı değer hocam Prof. Dr. Gökhan Atılgan’a teşekkür etmek isterim. Kendisinden hem akademisyenliğe hem de insanlığa dair çok şey öğrendim. Tüm yoğunluğuna rağmen tezimin kalan kısmındaki yolculuğunda değerli zamanını ve fikirlerini benden esirgemeyen tez danışmanım sevgili Prof. Dr. Nurcan Törenliye ne kadar teşekkür etsem az. Çalışmayı devam ettiremeyeceğimi düşündüğüm zamanlarda yaptığı faydalı yorumları sayesinde yol haritamı tekrar şekillendirdim. Tez yazım süreci boyunca gerek sağladığı önemli kaynaklar gerek yaptığı ufuk açıcı yorumlar ve öğretici yaklaşımı ile çalışmama anlamlı katkılar sağlayan sevgili hocam Prof. Dr. Aytül Tamer Torun’a minnettarım.

Eğitim hayatımın en başında içime merak ve öğrenme duygusunu eken biricik babam Ali Alaçam ve sevgili annem Kafiye Alaçam’a ve doktora sürecimin her aşamasında bana destek olan değerli ablam Duygu Alaçam Dehneliler’e çok teşekkür ederim. Verdiğim her kararda arkamda durdular, iyi ki varlar. Son olarak hayatımın her alanında her daim yanımda duran, zorlukları aşmam için bana güç veren, tezimle ilgili sorunları bıkmadan usanmadan dinleyen sevgili eşim Baran Kamiloğlu’na büyük bir teşekkür borçluyum. Hayatıma kattığı her değer için ona minnettarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
GİRİŞ.....	ii

BİRİNCİ BÖLÜM

40'LI YILLAR TÜRKİYESİ

1.1. Panorama: Savaş Yıllarında Türkiye'nin Genel Siyasi Durumu.....	32
1.1.1. “Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz”: Tek Partili Hayat ve Basın.....	46
1.1.1.1. Türkçülüğün Yükselişi: 40'lı Yıllarda Dergicilik Faaliyetleri	52
1.1.1.2. Bir Var Olma Mücadelesi: DTCF ve Düşünce Dergiciliği	61
1.1.2. Dosta Düşmana Karşı: DTCF Tasfiyesi	66

İKİNCİ BÖLÜM

KARŞI-HEGEMOYA MÜCADELESİ ve AYDINLAR

2.1. Hegemonya, Karşı-Hegemonya ve Aydınlar.....	84
2.1.1. Karşı-hegemonya Mücadelesi	106
2.1.2. Aydınlar ve Karşı Hegemonya Mücadelesindeki Rollerini.....	115
2.1.3. Organik Aydınlar Olarak <i>Yurt ve Dünya</i> ve <i>Adımlar</i> Kadroları.....	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

3.1. Birinci Aşama: Tanımlama.....	144
3.2. İkinci Aşama: Yorumlama.....	154
3.2.1. Metinlerarası Bağlam ve Varsayım	164
3.2.2. Sonuç	165
3.3. Üçüncü Aşama: Açıklama	166
3.3.1. Sonuç: Analistin Pozisyonu.....	170

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YURT VE DÜNYA ve ADIMLAR DERGİLERİNDE KARŞI

HEGEMONYA TEMALARI

4.1. Birinci Aşama: Tanımlama.....	172

4.1.1. Irkçılık-Turancılık Karşıtlığı	172
4.1.1.1. Hümanizma.....	235
4.1.1. 2. Evrensel ve Özgürleştirici Bilim	249
4.1.2. Evrensel Sanat	273
4.1.3. Sanatta ve Edebiyatta Toplumcu Gerçekçilik.....	277
4.1.4. Köycülük ve Köy Sosyolojisi	307
4.2. İkinci Aşama: Yorumlama.....	333
4.3. Üçüncü Aşama: Açıklama	343
 SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	351
KAYNAKÇA.....	365
ÖZET	378
ABSTRACT	365

GİRİŞ

Tezin Konusu

Türkiye’de 40’lı yıllarda düşünce dergiciliği siyasal hayatın önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Bu yıllar entelektüel üretimin hayli çeşitlendiği ve karşıt ideolojik konumların birbiriyle söylemsel ve ideolojik düzlemlerde yoğun bir mücadele içinde olduğu bir döneme tekabül eder. İdeolojik alanda çeşitli akımlar varlık göstermiş ve bunlar iç ve dış politikanın değişen seyrine göre şekillenmiştir. Siyasal hayatta toplumsal olarak farklı derecede güce sahip bu ideolojik oluşumların her biri kendi yaşam alanını yaratma, onu muhafaza etme ve genişletme çabasıdadır. Başat güçler olarak Kemalist devrimleri toplumun kılcal damarlarına nüfuz ettirmeyi ve gündelik hayatı biçimlendirmeyi hedefleyen resmî ideoloji ile savaş yıllarında Almanya ile kurulan yakın ilişkilerin de rüzgârıyla kuvvetlenen ırkçılık-Turancılık düşüncesi yer almaktadır. Hem ülke hem de dünya konjonktüründe yükselişte olan aşırı sağcı ve ırkçı zihniyetin karşısında ise Takrir-i Sükûn Yasası ile sessizliğe bürünmek zorunda kalan kimi sol yönelişli gazete ve dergiler ile bunları çıkaran aydınlar yer almıştır. İşte *Yurt ve Dünya* (1941) ile *Adımlar* (1943) dergileri, böyle gerilimli bir ortamda ekonomide antikapitalist, toplumsal ve siyasal hayatta antifaşist, sanatta ve edebiyatta toplumcu gerçekçi bir yaklaşımla yayın hayatına girmiştir. Her iki dergi de çıkarıldığı dönemin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel pratiklerini çok yönlü bir biçimde serimleyen oluşumlardır. Anılan dergiler mevcut düzenin aksayan yanlarına bir dizi tema etrafında kapsamlı eleştiriler getirmişlerdir. Dahası bu dergiler söz konusu aksaklıkların nasıl çözüleceği sorununa kendi ilerici, zaman zaman “Atatürkçü” ve Marksist izler taşıyan perspektifiyle yaklaşmışlardır.

Siyasal ve entelektüel hayatın çeşitli ideolojik görüşlerle dolu olduğu 40’lı yıllarda çıkarılan *Yurt ve Dünya* dergisi geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Dergide sosyal bilimler ve sanat tartışmaları, çağdaş bir düşünce akımı olarak hümanizm yer almış, öte

yandan faşizm eleştirilmiştir. Türkiye’den ve diğer ülkelerden toplumcu gerçekçi yazarlar ve eserleri tanıtılmıştır (Toprak, 1984: 39). Benzer biçimde *Adımlar* dergisi de kapsamlı bir biçimde hümanizm tartışmalarına yer vermiş, evrensel bilim anlayışının neden gerekli olduğunu açıklığa kavuşturmuş ve sanat ve edebiyatta toplumcu gerçekçi akımı savunmuştur (Kasapoğlu, 2011).

Söz konusu dönemde sağcı akımlar anılan dergilerin savunduğu bu tür değerlere şiddetle karşı çıkmış ve hatta bunları yok edilmesi farz sayılan kavramlar olarak değerlendirmiştir. Böyle bir toplumsal bağlamın içinde her iki dergi de siyasal gündemin tartışmalı konuları haline gelmiştir. Dergiler, siyasal hayatta ırkçı-Turancı çevrelerce birer düşman ilan edilmelerine rağmen ilerici yayın çizgisinde ısrarcı olmuş ve düşünsel kaynaklarını içinde bulundukları tarihsel gerçeklikten almışlardır. *Yurt ve Dünya*’nın hem DTCF’den hem de fakülte dışından oluşan bir yazar kadrosu vardır. Dergide DTCF’den Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Esenel Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu ve fakülte dışından Adnan Cemgil, Muvaffak Şeref, Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar gibi dönemin önemli aydınları yer almaktadır. Dergi kadrosu somut olaylardan hareketle büyük oranda akademik çevrenin dışına hitap etmeyi amaçlamıştır. Niyazi Berkes derginin temel amacını şu sözlerle ifade eder:

Öğrendiklerimizi, düşündüklerimizi üniversite öğrenimi dışında bulunan genel okuyucuya tanıtmak isteği ile bir dergi çıkarma girişimimiz olmuştu. Büyük bir savaşın başlamış olması ileri düşünlü olan, particiliği bir zanaat haline getirmemiş olan aydınları sarsmıştı... Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecinin dönülemeyecek bir gidiş olduğuna inandığımız için, onun çağdaş bir toplum olma yoluna girdiği bir zamanda bütün gücüyle kendine dayanmasını, serüvenlere sürüklenmemesini istiyorduk. Çıkarmayı düşündüğümüz dergi bir ihtisas dergisi olmayacaktı (Berkes N., 2019: 270).

Derginin kurucuları toplumsal, siyasal, kültürel, sosyal psikolojik ve sanatsal alanlarda gerçekleşen değişim ve dönüşümleri akademik birikimleri yardımıyla anlamak ve böylelikle ülkenin kalkınma meselelerini aydınlatmak istemişlerdir (Atılğan, 2018: 439).

İlerleyen yıllarda Türkiye sosyalist hareketinin önemli liderlerinden biri haline gelecek dergi yazarlarından Behice Boran, *Yurt ve Dünya*’nın 21. sayısında dergiden

ayrılmış ve Mayıs 1943'te Muzaffer Şerif Başoğlu ile *Adımlar*'ı¹ çıkarmıştır (Atılğan, 2009b: 55). *Adımlar* dergisi de *Yurt ve Dünya* ile benzer bir ideolojik konumdan dünyaya bakmış ve ilerici bir yayın çizgisi benimsemiştir. Dergi 12 sayı çıkarıldıktan sonra kapatılmıştır. *Adımlar*'ın genel düşünsel eğilimi toplumcu gerçekçi ve ilerlemeci bir anlayışa dayanmıştır. Dergide önemli yer tutan ilerlemecilik teması daha ilk sayıdan itibaren kendini gösterir. Derginin ilk sayısındaki sunuş yazısında ilerlemenin ve değişimin kaçınılmazlığından (Kasapoğlu, 2011: 145) “Her şey hareket halinde... zamanın seyri canlılığını kaybetmiş putları deviriyor, zorla ayakta tutulmaya çalışılan fosil kıymetleri kurumuş köklerinden söküyor, yere seriyor” biçiminde bahsedilir (*Adımlar*, 1943a: 1).

Dergiler; dönemi karakterize eden keskin ideolojik ayrışmaların etkisi altında, Ankara'da sol görüşlü çevrelerin çıkardığı nadir muhalif yayınlardan olmaları, ilerici ve yurtsever bir anlayış benimsemeleri, kadrolarında dönemin üretken aydınlarını bulundurmaları sebebiyle hem hegemonik olma çabası içindeki Kemalist rejimden hem de Kemalistlerce desteklenen ve ilerici, solcu, Marksist yayınlara şiddetle karşı çıkan ırkçı-Turancı çevrelerden gelen yıkıcı tepkilere maruz kalmışlardır. Dergilere verilen tepkiler, başlangıçta bir tür ideolojik eleştiri gibi görünse de giderek şiddetlenmiş ve siyasal bir linçe dönüşmüştür.

Sıcak savaş zamanlarında sağ ve sol dergilerin mücadele içinde olduğu temel konu ırkçılıktır (Toprak, 1984: 34). Böyle bir ortamda her iki dergi de akıl yerine gücü, barış yerine savaşı, çağdaş dünyanın ilerlemeci değerleri yerine Türk'ün özünde olduğu iddia edilen yüce değerleri, insan yerine ırkı tercih eden gerici düşüncelere karşı düşünsel bir mücadele vermiştir. Dergiler, bu nitelikleriyle dönemin hâkim akımları olan milliyetçilik, ırkçılık ve muhafazakârlık karşısında ilerici ve yurtsever bir konum almışlardır. Bu

¹ Boran'ın dergiden ayrılıp Başoğlu ile yeni bir dergi neşretmeye girişmesinde hem aralarındaki kişisel yakınlığın hem de siyasal eğilimlerindeki benzerliğin etkili olduğu öne sürülebilir (Atılğan, 2009b: 55).

çatışmalı sürecin sonunda iki dergi de dönemin siyasal bağlamının yarattığı ivmeyle kısa bir süre içinde “komünist propaganda merkezi” olarak gösterilmiş ve söz konusu dönemde üzerine en çok tartışma yapılan konularından biri haline gelmişlerdir. Bu ithamların sebebi, dönemin yükselen değerleri ırkçılık, milliyetçilik ve muhafazakârlığın toplumsal tabanlarını büyütmek için bir öteki ya da “kızıl bir tehlike” yaratma ihtiyacında bulunabilir (Atılğan, 2009b: 63).

1941’de yayın hayatına başlayan *Yurt ve Dünya* öncelikle dönemin önemli Turancı dergisi *Çığır*’dan gelen büyük tepkilere maruz kalmıştır. CHP içindeki sağcı kanat da derginin üzerinde büyük baskılar uygulamış, akabinde dönemin Millî Eğitim Bakanı’nın “ricası” üzerine dergi kapatılmıştır. 1944’te açılan Irkçılık-Turancılık davasında Nihal Atsız ve Sabahattin Ali arasındaki çekişmelerde dergi yazarlarının adları fakülteden atılması gereken komünist hocalar olarak anılmıştır. 1945’te Şefik Hüsnü’nün yazdığı bir vesikaya dayanarak dergilerin TKP himayesinde çıkarıldığı iddia edilmiştir. 4 Aralık 1945’te yaşanan *Tan* Baskınından sonra Berkes, Boran ve Boratav bakanlık emrine alınmış ve haklarında bir soruşturma başlatılmıştır. Dahası 40’lı yılların ünlü Yücel-Öner davasında yazarların isimleri bu sefer de Hasan Âli Yücel tarafından himaye edilen komünistler olarak anılmıştır. Dergi kadrosuna yönelik baskılar ülkücü² gençlik cephesinde de büyük protestoların örgütlenmesiyle iyice perçinlenmiştir. “Gençliğe zehir saçan komünist hocaların” DTCF’den atılmasını isteyen binlerce öğrenci DTCF’ye baskın yapmış ve yaşanan olaylarda rektör linç tehlikesi atlatmıştır (Mumcu, 1990: 150-164; Çetik, 1998: 47-78; Atılğan, 2009b: 62-65, 88-108).

Yukarıda kısaca anılan olaylara bakıldığında bir grup ilerici aydın tarafından çıkartılan bu dergilerin dönemin siyasi yaşantısında birçok çatışma ve uzlaşmazlığın

² Çalışmamızda aşırı milliyetçi çevreler için ırkçı-Turancı ifadesi tercih edilmiştir. Ancak ülkücü sözcüğü Niyazi Berkes’in 40’lı yılları pek çok bakımdan incelediği *Unutulan Yıllar* kitabında sağcı ve aşırı milliyetçi üniversite öğrencilerinin yer aldığı kimi önemli yürüyüş ve protestoların anlatımında kullanılmaktadır. Yazar, Pertev Naili Boratav’ın 5 Mart 1947’de DTCF’de vereceği konferansın sağcı öğrenciler tarafından basıldığını aktarırken bu sözcüğe başvurmuştur (Berkes, 2019: 399-402) Bu sebeple orijinal anlatımdaki sözcük muhafaza edilmiştir.

temel konularından biri haline geldikleri görülür. Bahsi geçen olayların vahameti adeta dergilerin verdiği mücadelenin ve yarattığı etkinin büyüklüğüne de işaret eder. Bu bağlamda bu tezin konusu Türkiye’de 40’lı yıllarda Tek Parti yönetimi içinde var olma mücadelesi veren *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri ve bu yayın organlarının mevcut hegemonya ve karşı ideolojik konumlar ile kurduğu ilişkiler alanıdır.

Tezin problemi ve amacı

Türkiye, II. Dünya Savaşı yıllarında dünya tarihsel bağlamıyla ilişkilenen ciddi bir ideolojik hegemonya mücadelesi alanına tanıklık etmiştir. Türkiye, dış politikasını büyük oranda savaşta sık sık değişen güç dengelerine göre belirlemiştir. Zaman zaman Hitler yönetimindeki Almanya ile, kimi zaman da Sovyet Rusya ile yakınlık kuran Millî Şef yönetimi ülke içindeki farklı ideolojik gruplara olan tavrını savaşta sürekli yeniden kurulan dengelere göre belirlemiştir (Deringil, 2014). Siyasal hayatın her alanında etkisini hissettiren bu değişken politika düşünce dergiciliğini de büyük oranda etkilemiştir. Bu bağlamda tezin sorunsalı; *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin bu mücadele alanında nasıl bir konum inşa ettikleri, bu konumdan dünyadaki ve yurttaki sorunları nasıl gördükleri, nasıl bir yeni toplum tahayyülü öngördükleridir. Anılan dergilerin rakip ideolojik konumlar ve iktidar tarafından nasıl algılandığı ve bu algılara uygun olarak ne tür ideolojik reflekslere maruz kaldığı da ana sorunsala bağlanan bir başka sorundur. Ve nihayetinde dönemin önemli sol dergileri olan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*’ın kurumsallaşmaya çalışan Kemalist hegemonya karşısında onu aşındıracak birer karşı hegemonya aracına dönüşüp dönüşmedikleri sorusu tezin ana problemini oluşturmaktadır.

Dergilerin karşı hegemonya potansiyellerini incelemekten önce dönemin tarihsel bağlamının hatırlanması gerekir. 40’lı yıllarda geçerli olan 1931 tarihli Matbuat Kanunu ve basın hayatına getirdiği baskıcı uygulamalar, Millî Şef yönetiminin CHP içine sağ kanadın sızmasına izin vermesi, sol yayınların Sovyet güdümlü ve komünist gibi

ithamlara maruz kalmaları düşünce dergiciliğinin yayın çizgisinde belirleyici olmuştur. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde dergilerde doğrudan bir hükümet eleştirisinin yer almaması anlaşılır hale gelir. Üstelik bu durum DTCF olaylarının patlak vermesinden önce dergi bünyesindeki akademisyenleri de içeren bir grup aydının İnönü'ye bağlılık yeminini³ imzalaması göz önüne alındığında daha da açıklığa kavuşur. Bu kısıtlayıcı koşullara rağmen her iki derginin de yazarları eleştirel bir toplum ve tarih anlayışı çerçevesinde muhalif dergiler çıkarmayı başarmışlardır. Dolayısıyla söz konusu dönemde sol muhalif bir dergi çıkarmanın kendisi bile bir tür siyasal mücadele ya da karşı hegemonya mücadelesinde bir vechе olarak kavranabilir.

Her iki dergi de entelektüel üretimlerini gerçekleştirirken toplumsal sorunlardan yola çıkmıştır. Yazarlar sıklıkla 40'lı yıllarda yükselişe geçen ırkçılığın nasıl büyük bir toplumsal tehlike yarattığından bahsetmişlerdir. Dergiler bu akımı destekleyen hükümeti de çok kez eleştirmişler ve Tek Parti yönetimiyle sık sık karşı karşıya gelmişlerdir. Dahası yazarlar bir bilim dalı olan sosyolojiyi toplumu tanımak için kullanmıştır. Yazarlar sosyoloji bilimini akademi duvarlarının ötesine taşıyarak onu toplumsal yaşamın bir parçası haline getirmek istemişlerdir. Bu tavır ırkçılık karşıtlığında da olduğu gibi aydınların toplumsal alana yaptığı bir tür müdahaledir. Bu müdahale etme halini yazarların pek çok makalesinde görmek mümkündür. Bunlar “*Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinde karşı-hegemonik temalar” başlığında detaylıca incelenecektir.

Yazarlar köy araştırmalarından edindikleri sonuçları yorumlarken de rejimin siyasalarına eleştiriler yöneltmiştir. *Yurt ve Dünya* dergisi için köy romantize edilen ya da idealleştirilen bir alan olmamıştır. Niyazi Berkes, Behice Boran ve Mediha Berkes köy alan araştırmalarına özellikle eğilen yazarlardır. Yazarlar bu çalışmalardan çıkardıkları somut verilere dayanarak gerçekçi bir köy tasviri yapmayı hedeflemişlerdir. Bu sayede

³ Berkes, söz konusu yemini anarken “şefimizin hatırı için o zaman yapılan bir yağcılığın vesikasını anımsadıkça yüzüm kızarır” ifadelerini kullanır (Berkes, 2019:157).

rejimin köy hayatına yönelik politikalarının da başarısız olduğunu sergilemişlerdir (Kaynar & Ak, 2016: 346). *Adımlar* da *Yurt ve Dünya*'nın anlayışına paralel olarak köy hayatını tüm gerçekliğiyle tasvir etmeyi hedeflemiştir. Köy sosyolojisi *Adımlar* için de önemli bir konudur. Köy ve şehir ikiliği yaratılmasına karşı olan dergi yazarları köy meselesinin ancak toplumun bir bütün olarak ele alınması halinde çözülebileceğini savunmuşlardır (*Adımlar*, 1943a: 2).

Dergiler iktidar mücadelesinde birçok aktörün olduğu böyle bir ortamda muhalif bir tavır sergilemeyi başarmışlardır. Dahası bu tavrı bilimsel bir temele dayandırarak sürdürmeyi hedeflemişlerdir. Dergilerin içinde bulundukları toplumsal bağlama ve bahsi geçen eleştirel içeriklere bakarak karşı hegemonya mücadelesinde birer veçheyi temsil ettikleri söylenebilir. Bu tarihsel bağlamın ışığı doğrultusunda çalışmanın ortaya çıkarmayı hedeflediği temel şey ise *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin, 40'lı yılların genel koşulları içinde bulundukları muhalif konumdan karşı-hegemonik bir güce dönüşüp dönüşmediklerini ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla düşünce dergiciliğinin hegemonik güçlerle yaşadığı bu sert karşılaşmaların sebepleri anlamlandırılacaktır. Bu analizde dönemin baskıcı uygulamalarına değinilecek, Kemalist iktidarın basınla olan ilişkisi hegemonya kavramı etrafında incelenecektir. Ayrıca 40'lı yılların tarihsel bağlamı içinde dergiciliğin özgül konumunun sergilenmesi amaçlanmaktadır. Buradan hareketle hegemonik güçlerin yazılı basın üzerinde ne denli etkili olduğu, aydınların karşı hegemonya mücadelesinde nasıl bir işlevi olduğuna dair bir tartışma yürütülecektir. Aydınlar hegemonyanın kurulmasında kilit işleve sahip toplumsal bir katmanı temsil eder. Dolayısıyla bu analiz, aydınları içine almadan eksik kalacaktır. Aydınların karşı hegemonya mücadelesinde üstlendiği roller söz konusu dönemin toplumsal bağlamı içinde anlamlandırılacaktır.

Tezin Yöntemi

Bu tezde temel olarak 40'lı yıllarda *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'ın konumlandıkları ideolojik pozisyondan karşı-hegemonik bir mücadele aracına dönüştükleri iddia edilmektedir. Dergilerin oluşturduğu söylem çok boyutlu bir söylem çözümlemesine tabi tutulacaktır. Çalışmamızda eleştirel söylem çözümlemesi (ESC) türlerinden biri olan ve Norman Fairclough tarafından geliştirilen diyalektik-ilişkisel yaklaşım kullanılacaktır. Ancak bu yaklaşımın temel ilkeleri, aşamaları ve Fairclough'un söylem çözümlemesi anlayışına değinilmeden önce çalışmamızın metodolojik yönelimine dair birkaç noktadan bahsedilmelidir.

Bilimsel çalışmalarda benimsenen her yöntem ve yaklaşım otomatik olarak diğerlerini dışarıda bırakır. Bu seçim uyarınca da eleştirel dilbilimin tek yönlü⁴ ve salt dil bilgisi kurallarına dayanan indirgemeci yaklaşımı reddedilmiştir. Çalışmamızda dili ve söylemi toplumun diğer bileşenlerinden koparan eleştirel dilbilim anlayışına başvurulmayacaktır, zira söylemler tarihsel bağlamın içine gömülüdür ve tarihsel koşullar tarafından biçimlendirildikleri için toplumsal bağlamdan soyutlanamazlar. Dolayısıyla dergiler kendi tarihsel bağlamları içinde incelenecektir. Bunun yanı sıra dergiler, aydınlar ve dergilerin yarattığı söylem arasındaki ilişkiler çizgisel neden sonuç açıklamalarına değil, her bir parçanın hem bir diğerini etkilediği hem de diğerlerinden etkilendiği diyalektik bir bakış açısına dayandırılacaktır.

Egemen sınıflar ideolojilerini kurdukları söylem aracılığıyla meşrulaştırırlar. Nihai amaç söz konusu söylemi gündelik hayatın akışında olağan ve kabul edilebilir kılmaktır. Bunun sonucunda emek sömürüsü, gelir eşitsizliği, ayrımcı söylemler gibi toplumsal meseleler son derece olağan ve hatta engellenemez olarak kabul edilir. Bu tür toplumsal durumların karşısında ESC, dili çeşitli güçlerin kendi ideolojilerini hâkim kılmak için mücadele ettiği bir alan olarak kavramsallaştırır. Dolayısıyla ESC dilde kurulan eşitsiz güç ilişkileri, hâkimiyet yapıları, manipülatif, ayrımcı ve ötekileştirici

⁴ Eleştirel dilbilimin metodolojik ve kuramsal kısa bir eleştirisi için bkz. Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press, ss. 28-29.

söylem biçimlerini tespit etmeyi amaçlar (Fairclough, 2001). ESÇ, bir bakıma dilin politik kodlarını çözümleyerek yaşantılarımızı kuşatan yanıltıcı varsayımların üzerindeki ideolojik örtüyü kaldırmayı hedefler. Bahsi geçen çözümlemede farklı vurgulara sahip türler⁵ mevcuttur. Bunlardan öne çıkanlar ise Teun van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımı⁶, Ruth Wodak'ın söylem-tarihsel yaklaşımı⁷ ve Norman Fairclough'un diyalektik-ilişkisel yaklaşımıdır. Çalışmamızda kuramsal olarak Gramsci ve onun kavramsal seti hayli önemli bir yere sahiptir. Fairclough ve Gramsci'nin ideoloji, hegemonya ve söylem anlayışındaki benzerlikler dolayısıyla çalışmamızda Fairclough'un yaklaşımı tercih edilmiştir.

ESÇ'nin metodolojik olarak nasıl işlediğini tartışmadan önce Fairclough'un söylem tanımına ve ardından Gramsci'nin hegemonya kavramıyla örtüşen noktalarına bakmak faydalı olacaktır. Fairclough'a göre söylemler dünyanın kimi veçhelerini temsil etmenin yollarıdır. Yazar, bu veçheleri; maddi dünyanın süreçleri, ilişkileri ve yapıları, zihinsel dünyanın düşünceleri, duyguları ve inançları olarak sıralar (Fairclough, 2003a: 124). Fairclough hegemonyanın hayli değişken ve dengeden uzak olduğunu ifade eder. Ona göre söylemdeki ve söylemin ardındaki iktidar bir kişinin ya da belirli toplumsal grupların kalıcı ve tartışılmaz bir niteliği değildir. Aksine belirli bir anda iktidarı elinde tutanlar güçlerini sürekli hâkim kılmak zorundadır ve iktidara sahip olmayanların ise onu kazanma olanakları her zaman mevcuttur. İktidar toplumsal mücadeleler boyunca pek çok düzeyde kazanılır, kullanılır, muhafaza edilir ve kaybedilir (Fairclough, 2001: 57). Buna benzer biçimde söylem de çeşitli toplumsal güçlerin hegemonyasını kurmak için mücadeleler verdiği bir alandır. Egemen güçler kendi söylemlerini yaygınlaştırmaya

⁵ Fairclough, bu yaklaşımları toplumsal yönelimlerinin doğasına göre (Fairclough, 1992: 12) eleştirel ve eleştirel olmayan söylem çözümlemeleri olarak ikiye ayırır.

⁶ Bu yaklaşım için bkz. Dijk, V. T. (2008). *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷ Bu yaklaşım için bkz. Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. M. M. Ruth Wodak, & M. M. Ruth Wodak (Dü.) içinde, *Methods of Critical Discourse Analysis* (s. 63-94). London: Sage Publication. ve bkz. Wodak, R. (2015). *Critical Discourse Analysis- Discourse-Historical Approach*. doi:DOI: 10.1002/9781118611463/wbielsi116.

çalışırken muhalif güçler örülen bu duvarda çatlaklar oluşturmaya ve kendilerini var etmeye çabalarlar. Ne var ki hiçbir söylem kendini ebediyen toplumsal alana sabitleyemez, zira söylemin devinim içindeki yapısı ve hegemonya mücadelesinin dinamik doğası buna izin vermez.

Yukarıda Gramsci ve Fairclough'un hegemonya kavrayışlarında örtüşen noktalar olduğu belirtilmişti. Gramsci, hegemonya kavramını kapitalist toplumlardaki egemenlik ve iktidar süreçlerini anlamak amacıyla kuramsal bir yol gösterici olarak kullanmıştır. Düşünür, gelişkin kapitalist toplumlarda sınıf ilişkilerini analiz ederken, egemenliğin sadece tahakkümle sağlanamayacağını savunur. Bu tür toplumlardaki egemenlik ve siyasal iktidarın anahtarının, rıza ve zorlamanın özgül birleşiminde olduğu sonucuna ulaşır (Yetiş, 2015: 88). Egemen güçler hegemonik konumlarını sürekli yeniden üretmekle meşgulken, ona rakip olan başka toplumsal aktörler de eylem halindedir. Bu sebeple hegemonya sürekli tesis edilmeli ve yeniden üretilmelidir.

Fairclough da benzer biçimde hegemonyayı hem toplumun ideolojik, kültürel ve ekonomik alanlarında kurulan hâkimiyet hem de liderlik olarak değerlendirir. Hegemonya temel toplumsal sınıfların diğer toplumsal güçlerle ittifakı sonucu ortaya çıkan toplumun bütünü üzerindeki güçtür, ancak hiçbir zaman “kalıcı bir dengeye” ulaşamaz. Fairclough hegemonyayı elde etmenin yolunun yalnızca bağımlı sınıflara baskı uygulamaktan geçmediğini, bunun yerine kimi tavizler vererek ve ideolojik araçlar kullanarak onların rızasını kazanmak gerektiğini belirtir (Fairclough, 1992: 92). Fairclough söylem düzeyindeki mücadeleyi de hegemonya mücadelesinin bir vechesi olarak ele alır. Ona göre söylemler ideolojiler için dinamik bir mücadele alanını oluşturur.

Hegemonik mücadelenin ideolojik boyutu söylemsel bakış bağlamında kavramsallaştırılabilir ve çözümlenebilir. Söylemin düzeni, çatışan, “sabit olmayan denge” (hegemonya) söylemsel / ideolojik yüzünü oluşturur; belirtilmelidir ki karmaşık, heterojen ve çatışkan yapı olarak söylemin düzeni görüşü ideolojik bileşim kavramıyla uyum içerisindedir. Söylemsel bir pratik, var olan söylem düzeninin değişik derecelerde yeniden-üretimine ya da dönüşümüne ve böylece var olan toplumsal ilişkiler ve iktidar ilişkilerine katkıda bulunan mücadelenin bir yüzüdür (Fairclough, 2003b: 163-164).

Fairclough'a göre Gramsci'nin hegemonya kavramı söylemsel pratiklerin ideolojik boyutlarını incelemek ve kavramsallaştırmak için işlevsel bir çerçeve sunar (Fairclough, 1992: 67). Dahası hegemonya kavramı Fairclough'un savunduğu söylem anlayışı ile uyumludur ve söylemsel değişimin üzerine odaklanmayı sağlayan iktidar ilişkilerinin evrimiyle bağlantılı bir biçimde değişimi teorileştirmenin yollarını sunar. (Fairclough, 1992: 91-92). Bu kuramsal benzeşme, çalışmamızda elde edilmek istenen temaların ortaya çıkarılmasını kolaylaştıracak bir zemin sağlayacaktır. Zira Fairclough'a göre hegemonya kavramı aracılığıyla toplumsal pratikler güç ilişkileri bakımından ait oldukları söylem içinde incelenebilir, söz konusu ilişkilerin mevcut hegemonyalara meydan okuyup okumadığı ve onları yeniden yapılandırıp yapılandırmadığı analiz edilebilir. Ayrıca bu kavram, söylem pratiğinin bizatihi kendisini hegemonik mücadelenin, yeniden üretimin ve yeniden yapılandırmanın bir türü veya mevcut söylem düzenlerine bir meydan okuma olarak çözümlemenin bir modelini sunar (Fairclough, 1992: 95).

Bu yöntem keskin sınırları ve kuralları olan bir analiz çerçevesi sunmaz. ESÇ, homojenlik iddiası taşımayan⁸, interdisipliner bir anlayışı benimsemiş bir araştırma programıdır. Bu bağlamda Fairclough, ESÇ'yi şöyle tanımlar:

Eleştirel söylem çözümlemesi (ESÇ) dili "söylem" olarak çözümler, bu bağlamda biz dili diğerleriyle diyalektik olarak bağlantılanmış toplumsal sürecin bir ögesi olarak düşündük. Bu, eleştirel toplumsal bilimler geleneği içindeki belirsiz diyalektik bağlantıları araştırmaya çalışılan, söylemin eleştirel bir çözümlemesidir. Yani, [bu eleştirel çözümleme] sosyoekonomik sistemlerin baskınlık, sömürü ve insandışılaştırma üzerine kurulduğunu ve bu sistemler içindeki çelişkilerin nasıl bunları ilerlemeci ve özgürlükçü doğrultularda dönüştürme potansiyelini oluşturduğunu gösteren, eleştirel toplumsal bilimlerle aynı ilgi alanını paylaşır (Fairclough & Graham, 2003: 188).

Fairclough'ın yaklaşımı her söylemsel pratikte bulunan ve birbirini tamamlayan üç aşamadan oluşur. Bunlar sırasıyla sözlü ya da yazılı bir *metin*, metnin üretimini ve yorumlanmasını içeren *söylemsel pratik* ve mücadele süreçleri ve güç ilişkilerine

⁸ ESÇ'nin kuramsal kökenlerinde ise Gramsci'den başka klasik retorikten başlayarak pek çok kuramın ve düşünürün etkisine rastlamak mümkündür. Bu etkiler için bkz. Fairclough, N. (2004). Interview with Norman Fairclough. (R. Rogers, Röportaj Yapan) Nisan 3, 2020 tarihinde http://cw.routledge.com/textbooks/9780415874298/data/Fairclough_Interview.pdf adresinden alındı.

odaklanan *toplumsal pratiktir*. Bu adımlar karmaşık toplumsal olayları değerlendirmeyi sağlar ve birbirini tamamlar (Fairclough, 1995: 133). Bu üç boyut Fairclough'un tanımlama⁹, yorumlama ve açıklama (Fairclough, 2001) aşamalarına tekabül eder.

Yaklaşımın ilk aşamasında gerçekleştirilen metin¹⁰ analizi dört ana kategoriye ayrılabilir. Bunlar sözcük bilgisi, dil bilgisi, anlam bütünlüğü ve metin yapısıdır. Sözcük bilgisi ayrı ayrı sözcüklere, dil bilgisi cümlecik ve cümle yapılarına, anlam bütünlüğü cümlecik ve cümlelerin birleştirilme biçimlerine, metin yapısı ise metnin daha büyük ölçekli yapılarla ne tür ilişkileri olduğuna odaklanır (Fairclough, 1992: 75). Yaklaşımın ikinci aşaması olan “yorumlama”, metnin üretimi, dolaşıma sokulması ve yorumlanmasını içeren söylemsel pratikleri merkeze alır. Metinlerin yorumlanması insanların metinlerle etkileşim halindeyken halihazırda sahip oldukları değişken yorumlama kaynakları ve metnin kendi özelliklerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan diyalektik bir süreçtir (Fairclough, 1995: 9). Fairclough yorumlama aşamasını çok boyutlu ilişkilerin olduğu bir tablo¹¹ ile açıklar. Açıklama aşamasının ise iki boyutu vardır: Bir yanda söylemler toplumsal mücadelelerin bir parçası olarak kavranıp, bu mücadelelerin yapılar üzerindeki etkileri bağlamsallaştırılabilir. Öte yanda hangi güç ilişkilerinin söylemleri belirlediği ve bu ilişkilerin bizatihi güç mücadelelerinin sonucu oluşup iktidarı elinde tutanlar tarafından kurulduğu gösterilebilir. Bu ikili yapı göz önüne alınarak hem söylemin toplumsal etkileri hem de söylemin toplumsal belirleyenleri, toplumsal ve kurumsal düzeylerde araştırılmalıdır (Fairclough, 2001: 135-136). Dolayısıyla bu aşamada derginin yarattığı mücadele biçimleri ve sonuçları, bunların

⁹ Fairclough tanımlama aşamasının nihai olarak analistin yorumlarına bağlı olduğunu ifade eder. Ona göre bir araştırmacının bir metinde neyi tanımlamaya değer gördüğü, neyi vurgulamayı tercih ettiği o kişinin metni yorumlama biçimine bağlıdır (Fairclough, 2001: 22). Bu anlayıştan hareketle bizim çalışmamızda dergilerin çok çeşitli temalar barındırmasına rağmen, tanımlama aşamasında yalnızca karşı-hegemonik perspektife sahip olanlar değerlendirilecektir.

¹⁰ ESÇ’de yaygın kabul gören metin kavramı yazılı ya da sözlü bir söylem olabilir, örneğin bir konuşmada kullanılan sözcükler veya onların yazılı hali bir metin meydana getirebilirler (Fairclough, 1995: 4).

¹¹ Bkz. Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2 b.). London: Routledge, s.119.

toplumsal karşılıkları diyalektik bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Bu üç aşamanın hepsi ve cevap aranılan sorular üçüncü bölümde tek tek tanıtılacak ve soruların seçilme sebepleri aktarılacaktır.

ESÇ bu aşamalarıyla beraber ele alındığında onun yalnızca köklü toplumsal sorunları tespit etmediği, aynı zamanda bunlara özgün ve esnek analiz teknikleriyle çözümler üretmeyi hedeflediği ortaya çıkar. Fairclough, *Language and Power* (2001) kitabını yazmasının iki amacı olduğunu belirtir. Bunlardan biri toplumsal güç ilişkilerinin üretilmesi, muhafaza edilmesi ve değişmesinde dile verilen önemin azlığına dikkat çekmektir. Diğeri ise dilin hâkimiyetin kurulmasına ne derecede katkı sağladığına dair eleştirel bir bilinç oluşmasına yardımcı olmaktır, zira bu farkındalığın oluşması özgürleşmenin ilk adımıdır (Fairclough, 2001: 1). Fairclough her ne kadar dil ve söyleme odaklansa da toplumsal özgürleşmenin işsizlik, konut sorunu, eğitime erişimde eşitlik, refahın dağılımı ve ekonomik sistemde özel kâr ve çıkarların yarattığı tahrip gibi somut konularla ilgili olduğunu belirtir (Fairclough, 2001: 193). Dolayısıyla ESÇ toplum, dil, ideoloji ve hegemonya kavramlarını eklemleyen bir anlayışla sosyal bilimlere kuramsal ve yöntemsel katkılar¹² sunan bir araştırma programı olmanın ötesine geçerek, kendine toplumsal dönüşümlerin aracı olma görevini yüklemiştir.

Her metodolojinin hem sorunlu hem de işlevsel yönleri vardır. Bu yöntemin seçilmesinin sebebi metodolojik olarak sorunlardan ve çelişkilerden azade olması değildir. Bu tercihin temel sebebi tezin önemli kuramsal dayanak noktalarından birini oluşturan hegemonya kavramı ile ESÇ'nin dil, ideoloji ve söylem kavrayışlarının arasında olumlu ve ilişkisel bağlar bulunmasıdır. Ayrıca ESÇ, dili sabit ve kapalı bir

¹² Van Dijk'ın da belirttiği gibi ESÇ'nin hâkimiyet ve eşitsizliğe yaptığı vurgu bu yöntemin temel amacının özel bir disipline, paradigmaya ya da söylem çözümlemesine katkıda bulunmayı amaçlamadığına işaret eder. ESÇ söylem çözümlemesi aracılığıyla daha iyi anlamayı planladığı toplumsal meseleler konusunda bir baskı yaratmayı hedefler. Teoriler, tanımlamalar, metotlar ve ampirik çalışmalar böyle politik bir amacın gerçekleştirilmesi için özenle seçilir ve düzenlenir (Dijk, 1993: 252).

kurallar bütünü olarak gören klasik yapısalcı anlayışın aksine, söylem ve toplumsal güçler arasındaki ilişkileri diyalektik olarak incelemesi sebebiyle bu çalışma için faydalı bir araştırma çerçevesi sağlamaktadır. Bunların hepsi bir arada değerlendirildiğinde ulaşılmak istenen amaç için ESÇ'nin metodolojik olarak işlevsel araçlar ve teknikler sunduğu açıktır.

Tezin Bölümleri

Tezin birinci bölümünde “40’lı Yıllar Türkiye’si” ana başlığında öncelikle Türkiye’nin söz konusu dönemdeki tarihsel ve toplumsal yapısı çok boyutlu bir biçimde tanıtılacaktır. Ülkenin genel siyasi durumunun ele alınmasını takiben tek partili hayatın dinamiklerine odaklanılacaktır. Tek partili hayatın 40’lı yıllarda genelde basın özelde ise giderek zenginleşen düşünce dergiciliği faaliyetiyle ilişki kurma biçimleri tartışılacaktır. Kısıtlayıcı onlarca unsura rağmen 40’lı yıllarda aydınların söz söyleme aracına dönüşen düşünce dergiciliğinin entelektüel yaşamdaki seyri incelenecektir. Tartışmaya dahil edilecek bir diğer konu ise düşünce dergiciliği için önemli bir yer tutan DTCF’nin bilim dünyasında ve tek partili rejimde yüklendiği misyon ile genç cumhuriyetin bu kurumdan beklentileri olacaktır.

İlk bölümde dönemin siyasal, kültürel ve ekonomik çok katmanlı bir haritasının çıkarılmasının ardından ikinci bölümde daha ziyade kuramsal bir tartışma yürütülecektir. Gramsci’nin geliştirdiği aydın, hegemonya ve karşı hegemonya mücadelesi kavramları çalışmanın kuramsal dayanağını oluşturduğu için öncelikle bu kavramların tanımları yapılacak ve diyalektik düşünme biçiminin bir gereği olarak aralarındaki bağlantıların neler olduğu açıklanacaktır. Ardından tez için büyük önemi olan aydınların karşı hegemonya kurma mücadelesinde toplumsal olarak nasıl bir role sahip oldukları tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde öncelikle çalışmanın yöntemi ve yöntemi oluşturan üç aşama tanıtılacaktır. Ardından yöntemin her bir aşamasında yer alan sorular tek tek tanıtılarak

bu üç aşama boyunca analistin nasıl bir yol haritası izleyeceği açıklanacaktır. Dördüncü bölümde ise *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerindeki karşı hegemonik temalar ortaya çıkarılacaktır. Bu nokta kuram ve toplumsal maddi gerçekliğin buluştuğu an olarak karşımıza çıkar. Zira bu tartışmada *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'ı çıkaran aydınların dergilerinde yer verdikleri karşı hegemonik temalar Fairclough'un geliştirdiği ESÇ yöntemi ile ortaya çıkarılacak ve bu temalar dönemin tarihsel bir bağlamına oturtularak analiz edilecektir. Dergilerden çıkarılan karşı hegemonik temalar ışığında aydınların karşı hegemonyanın kurulması sürecinde üstlendikleri toplumsal rollere tekrar değinilecektir. Son olarak dergilerden çıkarılan karşı hegemonik temaların her biri ayrı bir başlık altında incelenecektir. Burada her bir temanın dergilerde nasıl işlendiğini açıklığa kavuşturmak için ilgili makalelerden temaları destekleyen alıntılara yer verilecektir.

Tezin önemi

Yurt ve Dünya günümüze kadar toplamda dört tez çalışmasının konusu olmuştur. Bu çalışmalardan ilki olan ve 1994'te Meltem Ağduk Gevrek tarafından hazırlanan "*Yurt ve Dünya*" adlı yüksek lisans tezi daha çok dönemin siyasal atmosferini serimleyerek, derginin içeriğine odaklanmıştır. Tezde dergide geniş yer tutan temel temalar ortaya çıkarılmış ve son olarak da bu temalar aracılığıyla derginin siyasi yelpazenin solunda yer aldığı savunulmuştur.

2000 yılında Abdürrahim Karadeniz'in yazdığı "*Türk düşünce ve edebiyatında Yurt ve Dünya dergisi*" adlı yüksek lisans tezi ise derginin Türk edebiyatında yüklendiği misyonu incelemiştir. Tez, temelde derginin bir sanat / edebiyat dergisi olmaktan çok bir düşünce dergisi özelliği taşıdığını savunmaktadır.

2012'de Zübeyir Barutçu tarafından yazılan "*Tek Parti Döneminde Muhafız Bir Dergi: Yurt ve Dünya*" adlı doktora tezi ise dergide çeşitli yazılar aracılığıyla ifade edilen düşünceleri dönemsel paradigma içinde sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Çalışma bu

tasniften yola çıkarak bu derginin dönemin önemli sol dergilerinden biri olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

2013 yılında Barış Çatal tarafından hazırlanan “İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkan *Yurt ve Dünya* dergisinde ekonomi tartışmaları” adlı tez ise büyük oranda derginin kendi dönemi içerisinde akademik bir muhalefeti temsil ettiği savını ortaya koymaktadır. Buna ek olarak Çatal, bu çalışmada derginin temel temalarından biri olan ekonomi tartışmalarını yerel ve ulusal bağlamda tartışmaya açmıştır.

Çalışmamızı özgün kılan temel özellik ise dergiyi dönemin siyasal, kültürel ve tarihsel bağlamı içinde bir tür karşı hegemonya mücadele aracı olarak incelemesidir. Ayrıca çalışmada önemli yer tutacak bir diğer teorik tartışma da karşı hegemonya mücadelesinde aydınların rolüdür. Anılan diğer çalışmalarda dergi herhangi bir mücadele aracı olarak ele alınmamış, en fazla bir tür sol ve ilerici dergi olarak muhalif yayın organları arasında gösterilmiştir. Bir diğer ayırt edici özellik ise çalışmanın dergiyi ondan bir süre sonra çıkartılan *Adımlar* dergisi ile bir bütün olarak incelemesidir. Zira söz konusu diğer tezler yalnızca *Yurt ve Dünya*’ya odaklanmıştır. *Adımlar* dergisi hiçbir tez çalışmasının¹³ konusu olmamıştır. Aytül Kasapoğlu’nun yazdığı ve dergiyi semiyotik analiz açısından ele alan “Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak *Adımlar* Dergisinin Semiyotik İncelemesi” adlı bir makale bulunmaktadır. Ayrıca Gökhan Atılğan, Behice Boran üzerine yazdığı doktora tezinde derginin temel özelliklerinden ve yayın çizgisinden kısaca söz etmektedir (Atılğan, 2009b: 54-58).

Çalışmamızın kuramsal olarak diğer tezlerden farklı olmasını sağlayan şey ise tezin Gramsciyen bir düşünce temeline oturtulmasıdır. Bu çalışmada dergicilik yalnızca bir tür iletişim aracı olarak ele alınmayacak; aydınlar, içinde bulundukları siyasal

¹³ Kasapoğlu’na göre bir halk sosyolojisi örneği olan *Adımlar* dergisi toplumda yeterince tanınmamaktadır. Bu eksiklikten hareketle dergiyle ilgili bir tez çalışması fikri doğmuş ama bir süre sonra bunun yerine DTCF’de “Türkiye’de Sosyoloji” dersinde altı kişilik bir grupla her hafta derginin bir sayısı “semyotik” ve “hermeneutik” olarak incelenmiştir (Kasapoğlu, 2011: 137-140).

konjonktür, Kemalist iktidarın hegemonya kurma süreci ve tüm bunların karşısında *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'ın verdiği mücadele Gramsci'nin hegemonya, karşı hegemonya, aydınlar ve tarihsel blok kavramları eşliğinde incelenecektir. Çalışmamızın kuramsal dayanak noktası diğerlerinden farklı olduğu için literatüre teorik boyutta katkı sunması amaçlanmaktadır.

Dergileri incelemeye değer kılan birkaç sebepten bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki derginin çıkarıldığı dönemin tarihsel süreç içerisinde konumlandığı yer ile ilişkilidir. 40'lı yıllar hem cumhuriyetin ilk dönemleri olması hem de günümüze olan etkileri bakımından hala çok önemli bir dönemi teşkil etmektedir. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar* kitabına 1940-1950 arasının öneminin yeterince kavranmadığını belirterek başlar. Berkes'e göre, söz konusu dönemin önemi günümüz siyasal ve entelektüel yaşantısının sorunlarını ve kökenlerini barındırmasından kaynaklanır (Berkes N., 2019: 21-22). Dergilerin derinlemesine bir incelemeye tabi tutulmasının diğer sebebi Türk siyasal hayatında sol düşüncenin seyrinde önemli bir yer tutmalarıdır. *Yurt ve Dünya* 40'lı yılların solunun Ankara çevresini oluşturan gruplardan biridir (Ağduk Gevrek, 1998: 255). Dergi hem 40'lı yıllarda Ankara'da sol görüşlü çevrelerin çıkardığı nadir sol muhalif yayınlardan biri olması ve yazar kadrosunda kilit isimleri bulundurması hem de bu isimlerin “fakültede komünizm propagandası” davasında yargılanıp üniversiteden koparılmasına sebep gösterilmesiyle Türkiye’de sol düşünce içinde önemli bir yer edinmiştir. Dahası Türk düşünce hayatında, bilhassa sol literatürde bu dergi kadar “sessiz sedasız ancak derinden izler bırakan” az sayıda yayın organı vardır (Kaynar & Ak, 2016: 326-327).

Baskın Oran’a göre sol akım savaş yıllarında sağ ideolojiye kıyasla büyük oranda güçsüz kalmıştır.¹⁴ Buna rağmen II. Dünya Savaşı döneminde sol akım İstanbul ve

¹⁴ Oran, sol akımın yeterince gelişmemesinin sebebi olarak sol akımın kendini ülke şartlarına uydurmamasını ve zaman zaman düşman ilan edilen Sovyet Rusya ile özdeş görülmesini, sağ akımın dünyada yükselişe geçen ırkçı hareketlere kolayca eklemlenmesini gösterir (Oran, 1969: 260).

Ankara olmak üzere iki çevreden gelişmiştir. Sol ideoloji ve bilim açısından 1939-1945 arasında gelişen kol çok daha önemlidir. Oran, *Yurt ve Dünya*'yı günümüz siyasal konjonktüründe zayıf bir sol dergi olarak değerlendirmekle birlikte, dönemin baskıcı yönetim anlayışı ve daha önceki yıllarda solcuların karşı karşıya kaldıkları baskılar göz önüne alındığında “devrinin en önemli solcu dergisi” olarak nitelendirir (Oran, 1969: 263). 40'lı yıllarda dönemin şartlarından ötürü sosyalizm fikri ancak örtük bir biçimde savunulabilmiştir. *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* da böylesi kaotik bir ortamda sosyalizme yakın bir çizgide yayın yapabilme cesareti gösterdiği için incelemeye değerdir.

Yurt ve Dünya'yı kendi döneminde özgül bir konuma taşıyan bir diğer unsur ise derginin ortaya çıkarılmasını sağlayan “kolektif emektir”. Söz konusu dönemde çıkarılan birçok dergide gözlemlenen bir durum her dergide bir yazarın ağırlığının hissedilmesi ve bu ağırlığın zamanla hiyerarşik ilişkilere yol açmasıdır. Ne var ki *Yurt ve Dünya*'da düşünsel çerçeve etkileşimli bir süreç içinde belirlenmiş; yazarlar, tartışma ve eleştiri yoluyla kolektif bir biçimde çalışmıştır (Atılgan, 2009b: 53). Bu kolektif emek ise *Yurt ve Dünya*'nın bir nevi “dergi ağalığı” sistemine yaptığı eleştiri ve müdahaledir.

Dergilerin -özellikle *Yurt ve Dünya*'nın- politik kimliğine dair yapılan muhtelif yorumlar ve hatta kimi zaman saldırılar bu yayın organlarını derinlemesine incelemeye tabi tutmayı gerektirir. Dergi kadrosunu politik kimliğinin Marksist, komünist, sosyalist, Atatürkçü, ilerici gibi kavramlardan hangisiyle tanımlanacağı başlı başına kapsamlı bir tartışmayı gerektirir (Vural, 2018: 12). Derginin kimliğine yönelik sıklıkla yapılan bir niteleme kadronun Marksist olduğu yönündedir. Bu niteleme önce çeşitli düşünce dergileri arasında, sonra da bakanlıklar ve akademik çevrelerde uzun sürecek bir tartışmanın da başlangıcına işaret etmektedir. Dergi yazarları bu konuda hem fikir olmamakla birlikte dergi kadrosundan Marksist¹⁵ olduklarını ifade edenler olmuştur.

¹⁵ Derginin ve aydınların politik kimliğine dair ayrıntılı bir tartışma birinci bölümde yer alan “Bir Var Olma Mücadelesi: DTCF ve Düşünce Dergiciliği” başlığında sunulacaktır.

Yazarlar arasında Marksizmin benimsendiğine dair bir fikir birliği olmasa da *Yurt ve Dünya*'daki emperyalizm ve kapitalizme dair pek çok makalede *Kapital*'den ve Lenin'den alıntılar yapıldığı görülmektedir (Ağduk Gevrek, 1998: 263). Ayrıca *Yurt ve Dünya* yazarları Marksist paradigmaya paralel olarak toplumsal gelişmenin parça ve bütün arasındaki etkileşim aracılığıyla gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. Söz konusu diyalektik kavrayış *Adımlar* dergisinin toplumsal gelişmenin dinamiklerini açıkladığı yazılarında da mevcuttur. Örneğin yazarlar, takdim yazısında toplumsal olarak ilerleme mefhumunu değişime ve mücadeleye dayandırmışlardır (*Adımlar*, 1943a: 2).

Bunların hepsi bir arada düşünüldüğünde dergilerin II. Dünya Savaşı yıllarında ciddi bir muhalefet potansiyeli barındırdıkları ve sansür mekanizmaları karşısında güçlü birer başkaldırı niteliği taşıdıkları açıktır. Dolayısıyla yazarların hem kişisel hem de akademik hayatları için ciddi tehlikeler arz edebilecek siyasal bir konjonktürde böyle dergilerin çıkarılması ciddi bir muhalif çabadır. Tüm bu sebepler her iki derginin de Türk siyasal ve entelektüel yaşamında özgün bir konumu olduğunu kanıtlamaktadır ve her iki dergiyi de çok boyutlu bir analizin öznesi yapmak için yeterlidir.

Tezin Kapsamı ve Sınırlılıklar

Tez inceleyeceği siyasal ve akademik yayıncılık faaliyetini 1940-1950 yıllarıyla sınırlandırmaktadır. Zira bu yıllar basın tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı, çıkarılan dergi sayısının gün be gün arttığı bir dönemdir. Dergi sayısındaki artış elbette tek başına anlamlı bir veri değildir. Bu yıllar aynı zamanda niteliksel olarak farklı türden dergilerin üretildiği bir zamana denk gelir. Bu çeşitlilik ise dönemin siyasal konjonktürünün kaygan bir zeminde belirleniyor olmasından kaynaklanır.

Bu tezin kapsamında 1941-1944 yılları arasında çıkarılmış *Yurt ve Dünya* ile (toplam 42 sayı) ile daha sonra Behice Boran'ın Muzaffer Şerif Başoğlu ile hazırladığı *Adımlar* dergisinin (toplam 12 sayı) bütün sayıları incelenmektedir. Zira bütüncül bir bakış açısı ve inceleme biçimi daha kapsamlı bir analiz yapılmasını sağlamaktadır. Bu

Çözümleme yapılırken daha ziyade 1940-1945 yıllarına odaklanılmakla birlikte, daha kapsamlı bir toplumsal bağlam olarak derginin yayınlandığı yılların şekillenmesinde büyük payı olan gerek erken Cumhuriyet döneminden gerek çok partili hayata geçiş yıllarından faydalanılmaktadır.

Bu çalışma on yıllık bir dilimi derinlemesine ve farklı boyutları ile ele alacak biçimde yapılandırılmaktadır. Çalışmanın on yıllık bir süreyle kısıtlanmasının sebebi ise söz konusu dönemi ve düşünce dergiciliğini birçok farklı düzeyde analiz edecek olmasıdır. Dolayısıyla daha uzun bir dönem çalışmanın amacını ve hacmini aşmak durumunda kalacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

40'LI YILLAR TÜRKİYESİ

40'lı yıllar Türk siyasal hayatı hayli çalkantılı, değişken ve gerilimli bir sürece denk gelir. Bu yıllar genç cumhuriyet için ciddi bir geçiş dönemidir. Kemalist kadrolar 1923'ten başlayarak rejimi kurumsallaştırabilmek adına toplumun her düzeyini kapsayan bir dizi reform gerçekleştirmiştir. Diğer yanda ise her ne kadar aktif bir biçimde içinde olunmasa da etkilerini yakıcı bir biçimde hissettiren bir dünya savaşı vardır. Savaşın en önemli etkilerinden biri dış politikanın sürekli kaygan bir zeminde savrulurarak ilerlemesi, diğeri ise giderek kötüleşen ekonomik koşullardır. Yanı sıra tek parti yönetiminden ve parti hükümet kaynaşmasından doğan hoşnutsuzluk yükselmekte, “şahıs kültüne” (Oran, 1969: 237) karşı bir toplumsal tepki oluşmakta ve çok partili hayata geçişin ayak sesleri duyulmaktadır.

Sürecin bu kadar değişken olmasında en büyük pay hiç şüphesiz, yarattığı toplumsal ve tarihsel koşullarla hem iç hem de dış politikayı büyük oranda biçimlendiren II. Dünya Savaşı'na aittir. Bu süreci çizgisel neden sonuç ilişkileri içinde açıklamak, olayları art arda gelişen sıradan gelişmeler olarak değerlendirmemek gerekir. Siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel alandaki her bir oluşum birbirinden büyük oranda etkilenmiş ve ülkenin tarihsel bağlamı bu diyalektik ilişki içinde biçimlenmiştir. 30'ların sonu 40'ların başındaki Türk siyasal hayatını, iç ve dış politika arasında bir denge bulmaya çabalayan bir hükümet karakterize eder. Söz konusu hükümetin izlediği politikaların etkileri siyasal ve toplumsal yaşantının her alanında keskin bir biçimde hissedilmiştir. Bu yıllarda iç siyaset, uluslararası politikayla neredeyse aynı ideolojik hatta seyretmiştir. Tek Parti yönetimi bir yandan savaşın gidişatına göre dış politikadaki yönünü tayin etmeye çalışırken, diğer yandan ülke içindeki farklı siyasi oluşumlara karşı tavrını belirlemeye çalışmıştır.

Tezimizin konusu olan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerinin ideolojik anlamda izini sürebilmek ve bunların içine doğduğu toplumsal şartları kavrayabilmek için 40'lı yılların ekonomik, toplumsal ve kültürel dinamiklerine eğilmek gerekir. Zira dergiyi çıkaran aydınlar toplumsal konulara yalnızca teorik bir bilgi üretme kaygısıyla yaklaşmamışlardır. Onlar içinde bulundukları toplumun aksayan yönlerini tespit etmekle kalmamış, bunları çözenin akılcı yollarına da işaret etmişlerdir. Buradan hareketle dergilerin amaçlarını, çıkarılış biçimlerini, bir tür karşı-hegemonik araca / veçheye dönüşme potansiyellerini ve sol ideoloji¹⁶ içinde edindikleri konumu kavrayabilmek için 40'lı yılların çok boyutlu bir analizinin sunulmasını faydalı olacaktır.

40'lı yıllara genel olarak bakıldığında Türkiye, türlü girişimlere rağmen nüfusunun çoğunluğunun köylerde yaşadığı, tarımda makineleşmenin yeterince gelişmediği, geleneksel üretim biçimlerinde ciddi bir dönüşümün gerçekleşmediği, işçi sınıfında çok az bir sayısal artışın yaşandığı bir ülkedir. Türkiye Lozan'dan beri ekonomik kalkınmasını sağlamaya çalışan bir ülke olmuştur (Timur, 2013: 242). Ne var ki savaş henüz emekleme çağındaki olan ülke ekonomisi üzerinde yadsınamayacak etkiler yaratmıştır. Boratav'a göre Türkiye cephelerde bizzat savaşmamış olmakla birlikte savaş ekonomisinin tüm zorlayıcı şartlarını deneyimlemiştir. 30'lu yılların sonunda azalan ithalat iki yılda yarı yarıya düşmüştür. Üretimi azaltan bir diğer önemli faktörse yetişkin nüfustan azımsanmayacak bir bölümün askere alınmış¹⁷ olmasıdır. Bu da savaş yıllarında

¹⁶ Türk siyasal hayatının pek çok evresinde kendi bünyesinde farklı anlamlar üreten sol ideoloji, çalışmamızda 40'lı yılların sol düşüncesine ve onu temsil eden aydınlara işaret etmektedir. Tezimizde sol ideoloji; ırkçılık, faşizm ve emperyalizm karşıtlığı, evrensel bilime olan inanç, köy kalkınmasına verilen önem, bilim, kültür ve sanatta Batı'yı model alma, toplum için sanat gibi anlayış ve değerlerin toplamına yapılan bir göndermedir. Bu ideolojinin tam karşısında yer alan sağ ideoloji ise düşünsel temelini 40'lı yılların faşizm rüzgarıyla gücüne güç katan üstün ırk iddiaları, "milli birliği yıkıcı unsurlar" karşısında sarıldığı vatan, toprak, aile ve ahlak gibi kutsal addettiği değerler, bozucu dış etkilere kapalı ve "yozlaşmamış bir kültür anlayışı ve bilimin milli olması gerekliliği gibi inanışların üzerine inşa etmiştir.

¹⁷ Zaten sanayileşememiş olan ve tarıma bağlı bir ekonomiyle ayakta kalmaya çalışan ülkede binlerce erkeğin tedbir amaçlı silah altına alınması tarımdaki üretimin giderek düşmesine yol açmıştır. Oran, 40'lı yıllardaki askeri önlemler sonucu bir milyondan fazla genç erkeğin silah altına alındığını belirtir. Askere alınan pek çok kişi üreticiyken tüketici konumuna geçmiştir. Dolayısıyla üretimde ciddi bir azalma olmuş, tüketim artmış ve halk kıtlık ihtimaline karşı istifçiliğe yönelmiş, karaborsa da piyasada yaygınlaşmaya başlamıştır (Oran, 1969: 240).

tarımsal üretiminin ciddi biçimde düşmesi demektir. Savaş öncesinde sanayi yatırımları için kullanılması planlanan bütçe, savunma harcamalarına aktarılmak zorunda kalmıştır. Bu dönem yukarıda bahsedilen koşullar neticesinde ekonomik ilerlemenin planlandığı gibi gitmemesi ve hatta durması bakımından “bir kesinti” olarak nitelendirilebilir (Boratav, 2018: 333-334). Benzer şekilde Deringil’e göre de Türkiye savaşın başında çok zayıf bir iktisadi kalkınma kaydetmiştir. Bunun temel sebebi tarım ve sanayide öngörülen kalkınmanın gerçekleşmemiş olmasıdır. Ayrıca yönetici sınıfların gerçekleştirdiği birkaç temel atılıma rağmen Türkiye ekonomisi hala geçmişten gelen ekonomik sorunları aşamamıştır. Bu sebeplerle hem dış borçlanmaya gidilmiş hem de Almanya’ya karşı bir dış bağımlılık sorunu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla dünya savaşı öncesinde Türkiye’nin kendine yeter bir ekonomisi yoktur (Deringil, 2014: 13-14). Savaşın etkisiyle baş gösteren bu sıkıntıların ağır yükü ise işçilerin ve geçimini tarımla sağlayan köylülerin omuzlarına binmiştir. Savaş koşulları şehirlerdeki kimi tüccarların zenginleşmesine¹⁸ sebep olmuş ve bu grup fırsatları insafsızca kullanarak hayat pahalılığının artmasının önünü açmıştır. Tüm bu zorlayıcı koşullar göz önüne alındığında ekonomisi büyük oranda tarıma bağlı olan Türkiye’nin yeterli bir sınai gelişim de gösteremeyince ciddi bir bunalım dönemine girdiğini söylemek mümkündür.

Azalan üretim sebebiyle pek çok tarım ürününün fiyatlarındaki artış belli bir grubun aniden zenginleşmesiyle sonuçlanmış, temel ihtiyaçların karşılanması dahi zorlaşmıştır. Savaş koşullarında hızlıca zenginleşen gruplar için bazı çözümler geliştirilmiştir. Gelir eşitsizliğindeki çelişkileri çözmek ve aşırı kazanç sağlayan kesimlerden vergiler alınması için muhtelif yöntemlere başvurulmuştur. Bu düzenleyici ilkelere göre savaş koşullarında sermayesini aniden artıran kentlilerden Varlık Vergisi

¹⁸ Savaş koşullarında hem tüccarlar hem de büyük toprak sahipleri mal ve ürünlerini karaborsaya sokarak hızlı bir biçimde zenginleşmiş, buna bağlı olarak ekonomik eşitsizlik iyice artmıştır. Dönemin karikatürlerinde “hacıağa” olarak karşımıza çıkan bu grup birikmiş sermayesinin yardımıyla savaş bitiminde burjuvazi olarak siyasete girecektir (Oran, 2009b: 391).

(1942)¹⁹, köylülerden ise Toprak Mahsulleri Vergisi'nin²⁰ tahsil edilmesi planlanmıştır (Koçak, 2018b: 170). Ekonomik çıkmazdan kurtulmak için başvurulmuş bu yöntemler istenilen sonuçları doğurmamıştır. Sanayide üretimin giderek maliyetli hale gelmesi, fiyatların hızla yükselmesi, savaşa hazır bekletilen ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, ithalat ve ihracattaki daralmalar ülke ekonomisini iyice çıkmaza sokmuştur. Öyle ki buğday üretimindeki zorluklardan ötürü ekmekte dahi kısıtlamalar yapılmıştır (Goloğlu, 2017: 173).

Belli bir kesimin giderek zenginleşmesinde 26 Ocak 1940'ta çıkarılan ve Bakanlar Kurulunun ekonomik hayata ciddi müdahalelerde bulunmasının önünü açan Millî Korunma Kanunu'nun (MKK) da payı vardır. Bu kanunla Bakanlar Kurulu kısmi seferberlik, devletin savaşa girme hali ve Türkiye'yi ilgilendiren uluslararası bir savaş durumunda kullanmak üzere pek çok yetkiyle donatılmıştır. MKK devlete fiyatları kontrol etme ve dış ticareti düzenleme yetkisi de vermiştir. Ne var ki, fiyat denetimindeki tutarsızlıklar ve ithalat-ihracat fırsatları yaratma gibi yöntemlerle toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi içinde bir kesim sermayesini artırarak bu durumdan epey kârlı çıkmıştır. Bürokrasinin, bu gruplarla ilişki içinde olan bir kısmı da “harp zenginleri”ne dönüşmüşlerdir. MKK, işçi sınıfı ve küçük köylünün aleyhine bir uygulama olmuştur (Timur, 2013: 191-193, 200). Böylelikle kötüye giden ekonomiyi ayağa kaldırma

¹⁹ Korkut Boratav, Varlık Vergisi'ni şöyle tanımlar: “Varlık Vergisi Kanunu, esas olarak ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan; belli komisyonlarca tarh edilerek bir kereye mahsus olmak üzere toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergiyi öngörür” (Boratav, 2018: 335). Ne var ki bu verginin doğası ve tahsil edilme yöntemleri ilerleyen zamanlarda çokça tartışma konusu olmuştur. Varlık Vergisi'nin uygulanma biçimi zaman içinde azınlıklara yönelik ayrımcı bir hal almıştır. Verginin tahsil edilmesindeki eşitsizlikler ve azınlıklara yönelik bu ırkçı tutumlar vergi sisteminin meşruluğuna dair soru işaretleri doğurmuştur Vergilerin toplanmasında karşılaşılan zorluklar sert yaptırımlarla çözülmüştür. Borcunu ödeyemeyenler Erzurum Aşkale'ye çalışma kamplarına gönderilmiştir. Bu kamplara gönderilen kişilerden birçoğunun Yahudi olması ise kanunun ayrımcı yönüne işaret eder (Goloğlu, 2017: 187).

²⁰ Bu uygulama ile söz konusu dönemde yaklaşık 167 milyon toplanmıştır. Ancak bu vergi, piyasaya sürmek üzere üretim yapmayan yoksul köylünün üzerinde büyük bir külfet oluşturmuştur (Boratav, 2018: 336). Dahası köylüye bu ekonomik çıkmaz döneminde maddi destek sağlaması beklenen bu girişim giderek bir külfete dönüşmüştür. Öyle ki bu verginin ödeme gücü giderek azalan köylülerin 1940-1946 arasında hükümete karşı tavır almasında büyük bir payı vardır (Karpat, 2019: 192).

hamleleri olarak başlatılan girişimler büyük oranda savaş zenginlerinin sermayelerini artırırken, köylü ve işçi sınıfı daha da yoksullaşmıştır.

Dönemin düşünsel yaşantısı yukarıda söz edilen bu sosyo-politik koşullar altında biçimlenmiştir. Ekonomik gelişimi tarıma bel bağlamış, öte yandan halk yığınlarının giderek yoksullaştığı ancak belli bir kesimin ekonomik anlamda palazlandığı II. Dünya Savaşı yıllarının Türkiye basınında yansımaları ise şöyle olmuştur. *Tasvir-i Efkâr* ve CHP'nin yayın organı işlevini gören *Cumhuriyet* Alman yanlısıdır. *Tan* gazetesi sol eğilimlere²¹ sahip bir gazete olarak öne çıkmıştır. *Vakit*, *Akşam* ve *İkdam* ise orta yolu izleyen gazetelerdir. *Tan*, *Sabah*, *Yeni Haber*, *Vatan* ve *Son Telgraf* ise müttefikleri desteklemektedir (Atabay, 2005: 294- 295). Dergiler ve gazeteler arasındaki bu kutuplaşmadan bahsettikten sonra basında azımsanmayacak bir biçimde etkili olan Alman etkisinin arkasındaki dinamiklere bakmak faydalı olacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli toplumsal alanlardaki sorunları fırsat bilen Nazi Almanyası basın önde gelmek üzere Türk toplumsal ve siyasal alana etki etmek için çeşitli yöntemler geliştirmiştir (Seydi, 2006: 20). Almanyası basın üzerinde büyük bir etki yaratmayı hedeflemiş ve bunun için kimi önemli girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan en önemlileri bilgilendirme gezileri adı verilen seyahatlerle Türk gazetecileri Almanyaya'ya davet etmek olmuştur. Bu gezilerin hayli etkili olduğu bilinmektedir. Öyle ki söz konusu seyahatlerden önce Alman yanlısı olmayan *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Yunus Nadi, Nazi Almanyası'nın propagandadan sorumlu bakanı Gobbels ile görüşme yaptıktan sonra, yazılarındaki Alman yanlısı tutumuyla ün kazanmıştır (Seydi, 2006: 25-26).

40'lı yılların düşünsel ve kültürel yaşantısını biçimlendiren şey ise işte tam olarak sözü edilen bu kutuplaşma ve hükümetin buna paralel olarak sık sık değişen dış politikası olmuştur. Zira tek parti yönetimi iki farklı uçta salınan dış politikasını belirlerken zaman zaman Batıyla "dostane" ilişkiler kurmuş, zaman zaman da "eski dostu" Sovyetler

²¹ *Tan* gazetesinin Alman karşıtlığı ve bunun sebeplerine dair detaylı açıklamalar için bkz. Seydi, S. (2006), s. 52-56.

Birliği'ne yüzünü dönmüştür. Dolayısıyla akıllara yer ettiği şekliyle Türkiye'nin savaşta “tarafsız” kaldığı yorumu doğru değildir. Oran'a göre Türkiye tarafsız değil, savaş dışı kalmıştır. Bu dışarda olma hali de merkezinde İngiltere'nin olduğu Mütteliklerin yanında saf tutma şeklinde tezahür etmiştir (Oran, 2009b: 393).

Dönemin düşünsel ve kültürel hayatını derinden etkileyecek önemli bir gelişme yukarıda söz edilen Alman etkisiyle tekrar canlanan ırkçı-Turancı hareketin yükselişgeçmesidir. Bu düşüncenin yükseliş ve buna paralel olarak yayın organlarının artışı; incelediğimiz dergilerin ideolojik örüntülerini, dergilerin yayın hayatında karşılaştığı güçlükleri ve hatta dergilerin kapanmasına giden yolda yaşanan pek çok yıkıcı olay ve sokak gösterilerini biçimlendirmesi bakımından kritik bir öneme sahiptir. Bu düşünce akımı resmî ideolojinin sınırları dışında kalmakla birlikte²², 40'lı yıllarda üniversitelerde ve millî eğitim kurumları içinde kendine geniş bir alan bulabilmiştir. Bunun sebeplerinden biri Güneş-Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi gibi iktidarın desteğiyle dolaşıma sokulmuş “bilimsel” argümanlardır. Dahası savaşın ilk yıllarında Almanya'nın açık bir şekilde üstünlük göstermesi Türkiye'de ırkçı-Turancı dergilere daha da müsamaha gösterilmesine yol açmıştır. Almanya ise Sovyetler Birliği'nin yenilmesi durumunda Kafkasya ve Orta Asya'daki Türklerin “kurtulacağına” inanan Turancı çevreleri, Sovyetlerin aleyhine kullanarak düşmanını zayıflatmayı amaçlamıştır (Şener, 2015: 287-288). Almanya'nın Türkiye'deki düşünsel üretimde etkili olmasının bir diğere sebebi ise savaşın başlangıcında Mihver ve Müttelik devletlerinin ülke içinde yayınlanan gazeteler için kaynak sağlama rekabetine girmeleridir. Örneğin Türkiye'nin savaşdaki konumuna büyük önem atfeden Almanya, Türk kamuoyuna etki edecek bilgi akışını

²² Yaşlı, Türkçü faşist olarak adlandırdığı bu düşünce akımının Kemalist Milliyetçiliğin dışında “gayri resmi” bir milliyetçiliğin oluşmasında büyük rol oynadığını kaydeder. Bu akımın ideologları her ne kadar Kemalizmden etkilenmiş ve esinlenmiş olsalar da onu “aşılması” gereken bir fikir olarak değerlendirmişlerdir (Yaşlı, 2008: 6).

elinde tutabilmek için altı adet haber ajansı kurmuştur, böylece Türk gazetelerine haber temin etmeyi hedeflemiştir (Seydi, 2006: 33).

Böylesi bir tarihsel bağlamda düşünce dünyasında -özellikle düşünce dergiciliği alanında- pek çok kayda değer gelişme yaşanmıştır. Çeşitli siyasi oluşumlar ve gruplar varlıklarını dönemin iklimine uygun olarak büyük oranda düşünce dergiciliği aracılığıyla göstermiştir. Bu tür yayın organları, siyasal yaşantının ve ülke gündeminin üzerinde nispeten belirleyici olmuş ve dolayısıyla siyasi hayatın etkilerine de açık hale gelmiştir.

Bu çalkantılı dönemde çıkarılan dergiler geniş bir fikir yelpazesine yayılmıştır. Bu fikir akımlarının ortak noktası entelektüel dünyada ve toplumsal bağlamda var olabilmek için dergicilik faaliyetine büyük önem atfetmeleridir. Ayrıca farklı damarlardan beslenen bu dergilerin her biri entelektüel hayatın biçimlenmesine farklı düzeylerde etki etmiştir. Bununla birlikte söz konusu dergilerin dünya meselelerini, bunun yanı sıra toplumsal konuları ele alış biçimleri ve düşüncelerinin ideolojik dayanakları oldukça farklıdır. Dönemin sert siyasal havası entelektüel hayata da yansımış, farklı ideolojik konumlardaki dergiler arasında büyük gerilimler yaşanmış ve dergilerde uzun süren tartışmalar yer almıştır. Bu kalem tartışmaları zaman zaman aydınlar arasında süregiden polemiklere, üniversite öğrencilerinin şiddetli bir biçimde ayrışmalarına, meclis katına varan davalara ve hatta akademisyenlerin kürsülerinden zorla koparılmasına kadar gitmiştir.

İşte “düşün dünyasına yepyeni soluklar getiren iki dergi” (Atılğan, 2009b: 51) *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* siyasal yaşantıda tek parti yönetiminin giderek otoriterleştiği, uluslararası ilişkilerin hayli kısa sürelerde değiştiği, ekonominin karaborsacılık ve istifçilikle anıldığı, basın üzerinde yadsınamayacak bir baskı ve denetimin kurulduğu son derece gerilimli yıllarda faaliyet göstermişlerdir. Dergilerin Türk siyasal hayatında edineceği konumu belirleyen birkaç temel unsur vardır. Bu unsurlardan öne çıkan ise hiç kuşkusuz ki II. Dünya Savaşı olmuştur. Savaş öncesi ve sırasında Türkiye’nin izlediği iç

ve dış politika hem derginin yayın hayatını hem de dergiyi çıkaran aydınların meslek hayatını derinden etkilemiştir.

Dergilerin akıbetini belirleyen olaylarda Türkiye-Almanya ilişkileri özel bir öneme sahiptir, zira Türk hükümeti savaşı hangi tarafın kazanacağına dair yaşanan belirsizlikten ötürü sınıfsal çıkarlarına hangi ülkeyle kuracağı iş birliğinin daha çok hizmet edeceği konusunda epey kararsız kalmıştır. Bununla birlikte Türkiye, Almanya'nın askeri başarıları arttıkça, sermaye birikimini güçlendirmek amacıyla bu ülke ile daha sıkı ilişkiler kurma yolunu seçmiştir. Bunun sonucunda yalnızca ekonomik ilişkiler kurulmamış, yönetici kadrolar düşünsel açıdan da Almanya'yı takip etmeye başlamışlardır (Atılğan, 2009b: 43). Almanya ile kurulan bu yakın ilişkiler sonucunda ırkçı-Turancı çizgide yayın yapan pek çok dergi çıkarılmıştır. Bunlardan öne çıkan birkaçı ise “her şeyin üstünde Türk ırkı” sloganıyla Reha Oğuz Türkkkan tarafından Ankara’da çıkarılan *Ergenekon* (1938), Dr. Fethi Tevetoğlu tarafından İstanbul’da ayda bir kez çıkarılan ve Ziya Gökalp milliyetçiliğini savunan *Kopuz* (1939), *Ergenekon* dergisinin devamı niteliğinde olan ve Nihal Atsız ile Reha Oğuz Türkkkan’ın arasındaki liderlik çekişmelerine sahne olan *Bozkurt* (1939), “Türkçü Fikir ve Sanat Mecmuası” ifadesiyle çıkarılan ve Türk ırkının üstünlüğüne vurgu yapan *Çınaraltı* (1941), “Haftalık Türkçü dergi” olarak tanımlanan ve Dr. Rıza Nur tarafından yayınlanan *Tanrıdağ* (1942), *Bozkurt* dergisinden ayrılışından sonra Reha Oğuz Türkkkan’ın çıkardığı ve Türk ırkını yüceltme amacı taşıyan *Gökbörü* (1942), Ziya Gökalp’in Türkçülük ideolojisini savunan Dr. Hasan Ferit Cansever’in çıkardığı *Türk Yurdu* (1942) ve 1934’te kapatılan fakat 1943’te Nihal Atsız tarafından tekrar yayınlanmaya başlanan *Orhun* (1943) dergisidir (Atabay, 2005: 313-322). Bu dergileri çıkaranlar hem hükümet tarafından siyasi olarak desteklenmiş hem de Almanya’dan maddi yardım almışlardır (Atılğan, 2009b: 43).

Devlet gücünü ve dış finansal desteği yanına alan bu yayınlar, ırkçı düşüncenin dünya genelinde yükselişe geçmesinin verdiği güce de dayanarak ülke içindeki her türlü

sol yayına adeta savaş açmıştır. Dönemin en yaygın eğilimlerinden biri de sol ideolojiyle ilişkili yayın yapan her türlü yayın organının komünistlikle²³ suçlanması olmuştur. Bu eğilim savaş yıllarında o denli olağan bir hale gelmiştir ki tek parti yönetiminin de kısmen destek verdiği ırkçı-Turancı akım önüne çıkan her engeli dönemin ruhuna hayli uygun olan komünizm suçlaması ile alt etmeye çalışmıştır (Kaynar ve Ak, 2016: 329). Bu “egemen Moskof şizofrenisi” sol akımların hareket kabiliyetini yavaş yavaş yok etmiştir (Oktay, 2018: 1079). Bu yapay “kızıl tehlike” korkusu zamanla ırkçı-Turancı çevreler²⁴ için her kapıyı açmaya yarayan bir anahtar haline gelmiştir. Sağ ideolojinin sol ideolojiye karşı yarattığı “ezeli düşman” algısı dezenformasyona dayanan pek çok propaganda yöntemi gibi klişelere ve önyargılara dayanmaktadır. 1945-1960 arasında sağcı, ırkçı ve muhafazakâr ideolojinin beslendiği anti-komünist propaganda da çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bu bağlamda öne çıkan yaklaşımlardan biri saygı duyulan toplumsal konumlara sahip önemli kimseleri “komünist” olarak karalamak ve onlar hakkında dezenformasyon yaratmaktır. Böylece bu kişilere dair kabul görmüş olumlu düşünceler yok edilerek, “muhayyel bir komünist düşman” inşa edilmiş olur (Tamer, 2011: 91, 108). ırkçı-Turancı ve muhafazakâr düşüncenin komünizmi “*ezeli düşman*” (Tamer, 2011) ilan etmesi neredeyse bir tür gelenek halini almıştır ve 40’lı yılların ırkçı-Turancı çevrelerinin temsilcileri de bu gelenekselleşmiş tutumu benimsemekte geç kalmamışlardır. *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri de bu “suçlamalardan” nasibini fazlasıyla almıştır. Özellikle *Yurt ve Dünya* daha ilk sayıdan birçok tepkiye maruz kalmış, bu süreç giderek siyasal şiddete dönüşerek her iki derginin de kapatılmasına kadar sürmüştür.

²³ 40’lı yıllardaki sol ve sosyalist muhalif çevreleri sık sık Sovyetler tarafından yönetilmekle suçlanmıştır. İşte tam da bu sebeple söz konusu dönemin sol ve sosyalist çevreleri Sovyetlerle herhangi bir ilişki kurmadıklarını ve hatta milliyetçilikle ilişkilendirilebilecek yönleri olduğunu adeta ilan etmek durumunda kalmışlardır (Cantek, 2018: 857-858).

²⁴ Bu korku zamanla öyle büyütülmüştür ki bu histerinin etkisi uzun yıllar boyunca devam etmiştir. Öyle ki ırkçı-Turancı akım komünizm konusundaki fikirler bağlamında savaşın sonuna yaklaşıldığında ABD ile benzer bir ideolojik konuma gelecek ve her ikisi de komünizmi ezeli düşmanı ilan edecektir, zira artık “*özgür dünyanın düşmanı komünizme karşı inşa edilen blokta Türkiye ve ABD yan yanadır*” (Tamer, 2011: 95).

40'lı yıllarda entelektüel hayatın gelişimi bakımından önemli bir toplumsal konum edinen gazete ve dergiler, çeşitli ideolojik analizlerin yapıldığı mecralar haline gelmiş olsa da bu entelektüel tartışmalar üretken olamamış, aksine siyasal linçe varacak düzeyde olaylar yaşanmıştır. Özellikle sol düşünce bakımından hayli yıkıcı olacak bu süreçlerden *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri de büyük sıkıntılar yaşayarak çıkmıştır. Bu süreçlerin arka planında ise Türk siyasal hayatının pek çok döneminde sol ideoloji ve yayın organlarının iktidarlar tarafından bir tür iç tehdit²⁵ olarak gösterilmesi vardır (Akarçay & Ak, 2018: 130).

Yurt ve Dünya neredeyse çıktığı ilk günden beri ırkçı çevrelerin gündeminde geniş yer tutmuştur. Bunun temel sebebi ise büyük oranda derginin benimsediği siyasal değerlerdir. Uğur Mumcu, Behice Boran ile yaptığı “Bir Uzun Yürüyüş” adlı söyleşide Boran’ın *Yurt ve Dünya* ile ilgili söylediği şu sözleri aktarır:

Yurt ve Dünya dergisi çok kısa zamanda kimi çevrelerin dikkatini çekmekte ve tepkilerine yol açmakta gecikmedi. Bunlar başta iktidar çevresi olmak üzere, CHP'nin resmî devlet ideolojisine dönüştürdüğü ideolojiyi savunanlar ve o yıllarda belki en yaygınlık kazanmış bulunan, “Turancı” ve “Anadolucu” olarak ikiye ayrılan ırkçı gerici, Hitler Almanya’sı hayranı olarak tanınmış kişi ve çevrelerdi. *Yurt ve Dünya*’nın bu tür ideolojileri reddettiği ise açıktı. Dergi ve onu çıkaranlar sol ve solcu olarak damgalandı (Mumcu, 1993: 32).

O döneme göre oldukça ilerici bir yayın çizgisi benimseyen dergi, zamanla ırkçı-Turancı, muhafazakâr ve Kemalist çevrelerin en büyük hedeflerinden biri haline gelmiştir. Zira bu dergi “40’ların solunun Ankara çevresini oluşturan önemli gruplardan” biridir (Ağduk Gevrek, 1998: 255) Ne var ki bu yayın organı hem yasal kısıtlamalara hem de diğer ideolojik oluşumların saldırılarına rağmen ciddi bir var olma mücadelesi vermiş ve toplumsal düzeyde azımsanmayacak bir etki yaratmıştır. Dergi dünya genelinde

²⁵ Ne var ki 40’lı yıllarda iktidar, öncelikle sağ düşünceyi zayıflatmanın yollarını aramıştır. Bu bağlamda ilk olarak savaş yıllarında hayli güçlenen sağ ideolojinin yayın organları kapatılmıştır. İktidar burada sağ ve sol yayınların arasında uzlaşmazlıklar yaratarak, bu iki çevrenin birbirini yıpratmasını amaçlamıştır. Sonuç olarak her iki ideolojik çevrenin de denetim altına alınmasının ve nihayetinde tasfiye edilmesinin yolu açılmıştır (Akarçay & Ak, 2018: 130).

diktatörlerin güçlendiği, ırkçı rejimlerin azımsanmayacak düzeyde taraftar topladığı, tek partili rejimlerin övgülerle anıldığı bir siyasal bağlamda faşizme karşı net bir tutum benimsemeye “cüret” ettiği için literatürde derin izler bırakmıştır (Kaynar ve Barutçu, 2014: V).

Derginin en çok tepki çeken yazıları ırkçılık üzerine olan makalelerdir. İrkçı-Turancı çevreler dergiye antifaşist tutumundan ötürü hiddetle karşı çıkmışlardır. Dergi yazarları ise bu konuda iki farklı yönteme başvurmuşlardır. Bunlardan ilki ve daha sık başvuru olan yol, ırkçılık karşıtı bilgilendirici makaleler yayınlamaktır. Diğer ise derginin polemikçi²⁶ üslubu uyarınca ırkçı-Turancı çevrelerle girdikleri tartışmalarda ırkçılık karşıtı fikirler ileri sürmektir (Ağduk Gevrek, 1994: 128-129). Benzer biçimde antifaşist, antikapitalist ve hümanist çizgide yayın yapan *Adımlar* da “kökü dışarıda olan” ideolojilerin propagandasını yapmakla, millî değerlere saldırmakla suçlanmıştır. *Adımlar* dergisinin üçüncü sayısından itibaren hümanizm akımına geniş yer ayırması, insan ırkları arasında olduğu iddia edilen üstünlük iddialarına bilimsel argümanlarla karşı çıkması²⁷ sağ çevrelerin tepkisini çekmiştir.

Her iki dergi de savundukları değerler ve bunları savunma biçimleri sebebiyle hem hükümet-parti içindeki kimi gruplardan hem de ırkçı-Turancı çevrelerden gelen yoğun tepkilere maruz kalmıştır. Dergilerin yarattığı toplumsal etki ve sözü edilen tepkiler düşünüldüğünde dergilerin birer karşı-hegemonik araca dönüşme potansiyelleri bir kez daha anlam kazanır. Peki Ankara’da sayıları iki elin parmağını geçmeyen bir grup akademisyenin çıkardığı iki dergi nasıl olmuştur da 40’ların en önemli siyasal

²⁶ Dergi yayınlandığı günden itibaren ırkçı-Turancı dergilerin dikkatini çekmiş ve özellikle *Çığır* dergisiyle neredeyse iki yıl boyunca çeşitli polemikler yaşamıştır. *Çığır* ile *Yurt ve Dünya* arasındaki tartışmaların temel konuları, derginin bunları karşılama biçimi ve dergi üzerindeki etkisi için bkz. Ağduk Gevrek, M. (1994). *Yurt ve Dünya* (1941-1944), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 1994, s.159-183.

²⁷ Dergide ırkçılık karşıtı pek çok yazı mevcuttur. Burada örnek olması bakımından birkaç tanesini anmakta fayda var. Derginin 2. sayısında Muzaffer Şenyürek’in “Yayınlar: M. Şerif Başoğlu- İrk Psikolojisi” adlı kitap değerlendirmesinde, 3. sayısında Orhan Burian’ın “*Adımlar*’ın Hümanizm Anketi” başlıklı makalesinde, 4. sayısında Muzaffer Şerif Başoğlu’nun “Ordinaryüs Profesör M. Şekip Tunç’a İrk Psikolojisi Münasebetiyle” başlıklı yazısında bu tema yoğun bir biçimde işlenmiştir.

olaylarından birinin baş aktörleri haline gelmiştir? Bu soruya cevap verebilmek için dönemin hem dünya hem de Türkiye bağlamı incelenmelidir.

Türkiye hem savaş sürerken hem de savaş sona erdiğinde ekonomik anlamda büyük devletlerin kendisine hamilik etmesinin yollarını aramıştır. Kimi zaman Batılı devletlerle masaya oturmuş, kimi zaman komşusu olan Sovyetler Birliği'yle çatışan çıkarlarını uzlaştırmaya çalışmış, bazen de (özellikle savaş sona erdikten sonra) yeni dünya düzeninde pek çok alanda söz sahibi olacağı öngörülen Amerika'nın yörüngesine girmeyi denemiştir. Bunların ülkenin iç siyasetine olan etkisi ise azımsanmayacak düzeydedir. Örneğin Almanya ile kurulan ekonomik ve siyasal ilişkilerin ülke içinde yarattığı etkinin ne denli büyük olduğu, dergicilik faaliyetlerinin bundan nasıl etkilendiği yukarıda kısmen gösterilmişti. Dönemin ruhunu daha iyi kavrayabilmek için söz konusu antlaşmalar ve iş birlikleri takip eden başlıkta detaylıca tartışılacaktır. Buradaki gaye bu olayların kronolojik bir sıralamasını yapmak değil, olayların yaşandığı sahnelerin ışıklarını yakarak oyuncularını ve onları harekete geçiren itici güçleri yakından görebilmek “ve bunların genelde düşünce hayatında, özelde ise incelediğimiz dergilerin gidişatında nasıl bir rolü olduğunu açıklığa kavuşturmaktır. Böylelikle dergiler içine doğdukları tarihsel sürecin sahnesine yerleştirilecek, sahneyi çevreleyen uluslararası ilişkilerden ve iç politikadan nasıl etkilendikleri açıklığa kavuşturulacaktır.

1.1. Panorama: Savaş Yıllarında Türkiye'nin Genel Siyasi Durumu

Türkiye savaş öncesi dönemde pek çok değişkeni bir araya getirerek hem iç hem de dış politikasını belirlemeye çalışmıştır. Türkiye'nin iki savaş arasındaki temel amacı Kurtuluş Savaşı'yla belirlenen sınırlarını korumak, komşu ülkelerle olabildiğince iyi ilişkiler kurmak ve onları muhafaza etmek ve böylece olası bir askeri müdahale karşısında sınırlarını koruyabileceği güvenli bir alan yaramaktır (Koçak, 2018a: 229).

Dış politika gelişmelerinin iç politikayı her zaman belirleyeceği iddia edilemez. Ne var ki dış politikanın iç politikayı en çok biçimlendirdiği dönem, II. Dünya Savaşı

yıllarına denk gelir (Koçak, 2018a: 21). Dolayısıyla 40'lı yılların en dikkat çeken özelliği iç ve dış politikanın iç içe geçmişliğidir. Oran'a göre bir ülkenin dış politikasını belirleyen şey o ülkedeki egemen sınıf ve onun ideolojisidir. Dış politika uygulamalarının söz konusu sınıfın çıkarlarına hizmet etmesi öngörülür ve onun ekonomik çıkarlarını sürdürebilmek adına çeşitli antlaşmalar yapılır, iş birlikleri kurulur ve hatta bazen savaşa bile girilir. Ülke düzeni ve dış politika arasındaki ilişkiler genel olarak böyle sürmekle birlikte, olağanüstü kimi koşullarda dış politika iç politikayı belirleyen bir güç haline gelebilir. Öyle ki dış politika ülke içindeki dinamiklerin ve düşünce akımlarının seyrini dahi belirleyecek güce ulaşabilir (Oran, 1969: 229-230). İşte savaş yıllarındaki Türkiye-Almanya ilişkileri tam da bu ekseninde değerlendirilmelidir. Almanya ile ekonomik ilişkilerin zaman içinde evrilerek siyasal boyuta da taşınmasına bu başlıkta değinilecektir, fakat öncesinde savaşın ilk yıllarında diğer Batılı ülkelerle ve Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkiler analiz edilecektir. Zira bu ülkelerle kurulan ilişkilerin serimlenmesi, Almanya'nın Türkiye üzerinde pek çok alanda etkili olmasının sebeplerini de gösterecektir. Buradan hareketle bu ülkeler ile kurulan ilişkilerin genelde iç politikaya özelde ise düşünce dergiciliği alanına nasıl yansıdığı tartışılacaktır.

Savaşın ilk yıllarında dış politikada bir belirsizlik hüküm sürmüştür. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler hızlı bir biçimde değişikliğe uğramıştır. Savaşa girmemek asıl amaç gibi görünmekle birlikte bu kararın arkasında pek çok ekonomik kaygı ve büyük çaplı iş birlikleri bulunmaktadır. Türkiye bir yandan Atatürk döneminde Sovyetler Birliği ile kurulan ve nispeten daha sorunsuz ilerleyen ilişkilerini muhafaza etmeye çabalarken, öte yandan Batılı ülkelerin talep ve çıkarlarını dengelemeye çalışmıştır. 1914-1939 arasındaki en kritik gelişmelerden biri önde gelen Batılı ülkelerin “revizyonistler” ve “statükocular” olarak ayrılmasıdır. Almanya ve İtalya I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarından hoşnut olmadıkları için yükselişe geçen faşist rejimlerine paralel olarak mevcut durumlarını değiştirmenin yollarını aramışlardır. Bu arayış her iki ülkenin de savaşın

gidişatında hayli belirleyici olacak emperyalist politikalara yönelmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer kutupta ise statükoyu ve dengeleri korumayı hedefleyen İngiltere ve Fransa yer almıştır (Şener, 2015: 313). Devletlerin revizyonist ve statükocu olarak gruplaşması Türkiye’yi yakından ilgilendiren bir meseleydi. Avrupa’daki faşist rejimlerin giderek güçlenmeleri ve yayılmacı siyasalar benimsemeleri Türk diplomasisinde bir hareketliliğe yol açmıştır. Örneğin İtalya’nın Afrika ve Akdeniz’de kimi bölgeleri ele geçirmek istemesi Türkiye’de ciddi endişeler yaratmıştır (Timur, 2013: 187). Savaş öncesinde ve savaş yıllarında Türkiye güvenliği için Balkanlar’daki siyasal durumun muhafaza edilmesine çok önem vermiştir. İtalya’nın Nisan 1939’da Arnavutluk’u işgal etmesi ise bu konuda zaten epey kaygılı olan Türkiye’nin endişelerini daha da artırmıştır. Bu önemli gelişmeden sonra İtalya’nın yayılmacı politikası karşısında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yakın ilişkiler kurmayı tercih etmiştir (Uzgel, 2009: 297).

Almanya ve İtalya’nın yayılmacı politikaları Türkiye’yi savaş öncesinde de endişelendiriyordu. 1939 başlarında Türkiye bu tehdit karşısında İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği ile iş birliği yaparak kendini koruyabileceğini öngörüyordu. Dahası Türkiye, bu ittifakta Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasında bir tür katalizör görevi göreceğine inanıyordu (Koçak, 2018a: 247). Ne var ki Türkiye’nin 24 Eylül 1939’da bu konudaki inancının boşa çıkacağı anlaşılmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun yürüttüğü görüşmelerde Türkiye Sovyetler Birliği’ni Batı ittifakına katmayı amaçlanırken, Sovyetler Türkiye’yi bu ittifaktan ayırıp Boğazlar’ı birlikte savunmayı teklif etmiştir. Bu talepler Türkiye tarafından reddedilince görüşmeler kesilmiş ve bunu takiben Türkiye, İtalya tehlikesi karşısında daha yakın ilişkiler kurduğu İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939’da üçlü bir ittifak antlaşması²⁸ imzalamıştır (Demirel, 2018: 264).

²⁸ Atılğan’a göre Türkiye savaşın başlarında uzun süredir hedeflediği kapitalistleşmeyi sağlayamamış ve yeni bir arayışa girmiştir. Bu arayışın temelinde, ülkenin Batı’ya yönelerek ve dış finans desteği bularak sermaye birikimini sağlama amacı vardı. Yapılan bu antlaşma da bu eğilimin bir sonucudur (Atılğan, 2009b: 43). Oran’ın da kaydettiği üzere bu antlaşma ile Türkiye’ye 25 milyon sterlin hibe edilmiştir (Oran, 1969: 250).

Türkiye'nin üçlü ittifak antlaşmasını imzalamasında Sovyetler Birliği ile yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalması büyük oranda etkili olmuştur. İngiltere bu antlaşmada tüm tarafların yükümlülükleri karşılıklı olarak kabul etmesi gerektiği konusunda hayli ısrarcı davranır. İngiltere ve Fransa Türkiye'ye Avrupalı bir devlet ile savaşa girmesi halinde destek sağlayacağını taahhüt etse de Türkiye aynı garantiyi vermemek için epey direnir. Sonuç olarak Türkiye'nin ancak kendisine yönelen bir saldırı olduğunda savaşa girmesi kararlaştırılır (Deringil, 2014: 97). Türk-İngiliz-Fransız antlaşması neticesinde İngiltere Türkiye'den tek taraflı garanti vermesini ister, zira Romanya ve Yunanistan'ın verdiği tek yönlü garantiler Türkiye'nin katılımı olmadan herhangi bir değer taşımamaktadır. Türkiye bu talebi reddedince İngiltere müttefiklerin Boğazlar'dan geçmesine izin verilmesini gündeme getirir (Koçak, 2018a: 256).

Atatürk'ün ölümünden neredeyse iki hafta sonra yapılan Türk-Sovyet görüşmelerinde beklenmedik bir gelişme olur. Türkiye Sovyetler Birliği'ni İngiltere ile yaptığı tüm görüşmelerden haberdar eder ve Sovyetler Birliği'ni bu üçlü ittifaka dahil etmeye çalışır. Ne var ki, savaşın başından beri birbirine büyük düşmanlık besleyen Almanya ve Sovyetler Birliği ilişkileri Sovyet Dışişleri Bakanlığı'na Molotov'un gelmesiyle kökünden değişikliğe uğrar. Sovyetler, İngiltere'nin Almanya'yı kendisine karşı kışkırttığı iddiasıyla Alman karşıtı politikalarını bir kenara bırakır ve Ağustos 1939'da Nazi-Sovyet Paketi²⁹ imzalanır (Oran, 2009a: 255). Şimdi durum Türkiye için çok daha karmaşık hale gelmiştir, zira artık Sovyetler Birliği'nin Almanya'nın düşmanı olan İngiltere ile aynı kampta olma ihtimali tamamen ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak Türkiye Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana iyi ilişkiler kurmaya özen gösterdiği Sovyetler Birliği ile bir yol ayrımına gelmiştir (Aydın, M., 2009: 417-418).

²⁹ Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ve Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop görüşmelerinin detayları için bkz. Çuyev, F. (2017). Molotov Anlatıyor Stalin'in sağkolu ile yapılan 140 görüşme (3 b.). (A. Hacıhasanoğlu, & S. Kabasakal, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap, ss. 27-47.

Nazi-Sovyet paktından sonra dahi Türkiye Batı ülkeleri ile Sovyetler arasında bir bağlantı kurabileceği konusundaki umudunu korumuştur. Saraçoğlu'nun Eylül ayında Moskova'ya davet edilmesi de bu beklentiler sebebiyle hemen kabul edilmiştir. Ancak yukarıda da anıldığı gibi iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar hemen su yüzüne çıkmıştır. Görüşmeleri aksatan bir başka olay ise Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un da orada olması ve Türk-Sovyet görüşmelerinin gölgede kalmasıdır. Sovyetler Birliği Türkiye'nin Batılı Müttefiklerle hareket etmesine karşıdır, Türkiye ise Sovyetler Birliği'ni bu ittifaka dahil etmenin en iyi seçenek olduğuna emindir. Çatışan bu talepler görüşmelerden bir sonuç çıkmayacağının habercisidir. Sonuç olarak Türkiye olası bir Mihver devletleri saldırısında Sovyetler Birliği'nin kendisine destek olmayacağını anlamış ve görüşmeler bir sonuca varmadan kesilmiştir (Koçak, 2018a: 267-269).

1941 ortalarında Balkanların Mihver kuvvetlerince işgal edilmesi, Rus-Alman ilişkilerinin görece düzelmesi ve Almanların Bulgaristan sınırına asker yığmasıyla Türkiye, güvenliği açısından zorlayıcı bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Savaş ihtimalini göz önüne alan Türkiye kendine güvenli bir alan yaratmak istemiştir. Bunun üzerine 19 Haziran 1941'de Almanya ve Türkiye arasında, Türk-İngiliz ittifakının hükümlerinin korunması şartıyla bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu 10 yıllık antlaşma ile her iki taraf da ülkelerin toprak bütünlüğüne müdahale etmeyeceğini taahhüt etmiştir (Erkin, 1968: 175; Goloğlu, 2017: 119-120).

Almanya ve Türkiye'nin ilişkileri askeri alanla sınırlı kalmamış, ekonomik alanda da pek çok iş birliği içine girilmiştir. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler savaşın öncesine dayanır. Türkiye'nin dış borca ihtiyaç duyduğu dönemler, Almanya'nın da dış pazar arayışına girdiği döneme tekabül eder. Almanya'nın Türkiye'ye ekonomik yardım sunmasındaki asıl hedefi ise uzun zamandır nüfuz alanı olarak gördüğü Balkanları yeniden elde etmektir. Bir diğer deyişle, Almanya ekonomiyi siyasal üstünlük sağlamasına yardımcı olacak bir araç olarak kullanmıştır (Deringil, 2014: 21).

Almanya'nın ekonomik büyüme hızını artıran uygulamalardan birisi ticari ilişkilerinde sık sık başvurduğu kliring (takas) antlaşmalarıydı. Almanya sözü edilen antlaşmalar ile Türkiye'den pek çok tarım ürünü satın almış ve Türkiye'ye sanayi ürünleri satmıştır. Türkiye satın aldığı sanayi ürünlerini döviz yerine tarım ürünleri ile ödemiştir. Ne var ki, tarım ürünleri için Türkiye'ye başlangıçta yüksek fiyatlar veren Almanya ihraç ürünlerini de yüksek fiyatla satmaya başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye için kârlı görünen bu antlaşmalar esasen Almanya'nın ekonomisine hizmet etmiş ve Türk ekonomisi Almanya'ya bağımlı hale gelmiştir (Uzgel, 2009, :304-305). İşte bu sebeplerle Nazi Almanya'sını dış ticaretinden ayrı düşünmemek gerekir. Almanya kliring antlaşmaları ile yayılcı politikalarını herhangi bir engelle karşılaşmaksızın sürdürmüştür. Alman ekonomisi Türkiye'de de bu politikaları izleyerek hızlı bir ekonomik büyüme yaşamıştır. Örneğin 1929'da Almanya'nın Türkiye'nin toplam ihracatında %16, ithalatında %23,5 olan payı, Hitler'in iktidara gelmesiyle hızlı bir artış göstermiş ve 1937'de ihracat %36,5'a, ithalat ise, %47'ye yükselmiştir (Timur, 2013: 188). Böylece Almanya ekonomisi aracılığıyla kendi siyasal nüfuz alanını genişletmiştir.

Savaşın ilk yıllarında İngiltere ve Fransa ile yakınlaşan Türkiye'nin bu ittifaka Sovyetler Birliği'nin de katılacağını umut ettiği yukarıda belirtilmişti. Diğer taraftan da Almanya ile yapılan ekonomik anlamda bağlayıcı antlaşmaları sürdürme çabası yoğun bir şekilde devam etmiştir. Böylesine karmaşık ilişkiler ağı ve ülkelerin birbiriyle çatışan çıkarları içinde Türkiye dış politikada pek çok farklı yol izlemiştir. Dolayısıyla toplumsal yaşamın diğer bileşenleri gibi düşünce dünyası da bu politikalardan büyük oranda etkilenmiştir. Genelde basının özelde ise yükselişe geçen düşünce dergiciliğinin akıbetinde bu ilişkiler ağının yadsınamayacak bir etkisi olmuştur. Öyle ki 40'lı yıllarda kimi dergilerin yayın hayatına başlamasında ya da kapatılmasında dahi dış politikanın etkisi gözlemlenebilmiştir. Bu bağlamda Almanya'nın Rusları yenilgiye uğrattığı

dönemlerde Türkiye’de ırkçı-Turancı dergilerin serbestçe çıkarılması bir tesadüf değildir (Atabay, 2005: 323).

Irkçı-Turancı düşüncenin ülke içinde nasıl bu denli etkili olabildiği konusu hayli tartışmalıdır ve bu konu elbette tek bir nedene indirgenerek açıklanamaz. Türkiye’nin Almanya ile geliştirdiği çok katmanlı ilişkiler ülke içinde ırkçılık-Turancılık akımlarının yaygınlaşmasının yolunu açmıştır. II. Dünya Savaşı’nın başlangıcında Almanya’nın nasyonal sosyalist ve ırkçı fikirleri Türkiye içinde yaygınlaşmaya başlamış ve Alman hayranlığı bir kez daha canlanmıştır (Atabay, 2005: 279). Almanya’nın Türkiye üzerinde nüfuz kurmak istemesinin temel sebebi Turancılık ve Türkbirliği gibi düşünce akımlarıyla Kafkas petrolüne ve Orta Asya’daki değerli madenlere ulaşmak istemesidir. Dahası Sovyetler Birliği ordusunu yenilgiye uğratmak için ordu içinde yer alan Türkleri harekete geçirebilmek ve nihayetinde onları ayaklandırabilmek amacı güden Almanya Türkiye’de etkili olmasını umduğu ırkçı ve yayılcı düşüncelere başvurmuştur (Atabay, 2005: 286-308).

Dış ilişkiler sebebiyle bu çevreler azımsanmayacak bir güce ulaşmış ve güçlü bir toplumsal karşılık bulmuştur. Söz konusu akımın toplumsal olarak benimsenmesi için Alman hükümeti Ankara’da kimi yöntemlere başvurmuştur. Hitler, Ankara’ya önemli Türk paşalarını yakinen tanıyan von Papen’i büyükelçi olarak atamış ve ona o yıllarda popülerliğini yitirmiş ırkçılık-Turancılık akımlarını canlandırma görevini vermiştir (Mumcu, 1990: 38). Bu girişimler yalnızca Nazi hükümetine hizmet eden önemli yetkililerin görevlendirmesiyle sınırlı kalmamıştır. 1939-1945 *Zor Yıllar* adlı kitabında İngiliz ve Almanların II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’deki istihbarat faaliyetlerini inceleyen Süleyman Seydi, Alman propagandasının farklı kollardan yürütüldüğünü ifade eder. Bu zaman zaman Türk öğrencilere Almanya’da eğitim verilmesi, zaman zaman Nazilerin Türk eğitim sistemini etkileyecek girişimlerde bulunması ve zaman zaman da basın-yayın üzerinde nüfuz kurulması çabalarıyla gerçekleştirilmiştir. Alman

propagandasının etkili olması için İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde teşkilatlar kurulmuş ve hatta bu organizasyonlar mahalli gruplara bölünerek çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bunların temel görevlerinden biri ise bu şehirlerde yabancı dillerde kitap satan yayınevlerinde bulunarak hem yabancıların hem de Türklerin ne tür kitaplar okuduklarını tespit etmek yoluyla Nazizme sempati duyabilecek kişileri belirlemektir (Seydi, 2006: 29).

Almanların izledikleri bu politikalar esasında kimi büyük çaplı siyasal amaçlara hizmet etmekteydi. Nazi Almanyası, yayılmacı politikaları gereği Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk kökenli vatandaşlara bağımsızlık vadederek Sovyetleri zayıflatmayı amaçlamıştır. Türkiye'deki kimi ırkçı-Turancı gruplar bu fikre hayli sıcak bakmış ve hatta Türklerin aynı bayrak altında birleşmesini arzulamışlardır. Hükümet ise bu gruplara karşı ciddi bir önlem almamış, aksine zaman zaman bu çevreleri teşvik etmiştir. Dolayısıyla Almanya'nın çabaları, Türkiye içindeki Nazi propagandaları ve hükümetin net bir tutumunun olmayışı bu düşünce akımına epey güç kazandırmıştır (Karpas, 2019: 343-344).

Almanya, ırkçı-Turancı akımı Sovyet Rusya'da yaşayan Türk kökenli vatandaşlar üzerinden Rusya'ya karşı kullanmak istemiştir. Türkiye'de de hâlâ Turan hayalleriyle yaşayan bir kesimin parti ve hükümet içinde etkili olduğunun anlaşılması Almanya'nın çabalarını artırmıştır. Bunlara ek olarak, Oran'ın kaydettiği gibi ülke içinde kritik görevlerde bulunan kimi Alman yöneticileri Türkiye içindeki sağcı hareketi çokça “para dökerek beslemiştir” (Oran, 1969: 264). Göksu Özdoğan, savaş yıllarında ırkçı-Turancı çevrelerin Nazi Almanya'sının çıkarlarına nasıl hizmet ettiğini şöyle aktarmaktadır:

II. Dünya Savaşı'na ait gizli Alman belgelerinin açıklanmasıyla Nazi Almanyası yöneticilerinin Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'yi müttefik olarak savaşa sokma amacıyla Türkiye'deki “Turancı çevrelerle ilişki kurduğu ortaya çıkmıştır. Alman askeri ve diplomatik makamları Doğu Avrupa'da örgütlenen Sovyet karşıtı Türk asıllı mülteci ve göçmen gruplarıyla da belgelerde açıkça ifade edildiği gibi “Panturanist” vaatler doğrultusunda iş birliği yapmıştır. Ne var ki Hitler'in yakın çevresinin aslında Kafkasya, Kırım gibi bölgelerde Türk asıllı topluluklara özerklik tanımak veya bu bölgelerde Türkiye üzerinden dolaylı bir yönetim uygulamak gibi bir niyetleri yoktu ve hedef işgal edilen yörelerin yönetim açısından Almanlaştırılmasıydı. Alman ordularının Sovyet

topraklarında ilerleme sağladığı süre zarfında Türk Dışışleri ile yapılan diplomatik görüşmelerde CHP hükümetine³⁰ parti, ordu ve bürokrasi içinde Türkçülük sempatisi taşıyan kişiler aracılığıyla “Turancı” bir dış politikayı benimsemesi yolunda telkin yapılmıştır (Göksu Özdoğan, 2008: 401).

Nazi taraftarlığı yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü giderek yaygınlık kazanmıştır. Turancı çevrelerin siyasal linçine maruz kalan dönemin önemli aydınlarından Niyazi Berkes, Nazi düşüncesinin kimi temel niteliklerinin Türk toplumunda nasıl rahatlıkla karşılık bulduğunu şu sözlerle aktarır:

Demokratik gelenek yabancılığı; şeflik tutkusu, şövenlik, azınlık-yabancı düşmanlığı, komünizm korkusu, Rus düşmanlığı, devlet-baba kültü, kapitalizm eğilimi ve (buna Naziler de gülecek) “Türk’ün dünyaya egemenliği misyonu” olduğu inancı (Berkes N., 2019: 161).

Zamanla hayli yıkıcı bir siyasal güce dönüşen ırkçı-Turancı akım siyasal alanda da saldırgan tavırlarıyla ün kazanmıştır. Bu tavrın sebeplerini düşünce akımının kökenlerinde bulmak mümkündür. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* kitabında Türk milliyetçiliğini³¹ anlatırken gelişen orta sınıfların bu düşünceyi nasıl inşa ettiklerini şöyle açıklar:

Bu gruplar sözde millî birliği bozucu toplumsal akımlara karşı millî dayanışmayı korumak iddiasıyla, alışlagelmiş beylik sloganlara sarılıyor, bunların modası geçince de benzerlerini icat ediyorlardı (Karpat, 2019: 332).

Karpat’ın da bahsettiği gibi 40’lı yıllarda ırkçı-Turancı çevreler her daim millî birliği ve ülkenin bütünlüğünü tehdit eden bir tehlike olduğunu iddia etmiş, bunları toplumsal hayattan tasfiye etmek için türlü yöntemlere başvurmuşlardır. Bu iddialarını kimi zaman basın yayın yoluyla duyurmuşlar, kimi zaman da solcu ve ilerici aydınları

³⁰ CHP hükümeti her ne kadar ırkçı-Turancı gruplara yönelik zaman zaman teşvik edici bir tutum benimsemiş ve bu grupların gündelik siyaset içinde azımsanmayacak bir güce ulaşmasına sebep olsa da tüm parti ve devlet aygıtını tamamen Turancı olarak değerlendirmek mümkün değildir. İnönü, savaşın başında Alman yanlısı bir politika izlemiş ve buna paralel olarak söz konusu gruplara müsamaha göstermiştir. Fakat Türkiye’ye sınırları dışında kalan bir bölgeden yeni bir toprak katma amacıyla olmadığını sık sık dile getirmiştir (Deringil, 2014: 165).

³¹ Sözü edilen bu geniş ideolojik alanda milliyetçilik, ırkçılık, Türkçülük, Türkçü faşizm gibi kavramların elbette birbirlerine benzeyen noktaları olduğu gibi, ayrıştıkları ve hatta çatıştıkları pek çok mesele de mevcuttur. Bu ayrımların tarihsel süreçte ortaya çıkışı, kendilerini ifade etme biçimleri ve toplumsal hayatta edindikleri konumlar için bkz. Yaşlı, F. (2008). Milliyetçilik ve faşizm Türkiye’de ırkçı milliyetçilik üzerine bir inceleme, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. Biz bu tezde bahsi geçen ayrımlara odaklanmadığımız için bu tartışmaya burada girmiyoruz. Karpat, milliyetçiliğin düşünsel kökenlerine inse de söz konusu grubun nitelikleri ırkçı-Turancı grupla pek çok noktada ortaklaşmaktadır.

hedef göstererek, üniversite öğrencilerini şiddete teşvik ederek ve yıkıcı sokak gösterileri düzenleyerek düşman belledikleri kişi ve grupları alt etmeye çalışmışlardır. *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerine yöneltilen siyasal linç de bu bağlamda değerlendirilebilir. Zira bu dergiler dönemin antisovyetik havasına uygun bir şekilde komünist olmakla ve gençliği zehirlemekle itham edilmiş ve sonunda danışıklı dövüş senaryolarla kapatılmıştır.

Derginin çıkarıcılarından biri olan ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Tasfiyesi ile Türkiye'deki akademik yaşamına son verilen Berkes, derginin maruz kaldığı yıkıcı tepkilerin geri planını şöyle aktarır:

Millî Şeflik rejimi³² zamanının fikir düzeyinin ilkelliğini bilmeyenler bu zavallı derginin nice kişilerin küplere binmesine açtığını kolaylıkla anlayamazlar. Bugünün düşün düzeyini göz önünde tutarsak, onun *kendi zamanında*³³ en yüksek düzeyli dergilerden biri olduğunu söyleyebilirim. Bu yüzden bu zavallı dergi o zaman saldırı konusu olan bir “fenomen” oldu, ta Büyük Millet Meclisi gibi yerlerde. Onu yazanları yıkmak için çeşit örgütler çok uğraştı ve en sonunda eski bir emniyetçi olan bir kişinin içişleri bakanı olmasıyla murada erildi (Berkes N., 2019: 272).

1943'e dek sağ ideolojinin hem hükümet hem de parti tarafından desteklenmesi ideolojik çevreler arasında ciddi bir eşitsizlik yaratmıştır. Sol ideoloji bu dönemde kendine ciddi bir alan açamasa da antifaşizm, ırkçılık ve savaş karşıtlığı gibi değerlerini savunmaya devam etmiştir. Hatta tek partinin baskıcı yönetim anlayışından ötürü zaman zaman kendini resmî ideolojinin içine konumlandırarak ifade etmenin yollarını aramıştır. 1944'te Almanya'nın savaşın kazananı olmaktan çıkıp güç kaybetmeye başlaması, sağ çevreler için hükümet kaynaklı bir baskıya, sol çevreler için ise düşünsel bakımdan görece rahat bir alana işaret etmiştir. Ne var ki, bu kısmi rahatlama ırkçı-Turancı çevrelerin baskısıyla karşılaşmış, hükümet de tarafsız kaldığını kanıtlamak adına ırkçı faaliyetleri engellemeye girişmiştir (Karpas, 2019: 345; Kaynar & Barutçu, 2014: 36).

³² Berkes, anılarında bu yeni şeflik rejimini pek benimseyemediğini de şöyle aktarmıştır. “.... O zaman “Millî Şeflik rejimi adı verilen bir döneme girildiğini henüz öğrenmişim. “Ebedi Şef” gibi bir paye ile Atatürk'ün geride kaldığını, onun yerine ölmeden araları açık gittiği İnönü'nün şıp diye “Millî Şef” olduğunu görmek pek betime gitmişti. Hayli zaman bu devrime ısınmadım” (Berkes, 2019: 139).

³³ Vurgu Berkes'e ait.

Ardından 9 Mayıs 1944'te İrkçı-Turancı çevreleri güçten düşüren hükümet kaynaklı bir gelişme yaşanır. Sabahattin Ali ve Nihal Atsız arasındaki iftira davası³⁴ bu tarihte sonuçlanır ve ardından Atsız başta olmak üzere ırkçı liderlerin bir kısmı tutuklanır, bir kısmı ise göz altına alınır. İlk dava 7 Eylül 1944'te görülür ve sanıklar hükümeti devirme ve millî çıkarlara zarar verecek ideolojileri yaymak için gruplar halinde çalışmalar yapma gibi suçlamalarla yargılanırlar. 29 Mart 1945'te sona eren davada pek çok sanık beraat eder, yaklaşık on kişiye çeşitli cezalar verilir, ancak bu mahkemenin kararı bozulur, Askeri Temyiz Mahkemesi ceza verilenlerin yeniden yargılanmasına ve salıverilmesine karar verir (Özdoğan, 2002: 110-113). İrkçı-Turancı çevreler bu tarihten sonra hükümetin kendilerine nasıl dirsek çevirdiklerini net bir şekilde göreceklerdir.

İrkçı-Turancı çevrelere karşı tutumun değişmesinde etkili olan bir başka gelişme ise 1943 yılında TKP lideri Reşat Fuat Baraner'in hazırlayıp Faris Erkman adıyla yayınladığı *En Büyük Tehlike* adlı broşürdür (Atılğan, 2009b: 68). Erkman, yazısında ırkçı-Turancı çevrelerin sırtlarını dayadıkları politikanın kökenini açığa kavuşturma çabasıdadır. Ona göre bu ideolojinin arkasında yayılmacı ve yabancı bir politika bulunmaktadır. İrkçı-Turancı çevreler her ne kadar millî saiklerle hareket ettiklerini her fırsatta dile getirseler de bu yabancı politikaların esiri olmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Erkman, bu grupların Kemalizmin ilkelerini reddettiklerini ve toplumsal bir kutuplaşma yarattıklarını ifade eder (Erkman, 1943: 4).

Broşürün önemli özelliklerden biri sol basına ve aydınlara düşmanca bir tavır benimseyen ırkçı-Turancılara karşı sol cepheden yükselen ciddi bir itirazı görünür kılmasıdır. Tanıl Bora, bu broşürü sol ideolojinin özgün bir stratejisi olarak yorumlar:

TKP'liler ve onların etkilediği aydınlar, Tek Parti devletinin bünyesindeki ırkçı ve faşizan yönelimleri, devletin / CHP'nin ana rotasına ve *Kemalizme* aykırı sapkınlıklar olarak yorumlar, böylece geriletmeye, gözden düşürmeye çalışırlar. 1943'te Faris Erkman imzasıyla yayımlanan *En Büyük Tehlike!* broşürü bu stratejinin tipik bir icrasıdır (Bora, 2018: 848).

³⁴ Bu dava "DTCF Tasfiyesi" başlığında ele alınmaktadır.

Ne var ki, broşürdeki tartışmalar ırkçı-Turancı çevrelerin sadece yayılmacı politikalar izleyen faşist devletler tarafından desteklendiği ve bu faaliyetlerin Kemalizme ve İnönü'ye karşı yürütüldüğü izlenimini yaratmıştır. Broşürde bu çevrelerin ülke içinde yıllarca faaliyetlerini sürdürmelerini sağlayan hükümet-parti içinden gelen destekten hiç söz edilmemiştir. Dolayısıyla hükümet daha önceden bazen göz yumup bazen hoş gördüğü ama daha sonra kendisi için gittikçe tehlikeli olmaya başlayan bu gruplarla bağlantısı olmadığını iddia edebileceği bir siyasal zemin bulmuştur.

İrkçı-Turancılara cephe alınması dönemin basınında da gözlemlenebilir. 40'lı yılların önde gelen gazetecilerinden Sabiha Sertel yıllar boyunca müsamaha gösterilen ırkçılara yönelik değişen tavrı ve bunun basına nasıl yansıdığını şöyle tasvir eder:

İnönü, demokratik bir rejim kurmadıkça Batı emperyalistlerine tavizler vermedikçe, Batı ile anlaşamayacağını anlamıştı. Devlet adamlarıyla beraber, basının da dili değişmişti. Artık faşist Almanya savunuculuğunu bırakmış, müttefiklerin arabasına binmişlerdi. Türkiye'nin Batı blokuna girmesini savunuyorlardı. İnönü iç politikada değişiklik olduğunu göstermek amacıyla, Turancılara, faşistlere karşı açıktan baskı hareketine geçmiş, Turancıları mahkemeye sevk etmişti. Ben de bu değişen havadan faydalanarak, tekrar yazı hürriyetime kavuştum (Sertel S., 1987: 252).

Dönemin hükümeti bu çevrelerin yıllarca faaliyetlerini aleni bir şekilde yürütmesine izin vermiş ve hatta zaman zaman onları teşvik etmiştir. Ne var ki, yine savaştaki güç dengelerinin değişmesi, bunun iç politikaya yansması ve yönetici sınıfların kendi sınıfsal çıkarlarına göre hareket etmesi sonucu ırkçı-Turancı çevreler bu sefer zorlu bir süreçle karşı karşıya kalmıştır.

Savaş yıllarında Türkiye'nin durumu tekrar gözden geçirildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkar: Türkiye; ekonomik sorunların gün geçtikçe daha da yakıcı hale geldiği, dışa bağımlılığın sürekli arttığı, köylünün geçimini sağlamakta zorlandığı, uluslararası ilişkilerin neredeyse iç politikayı belirleyen bir güç haline geldiği, düşünce akımlarının çok büyük oranda dış politikanın ideolojik hattında seyrettiği bir ülke haline gelmiştir. Benzer biçimde savaş ertesinde de dış politika uygulamaları iç politikayı büyük oranda etkileyecek ve tüm dünyayı Sovyet tehdidine inandırmayı şiar edinen ABD Türkiye'yi ekonomik, askeri ve düşünsel alanlarda yönlendirecektir.

Savaşı müttefiklerin kazanması dünya konjonktüründe önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Artık tek partili rejimler geçerliliğini yavaş yavaş yitirmiş ve demokratik seçimler önem kazanmaya başlamıştır. Elbette bu dönüşümden Türkiye de derin bir biçimde etkilenmiştir. İktidarın artık liberalleşme yoluna girmesi ve demokrasi yolunda adım atması bir gereklilik olarak öne çıkmıştır. Dolayısıyla savaş sonrası Batı dünyasında yer edinmek isteyen Türkiye için sistemsal reformlara gitmek bir tür zorunluluk halini almıştır (Koçak, 2018b: 178).

ABD savaş sonrasında savaş sanayisinin önemini yitirmesi sebebiyle ekonomik bir daralma yaşamakta, yükselen işsizliğe çareler aramakta ve yeni pazarlara ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyaç doğrultusunda ekonomisini güçlendirmek isteyen ABD, neredeyse yerle bir olan ve toparlanması epey zaman alacak gibi görünen Batı Avrupa'ya yöneldi. Bu zengin pazarı ekonomisine katarak ekonomisini eski canlı günlerine kavuşturabilirdi. Ayrıca Yunanistan ve Türkiye'deki "Sovyet tehlikesi" bu atılımın acil olduğunu ortaya koyuyordu (Oran, 2009c: 483-484). Buna paralel olarak savaş sonrası Türkiye'de antikomünist histeri büyütülüyor ve komünizm tehlikesinin yurdun dört bir yanını sardığı izlenimi veriliyordu. Tüm bu çaba Türkiye'nin yeni dünya düzeninde kendine bir yer bulabilmek için sahneye konan bir oyunu da beraberinde getirecekti.

Türkiye savaşın sona ermesiyle kurulmakta olan yeni dünya düzenine entegre olabilmek adına, antisovyetik bir politika takip etmeye karar vermiştir. Elbette ABD ile kurulacak yakın ilişkiler sola yönelik bir baskının da habercisi olmuştur. Türkiye, bu bocalama döneminde çeşitli olasılıkları değerlendirmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye için bir seçenek olamamıştır zira yönetici sınıflar sosyalist bir ülkenin çıkarlarını hiçbir zaman benimsememiştir. Dolayısıyla Türkiye yönetici sınıfının kaygılarına ve amaçlarına paralel olarak kapitalist Batı blokunun³⁵ yanında saf tutmaya karar vermiştir. Ne var ki

³⁵ Savaşı Müttefiklerin kazanmasıyla Türkiye, toplumsal dönüşüm ve iktisadi kalkınmada Batılı ülkeleri model almaya karar vermiştir. Verilen bu karar basına da yansımış ve Batılı ülkeler ve demokrasi ulaşılması gereken hedefler olarak sunulmuştur (Gürkan, 1998: 95).

iktidar iki taraftan da sıkışmış durumdadır, zira savaş döneminde Nazi Almanya'sı ile olan ilişkilerinden dolayı Sovyetler Birliği'ne yanaşamamış, öte yandan da Batılı ülkelerden bekledikleri düzeyde alaka görmemiştir. Buradan hareketle Türkiye, çift yönlü bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Bir yandan Sovyetlerin gidişatı izlenmiş, öte yandan da Batı ile ilişkiler kurmanın yolları aranmıştır (Atılğan, 2009b: 69-70). Sertel, savaş ertesini Türkiye'nin içine girdiği bu arayışı şu sözlerle özetler:

Türkiye harp yılları içinde Alman faşizmine yardım ettiği için müttefiki İngiltere'yi ve Sovyetler Birliği'ni tedirgin etmiş, yalnız kalmıştı. İnönü Amerika'dan destek bulmak, Amerika'dan kredi almak pahasına, memleketi Amerika'nın kuyruğuna³⁶ takmaya hazırlanıyordu. İlericilere karşı alınan bu şiddetli tedbir, Amerikan emperyalizmine verilen bir tavizdi (Sertel S., 1987: 314).

Türkiye'nin savaş sonrası izlediği antisovyetik politikaya paralel olarak gerçekleştirdiği önemli bir atılım ABD'nin Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma "tehlikesine" karşı hazırladığı Truman Doktrini'ni imzalamasıdır. 12 Temmuz 1947'de ABD ve Türkiye arasında imzalanan bu yardım antlaşmasından sonra ABD Ortadoğu politikasını yönetecek güç olarak ortaya çıkıyordu. Türkiye de Sovyet tehdidine karşı ABD'nin desteğiyle güvenliğini sağlayacağını öngörüyordu (Tekeli & İlkin, 2018: 291). Bu askeri antlaşmayı 4 Temmuz 1948'de imzalanacak olan Marshall yardımı tamamlamıştır. ABD ile ilişkiler artık ekonomik boyuta da taşınmıştır (Gürkan, 1998: 134).

Truman Doktrini'nin imzalanabilmesi için Türkiye'de ciddi bir komünizm tehlikesinin varlığının kanıtlanması gerekiyordu. Bunun için ilerici çevrelerden "solculuğu ve komünistliği su götürmez" isimlerin bulunması şarttı. Hatta komünizm tehlikesinin ne kadar ciddi olduğunu cümle aleme duyurmak için sosyalist partilerin kurulmasına dahi izin verilmişti. Seçilecek kurbanlar ise uzun bir süredir ırkçı-Turancı

³⁶ Türkiye, Almanya'ya savaş açarak San Fransisco Konferansı'na davet edilip mükafatlandırılmayı ümit ediyordu. Bu arayışın gerisindeki amaç Batılı ülke gazetelerinde kendine yer buluyordu. Dolayısıyla kimi Fransız ve İsviçre gazetelerinde Türkiye'nin konferanstan beklentisinin bu yönde olduğuna dair yazılar çıkıyordu (Gürkan, 1998: 98).

çevreler tarafından hedef gösterilen *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerini çıkaranlardan Boran, Boratav ve Berkes olacaktı. Aydınlar ve dergileri ülke içinde oynanan bir oyunla adeta ırkçı-Turancı ve muhafazakâr çevrelerin önüne atılmıştı. Dergilerin ve aydınların nasıl memleketin tabanına koyulmuş dinamitler gibi gösterildiğine ve yukarıda bahsedilen gruplar tarafından el birliğiyle yok edildiğine “DTCF Tasfiyesi” başlığında değineceğiz.

Savaş sona erdiğinde sol ideoloji ve ilerici aydınlar için zor günler başlamıştır. Yukarıda bahsedilen ekonomik ve askeri iş birliği antlaşmalarının imzalanabilmesi için ABD’nin ülke içindeki tehlikenin göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğuna ikna edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple sol parti ve sendikalar kapatılmış, grevler yasaklanmış, milliyetçilik karşıtı en küçük tartışma bile engellenmiştir. İncelediğimiz dergiler bakımından önemli olan kısım bu dönemde pek çok sol yayına karşı aleni bir biçimde saldırıların başlamasıdır. Bu antikomünist histeri zamanla öyle bir hal almıştır ki CHP ve DP antikomünizm yarışında bu üç öğretim üyesini bir araç gibi kullanmaktan çekinmemiştir (Çetik, 1998: 2). ABD’ye antikomünist mesajı verme kaygısıyla en tehlikeli komünistler olarak seçilen dergi çıkarıcıları ve dergiler bu saldırıların öznesi haline getirilmiştir.

1.1.1. “Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz”³⁷: Tek Partili Hayat ve Basın

İnönü on dört sene boyunca Başvekillik ve CHP Genel Başkan Vekilliği görevinde bulunmuştur. Bu süre içerisinde parti ve yürütme, diğer kurumlar karşısında azımsanmayacak düzeyde güçlenmiştir. Dahası yasama ve yargı sırasıyla yürütmeye, partiye ve şefe bağlanmış ve şeflik sistemi ortaya çıkmıştır. Şeflik sistemi uzun yıllar boyunca kendini kültürel ve siyasal kurumlar içinde yeniden üretmeyi başarmıştır. Millî

³⁷ Zekeriya Sertel bu cümleyi 1931’de çıkardığı *Son Posta* gazetesinde yer alan başyazının başlığı olarak kullanmıştır (Sertel Z., 2001: 168). 1930’lu yıllarda tek partinin basın üzerindeki sıkı denetimini eleştirmek için kullanılan bu başlık 40’lı yılların basın hayatı için de pekâlâ kullanılabilir.

Şef döneminde basına karşı belirlenen tavır da bu doğrultuda biçimlenmiş, basın sınırlandırılması gereken ve yönetici sınıfa hizmet eden ideolojik bir aygıt olarak kavranmıştır (Bağce, 2016: 95). 1939-1945 yılları tek parti otoritesinin zirveye ulaştığı yıllardır. Söz konusu dönemde basın daha ziyade hükümet politikalarını destekleyen bir kuvvet olarak iş görmüş ve bu işlevi dolayısıyla ciddi bir denetime tabi tutulmuştur (Ağduk Gevrek, 1994: 48).

Kemalist rejim 1923-1945 yılları arasında benimsediği ilkeler ve cumhuriyetin çeşitli eğitsel, siyasi ve kültürel kurumlarıyla yerleşik hale gelmeyi hedeflemiş ve büyük oranda hegemonik bir güce dönüşmüştür. Bilindiği üzere haber ve bilginin belirli bir ideolojik çerçeve içinde dolaşıma sokulması hem iktidarları uzun ömürlü kılar hem de ideolojinin yeniden üretilmesini sağlar. İşte bu sebeplerle iktidarlar bilgiyi tekelleştirme eğilimi taşırlar. İktidarlar böylece rıza üretir, ideolojisini kitlelere aktarır ve hegemonyasını kabul ettirirler (Çoban, 2014: 27). Kısaca rızanın örgütlenmesi olarak tanımlanabilecek hegemonya, iktidarların ideolojik bir aygıt olarak kavradıkları basını sık sık manipüle eder ve onu şekillendirir. 40'lı yıllarda da basından beklenenler kabaca Kemalist rejimi yaygınlaştırması ve halka benimsetmesi, hükümet politikalarını meşrulaştırması ve bunlara yönelik her türlü eleştiriyi engellemesidir. Nitekim bu amaçlara hizmet edecek özdenetim ve sansür mekanizmaları kısa sürede yasalarla ve milletvekili gazeteciler aracılığıyla aktif hale getirilecektir.

Kemalist hegemonyasının kurulmasında aydınlara büyük rol düşmüştür. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde aydınlar kurucu ideolojinin seçkinleri olma özelliği taşımışlardır. Temel amaçları olan rejimin geniş kitlelerce kabul görmesi için toplumun neredeyse her katmanında görev almışlardır (Altınkaş, 2011: 130). Kimi aydınlar o dönem hem mebusluk yapmış hem de çeşitli gazete ve dergilerde “ulusal çıkarları” savunan yazılar yazarak siyasi ve kültürel hayatı biçimlendirmeye çalışmışlardır.

Kültürel hayatın her alanında var olmaya çalışan aydınlar³⁸ resmî ideolojinin işaret ettiği yoldan ayrılmamışlardır. Kemalist rejimde basın toplumu değiştirip dönüştürecek başat aygıtlardan biri olarak tasarlanmıştır. Ancak bu değişim ve dönüşümün gidişatını belirleyen yine resmî ideoloji ve onun saptadığı sınırlar olmuştur. Yeni bir rejimin kurulmasında basın destekleyici bir güç olarak tasavvur edilmiştir (Gürkan, 1998: 34). Sonuç olarak basının işleyiş biçimi tamamen yeni kurulan rejimin istekleri doğrultusunda biçimlenmiş ve basının her zaman merkezi otorite ile iş birliği içinde olması beklenmiştir.

Kemalist hegemonya basında “hükümete taarruzu” defedip karşıt pratikleri yok etmeyi hedeflemiştir. Zira güç dengelerinin değişebileceği bu kaygan zeminde benzerlikler, talepler, toplumsal kaygılar geniş kitleleri ortak bir program etrafında birleştirdiğinde hegemonya daha uzun ömürlü olacaktır. Öte yandan çatlaklardan içeriye sızan karşıt pratikler hegemonya mücadelesinde kaybedilme potansiyeli olan mevzilere işaret eder. Bu güçler sürekli bir çatışma halinde olduğu için hegemonya kurma süreci hiçbir zaman tamamlanmaz ve asla durağan değildir. Bu devam eden süreç cumhuriyet aydınlarının zihninde ve kaleminde de yer etmiştir. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin kurucusu ve mebus Yunus Nadi Mustafa Kemal’e yazdığı bir mektupta şunları belirtmektedir:

“... yerlerimizi tutacak bir nesil yetiştirmeden bu dünyadan gidersek vazifelerini bitirmemiş yarım adamlar sayılacağız. Böyle ateşli ve çelik bir nesil yetiştirmek başlıca umdelerimizden biri olacaktır. Memlekette eksik olan şeyin demokrasi ile parlamentarizm olmadığı bir daha sabit olmuştur. Eksik olan şey anlaşıldı: o başarılan istiklal ve inkılabı yaşatacak prensiptir.” (Bora, 2017: 134).

Basının sıkı bir denetim altına alınmasına paralel olarak 40’lı yıllar gazete ve dergilerin neredeyse sebep gösterilmeye ihtiyaç dahi duyulmadan kapatıldığı bir dönem olmuştur. Tam bir “dergi ve gazete kıyım süreci” (Akarçay & Ak, 2018: 131) olarak adlandırılabilen bu dönemde hem yayın organlarının içeriklerine hem de gazetecilerin

³⁸ Dönemin önemli aydınları arasında Türk devrimini kuramsallaştırmaya çalışan *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, *Cumhuriyet* gazetesi kurucusu Yunus Nadi, verdiği sosyolojik eserlerde Kemalizmi yaygınlaştırmayı hedefleyen Necmettin Sadak ve 40’lı yıllarda hümanist politikaları benimseyen Hasan Ali Yücel sayılabilir (Altınkaş, 2011: 121-122).

Çalışma koşullarına büyük kısıtlamalar getirilmiştir. Topuz, dönemin karanlık havasını şöyle aktarır:

1940 Kasım’ında İstanbul bölgesinde sıkıyönetim ilan edilecektir. Hükümet artık savaş bitene kadar bu sınırsız yetkileri kullanacaktır. Basın zgrlğnn hiç lafı olmaz bu dönemde. Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda, dilediğ gazeteyi, dilediğ sürece kapacaktır. Bu kararlar kesindir. Ne Meclis karışır bunlara ne de Danıştay. Kararı Basın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere, o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra başbakana mektuplar yazılır. Devlet başkanının olgunluk gösterip gazeteleri affetmesi istenir. Günün birinde de bu aflar çıkar. Gazetenin patronu, “gazeteni artık ıkartabilirsin” denir ve gazete yeniden çıkmaya başlar. Böyledir bu dönemin genel havası (Topuz, 2016: 169-170).

İstanbul’da sol basının sesi olan *Tan* gazetesinin önde gelen yazarlarından Sabiha

Sertel ise dönemin koşullarından şöyle bahseder:

21 Haziran 1941’de “Sıkıyönetim” tekrar uzatıldı. Basın, daha sıkı bir baskı altına alındı. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, her yeni meselenin nasıl yorumlanacağ hakkında gazetelere bilgi veriyor, bunun dışına çıkan gazeteler kapatılıyordu. Faşist İtalya’nın ceza kanunundan maddeler tercüme edilip kanunlaştırılıyor, Alman polis kanunu kopya ediliyordu. Sollara, komünistlere karşı olan polis baskısı artırılıyor, en önemsiz sebeplerle tevkifler yapılıyordu. Antidemokratik kanunların çıkarılması, anayasanın rafa konması en kuvvetli şekilde bu devrede başlamıştı. İnönü, tek parti, tek şef sistemini bütün şiddetiyle yürürlüğü geçirmişti. Yazı yazmak güçleşmişti. Sosyal konulara dokunamazdım. Dış politika konularını konuşamazdım. *Tan*’da yazdığım yazılarda faşizmin niteliğini açıklamaya devam ettim. Bu yazılar ırk dergiler tarafından tekrar hücuma uğradı. Irklık propagandaları halk arasında da hoş karşılanmıyordu. Bunların savundukları “Bir Türk’n yedi göbeğine kadar Türk kanı taşıması” iddiası, yalnız ilericileri, solları değil, sağduyusu olan herkesi tedirgin ediyordu (Sertel S., 1987: 212-213).

Basın üzerinde kurulmak istenen denetim yasalar ile sağlamlaştırılmıştır. Örneğın

1938’de ıkarılan “Basın Birliğı Kanunu”³⁹ ile basının iktidarın lehine çalışan ideolojik bir aygıt olması amaçlanmıştır. Bu yasa gazetecilerin hem çalışma şartlarını belirlemiş hem de onların birliğ ye olmasını şart koşmuştur. Amacı basınla hükümet arasında bir iş birliğı yaratmak olan yasa basının kontrolünü hükümete vermiştir. Denetimi sıkılaştıran bir diğerk düzenleme ise gazete ve dergi çıkarabilmek için getirilen “para depo etme” şartı ve valiliklerden alınması gereken ruhsatname olmuştur (Bağce, 2016: 98). Bu uygulamaların hepsi 40’lı yıllarda toplumsal meseleleri konu alan gazete ve dergilerin ne denli zor şartlar altında çıkarıldığını göstermektedir.

³⁹ Bu kanunla kurulan Basın Birliğı’ne gazetecileri meslekten menetme yetkisi verilmiştir. Bu birliğ dair dikkat çeken bir başka şey ise birlikte milletvekili-gazeteci sayısının fazla olmasıdır (Gürkan, 1998: 90).

40'lı yıllarda güçlenen ırkçı-Turancı yayınların karşısında nispeten güçsüz kalan sol düşünce merkezi otorite tarafından da tehlikeli bulunduğu için yoğun baskılara maruz kalmıştır. Sabiha Sertel İsmet İnönü'nün sol basına yönelik tutumunu şu sözlerle aktarır:

İsmet İnönü tek parti, tek şef sisteminin en şiddetli yürütücüsü oldu. İlerici fikirlere, bu fikirlerin tartışılmasına dahi göz yumulmadı. Zaten Atatürk devrinde dahi, şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü. İsmet Paşa iktidara geldikten sonra, Halk Partisi içindeki bürokrat grup kuvvetlendi. "Cemiyetler Kanunu" ile teşkilatlanma hürriyeti hemen de yok edildi. Mevcut teşkilatlar kontrol altına alındı. Basın şiddetli bir baskı altına girdi. Kanunlarda yapılan değişmelerle 1924 Anayasasının sağladığı nispi hürriyetler dahi yok edildi. Sollara karşı baskı artırıldı. İlerici, sol dergiler kapatıldığı gibi 1938 yılında Nazım Hikmet önemsiz bir sebeple tevkif edildi. 28 sene hapse mahkûm edildi (Sertel S., 1987: 192).

40'lı yıllarda gazete ve dergilerde çıkan yazıların içeriklerine yönelik hükümet kaynaklı talimatlar verilmesi de yaygın bir uygulama olmuştur. Hükümet muhalif ya da rejim için tehlikeli bulduğu yazılar sebebiyle gazetecileri sık sık uyarılmış ve hatta yayın organlarının tek bir yazı sebebiyle kapatıldığı durumlar dahi yaşanmıştır. Basının üzerindeki bu yoğun denetimi *Tan* gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel bir anısı aracılığıyla şöyle aktarmıştır:

Basına, doğrudan doğruya sansür uygulanmıyordu, ama manevi baskı o kadar ağırdı ki, çoğumuz sansürü bu baskıdan iyi buluyorduk. Çünkü basın sıkı bir kontrol altında tutuluyordu. Basın Kanunu, hep basının aleyhine yorumlanıyordu. Hangi yazının kime ve neye dokunacağını önceden kestirmek olanağı yoktu. Örneğin, ufak bir ziyaret için Romanya'ya davet edilmiştim. Sinai'de öğle yemeği yiyorduk. Derken bir adam telaşla soframıza sokuldu. "Sertel burada mı?" diye sordu. "Kim arıyor?" dedim. "Sizi Ankara'dan telefonla istiyorlar," diye cevap verdi. Telefona gittim. Karşıma İçişleri Bakanı Şükrü Kaya çıktı. O gün gazetemde çıkan bir başyazının hesabını vermemi istiyordu. İsteddiği açıklamayı yaptım, mesele kapandı. Fakat hükümet baskısı beni orada bile bulmuştu (Sertel Z., 2001: 189).

Basını denetim altına almanın en etkili araçlarından biri ise gazetecilik ve milletvekilliği görevlerini birlikte yürüten kişiler olmuştur. Tek parti döneminde partili gazeteciler içinde bulundukları kurumsal bağlardan ötürü muhalif bir tutum benimseyememiştir. İnönü'nün hem Millî Şeflik hem de Cumhurbaşkanlığı görevleri süresince mecliste pek çok gazeteci⁴⁰ bulunmuştur. Dahası CHP'nin 5. Büyük

⁴⁰ Mebus gazeteci uygulaması Atatürk döneminde başlamış ve Milli Şef döneminde de devam etmiştir. Aralarında Yunus Nadi, Falih Rıfkı Atay, Mehmet Asım Us, Necmettin Sadak, Yahya Kemal Beyatlı, Memduh Şevket Esendal'ın olduğu pek çok gazeteci aynı zamanda mebusluk da yapmıştır (Bağce, 2016: 103).

kurultayında kabul edilen Nizamname ile mebus gazetecilerin parti programına ve devletin çıkarlarına ters düşen yazılar yayımlamayacakları belirtilmiştir (Bağçe, 2016: 102-105). Bu uygulama ile gazetecilerin basının belirlediği sınırların dışına çıkmamaları ve Kemalist ideolojiyi eleştirmemeleri sağlanmıştır.

Millî Şef döneminde “tehlikeli” addedilen kimi aydın ve yazarlar milletvekilliği görevi aracılığıyla pasifize edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Sabiha Sertel, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın kendisine “...Bu fikirleri bırak, senin polis müdürlüğündeki dosyaların tavana ulaştı. Sen memleketin kıymetli bir yazarısın...Seni mebus yaparız. Fikirlerinden daha iyi faydalanırız” dediğini aktarır (Sertel S., 1987: 184).

40’lı yıllarda basında görülen sıkı denetim savaşın sona ermesiyle nispeten azalır. Ne var ki bu durum savaş sonrası doğmakta olan liberal rüzgarların etkisiyle ortaya çıkmıştır, bir tercih değil bir zorunluluk meselesi olarak değerlendirilmelidir. Türkiye, yeni dünya düzenine eklemlenmeye çalışırken bu sefer dönemin siyasal yaşantısında kısmi bir etkisi bulunan düşünce dergiciliğine yönelik girişimlerde bulunacaktır. 1944’te kimi ırkçı dergilerin kapanmasını takiben ırkçı liderlerin tutuklanması, hemen ardından TKP ve diğer sol çevrelere yönelik açılan soruşturma ve yapılan tevkifatlar, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*’ın Maarif Vekili Hasan Âli Yücel’in “ricası” üzerine kapanması, 1945’te *Tan* gazetesinin basılıp yerle bir edilmesi gibi olaylar yönetici sınıfların çıkarlarının korunmasını ve Türkiye’nin bu yeni “liberal” düzene intibak etmesini amaçlamıştır.

Bahsedilen tüm bu süreçler basının hegemonyayı sağlayacak ve pekiştirecek bir aygıt olarak kullanıldığını şüpheye yer bırakmayacak bir açıklıkla gösterir. Partiye bu gücü veren şey ise tek parti yönetiminde devletin konumu ve işlevidir. Tek partili yönetimlerde devlet hayatın her alanında en baskın mekanizmadır, neredeyse her şeyin üstünde gelir ve mutlak güce sahiptir. 40’lı yılların basını da bu mutlak gücün karşısında bir istisna olmamıştır. Basın, rejime her imkanıyla hizmet edecek bir araç olarak

kurgulanmıştır. Basının etkili bir hegemonik araç olarak kullanıldığı siyasal bir atmosferde rejime yönelik en ufak bir muhalefet dalgası da hegemonya tarafından soğurulacaktır. Karşı-hegemonik sızıntılar buldukları boşluklardan yüzeye çıkar, buna karşılık hegemonya ise sürekli olarak o çatlakları kapatmanın yollarını arar. Bunu 40’lı yılların en büyük tehlikesi gibi gösterilen “solcu hocaların” ve dergilerinin hegemonya karşısında verdiği mücadelede göreceğiz.

1.1.1.1. Türkçülüğün Yükselişi: 40’lı Yıllarda Dergicilik Faaliyetleri

Millî Şef dönemi olarak anılan yıllar Türk siyasal hayatında birçok olgunun bugünkü halini almasında hayli belirleyici olmuştur. Bu kendine has uygulamaları ve politik kavrayışı olan dönem düşünce dergiciliği açısından da epey tartışmalı ideolojik gerilimlerin yaşandığı bir zamana tekabül eder. 40’lı yıllar düşünce dergiciliği siyasal hayatta önemli olayların şekillenmesinde rol oynamıştır. Özellikle ırkçı-Turancı çevreler ile ilerici, sol ve sosyalist çevrelerin yayın organları arasında yaşanan olaylar ve bunların iktidar bloğunun tarihsel çıkarları bağlamında manipüle edilmesi bu döneme rengini veren en önemli unsurlardır.

Çeşitli ideolojik çevrelerin çıkardıkları dergilerde entelektüel, kültürel, siyasal hayatın gelişimine dair birçok izlek bulunabilir. Bu sebeple dergiler çoğu zaman ait oldukları dönemlerin siyasal konjonktürüne tutulmuş bir ışık gibidir. Bir diğer deyişle dergiler içinde bulundukları çağın düşünsel ve ideolojik anlamda tanıklarındır. Dolayısıyla bir dönemin entelektüel hayatının incelenmesinde dergilerin eşsiz bir yeri vardır. Ne var ki birkaç derginin içeriksel analizinin yapılması bir dönemin çok boyutlu bir tahlilini mümkün kılmaz. Tam da bu sebeple tarihsel bir dönem analiz edilirken, bir dergi kendi başına ayrıksı bir varlık olarak değil, hem tarihsel-toplumsal bağlamın içine konumlandırılarak ve parçalar arası ilişkilere yaslanarak hem de hasımları ve hısımlarıyla incelenmelidir.

Anılan zaman dilimi düşünsel üretimin yükselişe geçtiği yıllardır. Bu ivmelenmenin arkasındaki itici güç ise birkaç sebeple açıklanabilir. Bu yıllarda savaşın getirdiği olumsuz koşullar hayatın her alanına sirayet etmekte, ekonomiyi her geçen gün daha da çıkmaza sokmakta ve tek partinin baskıcı politikaları hayatın neredeyse her alanında hissedilmektedir. Böyle bir tarihsel bağlamda kimi bilim insanları bahsi geçen toplumsal sorunlara kayıtsız kalmamış ve bilime başvurarak çeşitli çözümler üretme yoluna gitmişlerdir (Kaynar ve Ak, 2016: 348).

40'lı yıllarda düşünce dergiciliği siyasal alanda bir söz söyleme ve sesini duyurma aracına dönüşmüştür. Dergiler o dönem aydınların benzer görüş çizgilerindeki çağdaşlarıyla bir araya gelip üretim yaptıkları düşün fabrikalarıdır. Savaş yıllarına gelindiğinde ise gazeteler ve dergiler farklı ideoloji çevrelerinin mücadele ettiği alanlar haline gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin önde gelen gazeteleri *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Tan*, *Vatan*, *Tasvir*, *Son Posta*, *Tanin*, *Sabah*, *Vakit* ve *Ulus*'tur. Öte yandan *Yurt ve Dünya*, *Yeni Ses*, *Adımlar* ve *Tan* gibi solcu gazete ve dergiler; CHP'ye yönelik ılımlı bir muhalif çizgi izleyen Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesi, CHP yanlısı Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkardığı sol ideolojilere karşı olan *Tanin*, orta sola yakın duran Necmettin Sadak'ın başyazarlığını yaptığı *Akşam* vardır (Topuz, 2016: 170,180).

1940'lı yıllarda gündelik yaşam türlü sıkıntılarla dolu olmasına rağmen düşünsel alanın şaşırtıcı bir biçimde zenginleştiği bir dönemdir. Örneğin 1941'de Türkiye'de 227 dergi çıkarılırken bu sayı, savaş sonunda 40'ların baskıcı yönetim anlayışına rağmen 302'ye çıkmıştır (Tekeli, 2011: 18). Tunçay, savaş yıllarında basında görece özerk bir hava sezildiğini ifade eder. Ne var ki, II. Dünya Savaşı sırasında kimi gazetelerin hükümet çizgisinin dışına çıkabilmesi savaşı hangi blokun kazanacağına dair oluşan belirsizlikten kaynaklanmıştır (Tunçay, 2012: 138). Gazeteler hükümetin değişken dış politikasından ötürü Mihver ya da Müttefik devletleri destekleyen yayın çizgilerinde ilerleyebilmiştir. Örneğin *Tan* açık bir biçimde Nazizm karşıtlığı yürütürken, *Akşam* nispeten daha

ılımlıdır. *Yeni Sabah* ve *Tanin* ise Hitler'e karşı bir tutum benimsemiştir. Gazeteler arasındaki tutumlar her ne kadar çeşitli gibi görünse de yazarlar hükümetin belirlediği sınırların dışına çıkamamışlardır (Deringil, 2014: 9).

Söz konusu çeşitlenme sağ ideolojinin dergicilik faaliyetinde de kendini göstermiştir. Örneğin 30'ların sonu 40'ların başında çıkarılan önemli Turancı yayınların arasında, Reha Oğuz Türkkan'ın Ankara'da "her ırkın üstünde Türk ırkı" sloganıyla çıkardığı gençlik ve fikir dergisi *Ergenekon*, yine Türkkan'ın çıkardığı aylık *Bozkurt* dergisi, *Ergenekon* dergisiyle aynı sloganı benimseyen *Gökbörü* (1942), Dr. Rıza Nur'un çıkardığı *Tanrıdağ* (1942), Orhon Seyfi Orhon'un çıkardığı kısmen daha ılımlı ve "dilde, fikirde, işte birlik" anlayışını benimseyen *Çınaraltı* (1941-1944) dergileri vardır (Toprak, 1984: 35).

II. Dünya Savaşı sırasında sol ideolojinin neşriyatı ise daha ziyade muhalif edebiyat çevrelerinden doğmuştur (Ağduk Gevrek, 1994: 61). 40'lı yılların önemli sol dergileri arasında pek çok kaynak sayılabilir. Bülent Varlık'ın bu konuda yaptığı toplam dört ciltlik kapsamlı araştırmaya göre bu dergilerden bir kısmı şöyledir: Çalışmanın ilk cildinde *Projektör* (1936), *Hamle* (1940), *Toprak* (1941), *Yürüyüş* (1943), *Başak* (1946), *Söz* (1946), *Yığın* (1946) ve *Yeryüzü* (1951) dergilerine yer verilmiştir (Varlık, 2020a). Çalışmanın ikinci cildinde incelenen dergiler ise *Yeni Edebiyat-I* (1937), *Ses-I* (1938), *Ses-II* (1939), *Yeni Edebiyat-II* (1940), *Değirmen-I* (1942), *Pınar* (1943), *Genç Nesil* (1947) ve *Değirmen-II* (1949)'dir (Varlık, 2020b). Çalışmanın üçüncü cildinde *Yeni Ses-I* (1939), *Sokak* (1940), *Yeni Yol* (1940), *Yeni Ses-II* (1943), *Yenilikler* (1946), *Ses-III* (1946), *Dost* (1946) ve *Yağmur ve Toprak* (1948) dergileri incelenmektedir (Varlık, 2021). Bu derleme çalışmasının son cildi ise *Küllük* (1940), *Yurt ve Dünya* (1941), *Çığ* (1941), *Adımlar* (1943), *Görüşler* (1945), *Meydan* (1948), *Beşer* (1949), *Beraber* (1952) dergilerine ayrılmıştır (Varlık, 2022). Yazar birinci, üçüncü ve dördüncü ciltlerde bu çalışmanın amacının 40'lı yıllarda insan haklarını savunan, sosyalizme inanan ve

demokrasinin uygulanmasını isteyen bir grup insanının neler yazdığını ortaya koymak olduğunu ifade eder (Varlık, 2020a: 11, Varlık, 2021: 7, Varlık, 2022: 7). İkinci ciltte de aynı sistematigi kullanarak dergileri incelediğinden bahseder (Varlık, 2020b: 7). İncelenen dergilerin hepsi farklı tonlarda olmakla birlikte muhalif tutumlara sahiptir. Bunun yanı sıra 40'lı yıllarda sol muhalefet İstanbul'da ağırlıklı olarak Serteller'in çıkardığı *Tan* gazetesi aracılığıyla duyulurken, Ankara'da ise dönemin akademik camiasının ilerici aydınlarının çıkardığı *Yurt ve Dünya* dergisi kolundan ilerlemektedir (Oran, 1969: 260). *Yurt ve Dünya* çok kısa sürede entelektüel hayatta önemli bir konum edinmiştir. Bunun başlıca sebepleri, derginin 40'lı yıllarda Ankara'da akademik çevrelerden doğan tek sol muhalif dergi olması ve kurucu kadrosunda ilerici aydınları barındırmasıdır (Kaynar ve Ak, 2016: 326). Derginin benimsediği antifaşist tutum, savaş karşıtlığı, evrensel bilim anlayışı, sanatın toplum için olduğu inancı dergiyi düşünce dünyasında önemli bir fikir aracı haline getirmiştir. Üstelik ırkçı düşüncelerin hem finansal hem de siyasal olarak desteklendiği bu dönemde dergi, böyle bir cepheyi karşısına almakla ciddi bir muhalefet örneği sergilemiştir.

Yurt ve Dünya'nın ilk sayısı Ocak 1941'de yayınlanır. Öncelikle ayda bir çıkarılan dergi 1944 yılında 15 günde bir çıkarılmaya başlanır. Derginin son sayısı ise 15 Mart 1944'te çıkar. Derginin imtiyaz sahibi Behice Boran, yayın yönetmeni ise Adnan Cemgil'dir (Ağduk Gevrek, 1994: 63, 66). Dergiyi çıkaran isimlerin tanışıklığı 1930'ların başına İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne dek uzanır. Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes, Adnan ve Nazife Cemgil ABD ve çeşitli Avrupa ülkelerinde aldıkları eğitimin ardından Ankara'da bir araya gelmiş ve 40'lı yılların düşünce ve bilim dünyasına ciddi yenilikler getirecek bir çevrenin temelini atmışlardır. Berkes çiftinin ABD'de tanıştıkları Muzaffer Şerif Başoğlu da bu gruba dahil olmuş ve DTCF'de ilerici bir aydın grubu doğmuştur. Bu yazarlar hem kendi ülkelerinde hem de dünyada yaşanan olayları kendi düşünce dünyaları aracılığıyla anlamak, yorumlamak ve

fikirlerini yaymak istemişlerdir. Onların bu amacında en işlevsel olabilecek araç ise dönemin de ruhuna uygun bir şekilde bir düşünce dergisi çıkarmak olmuştur (Atılğan, 2009b: 51-52). Bu aydınların kolektif çabası bir parçası oldukları toplumu anlamak, onun aksayan yönlerini tespit etmek, bunun sebeplerini ortaya çıkarmak ve nihayetinde onu değişime uğratmak olmuştur.

Yurt ve Dünya yazarlarıyla görüşmeler yürüterek dergiye ve kadrosuna dair kapsamlı bir çalışma yapan Ağduk Gevrek, derginin temel amaçlarını ve kadronun sorun edindiği toplumsal gerçekleri şöyle açıklamaktadır:

Yurt ve Dünya'nın yazarlarının temel amacı çevrelerindeki gerçeği anlamaya çalışmaktı. Onlar için “ülke gerçeği”; romantik köy edebiyatının hayallerini bozan sarı topraklı, tozlu köylendi; kentleşmenin artması ile “mantar evler mahalleleri” olarak adlandırdıkları gecekondulaşma ile sokak çocuklarının artışıydı; 1940’larda bilimin karşısında batıl inançların hâlâ nasıl güçlü olduğuydu; üniversitelerde modern tıbbi yöntemlerin öğretildiği ve hastanelerde bu yöntemlerin uygulandığı bir dönemde üfürükçülerin ne kadar çok iş yaptığıydı; modern zirai uygulamaların yanında hâlâ kara sabanla toprak süren köylülerin varlığıydı (Ağduk Gevrek, 1998: 262).

Boratav derginin temel amacının topluma dönük olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“... Dergi ile yapmak istediğimiz memleket meselelerini anlayabilmek ve tartışmaktı. Bunun için de popülerize edilmiş ilmi yazılar yazıyorduk. Demokrasiye dönüktük. Toplumu anlamak için, içinde yaşayarak analizler yapıyorduk. Amacımız toplumu anlamaktı...” (Ağduk Gevrek, 1994: 69).

Derginin çıkarılmasındaki iş bölümü de bu yayın organının dikkate değer bir diğer özelliğidir. *Yurt ve Dünya*'nın basım ve dağıtım süreçleri de yazarların el birliğiyle gerçekleşmiş ve sorumluluk mümkün olduğunca eşit bir biçimde paylaşılmıştır. Dergi hem zihinsel hem de fiziksel anlamda kolektif bir emeğin ürünüdür. Derginin önemli yazarlarından Cemgil dergideki çalışma tarzlarını şöyle anlatmıştır:

Dergide iki tür iş vardı. Bunlardan birincisi teknik işlerdi, yazıların tashihlerinin yapılması, matbaaya götürülmesi, paketlenmesi, dağıtılması gibi. Bir de akademik yönü vardı. Bu da yazılan yazıların denetlenmesiydi. Yazıların tashihleri, dergilerin paketlenmesi, dağıtımı hanımlara aitti. Örneğin bu işlerle en çok Hayrunnisa Boratav ile Mediha Berkes ilgilenirdi. Dergilerin matbaaya götürülmesi ise bana ve Niyazi'ye aitti. Niyazi ile her konuda kavga ederdik. Fakat dergi işinde hemen birleşir matbaa işini muntazam yapardık. İşin akademik yönüne gelince, yazıları yazan tüm kadro otururduk ve bütün yazıları teker teker inceler ve birbirimizi tenkit ederdik. Tenkitlerimiz çoğu zaman çok acımasız olurdu. Ama bu yöntem bizi geliştirdi. Bu tenkitler sonucu, önceleri çok katı ve ağır yazan Behice'nin bile yazma tarzı değişti, yumuşadı (Ağduk Gevrek, 1994: 73-74).

1942 yılında kadroda kimi değişiklikler olur. Derginin 21. sayısından itibaren Boran artık kadroda yer almaz. Bu ayrılışa dair farklı yorumlar mevcuttur. Dergi kadrosunun bir kısmına göre bu durum şahsi uzlaşmazlıklardan, diğerlerine göre ise entelektüel anlamdaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (Ağduk Gevrek, 1994: 76). Boran, *Yurt ve Dünya*'dan ayrıldıktan sonra Mayıs 1943'te Muzaffer Şerif Başoğlu ile *Adımlar* dergisini çıkarmaya başlar (Kasapoğlu, 2011: 145).

Atılğan, Behice Boran ile Muzaffer Şerif Başoğlu'nun her ikisinin de TKP üyesi olmalarından ötürü aralarında kişisel ve siyasi bir yakınlık bulunduğunu belirtir ve bu ayrılığın sebebinin bu ilişkide bulanabileceğine işaret eder. Ne var ki dergileri çıkaranlar hayatta olmadığı ve bu dergiye yönelik derinlemesine incelemeler yapılamadığı için *Adımlar*'ın öyküsü nispeten karanlık kalır. Dolayısıyla *Adımlar*'ın nasıl hazırlandığı, basım ve dağıtım süreçlerinin nasıl ilerlediği, düşünsel arka planının nasıl oluşturulduğu tam olarak bilinemeyecektir (Atılğan, 2009b: 55-56).

Kasapoğlu'na göre *Adımlar* dergisinin adresi DTCTF değil, PK 61 numaralı bir posta kutusudur, zira dergiyi çıkaranlar akademik kimliklerinden faydalanmamışlardır. Derginin finansal kaynaklarına gelince dergide çeşitli kurumların reklamlarına rastlanır. Derginin ilk sayısı dışında tüm sayılarda İş Bankası, üçüncü sayıdan itibaren Millî Piyango İdaresi, sekizinci sayıdan itibaren de Tekel birası reklamları vardır. Dergide devlet kurumları reklamlarının yanı sıra ilk iki sayıdan başlayarak zeytinyağı, zeytin ve sabun gibi ürünlerin reklamlarına da rastlanır (Kasapoğlu, 2011: 144). Buradan derginin yalnızca reklam gelirleriyle çıkarılmasının neredeyse imkânsız olduğu anlaşılır. Dolayısıyla *Adımlar* dergisinin de kendi kadrosu tarafından finanse edildiği sonucuna ulaşılır (Atılğan, 2009b: 57).

Adımlar dergisinin düşünsel zemini de *Yurt ve Dünya*'da olduğu gibi antifaşist bir yaklaşıma dayanmıştır. Ayrıca dergide ilk sayısından itibaren toplumsal ilerlemenin

kaçınılmazlığına yapılan vurgu dikkat çeker. Derginin tanıtım yazısında içinde bulunan çağda ilerlemeye ayak uyduranların ve ona karşı çıkanların akıbeti şöyle tanımlanmıştır:

...Bu yaman seyre ayak uydurabilenler, bu seyrin akışı ile akabilenler, kuruluşları ile kültürleri ile yarına geçeceklerdir. Bu sele karşı, geçmiş asırların müzelik yadigarı olan kıymetlerini ayakta tutmağa çalışanlar ne kadar tutunmuş olurlarsa olsunlar bir çöp gibi ortadan süpürüleceklerdir (*Adımlar*, 1943a: 1).

Yazar ilerlemeden ve gelişmeden yana olan tavırlarını açık bir şekilde ortaya koyar ve Türkiye'nin de gelişmekte olan dünyada bu geçiş döneminden azade olmadığını ve tüm ülkeyle birlikte aydınlık bir geleceğe yürümek istediklerini ifade eder. Yazar temennilerinin dünya genelindeki eğilime paralel olarak teknik ve kültürel bakımdan gelişime ayak uydurmak olduğunu belirtir (*Adımlar*, 1943a: 1). Buna ek olarak dergide millî bilim karşısında evrensel bilim savunulmuş, edebiyatta toplumcu gerçekçi akım tanıtılmış ve köy-kent ikiliğine karşı çıkmış. Derginin ırkçı-Turancı çevrelerin hedefi olmasında hem bu değerler hem de üçüncü sayıdan itibaren yazarların üzerine özellikle eğildiği hümanizm akımı etkili olmuştur, zira hümanizm düşüncesi ırkçı-Turancı çevrelerin düşüncelerini dayandırdıkları üstün ırk inancına yapılmış radikal bir itirazdır.

Kurtuluş Kayalı 40'lı yıllarda yaşamış pek çok entelektüelin evrensel bilim anlayışına büyük önem verdiğini belirtir. Ayrıca yazara göre kimi bilim insanları siyasal bir muhalefet gösterme eğilimindedirler. Bunlara örnek olarak Berkes, Boran, Boratav, Başoğlu verilebilir. Bunun yanı sıra söz konusu dönemde bilim insanlarının bilime karşı “hasbi” [gönüllü ve karşılıksız yapılan] bir tutumları vardır. Bir diğer deyişle aydınlar araştırmalarını heyecanla gerçekleştirmekte ve bu araştırmaları hayat boyu devam ettirmekten dahi söz etmektedir. Üstelik bilime ve araştırmalara olan sevgileri katıksız ve gerçektir. Bu aydınlar “hasbi ilim” anlayışını bir ilke olarak kabul etmişlerdir (Kayalı, 2001: 112-116, 138). Dergi yazarlarından Boratav'ın yukarıda bahsedilen söyleşide vurguladığı toplumu anlama amacı ve özellikle Boran ve Berkesler'in köylerde yaptıkları saha çalışmaları “hasbi ilim” anlayışının göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmalarla aydınlar köy kalkınmasının kökenlerine yönelik bir arayışa çıkmışlardır.

Burada akademik anlayışla toplumsal sorunlara yönelik ilgi ve merakın birleştiğini görürüz. Bu da yine “hasbi ilim” anlayışına işaret etmektedir.

Dergiler tek parti yönetimlerinin yaygınlaştığı, faşist liderlerin yayılmacı politikalar izlediği, üstün ırk iddialarının her gün daha da kabul edilir hale geldiği bir dönemde bu siyasal konjonktürün tam karşı kutbunda yer alan ideolojik değerleri savunmuşlardır. Türkiye içinde de dergilerin karşı çıktığı değerleri savunan büyük bir kitle olduğu göz önüne alındığında bu yayın organlarının sözü edilen çevreler tarafından nasıl düşmanlaştırıldığı daha iyi anlaşılır. Dergilerin rakip ideolojiler tarafından şeytanlaştırılmasında benimsedikleri siyasal değerlerin payı giriş bölümünde aktarılmıştı. Dergiler, “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” gibi milliyetçi argümanların epey taraftar topladığı yıllarda savundukları evrensel bilim anlayışı sebebiyle de millî bilimi savunan ırkçı-Turancı çevrelerin şiddetli tepkileriyle karşılaşmışlardır. Dergilerin kadroları buna rağmen bilimin millî olması anlayışına şiddetle karşı çıkmışlardır. Hatta Türkiye’de bilimin evrenselliğine bu denli inanan ve bu inancı kuvvetle savunan başka bir akademik çevre daha olmamıştır (Kayalı, 2001: 158-159).

40’lı yıllarda bu dergilerin karşısında çok güçlü birleşik ve saldırgan bir cephe vardır. Şahlanmış ülkücü gençlik ve antikomünist histeri ateşini körükleyen hükümet grupları karşısında ilerici bir grup akademisyen inandıkları değerleri savundukları için sert bir şekilde cezalandırılacaklarını bilmeden özgün bir entelektüel muhalefet pratiği oluşturmuştur. Bu tür yayınların ve çevrelerin Almanya tarafından Sovyetler Birliği’ni zayıflatacak bir araç olarak kavrandığı ve hükümet-parti içinde de bu grupları koşulsuz şartsız destekleyen Turancı kişilerin bulunduğu yukarıda ifade edilmişti. Arkasına aldığı bu güçle hareket eden söz konusu yayın organları, o yıllarda daha temkinli ilerleyen sol ideolojinin öne çıkan birkaç dergisini kurban olarak seçmiştir. İşte bunlar yayınlandığı andan itibaren ırkçı-Turancıları küplere bindiren *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileridir.

Peki her iki dergi de benimsedikleri bu değerler ile sol ideolojinin neresinde yer almaktadır? Bunu cevaplayabilmek için 40'lı yılların boğucu ortamında dergilerin siyasal ve entelektüel anlamda nasıl bir profile sahip olduklarını tekrar hatırlamak gerekir. Her iki dergi de antifaşist, ilerlemeci, hümanist bir çizgide yayın yapmıştır. Ayrıca millî bilim safsatalarına karşı ısrarla evrensel bilimi savunmuş ve o dönem Turancılar tarafından “duru ırkın arandığı ve Türk kültürün yozlaşmaksızın bağrında saklayan” köyü (Toprak, 1984: 34) gerçekçi bir şekilde incelemiş ve köycülük politikalarına zaman zaman eleştiriler getirmiştir. Bu mesele *Yurt ve Dünya* kadrosu tarafından genel olarak sanayide kalkınma ve kentleşme bağlamında incelenmiştir (Dinçer, 2008: 207). Köy ve kent bağımsız olgular şeklinde değil, bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları olarak ele alınmıştır. *Adımlar* dergisi de köy meselesini bütüncül bir yaklaşımla incelemiştir. Köy-kent arasında bir düalizm yaratılmasına karşı olduklarını belirten dergi kadrosu, köy meselesinin toplumun kalkınmasının ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamışlardır. *Yurt ve Dünya* kadrosundan Niyazi ve Mediha Berkes ile Behice Boran toplumun gelişme, değişme ve ilerleme mekanizmalarını anlamak için köylerde pek çok saha araştırması yapmıştır. Ne ironiktir ki söz konusu dönemde evrensellik, antifaşizm, hümanizm ve ilerleme gibi konular üzerine tartışma yürütmek komünist olarak damgalanmak için yeterlidir. Dergilerin kadroları ise tek partinin ve ırkçı-Turancı çevrelerin düşünsel kuşatması altında olmalarına rağmen bu değerleri savunmaktan geri durmamıştır.

Yurt ve Dünya ile *Adımlar*'ın benimsedikleri değerler ve bunları savunma biçimleri tarihsel koşullarla birlikte düşünüldüğünde, bu dergilerin karşı-hegemonik mücadelede önemli bir veçhe oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır. Dergiler kendi dönemlerinde ciddi bir muhalefet kaynağı olarak değerlendirilmelidir. O dönemde köy sağ ideoloji bakımından romantik bir biçimde ele alınmakta ve saf Türk ırkının yaşamını sürdürdüğü bir tür cennet olarak tahayyül edilmektedir. Köy kalkınmasına dair söz

konusu gerici düşüncelerin yaygın olduğu bir ortamda köy davasının kentleşme sorunuyla birlikte çözüleceğini dile getirmek bile ileri bir sol düşüncenin göstergesidir⁴¹ (Oran, 1969: 263). Tüm bu sebeplerden ötürü her iki dergi de sol düşünce literatüründe önemli bir konuma sahiptir. Günün şartlarında hükümetin pervasızca ırkçıları desteklediği, bu grupların sol yayınlara hırçın eleştiriler savurup saldırıya geçmekte hiçbir beis görmediği günlerde antifaşist bir çizgide yayın yapmak ciddi bir muhalefet etme pratiğidir.

Bu aydınların türlü zorluklar yaşayıp kürsülerinden sökülüp atılmalarına rağmen, Türkiye akademisine pek çok şey bıraktığını bugün dahi görebiliriz. Kayalı, aydınların solculuğu meselesini yüzeysel bir muhalefet olarak görmekle beraber, geriye kalan bu mirası şöyle niteler:

Bu miras bilimin evrensel niteliği üzerinde ısrardır. Bu miras ırkçı şoven önyargılara karşı mücadele geleneğidir. Bu miras Türkiye'nin somut sorunlarına karşı duyarlılıktır. Bu miras sorunlara bütünsel olarak bakma gerekliliğidir. Bu miras özellikle 1938-1950 arası siyasal iktidarı konusunda eleştirel bir tavidir. Bu miras Kemalizmi olumlu olarak değerlendirse bile, toplum sorunlarına nesnel bakmaya çalışma denemesidir (Kayalı, 2001: 165).

1.1.1.2. Bir Var Olma Mücadelesi: DTCF ve Düşünce Dergiciliği

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde solcu aydınlar tarafından yürütülen dergicilik faaliyetlerini incelemekten önce fakültenin 40'lı yıllardaki siyasal arenada ve düşünce hayatında nasıl bir yer edindiği ve rejimin bu kurumdan neler beklediği tartışılmalıdır.

DTCF'nin kurulması hem yükseköğretim hem de Kemalist rejim açısından büyük önem taşımaktadır. Fakülte Atatürk'ün dönemin Kültür Bakanı Abidin Özmen'e verdiği bir talimat üzerine 11 Mart 1935'te rejime hizmet edecek bir kurum olarak kurulmuştur. Fakültenin işleviyle ilgili hazırlanan Başbakanlık raporunda DTCF'nin Türk kültürünü inceleyecek bir kuruma duyulan ihtiyaçtan doğduğu belirtilmiştir. Kurumun temel

⁴¹ Kayalı ise bu konuya daha farklı yaklaşmaktadır. Ona göre bu bilim insanları resmî ideolojiyle uzlaşmazlık yaşamamış, aksine belli bir ölçüde onu desteklemişlerdir. Hatta İnönü'ye bağlılık bildirgesini imzalamaları da olumsuz bir hareket değildir. Dolayısıyla bu aydınların oluşturduğu muhalefet pratiği abartılmamalıdır (Kayalı, 2001: 120).

amacı⁴² ise orta eğitim kurumlarında çalışacak, Türk dili ve Türk tarihine yönelik bilimsel bir anlayışla eğitim almış öğretmenler yetiştirmek olarak ifade edilmiştir (Tekeli & İlkin, 2018: 56).

Berkes, fakültenin Atatürk'ün tarih anlayışını geliştirecek bir kurum olarak kurulduğunu belirtir. Ne var ki hümanist anlayışa çok uzak Reşat Şemsettin Sirer⁴³ benzeri kişiler ve Millî Şef politikalarını sorgusuz sualsiz benimseyen eski Türk Tarih Kurumu çalışanları bu fakülteyi doldurmuşlardır. Dahası Atatürk'ün ölümünü takiben Millî Eğitim Bakanlığında da pek çok mevki edinen ırkçı kişiler bakanlığı o yöne çekmeye çabalamıştır. Yücel ise bu ırkçı gruba hümanist fikirleriyle karşı çıkmaya çalışmıştır (Berkes, N., 2019: 155). Sözü edilen bu gruplar sol düşüncüyü, hümanist akımı düşman bellemiş ve DTCF de bu “tehlikeli fikirlerin” kaynağı gibi gösterilmiştir. Berkes fakülteye yönelen bu düşmanca tepkinin yalnızca fakülte içinden ve bakanlıktan gelmediğini, CHP içinde de bazı politikacıların bu tartışmada yer aldığını şöyle aktarır:

...Fakülte çok şeyi ile içindeki Avrupalı bilginlerle, ön cephesindeki “Hayatta en hakiki mürşit ilimdir” sloganı ile kimi politikacıları ifrit edecek bir yuvaydı. Oraya ayak basan bu tür politikacılar arasında, koku sezen polis köpekleri gibi sağı solu koklar gibi jestler yaparak, “Gavur kokuyor, gavur kokuyor burası” diyenler vardı! (Besim Atalay) (Berkes, N., 2019: 155).

Dönemin Millî Eğitim Bakanlığı hem sağ hem de sol görüşlü kişileri barındırması bakımından çeşitli uzlaşmazlıkların yaşandığı bir kurum olmuştur. Maarif Vekili Yücel bir müddet “hümanist-şoven”⁴⁴ ikiliğinden doğan bu çekişmeli ortamı bir dengeye kavuşturmak için epey çaba harcamıştır. İşte o yıllarda DTCF de tam olarak böyle bir

⁴² DTCF tasfiye sürecinde mecliste yapılan 5 Temmuz 1948 tarihli bir oturumda Fahri Kurtuluş fakültedeki millî bilim düşmanlığı ve komünizm propagandası yüzünden fakültenin en başta tasarlanan görevini yerine getirmedeğini hamasi bir dille anlatır. Ayrıca konuşmada yabancı profesörler konusu üzerinden aleni bir şekilde yabancı düşmanlığı yapılmaktadır. Bu konuşma için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*. (1948). Ankara Üniversitesi Kadroları Hakkında Kanun Tasarısı ve Millî Eğitim ve Bütçe Komisyonu Raporları, s.756.

⁴³ Reşat Şemsettin Sirer, Recep Peker hükümetinde 1946-1947 arasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmış ve ırkçı fikirlere yakınlığıyla tanınan bir politikacıdır. Ayrıca Köy Enstitüleri'ne karşı sert bir tutum benimsemiş ve DTCF tasfiye sürecinde üç öğretmen üyesinin ihraç edilmesi için Danıştay üyelerini etkilemeye kadar giden pek çok yola başvurmuştur.

⁴⁴ Bu mücadele savaşın başında milliyetçilik-insaniyetçilik kavramları etrafında şekillenmiştir (Kaynar & Barutçu, 2014: 34)

dengenin kurulup kurulmayacağına muğlak olduğu yerlerden biri olmuştur (Berkes N., 2019: 157). Yücel, etrafında gelişen hümanizm akımının ırkçı-Turancılar tarafından örtük bir sol hareket olarak değerlendirilmesi sebebiyle bu çevrelerin hedefi haline gelmiştir. Öyle ki bu tepki, 1942 başlarında Hasan Âli'ye karşı silahlı bir saldırı düzenlenmesine kadar gider. Bu suikast girişiminde tesadüfi bir biçimde kimse yaralanmaz (Tekeli & İlkin, 2018: 85).

DTCF söz konusu dönem boyunca hem sol karşıtı ideolojik çevreler hem de hükümet içindeki sağcı kesimler tarafından bir tür “komünizm yuvası” olarak algılanmıştır. Dolayısıyla dergilerin yazarları ve onların bağlantılı olduğu bir grup aydın sık sık komünistlik suçlamasıyla karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye'nin yeni dünya düzenine dahil olmaya çalıştığı bu dönemde ülke içinde “kızıl bir tehlikenin” büyüdüğünü iddia eden gruplar ve hükümet çevreleri tehlikenin kaynağı olarak bu fakülteyi ve “solcu hocaları” işaret etmiştir. Böylece dergiler yalnızca bir fikir mecmuası olmamış dönemin en büyük ve hararetle tartışmalarının yaşandığı bir mecra haline gelmiştir.

Dergilerin politik olarak nasıl bir konumda bulunduğu ise hayli tartışmalı bir konudur. Söz konusu dönem temel hatlarıyla tek partinin baskıcı politikaları, gerçek bir muhalefetin yokluğu, rejimin kurumsallaşma çabaları ile tanımlanabilir. Böylesi bir dönemde ilerici, solcu ve hatta zaman zaman Marksist bir perspektif taşıyan dergiler neşretmek ciddi bir muhalefete işaret eder. Dergilerin içeriklerine bakıldığında Marksist bir izleğin pek çok göstergesine rastlanır. 40'lı yıllarda bunu dile getirmek imkânsız olsa da dergi yazarları derginin kapanmasından ancak elli sene sonra bunu ifade edebilmiştir. Örneğin derginin güçlü antifaşist kalemi Adnan Cemgil kendisiyle yapılan bir görüşmede şunları ifade etmiştir.

... biz o günle ilgili birtakım tahliller yapardık. Tahlillerimiz dünya görüşü itibarıyla Marksistti ama kesinlikle komünist değildik. Derginin çıktığı yıllarda, sahte şöhretler, akıl düşmanlığı, teknoloji düşmanlığı, gerçek düşmanlığı vardı. Bizim yazılarımızla yapmak istediğimiz, amacımız tüm bu düşmanlıklara karşı bir şeyler yapabilmektir (Ağduk Gevrek, 1994: 69).

Mediha Berkes ise baskıcı bir politik ortamda Marksist olduklarını söylemenin neredeyse imkânsız olduğunu belirtmiştir:

Yurt ve Dünya Marksist ve sol bir dergiydi. Fakat komünist değildik. Gerçi Marksist olduğumuzu da beyan edemezdik. Çünkü çok fazla baskı vardı. Sosyalizme, sola, ileriye açık, Atatürkçü⁴⁵ idik (Ağduk Gevrek, 1994:70).

Ağduk Gevrek, yazarlarla yaptığı söyleşilerde yazarların derginin Marksist olduğuna dair ifadeleri aynı rahatlıkla kullanmadığının altını çizer. Örneğin Mediha Berkes bunu net bir biçimde ifade ederken, Adnan Cemgil ancak eşinin ısrarı üzerine derginin Marksist bir dünya görüşü benimsediğini söyleyebilmiştir (Ağduk Gevrek, 1994: 69-70).

Vedat Türkali de “*Komünist*” kitabında dergilerin siyasi çizgisinden şöyle bahsetmektedir.

Öğretim görevlileri Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Boratav, fakülte dışından Adnan Cemgil gibi sol aydınlar, yayınladıkları ileri Kemalist çizgide örtülü Marksist *Yurt ve Dünya* dergisi çevresinde toplanmışlardı. Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran da onlarla birlikteyken anlaşmazlığa düşerek ayrılıp *Adımlar* diye başka bir dergi çıkarmanın peşindeydiler. Muzaffer Şerifle Behice Boran daha Marksist militan tavır içindeydiler (Türkali, 2001: 73).

Yurt ve Dünya’nın 21. sayısına kadar yazı işleri müdürlüğünü yapan Behice Boran ise dergi yazarlarının ideolojik konumlarını açıkça ifade edememiş sebepleri üzerinde durarak, yazarların en nihayetinde ideolojik bir bakış açısına sahip olduklarını ve kendisinin teorik olarak Marksizm-Leninizm’e dayandığını şöyle ifade etmiştir:

Devlet memurlarının politik yayınlar çıkarmaları yasaklanmış olduğundan ve üniversiteli öğretim üyeleri de o statüde sayıldığından, her iki dergide de politik yazılar çıkmıyordu. Ne var ki, kanımca her yazıda açıkça veya zımnen bir ideolojik açı, dolayısıyla da en geniş anlamda politika vardır. Yazının yazarı bu açığa vurmanın farkında bile olmayabilir, ama onun şöyle veya böyle bir dünya görüşü, benimsediği veya karşı çıktığı

⁴⁵ Dergi yazarlarının zaman zaman Atatürkçülüğe zaman zaman da Marksizme yaklaşmasının kökenleri aydınların kişisel hayat öykülerinde bulunabilir. Zira yazarların hepsi cumhuriyetin ilanına ve devrimlere yakından tanık olmuştur. Atılğan, “Sosyalist Soldan Kemalizm’e Olumlu Bakışlar” makalesinde Türkiye’nin sosyalist liderlerinin Kemalizm ile olan bağımlı ve sebeplerini inceler. 60’lardaki kimi sosyalist liderlerin Kemalizmi aşamalı devrim kuramının bir aşaması olarak kavradıklarını açıklar. Dahası söz konusu liderlerin ilk gençlik yıllarının Kemalist ilkelerle iç içe geçtiğini belirtir (Atılğan, 2009a: 48 -50). Buradan hareketle dergi kadrosu ve 60’ların sosyalist liderlerinin Kemalizme bağlılıklarının sebepleri arasında bir analogi kurulabilir. Burada dergi kadrosunda -ilerleyen yıllar için Behice Boran hariç- elbette sosyalist liderler bulunduğu ima edilmemektedir. Yalnızca yazarların içine doğdukları toplumsal koşullardan etkilendikleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla böylesi bir eğilim ya da bağlılık anlaşılır hale gelir. Tüm bunlara rağmen dergide Marksist kuramdan ilham alındığı, tahlillerin diyalektik bir biçimde yapıldığı ise açıktır.

sosyal doğrular, normlar vardır. Bunlar ister istemez yazıda az da olsa kendini belli eder... Benim o zamanki bilinç düzeyime göre, Marksist açıdan itiraz edilecek yazılar değildi yayınlananlar. Ben yazılarımda bilinçli olarak konulara Marksist-Leninist açıdan- bu ikisi arasında bir ayırım yapmam, bir bütündür onlar- bakmaya çalıştım. O açıdan bakıyordum, çünkü bu ideolojiyi doğru, yani gerçekliğe ve mantığa uygun buluyordum (Mumcu, 1993: 33-34).

Tüm bu üstü kapalı politik kimlik göndermeleri söz konusu dönemde Kemalizmin tek meşru ideoloji olduğu gerçeğinden yola çıkılarak anlaşılabilir. Sonuç olarak sağ ve sol akımlar da ancak Kemalizme eklemlenerek var olabilmişlerdir. Dergilerin kadrolarının Kemalizme yaklaştığı noktalar bu bakış açısıyla anlaşılır hale gelir.

Yurt ve Dünya'nın hem adı hem de takdim yazısındaki birtakım ifadeler Marksist paradigmanın temel ilkelerinden olan diyalektik anlayışa gönderme yapmaktadır. Derginin tanıtım yazısında “*Yurt ve Dünya*” adının seçilme sebepleri şöyle ifade edilmiştir:

Bu sahifelerde başarmak istediğimiz iş bakımından “*Yurt ve Dünya*” adını coğrafi manada değil, sosyal manada alıyoruz. Maksudımız sadece yurt ve dünyada olup bitenleri okuyucularımıza bildirmek değildir. Daha ziyade yurt ile dünyanın münasebeti üzerinde durmak istiyoruz. Yurt ile dünya arasında cüzü ile kül arasındaki münasebet vardır. Bu münasebet karşılıklı tesirler ve bağılıklardan mürekkeptir... Kendi içine kapanma gayretine rağmen sosyal cüzüler birbirlerinin tesirinden, birbirleriyle temasa gelmekten kurtulamıyor; zira en geniş manasında sosyal şartlar cüzülerin birbirlerinden ayrılmasına müsait değildir (*Yurt ve Dünya*, 1941: 1-2).

Yazarlar, yalnızca memleket meselelerine değil aynı zamanda dünyada olup biten gelişmelere de ilgi duymaktadır. Yazarların olayları ve olguları ele alış biçimi bütüncüdür, şeyler birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmez. Ağduk Gevrek'e göre yazarlar Marksist paradigmaya paralel olarak toplumsal gelişmenin ancak parça ve bütün arasındaki etkileşim sonucu oluşacağını savunurlar (Ağduk Gevrek, 1998: 259). Yazarların bilim anlayışında da Marksist yaklaşımın izleri görülmektedir. Dergi kadrosuna göre bilim parçalı bilgilerden meydana gelir. Bu parçalar ise insanı özgürleştirmeye yarar; zira insan çevresindeki gerçekliği anlamaya ve onu denetlemeye çalıştığında bilgi ortaya çıkar. Yazarların bilimin doğasına ve ortaya çıkışına yönelik anlayışları Marx'ın bilim tanımıyla paraleldir (Ağduk Gevrek, 1994: 68). Zira Marx, bilimi “insanın doğa ve kendi yazgısı üzerindeki gücünü artıran, ilerici ve gizli ve edimsel

bakımdan özgürleştirici bir güç olarak” tanımlar (Bottomore, 1993: 83). Bahsi geçen diyalektik kavrayış *Adımlar* dergisinde de yer bulmuştur:

İleri hamleler, boşlukta, mukavemetsiz değil, geri hamleleri, kara hamleleri yere sererek ilerliyor. Tarih hiçbir yerde, hiçbir memlekette kendiliğinden olmuş ileri bir hamle kaydetmiyor. Her ileri atılış, geri kuvvetlere karşı bir zafer olarak beliriyor... bu şu demektir ki, hiçbir ilerleyiş kendiliğinden olmuyor. Eski ile yeninin mücadelesinden ve yeninin zaferinden doğuyor (*Adımlar*, 1943a: 2).

Adımlar dergisinin yazarlarının siyasi duruşuyla ilişkili bu tarz ifadeleri olmamakla beraber, dergide materyalist bir yaklaşıma rastlanıldığına dair düşünceler mevcuttur. Derginin amacının geniş bir biçimde anlatıldığı anonim yazıda ahlakın kaynağından bahsedilen bir kısımda yer alan şu ifadeler hayli anlamlıdır.

Bizce ahlakın tek kaynağı insanların karşılıklı münasebetleridir, iş birliğidir. Bunun dışında yıldızlı semanın yedinci katından, tabiat dışı bir kuvvetten gelen bir ahlak kaynağı yoktur (*Adımlar*, 1943a: 3).

Bu ifadeler derginin metafiziği reddedip materyalist bir yaklaşım benimsediğini gösterir (Kasapoğlu, 2011: 148). Ayrıca dergide yer verilen kimi roman tanıtımlarında örtülü bir sosyalizm düşüncesine rastlanır. Örneğin Boran derginin yedinci sayısında incelediği Aldous Huxley’nin *Brave New World* romanında yazarı kapitalizme saplanıp kalmakla eleştirir ve yazarın alternatif bir toplum tahayyülü sunmadığını ifade eder (*Adımlar*, 1943: 239). Boran aslında üstü kapalı bir şekilde sosyalizme gönderme yapmaktadır (Kasapoğlu, 2011: 184). Sonuç olarak her iki dergi de dönemine göre zaman zaman hayli ilerici, kimi zaman ise sosyalizme ve Marksizme yaklaşan bir seyir izlemişlerdir. Dergilerin kısmen de olsa tarihsel materyalist bir anlayışa sahip olması ise zaman zaman onayladıkları Kemalizme neden mesafe koyduklarını ve tam olarak intisap etmediklerini açıklar.

1.1.2. Dosta Düşmana Karşı: DTCF Tasfiyesi

Dergiler yayımlandıkları ilk günden itibaren ırkçı-Turancı yayın organlarından tepkilere maruz kalmıştır. Örneğin *Yurt ve Dünya*’nın yayın hayatına başlamasından kısa bir süre sonra Aralık 1941’de *Çığır* dergisinden Hıfzı Oğuz Bekata dergiye başarılar

dileyen bir yazı yazmıştır. Tuhaf olansa Bekata'nın yurt ve dünya meselelerini inceleyeceğini vaat eden dergiyi bunu yaparken “millî yaşam ve millî hususlara” dikkat etmeye davet etmesidir (Ağduk Gevrek, 1994: 161). Sıradan bir temenni gibi görünen bu ilk tepkiyi çok daha ağır ithamlar takip edecektir. Dergiler savaş sonrası dönemde memleketin en büyük ve en sinsi tehlikelerinden biri gibi gösterilecek ve kendilerini sol düşüncenin her değerini Sovyet yanlısı olmakla suçlayacak bir gürhün karşısında bulacaktır.

Savaşın gidişatındaki belirsizlikten ötürü dergicilik faaliyetlerinde nispi rahatlama sayesinde her iki dergi de 1944'e kadar yayınlanmaya devam etmiştir. Ne var ki CHP'nin sağ kanadı ve sol düşünceye dair her ne varsa yok etmeye ant içmiş ırkçı-Turancı gruplar dergilerin kadrolarına türlü sorunlar çıkarmışlardır. Fakat bu sıralarda 1943'te TKP'li Reşat Fuat Baraner'in Faris Erkman imzasıyla yayınladığı “*En Büyük Tehlike*” adlı broşürün devlet katında yarattığı etki ve Almanya'nın Stalingrad yenilgisiyle ırkçılar da artık zor bir döneme girmiştir. Söz konusu broşürün nasıl bir etki yarattığı yukarıda tartışılmıştı. Bunun üzerine ırkçı çevrelerden Orhon Seyfi Orhon'un hazırladığı *Asıl Tehlike* (1943) ve Ferhan Oğuzkan ve Zeynel İlhan'ın kaleme aldığı *Maskeler Aşağı* (1943) gibi cevabi broşürler yayınlanmıştır. *Asıl Tehlike* broşüründe milliyetçilik ve ırkçılık akımına karşı çıkan sol çevrelerin Türkiye'deki gerçek tehlike olduğu iddia edilmiştir. Bu çevreler Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'nde kullandığı “dahili bedhahlar” ifadeleriyle tanımlanmıştır. Bu içerideki düşmanları “ruh ve kafa ahengine kavuşturmak” ise millî bir dava olarak ele alınmış ve “kan ve ruhları öz Türk cevheri ile dolu olan gençler” göreve çağrılmıştır (Oğuzkan & İlhan, 1943: 7). *Maskeler Aşağı* adlı broşürde ise Orhon, Erkman'ın ırkçı-Turancı grupları emperyalist, ırkçı ve Pantürkist olarak nitelendirmesine çeşitli yönlerden itiraz etmiştir. Orhon'a göre Türkçülerin “Hükümetin başında Türk oğlu bir Türk Başvekil varken” ve CHP Türkçülüğü savunurken bu düşünce biçiminin dışına çıkmaları anlamsız ve gereksizdir (Orhon, 1943: 18-19). Bunların yanı

sıra doğrudan üç öğretim üyesini hedef alan bir başka broşür daha yayınlanmıştır. DTCF’de tarih doçenti olarak çalışan Turan bu “aşırı solcu hocalar meselesinin iç yüzünü” aydınlatmayı “görev edinmiş” ve “*Gafletten Uyanalım*” adında bir broşür yayınlamıştır. Turan, broşüründe uzun yıllar aynı okulda çalıştığı meslektaşlarıyla sık sık temasta bulunduğunu ve bu hocaların en kutsal ve millî değerleri dahi tanımadıklarını yazar. Ardından fakültedeki solcu faaliyetlerin bu üç öğretim üyesinin göreve başlamasından sonra ortaya çıktığını iddia eder. Turan, önceden bu hocaların atılması yerine, propagandaların durdurulması ya da etkisiz hale getirilmesi gerektiğini savunduğunu kaydeder. Fakat ardından artık bunun ne büyük bir hata olduğunu anladığını ekler (Turan, 1948: 5-6). Turan’ın böylesi önemli bir eğitim kurumunda görev yapan hocaların fakülteden atılması için resmen yetkili makamlara çağrıda bulunması dönemin siyasi koşulları bakımından düşündürücüdür. Bu çağrı dönemin rüzgarlarının ırkçı-Turancı kesimler lehine estiğinin göstergelerinden bir diğeridir.

40’lı yıllarda ırkçılara öyle müsamaha gösterilmiştir ki liderlerinden biri olan Nihal Atsız, dönemin başbakanına açık bir mektup yazmış ve onu komünizm tehlikesine karşı uyarmaya çalışmıştır. Atsız, Başbakan Saraçoğlu’nun ettiği şovence sözlerle dayanarak mektubuna “sayın Türkçü vekil” şeklinde başlar ve Türkçülüğün kendisine uygulama sahası bulamadığından yakınır. Bunun sebebi olaraksa bir hastalık olarak nitelediği komünizmin gün be gün yayılmasını gösterir. Öyle ki bu hastalık yalnız düşünce formunda kalmamış, ahlaka, vatana ve millete hücum eden pek çok dergi çıkarmıştır. Atsız mektubunda gün be gün güçlenmekte olan bu sol ve komünist fikirlere karşı önlem alınmasını talep eder (Atsız, 1944a). Nisan ayında bir mektup daha yazan Atsız, aralarında Sabahattin Ali’nin de olduğu kimseleri komünist olmakla ve Maarif Vekili Hasan Âli Yücel’i bu kişileri himaye etmekle ve bakanlıkta “müseccel komünistlere” mevki vermekle suçlar (Berkes N., 2019: 282). İddia odur ki Yücel’in bu kişilere kayıtsız davranması sonucu bu kişiler önemli mevkilere gelmişlerdir. Atsız,

Türkçü vekilden talebini dile getirir: “Bütün milliyetçi Türkler sizinle beraberdir. Sizden, tarihimizin bu çetin anında vatan düşmanı komünizmin ezilmesini, bir daha baş kaldıramayacak şekilde ezilmesini istiyorlar” (Atsız, 1944b). Mektubun yayınlanmasından hemen sonra Sabahattin Ali, mektupta kendisi için kullanılan “vatan haini” ifadesinden dolayı Atsız’a dava açar. Davanın görüleceği günden başlayarak Ankara Adliyesi önünde çeşitli gösteriler düzenlenir. Bunlardan en önemlisi 3 Mayıs 1944’te gerçekleşir. Bu büyük gösterileri takiben önceden hazırlandığı aşikâr olan bir soruşturma başlatılır ve 18 Mayıs 1944’te ırkçı çevrelerin önemli isimlerinden pek çok kişi tutuklanır. 19 Mayıs 1944 günü İnönü’nün konuşmasından bu tutuklama olaylarının daha önceden tertip edildiği anlaşılır. Aynı dönemde başlatılan komünist soruşturmasında Ankara’da TKP ile ilişkisi olduğu iddiasıyla birkaç DTCF öğrencisi ve Doçent Muzaffer Şerif Başoğlu da tutuklanır. Bu tutuklama öncesinde Ocak 1944’te fakültedeki siyasal kutuplaşmayı incelemek için bir soruşturma başlatılır. Soruşturma sonucunda bakanlık müfettişleri Boran, Boratav, Berkes ve Başoğlu için komünist olarak nitelenemeyeceklerine kanaat getiriler, fakat bu hocaların okul içi ve dışında öğrencilere olan ilişkilerinin denetlenmesini teklif ederler (Çetik, 1998: 10-13).

Dergilerin kapanmasına giden yolda önemli bir gelişme dönemin Maarif Vekil Hasan Âli Yücel’in Berkes ve Boratav’ı Şubat 1944’te çağırarak onlardan bir ricada bulunmasıdır. Berkes’in aktardığına göre Yücel, bu derginin giderek bir provokasyon aracına dönüştüğünü söyler ve bu sebeple yayının bir süreliğine durdurulmasını “rica” eder. Berkes de Boratav⁴⁶ da gayet kibar buldukları bu ricayı kabul eder ve basımda olan sayının ardından bu isteği yerine getireceklerini ifade ederler (Berkes N., 2019: 282).

⁴⁶ Cemgil derginin kapatılmasına dair Boratav ile arasında geçen konuşmayı şöyle aktarır: “Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli, Pertev ve Behice’yi (*Adımlar* için) makamına çağırıyor. Pertev’e *Yurt ve Dünya*’yı kendiniz kapatın. Bunlar (ırkçı-Turancılar) benim kafamı yiyecekler, sonra sıra size gelecek. Gelin bu işten vazgeçin diyor. Pertev, “bana kalsa ben kapatırım fakat Adnan bu işe olur demez” diyor. Nitekim bunu gelip bana söyleyince hop oturdum hop kaktım. Fakat Pertev beni ikna etti. Dergiyi kapadık. Ama Hasan Âli’nin başını yediler. Bir süre sonra istifa etmeye mecbur kaldı.” (Ağduk Gevrek, 1994: 78).

Dergilerin rica üzerine kapanmasını takiben üç öğretim üyesinin de içinde bulunduğu DTCF hocalarına Yücel tarafından bir bildiri imzalatılır. Bu girişim Yücel'in fakülte içindeki dengeleri sağlama çabasının bir sonucudur. Bu imzalar öğretim üyelerinin siyasi içerikli ve eleştirel tonda yazılar yazmasının önünü kesmiştir. Dahası bu bildiri Boran, Boratav ve Berkes'in ilerleyen zamanlarda bakanlık emrine alınması için kullanılacaktır (Atılgan, 2009b: 67). Yücel tarafından DTCF'deki tüm doçent ve profesörlere imzalatılan bu belgede akademisyenler şu cümleler aracılığıyla İnönü'ye bağlılıklarını bildirmişlerdir.

Kemalizmin milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, İnkılâpçı ve cumhuriyetçi umdelerinin kayıtsız şartsız hizmetkârı olduğumuzu; bize tevdi edilmiş olan yüksek öğretim gençliğini bu umdeler içinde yetiştirdiğimizi ve yetiştirmeye devam edeceğimizi; bu umdelerin mana ve değerine aykırı herhangi fikir ve kanaate, şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da yer vermeyeceğimizi ve Partimizin Değişmez Genel Başkanı İnönü'ye bağlılığımızı derin saygılarımızla bildiririz (Yücel, 1947: 45-46).

İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihli meclis konuşması da tasfiye sürecinde bir başka önemli gelişmedir. Bu konuşmayı önemli kılan şey İnönü'nün ikinci bir partiye ihtiyaç duyulduğunun altını çizmesidir. O sıralarda Celal Bayar ve arkadaşları ise “Dörtlü Takrir” ile bir muhalefet partisi kuracaklarının işaretini vermektedir. Dahası kimi solcu aydınlar Bayar etrafında örgütlenebilecek bir muhalif cephenin kurulması için bir süredir çalışmalar yapmaktadırlar. Bu ittifakın önemli isimleri Sabiha ve Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Mareşal Fevzi Çakmak, Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'dür, basın ayağını ise *Tan* ve *Vatan* gazeteleri oluşturacaktır. Daha sonra bu ittifak *Görüşler* dergisi etrafında toplanır ve bu gruba Boran, Boratav, Berkes ve Adnan Cemgil de dahil olur (Çetik, 1998: 15). Dergi ilk sayısında tepkiyle karşılaşınca yazı vaadinde bulunan isimlerden Tevfik Rüştü Aras, Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü geri adım atarlar (Sertel S., 1987: 301-302). Böylece solcu aydınlar büyük bir antikomünist güruhun karşısında tek başlarına kalırlar (Çetik, 1998: 16). Irkçı-Turancı çevreler ve parti içindeki destekçileri bu yalnızlıktan hemen istifade ederler. Bundan sonra yaşanacak olaylar *Tan* baskınına giden yolu açar.

Görüşler dergisi etrafında toplanan muhalefet hükümeti kaygılandırır ve bu grup güçlenmeden siyasal hayattan tasfiye edilmek istenir. Ayrıca ırkçı-Turancı gruplar da *Tan* gazetesini uzun süredir kendi fikirleri ve propagandalarının önündeki en önemli engel olarak görmektedirler (Sertel Z., 2001: 190). *Görüşler* yayınlanır yayınlanmaz büyük ilgi görür. Öyle ki derginin piyasaya çıktığı ilk gün gelen talepler doğrultusunda ikinci basımı yapılır. Aynı günün akşamı Sertel çifti derginin ismindeki “G harfinin orağa benzetildiğini” ve bunun Sovyetler Birliği’ne verilen bir mesaj olduğuna dair tartışmaların yapıldığını öğrenirler. Dergiye gösterilen talep üzerine CHP bir toplantı yapar ve gazete bayilerine *Tan* ve *Görüşler*’i satmamaları için talimat verilir (Sertel S., 1987: 300-301). G hafi ve orak tartışmasını ise *Cumhuriyet* gazetesinin 4 Aralık 1945’teki sayısı başlatır. Gazete söz konusu sayısında “Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar” başlıklı yazısıyla *Görüşler*’in “gerçek yüzünü açığa çıkarma” hamlelerine katkıda bulunur. Yazıda bir anekdot üzerinden derginin Sovyetler Birliği ile olan ilişkisi şöyle “ifşa” edilir.

Dün bir okuyucumuz *Görüşler* mecmuası ile idarehanemize geldi. Mecmuayı masanın üzerine yaydı. Başlığını ters çevirerek parmağını üzerine bastı. O şekilde ki başlıktan ortada bir harf değil, bariz bir orak resmi kaldığını hayretle gördük. “Böyle (G) harfi olmaz, bu kasten böyle çizilmiştir” dedikten sonra sordu: “Ya bunun çekici nerede?” Sustuk. Cevabını gene kendisi verdi: “Okuyunca anladım, içinde imiş.” (*Cumhuriyet*, 1945: 1).

Tan baskınından bir gün önce Hüseyin Cahit Yalçın *Tanin*’de “Kalkın Ey Ehli Vatan” adlı kışkırtıcı makalesiyle halkı komünizm propagandası yaptığını iddia ettiği Serteller’e karşı saldırıya davet eder. Ayrıca parti il örgütü öğrenciler arasında ertesi gün *Tan*’a karşı bir gösteri yapılacağını haberlerini yayar. *Tan*’ın Sovyetler Birliği’ni⁴⁷

⁴⁷ 19 Mart 1945’te Sovyet-Türk ilişkilerindeki gerilimi artıran bir olay yaşanır. Sovyetler Birliği 7 Kasım 1945’te sona erecek olan Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması’nın savaş sonraki değişen dengeleri ve durumları gerekçe göstererek gözden geçirilmesini talep eder. Bu konuyu görüşmek üzere iki Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov ve Selim Sarper Moskova’da buluşur. Sovyetler Birliği’nin kendilerine Boğazlar’ı birlikte yönetme yetkisi ve kimi deniz ve kara üslerinin verilmesini talep etmesi üzerine anlaşmazlık çıkar ve görüşmeler sona erer. Dahası Tiflis’te yayın yapan bir günlük gazetede iki profesör Ardahan, Kars, Artvin şehirlerinde hak iddia ederler (Topuz, 2016: 182). Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talebinde bulunduğu günlerde *Tan* izlediği Sovyet yanlısı politikalar sebebiyle ırkçı-Turancı çevrelerden tepki toplar. Ne var ki böyle bir olay yaşanmamış olsa bile bu çevrelerin *Tan* gazetesine düşmanlık beslemek için kendilerince pek çok sebebi vardır.

desteklemesi ve ikinci bir parti fikrini savunması, Zekeriya Sertel'in CHP'yi eleştiren yazılar yazması gibi sebepler gazetesinin saldırıya uğramasını meşrulaştırmak için kullanılır (Topuz, 2016: 181-182). 4 Aralık günü Beyazıt'ta toplanan 10 bin kişi *Tan* gazetesine ulaşır. Saldırganlar oradaki linotipleri ve dizgi makinelerini pencerelerden atarak parçalar ve matbaayı çok kısa bir sürede yerle bir ederler. Gazetenin çevresindeki polisler ise olanları izlemiş ve hiçbir müdahalede bulunmamışlardır. Saldırganlar ardından *La Turquie* gazetesi ve *Görüşler* dergisinin matbaasını da basıp orayı da yerle bir ederler. Saldırganların bir başka amacı ise Kadıköy vapuruna binip Serteller'in Moda'daki evlerine saldırmaktır. Olaylardan haberdar olan Vali Lütfü Kırdar vapur kaptanı ile iletişime geçerek doğru adalara emrini verir (Mumcu, 1990: 94-95). Gösterinin başında gençlerin taşıdıkları bir pankart ise hayli düşündürücüdür. Pankartta "Hiçbir memlekette Türkiye'de olduğu kadar hürriyet yoktur" (Berkes N., 2019: 355) yazmaktadır. Anlaşılan o ki *Tan* gazetesi de sözü edilen hürriyetten payını bu şekilde almıştır.

Tan baskınından sonra solcular üzerinde eşi görülmemiş bir baskı politikası uygulanır. Bu baskılar ABD'nin para yardımıyla pay koparabilmek için gün be gün yoğunlaşır. Hem *Görüşler* yazarları hem de DTCF hocaları için hayli zor bir dönem başlar. Boran, Boratav ve Berkes 15 Aralık 1945'te bakanlık emrine alınır ve haklarında soruşturma başlatılır. Öğretim üyeleri Danıştay'a iptal için başvuruda bulunurlar ve Danıştay iddia edilen suçun işlenmediğine karar vererek hocaları görevlerine iade eder. 7 Ocak 1946'da DP kurulur. CHP ile DP arasındaki uzlaşmazlıklarda bu hocalar tekrar gündeme gelecek, durum daha da vahim bir hal alacaktır (Çetik, 1998: 16-18).

Sabiha Sertel'e göre *Tan* baskını hükümetin kendi lehine çevirdiği bir olaydır. Öyle ki bu baskın sayesinde Saraçoğlu "bir taşla iki kuş vurmuştur". Hükümet hem Celal Bayar ve arkadaşlarının solcu çevrelerle ittifak yapmasını engellenmiş, hem de Amerika'ya ülke içinde komünizm tehlikesine karşı bir mücadelenin başladığını

göstermiştir (Sertel S., 1987: 314). Uzun süredir ülke gündeminin önemli maddelerinden biri haline gelen *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri de siyasal gerilimin çok yoğun hissedildiği bu ortamda komünizm tehlikesini kaynağı gibi gösterilmiştir. İşte *Tan* Baskınında adı sık sık geçen Boran, Boratav ve Berkes basın tarihinin en utanç verici olaylarından birinde adeta bir yem gibi ırkçıların ve kendi yarattıkları komünizm tehlikesinden uykuları kaçan hükümetin önüne atılmışlardır. Ardından tasfiye sürecini tetikleyen pek çok olay yaşanmıştır.

1946 yılında solcu aydınların karşılaştıkları zorlukları yoğunlaştıracak iki önemli gelişme daha yaşanır. İlki 13 Haziran 1946'da çıkarılan Üniversiteler Yasası ile üniversitelerin nispeten özerk hale gelmesi, diğeri ise ilk çok partili seçim sonrası Millî Eğitim Bakanlığı'na sağcı fikirleriyle bilinen Reşat Şemsettin Sirer'in atanmasıdır (Tekeli & İlkin, 2018: 87). Sirer DTCTF tasfiyesinde hukuk dışı tüm yolları deneyecek ve bu üç öğretim üyesinin fakülteden atılması için süreç boyunca Danıştay üyelerini tek tek ziyaret edip onların kararlarını etkilemeye çalışacak kadar ileri gidecektir.

Tasfiyeye giden yolda çok belirleyici olacak başka bir gelişme ise 29 Ocak 1947'de⁴⁸ İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in komünist tahkikatının gidişatıyla ilgili soruya verdiği bir cevaptır. Bakan, kendisine uzun bir konuşma fırsatı sunan ve önceden hazırlanmış olduğu aşikâr olan bu cevap aracılığıyla Türkiye'deki komünist hareketi farklı dönemlere ayırarak inceler. Berkes'in deyimiyle, bakan komünistlikle hiçbir ilişkisi olmayan olaylardan “muhteşem bir komünizm montajı” (Berkes N., 2019: 370) yapar. Moskova'dan aldığı emirlere göre hareket ettiği iddia edilen Şefik Hüsnü'nün ele geçirilen raporlarına göndermeler yaparak *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'ın TKP'nin denetiminde çıkarıldıklarını iddia eder ve bu dergileri komünist olarak niteler. Burada

⁴⁸ Bu konuşmada yapılan suçlamaya daha sonra ırkçı çevreler atıfta bulunmuşlardır. Örneğin ırkçı tarih doçenti Osman Turan “Gafletten Uyanalım” adlı broşüründe bu üç öğretim üyesinin “müseccel komünistler” olduklarını kanıtlamak için bu konuşmayı bir kez daha hatırlatır (Turan, 1948: 8).

ilginç olansa söz konusu raporda sözü edilen “iki Marksist derginin” isimlerinin belirtilmemiş olmasına rağmen, bakanın bu dergilerin *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* olduğunu öne sürmesidir (Atılgan, 2009b: 95; Berkes N., 2019: 371).

Bu konuşma daha sonra üç öğretim üyesine yöneltilecek pek çok suçlamanın da dayanağı olur. Ardından 5 Şubat 1947’de Mareşal Fevzi Çakmak ses getirecek bir demeç verir ve eski bir Maarif Vekilinin komünistleri koruyup kolladığını iddia eder. Bunu takiben Hasan Âli Yücel demeçte bahsi geçen eski bakanın kendisi olup olmadığını *Ulus*’ta yayımladığı bir mektup ile sorar. İlginç olansa cevabın Çakmak’tan değil, DP il başkanı avukat Kenan Öner’den gelmesidir (Çetik, 1998: 19). Yücel, Öner tarafından bakanlığı süresince hem komünistleri kollamakla hem de ırkçılara işkence etmekle suçlanır (Atılgan, 2009b: 95). Yücel de bunun üzerine Öner aleyhine iftira davası açar ve 40’ların ünlü davası böyle başlar. Böylece dergi yazarlarının adı tekrar gündeme taşınır. Tüm bunlar yaşanırken 22 Şubat 1947’de Mediha Berkes’in imtiyaz sahibi olduğu *24 Saat* gazetesi yayın hayatına başlar (Çetik, 1998: 19-20).

Bunun üzerine o yıllarda pek çok farklı olayda manipüle edilen ve saldırıya hazır bir grup genç üzerinde 67 imza olan bir dilekçe ile Millî Eğitim ve İçişleri Bakanlarına başvurur. Talepleri ise Boran, Boratav ve Berkes’in fakülteden atılmalarıdır. Osman Yüksel, Selahattin Ertürk ve Hikmet Tanyu gibi ırkçı öğrenciler dilekçelerinde bu hocaların “kökü dışarda olan bir idealin peşinde koşan” kimseler oldukları belirtmekte ve fakülteyle ilişkilerinin kesilmesini talep etmektedir. Bu dilekçe *Bayrak* ve *24 Saat* gazetelerinde yayınlanır (Mumcu, 1990: 101). Boratav’ın savunmasında da belirttiği gibi mektubu imzalayanların 60’ı ne DTCF öğrencisidir ne de hocaların konferanslarına katılmışlardır. İmzalayanların bir kısmı metni okumamış, bir kısmı metnin basılacağından haberi dahi olmadığını söylemiş, diğer bir bölümü ise CHP Demirtepe Ocağı’nda gerçekleştirilen milliyetçilik konulu oturumun raporu sanarak imzalamıştır (Boratav, 1998: 66-67).

DTCF'yi ve özellikle üç öğretim üyesini etkileyen olaylar bunlarla sınırlı kalmaz. Pertev Naili Boratav'ın 5 Mart 1947'de fakültede vereceği konferans pek çok şiddet dolu olayın başlangıcı olacaktır. O gün konferans salonu Boratav'a saldırmayı planlayan ırkçı gençlerle doludur. Gençler "hain hocalardan birinin merhametsizce kafasını ezmek" üzere yola çıkmıştır. Kalabalığın amacı "komünizmi savunması" halinde Boratav'ı susturmaktır. Rektör Kansu konferansın ertelendiği söyleyerek öğrencileri yatıştırmaya çalışır ama çabası sonuç vermez, zira ertesi gün yaklaşık bin ülkücü tekrar fakülte önünde toplanır ve konferans salonunu zorla açtırır. Burada yapılan konuşmalardaki başlıca talepler fakülteden solcu hoca ve öğrencilerin kovulması ve *Yurt ve Dünya* dergisinin toplatılmasıdır. Ardından ülkücü gençler İstiklal Marşı'nı okuyup Ulus'a doğru yürüyüşe geçerler (Atılğan, 2009b: 92). 6 Mart 1947'de Ankara Üniversitesi Senatosu toplanır ve olayların incelenmesi için bir komisyon kurulması kararı verilir. DTCF'li hocalar aleyhinde yapılan her hukuk dışı gösteri sonrası aydınlar daha da zor bir duruma düşerler. Üniversite ise hocalarını korumak konusunda hiçbir girişimde bulunmamaktadır. 7 Mart 1947'de İçişleri Bakanı'nın meclisteki konuşmasını takiben, Senato üç öğretim üyesi hakkında bir soruşturma açılmasına karar verir. Senato, görevlendirdiği tahkik heyetinden Boran, Boratav ve Berkes'in "yabancı ideolojiler yaymak, Türk gençliğine zehir saçmak" suçlarını işleyip işlemediklerini araştırmasını ister (Çetik, 1998: 20-22).

Bu arada basında "komünist hocalar" aleyhine adeta bir karalama kampanyası yürütülür. Yücel-Öner davasında Boran, Boratav ve Berkes'in adı sık sık geçmektedir. 1944 yılında Irkçılık davasında yargılanan Nihal Atsız şimdi tanık konumundadır ve yargıcın komünistlerin kimler olduğunu sorması üzerine doğaçlama yapar gibi pek çok kişinin ismini sayar. Üstelik iddialarını İçişleri Bakanı'nın sözlerine dayandırır. İddialar öyle bir noktaya gelir ki, ırkçılık davasının eski sanıkları davanın tanıkları haline gelir ve Yücel ironik bir biçimde sanık durumuna düşer. Dünya edebiyatı klasiklerinin çevirilerinin yayınlanması, Köy Enstitüleri'nin kurulması gibi ülkedeki bütün komünistçe

işleri Yücel gerçekleştirmiştir. Ülkücülere ölesiye işkence edilirken Nazım Hikmet ve Sabahattin Ali safa içinde yaşamıştır. Berkes, bu davanın ironik bir biçimde ırkçılık-Turancılık davasının ters yüz edilmiş hali olduğunu belirtir (Berkes N., 2019: 388-389,393). Dergiler toplumsal hayatta yarattıkları etkinin bedelini ödüyor gibidir. Türkiye'nin yeni dünya düzenine eklemlenme sürecinde her iki dergi de adeta “günah keçisi” ilan edilmiş ve komünist tehlikenin en büyük kaynağı gibi gösterilmiştir.

Tahkik heyeti önce öğrencileri ifadeye çağırır, ardından da öğretim üyeleri dinlenir. Üç öğretim üyesine de derslerde komünizm propagandası yapma suçlaması yöneltilir. 28 Kasım 1947’de tutanaklar incelenip bir fezleke hazırlanır ve tahkik heyetinin suçlamalarının sanıklar kamu çalışanı oldukları için Danıştay’a gönderilmesine karar verilir. Ne var ki bu evrak beş ay geçmesine rağmen Danıştay’a gönderilmez. Bunun sebebi ise tahkik heyeti üyelerinden ceza hukukçuları Baha Kantar ve Faruk Erem’in sanıkların söz konusu suçu işlediklerine dair yeterli delil bulunamadığına yönelik değerlendirmesidir. Bu iki üye ne kadar uğraşsa da diğerleri “bunları üniversiteden atmak zorundayız, hükümet öyle istiyor” diye karşı çıkar. Danıştay’ın da tahkik heyetinin değerlendirilmesi üzerine yargılamaya gerek olmadığı yönünde karar verme ihtimali heyeti endişelendirir. Berkes’e göre böyle bir ihtimal karşısında bu üç öğretim üyesini fakülteden atmak için olayların büyütülmesi gerekli görülmüştür. Üniversiteler Kanunu’na göre öğretim üyelerinin şeref ve haysiyet yaralayıcı bir suçunun tespit edilmesi halinde, senato bu kişiyi üniversiteden ihraç edebilirdi. Bunun sebebi ise bakan Sirer’in adli soruşturmanın istediği biçimde sonuçlanmaması durumunda olayları siyasi bir boyuta taşımak istemesiydi. 16 Mayıs 1947’de yapılan eğitim komisyonunda Sirer bu konunun tartışılması için gerekli zemini hazırlar ve pek çok konuşmacı DTCTF’de komünist propaganda yapıldığına kani olduklarını belirtir. Bu kişilerin suçlamalarını Nihal Atsız ve şürekasının yazdıkları dayanaksız yazılara isnat etmesi ise hayli ilginçtir.

Sirer bu coşkulu konuşmalar ile üniversite senatosunu etkilemeyi hedefler, nitekim bu hemen etkisini gösterir ve senato uzaklaştırma kararı verir (Berkes N., 2019: 403-407).

29 Temmuz 1947’de senato tekrar toplanır ve üç öğretim üyesiyle ilgili iki teklif yapılır. İlki Üniversiteler Kanunu 46. maddesinin D fıkrası uyarınca bu kişiler hakkında disiplin kararı çıkarılmasıdır. Diğer teklif ise senato işlemleri sonlandırana kadar üç öğretim üyesinin tedbir amaçlı ders vermemesi ve fakülteyle ilişkilerini kesmeleridir. 10-11 Ekim 1947’de savunmalar okunur. Üç farklı fikir ortaya çıkar ama nihai olarak 46/D maddesindeki “şeref ve haysiyet kırıcı suç işleyenlerin” ibaresindeki “suç” kelimesinin herhangi bir eylem mi yoksa adli suç mu anlamına geldiğinin yorumlanması için TBMM’ye başvurulmasına karar verilir. 9 Aralık 1947’de Millî Eğitim Bakanlığı gerekli evraklar ve fezlekeyi meclise gönderir. Senato 26 Aralık 1947’de toplanır ve mecliste yapılan görüşmeler hakkında bilgi verilir. Sonuç olarak öğretim üyelerinin soruşturma süresinde öğrencilerle ve fakülteyle ilişki kurmasının tedbir amaçlı engellenmesi kararı çıkar (Çetik, 1998: 23-24).

30 Temmuz 1947’de Sirer’in hazırlattığı bir iddianame üç öğretim üyesine tebliğ edilir. Öğretim üyeleri 10 Ağustos’ta savunmalarını hazırlarlar. Berkes savunmalarını hazırlamanın epey kolay olduğunu, zira suçlarını Nihal Atsız sayesinde öğrendiklerini ifade eder. Senatonun üniversiteden ihraç için üç öğretim üyesinin “şeref ve haysiyet kırıcı” suçları işlediğini kanıtlaması gereklidir. Giderek karmaşık bir hal alan bu olaylar silsilesinde heyet üyelerinden Nüzhet Şakir Dirisu, Üniversiteler Kanunu’nun 3. maddesi uyarınca nihai amaçlarına ulaşabileceklerini düşünür. Bu madde üniversitelerin görevleri arasında “öğrencileri Türk devriminin ülkülerine bağlı ve millî karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmek” görevini saymaktadır. Bu muğlak maddenin yorumlanması için TBMM’ye başvurulmasına karar verilir. Mecliste yapılan toplantıda Sirer’in arzu ettiği gibi bir korku havası yaratılır, “sanıklar” mantık dışı iddialarla şeytanlaştırılır. Örneğin CHP milletvekillerinden muhayyilesi hayli geniş olan Sadi Irmak, “Bunlar iş başına

geldikleri takdirde kuracakları sokak mahkemeleri vasıtasıyla idam edecekleri milliyetçilerin listesini taşıyorlar” şeklinde bir ithamda bulunur. Yaratılan korku havası kendini basında da gösterir. Bu yapay korku atmosferi ve meclisteki coşkulu konuşmalar sonrasında meclisten talep edilen tefsire gerek kalmadığı şeklinde bir karar çıkar (Berkes N., 2019: 406-413).

Senatonun toplanmasını takip eden gün Türk siyasal hayatının en şiddetli gösterilerinden biri yapılır. 27 Aralık Nümayişi olarak bilinen bu gösteri CHP Demirtepe Ocağı’nda planlanmıştır. O günlerde yaygın bir şekilde komünizm tehlikesi teması her yerde işlenmiştir. Gençlerin rakip partiye meyketmesini engellemek için de yine bu sözde tehlikeye başvurulmuştur. Behçet Kemal Çağlar ocakta yaptığı milliyetçilik temalı heyecan dolu konuşmalarla gençlere komünizmin ne korkunç bir bela olduğunu ve onunla nasıl mücadele edileceğini anlatır. Çağlar, meşhur hitabelerinden birine başlar, gençlere komünizmle mücadelenin herkesin görevi olduğunu ilan eder ve bu mücadele başarılı olmak için onları “ıman hazinelerine” dönmeye davet eder. Bunun üzerine ocaktaki gençler bir bildiri ve dilekçe kaleme alır, ardından bunları Başbakan, İçişleri Bakanı ve Millî Eğitim Bakanına gönderirler (Berkes N., 2019: 425-427). Yukarıda öğrencilerin bu dilekçe ile ilettikleri taleplerin neler olduğu anlatılmıştı. Bu 67 imzalı mektuba karşılık Boran’ın yönetimindeki Türkiye Gençlik Derneği tarafından hazırlanan bir karşı mektup yayınlanır. DTCF’den 108 öğrencinin imzasını taşıyan ve Boran, Boratav ve Berkes’e destek veren bu mektup yalnızca Mediha Berkes’in 24 Saat gazetesinde çıkar (Atılğan, 2009b: 91). Behçet Kemal’in kışkırtıcı söylevleri ile “galeyana gelen ülkücü gençlik” 27 Aralık 1947 sabahı Hamamönü’nde bir araya gelir. “Komünistler üniversiteden atılsın” pankartlarıyla Cebeci’ye doğru harekete geçerler ve oraya vardıklarında kalabalığın sayısı 10 bini bulur (Atılğan, 2009b: 101). Gösteri yürüyüşünün güzergahı değiştirilir ve kalabalık DTCF’ye yönelir. Fakülteyi basan öğrenciler rektörün odasına gider ve onu “kahrolsun komünizm” diye bağırma ve istifa dilekçesi yazmaya zorlarlar. Rektör

Kansu; Boran, Boratav ver Berkes'in derslerinin kesildiğini söyleyerek saldırganları sakinleştirmeye çalışsa da bu çaba sonuç vermez. Kansu linç tehlikesiyle karşı karşıya kalınca polis silahla olaya müdahale eder. Olaylar burada da son bulmaz. Kalabalık Türkiye Gençler Birliği'ne gidip derneği tahrip eder (Çetik, 1998: 24-25).

Bu olaylardan yaklaşık iki hafta önce ABD'nin Marshall Planı'nı⁴⁹ tüm dünyaya duyurması ile bu büyük sokak gösterilerinin ve memleketin dört bir yanını sarmış komünizm tehlikesinin arasındaki bağı anlamak elzemdir. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu "gençlik hareketleri" Türkiye'nin emperyalist dünyaya bağlanabilmesi için ülke içindeki büyük tehlikenin dostu düşmana duyurulması için bir fırsattı. Bu zemini en uygun hale getirecek olansa en büyük tehlike komünizmin azılı temsilcilerini ibretlik bir şekilde yargılamaktı. 10 Ocak 1948'de Ankara Üniversitesi Senatosu Danıştay'ın kararını beklemeden sırf hükümet o yönde baskı yaptığı için üç öğretim üyesini oybirliğiyle "meslekten çıkarma kararı" alır (Atılğan, 2009b: 103). 21 Ocak 1948'de Boran, 22 Ocak 1948'de ise Berkes ve Boratav özerk üniversitenin baskı altında çalışan senatosunun verdiği çıkarma kararına itiraz ederler. 30 Ocak'ta ise Danıştay, bu üç öğretim üyesinin bahse konu suçu işlediğine dair yeterince delil olmadığı gerekçesiyle sanıklar hakkında men-i muhakeme kararı verir. 22 Şubat 1948'de Üniversitelerarası Kurul üzerindeki politik baskıya rağmen Sirer'in arzuladığının tam tersi yönde bir karara imza atar. Kurul, üç öğretim üyesinin yukarıda bahsedilen 3. maddeyi ihlal ettikleri suçlamasının sabit

⁴⁹ ABD, Marshall yardımı ile bazı koşullar öne sürerek görünürde kimi Batı Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye finansal destek sunmuştur. Asıl amaç ise söz konusu yardımlar aracılığıyla ülkelerin ekonomilerini denetlemek, kendi ekonomisini canlandırmak ve mallarını satabileceği yeni pazarlar yaratmaktır (Oran, 2009c: 486). ABD söz konusu yardımı sunabilmek için ödenecek miktarın tarımsal üretimin ve ulaşım sistemlerinin geliştirilmesi gibi alanlarda kullanılmasını şart koştu. Böylece Türkiye'nin Avrupa için bir tür hammadde ve gıda sağlayıcısı olması öngörülüyordu. Dikkate değer bir diğer talep ise savaş ekonomisinde kritik öneme sahip krom madeninin çıkarılmasıydı. Türkiye tüm talepleri kabul ettiğini duyurunca antlaşma sağlanmış oldu (Erhan, 2009: 540). Bu yardımın görünürdeki amacı ise Sovyetler Birliği'nin komünizmi yaymasına engel olmaktı. Dolayısıyla yardım ancak ciddi bir komünizm tehlikesinin yaşandığı ülkelere yapılabilirdi. Türkiye ise çoktan kendi "kızıl tehlikesini" elleriyle hazırlamış ve komünistleri meydana çıkarmıştı bile.

olmadığına karar verir. Kurul yaptıkları incelemeler neticesinde Boran, Boratav ve Berkes hakkında bir disiplin cezasına gerek olmaması sebebiyle meslekten çıkarma kararını iptal eder (Çetik, 1998: 27). Hemen ertesi gün ise yönetim kurulu üç öğretim üyesinin derslerinin sonlandırıldığına dair bir karar çıkarır (Berkes N., 2019: 458).

Boran, Uğur Mumcu'nun kendisiyle yaptığı “Bir Uzun Yürüyüş” söyleşisinde İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik üniversitelerinin verilen çıkarma kararını desteklemediklerini aktarır. Ona göre toplantılarda yaşanan tartışma ve gerilimler aslında Sirer'e karşı üniversite özerkliğini koruma çabasının örtük bir halidir ve kurulun senatonun kararını bozmasıyla Sirer bu mücadelede mağlup olmuştur (Mumcu, 1993: 39).

10 Mart 1948 tarihinde davanın gidişatı için bir başka olumsuz gelişme yaşanır. Bakan Sirer Danıştay'ın men-i muhakeme kararına karşı bir itiraz layihası kaleme alır (Boratav, 1998: 77-78). Burada amaç yargı organlarındaki üyeleri etki altına alıp artık “millî bir mesele” haline getirilen bu tasfiye sorununu nihayete erdirmektir. Mayıs 1948'de Berkes'in yaşadığı bir olay Danıştay üyeleri üzerindeki baskıyı gözler önüne serer. Berkes, ziyarete gittiği bir avukat arkadaşının yanında tesadüfen bir Danıştay üyesiyle karşılaşır. Üye Berkes'in kim olduğunu bilmemektedir. Konuşma Berkes'in avukat arkadaşının üyeye söz konusu davaya bakıp bakmadığını sormasıyla Berkes için hayli ilginç bir hal alır. Zira Danıştay üyesi davanın bakan tarafından nasıl eğilip bükülüp kendi istediği hale getirildiğini şöyle ifade eder:

İkinci Daire bunların yargılanmasının gereksizliğine karar vermişti. Fakat bu işin arkasında bir şeyler olacak, çünkü Millî Eğitim Bakanı Reşat Bey hepimizi birer birer ziyaret ederek bunların komünist olduklarına hiç şüphesi olmadığını, ne yapıp yapıp çıkarmak ve mahkemeye vermek gerektiğini hükümetin istediğini anlattı. Devletin güvenliği açısından büyük bir mesuliyet altında kalacağımız düşüncesiyle ikinci dairenin verdiği karar karşı bakanın itiraz layihası genel kurula verildi. Ufak bir oy farkıyla bunların yargılanmalarına karar verildi ama yine komünistlik suçundan değil. Yok öyle şey canım, hukuk değeri olan hiçbir delil yok. Bir alay söylenti. Biz de mahkeme bu işi daha yakından anlasın diye memurun kanunu gereğince vazifelerinin kötüye kullanılıp kullanılmadığı maddesine dayanarak, oy birliği olmamakla beraber karar verdik (Berkes N., 2019: 456).

Bir türlü çözülemeyen bu meseleyi kökünden halletmek için Ankara Üniversitesi kadrolarının oluşturulmasında bazı değişiklikler yapılması öngörülmüştür. Daha sonra

yaşananlar ise hukukun üstünlüğünü hiçe sayma, suçun genelliği ilkesini ihlal edip kişi adları üzerinden suçlamalar yapma, özerk olan bir üniversitenin hırslı politikacılar tarafından etki altına alınmasının hikâyesi gibidir. Üç öğretim üyesinin kürsülerinden koparılması için yeni bir yöntem olarak kadrolarının kaldırılması teklif edilmiştir. Mecliste buna karşı çıkan Adnan Adıvar'ın da vurguladığı gibi hukuk dışı bir şekilde doğrudan isim verilerek kürsülerin kaldırılması öngörülmüştür (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1948: 753). Komisyon raporunda DTCF'deki folklor ve sosyoloji derslerini veren üç öğretim üyesinin durumlarının dikkatle incelendiği ifade edilir. Komisyona göre söz konusu kişiler Üniversiteler Kanunu'nun 3. maddesini ihlal etmiş, öğrencilere hem dersleri hem de yazıları ile zararlı telkinlerde bulunmuş ve ilgili fakülteler bu hocaların derslerine bir müddet ara vermek durumunda kalmıştır. Buradan hareketle yurt içinden ve yurt dışından bu dersleri verecek yeterlilikte öğretim üyelerinin alımına imkân sağlanması için bu derslere ayrılmış kadroların ve bu kadrolarla verilmekte olan hizmetlerin sonlandırılmasına oy birliğiyle karar verilmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1948: 5). Oturum boyunca yapılan konuşmalarda dönemin siyasi havasına uygun bir şekilde davanın milliliği ve tehlikenin büyüklüğü vurgulanmıştır. Örneğin söz konusu fakülte ve üç öğretim üyesi hakkında epey uzun bir konuşma yapan Dr. Fahri Kurtuluş DTCF'yi "millî dâvaya ve ilmî hakikatlere, çoktan sırtını çevirmiş politika yuvası" olarak nitelendirmiştir (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1948: 759). Kurtuluş, konuşmasının diğer kısımlarında Türk gençliğini zehirli bir anlayışla yetiştiren bu yerli ve yabancı hocaların gençlikle ilişkilerinin ivedilikle kesilmesi gerektiğini savunmuştur. Kurtuluş bu coşkulu konuşmasında tehditkâr bir tonla şunları söylemiştir: "*Millî tansiyonumuz bütün haşmeti ve gerginliği içinde damarlarımızda ve dimağımızda ve Büyük Meclisin bugünkü ve yarınki hayatında yaşayacaktır. Bu, böylece Türk cemiyetini sarsmak isteyen komünist yardakçılarının malûmu olsun* (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1948: 763-764).

Kadroların ilga edilmesi işleminden sonra bir değişikliğe gidilmiş ve kadroların (L) cetveline alınmasına karar verilmiştir. Bahsedilen kararda Millî Eğitim Komisyonu tarafından ilga edilen folklor, sosyoloji derslerine ait kadroların (L) cetveline alınması yoluyla şimdilik mevkufl kalması uygun bulunmuştur (*TBMM Tutanak Dergisi*, 1948: 8). 12 Temmuz 1948’de yasanın yürürlüğe girmesiyle Boran, Boratav ve Berkes kadrolarının (L) cetveline aktarılmasıyla açığa alınmışlardır (Çetik, 1998: 32). Dört bir koldan yürütülen kovuşturmalar, tahkikatlar, yasama organının devreye sokulmasıyla millî bir dava haline gelen bu tasfiye süreci sona ermiştir. Artık millî bir mesele haline getirilen komünizmin “en azılı temsilcileri” olan bu üç öğretim üyesinin kürsülerinden koparılma işlemi kurgulandığı gibi sonlandırılmıştır. Bir fikir dergisinin kapatılabilmesi için üniversite senatosu, Üniversitelerarası Kurul, TBMM ve Danıştay’ın meseleye dahil edilmesi derginin yarattığı etkiyi gösterir niteliktedir. Bahsi geçen olayların vahameti derginin verdiği mücadelenin ve yarattığı etkinin büyüklüğüne işaret eder. Tüm bunlardan yola çıkarak dergilerin 40’lı yılların siyasal hayatında karşı-hegemonik bir momenti temsil ettiğini söylemek yerinde olacaktır. Dergiler kapatılmış, aydınlar kürsülerinden koparılmış olsalar da bıraktıkları bilimsel miras ve mücadele pratiği sol düşünce içindeki yerini hala muhafaza etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARŞI-HEGEMOYA MÜCADELESİ ve AYDINLAR

Kemalist rejim 1923-1945 yılları arasında benimsediği ilkeler ve cumhuriyetin çeşitli eğitsel, siyasi ve kültürel kurumlarıyla yerleşik hale gelmeyi hedeflemiş ve hegemonik olma yolunda pek çok önemli adım atmıştır. Çalışmamız hegemonyasını kuran Kemalizm⁵⁰ karşısında yer alan ve onu aşındırmayı, zayıflatmayı hedefleyen güçlerin mücadelesini *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri ve dergileri çıkaran aydınlar üzerinden incelemektedir. Söz konusu etkileşimi incelemek için Gramsci'nin hegemonya, karşı-hegemonya ve aydınlar kavramları merkeze alınmaktadır. Bu iki önemli kavramın yanı sıra, sivil toplum, politik toplum ve tarihsel blok kavramları çözümlemenin diğer kuramsal dayanaklarını oluşturmaktadır.

Gramsci'nin teorisini analiz etmeye çalıştığımız pek çok soyut olgu ve somut tarihsel olayı açıklamak için kullanacağız. 40'lı yıllarda otoriter ve baskıcı yönetim anlayışı altında ortaya çıkmış kimi sol ve sosyalist eğilimli yayınların toplumsal konumları, tarihsel bağlamdan ötürü karşılaştıkları güçlükleri ve bunlarla mücadele etme biçimleri ile tüm bunların karşısında hegemonik bir güç haline gelmiş Kemalizmin ilişkisini Gramsci'nin temel kavramlarıyla anlamlandıracağız. Ne var ki, Eric Hobsbawm'ın belirttiği gibi “onun teorisi ne eksiksiz ne eleştirilere bağlıdır ne de kimi tartışmalı konuları bir açıklığa kavuşturmak için başvurulacak klasik bir kaynaktır. Gramsci'yi sorgulanmaz bir otorite kaynağı olarak değil, bir yol gösterici (Hobsbawm, 2012: 16) olarak ele alacağız. Zira düşünürün yazıları eksiksiz büyük bir proje veya teori değil, entelektüel ve teorik bir süreç olarak değerlendirilebilir (Ransome, 2011: 175).

⁵⁰ Kemalizmin hegemonik olmadığını savunan yazarlar da mevcuttur. Ne var ki biz bu derin tarihsel tartışmaya başka bir açıdan bakıyoruz. Kemalizm çalışmamızda hegemonyasını kısmen kurmuş büyük bir toplumsal güç ve hegemonik bir teşebbüs olarak ele alınmaktadır. Bu ideolojinin hegemonyasını tam anlamıyla olmasa da nasıl kurduğu ise bu bölüm içinde gerekçeleriyle tartışılmaktadır.

2.1. Hegemonya, Karşı-Hegemonya ve Aydınlar

Gramsci'nin düşüncesinde kritik bir öneme sahip olan ve kabaca temel bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde ahlaki ve düşünsel bir liderlik kurma yetisi olarak tanımlanabilecek hegemonya kavramı, çalışmamızda Kemalizmin 40'lı yıllardaki siyasal ve kültürel pratiklerini anlamlandırmak için önemli bir yol gösterici olacaktır. Kemalist kadroların Kurtuluş Savaşı ertesinde ideolojik hegemonya mücadelesinde başarılı olduğu ve toplumu tepeden tırnağa yeniden inşa etmenin yollarını aradığı bilinmektedir. Kemalist proje eleştirilebilecek pek çok özelliğe sahip olmakla birlikte hegemonik bir söylem geliştirmiş ve hegemonya mücadelesinde önemli mevziler kazanmıştır. Çalışmamızda cevabı aranan temel sorulardan biri Kemalizmin kendini nasıl var ettiği ve tarihsel süreç içerisinde kendini nasıl yeniden üretebildiğidir. Bu sebeple Kemalizmin ideolojik hegemonya mücadelesinde nasıl başarılı olduğu, bağımlı sınıflar üzerinde zor ve rıza aracılığıyla nasıl üstünlük kurduğu, hegemonyasını kurmak isteyen “*doğmakta olan burjuva sınıfının temsilcileri*”⁵¹ olarak bu bağlamda aydınlarını nasıl işe koştugu ve onlara ne tür toplumsal işlevler yüklediği soruları çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Bunlara bağlı olarak ortaya çıkan diğer bir temel soru ise Kemalizmin 40'lı yıllarda entelektüel üretim ve basın dünyasında ona karşı tehdit oluşturabilecek güçlerle ve toplumsal krizlerle nasıl mücadele ettiğidir.

Hegemonya analizi diyalektik bir anlayış gerektirdiği için bu analize hegemonyanın karşı ucunda yer alan karşı-hegemonya mücadelesi de dahil edilmelidir. Dolayısıyla son olarak hegemonik olmayı başarmış temel bir sınıfın hegemonyasını aşındıracak güçlerin kendi aydınlarını yaratma süreci ve bir sınıfa bağlı olarak ortaya

⁵¹ Gramsci hegemonyanın kurulmasında temel sınıfların mücadelesinden bahseder. Çalışmamızda Kemalist kadrolar Erken Cumhuriyet Döneminde hegemonyasını kurmaya çalışan ve bunu kısmi ölçüde başaran bir grup olarak ele alınmaktadır. Daha detaylı bir biçimde söyleyecek olursak Kemalist kadrolar çalışmamız boyunca doğmakta / oluşmakta olan burjuvazinin temsilcileri / sözcüleri olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer ifadeyle bu kadrolar ortaya çıkmakta olan yeni bir toplumsal sınıfın üyelerine gönderme yapmaktadır.

çıkan organik aydınların karşı-hegemonya mücadelesinde üstlendiği roller de tartışılacaktır. Tüm bu teorik tartışmaların başlangıç noktası ise Gramsci'nin hegemonya kavramını kullanma biçimi ve kabul gören tanımları olacaktır. Bu incelemenin ardından karşı-hegemonya kavramı, ona uygun düşen somut tarihsel örnekler eşliğinde tartışılacaktır.

İşe kavramın tanımını yapmaya başlamadan önce, bunun çok boyutlu ve çok katmanlı bir ilişkiler ağına işaret etmekte olduğunu belirtmek gerekiyor, zira hegemonya ona bağlı olan pek çok kavram aracılığıyla inşa edildiği için kısa bir tanımlama her daim yetersiz kalacaktır (Simon, 1999: 26). Sassoon'un da işaret ettiği gibi hegemonyayı düşünürün diğer kavramlarıyla olan çok katmanlı ilişkileri sebebiyle birkaç kelime ile tanımlamak neredeyse olanaksızdır (Sassoon, 2012: 97). Gramsci'nin kavramları kullanma biçimi içinde kullanıldığı tarihsel bağlama göre değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla kavramların mutlak açıklamalarından ziyade seslendiği tarihsel ve toplumsal yapılara göre değişkenlik gösteren tanımlamaları mevcuttur (Ransome, 2011: 175).

Gramsci hiçbir zaman hegemonya kavramının kısa ve öz bir tanımını yapmamıştır. Bu durum kısmen kavramın kolayca betimlenen herhangi bir ilişkiyi tanımlamamasından kaynaklanır, çünkü bu kavram daha ziyade çeşitli bağlamlarda farklı biçimler alır ve aynı zamanda hayli değişken güç ilişkilerinin sınırlarını çizmenin bir yoludur (Crehan, 2002: 101). Dahası Gramsci'nin anlayışında hegemonya tek bir tanım olmayan hayli akışkan ve esnek bir kavramdır. Bunun sebebi ise düşünür için hegemonyanın kesin bir biçimde sınırları belirlenmiş teorik bir kavram olmaktan ziyade, çeşitli eşitsizliklerin altında yatan güç ilişkilerinin nasıl üretildiği ve yeniden üretildiği sorununu tanımlamasıdır (Crehan, 2002: 104). Kavramı tanımlamayı zorlaştıran bir diğer unsur ise Gramsci'nin dili kullanma biçiminin⁵² son derece esnek olmasıdır.

⁵² Büyük siyaset düşünürleri değişen düzeylerde olmakla birlikte mevcut dilbilimsel yapıların sınırlarını zorlarlar. Bu düşünürler yeni fikirler ifade edebilmek adına dili esnek hale getirmeyi denerler (Femia, 1981: 174). Dolayısıyla Gramsci'nin dili kullanma biçimindeki olanaklar, esneklikler ve değişimler

Sosyal bilimlerin birçok alanında sıklıkla başvurulan bu kavramın kökenini Antik Yunan'da bulmak mümkündür. Hegemonya sözü edilen dönemde önderlik ve yönetim kavramlarına gönderme yapmakta ve bir toplumsal grubun veya bir devletin diğerleri üzerinde kurduğu üstünlüğe işaret etmekteydi (Yetiş, 2009: 147). Terimin anlamının değişmesi ise 19. yüzyılın sonlarında Çarlık'a karşı mücadele veren Rus sosyalist hareketler tarafından kullanıldığı zamana tekabül eder. Hegemonya kavramı Pavel Axelrod, Georgi Plehanov ve Vladimir İlyiç Lenin⁵³ gibi devrimciler tarafından Çarlık karşıtı mücadelenin ne tür stratejilerle yürütüleceğine dair tartışmalarda kullanılmıştır (Ransome, 2011: 177; Yetiş, 2015: 87). 1970'li yıllarda sosyal bilimlerin farklı alanlarına giren hegemonya kavramı, 1980'lere gelindiğinde Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'nun öncülük ettiği post-Marksist kuramda da yerini almıştır (Yetiş, 2015: 95-96). Farklı alanlardan düşünürlerin çalışmalarında iktidar ilişkileri ve egemenlik yapılarını açıklamak için işe koşulan kavram giderek daha da yaygınlık kazanmıştır.

Gramsci hegemonya kavramını güç ilişkileri ve bu ilişkilerin içinde yer aldığı somut biçimleri keşfetmek için kullanmıştır (Crehan, 2002: 99). Esasen onun zihnindeki en önemli sorulardan biri kapitalist Batı toplumlarında ortaya çıkan derin krizlere karşı burjuvazinin kendini nasıl yeniden üretebildiğidir (Yetiş, 2015: 88). Gramsci kavramı farklı bağlamlarda kullanarak ona muhtelif anlamlar kazandırmıştır. Düşünür kimi yazılarında bu kavramı proletaryanın öncülüğü elde etmesinde başvuracağı stratejilere ve yöntemlere gönderme yapmak için kullanırken, temel eseri olan *Hapishane Defterleri'nde* egemen sınıfların kendilerini yeniden üretme biçimlerini açıklığa kavuşturmak için işe koşturmuştur (Yetiş, 2009: 149).

hem eserlerini verdiği baskıcı şartlar hem de dilbilim eğitimi almış bir düşünürün kavramlarını somut olaylara yaslanarak geliştirdiği gerçeğine bakarak daha anlaşılır hale gelebilir.

⁵³ Gramsci'nin kavramı geliştirirken Lenin'den nasıl faydalandığına, Lenin'le kavrama dair ortak noktalarına ve kavramı onun kullandığı biçimden nasıl öteye taşıdığına yönelik bir tartışma için bkz. Portelli, H. (1982). Gramsci ve Tarihsel Blok (1 b.). (K. Somer, Çev.) Ankara: Savaş Yayınları, ss. 67-73.

Hegemonya kavramının içeriğini netleştirebilmek adına birkaç noktayı vurgulamak gerekir. Öncelikle bir tür değişim, dönüşüm ve evrimi tanımlayan bu kavramın organik olduğu göz önüne alınmalıdır. İkincisi hegemonya toplumsal aktörlerin denetimi dışında var olan bir süreç değildir; bilakis gerçek bireyler onu inşa eder, devamlılığını sağlar ve tekrar üretir. Son olarak hegemonya derinlemesine bir düşünme ve sentez aşamasını da içerir. Bu süreçte izlenilecek siyasal yöntemler saptanır ve eylemlilik biçimleri belirlenir. Dolayısıyla hegemonya hem düşünce hem de eylem biçimlerini barındırdığı için bir “praksis biçimidir” (Ransome, 2011: 176).

Gramsci’nin hegemonya kavramının başlangıç noktası, bir sınıfın ve temsilcilerinin bağımlı sınıflar üzerinde ikna ve zorlamanın birleşimi aracılığıyla uyguladığı güçtür. Hegemonya zorlamayla kurulan bir tahakküm değil, politik ve ideolojik aygıtlarla rızanın inşa edildiği bir ilişki biçimidir (Simon, 1999: 24). Gramsci’ye göre toplumsal bir sınıf üstünlüğünü iki biçimde gösterir. Bunlar tahakküm ve entelektüel-ahlaki liderliktir. Toplumsal bir sınıf, tasfiye etmeyi ya da kendisine tabi kılmayı amaçladığı karşıt grupların üzerinde tahakküm kurar. Bu sınıf yönetim gücünü elde etmeden önce de liderlik yapmalıdır ve daha sonra güç uygulayarak baskın hale gelecektir. Ancak gücü elinde ne kadar sıkı bir biçimde tutsa da liderlik yapmaya devam etmelidir (Gramsci, 1992: 57-58). Hegemonya bir kez kurulduktan sonra daimî bir güç haline gelecek bir oluşum değildir. Sürekli olarak yenilenmeli ve ona karşı gelişebilecek karşıt hareketleri tasfiye edecek güçte olmalıdır.

Siyaset bilimi literatüründe hegemonya kavramına yönelik pek çok indirgemeci yorum bulunmaktadır. Bunlardan en yaygını hegemonyayı yalnızca kültürel ve ideolojik bir etkinlik biçimi gibi ifade etme ve Weberyen bir yaklaşımla bir tür “yanlış bilinç” olarak tanımlama eğilimidir (Sassoon, 2012: 99). Ne var ki Buci-Glucksmann’ın da işaret ettiği gibi hegemonya “ne ideolojiye ne de toplumsallaşmanın diğer biçimlerine indirgenebilir. Hegemonya birincil olarak politik bir ilke ve stratejik bir önderlik

biçimidir” (Buci-Glucksmann, 2012: 123). Hegemonya salt ekonomik ya da salt politik süreçlerle ilgili bir kavram da değildir. Gramsci hegemonyanın kurulabilmesi için üzerinde hegemonik etkinliklerin uygulanacağı toplumsal grupların ilgi ve eğilimlerinin göz önüne alınması ve bir tür taviz dengesi kurulması gerektiğini varsayar. Bir diğer deyişle, yönetici sınıf ekonomik-korporatif düzeyde tavizler vermelidir. Ne var ki bu taviz ve fedakarlıklar tek başına yeterli olmayacaktır, zira hegemonya yalnızca etik-politik bir yapıya sahip değildir, aynı zamanda ekonomik özellikler taşımalıdır. Hegemonya egemen sınıfların ekonomik faaliyetlerin belirleyici çekirdeğinde uyguladığı nihai işlevlerin üzerine kurulu olmak zorundadır (Gramsci, 1992: 161).

Hegemonya kavramı kimi yorumlara göre salt üstyapısal süreçlerle ilişkilidir. Ne var ki bu eksik yorum, hegemonik üstünlüğü sağlamayı hedefleyen egemen sınıfların bağımlı sınıfları kendine eklemleyebilmek için zaman zaman siyasi stratejilerini esnetmek zorunda kaldıklarını görmezden gelir. Zira hegemonik üstünlük sağlanırken, hem bağımlı sınıfların bazı değerlerinin ideolojik alanda yer bulması hem de bu sınıflara altyapıda bulunan ekonomik süreçler konusunda bazı tavizlerin verilmesi gereklidir. Ekonomik anlamda verilen bu ödünler sayesinde bağımlı sınıflar egemen sınıfların hegemonyasını kabul eder ve onun meşru olduğuna inanırlarsa, hegemonyanın yeniden üretilmesine büyük katkı sağlamış olurlar. Bu sebeple Gramsci hegemonyanın altyapıda yeniden üretilebilmesi için bağımlı sınıfların taleplerinin dikkate alınmasına büyük önem atfeder (Yetiş, 2009: 154).

Hegemonyanın önemli bileşenlerinden biri liderliktir. Bu, hegemonyanın kendiliğinden ortaya çıkmadığı ve bizzat belirli özneler tarafından yaratıldığı anlamına gelir. Buna ek olarak, toplumsal bir sınıf hegemonik olma amacını taşıyorsa, ciddi toplumsal uzlaşmazlıkların yaşandığı bir tarihsel moment öncesinde liderlik potansiyelini gösterebilmelidir. Liderlik etme konusunda ne kadar başarılı olacağı ise birleştirmeyi ve

önderlik etmeyi hedeflediği toplumsal sınıfların çıkarlarını ve amaçlarını ne kadar gerçekçi bir şekilde temsil ettiğine bağlıdır (Ransome, 2011: 181).

Hegemonya hayatın tek bir alanında kendini gösteren ve tek boyutlu bir oluşum değildir. Siyasal, kültürel ve ideolojik alanların tümüne yayılan hegemonya “birincil olarak kitlelerin kendi örgütlülüğü üzerinden, sivil toplumdan başlayarak, fabrikadan okula ve aileye kadar tüm hegemonik aygıtlarda onların aktif rızasını almaya yönelik bir stratejidir.” Ancak bir sınıfın hegemonyası dayatılamaz: Özgül bir entelektüel ve ahlaki boyut aracılığıyla ve tüm topluma ulusal bir pencere açmak zorunda olan politik ittifaklar üzerinden elde edilir (Buci-Glucksmann, 2012: 125). Hegemonik olmak isteyen temel bir toplumsal sınıf parçalı ve dağınık çıkarları bir kenara bırakmalı ve tüm toplumsal sınıfları ortak çıkarlar etrafında toplamayı başaracak stratejiler geliştirmelidir. Ancak bunlar da hegemonyanın kurulması için gerekli tüm şartları sağlamaz. Buna ek olarak hegemonik olmak isteyen toplumsal bir sınıf kendi dünya görüşü ve gerçeklik anlayışını toplumun her katmanına yaymaya çalışmalıdır. Kurulan ittifakların gücüne ve ortak çıkarların kabul edilmesine bağlı olarak hegemonya giderek güçlenir. Böylelikle söz konusu toplumsal sınıf kendi gerçekliğini yaratmış ve yaygınlaştırmış olur. Gramsci, hegemonyanın ahlaki ve entelektüel liderliğe dayanmasına büyük önem verir. Bu liderliğin ortaya çıkması; yönetici sınıfların kendi ideolojisini bağımlı sınıflara kabul ettirmesi, kendi uygarlık anlayışını yaratma ya da diğer toplumsal grupların düşünme biçimlerine yön verebilme gücüne bağlıdır (Yetiş, 2009: 150). Ayrıca hegemonik olma yolunda ilerleyen bir sınıf çeşitli toplumsal güçleri birleştirebilecek, birbirine bağlayacak ve bir tür tutunum görevi görecektir ideolojik bir sistem inşa etmelidir (Simon, 1999: 71).

Hegemonyanın ne olduğu ve ne olmadığına dair yapılan açıklamalardan sonra Kemalist kadroların hegemonyasını kurma yolunda ne tür bir siyasi yol haritası izlediklerine ve bu yolda hangi atılımları gerçekleştirdiklerine ana hatlarıyla bakmak faydalı olacaktır. Bu teorik anlatılardan yola çıkarak Kemalist kadroların I. Dünya Savaşı

sonrasında toplumsal hayatın son derece belirsiz seyrettiği bir dönemde güçlü bir şekilde ortaya çıkmaları ve liderlik potansiyelini sergilemeleri hegemonik olma yolunda attıkları ilk adımlar olarak değerlendirilebilir. Kemalist kadroların Millî Mücadele döneminden başlamak üzere Tek Parti Dönemini de kapsayacak biçimde gerçekleştirdikleri tüm toplumsal reform ve dönüşümleri hegemonya mücadelesi bağlamında inceleyebiliriz.

Yukarıda hegemonik olacak güçlerin toplumsal çalkantı dönemlerinde liderlik yeteneğini sergilemelerinin öneminden bahsedilmişti. Kemalistler de iktidara gelmeden önce dahi Kurtuluş Savaşı esnasında kurdukları cemiyetlerle liderlik potansiyelini göstermişlerdir. Ayrıca büyük bir toplumsal çalkantı dönemi öncesi ortaya çıkmış ve akabinde farklı sınıf çıkarlarını kendi programı etrafında birleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bir diğer ifadeyle Kemalist kadrolar I. Dünya Savaşı ve Cumhuriyet'in ilan edilmesi arasındaki sürede yaşanan iktidar savaşlarından başarıyla çıkmışlardır (Çelik, 2009: 76).

Kurtuluş Savaşı'nın sonunda doğal olarak siyasi iktidarı kimin ele geçireceği sorusu gündeme gelmiştir. Müttefikler ülkeden çekildikten sonra siyasi iktidara talip olabilecek iki güç odağı bulunmaktaydı. Bunlardan ilki İstanbul'daki Padişah ile İstanbul Hükümeti, diğeri ise Ankara'da kurulmuş olan Büyük Millet Meclisi idi. İstanbul Hükümeti, Millî Mücadele'nin kazanılmasında her iki meclisin de büyük katkılar sağladığını düşünmekte ve iki meclisin karşı karşıya gelmesine sebep olacak herhangi bir sorun görmemekteydi. Ankara ise tek siyasi otorite olma amacını taşıyordu. Ankara'nın İstanbul Hükümeti'ne ve halifeye karşı net bir tavır almamasının sebebi Millî Mücadele yıllarında halkın dine olan bağlılığını göz ardı edememesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak savaş sonrası 17 Ekim 1922'de toplanması öngörülen barış konferansına İstanbul Hükümeti'nin Ankara ile katılmak istemesi üzerine bazı önemli siyasal gelişmeler yaşandı. Ankara, İstanbul'un bu güç gösterisine saltanatı kaldırarak cevap verdi. Ardından Şer'îye Vekili'nden fetva alınarak Millî Mücadele'ye karşı olmadığı bilinen Abdülmecit Efendi halife seçildi (Koçak, 2018b: 128-129). Kemalistler böylelikle siyasi

gücü ellerine almış ve kendilerine muhalefet edebilecek güç odaklarını yavaş yavaş tasfiye etmişlerdir. Kemalist kadroların nihai amacı Türkiye'nin bilimin ışığında ilerleyen modern bir ülke olmasını sağlamaktı, ancak bu amacın gerçekleştirilebilmesi için Kemalistlerin iktidarı gerici güçlerin elinden almaları şarttı. 1923'te mecliste azınlık olan Kemalistler Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış olmanın verdiği özgüven ve güçle siyasal iktidar mücadelesinden başarıyla çıktılar. Mecliste sultanlığı geri getirmek isteyen ya da Batı ülkelerine sığınmanın en iyi seçenek olduğunu düşünen muhalifler 1 Nisan 1923'te meclisin dağıtılmasıyla saf dışı bırakıldı (Ahmad, 1995: 80). Mecliste Mustafa Kemal'in önderlik ettiği Müdafaa-i Hukuk grubu (1.Grup) ile muhalefet grubu olan 2. Grup arasında bazı temel konularda anlaşmazlık yaşıyordu. 1. Grup zaman zaman azınlık gibi görünse de genel olarak siyasi gelişmelere yön verecek gücü elinde tutuyordu. 2. Grup siyasal çekişmelerin arttığı bir dönemde "Tek Adam" yönetiminin geleceğine yönelik kaygılarını dile getirdi ve sunduğu bir öneriyle Mustafa Kemal'in siyasal alanda ilerlemesinin önünü kesmek istedi. Önerilen yasa değişikliğine göre bir kişinin milletvekili seçileceği bölgede en az beş yıl ikamet etmiş olması gerekiyordu ve Mustafa Kemal'in bu şartı sağlamadığı açıktı. Bunun üzerine Mustafa Kemal yaptığı bir meclis konuşmasında bu önerinin kendisini hedef aldığını ifade edince öneri kabul edilmedi. Mustafa Kemal bu yasa değişikliğine 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adını taşıyan yeni bir parti kuracağını duyurarak cevap verdi. 1 Nisan 1923'te de meclis seçimlerin yenilenmesine karar verildi ve birinci meclisin görevi böylece sona ermiş oldu (Koçak, 2018b: 130-131). Kemalistler böylelikle meclisteki çatışmalardan da güçlü bir şekilde çıkmayı başarmışlardır. Burada Kemalistlerin henüz iktidarı tam anlamıyla ele geçirmeden önce bile buna yönelik hazırlıklar yaptığı görülmektedir. Tüm bunlar hegemonik olmayı planlayan toplumsal bir sınıfın izleyeceği yol haritasına son derece uygundur.

Hegemonyanın tek boyutlu bir oluşum ya da basit bir siyasal ikna çabası olmadığı gerçeğinden hareketle Kemalizmin kurduğu hegemonyayı toplumsal hayatın her alanına nasıl yaymaya çalıştığı ve bu süreçte hangi ideolojik aygıtları kullandığı hatırlanmalıdır. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisi⁵⁴ Kemalizm başat güç olarak Türk toplumuna yeni bir kimlik, yeni bir yurt ve yeni bir tarih tanımlamıştır. Kemalizmin öngördüğü yeni düzende bireylerin çağdaş, Batılı ve laik değerlere sahip olması beklenmiş ve homojen bir toplum anlayışı benimsenmiştir (Çelik, 2009: 75-76). Cumhuriyet rejiminin getirdiği değişiklikler kültürel bir dönüşüm aracılığıyla yeni bir toplum tipi yaratmayı hedeflemiştir. Yeni bir toplum esasen yeni bir insan yaratmayı da gerektirir. Bu kapsamlı dönüşümü sağlamak için Kemalizm insanları belli bir düşünce ve davranış tarzını takip edecek nesneler olarak görmüştür (Kayalı, 2018: 69). Söz konusu değişimi gerçekleştirecek olan ise Kemalizmin organik aydınlarıdır. İnkılabın hizmetindeki bu aydınlar Kemalist ideolojinin yayılmasında ve hegemonyanın kurulmasında hayli kritik işlevlere sahiptir.

Kemalizm hegemonik olma yolunda bu yeni düzeni kurmak, ideolojisini yaymak ya da kendi dünya görüşünü yaratmak için pek çok alanda bir dizi ideolojik girişimde bulunmuştur. Dolayısıyla resmî ideolojinin oluşturulma çalışmaları çok yönlü olmuştur. Bu çalışmalar parti programları ve yazılan ders kitapları⁵⁵ olarak iki grup altında toplanabilir (Atalay, 2014: 23). İdeolojinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması için gerçekleştirilen temel atılımlara Kemalist ilkelerin altı ok haline getirilmesi⁵⁶,

⁵⁴ Çalışmamızda Kemalizm Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî ideolojisi olarak ele alınmaktadır. Resmî ideoloji, Kemalizmin oluşturduğu gerçeklik anlayışı ve onun siyasi, kültürel ve ekonomik yol haritasına gönderme yapmaktadır. Kemalist kadrolar kurmayı hedefledikleri Batılı toplumsal formasyonu ve buna uygun olarak oluşturmak istedikleri birey tipini ortaya çıkarmak için resmî ideolojiyi işe koşmuşlardır. Resmî ideoloji olan Kemalizm yeni toplumsal düzen harcının döküleceği bir tür kalıp gibidir. Dolayısıyla yeni topluma somut halini verecek olan da Kemalizmdir.

⁵⁵ Afet İnan, 1930'da Mustafa Kemal'in ideal bir toplumun nasıl olması gerektiği üzerine fikirlerini kapsayan ve "Vatandaşlar için Medeni Bilgiler Kitabı" adını taşıyan bir kitap yazmıştır. Kitap genel olarak Kemalizmin altı ilkesine dayanmakta, yanı sıra bireysel haklar, demokrasi ve cumhuriyet gibi kavramlara yönelik temel açıklamalar getirmektedir (Atalay, 2014: 23).

⁵⁶ Partinin de ambleminde sembolleştirilen bu altı ilke 1937'de anayasaya girmiştir. Bunlar Kemalizmi bir devlet ideolojisi haline getirmiş ve okullarda, medyada ve orduda ideolojinin doktrinleştirilmesi için

Halkevlerinin ve Köy Enstitülerinin kurulması, üniversite reformunun gerçekleştirilmesi, müfredatların CHP programı çerçevesinde düzenlenmesi, üniversite müfredatına İnkılâp Tarihi⁵⁷ derslerinin dahil edilmesi ve bu derslerin Kemalist ideologlar⁵⁸ tarafından verilmesi örnek gösterilebilir (Ünder, 2009: 143-144).

Kemalizmin ideolojik hegemonya mücadelesinde başvurduğu çeşitli pratiklerden Köy Enstitüleri ve Halkevleri ülke çapında pek çok şehirde bulunmaları, Kemalist ilkeleri “halka götürmeyi” amaçlamaları ve bu yönde Kemalist aydınlar tarafından yürütülen ciddi çalışmalar yapmaları sebebiyle öne çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle adeta bir ideoloji aktarma kayışı işlevi gören bu kurumlar toplumun kılcal damarlarına kadar inmeyi planlayan Kemalist ideolojinin en önemli aygıtlarından birkaçı haline gelmiştir.

Kirby’nin “Kemalizm prensiplerine göre yapılan bir eğitim deneyi” olarak nitelendirdiği Köy Enstitüleri hem ilköğretimi tüm ülkeye yayma hem de çağdaş bir toplumun gerektirdiği insan tipini yaratma amacını gütmüştür (Kirby, 1962: 136-137). Kirby Enstitüleri topluma Kemalizmi eşi benzeri görülmemiş bir hızla yayan toplumsal ve kültürel kurumlar olarak tanımlar (Kirby, 1962: 248). Enstitüler Kemalist Devrimin bir aracı olarak tasarlanmış (Kirby, 1962: 279) ve Kemalizmin ilkelerini⁵⁹ somutlaştırarak (Kirby, 1962: 249) resmî ideolojiye büyük katkılar sunmuşlardır. Köy Enstitüleri’nde cumhuriyetin getirdiği yönetim anlayışı çok belirgindir. Bu kurumların amacı yeni rejimin değerlerini içselleştirmiş öğretmenlerin köylere gönderilmesiyle cumhuriyetin ideal insan tipini ortaya çıkarmaktır (Kayalı, 2018: 76). Başka bir deyişle enstitülerinin

bir zemin sağlamıştır. Hatta Kemalizm zaman zaman “Türk dini” olarak nitelendirilmiştir (Zürcher, 2003: 182).

⁵⁷ Bu dersler 1934’te fakülte ve yüksekokullarda zorunlu hale getirilmiş ve büyük oranda Mustafa Kemal’e odaklanmıştır (Zürcher, 2003: 182).

⁵⁸ İnkılâp Tarihi derslerini veren önemli ideologlardan biri Recep Peker’dir. Peker, 1934-1942 yılları arasında İstanbul ve Ankara’da hem çeşitli üniversitelerde hem de Harp Okullarında bu dersi vermiştir. Derslerin temel amacı Türk gençliğine inkılâp bilincini kazandırmak ve Kemalist devrimi aşlamaktır (Yıldız, 2009a: 61).

⁵⁹ Enstitülerde Laiklik, Milliyetçilik, Halkçılık ve Devrimcilik ilkelerinin nasıl somutlaştığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Kirby, F. (1962). Türkiye’de Köy Enstitüleri (N. Berkes, Çev.). Ankara: İmece Yayınları, ss. 249-257.

nihai hedefi Kemalist ideolojiye bağı eğitmenler yetiştirmektir (Demirel, 2009: 130). Buna ek olarak Kemalist rejim enstitüler aracılığıyla köy nüfusunun kendisine olan desteğini artırmayı ve aydınları da bu yönde harekete geçirmeyi hedeflemiştir (Karaömerlioğlu, 2009: 286).

Rejime hizmet etmesi beklenen bir diğer kurum olan Halkevlerinin hayata geçirilmesi de yine resmî ideolojinin yaygınlaştırılması yolunda atılan önemli adımlardandır. Halkevlerinin kuruluş kararı 1931’de yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi’nde alınmıştır⁶⁰ (Yeşilkaya, 2009: 113). Halkevleri bulundukları şehirdeki parti örgütüne bağlılardır ve onun tarafından sıkıca denetlenirler. Bu kurumlar, öncüleri Türk Ocakları gibi seminerler, dersler ve sergiler aracılığıyla milliyetçi, pozitivist ve laik fikirleri yayma amacı gütmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Türkiye genelinde yaklaşık 500 Halkevi bulunmaktadır (Zürcher, 2003: 180). Bu kurumların amacı Kemalizmin ve CHP’nin denetimi altında yeni bir kamusal alan yaratmaktır. Halkevleri bu amaca yönelik faaliyetlerini, çıkardığı dergiler ve halka yönelik konferanslar gibi etkinliklerle yürütmüş ve yaymaya çalıştığı yeni müzik, eğlence ve sanat anlayışıyla Kemalist ideolojiyi kitlelere ulaştırmaya çalışmıştır. Dahası bu kurumlarda bir tür ideolojik aktarım aracı olarak tiyatro ve toplantı salonları ve kütüphaneler inşa edilmiştir. Bu mekânlar aracılığıyla düşünen, konuşan, okuyan ve üreten nesillerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Halkevlerinin konumu da bu kurumların Kemalist ideolojiyle olan ilişkisini açıklamaktadır. Halkevleri hükümet konaklarının yanında ve cumhuriyet meydanlarında yer almışlardır. Bu esasen parti ve devletin tek bir aygıtı dönüştüğünün de açık bir göstergesidir (Yeşilkaya, 2009: 114). Bir başka ifadeyle Halkevleri partinin ilkelerine göre hareket edecek, partili olan veya

⁶⁰ CHF bu kararın alınmasından yaklaşık bir yıl sonra yurt genelinde 14 halkevinin açılışını yapar ve bu açılışlar radyo ile tüm halka duyurulur. 1950 yılına kadar faaliyet gösteren halkevlerinin sayısı 478’e ulaşır (Yeşilkaya, 2009: 113).

olmayan tüm vatandaşları bir araya getirecek, onları birbiriyle kaynaştıracak millî bir eğitim ve kültür yuvası olarak tasarlanmıştır (Koçak, 2018b: 155). Halkevlerinin yerine getirmesi beklenen bir diğer işlev ise Kemalizmin sık sık vurguladığı homojen, sınıfsız, kaynaşmış bütün bir kitle anlayışını desteklemesi ve bunu yurttaşlara benimsetmesidir. Kemalizmin dayandığı temel esaslardan biri de sınıf çatışmalarını ve mücadelelerini yok saymasıdır. Sınıfsız bir toplumda sınıf çatışmaları yaşanmayacak ve bahsi geçen kitle elde edilecektir. İşte bu sebeple Halkevlerine bu bütünleşmiş milleti yaratma görevi yüklenmiştir (Yeşilkaya, 2009: 115).

Halkevlerinin Kemalist ideolojiyi meşrulaştırma ve yayma yolunda bir diğer büyük katkısı ise ismini bizzat Atatürk'ün belirlediği *Ülkü* (Şubat 1933- Ağustos 1950, 272 sayı) (Kılınç, 2017: 83-84) dergisinin çıkarılmasıdır. Derginin temel gayesi "inkılap için münevverler arasında ortak dil oluşturma" olarak ifade edilmektedir. Bu dergide Kemalist aydınlar hem Türkiye'de hem de dünya genelinde gelişen olaylara dair rejimi destekleyen bir bakış açısıyla pek çok yazı kaleme almıştır. Dahası dergide Güneş Dil Teorisi, Türk Tarih Tezi gibi Kemalizmin Türk kimliğine bir geçmiş ve aidiyet kazandırma amacı taşıyan projelerine yönelik çokça makale yayınlanmıştır. Bahsedilen yazıların bir kısmı eski Türk kavimleri, Türklerin antropolojik özellikleri ve Orta Asya tarihi üzerinedir (Varlık, 2009: 270-271). Dönemin entelektüel üretim bakımından diğer önemli dergileri ise *Kadro* (Ocak 1932-Aralık 1934, 36 sayı) (Ördek, 2007: 318), *Varlık* (Temmuz 1933-) (<https://arsiv.varlik.com.tr/>), ve *Belleten*'dir (Ocak 1937-) (<https://belleten.gov.tr/issues/index/current>). Bu tür dergilerin çıkarılmasındaki temel amaç kendisine pek çok rol yüklenecek olan cumhuriyet seçkinini yaratmaktır (Kayalı, 2018: 81-82). Kemalist kadrolar, basın ve yayın faaliyetlerini hem ideolojilerini toplumun her noktasına yaymak hem de kendi aydınlarına ideolojik üretim alanı sağlamak için kullanmışlardır.

1919-1938 yıllarında basını denetleme ve manipüle etme farklı biçimlerde gerçekleştirilmiştir. İktidar kimi zaman matbaa araç gereçlerinin kullanıma açılması ve kâğıt dağıtımı gibi teknik konular üzerinden basını denetlemiş, kimi zaman da bunu yasalar ve zorla sağlamıştır. Bunlara Takrir-i Sükûn ve Matbuat Kanunları, Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunu örnek verilebilir. Ancak bunun hem Mustafa Kemal hem de İnönü zamanında kullanılan başka bir yolu daha vardır ki basının kontrol altına alınmasında büyük bir etkisi olmuştur. Bu da önemli gazetelerin sahip ve başyazarlarını milletvekili yapmaktır (Kocabaşoğlu, 1981: 112). Bu durum Kemalizmin hem siyasal hem de entelektüel alanı kontrol etmek istediğinin bir göstergesidir. Söz konusu aydınlar o dönem hem mebusluk yapmış hem de çeşitli gazete ve dergilerde “ulusal çıkarları” savunan yazılar yazarak siyasal ve kültürel hayatı biçimlendirmeye çalışmışlardır. Cumhuriyet ülküsüne bağlı bu aydınlar farklı düzeylerde katkılar sunarak temelde resmî ideolojinin yaygınlaştırılması hedefine hizmet etmişlerdir. Bunlar arasında Millî Mücadele döneminden başlayarak Mustafa Kemal’i destekleyen ve daha sonra dönemin önemli gazetelerinde başyazarlık yapan *Akşam* gazetesinden Necmettin Sadak, *Cumhuriyet* gazetesinden Yunus Nadi, *Vakit* gazetesinden Asım Us sayılabilir (Uyar, 2009b: 104). Mustafa Kemal hayattayken Mecliste yaklaşık 40 gazeteci milletvekili bulunmuştur. Ayrıca bu gazetecilerden⁶¹ Yunus Nadi, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Cahit Yalçın, Hakkı Tarık Us gibi isimler en az dört dönem milletvekilliği görevlerini devam ettirmişlerdir (Kocabaşoğlu, 1981: 112-113). Mustafa Kemal basının önemli isimlerine milletvekilliği görevi vererek esasen yeni rejime ve kendisine karşı basından gelebilecek eleştirilerin önünü kesmiştir. Kemalizm temelde basını ve sivil toplumu kontrol altında tutmak istemiştir, zira hegemonya sivil toplumda kurulur. Sivil toplum ne kadar denetim altında tutulursa egemen sınıfın hegemonyası da o denli güçlü olacaktır.

⁶¹ 1920-1938 yılları arasında mecliste görev yapan gazetecilerin hangi gazetenin sahibi oldukları / hangi gazetede çalıştıkları, mecliste bulundukları dönemlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kocabaşoğlu, U. (1981). “1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış”, *SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllık*, VI/1981, ss. 126-127.

Gramsci, kuramında hayli önemli bir yer tutan sivil toplum ve politik toplum kavramlarını, tarihsel blok kavramı aracılığıyla açıklar. Bunlar tarihsel bloku oluşturan iki başat üstyapısal düzeydir (Yetiş, 2009: 141). Bu yapıların ilki özel olarak adlandırılan örgütlenmelerin toplamı olan sivil toplum, diğeri ise politik toplum veya devlettir. Bu düzeylerden sivil toplum egemen sınıfın tüm toplumda uyguladığı hegemonya işlevine, politik toplum ise devletin hükümet aracılığıyla uyguladığı zorlama ya da doğrudan tahakküm işlevlerine karşılık gelir (Gramsci, 1992: 12). Gramsci'ye göre sivil toplumu denetleyen sınıf hegemonik olan sınıftır. Bu sınıf politik toplumu da ele geçirerek hegemonyasını tamamlar (Portelli, 1982: 72-73). Sivil toplum kapitalistlerin, işçilerin ve diğer grupların ideolojik mücadeleler verdiği ve siyasal partilerin, sendikaların, dini kurumların ve çeşitli kuruluşların var olduğu alandır. Sivil toplum yalnızca sınıf mücadelelerinin yaşandığı alan değil; aynı zamanda insanların cinsiyet, ırk, yerel topluluklar ve ulus gibi unsurlar etrafında bir araya gelip popüler-demokratik mücadelelere giriştiği yerdir. Bu sebeple iki temel toplumsal sınıfın arasında yaşanan hegemonya mücadelesi sivil toplumda gerçekleşir (Simon, 1999: 79-80). Politik toplum kavramı ise devletin yerine geçecek bir kavram değildir, ancak devletin aygıtlarında somutlaşan zorlayıcı ilişkilere gönderme yapar (Simon, 1999: 81). Gramsci'nin teorisinde sivil toplum kavramı, yönetici sınıfın kendi ideolojisini topluma nasıl yaydığına, bu süreçte hangi güç ilişkileri ve süreçleri kullandığına işaret eder (Yetiş, 2009: 142).

Gramsci düşüncesinde, diyalektik anlayış önemli bir yer tutar. Düşünürün kuramsal çözümlemesini yaptığı kavramlar bir bütünün organik parçalarıdır. Bu sebeple sivil toplum ve politik toplumu iç içe geçmiş iki alan olarak değerlendirmek gerekir. Sivil toplum ve politik toplum sınırları çizilmiş ve birbirinden sonsuza dek ayrılmış iki ayrı evreni temsil etmez. Bu alanlar daha ziyade iç içe geçmiş güç ilişkilerinin bir düğümü gibidir ve yanıtlamaya çalıştığı soruya bağlı olarak farklı bölümlere ayrılabilir (Crehan, 2002: 103).

Hegemonik olan veya olmayı amaçlayan bir toplumsal sınıfın her iki üstyapısal düzeyi de ele geçirmesi ve biçimlendirmesi gerekir. Yukarıda Kemalizmin siyasi, ideolojik ve kültürel reformlarından ve temelde neye hizmet ettiklerinden genel hatlarıyla bahsedildi. Tüm bu girişimler Kemalizmin kendi dünya görüşü ve gerçeklik duygusunu yaratmak adına ciddi atılımlarda bulunduğunu göstermektedir. Bu da toplumsal bir sınıfın hegemonik olabilmek için geliştirmesi gereken pek çok sınıfsal niteliğinden biridir. Dolayısıyla Kemalizm, Gramsciye anlamda hegemonik bir güç olabilmesi için temel niteliklere sahiptir.

Gramsci hegemonya kavramına kendinden önce kullanılmı biçimlerinden daha farklı ve kapsamlı bir anlam seti yüklemiştir. Gramsci, daha önce Lenin tarafından proletaryanın birlik ve dayanışma stratejilerini açıklamak üzere kullandığı hegemonya kavramının kapsamını getirdiği yeni kuramsal açılımlar sayesinde genişletmiştir (Ransome, 2011: 179). Lenin için hegemonya işçi sınıfı ve onun temsilcilerinin, çoğunluğun desteğini kazanmak adına benimsemesi gereken bir devrim stratejisiydi; fakat Gramsci devlet gücünün ele geçirilmesinde ve bu gücün kazanıldıktan sonra muhafaza edilmesinde kapitalist sınıfın ve temsilcilerinin pratiklerini de dahil ederek kavrama yeni bir boyut kazandırmıştır (Simon, 1999: 25).

Gramsci'nin kuramının ayırt edici özelliği ise hegemonyanın mutabakata dayanan yönünü vurgulamasıdır. Hegemonyanın kurulması yönetici sınıfın kültürel anlamda liderlik edebilmek adına bağımlı sınıflarla yapacağı müzakereler ve uzlaşmalara bağlıdır. Hegemonya, karşıt toplumsal grupların etkisiz hale getirilmesiyle ya da ortadan kaldırılmasıyla değil, bu grupların çıkarlarının egemen sınıf çıkarlarına eklemlenmesiyle inşa edilir (Turner, 2016: 251). Bir diğer ifadeyle Gramsci burjuva yönetiminin gücünün zor veya şiddetten değil, egemen sınıfın dünya görüşünün bağımlı sınıflar tarafından kabul edilmesinden kaynaklandığını göstermiştir. Gramsci'nin bir Marksist olarak hegemonya kavramının özgünlüğü de burada karşımıza çıkar (Fiori, 2014: 277).

Gramsci hegemonya kavramını farklı biçimlerde kullanır. Tarihsel blok ile ilişkili olan kullanımında, hegemonik olmayı başarmış sınıfın kendi dünya görüşünü oluşturabildiği ve başlangıçta kendisiyle ittifak kurmamış gruplara “önderlik edip” onları “yönlendirebildiği” bir süreçten bahseder. Diğer bir kullanımında yönetici sınıfın bağımlı sınıfları denetim altında tutma yolları ve stratejilerini, ast sınıfların gönüllü olarak verdikleri rıza çerçevesinde anlamlandırır. Gönüllü rıza⁶² olmaksızın yönetici sınıfın tam anlamıyla hegemonik olması mümkün değildir. Düşünür son olarak hegemonyanın temelde rıza aracılığıyla sağlandığını belirtmekle birlikte, temel bir sınıfın hegemonik olabilmesi için iktidarla hem siyasal hem de düşünsel alanda hesaplaşması gerektiğini belirtir. Bu yeni toplumsal sınıf, bir önceki iktidarın ideolojik kalıntıları insanların zihinlerinden yavaş yavaş silinmesini sağlayacak bir mevzi savaşı yürütmelidir (Ransome, 2011: 200-202). Mevzi savaşının yürütülebilmesi için kitlelerin büyük fedakarlıklar göstermesi gereklidir. Dolayısıyla eşi benzeri görülmemiş kuşatıcı bir hegemonyaya ve bu sebeple muhalif gruplara karşı daha müdahaleci davranacak ve içsel parçalanmanın imkânsız olduğunu göstermek için politik ve yönetsel her türlü denetim türünü kullanacak bir hükümete ihtiyaç duyulur (Gramsci, 1992: 238- 239).

Hegemonyanın kurulmasında kültürel ve düşünsel etkinlikler büyük bir işleve sahiptir. Zira Gramsci iktidarın ele geçirilmesi sürecinde önemli uğraklardan biri olarak yapı ve üstyapının siyasal ve entelektüel alanlarına işaret eder. Hegemonik olma iddiası taşıyan yeni toplumsal sınıf burjuva ideolojisinin çelişkilerini ve insanların zihnindeki temsillerini eleştirel bir süzgeçten geçirerek önce aşındırmalı sonra da yok etmelidir. Bu aşamalı arındırma süreci ise bir mevzi savaşının yürütülmesiyle gerçekleşir (Ransome, 2010: 201-202). Söz konusu mücadele farklı mevzilerde çeşitli stratejilerle yürütülür. Bu

⁶² Çalışmamızda Kemalizmin hegemonyasının kısmi olarak nitelendirilmesi gönüllü rızanın tam anlamıyla örgütlenememesi ile ilgilidir. Kemalizm toplumsal dönüşümü sağlamak adına dönemine göre büyük atılımlarda ve ilerici hamlelerde bulunmuştur. Ne var ki yürüttüğü bu yenilik projesi toplumun genelinden rıza toplayamamış ve dolayısıyla Kemalizme eklemelenemeyen pek çok toplumsal grup meydana çıkmıştır. Bu sebeple Kemalizmin hegemonya mücadelesi kısmi bir hegemonyanın kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

noktada Gramsci'nin hegemonya kavramını kullanma biçimine bakarak Kemalizmin hegemonyasını nasıl kurduğunu detaylıca inceleyeceğiz. Kemalizm yukarıda bahsedilen kullanımlarla örtüşecek pek çok siyasi uygulamayı hayata geçirmiştir. Öncelikle Kemalist kadrolar içinde bulundukları tarihsel süreçte pek çok savaştan askeri zafer ile çıkmış ve kendine özgü dünya görüşünü oluşturarak diğer sınıfların lideri konumuna gelmiştir. Mecliste 1. ve 2. Grupların arasında ne tür mücadeleler yaşandığı, Mustafa Kemal'in bu iktidar mücadelesinden Halk Fırkası'nı kurarak nasıl çıktığı ve muhalefeti hangi yollarla tasfiye ettiğinden yukarıda bahsedilmişti. Ayrıca Mustafa Kemal'in cumhuriyetin düşünce dünyasını oluşturan kuşak üzerinde büyük bir etkisinin olması da onun fikirlerinin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Söz konusu aydınlar cumhuriyet ilan edildiğinde 20-35 yaş aralığında bulunan kişilerdir. Mustafa Kemal'den derin bir biçimde etkilenmeleri hem onunla aynı düşünsel arka plana sahip olmalarından hem de onun kişiliğine karşı bir tür hayranlık beslemelerinden gelmekteydi. Aydınların fikrîsel anlamda Mustafa Kemal'den etkilenme ve esinlenmelerinin en önemli tarafı ise bunun zorlamaya değil gönüllülüğe dayanmasıydı (Belge, 2009: 30).

Kemalistler I. Dünya Savaşı'nın bitiminde savaştan ve getirdiği tüm zorluklardan bıkmış bir ülke devralmışlardı. Halk, Kurtuluş Savaşı'nı bir önceki savaşın devamı gibi algıladığı için ona katılmak konusunda büyük bir isteksizlik gösteriyordu, özellikle köylülere ulaşmak hayli zordu. Orduya asker bulmakta zorlanan Kemalistler bunun üzerine köylülere din adamları ve yerel eşraf aracılığıyla ulaşmayı seçtiler. Normal şartlarda bir araya gelmeyi tercih etmeyecekleri din adamları gibi gruplarla ittifak kurma yoluna gittiler (Ahmad, 1995: 112). Tüm bu farklı toplumsal grupları bir araya getirme eğilimi de hegemonik olma yolunda atılmış bir adımdır, zira farklı ilgi ve çıkarları olan gruplarla ortak hareket etmek hegemonyanın ön koşullarından biridir.

Kemalist kadroların savaş yıllarında geliştirdiği antiemperyalist söylem de farklı toplumsal sınıflarla ittifak kurma çabası bağlamında anlamlandırılabilir. Bu söylem,

dönemsel şartların bir ürünü olarak ve iki farklı cephede mücadele verilmesinden dolayı ortaya çıkmıştır. Kemalistler, Anadolu halkının desteğini alabilmek için hem yabancı işgalcilere karşı çıkan emperyalizm karşıtı bir söylem hem de Hilafeti ve saltanatı destekliyormuş gibi görünen bir söylem geliştirmişlerdir. Dönemin koşullarına bakıldığında Kemalistlerin mücadeleyi örerken çeşitli alternatiflerden yoksun olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu tercihler söz konusu dönemin tarihsel bağlamından kaynaklanmış ve mücadele bu yol haritasına göre biçimlendirilmiştir (Kazancıgil, 2009: 236). Bu farklı ideolojik pozisyonları ve çeşitli söylemleri bir araya getiren Kemalistlerin sonraki hamlesi onlara önderlik etmek olmuştur. Zira liderlik, hegemonyasını kuran ve onu muhafaza etmeyi amaçlayan bir sınıf için vazgeçilmez bir unsurdur.

Kemalizm Kurtuluş Savaşı yıllarında esasında kendi bünyesinde bulundurmayaacağı ve birbiriyle çatışan ideolojilere yönelmiştir. Ancak bu yönelim bir amaç değil, dönemin şartlarında amacına ulaşmak isteyen kadrolar tarafından birer araç olarak kullanılmıştır. Örneğin 1920-21 yıllarında anti-emperyalist bir duruş sergileyerek Sovyetler Birliği'nden silah yardımı alınması ve aynı zamanda emperyalist amaçlar güden İtalya, Fransa ve İngiltere ile görüşmeler yapılması, savaş sırasında İslami sembollere başvurulması (ki esasen dinin kamusal alanda olması istenmiyordu) bu tutumu açıklayan örneklerdir (Kazancıgil, 2009: 235). Söz konusu girişimlere bakıldığında Kemalist kadroların mevzi savaşı verirken hegemonyasını güçlü kılabilmek adına çeşitli tavizler verdiğini söylemek mümkündür. Zira temel bir toplumsal sınıf halkın çıkarlarını ve ilgilerini gözettiği oranda güçlü bir hegemonik düzen inşa edebilecektir.

Kemalistler çeşitli toplumsal gruplarla ittifak kurduktan sonra büyük önem verdiği organik aydınlarını yetiştirme konusuna eğilmişlerdir. Öncelikle eski tarihsel bloktan kalan geleneksel aydınlar tasfiye edilmiş ve üstyapıda cumhuriyete özgü hukuksal, siyasal ve eğitimsel kurumlar inşa edilmiştir. Ardından sınıfsal olarak Kemalistlerle aynı kökenden gelen aydın grupları oluşturulmuştur. Dahası Tek Parti

döneminde muhalif yönelimler ve gruplar bastırılmış ve dolayısıyla yalnızca resmî ideolojiyi destekleyen çevreler varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Yeni tarihsel blok geleneksel aydınları soğurmuştur, zira her tarihsel blok eski tarihsel bloktan geriye kalan geleneksel aydınları yapı ve üstyapıya eklemlenmeye çalışır. Bir sınıfın hegemonik olabilmesinde önemli bir tarihsel moment, geleneksel aydınların soğurulması ve muhalefetin tasfiye edilmesidir. Bu bakımdan Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi girişimler hegemonyasını kurmak isteyen Kemalist kadroların eylemlerinin arkasında yatan itici güçleri anlamamızı sağlar (Halifeoğlu & Kuzgun, 2016: 69-70).

Hegemonik olabilmek için askeri başarılar tek başına yeterli değildir. Bunun bilincinde olan Kemalist kadrolar, düşünce dünyasına da hâkim olmanın yollarını aramışlardır. Cumhuriyet düşünce tarihinde herhangi bir düşünce akımının her daim belirleyici olan Kemalizmle yolunun kesişmeme ihtimali hayli düşüktür. Söz konusu ilişki kendini iki biçimde göstermiştir. Bunlar Kemalizmin belli bir düşünce akımını desteklemesi ya da onu marjinalize ederek soğurması şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla “herhangi bir düşüncenin, “Atatürkçülük”le⁶³ bir çeşit modus vivendi [yaşam tarzı] kurmadan var olması hemen hemen imkânsız hale gelmiştir” (Belge, 2009: 30). Düşünce dünyası üzerinde kurulan böyle bir hakimiyet de tam olarak hegemonik olmayı hedefleyen toplumsal bir sınıfın benimseyeceği bir politikadır. Sonuç olarak Kemalizm hegemonik olmanın gereklerinden birini daha yerine getirmiştir.

Kemalizm hegemonya mücadelesinde bir diğer hayati adım olarak kendisinden önceki Osmanlı geleneğinin siyasal, kültürel, ideolojik ve ekonomik kodlarını toplumsal yaşamdan tasfiye etmeye girişmiştir. Saltanat ve hilafetin kaldırılması, tekke ve

⁶³ Biz çalışmamız boyunca resmî ideoloji için Kemalizm terimini kullanmayı tercih ettik ancak bu makalede yazar Atatürkçülük adlandırmasını kullanmaktadır.

zaviyelerin kapatılması gibi uygulamalar bunlara örnek teşkil etmektedir. Ancak söz konusu kodların toplumsal yaşamdan silinmesi aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Hegemonik olmayı amaçlayan ya da halihazırda hegemonik olan bir toplumsal sınıfın ekonomik ya da siyasi alanda belirli tavizler vermesi gerektiği ifade edilmişti. Kemalist kadroların da bu bağlamda yol haritalarında kimi esnetmeler yaptıklarını gözlemek mümkündür. Örneğin Kemalist kadrolar dinî bir reform projesi⁶⁴ geliştirmek isteseler de bunu tam anlamıyla uygulayamamışlardır. Zira halkın dinî inanış ve değerleri böyle bir projeyi hayata geçirmeye engel olmuştur. Yüzyıllardır süren toplumsal gelenek ve değerleri tasfiye etmek uzun ve iyi planlanmış bir siyasi yol haritası gerektirmiştir. Bu temkinli eyleme geçiş halini halifeliğin kaldırılmasında görmek mümkündür. 1922’de bir yanda ülkeyi yöneten meclis, diğer yanda halife Abdülmecid Efendi vardır. Halife ve meclis arasındaki anayasal ilişki hayli muğlaktır ve pek çok insan halifeyi hâlâ devletin başı olarak görmektedir. Ne var ki Mustafa Kemal, 1922’de verdiği kimi mülakatlarda halifeliği kaldırmayı, bu karmaşık duruma bir son verip cumhuriyeti ilan etmeyi düşündüklerinin ipuçlarını vermiştir (Zürcher, 2003: 166).

Mustafa Kemal ve ekibi⁶⁵ her ne kadar İslam’ı ilerlemenin ve gelişmenin önünde bir engel olarak görmüş olsalar da dini sembollerin toplumsal yaşamda geri plana itilmesi için cumhuriyetin ilanını beklemişlerdir. 1924’ten başlayarak alfabe, dil ve tarih anlayışlarında ve gündelik hayatı yansıtan giyim tarzlarında bir dizi reform gerçekleştirilmiştir. Ulusçuluk anlayışıyla İslam’ın çatıştığı fikri yaygınlaştırılmış ve

⁶⁴ Kemalist kadroların pozitivist bilime olan inançları ve İslamiyet, modernleşme ve ilerleme düşüncesi bakımından çatışmaktaydı. Dolayısıyla ya din modernleştirilecek ya da dine karşı açıkça bir tavır alınacaktı. Ne var ki ikinci seçenek toplumsal şartlar ve halkın dindarlığı göz önün alındığında bir alternatif olmaktan çıktı. Bu sebeple dinde çeşitli reformlar yapılması yolu seçildi. Bu reform önerisi ibadet etme biçiminin değiştirilmesi, Kur’an’ın Türkçeleştirilmesi, camilerin iç tasarımlarının değiştirilip oturulması için sıralar yerleştirilmesi, ritüellerin müzik eşliğinde yapılması gibi yenilikleri içermekteydi. Ancak tüm bu öneriler büyük bir memnuniyetsizlik yaratınca reform projesi ertelenmek zorunda kaldı (Tunçay, 2009: 94-95).

⁶⁵ İsmet İnönü, Hasan Ali Yücel, Fevzi Çakmak, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi devlet adamı ve aydınlar İslam dininin etkilerini toplumsal yaşamdan tasfiye etmek istemekle birlikte dine kişisel bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Örneğin İnönü Kur’an okumayı bir alışkanlık haline getirmiş, Fevzi Çakmak Arusi tarikatına, Hasan Ali Yücel Mevlevi tarikatına, Yakup Kadri ise Bektaşî tarikatının mensup olmuşlardır (Ünder, 2009: 147).

böylece dini unsurların yerine Türkçü unsurlar⁶⁶ geçirilmesinin yolu açılmıştır (Ünder, 2009: 147). Kemalist kadrolar ilk etapta dini toplumsal ve siyasal yaşamdan tasfiye etmemişlerdir. Hegemonik olma potansiyelleri arttıkça dine karşı tavırları daha açık hale gelmiştir:

Dinin sosyopolitik alandan kovulmasıyla doğan boşluk, din olarak algılanan “milliyet duygusu” ile doldurulmaya çalışılmıştır. Hiç şüphesiz, Kemalist seçkinlerin kökendeki meşruiyetlerini Millî Mücadele’deki konumları sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa ve “kadrosu”, Millî Mücadele’de cumhurî laik duruşun tam tersi “sultanî-dinî” bir duruşu, taktik gereklerle benimsemiş, iktidar zeminini sağlamlaştırdıkça da stratejik yönelimin açılımlarını kuvveden fiile çıkarmışlardır (Yıldız, 2009b: 221-222).

Zürcher, Kemalist reformların toplumu laikleştirme ve modernleştirme amacı taşıdığını belirtir. Bu temel reformlardan birkaçı 1925’te tekke ve zaviyelerin kapatılması, türban, şapka ve fesin yasaklanması, 1926’da Avrupa takviminin kabul edilmesi, İsviçre’den Medeni Kanun’un, İtalya’dan Ceza Kanunu’nun alınması, bey, efendi, paşa gibi unvanların kaldırılmasıdır. Halifeliğin kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı da bunlarla birlikte Kemalist reformların ilk dalgasını oluşturmaktadır (Zürcher, 2003: 173). Tüm bunlar esasen Osmanlı’dan geriye kalan toplumsal yapılara karşı yürütülen bir mevzi savaşıdır. Tunçay da yapılan pek çok reformun Osmanlı’nın kalıntılarını yok etme ve eski düzenle mücadele etme amacı güttüğünü belirtir (Tunçay, 2009: 92). Kemalizm toplumsal yaşamın pek çok alanında gerçekleştirdiği reform ve yeniliklere dayanarak, eski tahakküm yapılarına ve kendinden önceki yönetim şeklinden kalan siyasal ve kültürel kodlara yönelik Gramsciyen anlamda bir tür mevzi savaşı yürütmüştür. Bahsedilen tüm bu girişimler esasen Kemalizmin sivil toplumu denetleme arzusundan ileri gelmektedir. Sivil toplum denetim altında tutulduğunda hegemonya her geçen gün

⁶⁶ Cumhuriyet rejiminin inşa etmeye çalıştığı Türk kimliğinin arka planı ve Anadolu’nun Türklüğünün kanıtlanması için tarih ve antropoloji disiplinlerine başvurulma sebepleri ve biçimleri için bkz. Aydın, S. (2009). Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü. A. İnel içinde, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 344-369). İstanbul: İletişim Yayınları.

daha da sağlam bir zemine oturacaktır, nitekim hegemonya asla tamamlanmayan bir süreçtir.

Gramsci'nin hegemonya çözümlemesi çok katmanlı ve çok boyutlu bir yapıdadır. Hegemonya genel anlamıyla tarihsel bir blokun oluşmasına gönderme yaptığı için, bu kavramın çözümlenmesi tarihsel blok ve onunla olan ilişkisi incelenmeden eksik kalacaktır (Yetiş, 2009: 137). Gramsci'ye göre yapılar ve üstyapılar tarihsel bloku meydana getirir. Bu karmaşık, çelişkili ve uyumsuz üstyapılar bütünü, toplumsal üretim ilişkileri bütünü'nün yansımasıdır (Gramsci, 1992: 366). Yeni bir tarihsel blokun kurulması aynı zamanda yeni bir hegemonyanın oluşması anlamına gelir. Tarihsel blok ve yeni hegemonya arasındaki ilişkiyi Portelli şöyle açıklamaktadır:

Yeni bir tarihsel blokun kurulması sorunu, gerçekte, yeni bir hegemonik sistemin kurulması sorunudur. Ama, o zaman yeni toplumsal güçlere olumlu bir biçimde yol açması gerekecek bir organik bunalımın patlak vermesi sorunudur da. Yeni bir tarihsel blokun kurulması mekanist bir olay değildir (Portelli, 1982: 125).

Portelli'nin bahsettiği organik bunalım Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde baş göstermiştir ve Osmanlı'nın yıkılmasının ardından Kemalist kadrolar ideoloji, hukuk, politika ve kültür alanlarında köklü değişiklikler yapmaya girişmişlerdir. Dolayısıyla toplumsal formasyonda ortaya çıkan bu kapsamlı değişimlerle birlikte yeni bir tarihsel blok ortaya çıkmıştır. Kurulma aşamasında olan yeni tarihsel blok, kendini eski tarihsel bloktan geriye kalan siyasal alanda inşa eder. Kemalist kadrolar da bu yolu izleyerek kendi toplum anlayışları doğrultusunda yeni bir tarihsel blok kurma amacını taşımışlardır. Bu noktadan sonra Kemalizm kapitalist üretim tarzına geçişi sağlayacak bir ekonomik yol haritası izlemeye başlamıştır (Halifeoğlu & Kuzgun, 2016: 66).

Gramsci'nin hegemonya analizinde, tarihsel blok içinde üç farklı toplumsal grup bulunur. Bunlardan ilki hegemonik düzenini kurmuş temel sınıf, diğeri hegemonik düzenin yaslandığı ve ona toplumsal bir dayanak sağlayan yardımcı sınıflar ve son olarak hegemonik düzenin dışına itilmiş ast sınıflar (Portelli, 1982: 94). Bu sınıflandırmaya uygun olarak Kemalizmin tarihsel bloku içinde hegemonik grup olarak doğmakta olan

burjuvazinin temsilcileri olan Kemalist kadrolar, bu ideolojinin yaslandığı ve çeşitli reformlarla kendisine ulaşılmaya çalışılan halk ve son olarak bu tarihsel bloka tam olarak eklemelenmemiş ve kimi gerici / muhafazakâr çevreler ve işçi sınıfını temsil eden sosyalist eğilimli çevreler mevcuttur. Düzene eklemelenememiş olan sınıflar / toplumsal gruplar hegemonik sistem için her daim bir tehlike arz eder. Bunun için hegemonik olan sınıf durmaksızın kendi statükosunun desteklenmesi için çalışır, nitekim hegemonik bir sistemde toplumlar, egemen sınıfların sivil toplumda oydaşma sağlamasıyla yönetilirler. Egemen sınıfın dünya görüşünün toplumun her katmanına yayılıp ortak duyu halini alması ve sivil toplumu düzenleyecek homojen bir tarihsel blokun oluşmasıyla birlikte bu denetim daha belirgin hale gelir (Portelli, 1982: 76). Ancak oydaşma her zaman egemen sınıfların istediği kadar dayanıklı ve güçlü olmayabilir, zira bütün hegemonik düzenlerin içinde yer alan ve onu aşındırma potansiyeline sahip güçler mevcuttur.

Kemalizm hegemonyasını kurarken türdeş bir tarihsel blok kurmak adına kendi ideolojisini toplumun her katmanına yaymış, bunun için pek çok ekonomik, ideolojik ve kültürel reformu devreye sokmuştur. Ancak hegemonik olmayı hedefleyen her toplumsal sınıf gibi karşı-hegemonik güçlerle ve çevrelerle karşılaşmıştır. Bu bağlamda karşı-hegemonya mücadelesinin nasıl verildiğini, onu ortaya çıkaran toplumsal mekanizmaların neler olduğunu ve bu mücadelede aydınların ne tür toplumsal rollere sahip olduğunu analiz etmek faydalı olacaktır.

2.1.1. Karşı-hegemonya Mücadelesi

Gramsci'nin kuramında kavramlar arasında güçlü iç bağlantılar bulunmaktadır. Kavramları birbirinden bağımsız olarak ele almak onun kuramını anlamayı zorlaştırır ve yapılacak analiz büyük oranda eksik kalır. Zira “Gramsci'nin yöntemi; inceleme nesnesi, kavram seti ve kuramsal modelden oluşan sorunsalın organik ve diyalektik bir bütün olarak kurgulanmasına dayanır” (Yetiş, 2009: 168). Gramsci, kuramındaki pek çok kavramı açıklarken başvurduğu diyalektik anlayışı hegemonya konusunda da kullanır.

Zor ve rızanın birlikteliğine yapılan vurguya Machiavelli'nin Sentaür benzetmesi üzerinden gönderme yapar (Ransome, 2011: 180).

İkili perspektif en basit olandan en karmaşığa doğru kendini farklı seviyelerde gösterebilir. Ne var ki bunların hepsi teorik olarak Sentaür'un yarı hayvan yarı insan olan ikili doğasına biçimine benzer şekilde iki temel seviyeye indirgenebilir. Bunlar güç ve rıza, otorite ve hegemonya, şiddet ve medeniyet, taktik ve strateji seviyeleridir (Gramsci, 1992: 169-170).

Söz konusu ikili perspektife dayanarak hegemonya kavramının karşı ucunda yer alan karşı-hegemonya ile analiz edilmesi gerekmektedir. Gramsci hegemonyanın kurulması ve muhafaza edilmesinin sürekli devam eden bir süreç olduğuna işaret eder. Dolayısıyla bir toplumsal sınıfın yalnızca hegemonik olmadan önce liderlik etmesi yeterli değildir. Bu sınıf yönetme gücünü elinde sıkı sıkıya tutarken de liderlik etmeye devam etmelidir (Gramsci, 1992: 57-58). Herhangi bir tarihsel momentte hegemonik olan bir grup daima vardır; ancak bir rejim ne kadar hegemonik görünürse görünsün hegemonyanın hiçbir zaman bütüncül olmadığının altı çizilmelidir. Hegemonya değişkenlik gösteren derecelerde de olsa süreç içerisine yayılmış bir mücadeledir. İktidarı elinde tutan gruplar kendi gerçeklik tanımlamasına meydan okuyacak yeni anlayışları ortadan kaldırmak için üstü kapalı bir biçimde eyleme geçerler (Crehan, 2002: 146).

Williams da benzer biçimde hegemonyanın sürekli yenilenmesi ve muhafaza edilmesi gerektiğini belirtir. Hegemonya değişmeyen ve sabit bir egemenlik anlamına gelmez. Aksine hegemonik güçler, her daim güvenliğine yönelik tehdit oluşturan güçlere karşı mücadele etmeye hazır olmalıdır. İşte hegemonyanın bu ikili doğası gereği, bu kavram karşı-hegemonya veya alternatif hegemonya kavramları ile analiz edilmelidir (Williams, 1990: 90-91). Bir diğer ifadeyle hegemonya analizi hem hegemonyanın işleyiş biçimini hem de kendi içinde meydana gelen değişiklikleri açıklama gücüne sahip olmalıdır. Sonuç olarak hegemonik bir düzen her ne kadar bütünleştirici bir niteliğe sahip olsa da kendisini zayıflatıp yok edebilecek güçleri bünyesinde taşır. Bu bağlamda her hegemonik düzen, hayli sağlam görünen yapısını muhalif gruplardan gelecek *“karşı-hegemonik sızıntılara”* karşı korumak zorundadır (Aksoy & Can, 2016: 64). Bu sebeple

hegemonya bağımlı sınıflar için bir umut kaynağıdır, geleceği tahayyül etmenin bir yoludur. Ancak hegemonya her ne kadar belli bir sınıfın üstünlük ve baskısına işaret etse de bu kavram üstünlüğe maruz kalan toplumsal sınıfları analize dahil etmeden eksik kalacaktır (Aksoy & Can, 2016: 74).

Hegemonik sınıf toplumsal yapıyı bütünleştirmeyi ve homojenleştirmeyi hedeflese de mevcut tarihsel blokun her alanını kapsayacak güçte değildir. Başka bir deyişle hegemonik oluşumlar ne kadar güçlü ve sarsılmaz görünse de toplumun her alanını eksiksiz bir biçimde kaplayamaz, zira hegemonik üstünlük biçimleri içerisinde her zaman onun karşıtı olan güç ve eğilimler bulunur (Yetiş, 2015: 93). Eğer hegemonyanın kökleri çok derinlerde ve hayli sağlamsa, bağımlı sınıflar bu köklere yönelmelidir. Bu koşullar bağımlı ve ilerici-demokratik güçlerin farklı düşüncelere sahip olan grupları bir araya getirecek bir karşı-hegemonya bloku meydana getirmelerini zorunlu kılar (Carroll, 2006: 20). Ancak şu da belirtilmelidir ki hegemonya krizi her seferinde yeni bir tarihsel blokun kurulmasıyla ve yeni bir iktidarın ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaz. Bu kriz, mücadele eden sınıflar arasındaki ilişkilerin kısmen değişime uğramasıyla veya toplumsal konumundan dolayı daha fazla politik ve ekonomik imkânlarla sahip olan egemen sınıfın hegemonyasını tekrar kurmasıyla / güçlendirmesiyle de sonuçlanabilir (Yetiş, 2015: 93).

Burjuva sınıfının tahakkümünü kuran ve toplumsal rızayı üretmeyi büyük oranda başaran her toplumsal sınıf gibi Kemalist kadrolar da ideolojik hegemonya mücadelesinden başarıyla çıkmış olmakla birlikte hem Erken Cumhuriyet döneminde hem de Tek Parti yıllarında çeşitli çevrelerden gelen karşı-hegemonik söylem ve eylemlerle karşılaşmışlardır. Mustafa Kemal, siyasi hedeflerini gerçekleştirme yolunda ilerlerken kendisine muhalefet edecek pek çok grup ortaya çıkmıştır. Millî Mücadele’de kendisine destek vermiş grupların dışında kalan diğer ittifak grupları, Mustafa Kemal’in zaferlerini takdir etmekle beraber onun kalıcı bir lider olmasını desteklememektedirler. Bu gruplar daha sonra İstanbul basınından da büyük destek görecektir olan Terakkiperver

Cumhuriyet Fırkası'nda bir araya gelirler. 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı suikast girişimi yaşanır, öte yandan Halife eski gücüne kavuşmanın yollarını arar ve ardından Doğu Anadolu Bölgesi'nde Şeyh Sait isyanı çıkar (Ünder, 2009: 142). Tüm bu çeşitli güç gruplarından gelen muhalif eylemler hegemonyasını kurma yolunda ilerleyen temel bir toplumsal sınıfın karşılaşılabileceği eylemlerdir. Ülkelerin özgül tarihsel ve toplumsal koşullarına göre değişebilecek olan bu muhalif eylemlerin ortak noktası eninde sonunda hegemonik sınıfla güçlü ya da güçsüz bir biçimde karşı karşıya gelebileceği gerçeğidir. Ancak biz burada çalışmamızın kapsamı gereği Kemalizmin 40'lı yıllarda kendisine karşı gelişen sol ve sosyalist eğilimli aydın grupları ve onların basın faaliyetlerini ele alacağız.

Kemalizm eklektik bir ideoloji olmasına ve sol çağrışımları olan kimi değerleri bünyesinde barındırmasına rağmen sol ideolojiye karşı hayli mesafeli ve sert bir tutum benimsemiştir. Bu bağlamda Ahmad Kemalistlerin sol / sosyalist ve işçi gruplarına karşı 1938'den başlayarak daha baskıcı ve otokratik davrandıklarını belirtir (Ahmad, 1995: 100). 20'li yıllardan başlayarak pek çok sol ve sosyalist eğilimli basın organı kapatılmış ve düşünce hayatında sol ideolojinin var olabileceği bir alan neredeyse kalmamıştır. Elbette II. Dünya Savaşı'nın seyrindeki gelişmelere ve bunun Türkiye'yi etkileme biçimine göre sol düşünce zaman zaman kendini ifade edecek mecralar yaratmayı başarmıştır. Bu önemli yayın organlarından birkaçına *Projeör* dergisi, *Tan* gazetesi ve *Görüşler* dergisi örnek verilebilir.

Sabiha Sertel tarafından çıkarılan *Görüşler* dergisi ilk sayı yayınlanır yayınlanmaz çok ilgi görmüştür. Ancak Tek Parti karşısında bir grup aydın ve siyasetçinin muhalefet etme ihtimalini taşıdığı ve komünist ideolojiyi desteklediği iddia edildiği için kapatılmıştır. *Görüşler*'in bünyesinde barındırdığı aydınlar, *Cumhuriyet* gazetesinin bu derginin komünizm propagandası yaptığı yönündeki haberler ve *Tan* Baskını ile olan ilişkisi birinci bölümde "DTCF Tasfiyesi" adlı başlıkta tartışılmıştı. Bu bölümde ayrıca

40'lı yılların sol çevrelerinde en önemli muhalif yayın organlarından biri olan *Tan* gazetesinin ırkçı-Turancı çevrelerle ve Tek Parti yönetimiyle olan mücadelesi de detaylı bir biçimde aktarılmıştı. Bu noktada *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergilerine entelektüel bir zemin hazırlayan *Projektör* dergisini ve resmî ideolojiyle olan karşılaşmasını inceleyeceğiz.

1936 yılında tek bir sayı yayınlanabilen *Projektör* dergisi hem söz konusu dönemde sol ideolojiyi açıkça savunabilmesi hem de *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileriyle pek çok tematik benzerliğe sahip olması bakımından çalışmamız için önemlidir. Dergi antifaşist, antiemperyalist ve savaş karşıtı bir hatta ilerleyen, ayrıca sanat ve edebiyata toplumsal roller yükleyen bir yayın organıdır. Tanıtım yazısında derginin amacının dünyada olup bitenleri ve bilimsel gelişmeleri açık ve samimi bir üslupla hayatın akışı içinde anlatmak olduğu belirtilmektedir. Daha önemlisi manifestoda iki büyük tehlike olarak adlandırılan emperyalizm ve faşizme karşı durulduğu kaydedilmektedir. Derginin diğer amacı ise bu tehlikelerin nereden kaynaklandığını göstermek ve nasyonal sosyalizm adı altında halkları emperyalizme sürükleyen iktidarları teşhis etmek olarak ifade edilmiştir. Tanıtım yazısında dikkat çeken bir diğer nokta ise derginin bir tür projektör olarak ışığını yaşam mücadelesi veren ve ezilen kitlelerden aldığı ifade edilmesidir (Sertel, 1936a: 1-3). Tanıtım yazısında olduğu gibi dergideki diğer pek çok yazıda da Marksist terminolojiye ait kavramlar sarıh bir biçimde kullanılmıştır. Örneğin Sabiha Sertel'in "Habeşistan'a Tankla Medeniyet Götüren Kardinal" adlı makalesinde savaş, egemen sınıfların emperyalist amaçlarını gerçekleştirmek için kullandıkları bir araç olarak tanımlanmıştır (Sertel, 1936b: 6). Buna benzer bir şekilde "Millî Edebiyat Yok, Sınıf Edebiyatı Var" adlı makalede yazar C. E. Zade sanatı bir sınıfın ürünü, sanatçıyı da o sınıfın temsilcisi olarak ele alır. Toplumsal

yapının ancak “diyalektik”⁶⁷ bir biçimde ve sınıfsal bir bakış açısıyla analiz edilebileceğini belirten yazar; bilim, sanat ve ideolojinin de birbirinden ayrılamayacağını belirtir. Bir sınıfı anlamının yolunun o sınıfın yarattığı sanat ve edebiyatı anlamaktan geçtiğini söyler. Bunlara ek olarak Namık Kemal’in hangi sınıfın ideoloğu olduğu tartışmasını yürüten yazar, onun aristokrasi ve burjuvazi arasında kaldığını belirtir (Zade, 1936: 8-15). Marksist terminoloji Sabiha Sertel’in işçi kadınlardan yol vergisi alınmasını öngören yasaya cevap olarak yazdığı “Mebus Bayanlar Neye Bağırıyorsunuz?” adlı makalede de hayli belirgindir. Sertel’e göre işçi kadınlar sömürülmekte ve bu vergi kadınla erkeğin sosyal hayatta “eşit” olduğu argümanına dayandırılarak meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır (Sertel, 1936c: 16-19). Sertel, yasayı eleştirdiği şu cümlelerde Kemalizmin sınıfsız toplum anlayışına da eleştiri getirmektedir:

Sınıfsız dedikleri cemiyet içerisinde, her sahada istismar edilen işçi sınıfına vergi yüklemek, diğer sınıfın kadınlarını erkekleriyle beraber korumak, tarafgirlikten başka bir kelime ile izah edilemez (Sertel, 1936c: 18).

Derginin “Münevverlerin İstirabı Var” adlı diğer bir makalesinde ise Almanya ve İtalya’da yükselen faşizm karşısında aydınların nasıl etkilendiği tartışılmakta ve Almanya’dan göç etmek zorunda kalan bilim insanlarına değinilmektedir. Dahası faşizm karşısında işçi sınıfının aydınlarla ittifak kurduğundan ve antifaşist mücadelenin bu şekilde güçleneceğinden bahsedilmektedir (Kartal, 1936a: 22-24). H. Avni Moğol’un “Türkiye’de Küçük Sanayi’nin Yıkılışı” isimli makalesinde kapitalizmin köylere nasıl girdiği ve bunun küçük esnaf üzerinde ne tür etkiler yarattığı yine Marksist kavramlar eşliğinde tartışılmaktadır (Moğol, 1936: 28-30). Anonim bir yazı olan “Vakıalarla Karşı Karşıya” makalesinde doğrudan Marx ve Engels’in isimleri anılarak toplumların ekonomik ve toplumsal gelişmelerinin ekonomi politik bilimi ile anlaşılır hale geleceği savunulmaktadır (*Projektör*, 1936: 31-36). “Fransa’daki Halkçı Cephe ve Programı” adlı

⁶⁷ Yazarın toplumsal yapıdan bahsederken diyalektik kelimesini kullanması Marksist terminolojiye olan vurguyu daha da açık hale getirir. Dönemin şartlarında böyle bir terminolojiye başvurmak ise hayli anlamlı bir tercihtir.

makalede ise faşizm ve emperyalizm ilişkisi incelenmekte ve faşizm sermayenin diktatörlüğü olarak tanımlanmaktadır (Kartal, 1936b: 81).

Projektör dergisinin antifaşist tutumu ve olayları diyalektik bir bakış açısıyla ele alması, *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* için entelektüel bir arka plan hazırlamıştır. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*'da olduğu gibi *Projektör* yazarları da yalnızca ülke sorunlarına değil, dünyada olan biten diğer toplumsal hareketlere ilgi duymuş ve bunları kendi ideolojik bakış açılarından yorumlamışlardır. Ayrıca dergi söz konusu dönemde toplumsal olayları Marksist kavramlarla açıklayarak ciddi bir muhalif potansiyel taşıdığını göstermiştir. Ne var ki, dergi ancak bir sayı yayınlanabilmiş ve hemen ardından kapatılmıştır. Dergi, Sabiha Sertel'in "Mebus Bayanlar Neye Bağırıyorunuz?" adlı yazıda komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından toplatılmıştır (Sertel, 1987: 184).

Projektör, *Görüşler*, *Yurt ve Dünya*, *Adımlar* dergileri ve *Tan* gazetesinin sol yayınlar olmanın ötesinde diğer bir ortak noktası düşünce dergiciliği alanında Tek Parti döneminin şartlarına göre ciddi bir muhalefet anlayışı ortaya koyabilmiş olmalarıdır. Bu yayın organları demokrasi, ilerleme ve laiklik gibi Kemalizmle örtüşen pek çok benzer temayı işlemekle beraber, bilhassa neden ırkçılığa karşı çıktıklarını bilimsel bir temelde açıklamış ve zaman zaman Marksist esinlenmelerin olduğu yazılara yer vermiştir.

Bu yayın organlarının Kemalizmle karşı karşıya gelmesi ise benimsedikleri sol değerler ve bunları savunma biçimlerinden kaynaklanmıştır. Resmî ideolojinin içinde rahatça yer bulabilen ve kimi devlet adamlarınca kürsülerden selam gönderilen ırkçı düşünceye ve temsilcilerine karşı ciddi bir muhalefet pratiği inşa etmek bu yayın organlarının karşı-hegemonik girişimlerde bulunduğunu göstermektedir. Bu tutum Tek Parti Döneminin basın anlayışına epey ters düşmüş ve bahsi geçen gazete ve dergiler susturulmuştur. Nitekim bu yayın organlarından hiçbirisi Tek Parti döneminin baskıcı koşulları karşısında uzun süre varlığını devam ettirememiştir.

40'lı yıllarda Kemalizmin sıkı kurallar etrafında biçimlendirdiği basında sol yayınlardan öne çıkan kimi gazete ve dergilere verilen bu tepkiler, resmî ideolojinin muhalif ve karşı-hegemonik girişimleri⁶⁸ nasıl karşıladığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ancak egemen sınıflar bu girişimleri bastırırken yeni muhalif oluşumlar da ortaya çıkmaya devam edecektir. İşte bu sebeple yöneten ve toplumsal rızayı üreten sınıf, kendi sınıfından ya da bağımlı sınıflardan gelecek değişim taleplerine ya da iktidara talip olma ihtimallerine hazır olmalıdır. Karşı-hegemonyayı kurmak isteyen bağımlı sınıflar bu süreçte ya devlet aygıtlarını karşısına almalı ya da onları krize sokmalıdır (Carnoy, 2001: 261). Bir diğer ifadeyle karşı-hegemonya mücadelesindeki nihai hedef iktidarın ele geçirilmesi olduğu için, bağımlı sınıflar bunu başarabilmek adına yönetici sınıfları siyasal arenada güçsüzleştirmeli ve yalnızlaştırmalıdır. Ayrıca karşı-hegemonya kavramsallaştırması, bağımlı sınıfların iktidarı ele geçirmeden önce yürüteceği tüm faaliyetleri uzun bir sürece yayması gerekliliğine işaret eder (Yetiş, 2009: 161).

Bağımlı sınıflar ancak bir hegemonik kriz öncesi ideolojik ve politik anlamda kendilerini yönetecek güce ulaşırsa yeni bir hegemonya kurabilirler, ne var ki bağımlı sınıfların bulundukları toplumsal konum itibarıyla örgütlenme imkânları hayli kısıtlıdır. Kendi organik aydınlarını yetiştirme konusunda da aynı koşullardan ötürü güçlük çeken bu sınıflar, politik hayata tam anlamıyla dahil olamazlar. Bu çözülmesi epey zor bir sorundur, zira temel bir sınıf hem sivil hem de politik toplumu ele geçirdiğinde tam anlamıyla türdeş olacaktır (Portelli, 1982: 141). Bağımlı sınıflar ancak diğer toplumsal sınıfların ve toplumsal güçlerin desteğini kazanmalarını sağlayacak bir kapasite geliştirdiklerinde hegemonik olabilirler. Bu sınıflar kendi kısmi çıkarlarını bir kenara

⁶⁸ *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinin barındırdığı karşı-hegemonik temalardan birkaçı “Organik Aydınlar Olarak *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* Yazarları” başlığında ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Burada *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* ile kimi benzerlikleri olan *Proje*tör ve *Görüşler* dergilerinin Kemalizmle karşı karşıya gelme sebepleri yine karşı-hegemonik girişimler bağlamında kısaca anlandırılmıştır.

bırakıp korporatif ve parçalı çıkarlarının ötesine geçmeli ve diğer toplumsal grupların da çıkarlarını göz önüne alarak hegemonik aşamaya doğru ilerlemeyi öğrenmek zorundadır (Simon, 1999: 33). Bağımlı bir sınıfın hegemonyasını kurmuş bir diğer sınıfın karşısında örgütlenip iktidara talip olması elbette uzun ve zorlu bir süreçtir. Gramsci bağımlı sınıfların egemen sınıflar karşısında nasıl harekete geçeceği sorusunun cevabını üç farklı bağlamda görür. Bunlardan ilki hegemonya krizi, diğeri manevra savaşı yerine mevzi savaşı ve son olarak aydınların işlevidir (Carnoy, 2001: 265).

Organik kriz / hegemonya krizi her ülkede farklı bir sürece sahip olmakla birlikte aynı şekilde ortaya çıkar. Bu kriz yönetici sınıfların savaş gibi önemli bir politik gelişmede kitlelerin rızasını kazanamaması veya köylü ya da burjuva aydınlarının politik olarak pasif olma halinden aktif bir hale geçip beraberce bazı temel taleplerde bulunma halinden kaynaklanabilir (Gramsci, 1992: 210). Böyle toplumsal koşullar ortaya çıktığında ise egemen sınıfın hegemonyasına meydan okunması kaçınılmazdır.

Egemen sınıfın hegemonyasını sarsacak başka bir gelişme ise bağımlı sınıfların mevzi savaşına yönelmesidir. Kemalizmin tarihsel blokunu kurarken eski tarihsel bloktan geriye kalan ideolojik, kültürel ve ekonomik kodlarla nasıl mücadele ettiği, bunlara yönelik ne tür bir mevzi savaşı verdiği yukarıda tartışılmıştı. Peki aynı mücadeleyi farklı bir konumdan sürdürecektir bağımlı sınıflar için mevzi savaşının ne anlama gelmektedir? Mevzi savaşı “iktidardaki burjuva sınıfının toplumsal yapılar ve süreçler üzerindeki hegemonyasını zayıflatarak, işçi sınıfının entelektüel-ahlaki önderliğine dayalı yeni bir hegemonyanın kurulmasını hedefleyen savaşımardan oluşur” (Yetiş, 2009: 166). Sivil toplumun her yanını kuşatan egemen sınıf karşısında bağımlı sınıfların sivil toplumda yer alan ideolojik ve kültürel mevzileri ele geçirmesi hayati bir öneme sahiptir.

Tek Parti döneminde böylesine güçlü ve sivil toplumu ele geçirecek karşı-hegemonik gruplar ortaya çıkmamıştır; ancak *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri yazarları gibi sivil toplumda kayda değer sol söylemler oluşturan aydın grupları olmuştur.

Ne var ki her muhalif toplumsal grup / sınıf karşı-hegemonyayı kuracak güçte olmayabilir. Zira bağımlı sınıflar toplumsal konumlarından ötürü egemen sınıfların imkânlarına sahip değildirler. Dergilerin kadroları 40'lı yılların şartları göz önüne alındığında hem gündelik ve akademik bir muhalefet pratiği geliştirmiş, hem de ülkenin güncel sorunlarıyla yakından ilgilenmişlerdir. Bilim insanı ve aydın olmanın verdiği sorumluluk ile hareket eden bu aydınlar kültürel ve bilimsel alanda kendilerine özgü bir muhalif söylem geliştirmeyi başarmışlardır. Dergilerin yarattığı bu söylemler siyasal yaşamda büyük ses getirmiş, meclis katında yapılan konuşmalara, DTCF'de yürütülen soruşturmalara ve siyasiler arasındaki büyük davalara konu olmuştur. Nihayetinde ise “üzerine çullanılan bu dergi” (Berkes N., 2019: 271) bir tür komünizm yuvası olarak hedef gösterilmiş ve şiddetli sokak gösterilerini de içeren bir dizi olay sonrasında kapatılmıştır. Bunlardan ötürü dergiler çalışmamızda Tek Parti yönetimine karşı karşı-hegemonya mücadelesinde önemli bir vechе olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla dergilerin aydınları, bağımlı sınıfların aydınları gibi sivil toplumda verilen mevzi savaşının önemli bir parçasını temsil etmektedir.

2.1.2. Aydınlar ve Karşı-Hegemonya Mücadelesindeki Roller

Gramsci'nin hegemonya tanımında vurguladığı rızanın hangi pratikler aracılığıyla oluşturulduğu sorusu önemlidir. Kimin, neye ve nasıl rıza verdiği, hegemonyanın onu üreten öznelere bağımsız olup olmadığı (Buci-Glucksmann, 2012: 124) soruları tartışılmalıdır. Buna benzer olarak karşı-hegemonyanın kurulması sürecinde de kitlelerin nasıl harekete geçip örgütlendiği soruları cevaplanmalıdır. Bu noktada Gramsci'nin siyaset kuramına sunduğu büyük katkılar yol göstericidir. Karşı-hegemonyanın oluşması için eleştirel bilince ihtiyaç vardır, bunu yaratacak olanlar da aydınlar elitidir. Eleştirel bilinç, tarihsel ve politik olarak aydınlar elitinin yaratılması anlamına gelir. Bir kitle kendini örgütlemeyi bağımsız olamaz ve aydınlar olmadan örgütlenme de olmaz. Bir başka ifadeyle bağımlı sınıflar teori-pratik bağının teorik yönünü kuran ve fikirlerin

kavramsal ve felsefi detaylandırmasında uzman olan aydınlar tarafından ayırt edilmedikçe bağımsız olamazlar (Gramsci, 1992: 334). Mevcut tarihsel bloku ele geçirmek isteyen bir sınıf, ona kendi dünya görüşünü kazandıracak ve diğer bağımlı sınıfları bu hegemonik düzene eklemleyecek organik aydınlarını yaratmak zorundadır (Portelli, 1982: 142).

Gramsci'ye göre “aydınlar, yönetici sınıfın toplumsal hegemonya ve siyasal hükümet alt işlevlerini yerine getiren temsilcileridir” (Gramsci, 1992: 12). Aydınların işlevlerinden ilki egemen sınıfın toplumsal hayat üzerinde uyguladığı yönlendirmeye kitleler tarafından verilen rızayı sağlamaktır, ki bu rıza tarihsel olarak egemen sınıfın maddi üretim dünyasındaki işlevi ve toplumsal konumundan dolayı sahip olduğu prestijinden kaynaklanır. Aydınların diğer işlevi ise devletin zorlayıcı gücü karşısında aktif ya da pasif bir biçimde rıza vermeyi kabul etmeyen gruplar üzerinde disiplin sağlayan bir aygıt gibi çalışmak ve onların gönüllü rızasını kazanmaktır. Bu aygıt, gönüllü rıza kaybedildiğinde devletin yönlendirme ve zorlama işlevlerinin krize girme ihtimaline karşı bütün toplum üzerinde kullanılacaktır (Gramsci, 1992: 12). Aydınların zorlama, yönlendirme ve rıza üretme gibi önemli işlevleri vardır ve bunlar hegemonik olmayı planlayan / hegemonyasını kurmuş olan toplumsal bir sınıf için vazgeçilmezdir ve dolayısıyla aydınların desteğiyle hegemonya yeniden tahkim edilecektir.

Gramsci'nin kuramında aydınların analizi merkezi bir konumdur. Zira aydınlar, Gramsci'nin “karmaşık, çelişkili ve uyumsuz üstyapılar bütünü” (Gramsci, 1992: 366) olarak tanımladığı tarihsel blok içinde temsil ettiği toplumsal sınıfın ideolojisini uygulamak ve o sınıfı türdeş hale getirmekle görevlidir (Portelli, 1982: 104). Gramsci'nin düşüncesinde yeni ortaya çıkan bir sınıfın dünya görüşünü temsil edecek bir kültürün oluşmasında aydınlara hayli önemli işler düşer. Aydınlar farklı sınıfsal konumlardaki bireylerin parçalı ve uyumsuz duygularını bütüncül ve mantıklı bir dünya görüşü haline getiren ve bu dönüşümü sağlayan kişilerdir (Crehan, 2002: 129-130).

Gramsci'nin aydın çözümlemesinde iki temel tema dikkat çeker. Bunlardan ilki düşünürün devlet aygıtında, sivil toplumda ve kapitalizmin üretim sürecinde çok keskin bir biçimde ayrıştırılmış kassal ve entelektüel emeğin arasındaki ayrımı kaldırma ihtiyacı, diğeri ise bilgi ile yönetici sınıfın bilgiyi tekelleştirmesinden ortaya çıkan gücün doğası arasındaki ilişkidir (Simon, 1999: 105). Bu keskin ayrım ve bilgiyi tekelleştirme eğiliminden yola çıkarak Gramsci, geleneksel aydın anlayışına yeni açılımlar getirmiştir. Gramsci'ye göre tüm insanlar aydındır, ancak tüm insanlar toplumda aydın işlevine sahip değildir (Gramsci, 1992: 9). Geleneksel anlayışta aydınların faaliyetleri temelde zihinsel süreç ve etkinliklerle tanımlandığı için, aydın kavramı daha üstün bilişsel bir çabaya, daha gelişkin bir akıl ve daha yüksek bir kültüre gönderme yapar (Ransome, 2011: 239). Sonuç olarak geleneksel anlayışta bu kategori entelektüel etkinliğiyle öne çıkar ve bahsi geçen zihinsel faaliyetlerinden ötürü aydınlar, toplumsal formasyonda kültürel ve düşünsel alanda konumlandırılır. Böylelikle geleneksel aydınlar halk kitlelerinin erişemeyeceği bir konuma yerleştirilmiş olur. Bunun yanı sıra bu anlayış, entelektüel emeğin fiziksel emekten daha kıymetli olduğu varsayımını da beraberinde getirir. Bu yaklaşıma göre aydınlar, belli bir eğitim düzeyine sahip ve herhangi bir sınıfsal bağı olmayan gruplardır. Ne var ki Gramsci'nin aydın kavrayışı bu geleneksel çizginin kabullerini reddeder ve geleneksel tasnifin aydınları sınıfsal mücadelenin dışında kalmış bir grup olarak sunduğunu vurgular. Ona göre aydının tanımlanmasında mutlak ölçüt zihinsel etkinlik olmamalıdır, zira her türlü insan faaliyeti asgari düzeyde bir entelektüel emek içerir (Yetiş, 2002: 218-220). Dolayısıyla aydını tanımlayan şey sahip olduğu düşünme gücü değil, toplum içinde sahip olduğu bilgi üretme ve bu bilgiyi başkalarına aktarma sorumluluğu olmalıdır. Aydınlar yalnızca düşünme eyleminde bulunanlar değil, aynı zamanda düşüncelerinin belli bir ağırlık ve otoriteye sahip olduğu kabul edilen insanlardır (Crehan, 2002: 131). Geleneksel anlayışa meydan okuyan Gramsci, aydınları tanımlarken yapılan yöntemsel hatadan şöyle bahsetmektedir:

Kanımcı en sık yapılan metot hatası zihinsel faaliyetlerin içkin doğasında yer alan aydın kriterinin aranmış olmasıdır. Bunun yerine zihinsel faaliyetlerin (ve haliyle onları temsil eden aydın gruplarının) genel toplumsal ilişkiler bütünü içindeki konumlarına bakılması gereklidir (Gramsci, 1992: 8)

Geleneksel aydın tanımlamasında öne çıkan bir diğer mesele aydınların tekil bireyler olarak gösterilmesi eğilimidir. Gramsci bu tanımlamaların da odak noktasını değiştirir ve onları bireysel aydınlar olarak görmeyi reddeder ve onların toplumsal ilişkiler içerisinde nasıl konumlandığını araştırır (Crehan, 2002: 133). Bir diğer deyişle Gramsci'ye göre aydın tanımını belirleyen kriter kimi faaliyetlerin daha çok zihinsel süreçlere dayanması değildir. Cevaplanması gereken şey aydınların toplumsal yapıda ne tür işlevleri yerine getirdikleri sorusu olmalıdır (Ransome, 2011: 239). Ayrıca Gramsci Marx'ın yaptığı gibi zihinsel ve kassal emek arasında bir ayrım gözetmez (Femia, 1981: 131). Çünkü "homo faber homo sapiens'ten ayrılamaz" (Gramsci, 1992: 9). Bu demek oluyor ki herhangi bir eylemde bulunan herhangi bir insan bu faaliyetini muhakkak zihinsel bir sürece dayandırmak zorundadır. En basit iş ve işlemler dahi minimum düzeyde bir zihinsel çaba gerektirir.

Biz de çalışmamızın aydınlar tartışması kısmında geleneksel aydın tanımlamalarını reddederek, Gramsci'nin kapsamını bir hayli genişlettiği demokratik aydın kavrayışını kalkış noktası olarak almaktayız. Dolayısıyla inceleme nesnemiz olan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri kadrolarını 40'lı yılların özgül şartlarını göz önüne alarak Gramsciye aydın anlayışı çerçevesinde ve organik aydın kategorisinde değerlendireceğiz. Dergilerin aydınlarının bu kategoriye dahil edilme sebeplerini açıklamadan önce Gramsci'nin geleneksel ve organik aydın tanımlarını tartışmak isabetli olacaktır.

Gramsci'ye göre tarihsel süreçte ortaya çıkan her yeni toplumsal sınıf, kendisine yalnızca ekonomik değil politik alanlarda da işlevine dair bilinç ve türdeşlik kazandıran bir veya birden fazla aydın katmanları oluşturur. Bu sınıf; kapitalist girişimci, sanayi teknisyeni, ekonomi politik uzmanı, yeni kültürün ve yeni yasal sistemin düzenleyicileri

gibi aydın katmanlarını yaratır (Gramsci, 1992: 5). Organik aydınlar, bağlı oldukları sınıfa ve onun ideolojisini temsil ederler. Amaçları ise siyasal, kültürel, hukuki ve benzeri alanlarda görev alarak ait oldukları sınıfların çıkarları için uygun zemini sağlamak ve bu alanları muhafaza etmektir (Yetiş, 2002: 222).

Gramsci'nin aydın kategorisindeki bir diğer grup ise geleneksel aydınlardır. Tarih sahnesine çıkan her toplumsal grup mevcut olan ve toplumsal yapıdaki en radikal ve karmaşık değişiklikler tarafından dahi kesintiye uğramamış ve tarihsel bir sürekliliği temsil ediyor gibi görünen bazı aydın kategorileri ile karşılaşır (Gramsci, 1992: 6-7). Her toplumsal sınıf organik aydınını yaratmakla birlikte eski tarihsel bloktan geriye kalan geleneksel aydınlarla eninde sonunda karşılaşacaktır. Aslında eski tarihsel bloğun organik aydınları olarak düşünülebilecek bu katman geleneksel aydınları oluşturur.

Aydınlar egemen sınıfın ideolojisini toplumun kılcal damarlarına kadar işleyip onu yaygınlaştıran ve dünya görüşü haline getiren kişilerdir. Aydınlar ideolojiyi yayma görevinde okullar, partiler, sendikalar gibi sivil toplum örgütlerine ve medyaya başvururlar. Bu zorlayıcı ve yönlendirici faaliyetlerin her biri egemen sınıfın hegemonyasına katkıda bulunur, zira bu işlevleri yerine getiren bir aydın katmanı olmadığı sürece bir sınıfın hegemonik olması mümkün değildir (Portelli, 1982: 103). Aydınların işlevleri örgütlenme ve birleştirme ile ilgili faaliyetleri yerine getirmektir (Vacca, 2012: 61). Aydınlar hegemonya için büyük anlam taşırlar, zira “hegemonyanın çatısı onlarla tanımlanır” (Vacca, 2012: 64).

Gramsci'nin farklı isimlerle sınıflandırdığı aydınlar onun düşüncesinde ayrı bir sınıf oluşturmazlar. Düşünür zihnindeki bu önemli soruyu “aydınlar özerk ve bağımsız bir toplumsal grup mudur yoksa her toplumsal grup kendi uzmanlaşmış aydın kategorilerine sahip midir” şeklinde formüle eder. Bu soruyu aydınların ortaya çıktığı tarihsel koşullara işaret ederek cevaplar, zira aydınlar bağlı oldukları toplumsal sınıflarla birlikte ortaya çıkar ve ona türdeşlik kazandırmaya çalışır (Gramsci, 1992: 5). Dolayısıyla

aydınlar bağımsız birer toplumsal grup olamazlar, sınıflarının ideolojisine hizmet etmek durumundadırlar. Bir sınıfa bağlı olmak “belirli bir üretim biçimine özgü olan doğrudan işlevleri yerine getirmek ve teknik yeterlilikleri bir bütün halinde toplamak anlamına gelir” (Vacca, 2012: 66).

Gramsci aydın tanımlamasını genişletmiş olmakla birlikte bu katmanın içinde farklı işlevleri yerine getiren aydınlar olduğunun altını çizer. Ona göre en üstte dünya görüşünün yaratıcısı olan aydınlar vardır ve bunlar aynı zamanda söz konusu ideolojinin sanat, bilim, felsefe gibi alanlarını da yaratırlar. Bir alt kademede ise yaratılan bu dünya görüşünü uygulayıp onu yaygınlaştıran aydınlar bulunur (Portelli, 1982: 116). Elbette bu kademeli ayrım Gramsci’nin aydınlar arasında bir üstünlük gözettiği anlamına gelmez. Analitik olarak yapılan bu ayrım yalnızca aydınların özgün işlevlerinin anlaşılması kolaylaştırmaktadır.

Aydınların hem hegemonya hem de karşı-hegemonya mücadelesindeki işlevleri hayli kritiktir. Hegemonya, uygun bir eğitim almış ve belli bir bilinç düzeyine ulaşmış kitleler olmadan gerçekleşemez. Bir diğer ifadeyle siyasal eğitim, yeni bir tarihsel blokun doğması ve hegemonyanın kurulması için şarttır (Ransome, 2010: 229). Tarihsel blok içerisinde yapı ve üstyapı arasındaki tutunumu sağlayacak olan ideolojiyi yaygınlaştıracak olanlar da aydınlardır. “Bütün ideolojiler için bir vazgeçilmez olan geleceği vaat etme kabiliyetini” (Yeğen, 1999: 70) hem hegemonik güçler hem de aydınlar yerine getirir. İşte bu sebeple Kemalist kadrolar iktidara talip olan her sınıf gibi organik aydınlarını yetiştirmiş ve onları toplumda kritik konumlara yerleştirmiştir.

Kemalist hegemonyanın kurulmasında aydınlara büyük rol düşmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak aydınlar rejimin geniş kitlelerce kabul görmesi, daha etkili bir ekonomi politikası yaratılması gibi hayati konularda pek çok çalışma yapmışlardır (Altınkaş, 2011: 130). Aydınların sınıfsal iktidarı sürdürme ve pekiştirme rolü çalışmamızda Kemalist aydınların toplumsal ve siyasal işlevlerini açığa çıkarmak

için yol gösterici olacaktır. Zira Kemalist kadrolar yeni rejimin kurulmasından itibaren toplumsal hayatın hemen her alanında etkinlik göstermiş, Kemalist ideolojiyi yaymayı ve rejimi yerleşik hale getirmeyi hedeflemişlerdir. Burada Kemalizmin bir ideoloji haline getirilmesinde, onun kitlelere ulaştırılmasında önemli roller üstlenmiş birkaç organik aydının çalışmalarını inceleyeceğiz.

Kemalizmin ve parti programlarının oluşmasında çok büyük rolü olan isimlerden biri güçlü bir devletçilik savunusu yapmasıyla tanınan Recep Peker'dir. Peker parti genel başkanlık kurulunda Atatürk ve İnönü ile çalışmış, milletvekillerinin belirlenmesi gibi önemli konularda görev almıştır. Ayrıca bir ideolog olarak Kemalist ideolojinin inşasında ve altı okun belirlenmesinde büyük katkılar sunmuştur (Yıldız, 2009a: 58). Kemalist ideolojinin bir diğer önemli savunucusu ve uygulayıcısı ise Erken Dönem Cumhuriyet basınında hayli etkili bir isim olan Falih Rıfkı Atay'dır. Atay, önce Mustafa Kemal'in isteği üzerine Bolu milletvekili seçilmiş ardından Ankara milletvekilliği yapmıştır. Dahası dönemin önemli gazeteleri olan *Hâkimiyet-i Millîye*, *Ulus* ve *Milliyet*'te başyazar olarak çalışmıştır. Yazarın üzerine en çok yazdığı konular ise Kemalist devrimlerin yaygınlaşması, muhafaza edilmesi ve ülkenin Batılılaşması olmuştur (Özkan, 2009: 66-67).

Dönemin bir diğer organik aydını ise Kemalizmin uygulanması konusunda sert bir yaklaşımı olan ve İçişleri Bakanlığı ve parti genel sekreterliği yapan Şükrü Kaya'dır. Kaya, Kemalist ideolojinin inşasında bir rol almamakla beraber, onun kitlelere nasıl iletileceği konusundaki çalışmalarda önde gelen isimlerden olmuştur. Ayrıca Kemalizmin hem devlet yönetiminde hem de Halkevleri aracılığıyla toplumsal bağlamda etkili olabilmesi için önemli çalışmalarda bulunmuştur (Uyar, 2009a: 81,83).

Kemalizmi ideolojileştirme çalışmalarında karşımıza çıkan bir başka önemli isim ise Necmettin Sadak'tır. Sadak'ın temel katkısı 1936'dan 1950'ye kadar liselerde okutulacak olan "Sosyoloji" kitabını Kemalist ilkeler doğrultusunda yazmış olmasıdır.

Organik bir aydın olarak Sadak resmî sosyolojinin hem yazarı hem öğretmeni olmuştur. Sadak'ın ders kitabı genel olarak Kemalizmin sosyolojik açıdan savunusunu yapmış ve bu ideolojinin toplum tarafından benimsenmesinde kullanılmış önemli bir araç olmuştur (Uyar, 2009b: 102-104).

Kemalizmin doktrinleştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında bahsedilen aydınların farklı biçimlerde olmakla birlikte yoğun katkıları olmuştur. Aydınlar, ideolojinin hem oluşturucusu hem de uygulayıcısı olarak görev yapmışlardır. Kemalizm tarihsel blokun tutunumunu ve ideolojisinin kitlelerce kabul edilmesini büyük oranda aydınlar aracılığıyla sağlamıştır. Bu noktada takip eden başlıkta Kemalistlerin organik aydınları karşısında yer alan bağımlı sınıfların aydınlarının kimler olduğu, söz konusu dönemde nasıl bir karşı-hegemonik söylem geliştirdikleri gibi soruları cevaplayacağız. Ancak bu geniş incelemeyi çalışmamızın kapsamı uyarınca 40'lı yılların önemli aydınlarından olan *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergisi yazarları bağlamında yapacağız.

2.1.3. Organik Aydınlar Olarak *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* Kadroları

Gramsci'nin aydın kuramı farklı toplumsal formasyonlara uygulanabilecek yapıda ve soyutlamalara dayanan bütüncül bir kuramdır. Ayrıca düşünürün aydınlara yönelik analizleri çeşitli tarihsel bağlamlardaki özgül durumlara odaklanan somut olaylara dayanır (Yetiş, 2002: 243). Hem soyutlama hem de somut tarihsel olaylarla olan ilişkileri dolayısıyla, aydın kuramı çalışmamız için hayli işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Zira 40'lı yılların aydınlarının somut deneyimlerini anlamlandırmaya çalışırken bu çerçeve ve aydın kavrayışı yol gösterici olacaktır.

Bu başlıkta 40'lı yılların tarihsel bağlamında dergilerin resmî ideoloji ile olan ilişkileri, aydınların dergiler aracılığıyla yarattığı söylemler bağlamında tespit edilecektir. Bu sorgulamaya bağlı olarak yazarların neden organik aydın kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulacaktır. Söz konusu analiz Gramsci'nin organik aydın kavramı bağlamında yapılacaktır.

Organik aydın terimi her aydın katmanının aynı ölçüde organik olduğu anlamına gelmez. Zira Gramsci'ye göre çeşitli aydın katmanlarının hem organiklik ölçütü hem de temel toplumsal sınıflarla olan bağlarının ne boyutta olduğu tespit edilebilir (Gramsci, 1992: 12). Bir diğer deyişle her aydın katmanı aynı organiklik derecesine sahip olamaz. Organik aydınlar bağımlı sınıfların karşı-hegemonyayı kurmasında büyük bir işleve sahip olmakla birlikte, her ideolojik hegemonya mücadelesi yeni bir tarihsel blokun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaz. Dolayısıyla organik aydınlar bağımlı sınıfları örgütlese de bu sınıfların ideolojik hegemonya mücadelesindeki başarısını garantileyemez. 40'lı yıllarda *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* Ankara'da ciddi bir sol çevre yaratmış ve bağımlı sınıfların sorunlarını dile getirmişlerdir. Ayrıca dergiler bir tür eğitici bilinç yaratma konusunda başarılı olmuş aydınları bünyesinde barındırmıştır. Aydınların ideolojik konumları onların Kemalist burjuvaziye bağlı olmadıklarını gösterir. Dolayısıyla bu aydınları bu sebeplerle işçi sınıfının organik aydın olma yolunda tarihsel bir moment olarak değerlendirmek mümkündür, zira dergilerin aydınlarının yarattığı söylemler işçi sınıfı ideolojisine daha yakındır.

Yazarlar Kemalizmin kimi kazanımlarının savunusu yapmakla birlikte Kemalist burjuvaziye bağlı bir toplumsal grup değildir. Benimsedikleri antifaşist tutum, dönemin romantik köy anlayışına rağmen savundukları gerçekçi köy anlayışı, toplumsal gerçekliği yorumlarken Marksizm'den faydalanmış olmaları, bunu yansıttıkları yayın çizgisi ve çok sert olmamakla beraber resmî ideoloji eleştirileri göz önüne alındığında yazarların işçi sınıfının ideolojisine çok daha yakın olduğu görülmektedir. Burada işçi sınıfı ideolojisine yakın olmaktan kastedilen sınıfın üyeleriyle kurulmuş mekânsal bir ilişki değildir. Düşünsel boyutta kapitalist toplumsal formasyonda burjuvazinin ve emperyalizmin değil, işçilerin ve köylülerin yanında yer almaktır. Dolayısıyla çalışmamızda yazarlar doğrudan organik aydın olarak nitelendirilmektense, işçi sınıfının organik aydını olma yolunda bir *momenti* temsil eden etkili bir toplumsal grup olarak ele alınmaktadır. Analizin varmak

istediği sonuç ise önemli bir moment oluşturduğu düşünülen bu aydınlar ve dergilerinin otoriter Tek Parti yönetimine karşı-hegemonik mücadelenin bir aracına / veçhesine dönüştükleri tezidir.

40'lı yıllarda aydınlar fikirlerini açıkça beyan edememiş, resmî ideolojiyle çelişecek argümanlar öne sürememişlerdir. Bunun yerine aydınlar edebiyata yönelmiş ve düşünsel üretimlerini bu alanda yapmak durumunda kalmışlardır. Berkes'in 40'lı yıllara dair "Abdülhamit döneminde olduğu gibi o dönemde de aydınlar bir fikri yansıtmak için "edebiyat" yoluna kaçmayı yeğlerlerdi" (Berkes N., 2019: 270) tespiti basının üzerindeki baskının boyutlarını göstermesi bakımından anlamlıdır. İncelediğimiz dergiler edebiyattan da beslenen ancak daha çok düşünce dergisi niteliği taşıyan yayınlardır. Berkes'in kaydettiğine benzer biçimde basının nasıl şekillendirildiğine ve yapılan her türlü habere nasıl müdahale edildiğine dair Metin Toker'in aktardığı şu anekdot dönemin koşullarını ortaya çıkarması bakımından anlamlıdır:

Ben 1943'te *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Yazı işleri müdür yardımcısı Ahmet İhsan'dı. Onun arkasındaki dolapta bir dosya kilitli dururdu. Dosya yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki Birinci Şubeden bir memur gelip bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin. Sonradan dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki. Hangi haberin kaçınıcı sayfada kaç sütun üzerine hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar gazetelere gelen emirler arasında bazen, nasıl yorumlar da yapılması gerektiği bildiriliyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda bizzat Millî Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu. Başka emirlerde ise Millî Şef ile hatta Millî Şefin ailesi ile ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün harp yılları esnasında Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar devlet zoru ile gazetelerde çarşaf, çarşaf yayınlandı (Çavdar, 1999: 397- 398).

Böyle baskıcı bir ortamda yayın hayatına başlayan *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri savunusunu yaptığı dünya görüşü sebebiyle bir boy hedefi haline getirilmiştir. Bu konunun sebepleri yukarıda tarihsel bağlamı içinde anılmıştı, ancak burada aydınların doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilerinin bulunduğu DTCF'nin kurulma sürecine dair birkaç hatırlatma yapmakta fayda vardır. DTCF'nin kurulmasında yoğun bir milliyetçi propaganda bulunmaktaydı. Mustafa Kemal'e göre Türk Tarih ve Dil Kurumları,

Türklerin Osmanlı öncesindeki uygarlıkların gelişiminde ne denli büyük katkılarda bulunduğunu anlatmakta yetersiz kalmışlardı. Mustafa Kemal, temel amacının Türk Tarih Tezi'nin içeriğini bilimsel argümanlarla doldurmak olan yeni bir kuruma ihtiyaç olduğu kanısındaydı. Kuruluşunda kendisine böyle bir misyon yüklenen fakülte, zaman içinde 40'lı yıllarda sol görüşlü akademisyenlerin kendi bilim anlayışını ürettikleri ve dönemin meşhur hümanist-ırkçı çatışmasının yoğun bir biçimde yaşandığı bir yere dönüşmüştü. Bu gerilim ve baskı dolu fakülte ortamında bilim yapmaya çalışan ve evrensel bilim anlayışına çok önem veren DTCF hocalarından Boran, Boratav ve Berkes'in resmî ideolojinin önerdiği ve zaman zaman ırkçı çağrışımları olan bilim anlayışıyla çeliştiği aşîkardır. Sonuç olarak dönemin paradigmasıyla çatışan bu bilim insanları akademiden koparılmışlardır:

Özgücü ve yerel saplantılardan değil de evrenselci varsayımlardan hareket eden, saha çalışmalarını esas alarak Türkiye toplumunun gerçek durumunu, resmî ideolojinin korporatist sayılıtlarının aksine sınıfsal farklılaşmanın boyutlarını sergileyen, resmî ideolojinin kurguladığı "kültür" dışında farklı bir etnografik malzemenin varlığını gösteren ampirik çalışmalarla iktidar unsurlarını rahatsız eden bu bilim adamları, "komünistlik" suçlamasıyla tasfiye edildiler. Böylelikle Türkiye'de eleştirel ve alan araştırmasına dayalı sosyoloji ile sosyal antropolojinin önü kesilmiş oluyordu (Aydın, S., 2009: 366).

40'lı yıllarda basın ve bilim faaliyetleri savaşın gidişatından yoğun bir biçimde etkilenmiştir. Almanya ile kurulan yakın ilişkilerin basın çevrelerini nasıl etkilediği, ırkçılık-Turancılık akımlarının nasıl yükselişe geçtiği yukarıda incelenmişti. Bu dönemde söz konusu etki hem politik alanda hem de bilimsel üretim çevrelerinde büyük bir karşılık bulmuştur. Ne var ki *Yurt ve Dünya* kadrosu güç ilişkilerine göre şekillenen bu bilim ve basın faaliyetlerinin dışında kalmayı tercih etmiştir. Hatta bu kendini dışarda tutma eğilimi bu yıkıcı düşünce akımlarının alternatiflerinin neler olabileceğini gösterme çabasına dönüşmüştür (Çatal, 2013: 20-21). *Yurt ve Dünya*'ya antifaşist kimliğini veren yazılar⁶⁹ neredeyse tüm kadro tarafından yazılmıştır ve özellikle "Hadiseler ve

⁶⁹ Dergide bu konuda çokça yazı bulunmaktadır, ancak bunların tematik ve dilbilimsel çözümlemesi son başlık olan bulgulara detaylıca tartışılacağı için şimdilik dergide hangi temaların önemli bir yer tuttuğunu belirtmenin yeterli olacağını düşünüyoruz.

Düşünceler” ve “Okuduklarımız” adını taşıyan bölümlerde bu konu bütün yazarlar tarafından derinlemesine tartışılmıştır. Bu konuda hayli etkili yazılar yazan bir isim ise Adnan Cemgil’dir. Cemgil pek çok kez ırkçı-Turancı çizgide yayın yapan dergilere cevap niteliğinde denemeler yazmış ve bunlar dönemin ırkçı çevreleri ile sol çevreleri arasında uzun sürecek polemiklere yol açmıştır.

Faşizmden derin bir biçimde etkilenen bilim ve düşünce dünyasından uzak kalma tutumu *Adımlar* dergisinde de belirgindir. Derginin antifaşist tavrı Başoğlu’nun kaleme aldığı pek çok ırkçılık karşıtı yazıda⁷⁰ bulunabilir. Yazılarında ırkçılığa karşı bilimsel bir temelde itirazlar geliştiren Başoğlu’nun yanı sıra, Boran da benzer temalı pek çok yazı yazmıştır. Ayrıca hem Başoğlu hem de Boran pek çok makalede evrensel bilime vurgu yapmışlardır. Dolayısıyla her iki dergi de mevcut bilim ve yayıncılık anlayışının dışında kalmayı tercih etmiş, kendi özgün söylemlerini geliştirmiştir. Dergileri özgün kılan bir diğer özellik ise yazarlarının hem ülke sorunlarına karşı hassasiyeti hem de kendi alanları dışında kalan disiplinlere yönelik ilgileridir. Bu yazarlar aynı zamanda Batılı düşünürlerin eserleri, temel etik sorunlar, ülke edebiyatı gibi konulara da eğilmişlerdir (Kayalı, 2018: 122).

Yurt ve Dünya kadrosunun bir araya gelmesinde aydınların bazı ortak noktaları etkili olmuştur. İlk olarak tüm aydınlar hayata müdahale etme eğilimi taşıyan bir tür karşı duruş sergilemişlerdir. Bu karşı duruş bazen iradeciliğe bazen de pozitivizme yaslanır. Ancak muhalefet etme pratikleri, yazarların olayları algılama ve yorumlama biçimlerindeki farklılıklardan ötürü bütüncül ve tek tip değildir (Çatal, 2013: 16). Akademik ve siyasal benzerliklerin aydınları bir araya getirme etkisini *Adımlar* dergisinin oluşumunda da görmekteyiz. Boran ve Başoğlu’nun birlikte bu dergiyi çıkarmalarında *Yurt ve Dünya*’ya göre daha keskin bir politik çizgide seyretme isteği vardır. Zira Boran,

⁷⁰ *Adımlar* dergisinin de temel temalarından biri ırkçılık karşıtlığı / antifaşizmdir. Ancak bu yazıların analizi de bulgular bölümünde yer alacağı için sadece dergi kadrosundan bu konuya eğilen önemli yazarları anmanın şimdilik yeterli olacağı kanısındayız.

Yurt ve Dünya ile *Adımlar*'ı kıyaslarken “*Adımlar* kanımca daha tutarlı ve belirgin bir ideolojik çizgideydi, en azından öyle olmasına özen gösteriyorduk” demiştir (Mumcu, 1993: 33). Kayalı'nın da belirttiği gibi Berkes ve Boratav daha çok insanların bilgilendirilmesine önem verirken, Boran ve Başoğlu somut sorunlara eğilerek bunlara somut çözümler getirmeye karşı daha ilgili olmuşlardır (Kayalı, 2018: 113). Burada göz ardı edilmemesi gereken nokta dergilerin ve yazarların farklı biçimlerde de olsa güçlü bir muhalefet pratiği geliştirmiş olmalarıdır. Zira bu muhalefet yazarların hayatlarını, 40'ların düşünce hayatındaki sol ideolojinin yerini ve bir fakülte olarak DTCF'nin toplumsal konumunu derin bir biçimde etkilemiştir.

Çalışmamızın temel savlarından biri *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri aydınlarının işçi sınıfının organik aydını olma yolunda bir momenti temsil ettiğidir. Dergilerin yarattığı söylem ve sonrasında yaşanan siyasal gelişmeler aydınların resmî ideoloji ile doğrudan bir bağlantıları olmadığını gösterir. Kayalı 40'lı yıllarda DTCF Felsefe ve Halk Edebiyatı bölümlerinde yapılan çalışmaların Türk düşünce hayatında önemli bir momenti temsil ettiğini belirtir. Bu çalışmaların neden önemli olduğunu ve dört öğretim üyesinin nasıl *resmî ideolojinin dışına konumlandırıldıklarını* ise şöyle açıklar:

Farklılık sadece Batı ülkelerinde öğrendikleri daha gelişmiş modelleri kullanmalarıyla açıklanamaz. 1940'lı yılların ortalarından itibaren din, gelenek ve milliyet sorunlarının Türk siyasal yaşantısının gündemine farklı bir biçimde yeniden girmesi bu öğretim üyelerinin ise bilimsel çalışmalarını aynı doğrultuda sürdürmeleri önemli sorunlar yaratmıştır. Yeni siyasal yapılanmalara kendilerini uyarlayamamaları yaptıkları çalışmaların tümüyle farklı olduğu düşüncesini uyandırmıştır. Bu tarihten sonra da düşünen diğer insanlardan farklı bir düşünsel odağı temsil eder olmuşlardır... Aykırı düşünsel eğilim iyice gelişip kökleşmeden sınırlı sayıda insanların direncine karşın siyasal müdahale ile tasfiye edilmiştir. Düşünsel yaşama muhalif müdahale dört öğretim üyesinin bilimsel çalışmaları ile daha muhalif bir nitelik kazanmıştır. Bu nedenle bir ölçüde de olsa farklı bir düşün odağı olarak nitelenebilir (Kayalı, 2018: 114).

Kayalı bu aydınlardan Boran, Boratav, Berkes ve Başoğlu'nun aldıkları eğitim ve kişisel etik anlayışları gereği herhangi bir siyasal gruba ya da iktidara *bağlanmadıklarını* şöyle açıklar:

...Dördü de Batı dünyasında bir eğitim deneyimi geçirmiş. Yurtdışı eğitim görme-gördürme dönemin yaygın bir uygulaması. Bilim için bilim gibi bir anlayışları da var.

Bilimsel alanda kendi bilim alanlarını çok ciddiye alıp gerçekler karşısında heyecanlanıyorlar. Gerçek sevgileri de pek yapay, göstermelik bir sevgi değil. “Hasbi” ilim lafzını inanarak telaffuz ediyorlar. Böylesi bir anlayışları da iktidara intisap etmelerine engel. Sadece iktidara değil, belli bir gruba da intisap etmeleri de imkân dışı (Kayalı, 2018: 138-139).

Boran, Boratav, Berkes ve Başoğlu’nun yaptığı çalışmalar 40’lı yılların akademisinde büyük bir yenilik yaratmıştır. Öyle ki bu aydınların işe koştugu yöntemler yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Ne var ki aydınların maruz kaldıkları tepki, yürüttükleri bu yenilikçi çalışmalardan değil, ülke sorunlarıyla yakından ilgilenmeleri, buna yönelik somut sorun ve çözüm önerileri içeren yayınlar yapmalarından kaynaklanmıştır (Kayalı, 2018: 155).

Kayalı’ya göre 40’lı yıllarda DTCF’de yapılan sosyoloji çalışmalarında aydınlar kimi teorik kaygılar gütmüş ve bu kaygılarını dönemin yükselen değeri millî ilim anlayışına karşı eleştiriler getirerek ortaya koymuşlardır (Kayalı, 2018: 58). Aydınlar hem millî ilim anlayışına karşı sessiz kalmamış, hem de bunun bilim dışı bir olgu olduğunu anlatmaya çabalamışlardır (Kayalı, 2018: 159). Zira 40’lı yılların düşünce dünyasındaki temel eğilimlerden biri dünyaya ve evrensel olana açık olmaktır (Kayalı, 2018: 105). Bu yıllarda resmî ideolojiye karşı dolaylı ve ılımlı eleştiriler yöneltilmekte, evrensel bilim vurgusu yapılmaktadır. İşte *Yurt ve Dünya* da bu dönemde evrensel bilime olan inancıyla ortaya çıkmıştır (Barutçu, 2012: 53). Bir diğer deyişle dergi, bilimin yerel hassasiyetlere ve millî sınırlara hapsedilmeye çalışıldığı bu yıllarda bunun tam tersi bir söylem ile düşünce dünyasına girmiştir.

Yurt ve Dünya kadrosu derginin tanıtım yazısında bilimi bir tür yol gösterici olarak tanımlamış ve onun evrensel olması gerektiğine olan inancını net bir biçimde vurgulamıştır. Bilimin bir toplumun içinden doğduğu ancak asla yalnızca ona ait bir şey olmaması gerektiği şöyle anlatılmıştır:

İlim ve sanat, mücerret [soyut] şeyler olmayıp bütün varlıklarıyla bir devrin ve bir cemiyetin adamı olan insanların eserleri olduğuna göre bu devirlerin ve sosyal muhitlerin tesirini taşımayacak mıdır? Bu suale cevap olarak ilim ve sanatın cemiyetten cemiyete değiştiğini ortaya sürerek bunların külli hakikatlere erişmeye çalışan insan faaliyetleri olduğunu inkâr edenler vardır. Bu kimseler ilim ve sanatta dar bir mahallilik taraftarıdır. Hiçbir insan faaliyeti yoktur ki içtimai muhitinin damgasını taşımasın; ilim

ve sanat bu kaidenin dışında değildir. Ancak bunların içinde doğdukları cemiyetin tesiri altında kalmış olmaları, yalnız bu cemiyetin malı olmaları manasına alınmamalıdır (*Yurt ve Dünya*, 1941: 2).

Benzer şekilde *Adımlar* dergisinin de öne çıkan temalarından biri evrensel bilimdir. Dergi kadrosundan özellikle Boran ve Başoğlu'nun bu konuya eğildiği görülmektedir. Örneğin Başoğlu'nun derginin altıncı sayısında çıkan “İlimde Gelişmemizin Reel Şartları” makalesinde bilimin evrensel olduğu şöyle açıklanmaktadır:

...ilim beynelmileldir, hiçbir milletim imtiyazlı malı değildir, devir devir, safha safha muhtelif milletler, muhtelif zümreler onun gelişmesine hizmet etmişlerdir. İlim beynelmileldir demek basit bir hakikatin tekrarı gibi görünebilir. Fakat bu hakikati her zaman tekrar etmek, demagojilerin eksik olmadığı bu karışık yıllarda bir zaruret halini almıştır (Başoğlu, 1943c: 178).

Başoğlu bu makalede Türkiye'nin bilim dünyasındaki yerine de değinir. Cumhuriyetle birlikte gerici zihniyetlerle mücadelede epey yol kat edilmiştir ancak yazarın ülkenin bilim dünyasında henüz başlangıç aşamasında bulunduğu tespiti o dönem için çok anlamlıdır (Kayalı, 2018: 158).

Her iki dergide de bu anlayışa dair pek çok makale bulunmaktadır, ancak bunları dergilerin temalarının yorumlanacağı dördüncü bölümünde detaylı bir biçimde göreceğiz. Dergilerin bu anlayışı millî ilim rüzgarlarının estiği, ırkçı çağrışımları olan Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi argümanların dolaşımında olduğu zamanlarda savunabilmesi yazarların oluşturdukları akademik muhalefetin doğasına dair fikir vermektedir. Resmî ideolojinin gösterdiği yolların alternatifi olduğunu savunmak, bu alternatife ulaşmanın mümkün olduğunu iddia etmek dergilerin karşı-hegemonik birer araç işlevi gördüğü tezini desteklemektedir. Zira dergilerin böyle bir özelliği olmasaydı iktidar tarafından bir tehdit olarak algılanmayacaklar ve neredeyse tüm yazarlarının Türkiye’de yaşama şansı yok edilmeyecekti.

40’lı yıllarda sosyoloji alanında yapılan araştırmalarda ülke sorunlarına yönelik yoğun bir ilgi ve bunları çözme çabası görülür. Özellikle Boran’ın Manisa köylerinde yaptığı *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Berkes’in *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma* adlı yapıtı, Boratav’ın folklor araştırmaları ve Başoğlu’nun Afyon’da

gerçekleştirdiği sosyal psikoloji araştırmaları dönemin önemli sosyolojik çalışmalarındandır. Öyle ki bu ampirik çalışmalar sonraki yıllarda yapılan köy araştırmalarını etkilemiş ve özellikle Boran'ın çalışmaları bir gelenek ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur (Kayalı, 2018: 57, 116-117).

Dergilerin aydınları ülkenin somut sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve bu sorunların çözümlerini makale ve kitaplarında gösterme çabasına girmişlerdir. Örneğin Başoğlu'nun 1943'te yayınlanan *Irk Psikolojisi* kitabı, bu düşünürün Türkiye'de o dönemde hızla yükselen ve tehlikeli hale gelen ırkçı-Turancı akıma verdiği bir cevap niteliğindedir. Yazar bu eseri aracılığıyla hem ırkçılığı fiziki antropoloji disiplini bağlamında değerlendirmiş hem de ülkedeki söz konusu tehlikeye dikkat çekmiştir (Kayalı, 2018: 119). Bu kitap ırkçılığa karşı bir muhalefet yaratma bakımından çok ses getiren TKP'li Reşat Fuat Baraner'in Faris Erkman adıyla hazırladığı *En Büyük Tehlike* adlı broşürden daha etkili olmuştur. Kitap ırkçılığın Türkiye'de nasıl ortaya çıkıp şekillendiğini anlatmaya çalışmış, buna yönelik eleştiriler yapmıştır (Kayalı, 2018: 159). Ne var ki bu broşür olayları resmî ideolojinin bakış açısıyla yorumladığı için iktidar tarafından daha çok ciddiye alınmıştır.

Irk Psikolojisi kitabının kimi zellikleri Başoğlu'nun resmî ideolojiyle olan ilişkisini anlamak için kısaca incelenmelidir. Siyasal iktidarın yükselen ırkçılığa karşı neredeyse hiçbir önlem almadığı 40'lı yılların başında yayınlanan bu kitap hem dönemin en önemli eleştirilerindendir hem de resmî ideolojiyle uyuşmayan pek çok yönü vardır. Bu kitaba dair ilgi çekici bir başka özellik ise Başoğlu'nun iddialarını desteklerken Türkiye'den herhangi bir örneğe başvurmamasıdır. Zira o dönem ırkçılık resmî ideoloji çevrelerinin ve akademinin genelinde olumlu karşılanmaktaydı. Dolayısıyla Başoğlu'nun kitabında dayanak noktaları olarak genellikle Batılı düşünürlerin eserlerine gönderme yapılmıştır. Ayrıca yazarın ırkçılık karşıtı yazıları Boran, Berkes ve Boratav'ın

yazdıklarıyla kıyaslandığında daha büyük bir düşünsel derinliğe sahiptir ve bu konudaki yaklaşımı resmî ideolojiyle olan bağına da göstermektedir (Kayalı, 2018: 172-173).

Birer aydın olarak *Yurt ve Dünya* kadrosu İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkardıkları bu dergide aldıkları sosyoloji ve felsefe eğitiminden çokça faydalanmışlardır. Sosyal bilimlerin doğasında sorgulama ve sorunlara bir çözüm bulma eğilimi vardır. İşte dergi kadrosu da hem içinde bulundukları tarihsel koşullardan hem de eğitim geçmişlerinden dolayı sorunları tespit etme ve onlara yönelik kendi yorumlarını geliştirme yolunu seçmişlerdir. Yazarların pek çok yazısında yalnızca sorunlu gördükleri toplumsal bir meseleyi işaret etmekle kalmadığını görürüz. Kadro, olaylara dair kendi bakış açısını geliştirmeyi de bir gelenek haline getirmiştir (Çatal, 2013: 20). Örneğin Berkes derginin ikinci sayısında 1941 yılında yapılan nüfus sayımıyla ilgili bazı eleştiriler getirir. Ona göre nüfus sayımı yalnızca ülke sınırları içinde kaç kişinin yaşadığını tespit etmek için yapılmıştır. Ne var ki yazara göre nüfusun niceliği kadar niteliği de önemlidir. Berkes'e göre bilimsel birtakım sonuçlar elde edebilmek için her iki unsurun beraber değerlendirilmesi şarttır (Berkes N., 1941a: 7-8). Berkes, bilimsel gelişmelerin getirdiği sonuçların toplumsal yaşamda ne tür sonuçlar doğurduğuyla yakından ilgilenmiştir. Örneğin köylerde çocuk ölümleriyle ilgili bir yazısında ölüm sayısının azalmasının sebeplerini incelemiş ve yaptığı araştırmalar neticesinde bunun köyde makineleşme oranının artışından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Ancak Berkes, burada kurduğu ilişkiyi daha da derinleştirir. Makineli tarımın yapılmasıyla anneler çocukların bakımına daha çok zaman ayırabilmiş, yetersiz bakımdan kaynaklanan hastalıklar yavaş yavaş azalmıştır. Berkes, bu gelişimin etkisinin bununla sınırlı kalmayacağını belirtir; bunun vergiler, borç ödeme, servet, kasaba ve şehirlerle iletişim gibi konularda da pek çok değişimi getireceği inancındadır. Yazar, makineleşmenin köyün toplumsal düzeninde ve kültüründe ne gibi etkiler yarattığını incelemenin elzem olacağı kanısındadır. Yazara göre bu yolu izleyerek yapılan reformların getirdiği sonuçlar tespit edilirse bunlar diğer

yenilikler için yol gösterici olacaktır (Berkes, N., 1941a: 8-10). Bunlardan yola çıkarak Berkes'in yalnızca reformların uygulanması ile ilgilenmediği, aynı zamanda sorunların kökenine inerek bunlara bir dizi çözüm geliştirmeyi hedeflediği ifade edilmelidir. Yazarın bu değerlendirmesinde Marksist esinlenmeler mevcuttur. Zira Berkes, altyapıda gerçekleştirilen değişimlerin üstyapısal alanda nasıl sonuçlar doğuracağı ile hayli ilgilidir ve aradaki bu bağa sık sık vurgu yapmıştır.

Adımlar dergisinde de ele alınan olay ve olgular toplumsal yapıdaki konumları bağlamında ve bütüncül bir biçimde değerlendirilmiştir. Ayrıca bu dergide de Marksist esinlenmelerin olduğu makaleler yayınlanmıştır. Örneğin derginin beşinci sayısında yer alan "Hangi Manada Millî İlim" adlı makalede Boran'ın bilimin işlevlerini tanımlama biçimi Marksizmin bilim anlayışıyla paraleldir. Yazar, öncelikle bilimin millî olamayacağını ve bunun bilimin evrensel doğasına ters olduğunu vurgular. Ardından da bilimin toplumsal hayattaki işlevinden "İnsanlara, hadiseler hâkim olabilmek, hadiseleri kendi insan maksatları için kontrol altına alabilmek imkânını bu hakiki manadaki ilim anlayışı ve metodu vermiştir" (Boran, 1943d: 145) ifadesiyle bahseder. Marksizmde bilim insanın doğa ve hayat karşısında güçlü olmasını ve bunları kontrol edebilmesini sağlayan bir araçtır. Yazar için de bilim, insanın hayatına yön vermesinin ve onu denetlemesinin yolunu açan bir tür özgürleştirici faaliyettir. Ayrıca Boran, dergilerdeki yazılarını bilinçli olarak Marksist-Leninist bir yaklaşımla ele aldığını da belirtmiştir (Mumcu, 1993: 34).

Yurt ve Dünya 'da görülen toplumsal sorunlara karşı hassas olma ve onlara yönelik kendi yorumlama biçimlerini geliştirme tutumu *Adımlar* dergisinde de mevcuttur. Zira dergileri ortaya çıkaran temel motivasyon toplumsal sorunlara karşı duyulan ilgidir. *Adımlar*'ın manifestosunda yazarlar derginin kendine has bilim, sanat ve kültür anlayışını millî bilim ve millî sanat mefhumlarına karşı olduklarını belirterek açıklarlar. Derginin çağdaşları arasında öne çıkmasını sağlayan anlayış da bilimin ve sanatın evrenselliğine olan inançtır. Bunun yanı sıra derginin üzerine eğildiği diğer bir toplumsal mesele ise

köy-kent ikiliğidir. Dergide sıklıkla bu önemli toplumsal sorunun ancak köy ve kentin bir bütün olarak ele alınması durumunda çözüleceğinin altı çizilmiştir (*Adımlar*, 1943a: 1-5).

Gramsci farklı toplumsal grupların kendi yapılarına uygun ve özgül politik müdahale biçimleri geliştirebileceğini belirtir (Sassoon, 2012: 114). 40'lı yıllarda *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri yazarları da kendi dünya görüşlerine uygun olarak sol ideolojinin savunusunu yapan bir entelektüel müdahale pratiği geliştirmişlerdir. Birinci bölümde 40'lı yıllarda sol ve sağ ideolojilerin⁷¹ hangi değerler üzerine inşa edildiği tartışılmıştı. Bu yıllarda sol ideolojinin en önemli bileşeni ırkçılık-Turancılık karşıtlığı olmuştur. Yanı sıra evrensel bilim ve sanata büyük bir vurgu yapılmıştır. Toplumcu gerçekçi edebiyat da toplumsal sorunlara işaret ettiği ve çözüm önerileri geliştirdiği için önemsenen bir başka meseledir. Ayrıca bu yılların önemli tartışma konularından olan köy kalkınması meselesi bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmakta ve köy-kent ikiliği yaratılmasına karşı çıkılmaktadır. Genel hatlarıyla bu değerleri benimseyen sol ideolojinin karşısında ise millî hassasiyetlere, millî bilim ve sanata, kanın ve ırkın saflığına inanan, köy sorununu romantik bir bakış açısıyla ele alan ve köyü bozulmamış Türk insanının kaynağı olarak gören sağ ideoloji bulunmaktadır. Sağ ideolojinin 40'lı yıllardaki karakteristik bir diğer özelliği ise bahsedilen bu değerlere yöneltilen her türlü eleştiriyi “millî birliği yıkmaya yönelik” girişimler olarak algılaması ve bu eleştirileri geliştiren çevrelere hınçla saldırmasıdır. Böyle bir bağlamda hem *Yurt ve Dünya* hem de *Adımlar* kadroları 40'lı yılların tarihsel ve toplumsal bağlamına uygun bir şekilde yükselen ırkçılığa ve millî bilim saplantılarına karşı antifaşist, hümanist, evrensel bilim ve sanatı savunan bir söylem geliştirmişlerdir.

⁷¹ Sol ideoloji 40'lı yıllarda İstanbul'da *Tan* gazetesi, Ankara'da ise *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri etrafında biçimlenmiştir (Oran, 1969: 260). Sağ akım ise Almanya'nın savaşın ilk yıllarında hızla ilerlemesi ve dünyanın pek çok ülkesini etkisi altına almasıyla daha güçlü hale gelmiştir. Türkiye de bu etki alanında olan ülkelerden biridir. ırkçılık akımı Türkiye'de o dönem daha çok Nihal Atsız ve Reha Öğuz Türkan etrafında gelişmiştir. Özellikle Atsız'ın bu akımın gelişip yaygınlaşmasında çok büyük etkisi vardır (Oran, 1969: 265-266).

Yurt ve Dünya ile *Adımlar* dergilerinin farklılaştığı noktalar da mevcuttur. Örneğin cumhuriyet ideolojisini derinden etkileyen Ziya Gökalp konusunda Berkes daha olumlu bir bakış açısına sahipken, Boran ve Başoğlu'nun Gökalp'e bakış açıları onların resmî ideolojinin dışında bir noktada konumlandıklarını gösterir (Kayalı, 2018: 121). Erken Cumhuriyet döneminde Ziya Gökalp'in etkisi tarih ve sosyoloji başta olmak üzere pek çok disiplinde hissedilmektedir. Gökalp'in resmî ideolojinin düşünsel arka planını da derinden etkilediği bilinmektedir. Gökalp'in takip ettiği Durkheim sosyolojisi o dönemin sosyolojisine hâkim olan anlayıştır. Ancak Boran, çalışmalarında bu anlayışı net bir biçimde eleştirmektedir. Boran ülkenin toplumsal yapısını geleneksel kavrayışın dışında ele almış, toplumun fiilî işleyişine odaklanmıştır. Resmî ideolojinin her alandaki egemenliğine rağmen toplumsal yapının nasıl işlediğini ve nasıl dönüştüğünü sorgulamak o dönem için sosyal bilimlerde yadsınmayacak bir çabadır. Durkheim eleştirisi bir nevi Gökalp eleştirisi anlamına geldiği için bir cumhuriyet ideoloğunu eleştirmek de daha anlamlı hale gelmektedir (Kayalı, 2018: 162-163). Bu eleştirel tutum Boran'ın resmî ideolojiye bağlı bir aydın olmadığının önemli bir göstergesidir.

Dergilerde yer verilen önemli konulardan biri Batılı değerlere sahip bir eğitim anlayışı ve bunun getireceği toplumsal dönüşümdür. Örneğin *Yurt ve Dünya* kadrosundan Niyazi Berkes, eğitime dair kimi yazılarında toplumsal yaşantı ve okullarda aktarılan değerler arasında bir çelişki olduğunu ifade eder. Berkes Türkiye'nin gelişiminde herhangi bir payı olmayan bilgi ve değerlerin doğrudan alındığını fakat bu değerlerin toplumsal hayatta herhangi bir karşılık bulamadığını belirtir. Berkes'e göre halka doğru bir ilerleme gerçekleşmedikçe toplumun yalnızca eğitim aracılığıyla dönüştürülmesi mümkün değildir (Berkes N., 1941b: 340-348). Dolayısıyla toplumsal yaşam ve eğitim arasında yeterli bağın kurulmaması sonucunda eğitimin tek başına bir çare olmayacağını belirten Berkes, 40'lı yılların eğitimi adeta her kapıyı açan bir anahtar gibi gören Hümanistlerinden farklı bir bakış açısına sahiptir (Dinçer, 2012: 25-26). Cumhuriyetin

geliştirmek istediği birey tipinin resmî ideolojinin okullarından çıkması beklenmiştir. Ancak bu dönüşüm bu kadar çizgisel ve basit bir şekilde gerçekleşmeyecektir. Kayalı, cumhuriyetin ideal bireyinin ortaya çıkmasına dair aydınların beklentilerini şöyle değerlendirir:

Cumhuriyet'in çağdaş ve ulusal bireyi genelde kültürel dönüşüm sağlandıktan sonra handiyse kendiliğinden ortaya çıkacak sanılmıştır. Bunun pek öyle olamayacağını, olmadığını, oldurulamadığını Türkiye'nin nadir ciddi sosyal bilimcileri belirtmişlerdir. Cumhuriyet'in getirdiği kültürel değişiklikler yapısal değişikliklerle tamamlanmadığı için de yeni insan tipi kolaylıkla ortaya çıkmamıştır. Yapısal değişiklikler gerçekleşmiş olsa bile, çağdaş ve ulusal nitelikte insan tipini yaratmanın hemencecik mümkün olamayacağı görülmemiştir (Kayalı, 2018: 70).

Kemalist aydınlar, rejimin inşa etmek istediği yeni insan tipinin eğitim ve diğer toplumsal reformlar sayesinde hızlı bir biçimde ortaya çıkacağına inanmışlardır. Ancak bu kitlesel dönüşümün öngörülenden çok daha fazla zaman alacağı süreç içinde anlaşılmıştır. Bu anlamda Yakup Kadri'nin "İnkılap dediğin birer yazıymış" ve Reşat Nuri'nin "İnkılap dediğin şey bir iki günde olmuyor" tespitleri dönemin aydınlarının düşünce biçimine ışık tutar (Kayalı, 2018: 82).

Kemalist kadrolardaki bu aceleci tavrın aksine *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* kadrolarında gelişimin tepeden inme reformlarla değil, toplumsal yaşamın işleyişi ve halkın rejime bakışı gibi temel mekanizmaların ortaya çıkarılmasıyla gerçekleşeceği inancı hâkimdir. Zira köylülüğe ve köy hayatına dair yapılan araştırmalar da toplumsal değişimin arkasında yatan mekanizmaları anlamayı hedeflemiştir. Her iki dergi kadrosunun da önceliği toplumsal yaşıntıyı anlamaktır. Çünkü ancak bu şekilde geri kalmışlığın, eğitimsizliğin kökenlerine inilebilir. Bu ilk aşama geçildiğinde çözüm üretmek için elverişli zemin ortaya çıkacaktır.

Berkes ve Boran'ın kimi Ankara köylerinde yaptıkları saha araştırmaları aydınların hem köye ve köylüye olan bakışlarını yansıtmaları hem de neden işçi sınıfının ideolojisine daha yakın olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Öncelikle her iki aydın da toplumsal değişimi yaratan mekanizmaları anlamanın yollarını aramaktaydı. Elbette bu sorunun arkasında ona bağlı pek çok soru da zihinlerinde önemli yer

tutmaktaydı. Örneğin Berkes, köy yaşantısındaki gerici anlayış ve tutumların sebebini inkılapların toplumda yeterince yer etmemesiyle ilişkilendirmiş ve bu değişimleri ekonomik ve teknolojik şartlar bağlamında incelemiştir. Berkes, köylerde sosyolojik yöntemlerle yürüttüğü saha araştırmalarında devrimlerin hukuk ve yönetim gibi üstyapısal alanlardaki girişimlerine rağmen, köylülerin toplumsal yaşamlarında ve hayat koşullarında büyük bir dönüşüm yaratamadığını tespit etmiştir (Dinçer, 2012: 28). Berkes'in altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkiye değinmesi Marksist terminolojiyi kullandığını gösterir. Bu tarihsel maddeci anlayışı Berkes'in "...hukuk kaidelerinde inkılap olduğu halde sosyal bünyece de inkılap olmamış bulunmasıdır" (Berkes N., 1942: 244) ifadesinde de görmek mümkündür. Berkes'in köy tetkiklerinde benimsediği bu tarihsel maddeci anlayış Kemalist burjuva sınıfına bağlı bir aydın olmadığının önemli göstergelerinden biridir. Avrupa'da makineleşme ve şehirleşmenin tarihsel sürecine hâkim olan Berkes'i 40'ların aydınlarından ayıran bir diğer özelliği ise köylülerin köyünde kalması gerektiğini savunan politikalara katılmamasıdır. O bu anlayışı reddedip köy nüfusunda bir mobilizasyon yaratacak tarımda makineleşmeyi desteklemektedir (Dinçer, 2012: 29). Dahası Berkes'in *Yurt ve Dünya* dergisinde sıklıkla kaleme aldığı ırkçılık ve emperyalizm karşıtı yazılarında Batı toplumlarının gelişimini sınıf savaşları bağlamında açıklaması da Marksist bir yaklaşım kullandığına işaret etmektedir (Dinçer, 2012: 33).

Berkes'in köy araştırmalarından elde ettiği bulgular da resmî ideoloji ve onun takipçisi Kemalist aydınların düşünceleri ile aynı ideolojik hatta seyretmemektedir. Kemalist kadroların yetiştirdiği organik aydınlar eğitimi köylünün modernleşmesini sağlayacak tek araç olarak görmekteydiler. Ancak Berkes bunun tek başına yetersiz kalacağını, büyük bir dönüşümün toplumsal ve ekonomik alanda gerici yapılanmaların ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağını vurgulamıştır (Dinçer, 2012: 37-38). Berkes, Kemalist devrimi kısmen sahiplenmekle birlikte, onun eksik kalmış ya da geliştirilmesi

gereken tarafları olduğunu düşünmektedir. Bahsedilen bu sebeplerden ötürü Berkes'i Kemalizmin organik aydınlarından farklı bir kategoride değerlendirmek isabetli olacaktır.

Hem *Yurt ve Dünya*'da hem de *Adımlar*'da köy araştırmalarına dair pek çok yazı yazan Boran bu alana büyük katkılar sağlamıştır. Boran'ın toplumsal yapı araştırmaları ona hem içinde yaşadığı toplumu anlamasını sağlayan yollar açmış hem de tespit ettiği sorunlara çözümler getirmesinin aracı olmuştur. Köy tetkiklerine ilk olarak Ankara'da başlayan Boran çalışmalarına Manisa'nın köylerinde devam etmiş ve sosyolojinin ve Marksizmin sağladığı bakış açısıyla ile toplumun değişme mekanizmalarını ve bu değişime engel olan olguların arkasında yatan sebepleri ortaya çıkarmayı amaçlamıştır (Atılğan, 2009b: 47-48).

Dergilerin kadrolarının Kemalist aydınlardan farklı olduğu bir diğer konu ise bu aydınların halka olan ilişkilerinde açığa çıkar. Her iki dergide de toplumun kökten bir değişim yaşayabilmesi için halka doğru giden bir sosyolojinin takip edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Reformlar ancak halkın talep ve ihtiyaçları dikkate alındığında tam anlamıyla uygulanabilecektir. Ne var ki Kemalist aydınlar halk ile yakın temasa geçmek yerine “devlet bürokrasisi yoluyla toplumun tepeden ıslah ve inşa edilmesi” (Yeğen, 1999: 59) yolunu tercih etmişlerdir. Halk, bu seçkinler tarafından ıslah ve terbiye edilmesi gereken bir oluşum olarak görüldüğü için seçkin aydınların halkla kurduğu ilişki de bu anlayıştan dolayı hiyerarşik bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla aydınlarının halktan kopuk olduğunun bilincinde olan Kemalist kadrolar bu özel gruplara büyük önem vermek durumunda kalmışlardır. Kemalist rejimin topluma öncü olacak aydınlara verdiği bu önem halkçılık ilkesinde kendini göstermiştir. “Halkı, halka rağmen halk için yönetmek” anlamına gelen halkçılık ilkesine göre seçkinler ile halk arasındaki kronolojik kopukluk⁷², aydınların halktan alacakları ilham ile aşılacaktı. Bu dönemde aydınlara yönetimde

⁷² Fay Kirby'ye göre aydınların halktan kopuk oldukları gerçeğinin anlaşılmasında *Yaban* romanının rolü büyüktür. Yazara göre “Yaban'ın en büyük hizmeti, kendi değerleri ile, öneleyişleri ile iddiaları ile, beceriksizlikleri ve realiteden habersizlikleri ile Türk aydınlarına Türkiye'nin asıl “Yabanlar”ının kendileri olduğunu göstermesidir (Kirby, 1962: 67).

verilen öncü rolün kitlelerce kabul edilmesi, aydınların halkla bütünleşmesi temel hedeflerden bazılarıydı (Çelik, 2009: 77-78). Kemalist aydınlarla dergilerin aydınları halkla kurulması gereken ilişkilerin doğası konusunda karşılaştırıldıklarında bu iki aydın grubunun birbirinden farklı anlayışlara sahip olduğu ortaya çıkar. Toplumsal reformların gerçekleştirilmesi konusunda dergilerin kadroları halkla bütünleşmeyi ve onu anlamayı amaçlarken, Kemalist kadroların bu ilişkiye daha hiyerarşik bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Kemalist kadroların yol haritaları gerçekçi⁷³ olmaktan uzaktır.

Kemalist aydınlarda toplumsal sorunlara yönelik tepeden inme çözümler üretme eğilimi varken, *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* aydınları aldıkları sosyoloji ve felsefe eğitiminin etkisiyle sorunun ötesine geçebilme ve o sorunu yaratan kaynağı görme becerisine sahiplerdir. Kemalist aydınlar altı oku neredeyse her türlü sorunu çözen bir araç olarak görmüşlerdir. Sorunların kökenine inmekten ziyade doğrudan onları çözenin yollarını aramışlardır. Ancak dergilerin kadroları sorunu ortaya çıkaran toplumsal ve tarihsel süreçleri incelemişlerdir. Dolayısıyla işçi sınıfının organik aydını olma yolunda bir moment olarak değerlendirdiğimiz dergilerin kadroları bahsi geçen konular bağlamında Kemalist aydınlardan farklılıklar göstermiş ve zaman zaman onunla çatışmışlardır. Bunun yanı sıra aydınlar iktidarın desteklediği ırkçı-Turancı çevrelerle de siyasi anlamda büyük tartışmaların içinde yer almışlar ve sonuç olarak hem iktidarla hem de iktidarın aydınlarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşı karşıya gelme hali aydın gruplarının iktidarla hesaplaşmasının çeşitli seviyelerde gerçekleştiğini göstermektedir.

⁷³ Kirby Halkevlerinde gönüllü hizmet veren bir takım aydının Ankara köylerine yaptığı araştırma gezilerinde bu gerçekçi olmayan yaklaşımın görüldüğünü belirtir: “Hulâsa, Halkevleri deneyi, “Köycülük”ün yetersizliğini objektif gözlemcilere gösterme yolunda faydalı bir deney oldu. Bu deney aydınların köy problemleri karşısında ne kadar realistikten uzak olduklarını ve köy kalkınması davasının gerçekleşmesinde ne kadar güvenilemez bir unsur olduklarını gösterdi” (Kirby, 1962: 71-72).

Organik aydınların işlevlerinden biri de mevcut aydın gruplarının meşruiyetini ve otoritesini sorgulamaktır. Özellikle düşünsel alanda gerçekleşecek olan bu eleştirel faaliyet karşı-hegemonyanın kurulmasında kritik bir önem taşır (Ransome, 2011: 250). Birinci bölümde *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* aydınlarının ırkçı-Turancı düşünce akımına karşı verdikleri mücadeleden ve bu düşünce akımının aydınlar üzerinde yarattığı yıkıcı etkilerden detaylı bir biçimde bahsedilmiştir. Buradan yola çıkarak her iki dergi kadrosunun da “sağ siyasal söylemin kendini komünizm tehlikesine karşı siper ettiği yıllarda” (Mert, 2009: 208) hayli güçlenmiş olan ırkçı-Turancı akımların geniş kitlelerce kabul gören düşünceleriyle mevcut imkânları içinde ve olabilecek en eleştirel düzeyde hesaplaştığını söylemek mümkündür. Aydınların burjuva sınıfının kurduğu hegemonya ile hesaplaşmasında bir diğer uğrak bu ideolojinin yarattığı çarpıtmaları anlaşılır bir hale getirmek ve bir tür muhalefet pratiğine dönüşebilecek yeni bir söylem yaratmaktır (Ransome, 2011: 251). Bu tespitten yola çıkarak her iki dergi kadrosunun da 40’lı yılların türlü baskıcı uygulamalarına rağmen kayda değer yeni bir söylem yarattığını söylemek mümkündür.

Dergiler birbirinden bazı meselelerde ayrılmakla birlikte temelde benzer söylemler geliştirmişlerdir. Bu söylemler antifaşist, antiemperyalist, hümanist, köy-kent ikiliğine karşı çıkan, evrensel bilim ve sanatı savunan bir anlayışın üzerine kuruludur. Ancak bu temalar bulgular bölümünde detaylı bir biçimde tartışılacaktır. Bu söylemlerin ne denli etkili olduğu ise dergilerin kadrolarının yarattığı toplumsal etkiye bakarak anlaşılabilir. Yine birinci bölümde derginin ırkçı-Turancı çevrelerde uyandırdığı tepki, hükümet organlarında yarattığı telaş ve derginin kapatılmasına kadar giden yolda yaşanan pek çok siyasi gelişme aktarılmış, bunların söz konusu tarihsel bağlamda nasıl bir yankı yarattığı “DTCF Tasfiyesi” başlığında aktarılmıştır.

Aydınların alternatif bir hegemonya kurulmasında bir başka rolü ise mevcut toplumsal pratiklerden hangilerinin devam etmesi, hangilerinin toplumsal alandan

ıkarılması gerektiği konusunda çözümlerler yapmasıdır. Ağırlıklı olarak düşünsel alanda gerçekleşecek bu faaliyetlerin kritik bir önemi vardır, zira toplumların sürdürülebilir hale gelmesi aydınlar tarafından belirlenen pratiklerin takip edilmesine bağlıdır (Ransome, 2011: 250-251). Bu bağlamda her iki dergi kadrosunun da sürdürülmesi ve terk edilmesi gereken toplumsal pratikleri işaret etme konusunda hayli başarılı oldukları gözlemlenmektedir. Yazarlar dönemin en büyük tehlikelerinden birisi olarak kavradıkları ırkçılığa karşı seslerini yükseltmiş ve bunun toplumsal yaşamı, bilim ve sanat faaliyetlerini nasıl sekteye uğrattığını anlatmanın yollarını aramışlardır. Bu anlamda her iki dergi de toplumun aksayan yönlerini tespit etmiş ve bunların çarelerinin neler olduğunu bilimsel bir temele dayanarak açıklamaya ve kitlelere ulaşamaya çalışmışlardır.

Yazarların toplumsal hayatın aksaklıklarını sol bir pencereden yorumlaması nihayetinde Kemalizmle karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. Ayrıca sağ ve ırki çevreler tarafından yaygın bir şekilde yürütülen karalama kampanyaları sonucunda dergilerin komünist yayın organları olduğu fikri doğmuştur. Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti Millî Mücadele döneminde Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurmuş olsa da komünizmin ve ideolojisinin Türkiye'nin şartlarına uygun olmadığını dşnlmekteydi. Bunun temel sebebi Kemalistlerin sınıf atışması ve mücadelesine karşı olmaları ve bunları kapitalizm ve burjuvazinin gelişmesinin önünde bir engel olarak grmeleriydi. İşte bu sebeple Kemalistler ülkedeki her türlü sosyalist ve komünist oluşumu “amansızca ezmişlerdir”. Dahası komünizmin evrensel niteliklerinden de rahatsızlık duymuş, bunları zamanla daha da katı bir hal alan ulusçuluk anlayışına bir tür karşı çıkma / meydan okuma olarak değerlendirmişlerdir (Ahmad, 1995: 91). Buna ek olarak 40'lı yıllarda DTCF hocaları dönemin önemli siyasi figürlerinden bazılarını “fikir dnmeliği” şeklinde niteleyip eleştirmişlerdir. Yazarların bu tutumu onların bilimsel çalışmalarının göz ardı edilip, daha siyasi boyutu olan yazılarına dayanılarak eleştirilmelerine sebep olmuştur

(Kayalı, 2018: 113). Söz konusu eleştiriler zamanla bir tür şeytanlaştırma kampanyasına dönüşmüş ve dergilerin kadroları da bu “amansızca ezme” pratiğinden payını fazlasıyla almışlardır.

Kemalizm kendine has ilerlemeci anlayışının içinde sınıflı toplum yapısına hiçbir zaman yer vermemiştir. Aksine her fırsatta sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle yaratma arzusunu dile getirmiştir. Dolayısıyla sınıf çatışmasının varlığını reddettiği için Marksizme ve sosyalizme yakın entelektüel ve politik tüm çevrelere karşı sert önlemler almıştır. Kemalizmin fikir dünyasının karşı ucunda yer alan bu gruplar resmî ideoloji tarafından rejimi tehdit eden unsurlar olarak görülmüştür. Haliyle bunlara verilen tepkiler de çoğu kez yıkıcı ve onları yok etmeye yönelik olmuştur. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* kadroları da hiç şüphesiz bu tutum karşısında bir istisna olmamış ve yazarlardan dördünün Türkiye akademisindeki hayatları sona ermiştir.

Kemalizmle aydınların çeşitli bağlamlarda karşı karşıya gelmesine rağmen her iki dergide de Kemalizmin ilkelerini ve cumhuriyetin kazanımlarını destekleyen yazılara rastlanmaktadır. *Hem Yurt* ve *Dünya* hem de *Adımlar* yazarları çeşitli düzeylerde Cumhuriyetin reformlarından ve değerlerinden etkilenmişlerdir. Ancak bu etkilenme söz konusu değer ve ilkeleri benimseyip destekleme şeklinde değil, cumhuriyetin vadettiği ideallerin gerçekleşmediğine dair eleştiriler getirme biçiminde olmuştur (Çatal, 2013: 17). Dergilerin kadroları mevcut düzende nelerin yolunda gidip gitmediğini tespit edip bunlara yönelik çıkış yolları sunmayı hedeflemişlerdir. Bir aydın sorumluluğuyla hareket eden kadroların muhalefeti yalnızca akademik ve bilimsel üretimle sınırlı kalmamış, toplumsal bir boyut da kazanmıştır. Ancak dergilerin çok sert muhalefet pratikleri geliştirememelerinin ardında pek çok sebep bulunmaktadır.

Bu sebeplerden ilki Kemalizmin düşünce dünyasında kapladığı alan ile ilişkilendirilebilir. Levent Köker, Türkiye toplumunda çeşitli grupların siyasi taleplerini ifade etmelerinin ve bunların karar alma mekanizmalarında yer bulmasının ancak

Kemalizmin sınırları dahilinde gerçekleşebileceğini belirtir. Zira Kemalizm hem devletin var olma sebebini belirler hem de onun nasıl muhafaza edileceğinin yollarıyla özdeşleşmiştir (Köker, 2009: 98). Dolayısıyla toplumsal ve kültürel hayatı böylesine kuşatan bir ideoloji karşısında yeni veya alternatif bir söylem geliştiren gruplar bir biçimde Kemalizmle ilişki kurmak durumunda kalmıştır.

Bir ideoloji olarak Kemalizmin sert bir doktriner yapısının olmaması ve hatta zaman zaman pek çok farklı öğeyi barındırabilmesi çeşitli Kemalizm yorumlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kemalizmin içinde farklı oranlarda olmak üzere liberalizmden, sosyalizmden ve faşizmden etkiler mevcuttur. Bu esinlenmeler Kemalizmin eklektik bir yapısı olmasını da beraberinde getirmiştir (Atalay, 2014: 80-81). Dolayısıyla sol bir pencereden muhalefet etmek isteyen pek çok aydın grubunun yolu da Kemalizm ile bir biçimde kesişmiştir. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinde özellikle ilerlemeciliği destekleyen inkılapçılık ilkesine yapılan vurgunun sebebi bu duruma bakılarak anlaşılabilir. Dergilerin kadroları Marksizmden de etkilenmekle beraber, kendi Kemalizm yorumlarını geliştirmişlerdir. Dahası Kemalizm hayli kapsayıcı bir ideoloji olduğu için onun sınırları dışına çıkıp bir muhalefet pratiği geliştirmek de dönemin en önemli kamu kurumlarından birinde çalışan yazarlar için tehlikeli bir durum arz etmektedir. Bu kısıtlayıcı durumla ilgili olarak Boran, her iki dergide de çıkan yazılarında bir tür otosansür uyguladıklarını belirtmiştir. Dergilerdeki yazılarda her ne kadar belli bir ideolojik görüşe yer verilse de dönemin şartlarından ötürü bunları açıkça dile getiremediklerini ifade etmiştir (Mumcu, 1993: 34). Kadronun hemen hemen tüm üyeleri kamu kurumlarında görev yapan öğretmenler ya da akademisyenlerdi. İşte bu sebeple dönemin baskıcı şartları da göz önüne alındığında yazarların kendi çalışma ve yaşam şartlarını tehlikeye atmadan ama öte yandan da özgün bir söylem ve muhalefet dili geliştirerek aydın sorumluluğunu yerine getirdikleri gözlemlenmektedir. Ayrıca o dönem gündelik muhalefet daha çok sol ideolojinin İstanbul ayağı olan *Tan* gazetesi aracılığıyla

yapılmaktaydı. Dahası İstanbul basını Ankara ile kıyaslandığında daha muhalif bir tutum sergilemekteydi. Yeni rejimin kalbi Ankara ise yeni politikaların üretildiği ve bunların uygulandığı bir merkez görevi görmekteydi (Çatal, 2013: 22). Ayrıca söz konusu dönemde Ankara yeni olanı İstanbul ise eski olanı simgelemekteydi. Ankara eskinin tam karşısında durmakta ve “yeni rejimin ete kemiğe bürüneceği geleceği” göstermekteydi (Kayalı, 2018: 72). Sonuç olarak hem yazarların hayat koşulları hem de Ankara’nın politik pozisyonu düşünüldüğünde dergilerin kadrolarının geliştirdiği muhalefet pratiğinin neden daha sert bir çizgide seyretmediği açıklığa kavuşmaktadır.

Her iki dergi de dönemin boğucu havasına ve koşullarına rağmen özgün bir söylem ve muhalefet pratiği geliştirmeyi başarmıştır. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* yazarları araştırmalarında ve dergi yazılarında pek çok kez faşizm ve emperyalizmin karşısında durarak ezilen ve sömürülen kitlelerin sorunlarını cesurca dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra köylerin kalkınmasını toplumun temel sorunlarından biri olarak görmüş ve bunun için saha araştırmaları yürütmüşlerdir. Bu insanlar Jean Paul Sartre’ın belirttiği gibi içinde yaşadıkları toplumu anlamak isteyen birer aydın olarak toplumun en dezavantajlı ve ayrıcalıksız gruplarının bakış açısını benimsemişlerdir (Sartre, 1974: 255). İşte yukarıda bahsedilen tüm bu sebeplerle bu aydınlar, işçi sınıfının organik aydını olma yolunda bir tarihsel momente tekabül etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerindeki karşı hegemonya temalarını analiz etmek için Norman Fairclough'ın üç aşamalı Eleştirel Söylem Çözümlemesi kullanılmıştır. Alt aşamaları ve soruları olan bu aşamalar tanımlama, yorumlama ve açıklama olarak adlandırılmıştır.

3.1. Birinci Aşama: Tanımlama

İlk aşama olan tanımlama kısmında yazar temelde on soru ortaya koyar ve ek olarak bunların alt sorularını sıralar. Ancak yazarın da belirttiği gibi çalışmanın amaçları ve incelenen metinlerin yapısı doğrultusunda araştırmacı, bu sorulardan araştırma için en uygun olanlarını seçebilir (Fairclough, 1992). Yöntemin metinsel analiz yapmayı sağlayan ilk aşamasında yer alan sorular şöyledir:

Sözcük Bilgisine Dair Sorular

1. Sözcüklerin deneyimsel değerleri (*experiential values*) var mı?
 - 1.a. Ne tür sınıflandırma şemalarına başvuruluyor?
 - 1.b. Sözcüklere karşı ideolojik bir meydan okuma var mı?
 - 1.c. Sözcük tekrarı ya da başka bir sözcük yerine geçen ifadeler var mı?
 - 1.d. Sözcükler arasında ideolojik bakımdan anlamlı ilişkiler var mı? (Eş anlamlı, zıt anlamlı, alt anlamlı kelimeler vb.)
2. Kelimelerin ne tür ilişkisel değerleri (*relational value*) var?
 - 2.a. Örtük ifadeler (*euphemistic expressions*) mevcut mu?
 - 2.b. Kelimeler formal mi informal mi?
3. Sözcüklerin ne tür ifadesel değerleri (*expressive value*) var?
4. Hangi metaforlar kullanılıyor?

Dil Bilgisine Dair Sorular

5. Dil bilgisi özelliklerinin ne tür deneyimsel değerleri var?
 - 5.a. Hangi süreç ve katılımcılar⁷⁴ (*process and participant*) daha baskın?
 - 5.b. Özneler belirsiz mi?
 - 5.c. Süreçler görüldüğü gibi mi?
 - 5.d. Adlaştırmalar (*nominalizations*) kullanılıyor mu?
 - 5.e. Cümleler etken mi edilgen mi?
 - 5.f. Cümleler olumlu mu olumsuz mu?
6. Dil bilgisi özelliklerinin ne tür ilişkisel değerleri var?
 - 6.a. Hangi kipler (bildirme, soru, emir kipi) kullanılıyor?
 - 6.b. İlişkisel kipliğin (*relational modality*) önemli özellikleri mevcut mu?
 - 6.c. Biz ve sen / siz zamirleri kullanılıyor mu? Evetse nasıl?
7. Dil bilgisi özelliklerinin ne tür ifadeci (expressive) değerleri var?
 - 7.a. İfadeci kipliğin (*expressive modality*) önemli özellikleri mevcut mu?

Anlam Bütünlüğü ve Metnin Yapısına Dair Sorular

8. (Basit) cümleler birbirine nasıl bağlanıyor?
 - 8.a. Hangi mantıklı bağlaçlar kullanılıyor?
 - 8.b. Kompleks cümlelerde eşgüdümülük (*coordination*) mı yoksa bağılılık (*subordination*) mı var?
 - 8.c. Metne ve metnin dışına gönderme yapmak için ne tür yollara başvuruluyor?
9. Ne tür etkileşimsel yöntemler / gelenekler (*interactional conventions*) kullanılıyor?

⁷⁴ Fairclough, *Language and Power* (2001) kitabında katılımcı ve yorumlayıcı olmak üzere anlamca birbirine yakın iki kavrama başvurmuştur. Yazara göre yüz yüze etkileşimlerde katılımcılar bir metnin hem üreticisi hem de yorumlayıcısı olabilirler (Fairclough, 2001: 41). Dolayısıyla katılımcıların bir etkileşim içinde yer alan ve farklı yorumlayıcı kaynaklarına sahip bireyler olduğu ve yorumlayıcıları da kapsadığı söylenebilir.

9.a. Katılımcılardan biri diğerlerinin sıra almasını (turn-taking) kontrol ediyor mu?

10. Metin başka büyük ölçekli ne tür yapılara (larger scale structures) sahip? (Fairclough, 2001: 92-93).

Fairclough bu soruların her birinin sorulmasının zorunlu olmadığını belirtir. Bu prosedür analist için yalnızca bir rehber niteliğindedir. Ona kutsal bir metin muamelesi yapılmamalıdır (Fairclough, 2001: 92). Dolayısıyla bu çalışma için ideolojik bir çözümleme yapılmasını sağlayacak şu sorular seçilmiştir:

Sözcük Bilgisine Dair Sorular

1. Sözcüklerin ne tür deneyimsel değerleri (*experiential values*) var?
 - 1.a. Ne tür sınıflandırma şemalarına başvuruluyor?
2. Sözcüklerin ne tür ifadesel değerleri (*expressive value*) var?
3. Hangi metaforlar kullanılıyor?

Dil Bilgisine Dair Sorular

4. Dil bilgisi özelliklerinin ne tür deneyimsel değerleri var?
 - 4.a. Özneler belirsiz mi?
 - 4.b. Cümleler etken mi edilgen mi?
 - 4.c. Cümleler olumlu mu olumsuz mu?
5. Dil bilgisi özelliklerinin ne tür ilişkisel değerleri var?
 - 5.a. Biz ve sen / siz zamirleri kullanılıyor mu? Evetse nasıl?

Fairclough'ın belirttiği gibi hiçbir dil kullanımı tarafsız değildir (Fairclough, 1992). Dolayısıyla basit bir sözcük seçimi gibi görünen bir durumda bile ideoloji metnin içine gömülüdür. Çalışmamızda metinlerin analizi için seçtiğimiz sorular daha çok sözcük bilgisi ve dil bilgisine yöneliktir ve deneyimsel, ifadesel ve metaforik değerlere odaklanmaktadır. Bu seçimde etkili olan şey 40'lı yılların ağır ırkçı propagandası altında buna teorik ve akademik bir konumdan itiraz eden dergilerin kadrolarının söz konusu

düşünce akımını ve onun karşısında yer alan sol ideolojiyi nasıl “deneyimleyip” söylemlerinde nasıl “ifade ettiğini” tespit etme amacıdır.

Deneyimsel değer, metinlerde temsil edilen gerçekliğin ideolojik olarak farklılaşmasının sözcük kullanımında nasıl kodlandığıyla ilgilidir ve metni üreten kişinin toplumsal dünyaya dair deneyimi, inanışı ve bilgisiyle ilgili fikir verir. Bir diğer deyişle bir metni üreten kişinin herhangi bir düşünce, olay ya da olguyu kendi deneyim, inanış ve bilgileri doğrultusunda söylemin içine yerleştirmesi deneyimsel değerle ilgilidir. Yazarın tüm bunlara yönelik olumlu, olumsuz değerlendirmeleri ve yargıları ise ifadesel değere karşılık gelir (Fairclough, 2001: 93-94). Bu değerlerin ortaya çıkarılması, *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri kadrolarının yarattıkları söylemi ve bu söylem içinde yer alan ideolojiyi daha sarıh bir biçimde görme imkânı sağlayacaktır.

Fairclough’un on temel sorusundan bir kısmı çalışmamıza dahil edilmiştir. 1, 1a, 3 ,4, 5b, 5e, 5f ve 6c numaralı sorular çalışmamızda ortaya çıkarmayı hedeflediğimiz temalar için yol gösterici olacaktır. Birinci sorunun alt sorularından yalnızca 1a çalışmamız için seçilmiştir. Bu soruda odaklanılan deneyimsel değerlerin ortaya çıkarılması, metni üretenlerin ideolojik pozisyonuna dair pek çok fikir vermektedir. Örneğin ırkçı-Turancı çevrelerin “gerici, faşizm yanlısı” gibi sözcük ve sözcük gruplarıyla nitelendirilmesi yazarın antifaşist tutumunun bir göstergesidir. Ancak diğer sorularda yer alan sözcüklere karşı ideolojik meydan okuma, sözcük tekrarı ve sözcükler arasındaki eş anlamlılık ve zıt anlamlılık ilişkileri analiz edilmeyecektir. Bu soruların seçilmeme sebepleri sırasıyla şöyledir: Metni üretenlerin sözcük seçimleri metnin üretildiği toplumsal-tarihsel bağlam ve yazarın ideolojik pozisyonu tarafından büyük ölçüde belirlenir. Sol ideolojiyi benimsemiş bir yazarın faşizmin yaygınlaşması ve toplumsal kabul görmesi konusunda bu duruma itiraz eden metinler üreteceği aşıkardır. Dolayısıyla bir analist için yazarın sözcük seçimlerinde savunduğu ve karşı çıktığı değerleri görmek kolay olacaktır. Yazarın etrafındaki gerçekliği algılama ve onu ifade etmesinde,

gerçekleşen olayları ve mevcut olguları ideolojik pozisyonu doğrultusunda deneyimlemesi etkilidir. Bu soru çalışmamızda deneyimsel değer ile birleştirilerek de cevaplanabilecektir.

Tekrar eden sözcükler elbette yazarın neye odaklandığı konusunda aydınlatıcı olabilir, ancak yazarın ideolojik pozisyonunu göstermesi bakımından bir sözcüğün yalnızca bir kez kullanılması da yeterli olabilir. Öte yandan sözcük tekrar ediyor ve ideolojik bir gönderme yapıyorsa her halükârda deneyimsel ve ifadesel değeri veya metafor kullanımı olarak incelenecektir. Eş anlamlı ve zıt anlamlı kelimelerle ilgili sorunun dahil edilmeme sebebi ise bu tür ilişkiler içeren her sözcüğün ideolojik bir göndermesi olmama ihtimalidir. Ne var ki bu böyle ilişkilerin göz ardı edileceği anlamına gelmez. Örneğin yazar sağcı dergileri çıkaran çevreleri gericiler, faşizme öykünenler, solcu dergileri çıkaran çevreleri de ilericiler, demokrasiye sahip çıkanlar şeklinde nitelendiriyor olabilir. Böyle bir örnekte gerici-ilerici arasındaki zıtlık ilişkisine odaklanılmasa da yazarın bu sözcükleri seçme sebebi veya sebepleri onun ideolojik pozisyonuna dayanılarak da kolaylıkla açıklanabilir.

2. ve 6. soruda yer alan ilişkiyel değer iki sebeple analizin dışında bırakılmıştır. Bunları açıklamadan önce bu değerın nasıl bir anlam taşıdığına bakmak yerinde olacaktır. Fairclough’a göre ilişkiyel değer, söylemdeki metinler aracılığıyla somutlaşan toplumsal ilişkilerle ilgilidir (Fairclough, 2001: 93). İlişkiyel değer bir metindeki sözcük seçiminin neye bağlı olduğuna ve katılımcılar arasında toplumsal ilişkilerin nasıl kurulduğuna odaklanır. Ancak ilişkiyel değer diğer değerlerle de yakından ilişkilidir. Örneğin belirli bir etnik grubun temsilinde ırkçı sözcüklerin kullanımının deneyimsel değeri de mevcuttur (Fairclough, 2001: 97). Benzer şekilde ırkçılık karşıtı değerleri olumlu bir bakış açısıyla kullanmak yazarın başvurduğu deneyimsel değeri ortaya çıkarır. Dolayısıyla ilk sebep ilişkiyel değerın pek çok zaman ifadesel ve deneyimsel değerın içinde yer almasıdır. Diğer sebep ise çalışmanın birinci bölümünde 40’lı yıllardaki

tarihsel bağlam ile sağ ve sol çevreler arasındaki toplumsal ilişkilere dair yapılan açıklamalarla ilişkilidir. Dergilerin içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler ağı bu bölümde ayrıntılı olarak analiz edilmişti. Dergilerin ne tür bir tarihsel ve toplumsal bağlamın içine doğdukları, o dönemin diğer düşünce dergileriyle olan ilişkileri de bu analize dahil edilmişti. Dolayısıyla ilişkisel değer hem diğer değerlerin içinde bulunduğu hem de toplumsal bağlam detaylı bir şekilde serimlendiği için tanımlama aşamasında bu değerle ilgili sorular biri hariç dışarıda bırakılmıştır. Dahil edilen soru cümle bilgisiyle ilgili bölümde sen / siz ve biz zamirlerinin kullanımına odaklanmaktadır. Bu sorunun seçilmesinin sebebi ise 40'lı yıllarda sağ ve sol ideolojik çevrelerin ciddi bir çatışma içinde olması ve bu soru aracılığıyla söz konusu uzlaşmazlıkların daha rahat bir şekilde ortaya çıkarılabileceği düşüncesidir. Bu soru sol ideolojinin güçlü temsilcilerinden olan *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinin sağ ideoloji karşısında kendini nasıl konumlandığını daha net bir şekilde ortaya koyacaktır.

5. sorunun alt sorularından iki soru seçilmiştir. Elenen alt sorular ve sebepleri ise aşağıdaki gibidir:

Hangi süreç ve katılımcılar (process and participant) daha baskın?

Fairclough bir cümlenin eylem (action), olay (event) ya da niteleme (attribution) şeklinde aktarılabileceğini belirtir (Fairclough, 2001: 100). Bir eylem, bir fail ve etkilenen (patient) olmak üzere iki katılımcıdan oluşur. Fail, etkilenen üzerinde bir etki yaratır. Örneğin “Reagan Libya’ya saldırdı” cümlesinde bir eylem vardır ve Reagan fail, Libya ise etkilenendir. Bir olay ise canlı veya cansız olan yalnızca bir katılımcı içerir. Örneğin “Pek çok çiftçi hayatını kaybetti” cümlesinde bir olay aktarılmaktadır. Niteleme ise yalnızca bir katılımcı içerir ve cümlede fiilden sonra bir yorumlama veya atfı yapılır. Örneğin “Reagan tehlikeli birisidir” cümlesinde bir atf / yorumlama mevcuttur. Bu alternatiflerin arasından yapılacak seçim önemlidir. Söz gelimi çiftçilerin ölüm haberinin faillerin belirtildiği bir cümleyle verilmesi, bir olay olarak aktarılması ya da yalnızca bir niteleme

şeklinde sunulması arasında büyük farklar vardır. Faili ortaya çıkaran ya da gizleyen bu tercihler sürekli ve otomatik olarak gerçekleşiyor olabilir ve tam da bu sebeple ideolojiktir (Fairclough, 2001: 101-102). Ancak çalışmamızda bu soru “Özneler belirsiz mi?” sorusuyla birleştirilmiştir. Öznelerin belirli bir amaçla gizlenip gizlenmediği de ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dahası bu sorunun ardından gelen “Cümleler etken mi yoksa edilgen mi?” sorusu da yine bu soruyu tamamlar niteliktedir. Zira hem özne türü hem de fiilin çatısı incelenerek neden-sonuç ve fail-etkilenen ilişkileri açığa çıkarılabilir.

Süreçler görüldüğü gibi mi? Bu soru bir öncekiyle yakından ilişkilidir. Bu soruda bir eylemin bir eylem olarak mı yoksa bir olay veya yorumlama olarak mı sunulup sunulmadığı araştırılır. Bir başka ifadeyle gerçek özne kullanımı ile aktarılması gereken bir eylem, yalnızca bir yorumlama olarak sunuluyorsa burada özne ideolojik bir amaçla gizleniyor olabilir. Bu sebeple bu soru da öznelerin türlerinin ve fiil çatılarının incelendiği soru içerisinde cevaplanabilir. Bazı sorular aslında birbiri içinde bulunabilmekte ve tek bir soruya dönüştürülebilmektedir.

Adlaştırmalar (nominalizations) kullanılıyor mu? Adlaştırma bir sürecin bir isme dönüştürülmesidir. Bu kısaltmadan dolayı anlam eksik kalabilir ve olayın zamanı (*tense*), kiplik (*modality*), özne ve etkilenenle ilgili yeterli bilgiye ulaşamayabilir (Fairclough, 2001: 103). Bu soru sözcüklerin deneyimsel değerlerinin incelendiği soruda yer alan “ne tür sınıflandırma şemaları kullanılıyor?” sorusuyla birleştirilmiştir. Adlaştırmalar da yazarın başvurduğu şemalar olarak incelenip bunun ideolojik sebepleri sorgulanacaktır.

7. soruda yer alan dil bilgisi özelliklerinin ne tür ifadesel değerleri olduğu da seçili sorular arasında değildir. Bu sorunun temelde araştırdığı şey gereklilik, zorunluluk, tavsiye ve ihtimal gibi durumları belirten yardımcı fillerdir. Bunların yanı sıra bu soruda cümlelerde kullanılan zamanlar da incelenmektedir. Fairclough zamanların kullanımında da ideolojik varsayımlar olacağını belirtir. Örneğin “kütüphaneden ödünç aldığınızı

kitapların süresi dolmuştur” cümlesi “kütüphaneden ödünç aldığınız kitapların süresi dolabilir / dolmuş olabilir” şeklinde de ifade edilebilir. Burada ideolojinin dahil olduğu nokta bilgiyi veren kişi / kurum olmakla ilgilidir (Fairclough, 2001: 107). Bilginin kesin bir dille sunulması öğrenciler ve kütüphane arasındaki asimetrik güç ilişkisini ortaya çıkarır. Kütüphane yetkilisinin kitabı geri isteme yetkisi varken, öğrencilerin onu teslim etmesi bir tür sorumluluktur. Bu yetki ve sorumluluk arasındaki ilişki ise dilin kullanım şeklinde kurulur.

Zamanların kullanımına başka bir örnek ise haber metinlerinde bulunabilir. Haberlerde rapor edilen olaylar genellikle kategorik gerçeklikler olarak temsil edilir, bu durum dünyada olup bitenleri herkesin aynı şekilde yorumladığı fikrini güçlendirir. Haberler genellikle çok karmaşık olan bilgi toplama ve yorumlama süreçlerini gizler, dolayısıyla bu durum kurumsallaşmış pratiklerin içine gömülü olan ideolojinin ve yorumlayıcıların yorumlama sürecinde başvurdukları varsayımların rolünü de gizler (Fairclough, 2001: 107-108). Ancak İngilizcede haberlerdeki olayların evrensel gerçeklermiş gibi geniş zamanla anlatılması durumu Türkçede yoktur. Dahası incelediğimiz metinler hem haber metni kategorisinde değildir -çoğunluğu akademik bir üsluba sahiptir-, hem de metinlerde güç ilişkilerini barındıran yardımcı fiil kullanımına başvurulmamıştır. Dolayısıyla bu soru çalışmamız için işlevsel olmayacaktır.

Analiz dışı bırakılan diğer sorular ise anlam bütünlüğü ve metnin yapısıyla ilgili olan sorulardır. Bağlaçların kullanımına odaklanan 8. soru sözcüklerin ifadesel değerlerini bulmayı amaçlayan 2. soruyla birleştirilmiştir. Metni üreten kişinin sözcüklere yönelik değerlendirme ve yargıları analiz edilirken, bağlaçların da hangi anlamda ve ne tür ideolojik çağrışımlarla kullanıldığı incelenmiştir. Bağlaçların kullanımları ideolojik varsayımlara işaret edebilir. Örneğin “Kira artışını fazla buldukları için kirayı ödemeyi reddettiler. Sonuç olarak daireden çıkarıldılar” cümlesini ele alalım. Buradaki anlam bütünlüğü “sonuç olarak” bağlacıyla kurulmuştur ve kiranın ödenmemesi durumunda

kiracıların daireden çıkarılmasının olağan bir sonuç olduğu anlamını taşımaktadır (Fairclough, 2001: 109). Olağan olarak kabul edilen, gerçekleşmesi beklenen veya beklenmeyen şeylerin altında ideolojik varsayımlar yatar. Örneğin bir kişinin /grubun karakterine dair özellikleri etnik kökeniyle açıklanıyor ve bu ikisi arasında doğrudan bir ilişki kuruluyorsa burada ideolojik bir varsayım mevcuttur. Bu tür durumlarda anlam bütünlüğü “dolayısıyla, bu sebeple, sonuç olarak” veya “buna rağmen, yine de ancak, ne var ki gibi bağlaçlarla kurulabilir. Önemli olan bu bağlaçların cümleye kattığı anlamların arkasındaki ideolojik zemini görünür kılmaktır. 9. soru ise daha çok “diyaloglardaki” güç ilişkilerini açığa çıkarmayı hedeflediği için çalışmamıza anlamlı bir katkı sunmayacaktır. Son soru metnin türüne bağlı olarak nasıl bir anlatım akışı izlendiğine odaklanır. Fairclough bu sorunun tahmin edilebilir unsurların tahmin edilebilir bir sırada⁷⁵ verilmesiyle ilgili olduğunu belirtir (Fairclough, 2001: 114). Her iki dergideki yazılar bir arada değerlendirildiğinde makalelerin çoğunluğunun akademik bir üslupla, geriye kalan küçük bir kısmın ise kısmen daha polemikçi bir tarzla yazıldığı görülmektedir. Akademik üsluba sahip yazılar öncelikle tartışılacak konuyu tanıtır, ardından yazar bu konu karşısında ideolojik olarak nerede konumlandığını belirtir, sonrasında eğer bir sorun tartışılıyorsa buna derginin ideolojik konumuna uygun bir şekilde çözüm ve öneriler getirilir. Polemikçi üsluba sahip olan yazılarda ise öncelikle makalenin kimle, hangi dergiyle ya da toplumsal konuyla ilgili olduğunun bilgisi verilir. Ardından yazar bu konudaki olumlu ya da olumsuz tavrını çeşitli sebepler etrafında gerekçelendirir. Neredeyse her makalenin bu özelliklere sahip olması sebebiyle bu sorunun her bir yazı için tekrar cevaplanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

⁷⁵ Örneğin bir kaza haber genellikle ve sırasıyla olayın ne olduğu, buna neyin sebebiyet verdiği, sorunun nasıl çözüleceği, o an ne tür bir etki yarattığı, uzun vadede ne gibi başka etkilerinin olacağı sorularının yanıtlarını içerir (Fairclough, 2001: 114).

Sorularla ilgili belirtilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise her sorunun cevabının her metinde bulunmasının mümkün olmadığıdır. Örneğin kimi metinlerde güçlü bir metafor kullanımı mevcutken, bu duruma diğer makalelerde rastlanmamıştır. Buna benzer olarak kimi metinlerde ifadesel değere karşılık gelen pek çok sözcük kullanılmışken diğer metinlerde bu değere aynı sıklıkla başvurulmamıştır. Ancak her soruda metni üretenlerin benimsediği ideolojik pozisyonu söylemde nasıl kodladıklarını ortaya çıkarmak temel hedeftir.

İki dergide toplamda 264 makale mevcuttur, makalelerin bir kısmı temel temalar çerçevesinde incelenebilecek durumdayken, kimileri “köylerde ekonomik eşitsizlik”, “sözde aydın”, “gerçek aydın”, “antiemperyalizm”, “serbest piyasa karşıtlığı”, “Darwinizm taraftarlığı” gibi “süreklilik göstermeyen” başka temalarla bağlantılıdır. Bu sebeple çalışmada merkeze konulan karşı-hegemonik temalar göz önüne alındığında, bu makalelerden yalnızca belirlenen temalarla örtüşen yazıların incelenmesinin çalışmayı daha anlamlı hale getireceğine karar verilmiştir. Buna ek olarak kimi makalelerde ilgili temayı destekleyecek yalnızca birkaç cümle bulunmasından veya makalenin hayli kısa⁷⁶ olmasından ötürü, çalışmayı hantallaştırmamak adına bu özelliklere sahip makaleler inceleme dışı bırakılmıştır. Son olarak “teknolojik ilerleme taraftarlığı” ve “gericilik / irtica karşıtlığı” gibi temalar da Kemalist politikalarla aynı ideolojik hatta seyrettiği için çalışmaya dahil edilmemiştir.

Kullanılan yöntem olan ESÇ’nin ilk aşaması olan tanımlama, üçüncü bölümde de bahsedildiği üzere hayli detaylı, kelime ve dil bilgisi bazında bir analize dayanmaktadır. Dolayısıyla yalnızca tek bir makalenin incelenmesi bile azımsanmayacak düzeyde yer kaplamaktadır. Bu sebeple söz konusu elemanın yapılması, çalışmanın anlamlı olması ve alan yazına katkı sağlaması bakımından elzemdir.

⁷⁶ *Yurt ve Dünya*’da yer alan “Küçük Şeyler” kısmı genelde bir paragraftan oluşan yazılara ayrılmıştır. Bu bölümdeki yazılar söylem çözümlemesine tabi tutulmamıştır.

Yurt ve Dünya'nın kadrosu *Adımlar*'a göre daha kalabalık ve çeşitlidir. Konu çeşitliliği bakımından epey zengin olan bu dergide kimi yazılar söylem çözümlemesine tabi tutulmamıştır, zira derginin çekirdek kadrosu karşı-hegemonik temalarla ilgili pek çok makale yayınlamıştır. Dolayısıyla dergiye düzenli olarak yazı vermeyen yazarların makaleleri analiz edilmemiştir. Ancak bu yaklaşım, daha küçük bir kadroya sahip olan *Adımlar* için benimsenmemiştir. Bu durum *Adımlar*'ın kadrosunun görece değişken olmasından kaynaklanmaktadır. Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu derginin çekirdek kadrosunu oluşturmakla birlikte, akademisyenler, yazarlar, lise öğretmenleri gibi kişilerin de dergiye azımsanmayacak düzeyde katkıları olmuştur. Bu önemli katkıları çalışmanın dışında bırakmak incelenen temaları kısırlaştıracağı için *Adımlar*'da daha kapsayıcı bir analize başvurulmuştur.

Son olarak dergilerdeki “toplumsal kalkınma”, “teknolojik ilerleme” ve “misticizm karşıtlığı / akılcılık yanlılığı” gibi temalar da analize dahil edilmemiştir. Çalışmanın amacı dergilerin söylemlerinde yer alan “karşı-hegemonik” temaları öne çıkarıp incelemektir. Söz konusu temalara sahip makalelerde Kemalist rejimle uyuşan ve onu pekiştiren bir söylem kullanıldığı için bunların analize bir katkı sunmayacağı öngörülmüştür.

3.2. İkinci Aşama: Yorumlama

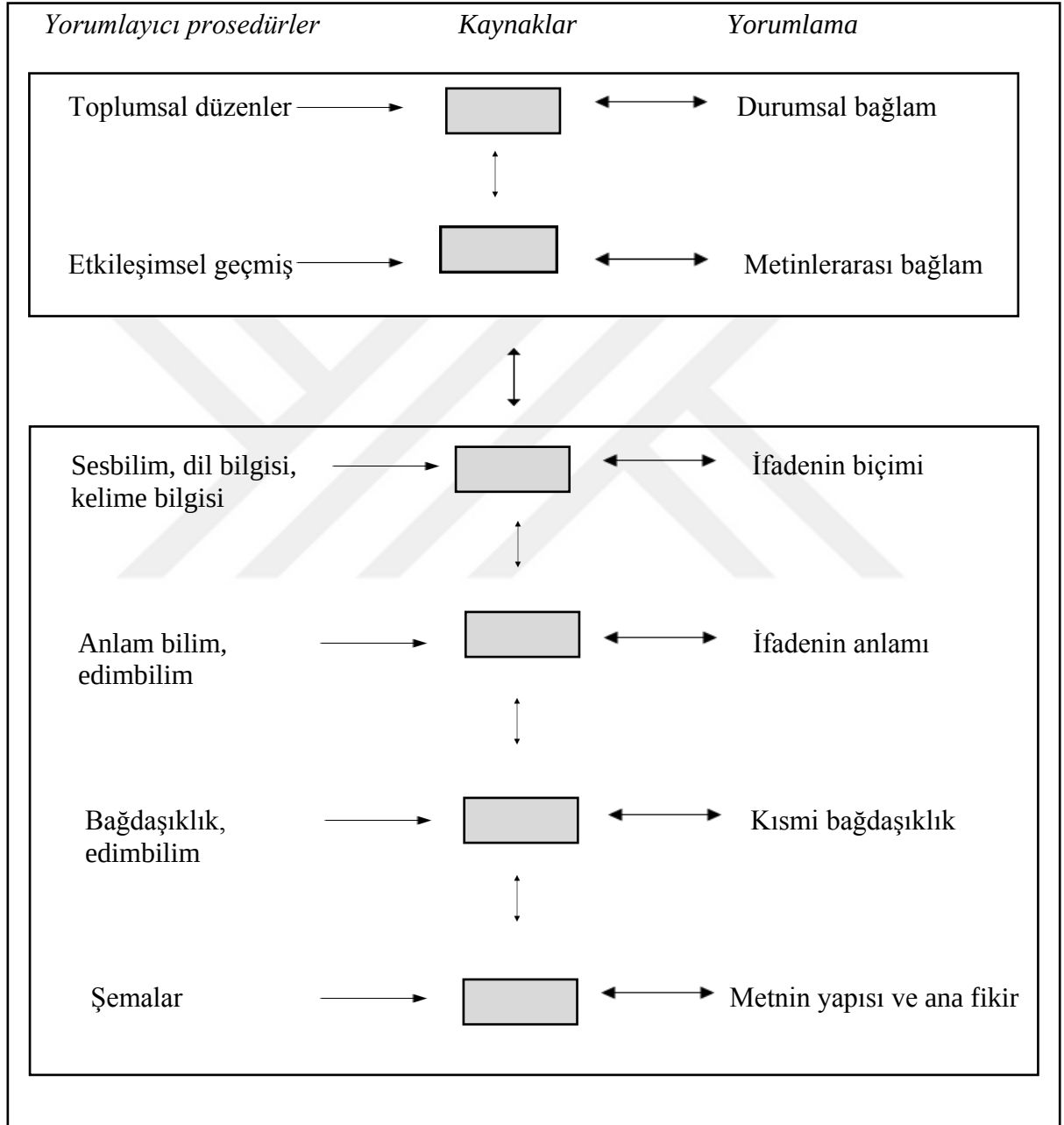
Metinlerin deneyimsel, ilişkisel ve ifadesel değerleri olduğundan tanımlama aşamasında detaylıca bahsedilmişti. Fairclough bu üç değeri; içerikler, ilişkiler ve özneler olarak sınıflandırılabilen toplumsal pratiğin üç boyutuyla ilişkilendirmiştir. Ancak bir araştırmacının yalnızca metnin biçimsel özelliklerine bağlı kalarak, bir toplumun oluşumundaki yapısal özelliklerin etkisini açıklaması mümkün değildir. Fairclough'a göre bir metin ve toplumsal yapılar arasındaki ilişki dolayımlanmıştır. Bu dolayım öncelikle metnin de bir parçası olduğu söylem aracılığıyla gerçekleşir, zira metinsel özelliklerin değeri, ancak toplumsal bir etkileşim içine girdiğinde toplumsal işlev kazanır.

Toplumsal etkileşim ise metinlerin onlara değer atfeden sağ duyuya dayalı varsayımlara karşı duracak bir şekilde üretilip yorumlandığı alandır. Bu söylem süreçleri ve bunların arka plan varsayımlarına bağlılığı, ikinci aşama olan yorumlamanın temel ilgi alanıdır. Söz konusu ilişki ikinci olarak ise söylemin toplumsal bağlamı tarafından dolayımlanır. Bunun ilk sebebi bu değerlerin gömülü olduğu söylemlerin, ancak kurumsal ve toplumsal mücadele süreçlerinin bir parçası olduğunda işlevsel hale gelmesidir. Diğer sebep ise söylemin sağ duyuya dayalı varsayımlarının, belirli güç ilişkileriyle uyumlu ideolojileri kendi bünyesine dahil etmesidir. Söylemlerin mücadele süreçleri ve güç ilişkileriyle olan ilişkisi ise üçüncü aşama olan açıklamanın temel konusudur (Fairclough, 2001: 117). İşte bu sebeple eğer bir araştırmacı metinlerin toplumsal değerleri ve metinlerin toplumsal önemiyle ilgileniyorsa, tanımlama aşaması, yorumlama ve açıklama aşamalarıyla tamamlanmalıdır. Katılımcılar için ne söylemin arka plan varsayımlarına bağlılığı ne de onları güç ilişkileri ve toplumsal mücadelelere bağlayan varsayımların ideolojik özellikleri görünürdür. Dolayısıyla yorumlama ve açıklama, ortaya çıkarma (unveiling) ve gizemsizleştirme (demystification) işlemleri olarak değerlendirilebilir (Fairclough, 2001: 118). Çalışmamızda dergilerin yarattığı söylem öncelikle kelime bilgisi ve dil bilgisi açısından, biçimsel özelliklere odaklanılarak incelenmiştir. İkinci aşamanın doğrultusunda ise bu söylemin 40'lı yılların tarihsel bağlamı eşliğinde farklı ideolojik çevreler tarafından nasıl yorumlandığı analiz edilecektir.

Yorumlama aşaması hem ESÇ'nin bir aşamasına hem de söylem katılımcılarının (metni okuyanların) yorumlama eylemine gönderme yapar. Fairclough, bunu analistin ve katılımcıların arasındaki benzerliği göstermek için vurguladığını ifade eder. Yorumlamalar metnin içeriği ve yorumlayıcı kaynaklarının (YK)⁷⁷ (Member's Resources-MR) birleşiminden ortaya çıkar. Ayrıca metni yorumlayan kişinin bakış açısından bir metnin biçimsel özellikleri, yorumlayıcının kaynaklarını aktif hale getiren

⁷⁷ Buradan sonra yorumlayıcı kaynakları için tablo ve şekillerde YK kısaltması kullanılacaktır.

ipuçlarıdır. Yorumlayıcıların kaynaklarına, yorumların oluşturulmasındaki katkılarından dolayı “yorumlayıcı süreçler” adı da verilebilir. Yorumlayıcı kaynakları çoğunlukla arka plan bilgisi olarak adlandırılır (Fairclough, 2001: 118). Fairclough aşağıdaki şekilde yorumlama sürecinin aşamalarını göstermektedir.

Şekil 1: Yorumlama (Fairclough, 2001: 119)

Şeklin sağ sütunda yorumlamanın altı farklı alanı bulunur. Yazar yukarıda ilk iki alan olan toplumsal düzenler (social orders) ve etkileşimsel tarihin (interactional history) bağlamın yorumlanmasıyla, geriye kalan dört alanın ise metnin yorumlanmasıyla ilgili

aşamalar olduğunu ifade eder. Sol sütunda yorumlayıcı süreçler işlevini gören yorumlayıcı kaynakları bulunmaktadır. Yorumlayıcı kaynaklarının her bir parçası, şeklin aynı sırasında yer alan yorumlama seviyesiyle doğrudan ilişkilidir. Merkezdeki sütun, sağ tarafta yer alan yorumlama alanlarını kullanan yorumlayıcı kaynakları dizisini tanımlar (Fairclough, 2001: 118). Fairclough, sağ sütunun alt kısmında yer alan dört düzeyi şöyle açıklar:

1. **İfadenin Biçimi:** Bu aşama yalnızca yorumlayıcıların sesbilimi, dil bilgisi ve kelime bilgilerine dayanarak metni okudukları aşamadır (Fairclough, 2001: 119). Yazar metinle karşılaşma anı olarak düşünülebilecek bu aşamanın üzerinde detaylıca durmaz.
2. **İfadenin Anlamı:** Bu aşama metnin içindeki bileşenlere (constituent) anlam atfetmeyi içerir. Yorumlayıcılar yorumlama kaynaklarının semantik boyutunu ve kelime anlamıyla dil bilgisini birleştirme yetilerini kullanarak önermelere dair açık olmayan anlamları çıkarsarlar. Metnin içindeki ifadeleri kullanarak ve kelimelerin anlamları ile dil bilgisi bilgilerini birleştirerek çeşitli anlamlara ulaşırlar (Fairclough, 2001: 119-120).
3. **Kısmi bağdaşıklık:** Bu aşamada yorumlayıcılar, ifadeler arasında anlam bağlantıları kurarlar. Ancak bu, bütün metnin parçalarını birbirine bağlayan bütünsel bağdaşıklıktan farklıdır. Yorumlayıcılar bundan ziyade metnin bir parçasında yer alan ifadeler arasında, bir anlam bütünlüğü olup olmadığına bakarlar. Yorumlayıcılar cümleler arası anlam ilişkilerini kuran bağlaçlar vb. olmadan dahi, ideolojik bir karakteri olan üstü kapalı varsayımlara dayanarak, ifadeler arasındaki anlam bütünlüğünü kavrayabilirler (Fairclough, 2001: 120).
4. **Metnin yapısı ve ana fikir:** Dördüncü aşamada metnin yapısının yorumlanması, bir metnin tamamının nasıl bir içsel tutarlılığa sahip olduğunun kavranması meselesidir. Bu bir metnin, şemalar dağarcığından bir şemayla eşleştirilmesidir. Örneğin bir

telefon konuşması yapan biri, bu konuşmanın hangi sırayla (selamlaşma, konuşulacak konunun belirlenmesi, konuyu değiştirme, konuşmanın sona erdirilmesi ve vedalaşma) ilerleyeceği bilgisine sahiptir. “Ana fikir” ise yorumlayıcıların metnin bütününe dair çıkardığı özet yorumdur ve metne dair kişinin uzun süreli hafızasında bu konuyu hatırlamak için saklama eğilimi göstereceği bilgidir (Fairclough, 2001: 120).

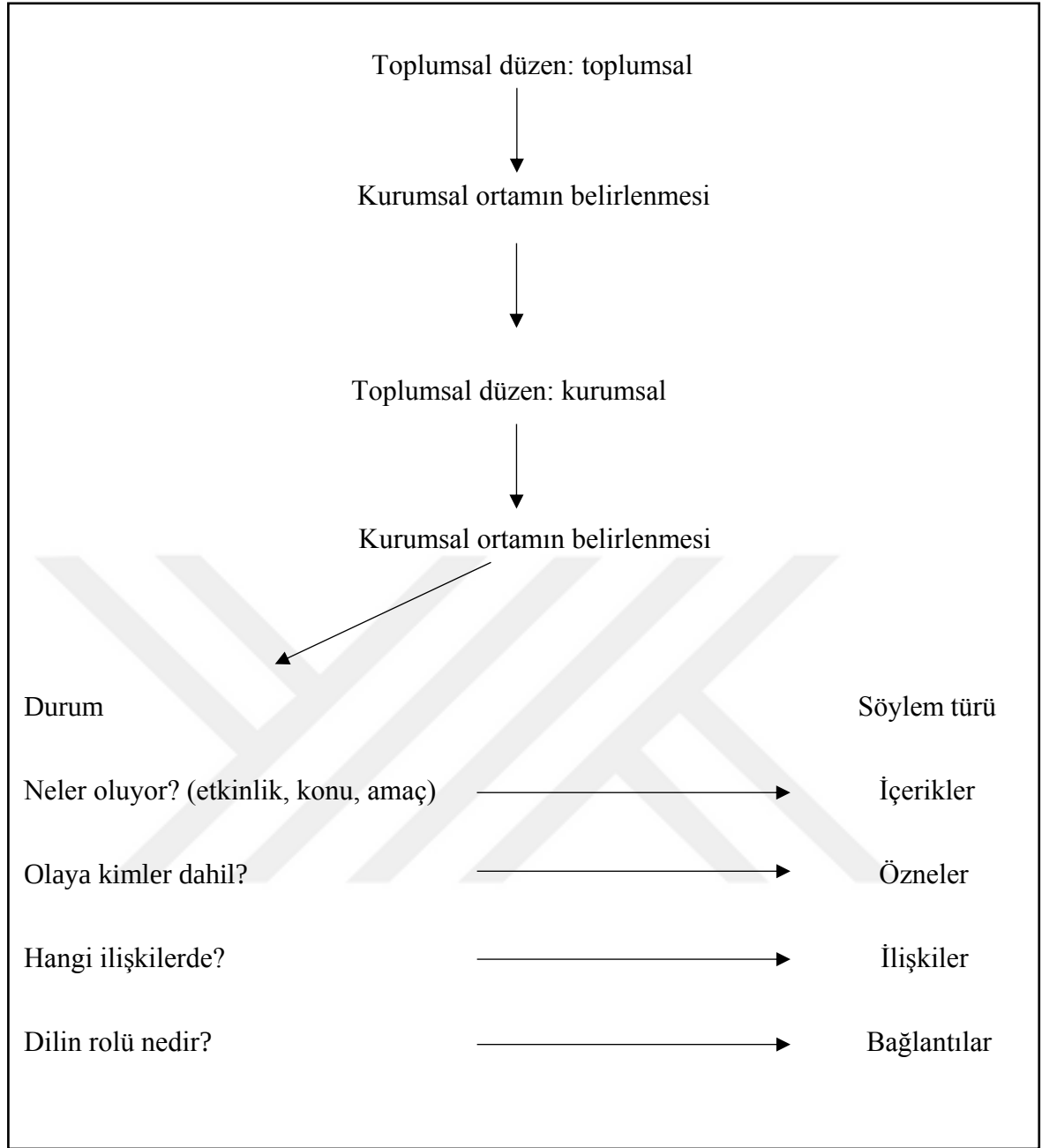
Yorumlama metnin olduğu kadar bağlamın da yorumlanmasıdır. Katılımcılar; kısmen fiziksel durum, katılımcıların özellikleri ve daha önce söylenenler gibi dışsal ipuçlarına, kısmen de kendi yorumlayıcı kaynaklarına dayanarak durumsal bağlamın yorumlarına ulaşırlar. Katılımcıların durumları nasıl yorumladığı, kullanılan söylem türüne bağlıdır ve bu karşılıklı olarak metinsel yorumlamada kullanılan yorumlayıcı pratiklerin doğasını etkiler. Ancak, metinlerarası bağlam da önemlidir. Herhangi bir söylemdeki katılımcılar, mevcut söylemin hangi söylem serisine bağlı olduğuna dair varsayımlara dayanarak hareket ederler. Yorumlayıcıların varsayımları neyin ortak deneyimin bir parçası olarak kabul edileceğini, neyin ima edileceğini, neyin kabul edilmeyeceğini belirler. Ayrıca bir metnin yorumlanmasında, daha önceki yorumlamalar, yorumlama için gerekli olan kaynakların bir kısmını oluşturur (Fairclough, 2001: 120-121). Bu bağlamda *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*’ın yarattığı söylemlerin dönemin hükümeti ve sağ çevreler tarafından nasıl yorumlandığı analiz edilirken bu çevrelerin yorumlayıcı kaynakları ve bunları şekillendiren ideolojik arka plan incelenecektir.

Şekil 1’de yer alan merkez sütundaki kutucuklar dikey olarak iki uçlu oklarla birbirine bağlanmıştır. Bu; her yorumlama alanının, diğer alanlardaki yorumlamaları kaynaklarının bir parçası olarak kullandığı anlamına gelir. Bu karşılıklı bağıllık metnin yorumlanmasındaki dört düzey için açıktır. Örneğin bir metnin bütünsel bağdaşıklığının ve ana fikrinin yorumlanması için, kısmi bağdaşıklıkta yorumlamalara başvurulur. Bunlara ulaşmak için ise ifadelerin anlamlarının yorumları kullanılır. Son olarak ise bu

yorumlara erişebilmek için ifadelerin biçimleri kullanılır. Ancak bunun tam zıttı yönünde de bir karşılıklı bağıllık mevcuttur. Bir diğer deyişle yorumlamalar yukarıdan aşağıya olduğu gibi, aşağıdan yukarıya doğru da gelişebilir. Bağlamın yorumlanması ve metnin yorumlanması arasındaki ilişkide de benzer bir durum mevcuttur. Yorumlayıcılar hızlıca bağlamın ne olduğuna karar verirler ve bu karar metnin yorumlanmasını etkileyebilir, ancak bağlamın yorumlanması kısmen metnin yorumlanmasına bağlıdır ve süreç içerisinde değişikliğe uğrayabilir (Fairclough, 2001: 121).

Yukarıdaki şeklin alt bölümünde bulunan dört alanın metnin yorumlanmasıyla ilgili olduğundan bahsedilmişti. Bir diğer ifadeyle bu analiz metinsel ve biçimsel bir incelemeye dayanır. Hatırlatmak gerekirse çalışmanın yönteminin ilk aşaması olan tanımlama kısmında detaylı bir biçimsel analiz yapılmıştı. Bu aşamada metinler kelime bilgisi ve dil bilgisi özellikleri bakımından çeşitli temalar altında detaylı bir biçimde incelendiği için bu dört alanın analizine yer verilmemiştir. Toplumsal düzenler ve etkileşimsel tarih olarak adlandırılan üst kısımdaki alanlar ise bağlamın yorumlanmasıyla ilgilidir. 40'lı yıllar Türkiye'si başlığında dönemin tarihsel, toplumsal, siyasal ve kültürel bağlamı pek çok bakımdan serimlenmiş olsa da bu iki alana dair açıklamalara dördüncü bölümde kısaca yer verilmiştir. Bunun ardından da yorumlama aşamasının sonunda sorulacak üç ana soruya odaklanılmıştır.

Fairclough yorumlama aşamasında durumsal bağlamın ve söylem türlerinin önemine dikkat çeker. Aşağıdaki şekil yorumlayıcıların durumsal bağlamı nasıl yorumladıklarını ve bunun hangi söylem türünün kullanılacağını nasıl belirlediğini gösterir. Bir etkileşim bir söylem türüyle sınırlı kalmak zorunda değildir, kimi zaman birden fazla söylem türüne de başvurulabilir (Fairclough, 2001:122). Yazar şekildeki soruları söylem türleriyle ilişkilendirmiştir. Örneğin neler oluyor sorusu içeriğe, olaya kimler dahil sorusu öznelere, hangi ilişkilerle sorusu ilişkilere ve gerçekleşen olayda dilin rolü nedir sorusu bağlantılara gönderme yapar.

Şekil 2: Durumsal bağlam ve söylem türü (Fairclough, 2001: 122)

Soru 1: Neler oluyor?: Yazar bu soruyu etkinlik, konu ve amaç olarak üç alt başlık altında inceler. Yazar başka sınıflandırmaların da yapılabileceğini, ancak bu sınıflandırmanın amaçları için yeterli olduğunu ifade eder. Etkinlik bu üç alt başlığın içinde en genel olanıdır ve belirli bir kurumda mevcut olan belirli bir toplumsal düzen olarak nitelendirilebilecek bir faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu faaliyetler daha büyük kapsamlı metinsel yapılarla da ilişki içindedir. Örneğin bir polis karakolundaki faaliyet türleri tutuklama ve bir tanığın ifadesini alma gibi eylemler olabilir. Faaliyet türü

büyük oranda konunun ne olduğunu belirler, bu elbette konuların doğrudan öngörülebileceği anlamına gelmez. Faaliyet türleri kurumsal olarak tanınan amaçlarla da ilişkilidir. Örneğin bir tanığın ifadesini alan bir polisin amacı konuyu rapor etmesini sağlayacak bir rapor yazmak olabilir.

Soru 2: Olaya kimler dahil?: Bu soru, analitik olarak ayrı incelenmekle beraber bir sonraki soru olan “hangi ilişkilerde” ile yakından ilişkilidir. Bu soruda hangi özne konumlarının kurulduğu cevaplanmaya çalışılır. Özne konumları durumun türüne göre değişiklik gösterir ve çok boyutludur. Bu boyutlardan ilki faaliyet türünden kaynaklanır, örneğin bir polisin bir görgü tanığının ifadesini alması durumunda bir soru soran bir de soruları cevaplayan iki özne mevcuttur. İkinci olarak kurumlar, öznelere toplumsal kimlikler atarlar. Son olarak farklı durumlar kişilerin farklı konuşma ve dinleme pozisyonlarını belirlerler (konuşmacı, dinleyici, hitap edilen, konuşmaya kulak misafiri olan vb.). Söz gelimi polis karakolu örneğinde bir polis ve bir vatandaş olan görgü tanığı veya muhtemel bir kurban vardır. Söz konusu konuşmada roller değişmekle beraber, polis konuşmacı, tanık ise hitap edilendir (Fairclough, 2001:123).

Soru 3: Hangi ilişkilerde?: Bu soruda özne konumlarına daha dinamik bir bakış açısıyla bakılır ve gerçekleşen durumun içinde güç ilişkilerinin ve toplumsal mesafenin nasıl kurulduğu incelenir. Böyle bir örnekte araştırmacı, polisin görgü tanığını prosedür gereği sorgulamasının şiddetli bir suça tanık olmuş kişiye empati duymasından daha kolay olacağını göz önüne alarak, kolluk kuvvetlerinin ve bir vatandaşın arasındaki ilişkinin doğasıyla ilgilenmelidir. Bu güç ilişkilerinin nasıl kurulduğuna dair bir örnek olabilir.

Soru 4: Dilin rolü nedir?: Dil, kapsamlı kurumsal ve bürokratik amaçların bir parçası olarak kullanılan etkili bir araçtır. Yukarıdaki örnekte dil, söz konusu tanıktan bilgi almak ve vakanın kaydını tutmak adına gerekli formu doldurmak için kullanılmaktadır. Dil böyle bir durumda hem janrı (genre) (bu durumda sorgu, gerekli bilgiyi edinmek için en uygun yoldur), hem de yazılı veya sözlü olmak üzere kullanılacak kanalı belirler. Bu

örnekte form polis tarafından doldurulur ve tanığın ifadeleri ancak bir polis tarafından yazılıp onaylandığında geçerli olur (Fairclough, 2001: 124).

Belirli bir durumla bağlantılı olan söylem türünün bu boyutları, durumun boyutları tarafından belirlenir. Bu boyutlar ise yukarıda bahsedilen dört soru veya içerik, özneler ve özneler arası ilişkiler ve dilin rolü tarafından belirlenen bağlantılardır. (Fairclough, 2001: 124). Söz konusu dört boyut bakımından bir durumun analizi, bir yorumlama meselesidir. Fiziksel durumun gözlemlenebilir özellikleri ve metin, durumsal bağlamın yorumlanması için önemli ipuçları olmakla birlikte onu belirlemezler. Bu ipuçları yorumlayıcıların kaynakları ışığında ve onların yardımıyla okunur. Yorumlayıcı kaynakları, yorumlayıcının zihninde bulunan toplumsal alanın (social space) nasıl düzenlediğine dair temsiller olarak düşünülebilir. Toplumsal bir düzen toplumsal durum türlerinin bir tipolojisi, yorumlama ise gerçek bir durumu belirli bir durum türüne atfetme eylemidir (Fairclough, 2001: 125).

Yorumlama iki aşamada gerçekleşen bir safha olarak düşünülebilir. Şekil 1'in ilk iki sırasında da temsil edildiği üzere, yorumlayıcı öncelikle kendi kaynaklarındaki toplumsal düzene dayanarak, etkileşimin gerçekleştiği kurumsal alana ait kurumsal ortamın ne olduğuna dair bir karara varır. Bir diğer deyişle toplumsal düzen tüm toplumsal alanı çeşitli kurumlara böler ve herhangi bir gerçek durum bu bölünmeye göre kurumsal olarak konumlandırılmalıdır. Şekilde 3. ve 4. oklarla gösterilen ikinci aşamada ise yorumlayıcı, kurumsal olan toplumsal düzene dayanarak durumsal ortama dair bir kanıya varır. Her bir kurumsal toplumsal düzen, kurumsal düzeni farklı durum türlerine böler (Fairclough, 2001: 125).

Toplumsal düzenin bir boyutu, toplumsal ya da kurumsal olmasına bakılmaksızın, bir söylem düzenidir (Fairclough, 2001: 125). Toplumsal düzenler ve söylem düzenleri belirli ideolojiler ve güç ilişkileriyle ilgilidir. Bunun bir sonucu olarak farklı toplumsal düzenler, farklı katılımcılar tarafından yorumlayıcı prosedürler olarak kullanılıyorsa

farklı biçimlerde yorumlanabilirler. Bu farklılıklar kısmen kültürler arası olarak ortaya çıkar. Dahası bunlar, kültürler arası iletişim kopukluklarının ve yanlış iletişim biçimlerinin altında yatan sebep olabilir. Ancak bu farklılıklar bir kültür içindeki farklı ideolojik pozisyonlarda da gerçekleşir. Dolayısıyla bir bağlam, herkes için aynı anlama gelmez veya metnin üretim ve yorumlanmasında bağlamın rolüne başvurulduğunda bağlam tüm katılımcılar için açık bir şekilde erişilebilir değildir. Her durumda durumsal bağlam katılımcılarının hangi yorumlama ile çalıştıklarını ve ortak tek bir yorumlama olup olmadığının belirlenmesi gerekir. Dahası daha güçlü olan katılımcıların yorumlarının görece güçsüz olan katılımcılara dayatılabileceği konusunda araştırmacılar bilinçli olmalıdır (Fairclough, 2001: 126). Bu bağlamda *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*'ın söylemlerinin dönemin farkı ideolojik grupları tarafından ne kadar çeşitli biçimlerde yorumlandığının tartışılması da çalışmanın sorunsalı bakımından önemlidir. Ayrıca 40'lı yıllarda yükselen ırkçılığın hükümet tarafından desteklenmesi sebebiyle siyasal ve kültürel hayatta nasıl baskın bir söylem haline geldiği ve bunun sol akımlar ve sol yayıncılık üzerinde nasıl bir etkisi olduğu, güçlü olan yorumlama biçiminin güçsüz olanla ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir.

İdeolojiler ve onların altında yatan güç ilişkilerinin, söylemin yorumlanması ve üretiminde büyük bir ikna edici gücü vardır, zira bunlar yorumlayıcı pratiklerin içine gömülüdür. Bu etki söylemin işlenmesinin doğasıyla ilgili bir çalışma tarafından da vurgulanmıştır. Bu çalışma yorumlamanın bir belirleyeni olarak durumsal bağlamın eskiye nazaran daha önemli olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yorumlamanın metinlerdeki cümlelerin birincil anlamının işlenmesi ve ardından bunların bağlamın ışığında değişmesi biçiminde gerçekleştiği var sayılmaktaydı. Ne var ki yorumlayıcılar öncelikle bağlama dair halihazırda var olan bazı varsayımlarla işe başlarlar (ki bu varsayımlar değişime açıktır). Bir diğer deyişle bir metin her zaman yorumlayıcının zihninde bulunan bağlamlar eşliğinde yorumlanır. Dolayısıyla bir metnin belirli özelliklerinin sahip olduğu değerler,

yorumlayıcıların durumsal bağlamı nasıl sembolleştirdiğine / tipikleştirdiğine (typification) bağlıdır. Her söylem için her durumsal bağlam, toplumsal sistem ve güç ilişkilerini en yüksek toplumsal seviyede barındırır (Fairclough, 2001: 126).

3.2.1. Metinlerarası Bağlam ve Varsayım

Söylemler ve onların içinde gerçekleşen metinlerin geçmişleri vardır, onlar tarihsel dizilere (series) aittir. Metinlerarası bağlamın yorumlanması bir metnin hangi seriye bağlı olduğuna ve dolayısıyla katılımcılar için ortak zemin veya varsayımların neler olduğuna karar verme işidir. Durumsal bağlam örneğinde, söylem katılımcıları kabaca aynı veya farklı yorumlara ulaşabilirler ve daha güçlü katılımcıların yorumları diğerlerine dayatılabilir. Bu anlamda güce sahip olmak varsayımları belirlemek anlamına gelebilir. Varsayımlar metinlerin özellikleri değil, metni üretenlerin metinlerarası bağlama yönelik yorumlamalarıdır (Fairclough, 2001:127). Varsayımlar samimi ya da manipülatif olabilir. Ancak bunlar, güce / iktidara hizmet etmekte olan sağ duyu gibi görüldüğünde ideolojik işleve sahip olabilirler. Buna klasik bir örnek Batı medyasında sıkça tekrarlanan ve normalleştirilen “Sovyet tehdidi” ifadesidir. Bu durumda Sovyetler’den Batı’ya yönelen bir tehdit olduğu varsayımı üretilmiş olur. Bu tür varsayımlar belirli bir metni veya metinsel serileri çağrıştırmaz, ancak okuyucuların metinsel deneyimlerine belirsiz bir şekilde bağlanırlar (Fairclough, 2001:128). Bu durumda metinlerin her zaman diğer metinlerle bir ilişki içinde bulunarak var olduğu çıkarımı yapılabilir. Metinlerarası bağlam kavramı, söylemin ve metinlerin tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesini gerektirir. Klasik dilbilim çalışmaları bir metni diğerlerinden bağımsız olarak ele almıştır ki bu tutum tarihsel bakış açısını dışarda bırakır (Fairclough, 2001:129).

3.2.2. Sonuç

Üretim ve yorumlama süreçleri, şekil 1’de yer alan metnin yorumlanmasındaki dört aşamayla ilgili yorumlayıcı pratikler dışında hayli benzerdir. Bağlamın yorumlanmasında hem metni üretenler hem de yorumlayıcılar, söylemin durumsal ve metinlerarası bağlamını yorumlarlar. Üretim ve yorumlama süreçleri başka bir açıdan daha benzerlik taşır. Metni üretenler bunu yorumlayacak olanların belirli yorumlayıcı pratiklere sahip olduklarını farz etmelidirler. Aynı şekilde metni yorumlayanlar da metni üretenlerin bu özelliklere sahip olduklarını varsaymalıdırlar, ancak durum her zaman böyle ilerlemez. Katılımcılar durumsal ve metinsel bağlamın farklı yorumlamalarını yapabilirler. Buna benzer bir şekilde yorumlamanın dört aşamasında yer alan yorumlayıcı süreçlerden farklı aşamalara başvurabilirler ve sonuç olarak kimi metinsel özelliklere katılımcılar tarafından farklı anlamlar yüklenebilir. Ayrıca bağlamın yorumu ve yorumlayıcı pratikler, katılımcıların arasındaki etkileşim esnasında değişikliğe uğrayabilir. Katılımcılar arasındaki bu tür farklılıklar değerlendirildiğinde, diğerlerinden daha güçlü katılımcıların bağlama ait kendi yorumlarını diğerlerine dayatma ihtimali de dikkate alınmalıdır (Fairclough,2001:134). Yorumlama aşamasında aşağıdaki üç soru sorulur:

1. **Bağlam:** Katılımcılar durumsal ve metinlerarası bağlama ne tür yorumlar getiriyorlar?
2. **Söylem türleri:** Hangi söylem türlerine başvuruluyor? (Hangi kurallar, hangi sistemler, hangi fonoloji sistemleri veya ilkeleri, hangi şemalar, dökümler ve çerçeveler, gramer, cümle bütünlüğü, sözcük bilgisi, anlam bilgisi, edimbilim).
3. **Farklılık ve değişim:** 1 ve 2. sorulara farklı katılımcıların verdiği cevaplar birbirinden farklı mı ve bunlar etkileşim süresince değişiklik gösteriyor mu? (Fairclough,2001:134-135).

Yorumlama aşaması söylemde öznelerin özerk olduğu yanılgısını düzeltir. Dahası katılımcılar için pek de açık olmayan ve ima edilen anlamları açıklığa kavuşturur. Bir

diğer deyişle bu aşama; söylem pratiğinin, söylem türüne ve yorumlayıcı pratiklerin sağduyuya dayalı açıklanmamış varsayımlarına nasıl bağlı olduğunu ortaya koyar. Ancak burada güç ve tahakküm ilişkileri ve bu varsayımların içine gömülü olan ideolojiler (ki bu sıradan bir söylem pratiğini bir mücadele alanı haline getirir) açıklanmaz. Dolayısıyla analistlerin bu noktada açıklama aşamasına ihtiyacı vardır (Fairclough,2001:135).

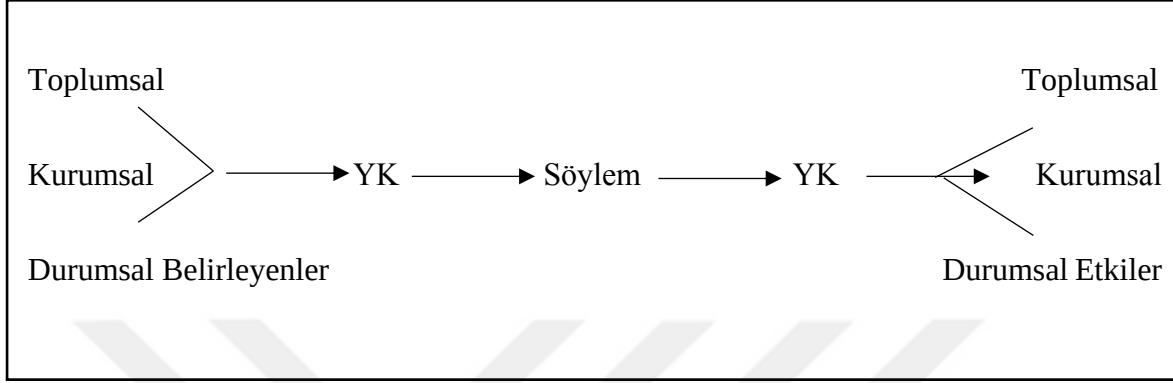
3.3. Üçüncü Aşama: Açıklama

Metinlerin üretim ve yorumlanmasında yorumlayıcı kaynakları, yorumlayıcı süreçler olarak kullanıldıklarında metinler yeniden üretilmiş olur. Bu yeniden üretim katılımcıların istemsiz olarak gerçekleştirdikleri, üretim ve yorumlamanın bilinçsiz bir yan etkisi gibidir. Yeniden üretim yorumlama ve açıklama süreçlerini birbirine bağlar, zira yorumlama; işleme sürecinde yorumlayıcı kaynaklarının nasıl kullanıldığı ile, açıklama ise yorumlama kaynaklarının değişimi ve toplumsal yapıyla ilgilidir ve söylemsel pratiğin içinde bunların yeniden üretimini de içerir (Fairclough,2001:135).

Bu aşamanın amacı, söylemin toplumsal bir pratik olarak bu süreçlerin bir parçası olduğunu, söylemin toplumsal yapı tarafından nasıl biçimlendirildiğini ve söylemlerin bu yapılar üzerinde kümülatif olarak nasıl bir yeniden üretici etkiye (onları muhafaza eden ya da değiştiren) sahip olduğunu göstermektir. Güç ilişkilerinin odağında olan toplumsal yapılar, toplumsal süreçler ve pratikler, toplumsal mücadele süreçleri ve pratiklerini oluşturur. Dolayısıyla açıklama aşaması, söylemi güç ilişkileri matrisi içinde, toplumsal mücadele süreçlerinin bir parçası olarak görme meselesidir (Fairclough,2001:135).

Açıklama aşamasının iki boyutu vardır. İlkinde vurgu süreç veya yapıya - mücadele süreçleri ve güç ilişkilerine- yapılır. Bu bakış açısına göre söylemler toplumsal mücadelelerin bir parçasıdır. Bu anlayış vurguyu söylemin toplumsal etkilerine, yaratıcılığa ve geleceğe yapar. Öte yandan hangi güç ilişkilerinin söylemi belirlediği de açıklanabilir. Bu güç ilişkilerinin bizatihi kendileri mücadelelerin bir sonucudur ve gücü elinde tutanlar tarafından kurulmuş ve meşrulaştırılmışlardır. Bu bakış açısı da vurguyu

söylemin geçmiş mücadelelerin bir sonucu olarak toplumsal anlamda nasıl belirlendiğine yapar. Hem söylemin toplumsal etkileri hem de söylemin toplumsal belirleyenleri toplumsal örgütlenmenin üç boyutu bakımından incelenmelidir: toplumsal düzey, kurumsal düzey ve durumsal düzey (Fairclough, 2001::135-136).

Şekil 3: Açıklama (Fairclough, 2001: 136)

Her söylemin üç seviyede belirleyenleri ve etkileri vardır. Söylemler kurumsal ve toplumsal güç ilişkileri tarafından biçimlendirilirler ve kurumsal ve toplumsal mücadelelere katkıda bulunurlar. Bu katkıda bulunma hali her söylemin çatışma veya çelişki barındırdığı anlamına gelmez. Katılımcıların aynı sonuca vardıkları veya aynı / benzer yorumlayıcı pratiklerden geçtikleri durumlar da güç ilişkilerinin bir etkisi ve toplumsal mücadelelere bir katkı olarak düşünülebilir. Örneğin evli bir çiftin, kadın ve erkek emeğinin ev içi işlerde eşitsiz bir şekilde kullanılması hakkında sıradan ve uyumlu bir konuşma yapması durumunda, her ikisi de toplum ve aile kurumunun içinde patriyarkal toplumsal ilişkiler sergilemiş olur. Ayrıca bu konuşma kadının aile ve toplum içindeki mücadeleleri konusunda muhafazakâr bakış açısına küçük de olsa bir katkı sağlar (Fairclough, 2001:136).

Toplumsal yapının üç düzeyi açısından bakıldığında bu, bir söylemin farklı düzeylerde farklı özelliklerinin incelenmesi anlamına gelmez. Bu söylemin farklı özelliklerini üç düzeyde incelemek değildir, daha ziyade aynı özelliklere farklı açılardan bakmak demektir (bir kameradaki lensleri değiştirmek gibi). Evdeki eşitsiz iş bölümü

hakkında uyumlu bir konuşma yapan evli çift örneğinde kadın, erkeğin bir kadın konuşurken yaptığından daha çok, onun fikirlerini dinlerken konuya dahil olup, anlayış ve takdir göstermektedir. Bu tutum, kadınların ev içi ilişkilerde durumsal düzey bakımından destekleyici pozisyonunu gösteren bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak aynı zamanda kadınların etkileşimlerde erkekleri destekleyici roller üstlenme eğilimini gösterdiği, erkeklerin ise en önemli rolü üstlendiği kurumsal ve toplumsal düzey olarak da incelenebilir (Fairclough, 2001: 136-137).

Etkileri bakımından bir söylem kendi toplumsal belirleyenlerini ve yorumlayıcı kaynaklarını yeniden üretebilir veya bunların dönüşümüne küçük veya büyük katkılar sağlayabilir. Bu çelişen ihtimaller, metni üretenlerin ve yorumlayanların, yorumlayıcı kaynaklarıyla olan çelişkili ilişkileri bakımından değerlendirilebilir. İlk durumda metnin üreticisi, yorumlayıcı kaynaklarıyla uyumlu bir biçimde hareket etmesi bakımından bunlarla normatif bir ilişki içindedir. Diğer durumda ise metnin üreticisi yorumlayıcı kaynaklarını yaratıcı biçimlerde birleştirip onları dönüştürdüğü için, bunlarla yaratıcı bir ilişki içindedir. Yorumlayıcı kaynaklarının yaratıcı bir şekilde kullanılmasının ve uyarlanmasının sistematik hale gelmesi, öncelikle yorumlayıcı kaynaklarında uzun süreli dönüşümlere ve buna paralel olarak onların altında yatan toplumsal ilişkilerin dönüşümüne yol açar (Fairclough, 2001: 137).

Genel anlamda katılımcıların yorumlayıcı kaynaklarıyla kurdukları bu zıt ilişkiler arasındaki seçim, durumun doğasına bağlıdır. Yorumlayıcı kaynaklarıyla kurulan normatif ilişkiler katılımcılar için sorunsuz olan durumlarla ilgiliyken, bu kaynaklarla kurulan yaratıcı ilişkiler sorunlu olan ilişkilerin karakteristik bir özelliğidir. Bir durum, eğer katılımcılar onu aynı şekilde yorumluyorsa ve ne olduğu, olaya kimlerin dahil olduğu ve bunlar arasındaki ilişkilerin neler olduğu açık ve anlaşılırsa sorunsuz olarak adlandırılır. Bu tür durumlarda, yorumlayıcı kaynakları, kolaylıkla takip edilebilecek söylem türü ve yorumlayıcı süreçler gibi uygun normları oluştururlar. Ne var ki, bu şeyler

açık ve anlaşılır değilse, yorumlayıcı kaynakları belirgin ve anlaşılır normlar sağlamazlar. Somut durumlarla tanıdık durumlar arasında, katılımcıların kaynaklarına başvurmalarını gerektiren bir yanlış eşleşme vardır. Söz konusu kaynaklar; katılımcıların, bir durumun sorunlu özellikleriyle baş edebilmesi için yaratıcı yollar sunan yorumlayıcı kaynakları tarafından sağlanır. Böyle durumlar katılımcılar için kriz anları anlamına gelir ve tipik olarak toplumsal mücadeleler açıkça ilerlediğinde ve geçmiş toplumsal mücadelelerin geçici olarak sabitlenen sonuçları krize girdiğinde ortaya çıkar (Fairclough, 2001: 137).

Söylemin toplumsal belirleyeni ve etkilerinin incelenmesi kolaylıkla detaylı bir sosyolojik analiz yapılmasına sebep olabilir. Söylem bu yöntemde toplumsal bir pratik olarak incelendiği için bu beklenen bir durumdur. Bu yöntemde kurumların ve toplumun sosyolojik analizinin nereye kadar uzanacağı konusunda kesin bir kural yoktur. Eğer bir araştırmacı hayli detaylı bir araştırmaya başlıyorsa, kapsamlı bir sosyolojik analize ihtiyaç duyabilir. Dahası temel ilgisi dil olan bir araştırmacının bir sosyolog ile iş birliği yapması anlamlı olabilir. Böyle olmayan durumlarda ise toplumsal gruplar ve ilişkiler bakımından kurumlara ve topluma dair genel bir açıklama da söylemin toplumsal matrisi için yeterli olacaktır (Fairclough, 2001: 137-138).

Açıklama düzeyi yorumlayıcının kaynakları üzerinde özel bir perspektife sahiptir. Yorumlayıcı kaynakları özel ideolojiler olarak düşünülebilir. Yorumlayıcıların kaynaklarında kodlanmış kültüre, toplumsal ilişkilere ve toplumsal kimliklere dair varsayımlar, kurumlar ya da toplumdaki güç ilişkileri tarafından belirlenmiştir. Yorumlayıcı kaynakları, bu güç ilişkilerini devam ettirmeye ya da değiştirmeye katkı sunması açısından ideolojik olarak değerlendirilir (Fairclough, 2001: 138). Açıklama aşamasında sorulacak sorular şöyle özetlenebilir:

1. Toplumsal belirleyenler: Durumsal, kurumsal ve toplumsal düzeylerde hangi güç ilişkileri söylemin biçimlenmesine yardımcı oluyor?

2. İdeolojiler: Kullanılan yorumlayıcı kaynakları unsurlarının ne tür ideolojik özellikleri var?

3. Etkiler: Bu söylem durumsal, kurumsal ve toplumsal düzeylerdeki güç mücadelelerine ilişkin nasıl konumlanıyor? Bu mücadeleler açık mı yoksa örtük mü ilerliyor? Yorumlayıcı kaynakları ile olan ilişkisinde söylem normatif mi yaratıcı mı? Mevcut güç ilişkilerinin devam etmesine mi yoksa dönüştürülmesine mi katkı sağlıyor? (Fairclough, 2001:138).

3.3.1. Sonuç: Analistin Pozisyonu

Buradaki temel soru analistin söylemin üretim ve yorumlama süreçlerine nasıl erişeceği. Bu süreçler insanların kafasında olup bittiği için fiziki dünyadaki varlıklar gibi gözlemlenemezler. Analistin yegâne erişimi, kendini araştırdığı söylem süreçlerine mümkün olduğunca dahil etme kapasitesinde yatar. Bir diğer ifadeyle, analist katılımcıların kendi yorumlama kaynaklarını nasıl kullandıklarını açıklayabilmek için kendisinin yorumlama kaynaklarına başvurmalıdır. Söylem süreçlerinin analizi temel olarak içeriden birinin (insider) ya da bir üyenin görevidir (member's task). Fairclough bu sebeple hem katılımcıların hem de analistlerin yorumlama sürecinde kullandıkları kaynaklara yorumlayıcı kaynakları adını vermiştir (Fairclough, 2001: 138-139).

Analist, katılımcıların söylemi nasıl işlediğini açıklamak için kendi yorumlayıcı kaynaklarına başvuruyorsa, analizi yapmak için işe koştığı kaynakların neler olduğu konusunda da hassas olmalıdır. Sürecin bu aşamasında analisti katılımcıdan ayıran şey öz bilince (self-consciousness) sahip olmasıdır. Analist de katılımcı gibi yorumlama süreçlerinden geçer, ancak o ne yapmaya çalıştığını açıklamayla ilgilenir. Eleştirel bir analistin amacı ise bu farkı ortadan kaldırmaktır. Eleştirel analist yorumlayıcı kaynaklarında yer alan sağ duyuya dayalı varsayımların, söylemin içine nasıl yerleştiğini /söyleme kök saldığını fark edecek bir bilinç geliştirmelidir (Fairclough, 2001:139).

Analistin açıklama aşamasındaki pozisyonu katılımcınıninkinden kolaylıkla ayırt edilebilir, zira analistin kullandığı kaynaklar toplumsal bir teoriden türetilmiştir. Ancak özbilinç de eşit derecede önemlidir, çünkü araştırmacı açıklama aşamasında toplum hakkında teorileştirilmemiş varsayımlardan kaçınmalı, bu aşamanın teoriden bağımsız ya da teori nötr olduğunu düşünmemelidir. Katılımcılar ise topluma dair varsayımları bakımından söylemsel pratikleri kısmen ussallaştırırlar; ancak bu mantığa bürüne hali görüldüğü gibi sorgulanmadan kabul edilemez. Dolayısıyla eleştirel analist, topluma ve teorilere dair bir kapsamlı bir anlayış geliştirerek analist ile katılımcılar arasında bir köprü olmalıdır (Fairclough, 2001:139).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

***YURT VE DÜNYA* ve *ADIMLAR* DERGİLERİNDE KARŞI HEGEMONYA TEMALARI**

4.1. Birinci Aşama: Tanımlama

Üçüncü bölümde alt soruları tanıtılan tanımlama aşaması dergilerde yer alan ve belirli temalara sahip 58 makaleye uygulanmıştır. Bu doğrultuda öne çıkan ilk tema “ırkçılık-Turancılık” karşıtlığıdır. Makaleler tanımlama aşamasında seçilen sorular bağlamında tek tek incelenmiştir.

4.1.1. Irkçılık-Turancılık Karşıtlığı

Her iki derginin de en karakteristik özelliği yoğun bir antifaşist propaganda yapmasıdır. 40’lı yıllarda Türkiye’de hızla taraftar toplayan ve toplumsal ve politik yaşamda boğucu bir hava yaratan ırkçı-Turancı düşünce akımı, dergilerin bu özelliğe sahip olmalarındaki en büyük etkidir. 40’lı yıllarda ırkçı-Turancı çevreler temel birkaç iddia etrafında bir araya gelmişlerdir. Bu iddialar kimi ırkların diğer ırklardan daha gelişmiş, zeki ve dolayısıyla üstün oldukları ve bu argümanların ırksal özelliklerle açıklanabileceği, Türk köyünün saf Türk ırkı için bir tür memba olduğu, bilim ve sanatın yalnızca millî sınırlar içinde yapılması ve yerel özellikler taşıması gerektiği şeklinde özetlenebilir. Bilim ve sanatı özgürleştirici bir güç olarak kavrayan, köyü ve köylüyü saf ırkın kaynağı olarak değil gelişmesi ve kalkınması gereken bir yer ve topluluk olarak tahayyül eden, üstün ırk iddialarının son derece bilim dışı olduğunun farkında olan dergilerin kadroları ise bu temaya sıklıkla yer vermişlerdir. Her iki dergi de rasyonaliteden uzak bu iddialarla genel olarak bilimsel / akademik bir temelde mücadele etmiştir. Kimi zaman ise bu iddialara karşı daha polemikçi bir tutum benimsemişlerdir.

Dil kullanımının içine gömülü olan ideoloji, detaylı bir metin analiziyle⁷⁸ ortaya çıkarılabilir. Sözcük seçimleri, beraber kullanılan sözcükler veya sözcük grupları, eş anlamlı veya zıt anlamlı sözcükler, başvurulan metaforlar, cümle yapılarındaki etken veya edilgen çatılar metni üreten kişinin gerçekliği nasıl algıladığına ve bunu hangi ideolojik konumdan anlamlandığına dair pek çok ipucu sunar. Elbette salt bir dilbilimsel çözümleme tek başına yetersiz kalacak ve tarihsel-toplumsal bağlamı geri plana itecektir. İşte bu noktada yöntemin diğer aşamaları olan açıklama ve yorumlama safhaları metinlerin üretildiği, dolaşıma sokulduğu ve tüketildiği toplumsal bağlamın analizini yapmamız için çok işlevsel bir çerçeve sunmaktadır.

İlk aşamada daha ziyade sözcük ve dil bilgisi yapılarında metni üretenlerin ideolojilerini söylemin içine nasıl yerleştirdikleri temel tartışma noktası olacaktır. Öncelikle sözcüklerin deneyimsel ve ifadeysel değerlerini ortaya çıkarabilmek için üçüncü bölümde tanıtılan seçilmiş sorular cevaplanacaktır. Metinler, sözcük kullanımı ve ideolojik anlamlar bağlamında detaylıca incelenecektir. Ardından cümle yapılarını incelemek için geri kalan sorular cevaplanacaktır. Dil bilgisel inceleme sırasında etken, edilgen cümle yapılarında, gizli ve gerçek özne kullanımlarında ne tür ideolojik anlamların yerleşik olduğu tartışılacaktır. İlk tamamımız “İrkçilik-Turancılık Karşıtlığı” başlığımızda dergilerin kurucu kadrolarında yer alan yazarların pek çok makalesi incelenmiştir.

İlk olarak incelenen makale *Yurt ve Dünya*’nın 2. sayısında yer alan Niyazi Berkes’e ait “Bergson’ın Sosyal Fikirleri” adlı yazıdır ve yazar burada temel olarak Bergson’ın faşizme hizmet eden bir düşünür olduğunu onun fikirleri doğrultusunda açıklamaya girişir. Berkes, düşünürleri içinde bulundukları toplumlara bakarak

⁷⁸ Çalışmamızda ideolojik analiz yalnızca metinsel ve biçimsel bir incelemeye dayandırılmamaktadır. Bu inceleme ideolojinin ortaya çıkarılması için kullanılan eleştirel söylem çözümlemesinin yalnızca ilk aşamasıdır. Burada sözcük seçimleri, başvurulan dil bilgisi kuralları ve cümle yapılarının nasıl bir ideolojik pozisyondan kaynaklandığı araştırılmaktadır. Yöntemin ikinci ve üçüncü aşamaları olan yorumlama ve tanımlama ile ideolojik çözümleme tam anlamıyla gerçekleştirilmiş olacaktır.

değerlendirmek gerektiğine inandığını belirtir. Bu anlamda kullandığı “... felsefe eserini bu geniş fikri ve sosyal fon içinde mütalaa [ayrıntılı düşünme] edersek” (Berkes N. 1942a: 34) ifadesi toplumsal bağlama yaptığı vurguyu gösterir. Yazarın kullandığı bu deneyimsel değer ve toplumsal süreçlere gönderme yapması toplumsal olayları açıklarken hareket ettiği noktaya işaret eder. Yazar, o dönem ırkçı çevrelerin iddia ettiği gibi toplumların önceden belirlenmiş özellikleri olduğu fikrine karşı çıkmakta ve her toplumun kendi kültürünü ve yaşayış biçimini ürettiğini ifade etmektedir. Berkes bu düşüncesine paralel olarak insanı da toplumun bir ürünü olarak görmekte ve Bergson’ın bu konudaki fikirlerini şöyle dile getirmektedir: “...Ferdin içtimai [toplumsal] bir mahsul olduğunu kabul ettiği halde, diğer taraftan zaruri olarak mevcut içtimai muhiti reddetmekle bir tenakuza [çelişki] düşüyor” (Berkes N., 1942a: 35). Yazarın bir sınıflandırma şeması olarak tercih ettiği “toplumsal bir mahsul” ifadesi ideolojik pozisyonuna dair fikir vericidir, zira sol ideoloji insanın toplumsal olarak biçimlendiğini kabul eder.

Yazar Bergson’ın fikirlerinin hangi toplumsal düşünce sistemi içinde değerlendirilebileceğini incelerken şu kanaata varır:

...Bergson’un bu cemiyet felsefesinde faşist ideolojinin bazı unsurları var gibi gözüküyor. Hayır, buna şaşmamak lazımdır; hakikatte faşizmin ideolojisini ileri sürenler fikir babaları olarak en çok üç adamın adını zikrederler: Pareto, Sorel ve Bergson (Berkes N., 1942a: 40).

Yazarın burada “faşist ideoloji” sınıflandırma şemasını açıkça kullanması anlamlıdır. Zira Bergson’ın fikirleri tanıtıldıktan sonra bunu açıkça ifade etmesi ve buna anlamlı gerekçelerle karşı çıkması yazarın antifaşist tutumunu bir kez daha ortaya koyar.

Bu makalenin ifadesel değer bakımından zengin olduğu söylenmelidir. Örneğin yazar ırkçıların insan tabiatına fazlaca anlam yüklemesi ve bunu bir tür her şeyi belirleyen mekanizma gibi görmelerini eleştirir ve söz konusu kavramı “muhayyel [hayali] beşer tabiatı” olarak ifade eder. Ona göre ırkçıların bu argümanı ancak bir hayal ürünü olabilir. Yazar insan doğasına bu denli anlam yüklenmesine itiraz eder ve buna paralel olarak

insanın biyolojik özelliklerinden ötürü her türlü davranışının ve buna bağlı olarak toplumsal normların öngörülebileceği fikrine karşı çıkar, bu iddiayı ise “sözde hakikat” (Berkes N., 1942a: 36) olarak nitelendirir.

Yazar faşizmi “garp cemiyetindeki bir sürü çatallı hadiselerin nihai bir anarşisi”, ideolojisini ise “garp tefekküründeki [düşünüş] birçok tenakuzların oynak ve sahte bir telifi” olarak nitelendirmektedir (Berkes N., 1942a: 40-41). Burada ifadesel değer taşıyan “oynak” ve “sahte telif” sözcükleri yazarın faşizmi tutarsız ve gerçeklikten uzak bir düşünce akımı olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Yazar Bergson’ın kapalı toplum anlayışını aktarırken toplumsal alışkanlık ve inanışların toplumsal yaşamda ne tür rolleri olduğuna değinir ve bunlardan bahsederken “mistik duygu, mistik bir kuvvet, kör dini itikat” (Berkes N., 1942a: 38) gibi ifadesel değer taşıyan sözcük gruplarına başvurur. Bu sözcük seçimleriyle yazar akıl dışı olan ve toplumları manipüle etmekte kullanılan inançları eleştirmektedir.

Yazar dinin toplumsal yaşamdaki rolünden bahsederken inanışların kökenini inceler ve onları “uydurma itikat [inanç]” olarak niteler. Dahası dinin kökeninde “masal uyduruculuk melekesi” (Berkes N., 1942a: 37) olduğunu ifade eder. Dikkat çeken bir başka ifadesel değer örneği ise yazarın, faşist ideolojinin yaymak istediği düşünceleri “Bergsonvari hurafe ve softalıklar” (Berkes N., 1942a: 42) olarak nitelendirmesidir. Bu tür sözcük gruplarının kullanımı yazarın rasyonalist olmayan düşüncelerin karşısında duran bir aydın olduğunu ve ideolojik olarak faşizmin tam karşısında yer aldığını bir kez daha göstermektedir.

Bunların yanı sıra yazar metaforlara da başvurur. Örneğin aşağıdaki alıntıda faşist düşünürlerin hemen her coğrafyada bulunabileceği belirtilmekte ve her geçen gün sayılarının artmasına dikkat çekilmektedir:

...Bunların her birinin daha ziyade kendi memleketinde ve zamanında tanınmış olması da mahalliliklerini gösterir. Bir Descartes’ın veya Hegel’in başka bir memlekette bir “nüshayı saniyeleri” olmadığı halde bunların zaman zaman her yerde bol bol bitmeleri dikkate şayan değil mi? (Berkes N., 1942a: 40).

Burada kullanılan “bol bol bitmek” fiil grubu, büyümesi ve yaygınlaşması engellenemeyen zararlı otları çağrıştırmaktadır. Yazar bu tür düşünürlerin varlığının endişe verici olduğunu bu metafora başvurarak anlatmıştır. Bir başka metafor örneği ise yazarın bilimi batı düşüncesinin “insanlığa yegâne en mühim hediyesi olan bir abide” (Berkes N., 1942a: 41) olarak nitelendirmesidir. Bilimin “abide” metaforuyla ifade edilmesinden yazarın pozitif bilimlere ve rasyonaliteye bağlı olduğu anlamı çıkarılabilir.

Makaledeki özne türleri incelendiğinde yazarın genel olarak gerçek özne kullandığı görülmektedir. Özellikle Bergson’ın faşist ideolojiye paralel görüş ve fikirleri tanıtılırken yazar gerçek özne kullanmıştır:

...Ferdin içtimai bir mahsul olduğunu kabul ettiği halde, diğer taraftan zaruri olarak mevcut içtimai muhiti reddetmekle bir tenakuza [çelişki] düşüyor ve o zaman muhayyel bir “beşer tabiatı” icat ederek akla uygun olacak cemiyetin esaslarını bu muhayyel varlığın hasletlerinden [özellik, huy] çıkarmaya çalışıyordu (Berkes N., 1942a: 35).

Yazar benzer şekilde Bergson’ın toplumları kategori etme biçiminden bahsederken de gerçek özne kullanır.

...Bergson’a göre tabiat insanları cemiyet halinde, yani topluluklar halinde yaşayacak şekilde yaratmıştır. Bu topluluklar esas itibarıyla birbirine kapalı olan zümrelerdir. Bundan dolayı Bergson bu topluluklara “kapalı cemiyet” adını vermektedir (Berkes N., 1942a: 37).

Yazar insan doğasının toplumsal yaşamı belirleyici olduğu fikrini savunan ve Fransız Devrimi’ne karşı çıkan Edmund Burke’ü de benzer bir biçimde eleştirir ve yine gerçek özne kullanır.

...O zaman bu inkılâbın en büyük düşmanlarından biri olan Edmund Burke adlı İngiliz mütefekkeri [düşünür] Fransız inkılâbı ve onun dayandığı felsefenin insanlığın asırlar mahsulü olan bütün manevi kıymetlerini altüst ettiğini iddia ederken, beşer tabiatını yapan akli icaplar değil, mazi, an’ane, kıymetler ve din olduğunu iddia etmişti (Berkes N., 1942a: 36).

Makalenin geneline bakıldığında cümlelerin çoğunluğunun etken çatılara sahip olduğu görülür. Örneğin bir düşünürün düşünce sisteminin, kendi toplumsal ve tarihsel bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini sık sık vurgulayan yazar, bunu etken bir fiil çatısı kullanarak ifade etmektedir:

...Halbuki felsefe eserini bu geniş fikri ve sosyal fon içerisinde mütalaa [düşünme] edersek hem onun fikir sisteminin mekanizmasını anlamış oluruz, hem de eseri karşısında

dehşete ve mistik bir heyecana düşmekten kurtulur ve ona hakiki kıymetini biçebiliriz (Berkes N., 1942a: 34).

Yazarın toplumsal bağlama yaptığı bu vurgu toplumsal meseleleri hangi ideolojik konumdan okuduğunu anlamamızı sağlar. Yazar, 40'lı yıllarda ırkçı-Turancı çevrelerin yaptığı gibi insan doğasına ve genetik özelliklere değil, toplumsal süreçlere odaklanmaktadır.

Yazar etken yapıları ve gerçek öznelere belirgin bir şekilde kullandığı başka bir bölümde ise dinin toplumsal işlevinden şöyle bahseder:

...Din insanın tabiatında mündemiç [içkin] bulunan masal uyduruculuk melekesinden gelir. Bu dini itikatların harçta bir varlığa tekabül etmesi bahis mevzuu değildir. Yani onların doğruluklarını aramak beyhudedir. Çünkü onların realitesi cemiyetin bütünlüğünü temin etmekte oynadığı roldedir. Hakikaten dinin faydası aklın tahlil edici kuvvetine, ölüm korkusuna ve ileriye garanti edemeyişine karşı cemiyetin hayatını temin edişidir (Berkes N., 1942a: 37).

Burada gerçek özne kullanımının yanı sıra, yazarın bilimselliğe yaptığı vurgu “aklın tahlil edici kuvveti” sözcükleri sayesinde bir kez daha görünür hale gelir. Ayrıca 40'lı yıllarda gerici, muhafazakâr, ırkçı çevrelerin düşünce dünyasındaki baskın konumu düşünüldüğünde dine yönelik sosyolojik açıklamaların sol ideolojik bir konumdan yapılması bir aydın için entelektüel ve sosyal yaşantısında karşılaşacağı zorluklar anlamına gelir. Ancak hem *Yurt ve Dünya* hem de *Adımlar* dergilerinde bu tür “cesur” yazı ve incelemelere sıklıkla yer verilmiştir. Yaratılan bu söylemler de dergilerin ideolojik pozisyonunu daha belirgin hale getirmiştir.

Metinde edilgen cümleler de mevcuttur ancak bu durum fail ve ondan etkilenen nesne ilişkisini gizlemez. Kimi zaman öznenin kim veya ne olduğu, gerçekleşen eyleme kıyasla önemsiz kalır ve bu tür durumlarda yazarlar edilgen çatılara başvurabilirler.

... Diyebiliriz ki son yarım asrın sosyal tefekkürünün [düşünü] çözmeye çalıştığı en esaslı muamma gayri aklının, irrasyonelin izahı olmuştur. Öyle ki nihayet bunun çözülemeyen, çözülmesi de matlup [istenilen] olmayan bir muamma olarak bırakılmasına, aklın bu işte salâhiyeti [yetki] olmadığına ve makul alemin ötesinde bilinmez bir alem olduğuna karar verildi. İşte bizim Bergson da bu soydan gelme bir mütefekkindir (Berkes N., 1942a: 36).

Bu alıntıda yazarın karşı çıktığı şey, irrasyonelliğin çözümü ve açıklaması olmayan bir olguymuş gibi gösterilmesidir. Bunu hangi grupların ya da kimlerin yaptığı

ise metnin genelinden çıkarsanabilir, zira yazar sık sık faşist ideolojinin ve düşünürlerinin böyle bir eğilimi bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla yazar failden çok söz konusu eğilime / duruma odaklanmayı tercih etmiş ve edilgen fiil çatısını kullanmıştır.

Cümlelerin olumlu ya da olumsuz olması da ideolojik anlam ilişkileri bakımından önemlidir. Metni üreten kişi bir durumu olumlu bir cümleyle de ifade edebilecekken olumsuz cümleyi tercih ediyorsa veya tam tersi durum geçerliyse bunun arkasında ne tür sebeplerin olduğu araştırılmalıdır. Olumsuzluk, gerçeklikte mevcut olmayan durumu, mevcut olan durumdan ayırt etmenin temel yolu olması bakımından deneyimsel değere sahiptir (Fairclough, 2001: 104). Makalede kimi önemli toplumsal konuların analizinde yazarın olumsuz cümlelere başvurması dikkate değerdir. Söz gelimi “bu dini itikatların harçta bir varlığa tekabül etmesi bahis mevzuu değildir. Yani onların doğruluklarını aramak beyhudedir (Berkes N., 1942a: 37)” cümlesinde yazarın dinin gerçeklikle olan ilişkisini olumsuz bir cümle ile aktarması önemlidir.

Yazar dinin kapalı toplumlarda düzeni sağlama ve insanları denetim altında tutma işlevini analiz ederken de olumsuz cümleler kullanmıştır, zira dinin bu işlevine yönelik bakış açısı da olumsuzdur. Söz konusu cümlelerle yazar, dini inanışların dünyevi etik kurallara doğru bir evrim geçirmediğini ve bunun toplumsal hayata bir katkısı olmadığını aktarmıştır:

... Tarihte kapalı ve dar insiyaki [içgüdüsel] ahlak kaidelerinden ve kör dini itikatlardan beşerî ahlaka ve imana doğru bir tekâmül de yoktur. Bu iki şey birbirinin devamı değil, birbirinin zıddıdır (Berkes N., 1942a: 38).

Bergson’ın bir düşünür olarak soy kütüğünü çıkarırken bunu çeşitli referanslara dayandıran yazar, yine olumsuz cümle yapısına başvurmaktadır:

... Hakikatte faşizmin ideolojisini ileri sürenler fikir babaları olarak en çok üç adamın adını zikrederler: Pareto, Sorel ve Bergson. Demek ki bizim yaptığımız benzetiş kendi keşfimiz veya uydurmamız değil, resmidir (Berkes N., 1942a: 40).

Yazarın bu konudaki fikrini yalnızca “bizim yaptığımız benzetiş resmidir” cümlesiyle ifade ettiğini farz edelim. Bu cümle, asıl cümle kadar güçlü bir anlama sahip olmayacak ve okuyucuda aynı etkiyi yaratmayacaktır.

Metni üreten kişinin ideolojik konumuna dair çıkarsamalar yapılmasını sağlayan bir diğer soru ise sen / siz ve biz zamirinin kullanımına odaklanmaktadır. Yazar makalede “biz” zahirini kullandığında, dergi kadrosunu dönemin yaygın düşünce akımı faşizmin karşısında yer alan bir grup olarak resmetmektedir. Aşağıdaki alıntıda hem Berkes’in hem de bağlı olduğu aydın grubunun tüm bu faşist değerlere karşı olduğu açıkça görülmektedir:

...Ne denirse densin, taraftarlarına çok orijinal gözüken bu fikirlerde (biz Bergson’ın intihal yaptığını iddia etmek lüzumunu hissetmiyoruz) kendisinden evvel ve sonra tekrarlanan fikirleri keşfedebiliriz. Biz burada belli başlı birkaç fikir tespit edelim: İnsan tabiatında ve cemiyette esas olan “ethnocentrism” (yani kendi zümresini beşeriyetin üstünde ve merkezinde görmek, “irrationalism” (insanların akılla değil, akıl dışında uydurulmuş kanaatlerle hareket ettiği), “myth”çilik (yani gerçek bir karşılığı olmayan efsanelerin insanları idare ettiği), insan üstü taparlığı (tarihteki yenilikleri ancak büyük fertlerin yaptığı), “pessimism” (yani insan tarihinde birinden daha farklı ve yüksek terakki [ilerleme] merhaleleri [aşama] olmadığı ve olamayacağı) telakkileri [anlayış] yalnız Bergson’da değil onunla alakası olan veya olmayan daha birçok kimse ve memleketlerde mevcut olduğunu biliyoruz (Berkes N., 1942a: 39).

Berkes’in ırkçılık-Turancılık konusunda pek çok makale yazdığı bilinmektedir.

Yazarın yukarıda analiz edilen üslubu, sözcük seçimleri ve dil bilgisi özellikleri bir bütün olarak ele alındığında benimsediği ırkçılık karşıtı ideoloji somut hale gelmektedir.

Yurt ve Dünya’nın 9. sayısında Behice Boran tarafından yazılan “İptidailik [ilkellik] ve Medenilik Meselesi” adlı makale de ırkçılık karşıtı temaya sahiptir. Yazar makalede ilkel ve medeni olarak sınıflandırılan toplumların genel kabul görmüş tanımlarına meydan okumakta ve insan doğasının son derece kötü olduğuna ve toplumsal yaşamı belirlediği iddialarına karşı çıkmaktadır. Yazarın bu halklar için kullandığı kimi sıfat ve sınıflandırma şemaları onun ayrımcı olmayan tutumuna ışık tutar:

...Diğer taraftan vahşi dediğimiz kavimlere ait biriken ilmi malumata bir göz atsak, onların hiç de zannettiğimiz gibi düşük bir ahlaki seviyede olmadıklarını, misafirperver, dostane muameleden anlayan ve sadakat gösteren, çok defa neşeli, yumuşak tabiatlı insanlar olduklarını görürüz (Boran, 1941b:147).

Yazar “iptidai” tabirini, vahşi, barbar, insani ve ahlaki vasıfları tekâmül etmemiş manasında kullanırız” (Boran, 1941b: 146) cümlesinde insan topluluklarının temel özelliklerinden birinin gelişme olduğunu vurgular. Bunun yanı sıra yazar insan topluluklarının biyolojik özelliklerinin toplumsal meselelerin analiz edilmesinde

kullanılmasına karşı çıkar. Buna paralel olarak insanın doğasının kötü olduğu ve toplumsal ve ahlaki sorunların kaynağında bu “değişmez” doğanın etkili olduğunu savunan kötümser bakış açısını şu sözleriyle eleştirir: “Bu tarzda düşünenler kısacası, cemiyet hadiselerini biyolojik sebeplerle, insanın tabiatıyla izaha kalkışıyorlar” (Boran, 1941b: 147).

Söz konusu dönemde toplumların özelliklerini genetik faktörler ile izah etmeye kalkışan ırkçı grupların karşısında Boran da *Yurt ve Dünya* kadrosu da bu tür fikirlerle yer almışlardır. Dolayısıyla “cemiyet hadiseleri, içtimai tekâmül, insan tabiatı, biyolojik sebepler” gibi deneyimsel değer taşıyan sözcük seçimlerinin ardında ideolojik sebepler mevcuttur.

Yazarın toplumsallık vurgusu makalede tekrar eden bir temadır. 40’lı yıllarda ırkçı çevrelerin üstün ırk iddialarıyla, sol ve sosyalist çevrelerin toplumsal gelişim kavramları arasında adeta ideolojik bir savaş vardır. Dahası sağ çevreler geçmişte bozulmamış ve ari ırkı bulacağını iddia ederken, sol çevreler gelişmenin ve ilerlemenin adresi olarak pozitif bilimleri göstermiştir. Esasında ırkçılık karşıtlığı farklı unsurları barındıran bir düşünce biçimidir. İçinde hem üstün ırk iddialarına ciddi bir karşı çıkış, geçmişe özlem duyanlar karşısında ileriye gitme arzusu, insan doğasının kötü ve zararlı olduğu iddiası karşısında ise sosyoloji ve psikoloji bilimlerine olan inanç mevcuttur. Sol ideoloji için hayli önemli olan bu inanç *Yurt ve Dünya*’daki pek çok yazıda olduğu gibi bu makalede de mevcuttur.

...Psikoloji ve sosyoloji ilimleri ilerledikçe “tab’ı beşer” [insan doğası] denilen nesnenin ne olduğu gittikçe şüpheyi düşüyor. Tab’ı beşere atfedilen birçok vasıfların hakikatte mevcut olmadığı, bilakis içtimai toplumsal menşeden olduğu anlaşılıyor. İkincisi bu görüş fatalizme [kadercilik] ve bedbinliğe [kötümserlik] götürüyor; onun için makbul bir görüş değildir. Maziye hasret ise bir “geriye gidiş” arzusudur; ilerlemeyi değil, gerilemeyi gaye edinmiştir (Boran, 1941b: 148-149).

Yazarın geçmişe dönme isteğini eleştirmesi, ilerici bir aydın olmasından kaynaklanır. Bunun yanı sıra sol ideolojiyi benimsemiş bir aydın olarak toplumsal meseleleri ele alma biçimi de ırkçılık karşıtı olduğunu bir kez daha gösterir. Zira ırkçılar

ırkların üstünlüğü ya da aşağılığı gibi dayanaksız argümanlar aracılığıyla toplumları analiz ederlerken, Boran gibi solcu aydınlar toplumsal bağlamı temel almışlardır.

Yazar makalede bilimsel olmayan fikir ve davranış biçimlerinin toplumsal yaşamda büyük yer tuttuğundan bahseder. Yazarın kullandığı “rasyonel prensipler, irrasyonel amiller [etken], inançlar, kanaatler” gibi kimi sözcük ve sözcük gruplarında onun bilime ve bilimselliğe olan inancını görürüz.

...İnsanın tabiatla olan münasebetine rasyonel prensipler ve vasıtalar hâkimdir; halbuki insanın insanla olan münasebetleri sahasında hala irrasyoneller amiller, vakıaların [olgu] ışığında verilmiş hükümler değil, inançlar, kanaatler, heyecanlar ve ilcalar [zorlama] rol oynar (Boran, 1941b: 153).

Yazar “...medeniyet ilerledikçe insanın tahrip etme kuvveti artıyor; daha büyük mikyasta [ölçek] daha şiddetle tahrip edebiliyorlar (Boran, 1941: 147)” cümlesinde medeniyetin beklendiği gibi daha iyi bir toplumsal yaşamı vadetmediğine işaret eder. Makalede ifadesel değer ve metafor kullanımına ise rastlanmamıştır.

Bu makalede gelişmiş ve ilkel toplumların toplumsal yaşamını kapsamlı bir biçimde analiz eden yazar öncelikle bu iki sınıflandırmanın hangi ölçütlere göre yapıldığını inceler. Ardından gelişme mefhumuna karşı olan gerici çevrelerin görüşlerini ve bunları neye dayandırdıklarını analiz eder. Her iki inceleme nesnesinde de yazar gerçek özne kullanımına başvurarak nedensellik ilişkilerini açıklığa kavuşturur. Örneğin yazar gelişmenin ve ilerlemenin toplumların ahlaki olarak da ilerlemelerini sağlamadığına ve hatta bu tür toplumların kimi zaman saldırgan politikalar izlediğine işaret eder. Gelişmiş olduğu iddia edilen medeni toplumlar yazara göre büyük çatışmalar içindedir. Söz konusu cümlelerde faillerin kimler olduğu açıkça ifade edilmiştir:

...Medeni cemiyetlerin senelerce yıkıcı ve yakıcı gayeler için hazırlandığına ve nihayet hazırladıklarını tatbik ederek şimdi birbirlerini tahrip etmeğe uğraştıklarına şahit oluyoruz (Boran, 1941b: 146).

Yazar toplumsal gelişmenin çok boyutlu ve çelişkili yapısından ötürü medeniyete ve getirdiği değerlere karşı çıkan çevreler olduğunu belirtmekte ve onların fikirlerini de açıkça tanıtmaktadır. Böylelikle ilerlemenin ve medeniyetin karşısında konumlanan çevreler gerçek özne kullanımı ile ortaya konmaktadır.

...İnsan cemiyetlerinin gösterdiği tenakus [azalma] ve tezatların karşısında düşünceye varan diğer bir kısım bilhassa medeniyetin düşmanı kesiliyorlar... Böyle düşünenler gayet tabiidir ki maziye hasret duyuyorlar (Boran, 1941b: 147).

Yazarın eleştirdiği bir diğer mesele ise toplumsal ilerlemenin kimi bilim insanlarınınca yok sayılmasıdır. Yazar bunu ifade ederken de gerçek özneye başvurur:

...İçtimai ilimler ilerledikçe, bilhassa daha iptidai kavimlere ait malumat biriktikçe, cemiyetlerin tekâmülü hakkındaki bu hükümler sarsıldı. Hatta bazı ilim adamları cemiyette bütün tekâmülü ret ve inkâr edecek kadar ileri gittiler; tekâmül yok, sadece “değişme” vardır, dediler (Boran, 1941b: 149).

Genelde etken yapıları tercih eden yazar nadiren de olsa edilgen yapılara başvurur, ancak bu tür cümlelerde failin kim / kimler olduğu bilgisi örtülü değildir. Örneğin aşağıdaki alıntıda ikinci cümle edilgen bir çatıya sahiptir ancak bir önceki cümleye bakılarak “inanılıyordu” fiilinin esasen sosyal bilimler dünyasındaki genel eğilimi yansıttığı anlaşılmaktadır.

...On dokuzuncu asır tefekküründe hâkim olan kanaat, cemiyetlerin zaruri bir tarzda tekâmül ettiği, her cemiyetin bu tekâmül safhalarını sırasıyla geçirdiği, terakkinin kendiliğinden hasıl olduğu hükmü idi. Tekâmül ve terakkinin cemiyetin her safhasında, her müessesesinde mevcut olduğuna, modern cemiyetlerin her bakımdan daha evvelki cemiyetlerden üstün olduğuna inanılıyordu (Boran, 1941b: 149).

Yazar toplumsal gelişme ve ilerleme mefhumunu incelerken bu konudaki çeşitli görüşleri irdeler ve bunları tüm yönleriyle ortaya koymayı hedefler. Yazar bu incelemeyi, toplumsal gelişmenin varlığını dahi inkâr edenlerden, bu gelişmenin nasıl yaşandığını toplumsal bir temelde analiz eden sosyal bilim çevrelerine kadar geniş bir yelpaze içinde yapar. Ayrıca yazar ilkel kabul edilen toplumların yanlış ölçütlerle değerlendirildiğini ve bunun bir çeşit önyargıdan kaynaklanabileceğini de savunur. Bu konuların etken yapılarla anlatılmış olması ise hayli anlamlıdır. Yazar bu seçimiyle hangi toplumsal çevrelerin ilerlemeden yana, hangilerinin ise medeniyetin karşısında yer aldığını açıklığa kavuşturur. Dahası ilkel ve medeni toplumlar sınıflandırmasına da antifaşist bir ideolojik konumdan meydan okur.

Metinde kimi konuların anlatımında olumsuz cümlelere başvurulduğu görülmektedir. Yazar toplumsal meselelerin insan doğasına dayanarak anlamlandırılması çabasını bilimsel olarak temelsiz bulmakta ve bu fikrini “bu görüş fatalizme ve bedbinliğe

götürüyor, onun için makbul bir görüş değildir” (Boran, 1941b: 149) cümlesiyle ifade etmektedir. Dahası gelişme ve ilerlemenin karşısında duran gerici çevrelere yönelttiği “Değişmeyi, yeni icat ve keşifleri durdurmak arzusuna gelince, o da müspet [olumlu], ileri bir zihniyet değildir (Boran, 1941b: 149)” cümlesi de bu anlamda yazarın ideolojik konumunu anlamlandırmamızı sağlar.

Aşağıdaki olumsuz cümlelerde ise yazarın makale boyunca bahsettiği toplumsal ilerlemenin kaçınılmazlığı olgusu bir kez daha vurgulanmıştır.

...Tabiata hâkim olma ve bu hâkimiyeti temin eden vasıtalar bahsinde, insan cemiyetlerinde büyük bir ilerleme olduğu şüphesizdir. Cemiyetlerin tekâmül ettiği görüşüne en muarız [karşı] olanlar bile bunu inkâr edemiyorlar. İnsanların tabiatlarında olan münasebetlerinde görülen tekâmül hakkında verilen hükümler sübjektif, itibari [öyle sayılan] hükümler değildir (Boran, 1941b: 150).

“Medeniden”, daha ahlaki, daha insani olmayı kastetmiyoruz: “iptidai” de bu manada, vahşi, zalim, ahlakça düşük demek değildir (Boran, 1941b: 151) cümlelerinde ise yazar gelişmiş ve ilkel toplumların sınıflandırılmasında başvuru ölçütlerin yanıltıcı olabileceğini belirtmektedir.

Yazarın ve dergi kadrosunun antifaşist ve antiemperyalist tutumunu “biz” zamirinin kullanıldığı “Emperyalizmi, müstemlekelerin [sömürge] vaziyetini haklı ve insani addetmiyoruz (Boran, 1941b: 146-147)” cümlesinde de görmek mümkündür.

Yazar toplumların ilkel ve gelişmiş olarak sınıflandırılmasında kimi önemli toplumsal konuların göz ardı edildiğini savunmaktadır, bunun gerekçelerinden yukarıda bahsedilmişti. Bir sosyal bilimci olarak Boran buna bir kez daha değinir ve buradaki “biz” zamiri ise ilerleme ve gelişme mefhumlarını toplumların vazgeçilmez bir özelliği olarak kavrayan sosyal bilimcilere gönderme yapar. Burada insan doğasını temel alan, her türlü insan davranışını ve toplumsal olayı buradan hareketle açıklamayı düstur edinmiş sözde bilim çevrelerine üstü kapalı bir gönderme mevcuttur:

...İşte ancak insan cemiyetlerinin tabiatla olan münasebetleri sahasında tekâmülden tereddütsüz bahsedebiliyoruz ve bu sahadaki tekâmüle dayanarak cemiyetleri “daha iptidai”, “daha medeni” olarak sıralayabiliriz (Boran, 1941b: 151).

Yazarın antifaşist ideolojik konumu sözcük ve sözcük grupları seçimleri ve kullandığı cümle yapıları incelendiğinde bir kez daha kendini göstermektedir. Yukarıda incelenen sözcüklerin deneyimsel ve ifadesel değerleri, başvurulmuş cümle yapıları, siz ve biz zamirlerinin kullanılma biçimi yazarın antifaşist ideolojik konumunu ortaya çıkarmaktadır.

Aynı temaya sahip bir başka makale ise *Yurt ve Dünya*'nın 13. sayısında yer alan ve Mediha Berkes'in yazdığı "Milletler Birbirini Nasıl Görüyor?" adlı yazıdır. Yazar bu makalede üstün ırk iddialarının kaynağı araştırmakta ve buna bilimsel temelde itirazlar geliştirmektedir. Burada yazarın sık sık "ırk prejüjesi" [önyargı], "din prejüjesi", "ırk ayrılığı" ve bu durumları nitелеmek için "yanlış hükümler", "yanlış fikirler" (Berkes M., 1942: 2-7) gibi sınıflandırma şemalarını kullandığı görülmektedir. Sınıflandırma şemaları yazarın temel olarak neye odaklandığını ve bu meseleyi hangi ideolojik konumdan kavradığını gösterir. Irk ayrımını toplumsal bir sorun olarak görmeyen bir kimse zaten bu ifadelerle başvurmayacak ve milletlerin birbiri hakkındaki ırkçı değerlendirmelerini yanlış hükümler olarak nitelendirmeyecektir.

Makaledeki sözcüklerin ifadesel değerlerine bakıldığında ise yazarın net bir antifaşist tutum içinde olduğu görülmektedir. Örneğin yazar kimi milletlere yapılan çeşitli atıfların toplumsal ve kültürel dinamiklerle değil, ırk temelinde açıklanmasının yanlış olduğunu şöyle izah eder:

...Bugün de ancak içtimai sebepler ve cemiyetin terbiye sistemiyle izah edilebilecek olan bazı hususları o kavimlerin ırkları ve kanlarıyla izah ederler: İngilizlerin soğuk kanlılığı, Yahudilerin para canlılığı, İtalyanların sanat severliği gibi... (Berkes M., 1942: 5).

Yazarın burada vurguyu toplumsal hususlara yapması, "içtimai" ve "cemiyet" sözcüklerine başvurması bulunduğu ideolojik konumdan kaynaklanır. Yazar bu tür konuların insan topluluklarının genetik özellikleriyle değil, içinde yaşadıkları toplumun farklı mekanizmaları ile açıklanabileceğini savunmaktadır. Bu tutum, 40'lı yıllarda sıklıkla başvurulmuş ırkın toplumsal yaşantıyı ve gelişmişliği belirlediği fikrine açık bir karşı çıkıştır.

Yazarın bir diğer vurgusu ise o dönemde çokça tartışılan saf ırk mefhumu üzerinedir. “...Yalnız şu kadarını söylemek isteriz ki dünya milletlerinden hiç birisi saf ırdan teşekkül etmiş değildir” (Berkes M., 1942: 3) cümlesinde yazarın saf ırk anlamına olumsuz bir anlam yüklemesi, onun olayları ırkçılık karşıtı bir bakış açısıyla değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Makalede cümlelerin çoğunda nedensellik ilişkileri belirgindir, öznenin ne / kim olduğu açıkça belirtilmiştir. Irk üstünlüğü iddialarının kimler tarafından öne sürüldüğünü aktaran yazar, bunu özneleri net bir şekilde belirterek yapmıştır. Örneğin makalede kimi kuzey milletlerinin ırkçı tutumu şöyle ifade edilmiştir:

...Zamanımızda dünyayı geniş ölçüde istila eden, kültür üstünlüğünü diğer dünya milletlerine geniş ölçüde kabul ettiren Avrupa ve Amerika’nın şimalinde [kuzey] yaşayan Nordik ırk, kendisini bütün dünya ırklarına üstün sayar (Berkes M., 1942: 3).

Yazar makalede Afro-Amerikan kökenli insanların zekâ bakımından yetersiz gösterilmeye çalışılmasını da eleştirmekte ve burada da gerçek özneyi kullanmaktadır:

...Hatta zenci ırkının beyaz ırka nazaran aşağılığını ispat etmek için uzun zaman uğraşan Amerikan antropologlarının vardığı netice inkâr edilemez bir şekilde zenci ırkının kabiliyet ve zekâ bakımından aşağı olmadığı merhalesindedir (Berkes M., 1942: 3).

Yazar ırk üstünlüğü iddialarında bulunanların hangi milletler olduğunu ifade etmiş ve burada da etken çatıları kullanmıştır:

...Hiç şüphe yok ki milletlerin en bariz vasıflarından biri de kendilerini dünyanın merkezi saymak hususiyetidir. Eski zamanlarda Mısırlılar, Yunanlılar hemen diğer bütün kavimler kendi haricindekilerden Barbarlar diye bahseder, insanlık vasıflarından mahrum saydıkları düşmanları harpte ellerine geçtiği zaman onlara her türlü zulmü reva görürlerdi (Berkes M., 1942: 2).

Metnin içinde edilgen çatılara da rastlanmaktadır. Ancak bu durum failin / öznenin gizlenmesi amacı taşımaz. Cümlelere ilk bakışta dahi öznelerin kim olduğuna dair çıkarsamalar yapılabilmektedir. Örneğin “... Semitik ırklardan gelmesi lazım olan İsa ve Meryem Avrupa ressamaları ve halkı tarafından daima sarı saçlı ve mavi gözlü olarak tahayyül edilmiştir” (Berkes M., 1942: 3-4) cümlesinde çatı edilgen olmakla birlikte, özne cümle içinde verilmektedir.

Makalede yazarın ırkçı düşüncesinin hiçbir bilimsel temele oturmadığını açıklamak için kullandığı bazı olumsuz cümleler mevcuttur. Bu cümlelerde ırk ayrımının farklı açılara gönderme yapılmaktadır, ancak bunların ortak noktası yazarın antifaşist tutumunu söyleme yerleştirmesinin bir aracı olmalarıdır:

...Büyük dinlerin yayılışından sonra da din prejüjeleri aldı yürüdü. Bu dinlerin her birinde kabul edilen ahlak telakkileri birbirine uymuyordu (Berkes M., 1942: 2).

...İrk prejüjesi tarihin hiçbir safhasında zamanımızdaki kadar keskinleşmemiştir, dersek yanılmış olmayız (Berkes M., 1942: 3).

...Bir cemiyetin münevverleri [aydın] dahi diğer bir kavim hakkında hüküm verirken umumiyetle ilmi tetkikler ve şahsi araştırmalarla bu hükmeye⁷⁹ varamazlar (Berkes M., 1942: 5).

Yazar ırkçılık karşıtı görüşlerini belirtirken “biz” zamirine sık sık başvurmuştur. Bu zamir bu konu üzerine özellikle eğilen ve bunun hakkında sık sık makale yayınlayan dergi kadrosuna gönderme yapmaktadır. Örneğin ırkçılığın o dönemde yükselişe geçmesinden dolayı ciddi kaygılar yaşayan yazar “...İrk prejüjesi tarihin hiçbir safhasında zamanımızdaki kadar keskinleşmemiştir, dersek yanılmış olmayız” (Berkes M., 1942: 3) ve “... Prejüjelerin meydana gelmesi için daha birçok sebepler vardır. Bunlardan birisini de iktisadi rekabetler olarak gösterebiliriz” (Berkes M., 1942: 5) cümlelerinde biz zamirini kendisinin de dahil olduğu *Yurt ve Dünya* kadrosu için kullanmaktadır. Bu da derginin yazarlarının yaygınlaşan bu düşünce akımını, nasıl bir ideolojik konumdan anlamlandırdıklarını gösterir.

İrkçılık karşıtı temayı barındıran bir diğer makale *Yurt ve Dünya*’nın 18. sayısında Adnan Cemgil’in yazdığı “Bir Teklif” isimli eleştirel yazıdır. Sözcük bilgisi bakımından incelendiğinde makalede ideolojik olarak birbiriyle ilişkili pek çok kelimeye rastlanmaktadır. Yazının konusu *Ülkü* dergisinde yazan Mehmet Emin Erişirgil’in Almanya’daki gençlik teşkilatı Arbeits-Dients’in bir benzerinin Türkiye’de kurulmasını

⁷⁹ Yazar “...Bugün de ancak içtimai sebepler ve cemiyetin terbiye sistemiyle izah edilebilecek olan bazı hususları o kavimlerin ırkları ve kanlarıyla izah ederler: İngilizlerin soğuk kanlılığı, Yahudilerin para canlılığı, İtalyanların sanat severliği gibi...” (Berkes, 1942: 5) cümlesine atıfta bulunuyor.

teklif etmesi üzerine Cemgil'in buna verdiği cevaptır. Cemgil bu uygulamaya faşizmin bir çeşit uzantısı olduğu için şiddetle karşı çıkmakta ve bu teklifi “muhayyel plan”, “tatlı hayal” ve “tek cepheli bir görüş”, bu teşkilatı ise “muayyen [belirli, bilinen] bir rejimin mekanizması” (Cemgil, 1942a: 213) olarak nitelendirmektedir. Bu sözcük grupları ifadesel değere örnektir. Yazara göre bu plan rasyonel olmaktan uzaktır ve daha önemlisi faşizan bir uygulamadır.

Cemgil “...Berlin’e gezinti için giden talebesinin, döndükleri zaman kendisine heyecanla bahsettikleri nasyonal sosyalizmin Arbeits-Dients teşkilatı” ifadesiyle bu teşkilatın doğrudan faşist rejime ait olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hem bu ifadede hem de “... bu fikri büyük bir heyecanla ortaya atan muharrir” sözcük grubuyla, bu fikir karşısında Erişirgil ve öğrencilerinin heyecana kapılması da eleştirilmektedir. Cemgil, Erişirgil’in bu teklifi çok istekli karşılamasından rahatsızlık duymaktadır, zira bu planın arka planında faşist bir anlayış vardır. Cemgil’in vurguladığı kelimeler yazarın ideolojik olarak neye karşı durduğuna yönelik ipuçları sunmaktadır. Metnin içinde geçen ve deneyimsel değere örnek olan “hayal” ve “muhayyel” sözcükleri ise planın uygulanabilir olmadığına dair yapılan bir uyarı niteliğindedir:

...Bu mevzu üzerinde daha evvel de neşriyatta bulunduğunu hatırlatan muharrir “bir idare amirinin” bir köy hakkında kendisine anlattığı bir hadiseden ilham alarak zihninde canlanan bir hayali anlatıyor. Bu muhayyel plana göre, yüksek öğretim gençleri için hususi istidatta [yetenek] “önderler” yetiştirilecek, bunlara “bazı yabancı memleketlerin gençlik teşkilatı ve oralarda kurulan iş kamplarının idare tarzı” öğretilecektir (Cemgil, 1942a: 213).

Dil bilgisi özelliklerinin ilişkisel değerleri incelenirken özne ve çatı türleri analiz edilmiştir. Metin içinde hem etken hem de edilgen cümle yapılarına rastlanmıştır. Ancak edilgen cümlelerde öznenin verilmemesi neden sonuç ilişkilerinde bir belirsizliğe işaret etmez ya da failin gizlenmesi amacı taşımaz. Etken cümlelerde ise daha çok söz konusu teklifi yapan kişinin düşünceleri ve tutumları incelenmiştir. Örneğin Erişirgil’in teklifinin faşist bir istek barındırdığını ima eden şu cümlede gerçek özne kullanılmıştır: “Yoksa muharrir -tahtında müstetir [örtülü, gizlenen] olarak bütün mekanizmayı yani bu

teşkilatın bağlı olduğu rejimi de kabul ettirmek mi istiyor?” (Cemgil, 1942a: 213). Başka bir cümlede ise bu fikrin ancak bir hayal olabileceği belirtilmiş ve yine gerçek özne kullanılmıştır: “Yalnız bu çeşit hayallere dalanların ilki Bay Mehmet Emin Erişirgil olmasa gerek” (Cemgil, 1942a: 213). Öte yandan metin boyunca yalnızca bir tane edilgen cümleye rastlanmıştır ve bu daha ziyade söz konusu teklifin nasıl hayata geçirileceğine dair bilgi vermektedir. Burada önemli olan bu planı kimin ya da neyin uygulayacağı değil, planın içeriğinin ne olduğudur.

...Bu muhayyel plana göre, yüksek öğretim gençleri için hususi istidatta “önderler” yetiştirilecek, bunlara “bazı yabancı memleketlerin gençlik teşkilatı ve oralarda kurulan iş kamplarının idare tarzı” öğretilecektir (Cemgil, 1942a: 213).

Yukarıda da görüldüğü üzere metnin genelinde gerçek özneler kullanılmış ve faşist ideolojiye öykünen ve bunun çeşitli uygulamalarını ülkede görmek isteyen kişilere dair bilgiler etken cümlelerle verilmiştir. Yazarın faşizme adeta gizli bir hayranlık duyan Erişirgil’i ve fikirlerini açıkça tanıtmayı ideolojik olarak biçimlenmiş bir tercihtir.

Metindeki olumsuz cümleler de yazarın ırkçılık karşıtı ideolojik pozisyonuna işaret etmektedir. Bu olumsuz cümleler aracılığıyla söz konusu teklifin rasyonaliteden uzak olması sebebiyle ırkçı çevrelere gönderme yapılmaktadır. Aşağıdaki cümleler olumlu ifadelerle dönüştürüldüğünde anlam bu denli güçlü olmayacaktır.

...Bu takdirde Cumhuriyet Halk Partisi’nin mebusunun, *Ülkü* mecmuasında Türk demokrasisinin ana prensipleriyle taban tabana zıt prensipler telkin etmiş olmasına şaşırıp kalmamak mümkün olmaz (Cemgil, 1942a: 213).

...Biz, yüksek tahsil gençlerini ellerine kazma kürek vererek bir “köyün civarına” göndermekten maksat ne olacağını bir türlü anlayamadık (Cemgil, 1942a: 213).

Cümlelerde sen / siz ve biz zamirlerinin kullanımı da ideolojik ayrışmalara ve dolayısıyla belirli fikirlerin temsiline işaret eder. Yukarıda yer alan ikinci alıntıdaki biz zamiri antifaşist tutumuyla tanınan dergi kadrosuna gönderme yapmaktadır. Yazıda zaman zaman biz ve siz zamirlerinin karşı kutuplarda yer alan gruplara gönderme yapma amaçlı kullanıldığı da olmuştur:

...Merak ettiğimiz bir nokta da şu: bu fikri büyük bir heyecanla ortaya atan muharrir acaba böyle bir gençlik kampının başında olarak bir “köy civarına” gider mi? Bu suali fazla buluyorsunuz ve şüphesiz önder yetiştirmek isteyen insanın, gençlere örnek

olacağına ve onunla toprak üstünde yatıp, kazma kürek sallayacağına inanıyorsunuz değil mi? (Cemgil, 1942a: 213).

Bu cümlelerde yer alan hem siz hem de biz zamiri ideolojik anlamlar taşımaktadır. Merak içinde bulunduğu belirtilen kişiler yine derginin kadrosudur, ancak siz şeklinde hitap edilen kişiler veya gruplar bu konuda dergi kadrosuyla aynı fikri taşımayan yazarlar, aydınlar veya diğer dergilerin okuyucuları olabilir. Nihayetinde buradaki iki farklı zamir ideolojik olarak farklılaşmış kesim veya çevrelere gönderme yapmaktadır.

Makalede söz konusu faşist teşkilat fikrinin uygulanabilir olmaktan uzak olduğu çeşitli sözcükler ve cümle yapılarıyla sık sık vurgulanmıştır. Cemgil, faşist düşünceye hizmet edecek böyle bir uygulamanın neden anlamsız ve geçersiz olduğunu detaylarıyla açıklamıştır. Sonuç olarak yazarın üslubu, tercih edilen sözcük grupları ve dil bilgisi özellikleri bir arada düşünüldüğünde yazarın antifaşist kimliği net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Adnan Cemgil'in *Yurt ve Dünya*'nın 21. sayısında yer alan "Bir Hekimin Hataları" isimli makalesi de benzer biçimde ırkçılık karşıtı söylemiyle öne çıkmaktadır. Bu makalede Cemgil, bir tıp doktoru olan Hasan Ferit Cansever'in *Türk Yurdu* dergisinde yayınlanan ve milliyetçilik ve insaniyetçilik tanımlarına odaklanan bir yazısını eleştirmektedir. Yazar, Cansever'in milliyetçilik tanımına neden karşı olduğunu, bu tanımın neden hatalarla dolu olduğunu gösterme gayesi taşımaktadır.

Cansever'in milliyetçilik ve insaniyetçiliğin ne olduğunu tanımlamaya çalıştığı bu makalesinde çeşitli yanlışlar olduğunu ifade eden Cemgil, bunları düzeltmenin bir tür "münevverlik [aydın] vazifesi" (Cemgil, 1942b: 222) olduğunun altını çizer. Bu deneyimsel değer kendini topluma karşı sorumlu hisseden bir aydının fikir dünyasına ve ideolojik konumuna ışıktır.

Yazarın makalede karşı çıktığı ana fikirlerden biri ırksal özelliklerin toplumları sınıflandırmak için kullanılmasıdır. Bu itiraz ve dayanakları aşağıdaki cümlelerde görülmektedir:

...Demek istiyoruz ki renk ve şekil farkı asla “içtimai zümreleri” birbirinden ayıran bir faktör değildir. Bunlar sadece biyolojik değeri olan uzvi [organik] vasıflardır. Bu vasıfların farklılığı ne kadar “içtimai zümreleri” birbirinden ayırmakta amil değilse, benzerliklerinin de birleştirmekte ve benzetmekte zerrece rolleri yoktur (Cemgil, 1942b: 224).

...Renk ve şekil farkının” sosyal ayrılığı meydana getireceğini iddia etmek bir “milliyetçi” ve “milliyetçilik” kılavuzu için bindiği dalı kesmektir (Cemgil, 1942b: 225).

Bu cümleler yalnızca Cansever’in ırkçı ve ayrımcı iddialarına bir cevap değil, aynı zamanda 40’lı yıllarda entelektüel hayatta yer almış “bilimsel” argümanlara açık bir tepkidir. Zira söz konusu dönemde ırkçı çevreler, toplumların biyolojik özellikleri üzerinden sosyolojik analizler yapmaya girişmişlerdir. *Yurt ve Dünya* gibi dönemin ilerici grupları da bu iddialara açıkça meydan okumuşlardır. Alıntıda yer alan “uzvi vasıflar”, “biyolojik değer” gibi sözcüklerin kullanılış biçimi de yazarın ırkçılık karşıtı bakış açısını somutlaştırır. Zira Cemgil bunların yalnızca insan vücuduna ait kimi organik özellikler olduğunu belirtmekte ve toplumsal ilerleme ve değişim gibi mefhumlarla bu vasıflar arasında herhangi bir ilişki kurmamaktadır. Dahası yazar, Cansever’i milliyetçilik konusunda bir “kılavuz” olarak değerlendirirken bu metafor aracılığıyla milliyetçilere yol gösterdiği iddiasında bulunan Cansever’in esasında bu görevi yerine getirmediğini ima etmektedir.

Yazarın bir doktor olan ve milliyetçilik konusunda temelsiz iddialar ortaya atan Cansever’i tanımlarken kullandığı ifadesel değer taşıyan sözcükler, onun ideolojik konumunun anlaşılmasını sağladığı için önemlidir. Yazar, öncelikle Cansever’in kendi uzmanlık alanı dışına çıkıp asılsız iddialarda bulunduğunu ifade eder:

...Benim ortaya koymaya çalışacağım hatalar, kendi ihtisas sınırlarının dışına çıkıp, kâh bir ilim adamı, kâh bir peygamber edası takınarak milliyetçilik vaazları veren bir doktorun fikirlerindeki sakatlıklar, bilgisindeki çarpıklıklardır (Cemgil, 1942b: 221).

Yazar, Cansever’in milliyetçilik tanımının son derece anlaşılmaz olduğunu ifade ederken de ifadesel değerlere başvurur. Bunları “ipe sapa gelmez” (Cemgil, 1942b: 227) birtakım sözler olarak değerlendirir:

...Siz de yukarıdaki tarifi okuduktan sonra bir şey anlamadınız ve bir iki kere daha okumak lüzumunu duydunuz herhalde. Eğer yine anlamadıysanız, isterseniz, bu sözlerin ilimle alakası olmadığını, onların akla, mantığa hitap etmediğini, anlamak değil inanmak

gerektiğini düşünerek teselli bulabilirsiniz! Ben böyle bir teselliye başvurmayacağım. Bunların ipe sapa gelmez lakırdılar olduğunu söyleyeceğim (Cemgil, 1942b: 227).

Daha sonra Cemgil, Cansever'in fikirlerini niteleyen sözcük gruplarında bunların tutarsız, bilimsellikten uzak, akıl dışı iddialar olduğunu ifade eder. Sözcük seçimleri yazarların dünyayı, gerçekleri ve olguları nasıl algıladığıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bilimin yol göstericiliğine inanan ve ırk ayrımının toplumsal hayatta ne denli yıkıcı etkiler yarattığının farkında olan Cemgil'in özellikle bu tür sözcüklere başvurması anlamlıdır. Yazar Cansever'in makalesindeki argümanları değerlendirirken bunlardan rasyonaliteden son derece uzak olduğunu şu cümlelerle özetler:

...Yeni çıkmaya başlayan “*Türk Yurdu*” mecmuasının 1-2 inci sayılarında B. Dr. Hasan Ferit Cansever'in “Milliyetçilik ve insaniyetçilik” adlı makalelerini okuduktan sonra, en birbirini tutmayan hükümlere, en akla sığmayan mukayeselere ilim süsü verilerek, “efkâr-ı umumiyeye” [kamuoyu] yutturulmak istenmesi karşısında hayret ve isyan hissi duymamak mümkün olmuyor (Cemgil, 1942b: 221).

...Muharririn alabildiğine uzayan, insan boğacak kadar sıkıntılı, her türlü fikir vahdetinden [birlik] mahrum yazısını hulasa [özet] edebilmek, benim için, mümkün değil (Cemgil, 1942b: 221).

...Muharririn parlak! fikirlerinden biri daha: “Din, dil, an'nane, tarihi ve iktisadi sebepler yaşama ve geçinme tarzları da ayrı ayrı içtimai (?) milliyetlerin meydana gelmesine mühim birer amildirler”. Bu cümledeki “içtimai milliyet” uydurmasının manası nedir? Acaba sayın yazara göre bir de “gayri içtimai milliyet” mi vardır? (Cemgil, 1942b: 226).

Yukarıda yer alan ilk iki alıntıda olumsuz cümle yapısına başvurulması yazarın ırkçı fikirlere hangi açıdan yaklaştığını göstermektedir. Olumsuz yapılar bir yazarın gerçekliği veya bir olguyu nasıl değerlendirdiğini gösterir. Dolayısıyla bu tercihlerin arka planında ideolojik sebepler mevcuttur.

Yazar, Cansever'in milliyetçilik ve insaniyetçilik konusunda eleştirdiği meseleleri ele alırken gerçek özne kullanmaktadır. İncelenen diğer pek çok makalede olduğu gibi burada da özne ve eylem arasındaki ilişki şeffaf bir biçimde serimlenmiş, nedensellik ilişkileri açıkça sunulmuştur. Gerçek özne kullanımına paralel olarak yazar sık sık etken cümle yapıları kullanmıştır. Metin içinde yalnızca birkaç cümlede edilgen çatı kullanılmıştır. Bunlar da yazarın tarih ve sosyoloji bilimleri arasındaki farkları ve millet teriminin sosyolojide nasıl kullanıldığını açıklamak için kullandığı bazı cümlelerdir. İrkçilik karşıtı pek çok yazıda olduğu gibi öznelerin açıkça belirtilmesi ve etken yapıların

kullanılması anlamlıdır, zira *Yurt ve Dünya* kadrosu benimsedikleri bu üslupla hem neye karşı olduklarını ve neyi eleştirdiklerini açıkça ifade etmiş, hem de bu tür düşünce akımlarının toplumsal ve entelektüel hayatta yarattığı etkileri görünür hale getirmiştir.

Cemgil'in kimi tespitlerinde deneyimsel değerleri ve metaforları bir arada görmek mümkündür. Milliyetçilik ve insaniyetçilik arasındaki sınırları çizmeyi ve bu konudaki yanlışları düzeltmeyi hedeflediğini belirten Cansever'in iddialarına Cemgil şöyle cevap verir:

...İşte yazıcı, bu “yanlış kanaatleri” düzeltmeyi, yolunu sapıtanlara doğru yolu göstermeyi vazife ediniyor. Lakin bu “kılavuz” rolünü o kadar kötü oynuyor ve öyle hatalar yapıyor ki biz de bunları belirtmeyi bir “münevverlik vazifesi” sayıyoruz ve şunu göstermek istiyoruz ki bu memleketin fikir hayatı, her aklına esenin her türlü otokritiği elden bırakarak cirit oynatacağı bir meydan değildir (Cemgil, 1942b: 222).

Burada “yanlış kanaatler” ifadesi yazarın deneyimlerine ve inançlarına dayanan ve içinde deneyimsel ifadeyi barındıran bir sınıflandırma şeması işlevi görür, Dahası “kılavuz” metaforunun kullanımında da Cansever'in iddia ettiği gibi birtakım kişilere veya gruplara doğru yolu göstermediği anlamı mevcuttur. Bunların yanı sıra “münevverlik vazifesi” sınıflandırma şeması ise yazarın bir aydın olarak kendisine biçtiği toplumsal rolü göstermekte ve dolayısıyla sol ideolojinin değerlerinden olan aydının toplumla olan ilişkisine dair ipuçları vermektedir. Ayrıca yazar bir tür aydın sorumluluğunu kendilerinde gördüklerini belirtirken “biz” zamirini kullanmakta ve dergi kadrosuna gönderme yapmaktadır. Burada da yazar *Yurt ve Dünya* yazarlarının hepsinin ırkçılık karşısında konumlandığını bir kez daha hatırlatmış olur. Son olarak ülkenin fikir hayatının bir meydana benzetildiği metafor aracılığıyla yazar, “düşünürlerin” temelsiz ve bilim dışı iddialarla bu alanı işgal etmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

40'lı yıllarda yükselişe geçen ırkçı akım düşünce dünyasında çokça polemik yaratmış, *Yurt ve Dünya* gibi sol yayın çizgisine sahip olan dergilere büyük tepkiler göstermiştir. Bunu bizzat deneyimleyenlerden biri olan Cemgil de millet tanımını yaparken dahi ırkçıların saldırganca bir tavır takınmalarına engel olmak için bir tür önlem alır. Bu durum yine yazarın antifaşist tutumuna açık bir örnek teşkil eder:

...Dünya yüzünde -sosyolojik manasıyla milletler- ancak yeni zamanlarda doğmuştur. Bu ders kitaplarında bile yazılan bir gerçektir. (Bu düşünce, “vay efendim, Türk milletinin tarih öncesinden beri var olduğunu inkâr mı ediyorsun”? diye şahlanabilecek demagoglar için bir fırsat değildir. Böyle bir fırsatı istismara yeltenebileceklerin ağzını şimdiden tıkamış olmak içim “millet” teriminin sosyolojide muayyen bir cemiyet tipini anlattığını ve bu tipin de garpte feodalitenin yıkılışından sonra, bizde de İstiklal savaşından sonra kurulmuş olduğunu anlatmak isterim.) (Cemgil, 1942b: 222-223).

Yazar, Cansever’in hem yazı üslubunu hem de yazısının içeriğini değerlendirirken kendisini onun karşısında konumlandırmaktadır. Fikirlerini açıklarken sıklıkla ben zamirine başvurur. “Ben” zahirinin kullanımı yazarın kendi içinde bulunduğu ideolojik konum ve çevreye dair fikir verir. Zira burada karşı çıkılan fikirler halihazırda dergi kadrosunun da toplumsal ve entelektüel yaşantılarında mücadele ettikleri düşünce akımlarıdır.

...Size yanlış teşhis koyan, verdiği ilacın dozunu fazla kaçırarak hastasını öldüren bir hekimden bahsedecek değilim (Cemgil, 1942b: 221).

...Burada okuyucularıma derli toplu bir tezin tenkidini vermek isterdim (Cemgil, 1942b: 221).

...Ben onun düşüncesindeki bozukluğu, bilgisindeki koflukları belirtmek için yalnız birkaç cümlesini almak zorundayım (Cemgil, 1942b: 221).

...Dinin milleti yapan unsurlardan biri olmadığı bugün artık o kadar bilinen bir şey ki, üzerinde durmaya utanırım (Cemgil, 1942b: 226).

Yazar, kendi milliyetçilik anlayışını ise 40’lı yıllarda yaygın olan ve yerel değerlere saplanıp kalmış, ırkçılık yapmaktan çekinmeyen anlayışın tam karşısına koyar ve milliyetçiliğin evrensel bir yönü olması gerektiğini vurgular:

...Bugün millî kültür davamızın en büyük amaçlarından biri gençliğe millî benlik duygusunun yanında “insani kültürü” de vermek değil midir? Türk çocuklarının Sinan’ı, Kâtip Çelebi’yi, İbn-i Sina’yı tanıdıkları kadar Michel Ange’ı, Beethoven’ı ve Pasteur’ü de tanımalarını istemiyor muyuz? (Cemgil, 1942b: 230).

Yazının tamamında yer alan ırkçılık karşıtı sözcükler ve bunların ifadesel ve deneyimsel değerleri, ırkçı çevrelerin iç yüzlerinin açıklandığı etken cümle yapıları gibi özellikler bir arada değerlendirildiğinde yazarın zaten bilinen ırkçılık karşıtı konumu bir kez daha ortaya çıkar. Yazar söz konusu sözcük seçimleri ve dil bilimsel yapılarla benimsediği ideolojiyi söylemin içine yerleştirmiştir. Sonuç olarak yazar bu tür eleştirel yazılarıyla sık sık vurguladığı “münevverlik görevini” yerine getirmiş olmaktadır.

Cemgil, *Yurt ve Dünya* dergisinde pek çok ırkçılık karşıtı yazı yayınlamıştır. Bunlardan öne çıkan bir diğer makale ise derginin 22-23. sayısında yer alan “Olduğu Gibi: İç Yüzleri” adlı kısa makaledir. Yazı temel olarak o dönemde yayınlanan ırkçı dergilerden *Gökbörü*, *Çınaraltı* ve *Bozkurt*’un kendi aralarında yaşadıkları uzlaşmazlıklara ve çatışmalara odaklanmaktadır.

Yazının içinde ifadesel değerlerin ve metaforların birlikte kullanıldığı görülmektedir. Yazar ırkçı propaganda yapan dergilerin istikrarlı bir yayın hayatına sahip olamadığını, bunların her birinin son derece agresif ve ırkçı yazılar yayınladığını aktarır:

...Yurdumuzda zaman zaman “Kan! Irk” diye gürültüler kopararak batıp çıkan dergilerden birinin daha mantar gibi bittiğini görüyoruz. Çok geçmeden kendinden öncekilerin akıbetine uğrayacağına şüphe olmayan bu dergi Gök-Börü gibi garip bir ad taşımaktadır. Her sayfasından boğucu bir kan kokusu tüten bu derginin ilk sayısında “Hesap veriyoruz!” başlığını taşıyan bir yazı var (Cemgil, 1942c: 394).

Yazarın dergileri “boğucu bir kan kokusu, kan, ırk diye gürültüler koparan” gibi sözcük gruplarıyla tanımlaması dergilerin yoğun bir ırkçılık içerdiğine işaret eder. Dergilerin pek çok yerde kolayca yetişen mantarlara benzetilmesi ise güçlü bir metafor kullanıma örnektir. Ayrıca yazar söz konusu yazıyı bir tür “günah çıkartma” işlemine benzetir ve şöyle der:

...Adeta bir nevi günah çıkartmaya benzeyen bu satırlardan öğreniyoruz ki hepsi de ayrı ayrı kendilerini koyu Türkçü, büyük Türkiyeci ve daha bilmem neci olarak satan, her fırsatta “halisüddem” [safkan] olduklarını ilan eden adamlar (Nihal Adsız, Çınaraltıcılar= O.Seyfi + Y. Ziya + B. Erkilet + Pr. H. Namık Orkun + Peyami Safa... şürekası) jurnalci, iftiracı, dedikoducu kimselermiş (Cemgil, 1942c: 395)

Burada dikkat çeken bir diğer şey ise yazarın kendilerini koyu Türkçü olarak tanımlayan grup ve çevreleri “daha bilmem neci” sözcükleriyle nitelendirmesidir. Yazar kendilerinin safkan Türk olduklarını ifade eden bu tür grupların anıldıkları isimlerin ırkçı çağrışımlarına işaret etmekte ve hatta bu çeşitli adlandırmaları gülünç bulduğunu ima etmektedir.

Hayli kısa bir makale olmasına rağmen Cemgil’in anlamlı sözcük seçimleri, yazarın ideolojik olarak neyin karşısında durduğu, neleri hangi sebeplerle eleştirdiği gibi

konulara açıklık getirir. Sonuç olarak bu makale aracılığıyla bir kez daha yazarın ırkçılık karşıtlığı somutlaşmıştır.

Yurt ve Dünya dergisinin en güçlü ve en yoğun işlenen temasının ırkçılık karşıtlığı olduğundan ve buna karşı iki farklı mücadele yürütüldüğünden yukarıda bahsedilmişti. Yazarlar kimi zaman polemikçi bir üslup tercih ederken kimi zaman antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlere dayanarak ırkçılığı bilimsel bir temelde eleştirmişlerdir. Niyazi Berkes'in derginin 24. sayısında yer alan "Günün Terimleri: Irk ve Irkçılık" adlı yazısı daha bilimsel bir temele oturan, akademik bir üsluba sahip ve okuyucuyu bilgilendirmeyi hedefleyen bir yazıdır. Berkes, bu terimlerin 40'lı yıllarda ırkçı propagandaya alet edildiğini ve ırkın yalnızca biyolojik bir özellik olup toplumsal gelişim ve kültürel ilerleme gibi kavramları açıklayamayacağını anlatır. Yazar henüz makalenin başında da bu terimin manipülatif bir biçimde kullanıldığını, esasen faşizm propagandası yapan dergilerde kullanıldığını aktarır ve bu düşünce akımlarının yabancı kaynaklı olduğunun altını çizer:

...Bugün birçok demagogların elinde gelişigüzel kullanılan ve daima siyasi maksatlara alet edilen mefhumlardan biri de ırk mefhumudur. Bizim kültürümüze tamamıyla yabancı olan ırk fikri ve ırkçılık son yıllarda yurdumuzda çeşit çeşit adlarla batıp çıkan, fikirlerini yabancı memleketlerden alan, bize yabancı siyasi rejimleri aksettiren ırkçı neşriyatta propaganda edilmektedir (Berkes N., 1942b: 438).

Yazarın söz konusu ırkçı dergileri "çeşit çeşit adlarla batıp çıkan, fikirlerini yabancı memleketlerden alan, bize yabancı siyasi rejimleri aksettiren" (Berkes N., 1942b: 438) sözcük gruplarıyla nitelemesi anlamlıdır, zira bu ifadesel değerlerle bu dergilerin hem istikrarsız bir yayın hayatına sahip olduğu vurgulanmakta, hem de fikirlerinin başka ülkelerden devşirildiği ifade edilmektedir. Yazar bu düşünce akımının kaynağına değinirken bunun yabancı kaynaklı olmasına değil, faşizmin uzantısı olmasına karşı çıkmaktadır. Bu sınıflandırma şemaları bir kez daha yazarın ırkçılık karşıtı olduğuna işaret etmektedir.

Ayrıca yazar makale boyunca ırkın biyolojik bir özellikten başka bir şey olmadığını, toplumların gelişmişlik düzeyinin ve medeniyetin ortaya çıkmasının bununla

bir bağlantısı olmadığını antropolojik bir temelde açıklar. Bu yaklaşımı yazarın “ırk mefhumu tamamıyla biyolojik ve istatistiki bir mefhumdur” (Berkes N.,1942b: 440) cümlesinde de görmek mümkündür. 40’lı yıllarda bu gerçek çoktan keşfedilmiş olsa da yazar makalenin başında bahsettiği ırkçı demagoglara bunu bir kez daha hatırlatmaya çabalamaktadır.

Yazar ırkların nasıl ortaya çıktığını incelerken “medeniyet bağı, ırk bağı, sosyal tekâmül” gibi sınıflandırma şemalarını bilimsel bir temelde kullanır. Burada da benzer şekilde yazarın ırk kavramını yalnızca biyolojik bir özellik olarak kavradığı, ona başka hiçbir anlam atfetmediği görülmektedir. Bu bakış açısı hayli önemlidir, zira söz konusu dönemde ırkçıların karşısında yer alan solcu aydınlar bu söyleme sıklıkla başvurmuşlardır.

...İrklar insan zümrelerinin uzun müddet ayrı ayrı yerlerde, birbirinden ayrı ve kapanık yaşamaları sonucunda meydana gelmiştir. Sosyal tekâmül ile beraber karışmalar da çoğalmış, insanlar arasında ırk vasıfları bakımından çeşitlenmeler artmış, medeniyet doğmuş, insanları birbirine cemiyet halinde bağlayan kan bağı yerine medeniyet bağı geçmiştir (Berkes N., 1942b: 439).

Berkes, ırk ve medeniyet arasında söz konusu dönemde pek çok ırkçı çevrenin kurmaya çalıştığı bağı kesin bir dille reddeder. Ona göre medeniyetin ortaya çıkıp gelişmesinde ırkın hiçbir rolü olamaz. Yazar medeniyetlerin ortaya çıkmasında “temaslar, tanışmalar ve karşılaşmaların” (Berkes N., 1942b: 441) rolüne vurgu yapar.

...O halde cemiyetler arasında gördüğümüz medeniyet seviyelerindeki farklar neden ileri geliyor? Medeniyet seviyesinde ilerilik veya gerilik ölçüsü olan teknik, ilim, sanat, dil, edebiyat, hülasa bütün kültür ne kan, ne boy, ne burun, ne göz, ne saç ne de kafa biçimiyle ilgili değildir. Bir kavim, irki yapısı değişmeden, tarihinin bir devrinde geri iken diğer bir devrinde yükselebilir; aynı ırk yapıda olan iki milletten biri geri, diğeri çok ileri olabilir. Irk vasıfları insanların gerek mekân itibariyle gerek kültür bakımından kendi içine kapanık, başka cemiyetlerden ayrı, mücerret yaşamasının neticesinde zamanla teşekkül eder. Halbuki kültür veya medeniyet gerek coğrafya bakımından gerek sosyal bakımdan temasların, tanışmaların, karşılaşmaların ve karışmaların mahsulü olmuştur (Berkes N., 1942b: 441).

Yazar 19. yüzyılda Avrupa’da kimi yazar ve politikacıların üstün ve aşağı ırk iddialarında bulunmasının arkasındaki sebebi şöyle açıklar:

...Bunlar halkı kandırma, büyük istila planlarını, başka milletler boyunduruk altına almak siyasetlerini haklı, meşru, hatta zaruri imiş gibi göstermek için çeşitli propagandalarla bu yanlış fikirleri yaymaya çalışmışlardır bunların bizdeki mukallitleri [taklitçileri] veya

ajanları ise aynı yüksek perdeden iddiaları yaymaya efendileri tarafından izinli olmadıkları için Türk halkı arasında ayrılıklar doğurmaya çevrilmiş bir nevi “köle ırkçılığı” yapabiliyorlar. Bereket versin ki bu içtimai birliğimizi bozmak yerine ancak kendilerini tefrikalara [yazı dizisi] düşürmeye yaramıştır (Berkes N., 1942b: 441).

Burada yazarın ırkçılık karşıtı olmasının yanı sıra ırkçılık ve emperyalizm arasında kurduğu bağlantı da dikkat çekmektedir. Bu alıntı dilbilimsel bakımdan incelendiğinde yazarın çokça ifadesel değere başvurduğu görülmektedir. “İstila planları”, “milletleri boyunduruk altına alma”, “mukallitler”, “köle ırkçılığı” (Berkes N., 1942b: 441) gibi sözcük ve sözcük gruplarının hepsi yazarın antifaşist tutumuna ışık tutmaktadır. Burada ayrıca Türkiye’deki ırkçı grupların kimi “efendilere” bağlı olduğu ifade edilmektedir, ki bu metafor ile yazar bu tür grupların özerk olmadıklarını, onların dışında ve üstünde belirleyici bazı mekanizmalar olduğunu ve bu çevrelerin bir tür efendi-köle ilişkisi yürüttüğünü ifade etmektedir.

Bu makale hem o dönemin en çok tartışılan konularından biri hakkında yazılmış bilgilendirici bir yazıdır, ki bu durum dergide sıklıkla yer verilen aydın olma sorumluluğuyla ilişkilidir. Hem de yazarın ve dergi kadrosunun ırkçılık akımı karşısında nasıl bir konuma sahip olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Yurt ve Dünya’nın 29. sayısında Niyazi Berkes tarafından yazılan *İrk Psikolojisi* adlı kitap inceleme yazısı da kısa bir makale olmakla birlikte 40’lı yılların yaygın “üstün ırk iddialarına” verilmiş bir cevap niteliğindedir. Yazı dil bilgisi özellikleri bakımından çeşitliliğe sahip olmasa da sözcük değerleri bakımından zengindir. Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu tarafından yazılan *İrk Psikolojisi* kitabının ırkçılık iddialarını bilimsel bir temelde çürüttüğünü ve bilim dünyasında büyük bir boşluğu doldurduğunu ifade eder. Yazara göre ırkçılık emperyalist güçlerin kendi politikalarını meşrulaştırmak için kullandıkları bir kavramdır:

...Muasır [çağdaş] garp tarihinde ırkçılık emperyalizm siyasetinin bir aleti olarak ortaya çıkmıştır. Birçok tarihi şartlardan dolayı Avrupa dışında geri kalan milletlere üstünlüklerini zaruri olarak tanıtmak, o milletlerin gerek halkını gerek tabi kaynaklarını sömürmeye hakları olduğunu göstermek için kâh “beyazların”, kâh “arilerin”, kâh “nordiklerin”, kâh “cermenlerin” ırk üstünlüğünü ileri sürerek nazariyelerini [kuram] bir gerçek olarak kabul ettirmeye çalışırlar (Berkes N., 1943a: 176).

Berkes, ırkçılığın deneyimsel değeri içeren “emperyalizmin bir aleti” sözcükleriyle nitelendirir. Faşizmin sözde üstünlük iddialarının ise nihayetinde “sömürme” amacı taşıdığını belirtir. Buna ek olarak bu düşünce akımının Türkiye’de de yaygınlaşmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiren yazar bu meseleyi bilimsel açıdan incelemek gerektiğini belirtir:

...Son zamanda bazı kimseler bu yabancı malı ideolojileri memleketimize de sokmaya, yaymaya çalıştıklarını bu fikirleri cazip bir şekle sokarak gençlik heyecanı taşıyan aydın nesilleri yanıltmaya uğraştıklarını görüyoruz. Bundan dolayıdır ki, memleketin ilim adamlarının buna karşı uyanık davranmaları, bu muzır [zararlı] ve ilmi olmayan fikirlerin iç yüzünü açığa vurmaları bir vazife haline gelmiştir. Bunun için de en doğru yol, ilmin ırk konuları karşısındaki durumunu tanıtmak ve meselenin ilmi görüşünü incelemektir (Berkes N., 1943a: 176).

Yazar ırkçılık karşısında bilimin yol göstericiliğine olan inancını vurgular. ırkçı safsataların kol gezdiği 40’lı yıllarda bilimselliğe yapılan bu vurgu hayli önemlidir. Yazarın “ilim” ve “ilmi görüş” sözcüklerini seçmesinin ardında bilimselliğe olan inancı yatar. Benzer biçimde ırkçılığı “muzır ve ilmi olmayan” bir akım olarak değerlendirmesinin ardında da aynı sebep vardır.

40’lı yıllarda ırkçı çevrelerin biyoloji ve antropoloji bilimlerine dayanarak iddialarını meşrulaştırmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu duruma karşı çıkan yazar söz konusu bilim dallarının ırkçılığı nasıl değerlendirdiğinden de açıkça bahseder. Bu tutum yazarın hem ırkçılık karşıtı ideolojik konumunu hem de yukarıda bahsedilen bilime olan inancını ortaya çıkarır.

...Bizdeki ırkçılık mukallitleri [taklitçileri], biyoloji ve antropoloji ilimlerinin ırkçılığı bir hakikat gibi saydığını göstermeye çalışıyorlar. Halbuki, eserin bu son faslının⁸⁰ da gösterdiği gibi, zamanımızın en büyük biyoloji ve antropoloji otoriteleri ırkçılığın ilim bakımından saçma bir iddiadan başka bir şey olmadığını gösteriyorlar (Berkes N., 1943a: 177).

Yazarın ırkçılığı “saçma bir iddia”, ırkçıları ise “ırkçılık mukallitleri” taklitçileri] olarak nitelemesi ifadesel değere bir örnektir. Hakikat sözcüğünün seçilmesi de anlamlıdır, zira yazar ırkçılığın bir gerçeklik olamayacağını ifade etmekte ve deneyimsel

⁸⁰ Yazar, Başoğlu’nun kitabının son kısmında “biyoloji ve antropoloji bilginleri ırkçılarla birlik midir?” (Berkes N., 1943: 177) sorusunu yanıtladığından bahseder. Burada kast edilen son fasıl da budur.

değer taşıyan bu sözcüğü bu amaçla kullanmaktadır. Dil bilgisel özelliklerle ilgili sorular cevaplanamasa da sözcük değerlerine ait örnekler yazarın ırkçılık karşıtı konumunu net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Yurt ve Dünya'nın 30. sayısında “Hadiseler ve Düşünceler” bölümünde yer alan “Radyoda” adlı bir değerlendirme yazısı yine ırkçılık karşıtı temaya sahiptir. Yazı, “Evin Saat” adlı bir radyo programı yapan Dr. Galip Ataç’ın bir bölümü ırkçılık meselesi üzerine ayırmasını konu almakta ve Ataç’a ırkçılık karşıtı bir yayın yaptığı için bir teşekkür iletmektedir. Yazı hayli kısa olduğu için inceleme sorularımızdan yalnızca birkaçına cevap verebilmektedir.

Yazının ilk kısmında ifadesel değer örnekleri mevcuttur. Yazar ırkçılığı eski çağlardan kalma bir tür efsane ve bilimsellikten uzak bir düşünce biçimi olarak ele almaktadır. Dahası bunu kimi devletlerin elinde kendi “siyasi ihtiraslarını” gerçekleştirmek için bir alet gibi kullanıldığı belirtilmektedir:

...Sayın doktor ilk konuşmasında ırk mefhumunun tarihçesini yapmış, bu mefhumun çok eski iptidai [ilkel] devirlerden kalma bir efsaneden başka bir şey olmadığını, bugün ilimde hiç yeri olmadığını, bazı siyasi ihtirasları haklı göstermek için uydurulmuş bir iddia olduğunu, tarihte hiçbir büyük mütefekkirin böyle bir fikre sapanmadığını açık, kesin ve salahiyyetli [yetkili] bir şekilde izah etmiştir (*Yurt ve Dünya*, 1943a: 187).

Yazının son kısmında da benzer ifadesel değerler bulunmaktadır. Örneğin ırkçılık bir tür “efsane ve aldatıcı bir iddia”, ırkçı çevreler ise “bilimselliği bir pusula gibi kullanan sol çevreleri karalayan gruplar” olarak nitelenmiştir. Ayrıca kimi aydınların aydın sorumluluğunu yerine getirmediğine de işaret edilmektedir. Ataç ise ırkçılık karşısında halkı bilinçlendirmeye çalışan bilinçli bir aydın olarak resmedilmiştir.

...Bu gibi yanlış efsanelerle mücadele eden herkesi her fırsatta lekelemeye çalışan bizdeki ırkçıların, uydurmalarına bazı aydın olması gereken kimselerin bile inanır gibi göründükleri bir zamanda radyoda bu meseleyi bu kadar ilmi bir şekilde izah etmekle, Claude Bernard’ın eserini dilimize kazandıran Dr. Galip Ataç büyük bir medeni cesaret göstermiştir; kendisini kutlar ve üzerinde her vatandaşın aydınlatılması lazım gelen bu gibi aldatıcı iddialar karşısında dinleyicilerine daha çok yol göstermesini temenni ederiz (*Yurt ve Dünya*, 1943a: 188).

Bu tür değerlendirme yazıları kapsamlı olmasa dahi ideolojik temelli bir dilbilimsel çözümlemeye tabi tutulmalıdır, zira bu yazı da incelenen pek çok makale gibi derginin ırkçılık karşısında aldığı antifaşist tutumu somutlaştırmaktadır.

Yurt ve Dünya'nın 33. sayısında yer alan Niyazi Berkes'in yazdığı "Modern Ekonominin Tezatlari: Faşizm" adlı makale de faşizm karşıtlığı içermektedir. Bu makaleyi diğerlerinden kısmen farklı kılan şey ise faşizm karşıtlığının yanı sıra antiemperyalist bir tona da sahip olmasıdır. Bu yazıda yazar kapitalizmle faşizm arasında organik bir bağ olduğunu ifade eder ve bu rejimin vasıflarının anlaşılması konusunda dikkatli olunması gerektiğini belirtir. Yazar faşizmin temel özelliklerini şöyle aktarır:

Faşizmin ideolojisi son derece sembolik, peçeli ve çift manalıdır. Başka bir deyimle modern garp ekonomisinde meydana gelen sosyal ve fikri tezatlari sistemleştirilmiş bir şeklidir. Çünkü o, kapitalist ekonomi sisteminin bir zıddı, onu kaldıran bir inkılap değil, onun tabii ve mantiki bir neticesi ve devamıdır. Şu hâlde biz, faşizmi muayyen ekonomik ve sosyal şartların meydana getirdiği ve bu şartların gerçekleştirdiği her yerde çıkmış olan bir hadise olarak alırsak ve onu bu bakımdan incelersek özünü daha aydın olarak kavrayabiliriz (Berkes N., 1943b: 325).

Faşizmi deneyimsel değer taşıyan "sembolik" ve "çift manalı" sözcük gruplarıyla nitelendiren yazar onun içeriğini kavramanın önemini vurgulamakla birlikte, "peçeli" metaforuyla faşizmin üstü kapalı doğasına işaret eder. Bu sebeple faşizmin ayrıntılı bir analizinin yapılmasının ne denli gerekli olduğunun altını çizer. Ayrıca makalede yalnızca bir tane kapsayıcı "biz" zamiri kullanılmıştır. Makale boyunca yazar, faşizmin yanıltıcı görüntüsünün arka planında ne tür mekanizmalar ve ilişkiler ağı olduğunu açıklar. Bunu kavramanın yolunun ise bu rejimin ortaya çıktığı toplumsal ve ekonomik şartları incelemekten geçtiğini ifade eder. Alıntının son cümlesindeki "biz" zamiri yazarla aynı çabayı paylaşan başka aydınlara gönderme yapar:

Makalede yazarın antifaşist tutumunun bir uzantısı olarak antiemperyalist tutumu da görülmektedir:

Daha önce bu sahifelerde çıkan bir yazımızda on dokuzuncu asır sonlarında ve yirminci asır başlarında garpta istihsal vasıtalarının [üretim araçları] temerküzü [bir yerde toplanma] yani istihsalin gittikçe daha az ellerin kontrolü altına geçmesi, küçük müstahsillerin, [üretici] küçük orta sınıf halkın ve çiftçilerin büyük sermayelerin rekabeti karşısında nasıl sıkışıp kaldıklarını, büyük sermayelerin ise kaynak ve pazarları paylaşmak için aralarında nasıl anlaşmalar yaptıklarını veya birleşmeler meydana

getirdiklerini ve böylece bütün ekonomi hayatını nasıl inhisarları [tekell] altına aldıklarını tasvire çalışmıştık. Bu gidişin içtimai hayat bakımından çok önemli iki neticesine şimdi işaret edelim: Biri, ham madde kaynakları bulunan memleketleri, büyük sanayi mahsullerine pazar olan ülkeleri gittikçe çoğalarak işlenmemiş yabancı teşebbüs sahalarını eline almak isteyen sermayelerin akmaya çalıştığı memleketleri paylaşmak uğruna yapılan emperyalist mücadeleler (1914-18 harbi gibi); diğeri, istihsalde zaruri ve hayati bir unsur haline gelen işçilerin grevler yapmak, sendikalar kurmak vesaire gibi gayretlerde sermaye sahiplerine karşı yapmak istedikleri mücadeleler (Berkes N., 1943b: 325-326).

Yazar emperyalizmle faşizm arasında doğal bir ilişki olduğunu ifade eder. Ona göre faşizm, emperyalizmin kendi işgalci ve sömürgeci amaçlarını meşrulaştırmak için tasarladığı ve kullandığı bir araçtır. Yazar emperyalizmin doğasında var olan kavramları “kaynak, pazar, inhisar” gibi sözcüklerle aktarır. Dahası ona göre faşizm, kapitalizmin tekelleşme eğilimini de teşvik eder:

...İşte kapitalizmin karşılaştığı tehlikeden onu kurtarmak ve ekonomik hayatta kurduğu topyekûn inhisarı bütün sosyal hayata da teşmil etmek [kapsamına almak] gayesiyle ileri sürülen yeni nizamlardan biri de “faşizm” olmuştur (Berkes N., 1943b: 327).

Faşizmi şimdi şöyle bir cümle ile tarif edebiliriz: Yığın hareketleri yaratarak bunu mevcut rejimin muhafazası emrine vermek. Faşist partiler, nüvesi küçük, orta halli zümre halk olan bir yığın teşkilatı meydana getirmekle, bu halkın kafasında yaşayan hurafeleri, prejüjeleri son imkanına kadar kullanmakla, halkın sıkıştırılmış ihtiyaçlarından doğan özleyişlerini ve ihtiraslarını körüklemekle muazzam bir kudret meydana getirmişler, bu kuvvet sayesinde kapitalist nizamın karşılaştığı korkunç tehlikeyi ortadan kaldırmaya muvaffak olmuşlardır. Böylece, modern ekonominin inkişaf [gelişme] seyrinde görülen temerküz ve inhisar hadisesine muvazi [paralel] olarak siyasi temerküz ve topyekûn inhisar imkanını gerçekleştirmiş oldular; ve büyük sermayeli sınıfların durumunu kurtardılar (Berkes N., 1943b: 328).

...Faşizm, kapitalizmin inhisarcılık safhasının tam gerçekleştiği şartları hazırlayan bir rejimdir. Doğrudan doğruya büyük sermaye sahiplerinin menfaatlerinin korunması için kurulmuş bir vasıta olan bu rejim muhafazakâr kuvvetler olarak Katolik kilisesinin, krallığın ve aristokrasinin takdirini ve takdisini kazanmış, istismar ettiği halkın heyecanlarından ve bilhassa küçük orta sınıf gençliğinden edindiği zecir [zorlama, yasaklama] kudreti ile bir terör idaresi kurmuştur (Berkes N., 1943b: 330).

Yazar kapitalizmin ekonomik hayatı tümüyle kuşatmasını eleştirmekte ve bunu deneyimsel değere sahip “topyekûn inhisar [tekell]” sözcük gruplarıyla anlatmaktadır. Bu sözcüklerle yazar, kapitalizmin söz konusu dönemde dahi hızlıca yayılan tekelleşme eğilimine işaret eder. İkinci alıntıda ise yazar faşizmin halk yığınlarını nasıl manipüle ettiğinden bahsederken insan topluluklarının “hurafe” ve “prejüjelere” sahip olduklarını ifade eder. Yazarın olumsuz değerlendirmelerini içerdiği için ifadesel değere sahip bu sözcükler ise halk yığınlarının kimi zaman akıl dışı inanış ve önyargılara sahip olabileceği

gerçeğini gösterir. Yazara göre faşist rejimler halk yığınlarının kimi arzularını “körükleyerek” onları harekete geçirir. Bu arzular ise ırklar arasında var olduğu öne sürülen üstünlük iddialarına işaret eder. Yazar faşizmin ve emperyalizmin bu “hassasiyetleri” manipüle ederek halk yığınlarını harekete geçirdiğini düşünmektedir. Faşizmin emperyalizmin bir aracı olarak gören yazarın “vasıta” kelimesini kullanması bu anlamda tesadüfi değildir. Buna ek olarak krallık ve Katolik kilisesi gibi kurumların “muhafazakâr” olarak nitelendirilmesi yazarın ilerici kimliğine işaret eder. Faşizm yazara göre halkı “istismar” etmektedir. Bu ifadesel değer içeren sözcük ise söz konusu rejimin halka nasıl yaklaştığını açıklamak için yazar tarafından özellikle seçilmiştir. Yazarın faşizmi ifadesel değere örnek olan “terör idaresi” biçiminde nitelendirmesi de onun antifaşist tutumunu bir kez daha gösterir.

Makalenin ilk kısmında yazar bir sistem olarak faşizmin nasıl ortaya çıktığını ve bunun hangi ülkelerde ne tür özellikler taşıdığını anlatır. Burada kimi zaman etken kimi zaman edilgen cümle yapılarına başvurur. Ancak söz konusu edilgen cümleler herhangi bir özneyi gizleme amacı taşımaz. Yazarın akademik ve bilgilendirici üslubu için edilgen cümle yapıları uygundur. Örneğin “Faşizm 1914-18 harbinden sonra Avrupa’da çıkan cereyan ve rejimlerden biridir. Bugün bu tabir geniş ve dar olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır (Berkes N., 1943b: 325)” gibi cümlelerde edilgen yapının bir neden sonuç ilişkisinin üzerini örtmediği açıktır. Yukarıdaki pek çok alıntıda da görüleceği gibi yazar faşizmin temel özelliklerini tanıtırken, onun nasıl bir rejim olduğunu anlatırken etken fiiller kullanmıştır. Yazar faşizmin kuruluş aşamalarını ve ilerleyişini büyük oranda etken yapılarla aktarmıştır ve buna paralel olarak kullanılan özne türleri gizli değil, gerçektir. Ayrıca sık sık faşizmin anlamını kavranmasının önemine değinen yazar, bu konuda çeşitli yanılgılara düşen bazı yazarlara göndermeler yapar ve etken cümle yapılarına da başvurur:

...Bizde de bazı dikkatsiz ve bilgisiz popüler muharrirler, propagandada kullanılan ifadelere bakarak, onu kapitalizmin antitezi olan gerek sosyal tekamülde ve gerek fikir

tarhinde bir inkılap olan bir rejim ve doktrin sanmışlar ve bize böyle tanıtılmaya çalışmışlardır (Berkes N., 1943b: 325)

Makalede faşızmin kapitalizmde tekelciliği teşvik ettiğinin vurgulanması ve burada olumsuz cümle kullanılması anlamlıdır. Bu cümle yapısı yazarın aktarmak istediği çelişkili durumu daha vurgulu hale getirmiştir:

zerinde çok şatafatlı reklamlar yapılan, parlak felsefelere bağlanan ve kapitalizmin tezatlarını kati surette hallettiği iddia edilen meşhur “korporasyon” sistemi, esasında inhisarcı kapitalizmin gelişmesini ve buna devletin alet olmasını temin eden bir mekanizmadan başka bir şey değildir (Berkes N., 1943b: 329)

Bu makaleyi farklı kılan şey antifaşizm temasını antiemperyalizm ve antikapitalizm temasıyla birleştirmesidir. Yazarların her biri antifaşizm konusunda çeşitli makaleler yazmıştır, ancak Berkes söz konusu kavramlar arasında bağlantılar kurarak derginin konu çeşitliliğine katkı sağlamıştır. Makalede yer alan tüm dil bilgisel özellikler ve sözcük seçimleri tekrar bir arada düşünüldüğünde yazarın benimsediği antifaşist tutum daha şeffaf hale gelir.

Yurt ve Dünya’nın yine 33. sayısında yer alan “Okuduklarımız: zerinde Durmak Gerekir” adlı yazıda da faşizm eleştirisini mevcuttur. Makale *ığır* dergisinde Peyami Safa tarafından yazılan “Millî Cemiyetlerde İdeal” adlı bir yazıya ve onun yaptığı millet ve ideal tanımlarına yönelik bir eleştiridir. Anonim bir yazı olan bu makalede yazar, Safa’nın millet tanımının faşizmle paralel olduğuna işaret eder:

...Bay Peyami Safa’nın yazısında ideal olarak gösterilen cemiyet, bütün karakteristikleriyle faşist cemiyete ne kadar da benziyor: halkın refah ümidini ayaklar altına almak, hürriyeti inkâr ve sulh [barış] düşmanlığı (*Yurt ve Dünya*, 1943c: 365).

Yazarın seçtiği “halkın refahı”, “hürriyet” ve “sulh düşmanlığı” gibi deneyimsel değere sahip olan sözcükleri onun faşizm karşıtlığının bir göstergesidir. Bunun yanı sıra yazar, Safa’nın İtalyan faşizmine bir tür hayranlık duymasını sert bir biçimde eleştirir.

...*Çığır* dergisinin alaylı “mtefekkirini” nihayet baklanın büyüğünü ağzından çıkartıyor: Korporasyon. Hani şu geçenlerde İtalya’daki değişiklikler sırasında adı sık sık geçen sistem. Bay P.S. nin “millî adam” diye göstermeye çalıştığı işte bu korporasyon nizamı içinde kısıkırak bağlanmış, refah ümidini kaybetmiş, hürriyetsiz ve sulha hasret, “Due daima doğru düşünür” diyecek kadar dşncesizleştirilmiş yaratıktır! (*Yurt ve Dünya*, 1943c: 365).

Yazar bu kez de deneyimsel değer taşıyan “refah ümidini kaybetmiş”, “hürriyetsiz” ve “sulha hasret” sözcük gruplarıyla İtalyan faşizminin nasıl bir sistem olduğunu anlatmaya çalışır. Dahası Safa’nın Mussolini’ye olan hayranlığını ortaya koyar ve bunun ne denli akıl dışı olduğunu ifadesel değer taşıyan “düşüncesizleştirilmiş yaratık” sözcük grubuyla anlatır. Yazar, Safa’nın yazısının “vaktiyle Venedik Sarayı’nın balkonundan söylenen nutukların bir yankısını andırdığını” (*Yurt ve Dünya*, 1943c: 365) ifade eder. Bu ifadesel değerle yazar, Safa’nın İtalyan faşizmine nasıl öykündüğünü göstermiş olur.

Yazar, Safa’nın savaş yanlısı bir üslubu olduğuna dikkat çeker, onun savaş ve barış arasında ciddi farklar görmediğini ekler. Buna paralel olarak savaşın Safa’nın iddia ettiği gibi basit bir mesele olmadığını, toplumsal hayatta hayli yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini şöyle anlatır:

... İstiklali uğruna kanının son damlasına kadar vermekten çekinmeyecek olan “Türk milletinin adamı” harple sulh arasında büyük farklar görür. Harbi kendi varlığına kastedilmedikçe asla istemez, harple sulh arasında ölümle hayat arasındaki kadar fark olduğunu, onun parmak ucundan alınan “iki damla”⁸¹ kan değil, yıkılan şehirler, sönen ocaklar tükenen nesiller demek olduğunu bilir. İşte bu bilgi ve inançtır ki Türk milletini bugün dünyayı saran harp felaketinin dışında bırakmıştır. Türk cemiyetinin baş ülkülerinden biri de “Yurtta barış, cihanda barış” olduğuna göre Peyami Safa’nın telkin etmeye çalıştığı harp taraftarlığı fikirlerinin bize ne kadar yabancı olduğu meydandadır. Dayandıkları sistem bugün tarihe karışırken bazı mütefekkirlerin (?) bu kara gömlekli fikirlere resmi geçit yaptırmaya kalkmaları Çığır mecmuasının da tavsiye ettiği gibi gerçekten “üzerinde ısrarla durulması gereken” bir olaydır (*Yurt ve Dünya*, 1943c: 366).

Yazarın savaşın sonuçlarından bahsederken kullandığı “yıkılan şehirler”, “sönen ocaklar”, “tükenen nesiller” gibi sözcük grupları onun antiemperyalist tutumunu gösterir. Yazar ayrıca faşist rejimin artık “tarihe karıştığını” ifade eder ve bu tür düşünce akımlarını benimseyen düşünürleri “kara gömlekli fikirlere resmi geçit yaptırmakla” eleştirir. İfadesel değere sahip bu sözcüklerle yazar hem ilerici ve antifaşist hem de antiemperyalist ideolojik pozisyonunu metnin içine yerleştirir.

⁸¹ Yazar, Safa’nın yazısında geçen aynı sözcükleri tekrar ederek, konunun iddia edildiği gibi sıg ve basit olmadığını vurguluyor.

Makale dil bilgisi özellikleri bakımından incelendiğinde sıklıkla gerçek özne ve etken fiil çatılarının kullanıldığı tespit edilmiştir. Makalenin temel amacı Safa'nın yazdığı başka bir makaleye cevap vermek olduğu için yazar sık sık Safa'nın ırkçı fikirlerini gerçek özne kullanarak tanıtmıştır. Safa; yazar tarafından “alaylı mütefekkir, Bay Peyami Safa, değerli mütefekkirimiz Peyami Safa, *Çığır* dergisinin mütefekkiri” (*Yurt ve Dünya*, 1943c: 365-366) gibi isimlerle anılmaktadır. Makalede ideolojik göndermeleri olan biz zamirine ve olumsuz cümle kullanımına ise rastlanmamıştır. Özellikle *Yurt ve Dünya*'da yer alan bu tür cevabi yazılar, dergi adıyla yayınlandığı için tüm kadronun antifaşist konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Derginin aynı sayısında incelediğimiz makaleden hemen sonra yer alan “Hem Yalan Hem Yanlış” adlı yazı da antifaşist bir temaya sahiptir. Bu değerlendirme yazısında *Çığır* dergisinin, *Yurt ve Dünya*'nın 18. sayısında yayınlanan Millî Korunma Kanunu'yla ilgili bir yazısında hükümet aleyhine fikirler bulunduğu ve millet düşmanlığı yapıldığı iddiasına cevap verilmektedir. Yazar öncelikle bu iddialarda bulunan *Çığır* dergisi ve popüler yazarlarının nasıl bir ideolojiyi benimsediğinden bahseder ve kendilerine yöneltilen eleştirilere nasıl yanıt verdiklerini açıklar:

Bu *Çığır* dergisi 128 inci sayısında yukarıdaki⁸² cenk türküsüyle coştüğundan olacak, durup dururken bize hücum kalkmış. Buna “mütefekkirimiz” dediği ve son zamanlarda bütün reaksiyonların yazılarını bol bol kullandıkları Bay Peyami Safa'nın bir “hazırlık ateşiyle” başlıyor. Yalnız daima kurusıkı atan bu adamın sözleri de, üç yıldızın arkasına puslu kuran kalemin taarruzları da tarafımızdan ağır zayıat verdirilerek püskürtülecektir (*Yurt ve Dünya*, 1943d: 366).

Yazar hem *Çığır* dergisinin hem de Safa'nın savaş yanlısı olduğunu ifade etmek için “cenk türküsüyle coşmak” sözcüklerine başvurur. Buna ek olarak Safa'nın yazdıklarını “hazırlık ateşi” olarak nitelendirir. Bu ifadesel değer taşıyan sözcük grupları Safa'nın savaş taraftarlığı yaptığını açıkça gösterir. Yazar, Safa'nın içi boş iddialarda bulunduğunu belirtmek için ise onu yine ifadesel değere sahip “kuru sıkı atan adam”

⁸² Yazar burada *Çığır* dergisinin 127. sayısında Peyami Safa'nın yazdığı ve savaş taraftarlığı yapan bir makalesine gönderme yapmaktadır. İncelenen bir önceki makale de bu yazıyla ilgilidir.

sözcükleriyle nitelendirir. Yazarın “ağır zayıat verdirmek” ifadesi ise hem bir metafor kullanımına hem de ifadesel değere örnektir. Birbiriyle ilişkili savaş terimlerinin seçilmesi iki dergi arasındaki yoğun fikir mücadelelerinin ne boyutta olduğuna işaret eder.

40’lı yıllarda ırkçı ve gerici çevreler tarafından, sol düşüncenin her türlü biçimi aralarındaki farklar görmezden gelinerek komünizmle eş tutulmuştur. Safa da bu yaygın eğilimi sergileyen yazarlardan biridir. *Yurt ve Dünya* kadrosu da bu yazıda *Çığır* dergisinin ve Safa’nın dergilerine bu şekilde yaklaşma sebeplerini açıklamayı amaçlamıştır.

Marazi bir ruh hâleti içinde dünyayı “kıpkızıl” görerek “mütefekkir” olduğuna inananları da böyle bir gözlük arkasından görmesinin ve *Çığır* dergisinin bunu bizim aleyhimize kullanmak istemesinin bir tek manası vardır: kendi geri fikirlerini örtmek istemeleri (*Yurt ve Dünya*, 1943d: 366).

Yazar öncelikle, Safa’nın ruh halinin sağlıklı olmadığını “marazi” sıfatıyla ifade ederek, kendi görüşü dışında kalan düşünce çevrelerini komünist olmakla suçladığını belirtir. Bu histerinin sınırlarında gezen ruh halini ise ifadesel değere sahip “dünyayı kıpkızıl gören” sözcükleriyle aktarır. Yazarın başvurduğu deneyimsel değere sahip “geri fikir” sözcük grubu ise *Çığır* gibi ırkçı dergilerin gerici olduklarını ve ilerlemenin karşısında yer aldıklarını anlatmaktadır.

Makalede *Çığır* dergisinin *Yurt ve Dünya*’nın azınlıkları “savunduğu” yönündeki iddialarına da antifaşist ideolojik bir konumdan yanıt verilmektedir:

...Cinsi, mezhebi, ırkı ne olursa olsun bütün vurguncuları memlekete zararlı saymamızdan nedense hoşlanmayan *Çığır* dergisi *Yurt ve Dünya*’nın “Büyük insanlık (!) ideali dolayısıyla azlıkların fahri müdafaasını” yaptığını iddia etmek gibi bir manasızlığa daha düşüyor. Biz böyle bir müdafa yapmayı gülünç ve saçma bulduğumuz kadar, totaliter memleketlerdeki Yahudi düşmanlığı modeline göre bazı ırkçıların bizde de yaymaya çalıştığı azlık düşmanlığının Türk demokrasisinde yeri olmadığını biliriz (*Yurt ve Dünya*, 1943d: 368).

Yazar *Çığır*’ın bu iddiasını ifadesel değer taşıyan “manasız” sözcüğüyle nitelendirmekte ve bunun yanı sıra Türkiye’de yaygınlaşmakta olan ırkçı fikirlerin karşısında olduğunu belirtmektedir. Yazarın bu fikirlerin kaynağını tanımlarken deneyimsel değer taşıyan “totaliter memleketler” sözcük grubunu kullanması da

anlamlıdır, zira burada kastedilen 40'lı yıllarda Türkiye'nin iç politikalarında büyük etkisi olan faşist Almanya'dır. Alıntının son cümlesinde yazarın ideolojik pozisyonunu açıklığa kavuşturan bir "biz" zamiri kullanımı vardır. Yazar Türkiye'de yayılmaya çalışılan Yahudi karşıtlığının Türk siyasal yapısına uygun olmadığını bildiklerini söyler. Buradaki çoğul zamir hem yazarı hem de derginin kadrosunu kapsar. Böylelikle yazar ilerici aydınlar olarak üstün ırk iddialarının hep birlikte karşısında durduklarını ifade etmiş olur.

Yazar, ırkçı çevrelerin insanların eşit olduğu ve eşitçe yaşayabilecekleri fikrine karşı olduklarını vurgular. Buna paralel olarak faşizm gibi totaliter yönetimlere hayranlık besleyenlerin evrensel bir bakış açısından yoksun olduklarını ve eşitlik, adalet gibi kavramları reddettiklerini de ekler:

...Totaliter rejimlerin icat ettikleri otarşi⁸³ düşünüşünü benimseyenler istedikleri kadar "insanlık idealine" dudak büksünler "milletler arasında kardeşçe bir insanlık hayatı bizim için de "en kıymetli bir idealdir" ve biz bu ideale bütün gönlümüzle bağlıyız ve bu idealin yurt ülküsünü ve millet sevgisini körelteceğine inanan zayıf imanlılardan değiliz (*Yurt ve Dünya*, 1943d: 368).

Deneyimsel değere örnek olan "kardeşçe bir insanlık hayatı", "insanlık ideali" gibi sınıflandırma şemaları yazarın insan topluluklarına karşı ayrımcı olmayan ve eşitlikçi bakış açısını göstermektedir. Bu inanın ifadesel değeri olan "kıymetli bir ideal" sözcükleriyle nitelendirilmesi de yine yazarın antifaşist tutumuna işaret eder. Zira yazar, ırkçı çevrelerin aksine insanlar arasındaki ırksal farklılıkların toplumsal hayatta belirleyici bir rolü olduğuna inanmaz ve bu tür biyolojik özelliklerin bir üstünlük ya da aşağılık durumu oluşturduğu iddialarını reddeder. Alıntının son cümlesinde yazar tüm insanlığı kapsayan bir idealin yurtsever olmaya engel olmadığını ifade eder. Bunu

⁸³ Otarşi bir ülkenin kültürel, siyasi ve ekonomik anlamda kendine yeterli olduğu inancı ve dış ülkelerle olan bağlantısını kesmesi anlamına gelir. Behice Boran, aşağıda incelenen ve *Adımlar*'ın 5. sayısında yer alan "Hangi Manada Milli İlim?" adı makalesinde otarşinin bir türünü şöyle tanımlamıştır: "İktisadi otarşi, yani iktisadi sahada kendi kendine yeterlik ve dışa kapalılık, kapitalist rejimin doğurduğu iç ve dış zorluktan yıkılan garp memleketlerinde, mesela Almanya'da bu zorluklara bir çare olarak ve emperyalist gayelerle girişilecek harplere bir hazırlık olarak ileri sürülmüş ve tatbik edilmeye kalkışılmış bir siyasettir (Boran, 1943d: 148)."

yaparken kapsayıcı bir biz zamiri kullanır ki bu yalnızca yazarın değil 40'lı yıllardaki sol ideolojiyi benimsemiş aydınların toplumsal meselelere olan evrensel bakışının bir yansımasıdır. Zira söz konusu yıllarda sol çevrelerin sağ çevreler ile temel tartışma konularından biri de toplumların içlerine dönüp kendilerine yeteceği fikrine karşılık, toplumlar arasında kurulacak bağların onların gelişimini sağladığı düşüncesidir. Dolayısıyla bu cümledeki zaminin böyle bir ideolojik göndermesi vardır.

Makale *Çığır* dergisinin *Yurt ve Dünya*'ya yönelttiği millet düşmanlığı iddialarına bir tür karşı argüman geliştirme aracıdır. Bu sebeple *Çığır* ve tanınmış yazarlarından Peyami Safa pek çok cümlelerin öznesi olmuştur. Makalede yalnızca beş tane edilgen cümle vardır, ancak bunlar etken olarak da ifade edildiğinde herhangi bir anlam değişikliği oluşmamaktadır. Dolayısıyla ideolojik olarak herhangi bir fail eylem ilişkisi gizlenmemiştir. Geriye kalan cümlelerde ise etken fiil çatıları vardır. Bunlar sıklıkla *Çığır* dergisinin *Yurt ve Dünya*'ya yönelik asılsız iddiaları, ırkçı saiklerle yapılmış eleştirileri ve *Yurt ve Dünya*'nın karşı argümanlarını içermektedir. Makaledeki kapsayıcı biz zamirleri ise yukarıdaki alıntılarda incelenmiştir.

Derginin 35. sayısında yer alan ve Adnan Cemgil'in yazdığı "Cumhuriyet Rejiminde Milliyetçilik ve İnkılapçılık" adlı yazı da bu tema altında incelenebilecek bir makaledir. Yazar temelde bu iki ilke arasındaki bağlantıyı göstermeyi hedefler, yanı sıra 40'lı yıllarda yaygın olan ırkçılığın, milliyetçiliği çarpıttığını ve sözde milliyetçi olan bu anlayışın neden reaksiyoner ve gerici bir hareket olduğunu açıklar. Yazar öncelikle antiemperyalist ve ilerici tavrını ortaya koyar. Ardından ülke içindeki ilerici kuvvetlerin yıllardır gerici çevrelerle nasıl mücadele ettiğini, yeni rejimin Kurtuluş Savaşı sırasında gerici güçlerle nasıl başa çıktığını aktarır. Yazıda Kurtuluş Savaşı yıllarındaki genel toplumsal manzara şöyle çizilmiştir:

...Türkiye bir yandan kendi varlığına kastetmek isteyen emperyalist kuvvetlerle savaşırken, öte yandan, hatta aynı zamanda, içerideki gerilik kuvvetleriyle boğuşmak, millî varlığın egemenliğine engel olan eski rejimin yarı yıkılmış yapılarını kökünden yıkmak işiyle uğraşmakta idi. Bu bakımdan Kurtuluş Savaşı hem emperyalist

boyunduruğundan hem de Orta çağ artığı derebeylik, padişahlık, softalık köleliğinden kurtulmak için girişilen bir savaş olmuştur (Cemgil, 1943b: 424).

Yazar, cumhuriyetin karşısında yer alan grupları “gerilik kuvvetleri”, Kurtuluş Savaşı’nı ise “emperyalist boyunduruktan” kurtulmak için verilen bir savaş olarak adlandırmıştır. Ona göre “softalık” ve” kölelik” bu savaş ile ortadan kaldırılacaktır. Yazarın eski rejimi ve cumhuriyetin onun karşısında giriştiği mücadeleyi tanımlama biçimi ve ülke içindeki gerici gruplara karşı verilen mücadeleyi nitelerken kullandığı deneyimsel değer taşıyan bu sınıflandırma şemaları, onun hem antiemperyalist hem ırkçılık karşıtı hem de ilerici anlayışına ışık tutar. Dergi kadrosu ırkçılığı emperyalizmin kendisini meşrulaştırmak için kullandığı bir araç olarak kavramaktadır. Dolayısıyla antiemperyalist olmak ırkçılık karşıtı olmayı beraberinde getirir.

Yazarın olumsuz cümlelerinde de deneyimsel ve ifadesel değerlere rastlanmaktadır. Bunu daha somut bir biçimde gösterebilmemiz için aşağıdaki örneği incelemekte fayda var:

...Eski rejimin son cellatları memleketin giriştiği ölüm ve dirim savaşında ölüme mahkûm olan nizamın can çekişmesini biraz daha uzatabilmek için düşmanla el ele vermekten, Türkiye’yi bir koloni haline sokmak için topraklarımıza saldıran emperyalist kuvvetlere kılavuzluk etmekten çekinmemişlerdir. Bu zaten hemen her yerde ve her zaman böyle olmuştur. İçtimai tekâmülün yıkılmaya mahkûm ettiği rejimler, biraz daha tutunabilmek için yabancılara el uzatmaktan, ilerilik kuvvetlerini yok etmek için memleketin düşmanlarına başvurmaktan çekinmemişlerdir (Cemgil, 1943b: 424).

Yazar bu kısımda savaşı “ölüm kalım meselesi”, artık ayakta kalması mümkün olmayan rejimleri ise “can çekişen yönetimler” olarak nitelendirmiş, yabancı devletlerle iş birliği yapanları ise “kılavuz” metaforuna başvurarak anlatmıştır. Bunun gibi çeşitli ifadesel ve deneyimsel değerleri ve metaforları kullanan yazar emperyalist mantığı eleştirirken olumsuz cümlelere başvurarak anlatımını daha güçlü hale getirmiştir. Yukarıdaki alıntının son cümlesi elbette olumlu bir şekilde de ifade edilebilirdi, ancak bu fiilin kullanımıyla, emperyalistlerle iş birliği yapan yönetimlere yönelik eleştiriler daha net bir şekilde aktarılmaktadır.

Yazar milliyetçilik ve inkılapçılık arasında diyalektik bir ilişki görmektedir. Milliyetçiliğin inkılapçılıkla aynı yolda ilerlemesi gerektiğini düşünen yazar, kendilerini milliyetçi olarak tanımlayan gerici gruplara tepkisini şöyle ifade eder:

...En yakın tarihimizin içinde doğup yaşadığımız bu canlı olayları⁸⁴ da gösteriyor ki “inkılapçılıktan” ayrı bir “milliyetçilik” düşünülemez. Bunun için “koyu milliyetçilik” adıyla ortaya çıkıp, bugün cumhuriyet rejimini içine girdiği ilerleme ve garplılaşma yolundan “dönmeyi”, an’anelere bağlanmayı vazedenler, garplılaşma, medenileşme yolunda yapılan hamleleri “benliğimizi kaybediyoruz” feryatları ile boğmaya çalışanlar, gerçekte Türk milletinin en büyük düşmanlarıdır (Cemgil, 1943b: 426).

Yazarın ilerleme ve batılılaşmaya yaptığı vurgu, deneyimsel değer kullanıma örnek oluşturmakta, aynı zamanda yazarın ilerici kimliğini ortaya çıkarmaktadır. Gericiler “geleneklerini kaybetmekten korkan” ve “feryat edenler” olarak tanımlaması ise ifadesel değere örnektir.

Bu makalenin temel amaçlarından biri gerçek milliyetçiliğin tanımını yapmaktır.

Yazıda milliyetçiliğin ne olduğu ve ne olmadığı detaylı bir biçimde tanımlanmaktadır:

...Gerçek millet sevgisini, ancak inkılapçılarda aramak lazım. Bizi yirmi yıldır üzerinde yürüdüğümüz yoldan ayırmak isteyenler, Türk halkının daima daha üstün, aydınlık bir hayata ermesinden ürkerken kâh “kan” kâh “anane” gibi korkuluklarla ortaya çıkan adamlar kendi iddialarının tam aksine “milliyetçilikle” hiç ilgisi olmayan millet düşmanlarıdır. Çünkü inkılapçı olmayan milliyetçi de olamaz. Zaten milliyetçilik de ne bir formül ne bir esrarlı inanış ne de romantik sayıklamalar değildir. Gerçek milliyetçilik Türk milletini en ileri, en üstün insan hayatına erişmiş en geniş bir demokrasi hayatı içinde yükselmiş görmek ülküsünden ve bu ülkü uğrunda çalışmaktan başka bir şey değildir. O halde en temiz, en candan milliyetçiler eskilik taraftarı mürteciler [gerici] değil, gözleri ilerde yürüyen inkılapçılardır (Cemgil, 1943b: 426).

Bu kısımda yazarın ilerleme taraftarı bir aydın olduğu “daha aydınlık, üstün hayat, “en ileri, en üstün insan hayatı, en geniş demokrasi hayatı” ve “gözleri ileride yürüyen inkılapçı” ifadelerinden anlaşılmaktadır. Dahası yazar gericilerin sığındıkları “kan” ve “gelenek” argümanlarını bir tür korkuluğa benzetir. Bu anlamlı metafor da söz konusu değerlerin ancak asılsız iddialar olduğunu anlatmaktadır. Yazarın milliyetçilik tanımında kullandığı “esrarlı inanış” ve “romantik sayıklamalar” sözcüklerinde ifadesel değer

⁸⁴ Yazar makalenin diğer kısmında bahsettiği Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasında gerici grupların cumhuriyet rejimine karşı direnişe geçmesinden bahsetmektedir.

mevcuttur. Yazar bu argümanları kendi anlayış çerçevesi ve benimsediği ideoloji üzerinden bu tür olumsuz değerlendirmelerle ifade etmeyi tercih etmiştir.

Yazar metnin büyük bir kısmında cumhuriyet rejiminin karşısında duran gerici grupların kimler olduğunu ve bunların Kurtuluş Savaşı sırasında emperyalist güçlere nasıl hizmet ettiğini aktarır. Bunu yaparken gerçek özne kullanımına da sık sık başvurur. Örneğin yazar, yıkılmak üzere olan rejimlerin halkı karşısına alıp kendi devamlılığını sağlamak için izlediği emperyalist politikaları sert bir dille eleştirir ve bu durumun Türkiye topraklarında nasıl yaşandığını şöyle anlatır:

...Avrupa’da büyük ihtilal kasırgaları koptuğu günlerde reaksiyon kuvvetleri, yeni bir dünya düzeni kurmak için ayaklanan halk yığınlarını ezmek için “mukaddes ittifaklarla” el ele vermişlerdi...Bizim “Kurtuluş Savaşımızda” da başta Mustafa Kemal olmak üzere “Kuvay-ı Milliyeciler” için idam fetvaları çıkararak bunları yok etmek için Anadolu’ya ihanet orduları gönderen son padişah ve onun uşakları tarihin yanılmaz bir kanununa yeni bir örnek vermekten başka bir şey yapmamıştı...Milli kurtuluş hareketlerine ve ayrıca bizim Kurtuluş savaşıma bakacak olursak bunu ezmek için iç ve dış düşmanların daima uyuştuklarını görüyoruz. Türkiye’yi müstemlekeleştirmek [sömürgeleştirmek] için ordularını Anadolu topraklarına saldırtan garp emperyalistleri, içeride daima en güvenilir dost ve yardımcı olarak irtica kuvvetlerini bulmuşlardı... Bunun içindir ki Türk milleti düşmanla cephede savaşırken, cephe gerisinde de reaksiyon yılının başını ezmek için kan dökmüştü (Cemgil, 1943b: 425).

Yazarın antifaşist ve antiemperyalist vurguları güçlü kalemi, gericiilikleriyle tanınan bu tür yönetimleri “reaksiyon kuvvetleri”, padişahın ordularını “ihanet orduları”, onun destekçilerini ise “uşaklar” olarak tanımlar. Emperyalistler ülkeyi sömürge haline getirmek isteyen güçler, onlara hizmet eden ülke içindeki kimi gruplar ise “irtica kuvvetleri” olarak ifade edilir, bu deneyimsel değerler yazarın emperyalizmin sömürgeleştirme amacını ve bu gerçekliği “sol ideolojinin” çerçevesinden kavradığını göstermektedir. Gericiler grupların “en güvenilir dost ve yardımcıları” ve “reaksiyon yılı” şeklinde tanımlanması ise ifadesel değer kullanımına örnektir. İç içe geçmiş bu değer türlerinin ortak noktası ise “sol ideolojinin” söylemin içine kodlanmasını sağlamalarıdır. Burada gerçek özne kullanımının yanı sıra ifadesel değerler de mevcuttur. Gerçek özne kullanımı hem diğer ülkelerde hem de Türkiye’de gerici grupların kimler olduğunu ve ne tür bir motivasyonla hareket ettiklerini açıkça gösterir.

Yazar makale boyunca gerici çevrelere yönelik tepkisini net bir biçimde ortaya koyar. Bunların ilerici hamlelere ve reformlara karşı direndiklerini belirtir. Burada pek çok ifadesel ve deneyimsel değere, yanı sıra metafor kullanımına rastlanır:

...Her ileri adımın karşısına ya “Mukaddesatı diniyenin” karanlık duvarını çıkarmak istiyorlar. Yahut da kötü bir demagoji ile “an’anatı millîye” kalkanını öne sürüyorlardı. Genç cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi tehlikeler olarak göründükten sonra tepelenen şarktaki şeyhlerin isyanları nasıl bu irtica ideologlarından aldıklarını gösteriyordu. Genç cumhuriyeti devirmek için ayaklanan derebeylerinin bir elinde emperyalist memleketlerin markasını taşıyan silahlar, bir ellerinde, bu sarıklı sarıksız mazi hayranlarının şeriat, an’ane, mukaddes, mübarek... ve daha bir sürü köhnelikleri vardı. Cumhuriyet inkılapları bütün bunların üstünden silindir gibi geçti. Saltanat, hilafet, medrese, derebeylik sistemi yıkıldı yahut temellerinden sarsıldı (Cemgil, 1943b: 426).

Bu alıntıda yazar, gelenek görenekleri ve dini değerleri, gerici grupların kendi amaçları doğrultusunda kullandıkları bir kalkana benzetir. Onları deneyimsel değere karşılık gelen “irtica ideologları”, ifadesel değere denk gelen “sarıklı sarıksız mazi hayranları” sözcük gruplarıyla tanımlar. Bu grupların her türlü yenilik karşısında dört elle sarıldıkları şeriat ve gelenek gibi kavramları ise “köhnelik” olarak adlandırır. Bu da deneyimsel değer kullanımına bir örnektir, zira yazar bunları kendi ideolojik konumundan bu şekilde “deneyimlemektedir”. Cumhuriyet rejiminin bu gerici gruplar üzerinde uyguladığı politikalar ise “silindir” metaforuyla anlatılmıştır.

Yazar sık olmamakla beraber kapsayıcı bir “biz” zamiri de kullanmaktadır. Gerici grupların ne denli yaygın olduğunu anlatmak isteyen yazar bunların mecliste dahi kendilerine yer bulduğundan bahseder. Burada önemli olan yazarın ideolojik bir “biz” ve “onlar” ayrımı yapmasıdır. Zira bu ayrım, yazarın ve dergi kadrosunun ilerici anlayışına işaret eder.

...Millî istiklalin yalnız cephede düşmanı yenmekle kazanılamayacağını bunu en sarsılmaz temeller üzerine kurabilmek için de “içeride, cemiyetin bünyesinde” de gerekli değişmelerin olmasını anlamayanlara, daha zaferden önce, hatta ilk Büyük Millet meclislerinin bağrında bile rastlıyorduk. Bunlar tarihin akışını, cemiyet tekâmülünün gerektirdiği ileri adımları göremeyerek sadece düşmanın denize dökülmesini “Millî kurtuluş” için kâfi ve mümkün görüyorlardı (Cemgil, 1943b: 425).

İncelenen bu makale ifadesel değer, deneyimsel değer ve metafor kullanımı açısından hayli zengindir. Farklı sözcük gruplarının çeşitli önemli konulara değinmek için kullanıldığı görülmektedir. Yazar zaman zaman emperyalizm karşıtı argümanlarını öne

sürerken, zaman zaman da bunun antifaşizme olan bağlantısını kurar. Farklı sözcük grupları ve cümle yapıları topluca değerlendirildiğinde hepsinin yazarın ideolojik anlayışını metne sarıh bir biçimde yerleştirdiği görülmektedir.

Yurt ve Dünya'nın 36. sayısında Mediha Berkes tarafından yazılmış “İrk ve Medeniyet” adlı makalede de üstün ırk iddiaları tartışılmaktadır. *Yurt ve Dünya*'da bu konuyla ilgili yayınlanan makalelerde birbirine benzer iki yaklaşım olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bu makalede ırk üstünlüğü iddiaları bilimsel bir temelde incelenmektedir. Berkes, üstün ırk iddialarının asılsız ve bilim dışı olduğunu ifade eder. Ardından çeşitli ırkların hangi şartlar altında ne tür kültürel gelişmeler gösterdiğini inceler. Yazarın odaklandığı bir diğer temel mesele ise ulusların gösterdiği kültürel gelişmelerin, ancak çeşitli ulusların birbiriyle ilişki kurmasıyla mümkün olacağıdır. Ona göre kültür ve medeniyet tek bir ulusun değil, tüm ulusların ortak katkılarıyla oluşan kümülatif bir olgudur. Dolayısıyla “Dünyada ayrı ayrı ırkların bulunmasından bahsetmek acaba bazı yerlerde iddia edildiği gibi bu ırklardan birinin üstünlüğü, diğerinin aşağılığı demek midir? Hangi bakımdan araştırırsak araştıralım, böyle düşünmek için makul bir sebep bulamayacağız (Berkes M., 1943: 473)” diyen yazar makalenin başında bu iddianın hiçbir gerekçeyle açıklanamayacağını ifade eder.

Yazar, kimi ırkların “üstün” olduğu iddiasına dayanarak, medeniyetin de onlar tarafından yaratıldığı fikrine karşı çıkar ve bu argümanın bir mantık hatasına dayandığını gösterir. Bunu kanıtlamak içinse tarih boyunca farklı ulusların çeşitli coğrafyalarda farklı alanlarda gelişim gösterdiğini açıklar. Yazar buna paralel olarak, medeniyetin ortaya çıkmasında kolektif ve kümülatif bir sürecin rol oynadığına vurgu yapar.

...Eğer bir ırkın öteki ırklara üstün olduğu doğru olsaydı tarih boyunca bütün medeniyeti bu ırkın yaratması lazım gelmez miydi?... Bugün Avrupa medeniyeti bütün dünyaya yayıldığı ve bu medeniyetin en parlak merkezleri şimale [kuzey] kaydığı için bugün nordik ırkı diğer ırklardan üstün tutanlar ve dünyanın en yüksek ırkı olarak kabul edenler pek çoktur. Halbuki eski devirlerin medeniyetinde nordiklerin rolü ya hiç yoktu veya çok küçüktü. Şimal Avrupa halkı henüz pek iptidai bir hayat sürerken herkesin de bildiği gibi ilk çağlarda Akdeniz etrafında Akdenizli ve Alpli ırkla tarafından o zamanki dünyanın en parlak medeniyeti kurulmuştu. Daha evvel, eski taş devrinden yeni taş devrine geçişte dünyanın en büyük keşiflerinden sayılan hayvan ehlileştirme, ziraat, dokumacılık,

çömlekçilik, cam imali, daha sonraları maden işlemek gibi en büyük keşifler hep Mısır, Anadolu ve Mezopotamya’da bulunmuştur. İbranilerin kültürleri bütün Avrupa’ya büyük tesirlerde bulunmuş, din ve edebiyatları dünyanın en büyük kısmına yayılmıştır. Şimal Avrupa milletlerinin bugünkü durumu ancak son asırlarda meydana gelmiştir (Berkes M., 1943: 475).

Şu neticeyi çıkarabiliriz ki, hiçbir ırk diğer ırklara üstün olduğunu iddia etmek hakkına sahip değildir. Bütün ırk davası güden milletlerin görüşü bizim aleyhimizedir. Şurası muhakkaktır ki ırk davası bir milleti birleştirmeye değil, ancak parçalamaya yarar. Dünya medeniyetini hiçbir ırk tek başına yaratmamıştır. Bu medeniyet yüz binlerce senelik bir zaman boyunca bütün insanlığın hep birlikte kurduğu müşterek eseri, müşterek malıdır (Berkes M., 1943: 478).

Yazar ilk alıntıda, tarih boyunca toplumsal ve kültürel yaşamdaki gelişmelere, farklı ırkların çeşitli katkıları olduğunu belirterek üstün ırk iddialarına karşı çıkmıştır. Bu herhangi bir ırkın gerekli koşullar sağlandığında her türlü değişim ve dönüşümde önemli bir rol oynayabileceği anlamına gelir. İkinci alıntıda ise yazarın medeniyeti deneyimsel değer taşıyan “müşterek eser” ve “müşterek mal” sözcükleriyle tanımlaması onun ırk üstünlüğü iddialarına karşı çıktığına, ırklar arası bir üstünlük-aşağılık sınıflandırması yapmadığına işaret eder.

Yazara göre medeniyeti ve kültürel gelişmeyi ortaya çıkaran şey, insan topluluklarının ırksal özellikleri değil, toplumların birbiriyle kurduğu ilişkilerdir:

Dünyanın bazı taraflarında medeniyetin bu kadar ilerlediği, bazı yerlerinde ise cemiyetlerin asırlardan beri değişmediği görülüyor. Buradaki amil ırk olmadığına göre sosyal ve kültürel sebeplerle izahtan başka çare yoktur. Cemiyetlerdeki değişimin mekanizmasını incelerken ileri sürülen en kuvvetli izah tarzı cemiyetlerin olduğu gibi kalmasında ve değişmesinde en büyük amil olarak sosyal temas ve inzivayı kabul eden izah tarzıdır. Cemiyetlerdeki değişim ve ilerlemeleri kültürün karışmadığı, cemiyetlerin kendi içine kapandığı hallerde değil tersine olarak temasın en çok arttığı, kültürlerin en çok kaynaştığı ve çatıştığı yerlerde görüyoruz. Bunun için sayısız misaller gösterebiliriz, aksini ispat eden misallere de hiç rastlamıyoruz (Berkes M., 1943: 477).

Yazar, söz konusu değişim ve dönüşüm süreçlerini açıklarken “sosyal ve kültürel sebepler”, “sosyal temas” gibi sınıflandırma şemalarına başvurmuştur. Yazara göre bu ilerici süreçler “temasın arttığı”, “kültürlerin kaynaştığı ve çatıştığı” yerlerde yaşanmaktadır. Dahası yazar, “inzivaya” çekilen toplumların toplumsal değişimi deneyimleyemediğini belirtirken de “sosyal temasın” önemine bir kez daha vurgu yapar. Bu deneyimsel değere sahip sözcüklerle yazar değişimin ancak, başka toplumlarla kurulan temaslar sonucunda gerçekleştiğini vurgulamaktadır.

Makalede metafor kullanımı mevcut değildir. Dil bilgisi açısından incelendiğinde ise cümlelerin çoğunluğunun etken cümle ve gerçek özne ile ifade edildiği görülmektedir. Elbette edilgen cümle yapıları da mevcuttur ancak bunlar fail ve eylem arasındaki ilişkiyi görünmez kılmadığı için burada analiz edilmemiştir.

Yazarın üstün ırk iddiaları karşısında “Hangi bakımdan araştırırsak araştıralım, böyle düşünmek için makul bir sebep bulamayacağız (Berkes M., 1943: 473)” ve “Hiçbir ırk diğer ırklara üstün olduğunu iddia etmek hakkına sahip değildir (Berkes M. , 1943: 478)” cümleleri bu temel tartışma konusuna olumsuz bir yaklaşım sergilediğini açıkça göstermektedir. Buna benzer olarak ari ırkların varlığı iddialarına yönelik “...Bu ırklar binlerce seneden beri birbirleriyle o kadar karışmışlardır ki artık tek bir ırktan meydana gelmiş bir millettten bahsedilemez (Berkes M., 1943: 474)” cümlesinde ise saf ırk mefhumuna olumsuz bir cümle ile karşı çıkmaktadır. Son olarak medeniyetin ortaklaşa yaratılan bir olgu olduğunu vurgulamak için “Dünya medeniyetini hiçbir ırk tek başına yaratmamıştır (Berkes M., 1943: 478)” cümlesi de yazarın yine ırklara atfedilen diğerlerinden daha iyi / başarılı olma ve medeniyeti tek başına yaratama “gücüne” karşı olduğuna işaret eder. Yazar makalede bilimsel temelde geliştirdiği temel itirazlarını olumsuz cümlelerle ifade etmiştir. Bu da yazarın söz konusu tartışmaya hangi ideolojik konumdan yaklaştığına dair çokça fikir vermektedir.

Yazara göre toplumların değişiminde en önemli unsur diğer toplumlarla temas halinde olmaktır. Bir toplumda değişim ve gelişim ancak bu yolla ortaya çıkabilir. Yazarın bu düşüncesi 40’lı yıllarda pek çok solcu aydın tarafından da paylaşılmaktaydı. Sol ideoloji toplumların değişim ve dönüşüm mekanizmalarını incelerken tarihsel ve toplumsal bağlamdan hareket etmekteydi. Dolayısıyla yazarın toplumsal dönüşümün dinamiklerini açıklarken kullandığı cümlelerde yer alan kapsayıcı bir işlev gören “biz” zamiri anlamlıdır. Zira toplumsal değişimlerin ancak toplumlar arası temasla

gerçekleşeceğinin vurgulandığı bu cümlede kullanılan “biz” zamiri yalnızca yazara değil, 40’lı yılların sol çevrelerine de gönderme yapmaktadır.

Cemiyetlerdeki değişme ve ilerlemeleri kültürün karışmadığı, cemiyetlerin kendi içine kapandığı hallerde değil tersine olarak temasın en çok arttığı, kültürlerin en çok kaynaştığı ve çatıştığı yerlerde görüyoruz. Bunun için sayısız misaller gösterebiliriz, aksini ispat eden misallere de hiç rastlamıyoruz (Berkas M., 1943: 477).

Yazar, antifaşist ideolojik pozisyonunu yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere hem kelime bilgisi hem de dil bilgisi kuralları aracılığıyla metnin içine kodlamıştır.

Yurt ve Dünya’nın 37. sayısında “Hadiseler ve Düşünceler” bölümünde yer alan “Dördüncü Yılımız” adlı tanıtım yazısında da antifaşizm teması mevcuttur. Bu kısa tanıtım yazısında, öncelikle derginin nasıl bir tarihsel bağlamda çıkarıldığı, dünya siyasal konjonktürü çerçevesinde anlatılmaktadır:

Yurt ve Dünya, üstünlük iddia eden bir ırkın cihan hakimiyeti uğruna açılmış bir harbin hala devam eden yangınları arasında dört yaşına giriyor. Otuz milyondan fazla insanın ölümüne, bu rakamların çok üstünde insanların gözsüz, bacaksız veya kolsuz kalmasına sebep olan, kadınları dul ve çocukları yetim bırakan bir çılgınlık ideolojisinin büyük çatırtılarla çöküşünün arifesinde bulunuyoruz. Temenni etmeli ki bu harp insanlığın son dövuşü olsun ve halk yığınlarının bahtiyarlığına, ilmin ve sanatın serbestçe gelişmelerine imkân veren yeni dünya şartları kurulabilsin. *Yurt ve Dünya* insanlığın başına getirilen bu felaketin acısını her zaman duymuş ve bunun sebeplerini muhtelif yönlerden hakikatin ve ilmin ışığı altında okuyucularına anlatmaya çalışmıştır (*Yurt ve Dünya*, 1944: 3).

Yazar Alman faşizmini “çılgınlık ideolojisi”, İkinci Dünya Savaşı’nı ise “üstünlük iddia eden bir ırkın cihan hakimiyeti uğruna” başlattığı bir savaş ve bir “felaket” olarak değerlendirmektedir. Bu ifadesel değerler ve savaşın yıkıcı etkilerinin tasvir edildiği cümleler yazarın savaşın arkasındaki faşist ideolojiyi şiddetle eleştirdiğini gösterir. Dahası yazar, savaşa yönelik analizlerin “hakikatin” ve “ilmin” ışığında gerçekleştirildiğini belirtirken de bu deneyimsel değerlerle bilime olan inancını vurgular.

Bunun ardından yazar, derginin 1941-1944 arasında yayın hayatında ne tür zorluklarla karşılaştıklarını aktarır. Derginin çıkar çıkmaz ırkçı ve gerici çevrelerden gelen şiddetli eleştirilere maruz kaldığı hem giriş bölümünde hem de birinci bölümde belirtilmişti. Bu tepkilerin kaynaklarının tanıtıldığı bu yazıda, yazarın antifaşist tutumu hemen göze çarpar. Zira yazar, derginin yayın çizgisine karşı çıkanların faşizmi destekleyen gruplar olduğunu açıkça belirtir:

...Millî ve tarihi kaynaklarımızdan gelmeyen, yirmi yıllık fikir geleneğimize aykırı, yabancı menşeli ve çarpık birtakım cereyanlar fikir hayatımıza sokulmak istendi. İrk, millet, feragat, fazilet gibi mefhumlar, demagojileri maskelemek için bol bol kullanıldı. İçtimai tekamülü geride bırakmak isteyen bir irtica havası memleket ufuklarını sarmak istidadı [yatkınlık] gösterdi. Yanlış ve zararlı propagandalarla uğraşmayı vazife sayan her milletsever aydın gibi *Yurt ve Dünya* ve onun yazarları da bu kara kuvvetlerin hücumlarına ve iftiralarına uğradılar. Hele onların ortaya sürdüğü iddiaların sahteliğini, yanlışlığını, bize yabancı ve menfaatlerimize aykırı olduklarını ilim yolu ile ispat edip memleket aydınlarına yurdun gerçeklerini göstermeye çalışanlar bu kara ve sinsî kuvvetlerin kudurmuş hücumlarına hedef oldu (*Yurt ve Dünya*, 1944: 3-4).

Dünyaya yayılmayı güden insanlık düşmanı bir ideolojinin kullandığı ırk propagandasının millî menfaatlerimize ve ilim gerçeklerine aykırılığını ispat ederken de aynı irtica kuvvetlerini karşımızda bulduk. Fikir hayatımızın belli başlı değerlerini lekeleyip sindirmek maksadıyla ve gizli yabancı kaynakların ilhamıyla broşürler çıkarıldı. Baldır bacak resimleri teşhir ederek para kazanan bir dergide faşist yamağı küçücük mürtecilerin [gerici] tehditlerine ve düşmanlıklarına uğradık (*Yurt ve Dünya*, 1944: 4).

Yazar bu alıntıda da faşizm ideolojisini “fikir geleneğimize aykırı”, “yabancı menşeli ve çarpık” ve “bize yabancı ve menfaatlerimize aykırı” gibi ifadesel değer taşıyan sınıflandırma şemalarıyla tasvir eder. Faşist ideolojiyle ilgili ırk, feragat gibi kavramların “demagojilerin” üzerini örtmek için kullanıldığını belirten yazar, demagoji sözcüğü ile dergide yer alan pek çok başka yazıda da görüldüğü üzere, faşist düşünüşe gönderme yapmaktadır. Faşist gerçekliği demagoji kelimesiyle anlamlandıran yazar burada da deneyimsel değere başvurmuş olur. Yazar faşist çevrelerin fikirlerini “yanlış ve zararlı propagandalar”, iddialarını ise “sahte” ve “yanlış” olarak nitelendirmektedir. Bu çevreler “kara ve sinsî kuvvetler” sözcük grubuyla, onların sol ideoloji gruplarına karşı benimsedikleri saldırgan tutumu ise “kudurmuş hücumlar” olarak nitelenir. Bu ifadesel değerler yazarın antifaşist tutumunu güçlendirmektedir. Yazar ikinci alıntıda, ilerici aydınlar olarak savundukları siyasal değerlerden ötürü gerici ve ırkçı gruplarla karşı karşıya kaldıklarını vurgular. Birinci alıntıya benzer bir şekilde, Alman faşizmi ifadesel değere örnek olan “insanlık düşmanı bir ideoloji” ve deneyimsel değer taşıyan “millî menfaatlerimize ve ilim gerçeklerine aykırı” sınıflandırma şemalarıyla nitelendirilir. Derginin değerlerine saldıran kişilerin “faşist yamağı” ve “küçücük mürteciler” sözcükleriyle tasvir edilmesi de anlamlıdır. Zira yazar faşizmi destekleyen bu sözde aydınları “faşist yamak” metaforuyla tanımlar.

Yazar, *Yurt ve Dünya*'ya yöneltlen tepkilerin en büyük kaynaklarından birinin *Çığır* dergisi olduğunu belirtir.

...Faşizmin propaganda aleti olan bir gazete muharririnin kurnazca yaymaya çalıştığı iftiraları “Çığır” adlı dergi elinden geldiği kadar destekledi. Daha dün “Türkiye’de Parlamento yok, şef sistemi var” diye kendini faşist bir memlekette yaşıyor sanan şımarık bir gazete muharriri ve siyasi olmadığını iddia ettiği halde sayfalarında faşist sistemin korporasyon sistemini müdafaa eden ve bu siyasi temayülün açıkça propagandasını yapan “Çığır” dergisi *Yurt ve Dünya*'ya siyasi akideler atfetmeye ve kurnazca bir taktikle herkesi buna inandırmaya çalıştılar (*Yurt ve Dünya*, 1944: 4).

Yazarın *Çığır* dergisini ve kimi yazarlarını tasvir etme biçiminde, ifadesel değer örnekleri mevcuttur. Yazar *Çığır* dergisinde yazan faşizm yanlısı bir yazarı “faşist bir memlekette yaşadığını sanan şımarık bir muharrir” olarak, dergiyi ise faşizmin “açıkça propagandasını yapan” bir yayın olarak nitelendirmektedir. Dahası *Çığır*’ın *Yurt ve Dünya* aleyhinde yaymaya çalıştığı fikirler, deneyimsel değere örnek olan “iftira” sözcüğüyle ve ifadesel değere örnek olan “kurnazca bir taktik” sözcük gruplarıyla değerlendirilmektedir.

Yazar dergiye yöneltlen tüm bu şiddetli eleştirilere rağmen, derginin inandığı değerleri savunmaktan ve yaymaktan vazgeçmediğini belirtir:

...Onun müdafaa ettiği ileri fikirler bugünün dünyasında bütün alanlarda zafer kazanırken, millî menfaatlerinize uygun fikirler olduğu daha iyi anlaşılmış oluyor. Ne gariptir ki, bizimle mücadeleye yeltenen mürteci ve faşist temayüllü zevat sıkılmadan birer ikişer dönüyorlar ve 180 derecelik bir inhirafla [sapma] bu defa da başka fikirleri müdafaa vazifesini benimser görünmeye çalışıyorlar (*Yurt ve Dünya*, 1944: 4).

Yazar, derginin savunduğu fikirlerin “bütün alanlarda zafer kazandığını” belirtirken, faşist Almanya’yı 1943’te ağır bir yenilgiye uğratan Sovyetler Birliği’nin başarısına gönderme yapar. Zira derginin antifaşizm ve antiemperyalizm gibi değerleri savunduğu bilinmektedir. Yazar, dergiye mücadele eden “faşist temayüllü” grupların, belki de söz konusu yenilginin dünya konjonktüründe yarattığı dönüşüm dolayısıyla başka fikirleri savunmaya başladıklarını da ekler. Bu çevrelerin deneyimsel değer taşıyan “mürteci [gerici] ve faşist temayüllü [eğilimli]” kişiler olarak nitelenmesi yukarıdaki diğer deneyimsel ve ifadesel değer taşıyan sözcükler gibi yazarın antifaşist konumunu güçlendirir.

Makalede derginin çıkarıldığı andan itibaren ne tür zorluklarla karşılaştığına odaklanan yazar, temel olarak bu zorlukların çıkış noktasının ne olduğunu açıklamayı amaçlar. Derginin çıkarıldığı dört yıl boyunca, faşist çevreler dergi kadrosuna sürekli saldırgan bir tutumla yaklaşmışlardır. Dolayısıyla bu yazı ırkçı grupların her türlü baskı ve yıkıcı eleştirilerine rağmen derginin nasıl ayakta kaldığını anlatmaktadır. Makalenin içeriği doğrudan ırkçılık-Turancılık karşıtlığı ile ilişkilidir ve bu sebeple bu başlık altında incelenmiştir.

Yurt ve Dünya'nın yine 37. sayısında yer alan Adnan Cemgil'e ait "Geçen Yılın Fikir Hayatı" adlı makale de antifaşist temaya uygun bir örnektir. Yazar 1943 yılının fikir hayatını, çıkarılan dergiler ve kitaplar aracılığıyla inceler. Bunların içinde hem yerli eserler hem de tercüme kitaplar vardır. Yazar, 1943'ün ilerici ve gerici kuvvetlerin çarpıştığı ve gerici kuvvetlerin yenilgiye uğradığı bir yıl olduğunu ifade eder.

1943'ün Türkiye'de cumhuriyet inkılabının 20 inci yıl dönümü olmak gibi bir özelliği vardır; bundan başka dünya çapında da ilerilik ve gerilik kuvvetlerinin, hürriyet ve istibdadın daha net bir ifadesi ile demokrasi ile faşizmin giriştiği kanlı ölüm ve dirim savaşının bir dönüm noktasının başlangıcıdır. İlk cihan harbinden sonra garp medeniyetinde şahlanıp o cemiyeti daha ileri sosyal bir merhaleye ulaştırmak için yol alan sosyal kuvvetleri durdurmak, tarihin çarklarını geriye doğru döndürmek için baş kaldıran faşist irtica seli dünyanın ileri kuvvetleri tarafından durdurulmuş, özlediği, daha doğrusu layık olduğu mutlak geriliğe yani ölüme doğru adım adım sürülmüştür (Cemgil, 1944a: 8-9).

Yazar karşıt güçler arasındaki bu mücadele yer alan faşizmden, deneyimsel değere örnek olan "gerilik kuvveti" ve "istibdat" sınıflandırma şemalarıyla bahseder. 1943 yılını ise demokrasi ve faşizm güçlerinin "kanlı ölüm ve dirim savaşına" giriştiği bir yıl olarak nitelendirir. İlerici güçler, toplumları daha gelişmiş bir hale getirmeyi hedefleyen topluluklar olarak anılırken, faşist rejim hem ifadesel değer hem de bir metafor örneği olan "tarihin çarklarını geriye doğru döndürmek için baş kaldıran irtica seli" sözcük gruplarıyla tasvir edilir. Ayrıca faşist rejimin yenilgisi, deneyimsel değer taşıyan "mutlak gerilik" ve bir metafor olan "ölüm" sözcükleriyle anlatılmaktadır.

Yazar makalede 1943'te düşünce hayatında önemli bir yer tutan İnönü Ansiklopedisi ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın öncülük ettiği çeviri kitapların

yayınlanmasından da söz eder. Ardından *Yurt ve Dünya*'nın da bu bağlamda entelektüel yaşamda önemli bir yere sahip olduğunu belirtir:

...Üç yıllık bir yayın hayatı olan dergimiz, geçen yılda da memleketimizin ve insanlığın ileriliği ve saadeti için gerekli olduğuna inandığı fikirleri yaymağa devam etmiştir. Bizi okuyanlar, sevenler bilirler ki bunlar; müspet ilim görüşü fikirde ve sanatta gerçekçilik, sosyal görüşte halkçılık ve inkılapçılıktır. Biz bütün bu değerleri yayarken kendimizi asla dev aynasında görmeden, daima eksikliklerimizi tamamlamaya çalıştık ve çalışıyoruz. Kendilerini “Fikir ve Kültür” “İlim ve Sanat” dergisi diye ilan edenlerin iddialarını benimsemeden ve hele alınlarına “Milliyetçi dergi”, “Memleketçi dergi” gibi damga vuranların durumuna düşmeden yurdumuzun kültür hayatında -asla kâfi olmamakla beraber- müspet işler gördüğümüze doğru, aydın, inkılapçı fikirlerin yayılmasına hizmet ettiğimize inanıyoruz. “*Yurt ve Dünya*”nın, geçen yılı bu müspet çalışmaların devamı olduğu kadar, gerilik taraftarları, reaksiyonerlerle ve yurdumuzda yabancı ideolojilerin dellallığını yapanlarla savaştığı yıl olmuştur (Cemgil, 1944a: 10).

Yazar, derginin öneminden bahsederken öncelikle dergi kadrosu olarak hangi değerleri benimseyip savunduklarını aktarır. Bu değerler kendini “milliyetçi” ve “memleketçi” olarak tanıtan yayın organlarının savunduklarından tamamen farklıdır. Bu deneyimsel değer taşıyan sözcüklerle yazar “memleketçi” ve “milliyetçi” olduğunu iddia eden dergilerin iç yüzlerinin farklı olduğunu ve kendilerinin ideolojik olarak bu dergilerin tam karşısında yer aldıklarını anlatmaya çalışmaktadır. Buna ek olarak yazar, 1943 yılını *Yurt ve Dünya*'nın “yabancı ideolojilerin dellallığını yapanlarla savaştığı yıl” olarak nitelendirir. Bu ifadesel değer ile yazar faşizm yanlılarının *Yurt ve Dünya* gibi ilerici dergilere verdiği tepkilere gönderme yapar. Yanı sıra yazar, ilerici olmayan dergi örneklerinden de bahseder. Örneğin istikrarlı bir yayın hayatı olmadığı söylenen *İnsan* dergisi, faşizmi savunan yazarlara yer verdiği için yazar tarafından eleştirilmektedir.

...Geçen yıl çıkabilen sayılardan birinde, sabık faşist lideri Mussolini'nin kitaplarını Türkçe'ye aktaran Yaşar Çimen adlı adama da yer verilmiş olması *İnsan* dergisinin ne kadar başıboş hale geldiğini göstermektedir (Cemgil, 1944a: 10).

Yazar Mussolini'yi “sabık faşist lider”, onun eserlerine yer veren *İnsan* dergisini ise “başıboş” olarak nitelendirmiştir. Bu ifadesel değerler de yukarıdakilere benzer bir biçimde yazarın antifaşist kimliğine işaret eder.

Cemgil, makalede *Yurt ve Dünya* ile ciddi tartışmalara giren *Çığır* dergisini ve dergide zaman zaman yazılar yayınlayan Peyami Safa'nın faşist argümanlara dayanan bir kitabını da eleştirir. Zira hem *Çığır* dergisinin hem de Safa'nın faşizmi açıkça

desteklediği bilinmektedir. Cemgil de faşizme böyle bir desteğin verilmesine karşı çıkar ve Safa'nın fikirlerini meşrulaştırmak için milliyetçilik kavramını kullandığını ifade eder:

...Peyami Safa da bir yandan reaksiyoner dergilere omuz verirken öte yandan siyasi fıkralarının imkanlarını da olayların fırsatlarına uygun olarak kullanmakta, pervasızca faşizm propagandası yapmaktadır. Bunun da marifetlerini gizlemek için elinden hiç düşürmediği kalkan “milliyetçilik”tir. Yalnız Peyami Safa nereden ve nasıl geldiği bilinmeyen bir cüretle bu yolda konuşanların hepsini gölgede bırakacak kadar sesini yükseltiyor. Şu kitaptan, bu muharrirden, filan sosyologdan veya falan filozoftan gelişigüzel devşirilmiş fikirlerle meydana getirdiği “Pot-pourri”ler bu kelimenin gerçek manasına tıpatıp uymaktadır. Geçen yıl “Akbaba” yayınlarından çıkan “İnsan ve Millet” adlı kitabı onun kaleminden çıkan yazıların en cüretlilerini, en karışıklarını, en yanlışlarını bir araya topluyor. Kendisine pek zavalıca değer veren ve “mütefekkir”liğine inanan sosyolog, ruhiyatçı veya filozof dostlarının ağzından kapıldığı terimlerle yaldızlayarak bu kitaba doldurduğu fikirler, faşist ideolojisinin tohumlarından başka bir şey değildir. Tekrar edelim ki Peyami Safa bu tohumları “milliyetçilik” kabuğu içine gizleyerek Türk topraklarına ekmeğe yeltenmektedir. Alimane bir eda takınarak liberal ekonomi sistemini tenkit ediyormuş gibi görünüp, nasıl faşist ekonominin ve sosyal sisteminin dayandığı korporasyon rejiminin propagandasını yaptığını ve buna “Hıfzı Oğuz’un” çıkardığı “Çığır” dergisinin nasıl kucak açtığını bundan evvelki sayılarımızdan⁸⁵ birinde belirtmiştik (Cemgil, 1944a: 16).

Cemgil öncelikle Safa'nın reaksiyoner dergilere “omuz verdiğini” ifade eder ve bu metafor aracılığıyla onun siyasi kimliğini ortaya koyar. Yazar, Safa'nın *İnsan ve Millet* kitabını onun faşizmi nasıl pervasızca savunduğunu göstermek için detaylıca inceler ve Safa'nın kitabında faşizme karşı savaşan halklara hiç yer vermediğini belirtir. Yazar, Safa'nın faşizm propagandası yaparken milliyetçiliği bir “kalkan” olarak kullandığını ifade ederek bir metafor kullanımına daha başvurur ve böylelikle Safa'nın faşist kimliğine bir kez daha gönderme yapmış olur. Safa'nın fikirlerinin ise “gelişigüzel devşirilmiş” fikirler olduğunu söyleyen yazar bu ifadesel değere sahip sözcük grubuyla onun “bilimsel” argümanlarının güvenilirliğini sorgular. Cemgil, Safa'nın *İnsan ve Millet* kitabını yazarın “en cüretli, en karışık ve en yanlış” yazıları olarak değerlendirir. Bu ifadesel değerle Cemgil, Safa'nın faşizme dayanan argümanlarının rasyonaliteden uzak olduğunu tekrar vurgular. Buna paralel olarak Cemgil Safa'nın kitabında savunduğu fikirleri “faşist ideolojinin tohumları” olarak adlandırır. Cemgil, Safa'nın “korporasyon sisteminin propagandasını yaptığını” belirttikten sonra, *Çığır* dergisinin bu fikirlere

⁸⁵ Söz edilen makale: *Yurt ve Dünya* (1943). Üstünde Durmak Gerekir!, 3(33), s.365-368.

“kucak açtığını” belirtir. Bu metaforlarla hem Safa’nın hem de Çığır’ın faşist ideolojiyi destekledikleri tekrarlanmış olur. Yukarıda yer alan deneyimsel ve ifadesel değerler ve metafor örnekleri de Cemgil’in ideolojik olarak neye karşı durduğunu net bir biçimde göstermektedir.

Makale temel olarak, 1943 yılında yazarın ilerici ve gerici hareketler olarak sınıflandırdığı akımların fikir dünyasında ne tür rolleri olduğuna odaklanmaktadır. Yazar bu yıl içerisinde çıkarılan dergileri, kitapları, ansiklopedileri kendi ideolojik konumundan hareketle tanıtırken, gerçek özne ve etken fiil çatılarını kullanmıştır. Dolayısıyla yukarıdaki alıntılarda da görülebileceği gibi söz konusu yayınlar incelenirken dergi ve yazar isimlerine sıklıkla yer verilmiştir. Makalede olumsuz cümle kullanımına ise yalnızca bir cümlede rastlanmıştır. Yazar, ilerici dergiler arasında *Adımlar* dergisini de sayar:

Müspet fikirleri yayma yolunda “*Yurt ve Dünya*” yalnız kalmamıştır. Geçen yıl yayınlanmaya başlayan “*Adımlar*” dergisi de bizim müdafaa ettiğimiz prensipleri benimseyerek memleketin fikir hayatında verimli olmuştur (Cemgil, 1944a: 10).

Yurt ve Dünya’nın hayli tepki toplayan ilerici bir dergi olarak “yalnız kalmadığı”, bu anlamda *Adımlar*’ın da entelektüel yaşamda önemli katkıları olduğu ifade edilmektedir. Zira her iki dergi de “müspet fikirleri yayma yolunda” ilerlemektedir. Bu ifadesel değer de yazarın ilerici ve antifaşist tutumunu gösterir.

Makalede siz / biz zamirinin kullanımıyla ilgili ise yalnızca bir örnek mevcuttur. Yazar derginin benimsediği değerlerin inkılapçılık, halkçılık, pozitif bilimlere olan inanç ve sanatta gerçekçilik olduğunu belirttikten sonra derginin nasıl bir yol haritası izlediğini detaylıca aktarır:

...Biz bütün bu değerleri yayarken kendimizi asla dev aynasında görmeden, daima eksikliklerimizi tamamlamaya çalıştık ve çalışıyoruz. Kendilerini “Fikir ve Kültür” “İlim ve Sanat” dergisi diye ilan edenlerin iddialarını benimsemekten ve hele alınlarına “Milliyetçi dergi”, “Memleketçi dergi” gibi damga vuranların durumuna düşmeden yurdumuzun kültür hayatında -asla kâfi olmamakla beraber- müspet işler gördüğümüze doğru, aydın, inkılapçı fikirlerin yayılmasına hizmet ettiğimize inanıyoruz (Cemgil,1944a:10).

Buradaki “biz” zamiri yazarı ve dolayısıyla dergi kadrosunu kapsamaktadır. Yazar bu zaminin yardımıyla kendilerini “memleketçi” ve “milliyetçi” dergilerden farklı bir yerde konumlandırır. Bu kapsayıcı biz zamiri yazarın ilerici ve gerici olarak adlandırdığı çevreler arasındaki ayrışmaya işaret eder. Bu sebeple bu zaminin kullanımı yazarın ideolojik konumunu görünür kılar.

Yazarın söz konusu dönemdeki düşünce akımlarını ve onların faaliyetlerini tasnif etme biçimi ırkçılık-Turancılık karşıtı olma haliyle örtüşür, zira yazar ilerici ve gerici hareketleri tanıtırken gericilerin ırkçı ve faşist düşünceden nasıl beslendiğini ve bunlara neden karşı olduğunu anlatır. Öte yandan ilerici bir aydın grubuna mensup bir kişi olarak hem kendisinin hem de derginin benimsediği değerlerden bahseder. Dolayısıyla yazarın ırkçılık-Turancılık karşıtı tutumu makale boyunca hem biçimsel hem de üslup anlamında hayli belirgindir.

Yurt ve Dünya’nın 41. sayısında “Olduğu Gibi” bölümünde yer alan ve Adnan Cemgil’in yazdığı “Koyu Milliyetçilik Nedir?” adlı makale de antifaşizm teması altında analiz edilmiştir. Cemgil, “milliyetçilik” adı altında faşizm taraftarlığı yapan çevreleri çeşitli açılardan eleştirir. Öncelikle bu çevrelerin ideolojik olarak faşist Almanya ile olan yakın ilişkilerine değinir:

...Millet sevgisini, vatan ülküsünü kendilerine tapu senediyle verilmiş birer hususi hak sanarak memleket çocuklarını millet varlığının dışına atmaya yeltenen bu mürai [ikiyüzlü] insanların ilham kaynağı asla Türk milleti ve onun ülküleri değildir. ırkçılık, gelenekçilik, müspet ilim ve teknik düşmanlığı mistik dünya görüşü ve nihayet demokrasi düşmanlıkları garpten, garbın çürümüş, çöküntü halindeki illerinden gelmektedir. Türk tarihinin akışından, Türk cemiyetinin bağrından çekilip çıkarılmış gibi ileri sürmek istedikleri geriliklerinin bugünün garp dünyasında can çekişen bir canavarın son saldırılarıyla çırpınan irtica hareketiyle sıkı bir bağı var. Bunların yüzde yüz yerli diye ileri sürdükleri fikirleri biraz kazıyın, altından “Made in Germany” damgasının sırtıttığını görürsünüz (Cemgil, 1944b: 164).

Yazar, söz konusu çevrelerin Türk millerinin refahı için çalıştıklarını iddia etmelerine rağmen, esasında ırkçı ve gerici düşüncelerle hareket ettiklerini ifade eder. Yazar, bu çevrelerin fikirlerini “ırkçılık, gelenekçilik, müspet ilim ve teknik düşmanlığı, mistik dünya görüşü ve demokrasi düşmanlığı” olarak nitelendirir. Bu deneyimsel ve ifadesel değerler yazarın pek çok makalesinde de olduğu gibi, onun ırkçılık karşıtı

olduğunu ortaya koyar. Buna benzer bir biçimde yazarın bu fikirlerin kaynağı olarak “garbın çürümüş ve çöküntü halindeki illerine” işaret etmesi ve bu fikirlerin kapsamlı bir şekilde incelendiğinde altından “Made in Germany damgasının” görüneceğini belirtmesi de aynı işleve sahiptir. İfadesel değere sahip bu sözcük gruplarıyla yazar, ırkçı düşüncenin faşist Almanya’dan devşirildiğini ifade eder. Yazarın faşizmi “garp dünyasında can çekişen bir canavar” metaforuyla nitelendirmesi de anlamlıdır. Zira yazarın faşizmi bir tür canavara benzetmesi onun tüm Avrupa’da yarattığı yıkıcı etkilere gönderme yapar.

Yazar, yukarıda bahsedilen ırkçı çevrelerin ideolojilerinin cumhuriyet ideolojisiyle hiçbir bağlantısı olmadığını, aksine bunların kökeninin Batı’daki kimi gerici düşünürlerin fikirlerine dayandığını açıklar:

Türk halkının gururunu incitecek bir şımarıklıkla “biz şöyle milliyetçiyiz, biz böyle milliyetçiyiz” diye yaygara koparanların düşünceleri Türk milletinin gerçek davalarından, hayat ve istikbal gayelerinden doğmuş değildir. Bu düşüncelerin benzerlerini, daha doğrusu “ilk nüshalarını” garbın koyu mürteci muhitlerinde aramak lazım. Pirleri, kılavuzları oradadır. Filozofları: Nietzsche, Kayserling, Bergson.. bilginleri: Gobineau, Alexis Carrel, Sombart, Paretodur. Garp cemiyetinde menfaatlerini terakkinin durmasında, ilmin yerini batıl düşüncelerin ve dinin, hürriyetin yerini istibdadın almasında, Rönesans Avrupasının en büyük başarısı olan hür tenkit yerine, körü körüne inanmanın geçmesinde bulan zümrelerin laf ebeliğini yapan bu sahte peygamberler, nedense bizdeki “koyu milliyetçilerin” gözüne gerçek yolunu gösteren birer kılavuz gibi görünmektedir (Cemgil, 1944b: 164).

Bunların “koyu milliyetçilik” adını verdikleri yeni tarikat Türk halkının varlığından ve özünden fıskıran ve yalnız en geniş anlamıyla ona bağlı olan gerçek milliyetçilik değil, garpte kırılcıların, faşistlerin, emperyalistlerin yeni dini olan “nazionalizm”dir. Bu nasyonalizmin emperyalist saldırganlar için bir “yutma” hakkı, küçük milletler için de bir “kölelik vazifesi” şeklinde anlaşılan ikiye bölünmüş bir siyaset olduğunu bugünkü dünya olayları açıkça göstermiştir. Birçok Avrupa memleketlerinde saldırgan zafer takı kuranların bu ırkçı, gelenekçi, demokrasi ve halk düşmanı “koyu nasyonalist”ler olduğunu her gün görüp durmaktayız (Cemgil, 1944b: 164-165).

Yazar, ırkçı çevrelerin milliyetçiliklerini ispatlamak için bir tür “yaygara” kopardığını ifade eder. Bu deneyimsel değerle, bu düşünce akımı ancak anlamsız bir gürültüye benzetilir ve bu sözcük yazarın ırkçı düşüncüyü nasıl tanımladığını açıkça gösterir. Yazar bunun ardından bu milliyetçi düşünüş tarzının Batı’daki “koyu mürteci muhitlerde” bulunabileceğinden bahseder. Bu ifadesel değerle yazar ırkçılığın gerici yanını da ortaya koymuş olur. Dahası bu düşünürlerin “terakkinin durmasını, batıl düşünceleri, istibdadı, körü körüne inanmayı” savunduğunu ifade eder. Bu ifadesel

değerlerle ise ırkçı düşüncenin; özgür düşünce ve bilimsel ilerlemenin karşısında yer aldığını anlatılmaktadır. Yukarıdaki alıntıda adı geçen düşünürler yazar için “sahte peygamberlerdir”, zira bu metafor bu “büyük” düşünürlerin kendilerini doğruluğun elçisi gibi gördüklerini ancak bu çabanın sahte olmaktan öteye gidemediğine işaret eder. Ne var ki “koyu milliyetçiler” bu gerici düşünürleri bir tür “kılavuz” olarak görmekte tereddüt etmemişlerdir. Bu metafor da yazarın yine Türkiye’deki ırkçı çevrelerin beslendiği kaynakların faşist ideoloji ile olan sıkı bağını gösterme çabası olarak karşımıza çıkar.

İkinci alıntıda da yazar benzer bir biçimde “koyu milliyetçilerin” benimsediği düşünce akımını “garpte kırılcıların, faşistlerin, emperyalistlerin yeni dini olan “nazionalizm” ile eş değer olduğunu ifade eder. Yazar için “koyu milliyetçilik” faşizmin bir başka adlandırmasıdır. Yazar emperyalizmin küçük milletlere bir tür “kölelik vazifesi” yüklerken, daha güçlü milletlere ise onları “yutma” hakkı verdiğini söyler. Yazara göre emperyalizm faşizmin emellerini gerçekleştirmek için kullandığı bir kılıftır. Bu ifadesel değerle emperyalizm ve faşizm arasındaki organik ilişki açıklanmış olur. Ayrıca yazarın “koyu nasyonalistleri”; “ırkçı, gelenekçi, demokrasi ve halk düşmanı” olarak nitelendirmesi de deneyimsel değere bir örnek oluşturmakta ve yazarın antifaşist anlayışını bir kez daha somutlaştırmaktadır.

Hayli kısa ancak ifadesel ve deneyimsel değer bakımından zengin bu makalede yazar, sıklıkla gerçek özneler ve etken fiil çatıları kullanmış ve böylece “koyu milliyetçi” olarak tanımladığı ırkçı ve gerici çevrelerin düşün dünyasını serimlemiştir. Dolayısıyla kullanılan pek çok özne; “koyu milliyetçiler, koyu milliyetçilik maskesine bürünen irtica, koyu milliyetçilik adını verdikleri yeni tarikat, koyu nasyonalistler, ilerilik düşmanları” gibi sözcük gruplarıdır.

Yazar kendilerini “koyu milliyetçi” olarak tanımlayan çevrelerin gerçek milliyetçilikle bir ilgisi olmadığını ifade ettiği cümlelerde, sıklıkla olumsuz cümlelere başvurmuştur. Zira yazarın vurguladığı gerçeklerden biri de bu ırkçı çevrelerin iddia

ettiklerinin aksine milliyetçilikle hiçbir bağlarının olmamasıdır. Yazarın söz konusu ilişkinin yokluğunu olumsuz cümle ile aktarması da doğal bir ideolojik tercihten kaynaklanmaktadır. Makalede kapsayıcı bir siz veya biz zamiri kullanımı ise mevcut değildir.

Yazarın makalede koyu milliyetçiliğin faşizmle eş değer olduğunu ifade etmesi anlamlıdır. Yazara göre farklı adlandırmaların kullanması bu düşüncenin faşizme hizmet ettiği gerçeğini değiştirmez. Makalenin en başından beri yazarın antifaşist tutumu açıktır, makalede seçilen sözcük grupları ve cümle türleri de yazarın bu düşüncesini daha görünür kılmaktadır.

Adımlar dergisinde de yoğun işlenen temalardan biri ırkçılık karşıtlığıdır. Derginin 2. sayısında antropoloji doçenti Muzaffer Şenyürek, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun *İrk Psikolojisi* adlı kitabını inceleyen bir yazı yazmıştır. Yazar, Başoğlu'nun kitabının bu konudaki ciddi bir boşluğu doldurduğunu ifade eder, zira 40'lı yıllarda yükselen ırkçılık akımı toplumsal bir mesele halini almıştır. Ayrıca yazar üstün ırk iddialarının bilimsel hiçbir dayanağı bulunmadığını belirtir. Yazar, kitabın son derece yaygın üstün ırk iddialarını nasıl yerle bir ettiğini anlatır. Bunu yaparken bilimselliğe ve tarafsızlığa yaptığı vurgu yapar.

...Bitaraf [tarafsız] ilim adamlarının bu sahadaki⁸⁶ araştırmalarını objektif bir süzgeçten geçiren Muzaffer Şerif ilmin bugünkü durumunun herhangi bir ırkın üstünlüğünü iddia etmekten çok uzakta olduğunu, yapılan araştırmaların bu psikolojik hususlarda kültürün çok büyük bir tesiri olduğunu gösterdiklerini tebarüz ettirmektedir (Şenyürek, 1943: 75).

Yazarın bu yaklaşımı onun bilimselliğe olan inancının açık bir göstergesidir.”

Objektif bir süzgeç”, “bitaraf ilim adamları” gibi ifadeler deneyimsel değer taşıyan sözcük gruplarının seçilmiş olması bu anlayışı somutlaştırır. Buna paralel olarak yazar aşağıda da belirttiği gibi sosyal bilimlerin hiçbir şekilde üstün ırk iddialarını doğrulamadığını ve bunların herhangi bir bilimsel tarafı olmadığını ifade eder:

...Muzaffer Şerif'in ortaya koyduğu neticeler, antropoloji ilminin bugünkü durumuna tamamen tevafuk [uygun gelme] etmektedir. İrk psikolojisi sahasında yapılan ilmi,

⁸⁶ Yazar psikoloji ve antropoloji bilimlerini kastetmektedir.

antropolojik ve psikolojik araştırmalar henüz daha bir gelişme devresinde bulunduklarından, herhangi bir ırkın diğerlerine üstün olduğunu iddia etmek bugün için mümkün değildir (Şenyürek, 1943: 75).

Makaledeki cümle yapıları incelendiğinde sıklıkla gerçek özne ve etken cümle yapılarına başvurulduğu görülmektedir. Şenyürek, Başoğlu'nun eserini tanıtırken yazara sürekli atıfta bulunarak gerçek özne kullanır. Yazar ayrıca hem bu çalışmanın bilim dünyasına büyük bir akademik katkı sağladığından hem de söz konusu iddiaların çürütülmesinde önemli bir rol oynadığından bahseder. Her iki yazarın da antifaşist tutumu makalede açıkça görülmektedir. Bu makale, Başoğlu'nun eserini takdir eden bir yazı olarak da değerlendirilebilir. Zira bu takdir yazarın “bu kıymetli eseri meydana getiren kıymetli meslektaşımızı tebrik eder ve bu kitabı okumalarını bütün aydınlarımıza tavsiye ederim” (Şenyürek, 1943: 75) cümlesinden de anlaşılmaktadır. Sonuç olarak yazarın eleştirdiği iddialara, kullandığı sözcük gruplarına ve bunların ideolojik olarak kodlanmış anlamlarına bakıldığında ırkçılık karşıtı tutumu kendini göstermektedir.

Adımlar dergisinin 4. sayısında Muzaffer Şerif Başoğlu “Ordinaryüs Profesör M. Şekip Tunç’a *İrk Psikolojisi* Münasebetiyle” adlı ve ırkçılık karşıtı temaya sahip bir makale yayınlamıştır. Bu makalede Başoğlu üniversite yıllarından hocası olan Şekip Tunç’a *İrk Psikolojisi* adlı kitabını incelemesi üzerine bir yanıt vermektedir.

...Bundan sonra, müsaadenizle, bazı dar kafalı cahil insanların, iyice anlamadan ellerinde bir silah gibi kullandıkları tenkidinize geçeceğim. Üstün ırk yaygarası yapanların sizin tenkidinizden bu kadar kuvvet almaları, yazınızda üstün ırkların mevcut olduğu zannını uyandırıyor. Tenkidinizi birkaç kere dikkatle okudum. İçinde üstün ırkların mevcut olduğu hakkında bir tek ilmi delil bulamadım. Hatta siz üstün ırk var da demiyorsunuz, fakat ilimle zerre kadar ilgisi olmayan propaganda heveskarları, yabancı tesirler altında, sizin memleket içindeki şöhretinizi bu yolda istismar etmeye kalkışıyorlar. Yabancı tesirler altında dedim, çünkü Avrupa’da ırkçılık propagandası, zorla ve yalanla yayılmadan evvel bizde bu türlü yaygaracı bir ırkçılık gürültüsü yoktu (Başoğlu, 1943b: 128).

...Üstün ırk iddiaları hususunda hakikaten madalyanın öteki tarafına, yani ilmi gerçeklere bakalım, hocam. *İrk Psikolojisinde* yazılı olan fikirler, ırkçıların kabaran iğrenç iştahlarıyla yaptıkları cinsten, kuru iddialardan ibaret değildir. Bunlar birçok ilim araştırmacılarının buldukları hakikatlerdir. İلمي hakikatler ırk üstünlüğü propagandalarını kuvvetlendirmiyor, tamamıyla reddediyor diye biz neye müteessir [üzüntülü] olalım? Bundan olsa olsa üstünlük iddiasını kudurmuş iştahları için bir kalkan gibi kullanan politika eşkıyaları müteessir olurlar (Başoğlu, 1943b: 129).

Yazarın kullandığı “ilmi delil, ilimle ilgisi olmayan heveskârlar, ilmi gerçekler, ilim araştırmacıları” gibi deneyimsel değer taşıyan sınıflandırma temaları onun bilimselliğe yaptığı vurguyu görünür kılar. Şekip Tunç’un iddialarını değerlendiren yazar bunların bilimsel bir temele dayanmadığının altını çizerek. Yazarın bu vurgusu “hakiki ahlaka ancak cemiyet içinde olanın ilmi bir kesinlikle ortaya serilmesiyle varılabileceğine kaniyim (Başoğlu, 1943b: 128)” cümlesinde bulunmaktadır. Dahası yazar ırkçılığın kökenini ülke dışında görmekte, “yabancı tesirler” ifadesi ile bunu ifade etmekte ve bunun bir tür ithal edilmiş düşünce akımı olduğunu ima etmektedir.

Metinde ırkçılığın bir çeşit “gürültü” ve “yaygara”, ırkçıların ise “propaganda heveskârları” olarak nitelendirilmesi ifadesel değere örnektir. Ayrıca ırkçıların “üstünlük iddiasını kudurmuş iştahları için bir kalkan gibi kullanan politika eşkıyaları” olarak nitelendirilmesi de hem ifadesel değer taşımakta hem de metafor kullanımına örnek teşkil etmektedir. Söz konusu düşünce akımı yazara göre rasyonaliteden ve bilimsellikten son derece uzaktır ve Türkiye dışından gelen etkilerle biçimlenmektedir.

Yazar makalede sıklıkla ırk üstünlüğü argümanının bilimsel olarak çürütüldüğünü ve bunların geçerliliğinin kalmadığını belirtir. Dahası bu kitabı yazmasında Türkiye’deki faşist düşünce akımının yaygınlaşmasının büyük etkisi olduğunu ifade eder:

...Hocamın eseri şimdi, siyasi tazyiklerin pençesinde olmayan, serbest düşüncenin yer bulabildiği birçok dünya üniversitelerinde hakikat olarak, madalyanın gerçek tarafı olarak okutulmaktadır. Memleketimizde, yabancı malı olan ırk üstünlüğü yaygaraları bulunmasaydı *İrk Psikolojisi*’ni çıkarmak benim aklımdan bile geçmezdi (Başoğlu, 1943b: 128).

Yazarın ırkçılık karşıtı düşünceleri “hakikat” olarak adlandırması ve bu hakikatin özgür düşüncenin kabul edildiği ülkelerde yaygın olduğunu ifade etmesi antifaşist tutumunu gösterir. Zira yazara göre bu düşünce biçimi “siyasi tazyiklerin pençesinde olmayan” ülkelerde mevcuttur. Bu deneyimsel değer ve metafor örneğiyle faşist ideolojinin yer edinemediği ülkelere gönderme yapılmaktadır.

Yazarın ben ve siz zamirlerine sık sık başvurduğu bu makalede öznel genelde açıkça verilmiş ve söz konusu zamir kullanımlarından ötürü makale bir tür sohbet havası

içinde yazılmıştır. Zira yazar makalenin başından itibaren kendi düşüncelerini etken yapıli cümlelerle ve birinci tekil şahısla vermiştir. İstanbul Üniversitesi'nden hocası olan M. Şekip Tunç'a verdiği cevaplarda ise siz zamirine başvurmuş, yine etken yapılar kullanmıştır. İrkçılık karşıtlığı temasına sahip bu yazıda olaylar ve onları ortaya çıkaran toplumsal etkenler göz ardı edilmemiş, aksine açıkça belirtilmiştir. Sonuç olarak makale gerek sözcük seçimleri gerek dil bilgisi özellikleri bakımından sol ideolojinin ırkçılık karşıtı söylemiyle paraleldir.

Muzaffer Şerif Başoğlu'nun derginin 9. sayısında kaleme aldığı "İleri Fikir Geri Fikir Münakaşası" yazısı da ırkçılık karşıtlığı temasına sahiptir. Makale, *Ulus* gazetesinin Fikir Hareketleri adlı sayfasında yayınlanan bir değerlendirme yazısına cevap niteliğindedir. Değerlendirme yazısının konusu olan derginin adı belirtilmemiştir ancak, Başoğlu yapılan alıntılardan hareketle söz konusu derginin *Adımlar* olduğunu ifade eder ve yazıyı pek çok açıdan inceler. Başoğlu öncelikle kendisi ve dergi kadrosu için ilerleme mefhumunun ne kadar önemli olduğunu aktarır:

...İleri fikir ve geri fikir meselesi, üzerinde ısrarla durulması lazım gelen ana meselelerden biridir. Değişen bir dünya içinde geri olandan uzaklaşmak, ileriye görmek ve buna bağlanmak bir fikir adamı için geçici bir fikir meşgalesi değildir, en mühim vazifedir. Onun için "*Adımlar*" daha ilk takdim yazısında değişen bir dünya içinde bilhassa ileri-geri meselesini ele alarak yola çıkmıştı (Başoğlu, 1944b: 306).

Yazarın değişen bir dünya vurgusu, ileriye görme arzusu deneyimsel değere bir örnektir. Bu sözcük gelişmeden ve ilerlemeden yana olan bir aydının dünyayı ve gerçekliği bu şekilde algıladığının bir göstergesidir. Dahası, yazar ilerici olmayı bir tür aydın sorumluluğu olarak kavramakta ve bunu "en mühim vazife" olarak sınıflandırmaktadır. Bu da yine deneyimsel değer için açık bir örnek oluşturur.

Yazar dergi kadrosu olarak gericiliğin karşısında olduklarını ve ilerleme için fikirlerin özgürce tartışılabilmesi gerektiğini vurgular:

...Biz kuvvetle şuna kaniyiz ki memleketimizin fikir seviyesinin yükselmesi için fikir münakaşaları (zümre taktiklerinin, rekabet halinde bulunan ticari müesseselerin aksine olarak) açıkta yapılmalıdır; fikir hürriyetini zincirlemek isteyen bazı yobaz ve kara zümrelere rağmen fikir hürriyeti gitgide daha büyük kuvvet kazanacaktır (Başoğlu, 1944b: 305-306).

...Bize öyle geliyor ki bir kere geri fikirler, kara fikirler teşhis edildikten sonra ileriye görmek kolaylaşır. Çünkü geri ve karanlık fikirler gözümüzün ileri görmesine karşı dikilen zehirli bir dikendir (Başoğlu, 1944b: 306).

Başoğlu, entelektüel yaşantıda ilerlemenin şartlarından birinin özgür düşünce ve bunun tartışılabilirdiği alanlar olduğunu ifade eder. Deneyimsel değer taşıyan “fikir hürriyeti” ve “fikir münakaşaları” sözcükleri yazarın bu ideolojik bakışını ortaya koyar. Gerici grupların “kara ve yobaz”, bunların fikirlerinin ise “kara fikirler” olarak nitelenmesi ise ifadesel değere örnektir. Dahası bu tür fikirler ileriye gitmenin önünde bir engel olarak görülmekte ve “zehirli dikenler” metaforuyla değerlendirilmektedir. Bu alıntılarda dikkat çeken bir başka husus ise “biz” zamiri kullanımıyla yazarın kendini ve dergi kadrosunu gerici grupların karşısında yer alan ilerici aydınlar olarak konumlandırmasıdır.

Adını belirtmeden bu değerlendirme yazısını yazan kişi⁸⁷ *Adımlar* dergisinde yer alan ileri ve geri fikir kavramlarının muğlak olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Başoğlu o yıllarda sıklıkla tartışılan ileri ve geri fikir kavramlarına kendi ideolojik bakış açısından bir açıklama getirir. Bir diğer deyişle bu kavramları sol ideolojik bir pozisyondan tanımlar. Başoğlu’nun gericilikle faşizm arasında kurduğu bağlantı dikkate değerdir:

...Hangi fikre gerilik sıfatı verileceği artık bugün keyfimize bağlı bir keyfiyet olmaktan çıkmıştır, olaylar geri fikirlerin geriliğini olanca çıplaklığıyla göstermiştir. Gerilikleri artık su götürmez halde belirmiş olan fikirlere birkaç misal verelim. Faşizm ideolojisi geriliktir. Buna bağlı olarak, milletleri birbirine bu kadar bağlı olduğu bir dünya içinde, iktisat ve kültür otarşisi [kapalı ekonomi] geriliktir. Başkalarına zincire vurmak, onları istismar etmek için bir kalkan gibi kullanılan ırk üstünlüğü fikirleri, her türlü ırkçılık geriliktir, cahilliktir. Millet mikyasında meseleler düşünülürken rejyonalizm geriliktir, derebeylik artığı bir fikir hortlağıdır, iptidailiktir (Başoğlu, 1944b: 306)

Yazarın ırkçılığı “gerilik” ve “cahillik” olarak nitelemesi deneyimsel değere, faşizmi “geriliği su götürmez halde belirmiş olan bir fikir” sözcük grubuyla tanımlaması ise ifadesel değere örnektir. Irk üstünlüğü fikirlerinin insanları “zincire vuracağını” ifade eden yazar bu düşünce akımının insanları köleleştirdiği fikrini “zincir” metaforuyla

⁸⁷ Başoğlu hem bu yazının içeriğine bakarak hem de bu sayfada düzenli olarak yazılar yazan kişilerin kimler olduğundan hareketle bu yazının Dr. Tahsin Banguoğlu, Reşat Şemsettin Sirer veya Fikret Kanad olabileceğini ifade eder (Başoğlu, 1944b: 305).

aktarır. Dahası bölgesel bakış açısının (rejyonalizm) ne denli geçersiz olduğunu ve geçmişte kaldığını anlatmak için onu bir “hortlağa” benzetir. Bu tür metaforlar yazarın ırkçılık ve gericilik karşıtı anlayışının daha güçlü bir şekilde ifade edilmesini sağlar.

Başıoğlu incelediği makalede doğrudan hitap edeceği bir yazar bulamadığını söyler. Dolayısıyla yazının içeriğinden ve neleri incelediğinden bahsederken kimi edilgen cümle yapılarına başvurur. Ancak bu tür cümlelerin varlığı Başoğlu’nun tartışılan konularda neden-sonuç ilişkilerini gizlediği anlamına gelmez, zira bu durum diğer yazarın tercihinden kaynaklanmaktadır.

Yukarıda *Ulus* gazetesi yazarının hem kendi adını kullanmadığından hem de *Adımlar* dergisinde yer alan bir yazıyı eleştirdiği halde derginin adını anmadığından bahsedilmişti. Söz konusu durumu Başoğlu, olumsuz cümlelerle aktarmayı tercih etmiştir. 40’lı yıllarda sıklıkla dergi ve gazete yazarları arasında çeşitli fikir tartışmaları yaşandığı göz önünde bulundurulursa, bunun isimsiz ve ima dolu yazılarla yapılmasının bir aydın için alışılmadık bir durum olduğu anlaşılır. Yazarın söz konusu tavırdan rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır.

...Fikir hareketlerini yazıcısı “Bir yazıcımız mecmuaların birisinde” gibi sözler söylediği halde, nedense bunun “*Adımlar*” olduğunu tasrih etmeye [açıkça belirtmek] lüzum göstermiyor. Biraz aşağıda “bahsettiğim mecmua” gibi sözlerle hangi mecmuadan bahsettiğini açığa vurmamakta ısrar gösteriyor. Yazının altında imza yerine üç yıldız bulunduğu için bu münakaşada kime hitap edeceğimizi bilmiyoruz (Başıoğlu, 1944b: 305).

Sözcük değerleri ve metafor kullanımı açısından hayli zengin olan bu kısa değerlendirme yazısı, yazarın antifaşist ve ilerleme yanlısı ideolojik konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Bilinçli yapılmış sözcük seçimleri ve cümle yapıları yazarın toplumsal gerçekliği algılama ve kavrama biçimini net bir biçimde göstermektedir.

Adımlar’ın 9. sayısında Muzaffer Şerif Başoğlu’nun yazdığı “Seçkin Adam Düşkünlüğü ve Faşizm” adlı makale de antifaşizm teması bağlamında değerlendirilmiştir. Makalede faşizmi destekleyen çevrelerin her toplumun “seçkin” düşünürlere ihtiyacı olduğu iddiası eleştirilmektedir. Bu çevrelere göre toplumları refaha taşıyacak olan

“seçkin” düşünürlerdir. Başoğlu bu argümanı faşizmle olan bağlantısı, bu sözde aydınları ise toplumdan kopuk olmaları sebebiyle eleştirir. Yazar öncelikle “seçkin” olduklarını iddia eden “düşünürlerin” esasında faşizme hizmet etmekten başka bir şey yapmadıklarını belirtir:

...Bunlar gerilik, irtica namına ne varsa onun avukatıdır. Bunlar faşist demagogilerle ortaya çıkarlar; icabında faşist demagogilerini, zamanın seyrine uygun, kertenkele renkleriyle ve kabuklarıyla örtmeyi ihmal etmezler. Bunlar ırkçıdır, kendilerinin mensup oldukları, yahut daha doğrusu, mensup olduklarını vehmettikleri ırkta üstün vasıflar görürler. Bunlar, insan ve millet topluluklarının birbirine bu kadar bağlı olduğu bir dünya içinde bir tek memleketin yalnız kendi içine kapanıp büyük iktisadi refah, büyük ilim ve kültür yaratabileceğine inanan veya inanmış görünen kör kişilerdir. Bunlar, mistik kudretlerden, cezbeli sözlerden medet uman tekke keşişleridir (Başoğlu, 1944a:281).

Yazar, bu sözde aydınları “faşist demagoglar” ve “ırkçı” olarak tanımlar. Bu deneyimsel değere sahip sözcükler “seçkin” düşünürler ve faşizm arasındaki ilişkiye işaret eder. “Seçkin” düşünürlerin iddialarını “kertenkele renkleriyle ve kabuklarıyla örttüğünü” belirten yazar, bu metafor aracılığıyla söz konusu grupların ne denli istikrarsız olduğunu ve değişen siyasal konjonktüre göre pozisyon aldıklarını açıklar. Yazara göre bu gruplar, toplumların tek başına ve kendi içlerine dönerek bilimsel ve kültürel ilerleme sağlayabileceğini öne sürerler. Ne var ki bu “kendine yetme iddiası” da faşizmle doğrudan bağlantılıdır ve yazar bu inanca saplanıp kalmış bu grupları hem ifadesel değer taşıyan hem de birer metafor örneği olan “kör kişiler” ve “tekke keşişleri” sözcük gruplarıyla tanımlar. Yazar bu grupları, halka bakış açıları bakımından da eleştirir. Zira bu “seçkinler” için halk, ancak hor görülen bir yığındır:

Bunlar, halk ve köylü sözlerini bir kalkan gibi kullandıkları halde, hakikatte halk kütlelerini, küçümseyen, onları seçkinler tarafından güdülecek sürüler gibi gören, kendilerini de, tabii olarak, seçkinler zümresinden sayan ikbal [yüksek bir makama erişme durumu] zümresidir (Başoğlu, 1944a: 281).

Yazara göre bu gruplar halka değer vermez, onu küçümser ve onları “güdülecek bir sürü” olarak görür. Bu metafor kullanıma da anlamlıdır, zira bu grupların halkı yalnızca idare edilmesi gereken bir kalabalık olarak kavradığını gösterir. Dahası bu seçkinlerin kendilerini bir “ikbal zümresi” olarak görmelerinin ifade edilmesi de önemlidir. Bu deneyimsel değere sahip sınıflandırma şeması söz konusu grupların

kendilerini diğerk insanlardan üstün gördüklerine, halkın dışında ve hatta üstünde ayrıcalıklı bir oluşum olarak değerklendirdiklerine işaret etmektedir.

Yazar, bu grupların toplumsal ilerleme, refah, kültürel birikim gibi kavramları da seçkincilik üzerinden açıklamalarına tepki gösterir. Bu iddianın temelsiz olduğunu göstermek adına bu sözde aydınların hangi şartlar altında ve nerede yetişeceği sorusunu yöneltir:

...Bu seçkin düşkünlerine göre, dünya tarihi seçkinler tarihidir. Bunlar, büyük iktisadi ve içtimai gelişmelerin, büyük keşiflerin, büyük kültür gelişmelerinin esas şartlarını bir türlü kavrayamazlar, kahraman ibadetına dalarlar. Cemiyeti refaha mı götürmek istiyorsunuz? Yüksek ve istikrarlı bir cemiyet nizamı mı istiyorsunuz? İlim ve kültür gelişmesi mi istiyorsunuz? Yapılacak iş basittir. Seçkin adam yetiştirmeğe çalışın, seçkinlerin seçkini insan üstü (übermensch) yetiştirin, varınızı yoğunuzu ona feda edin. Bunların, üstünde durmadıkları bir nokta var: Seçkin adam nerede yetişecek, limonlukta mı? (Başoğlu, 1944a: 281).

Toplumsal süreçleri yanlış bir hareket noktasından açıklayan bu gruplar, yazara göre “kahraman ibadetına dalarlar”. Bu ifadesel değerk ve metafor kullanımı bu sözde aydınların, toplumları refaha ulaştıran bir kurtarıcı beklediklerini gösterir. Halkın gücünü görmezden gelen bu faşist çevreler, bireysel çabaya ve kahramanlığa inanırlar. Buna ek olarak yazar, seçkin insan yetiştirme konusunda Nietzsche’nin üstün insan kavramına gönderme yapar ve bu düşünüş tarzının faşizmle olan bağlantısını bir kez daha ortaya çıkarır.

Yazar son olarak aydınların seçkin bir zümreden gelmeleri gerektiği inancının, faşist düşüncenin bir uzantısı olduğunu bir kez daha vurgular. Bu bağlamda yaptığı Nietzsche ve insan üstü kavramları göndermesi de tesadüfi değildir.

..Bugün dünyada seçkin adam, üstün-adam üzerinde duranlar, dikkat edilirse görülür ki faşistlerdir yahut faşistliğe temayülü olanlardır. İtalyan faşistlerinin başı Musollini’nin düşeceği günlerde diğerk bir faşist devlet şefinin ona, insan-üstü evliyası Niçe’nin eserlerini hediye etmesi, faşist rejimlerde, faşist münevver muhitlerinde mistik insan üstü, seçkin adam hülyalarının sık sık tekrar edilmesi herhalde tesadüfi bir şey değildir (Başoğlu, 1944a: 282).

Yazarın “faşist, faşistliğe temayülü olanlar, faşist devlet şefi” gibi deneyimsel değerk içeren sınıflandırma şemalarını kullanması yine ideolojik pozisyonundan kaynaklanır. Dahası faşist liderlerin Nietzsche’ye atfettiği büyük değeri, bir metafor olan

“insan üstü evliyası Niçe” sözcük grubuyla aktarmıştır. Bir diğer önemli sözcük seçimi ise “seçkin adam hülyaları” ifadesidir. “Seçkin adam” düşüncesinin gerçeklikten uzak olduğunu ve bunun ancak bir hayale tekabül edeceğini belirtmek isteyen yazar, deneyimsel değer taşıyan “hülya” sözcüğünü tercih etmiştir.

Makalede dil bilgisi özelliklerine dair ilk olarak cümlelerdeki özne türleri ve etken-edilgen çatılar incelenmiştir. Yazar “seçkin düşünürler, seçkin münevverler, seçkin adam düşkünlüğü” gibi öznelerle, bu iddia ile faşizmin arasında ne tür bir bağlantı olduğunu göstermiştir. İdeolojik olarak fail ve eylem arasındaki ilişkileri gizleyen herhangi bir edilgen cümle yapısı mevcut değildir. Makalede herhangi bir ideolojik anlam içeren ve kapsayıcı bir işlevi olan siz veya biz zamiri de kullanılmamıştır. Bunların yanı sıra makalede olumsuz cümleler de mevcuttur. Yazar makale boyunca sık sık “seçkin adam” taraftarlarının faşizme hizmet ettiklerini ve bunların toplumsal gelişmelerin arkasındaki asıl itici güçleri analiz etmekte başarısız olduklarını ifade etmiştir. Aşağıda da görüldüğü gibi yazar bu düşüncelerini olumsuz cümlelere başvurarak açıklamıştır. Zira olumsuz cümleler metni üreten kişinin söz konusu gerçekliği yine olumsuz bir bakış açısıyla kavradığını gösterir.

Bunlar faşist demagojilerle ortaya çıkarlar; icabında faşist demagojilerini, zamanın seyrine uygun, kertenkele renkleriyle ve kabuklarıyla örtmeyi ihmal etmezler (Başoğlu, 1944a:281).

Bunlar, büyük iktisadi ve içtimai gelişmelerin, büyük keşiflerin, büyük kültür gelişmelerinin esas şartlarını bir türlü kavrayamazlar (Başoğlu, 1944a: 281).

Bu başlık altında incelenen makaleler pek çok farklı konuya değinmekle birlikte ortak bir tema etrafında toplanmaktadır. Her birinde net bir biçimde ırkçılık ve faşizm karşıtlığı ortaya konmaktadır. Söz konusu makalelerde üstün ırk iddiaları, toplumların gelişmişliklerinin insanların genetik özellikleriyle açıklanması, ırkın biyolojik bir özellik olarak değil toplumsal bir özellik olarak değerlendirilmesi, ırkçılığın antropoloji ve biyoloji bilimlerine başvurularak meşrulaştırılma çabaları, faşizmin nihayetinde emperyalizme hizmet ediyor olması, müspet bilimlerin reddedilip mistik bir dünya

görüşüne bağlanması ve sonuç olarak bu argümanların hiçbir şekilde bilimsel bir zemine dayanmaması gibi konular eleştirilmiştir. Makalelerdeki anlamlı sözcük, metafor ve cümle yapıları seçimlerinin çözümlenmesi ile yazarların ırkçılık ve antifaşizm karşıtı ideolojik konumları da somutlaştırılmıştır.

İrkçiliğin 40'lı yıllarda yükselişe geçip toplumsal anlamda pek çok taraftar toplaması toplumsal bir tehdit yaratmıştır. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* yazarları gibi ilerici aydınlar ise bu toplumsal tehlikenin ne düzeyde olduğunu, siyasal ve kültürel hayatta ne tür bir etki yarattığını göstermek için yadsınamayacak kadar büyük bir çaba göstermişlerdir. Her ne kadar gösterdikleri bu çaba aydınlara yönelen saldırgan tutumlara yol açsa ve aydınların hem kişisel hem de entelektüel yaşamlarını olumsuz yönde etkilese de yaratılan ırkçılık karşıtı söylem hayli önemlidir. Zira bu yıllarda bir elin parmağını geçmeyecek sayıda aydın tüm kısıtlayıcı koşullara rağmen ırkçılık karşıtı fikirlerini yaymayı başarabilmiştir. Dergilerin her ikisinde de önemli yer tutan bu tema sol ideoloji bakımından 40'lı yılların en büyük toplumsal sorunlardan birinin ne olduğuna da ışık tutar. Dergilerde bu konunun bu kadar kapsamlı bir biçimde analiz edilmesinin arkasındaki temel sebep budur. Bir sonraki tema olan hümanizm ise söz konusu dönemde yine ırkçılık ve faşizm karşıtlığıyla bağlantılı bir tartışma konusu olmuştur.

4.1.1.1. Hümanizma

Dergilerden çıkarılan diğer bir karşı-hegemonik tema ise hümanizmdir. Hümanizm veya 40'lı yıllarda kullanılan şekliyle hümanizma söz konusu dönemde en tartışmalı kavramlardan biri olmuştur. Sol ideolojiyi benimsenmiş aydın grupları bu kavramı geniş anlamıyla ele almış, onu yalnızca bir eğitim ideali olarak değil, aynı zamanda toplumları ileriye götürecek bir kültür siyaseti olarak değerlendirmişlerdir. Hümanizm, kültürel ve sanatsal alanda ilerlemeyi hedefleyen solcu aydınlar tarafından mevcut kültür ve sanat politikalarını geliştirmenin bir yolu olarak kavranmıştır. Ne var ki sağ çevreler, kabaca Batı'nın edebi ve kültürel kaynaklarına doğru çıkmış bir yolculuk

olarak tanımlanabilecek bu kavramı “millî kimliklerini” tahrif edecek, onu değersizleştirecek bir atılım olarak yorumlamışlardır. Bu sebeple hümanizmi savunan sol çevrelere, milliyetçi ve ırkçı fikirlere dayanan sert argümanlarla karşı çıkmışlardır. Çalışmanın ilk karşı-hegemonik teması olan ırkçılık-Turancılık karşıtlığında da aktarıldığı gibi, bu çevreler yine Türk kimliğini üstün görme ve kültürel anlamda kendi kendine yetme şiarıyla hareket etmişlerdir. Dolayısıyla her iki dergide de zaman zaman bu dayanaksız iddialara cevap niteliğinde makaleler yayınlanarak, hümanizm ve evrensellik anlayışlarının millî değerlere zarar verme amacı gütmeye anlatılmıştır. Sağ çevrelerin bu dar görüşlü argümanları karşısında solcu aydınlar önce hümanizm akımını neden desteklediklerini, ardından da bunun nasıl toplumsal bir fayda sağlayacağını kapsamlı bir şekilde aktarmışlardır.

Hümanizm savunusu yapmak antifaşist bir ideolojik konumu da beraberinde getirir. Zira hümanizm insanlar arasında bir eşitsizlik olmadığını, insan yaşamının daima daha ileriye götürülebileceğini savunur. Hümanizmde yüzyıllardır farklı medeniyetlerin katkılarıyla birikerek ilerleyen kültür, tüm insanlığın ortak malı olarak kabul edilir. Toplumlar arası temas hem bireyler hem de toplumlar için öğreticidir, onları ileriye taşıma yolunda bir hamledir. Ancak ırkçı ve faşist anlayış toplumlar ve kültürler arasında bir üstünlük aşağılık ilişkisi görür ve kimi medeniyetlerin diğerlerinden daha iyi ve gelişkin olduğunu iddia ederek, bu toplumların diğerleri üzerinde tahakküm kurabileceğini iddia eder. Bu anlayışın diğer bir boyutu ise toplumların içe kapanmasıdır. Daha açık bir ifadeyle bir toplum kendi millî değerlerine sarılmalı, onu dışarıdan gelebilecek bozucu ve yıkıcı etkilere karşı canla başla müdafaa etmelidir. İşte 40’lı yıllarda sağ ve sol çevrelerin hümanizm konusunda fikirsel çatışmalar yaşamasının ardındaki temel sebepler bunlardır. Dolayısıyla bu tema antifaşizm temasının bir alt teması olarak tasnif edilmiştir.

Bu tema altında incelenen ilk makale *Yurt ve Dünya*'nın 25. sayısında yayınlanmış ve Adnan Cemgil tarafından yazılmış “Hümanizma” adlı yazıdır. Cemgil öncelikle hümanizmayı ortaya çıkaran toplumsal koşulları kapsamlı bir biçimde inceler. Bu tarihsel anlatıdan sonra ise kendi hümanizm anlayışını ortaya koyar. Yazar hümanizmin klasik dönem eserlerine dönüş anlamına gelmediğini, bunun orta çağın skolastik düşünce anlayışını yıkan, yüzyıllar boyunca değersiz görülen insanın değer kazanmasını sağlayan ve insanı özgürleştiren bir düşünüş şekli olduğunu belirtir. Yazar, hümanizmi içinde doğduğu tarihsel ve toplumsal bağlamı göz önüne alarak açıklar. Bir diğer deyişle hümanizmin ortaya çıktığı dönemin siyasal, ekonomik ve kültürel hayatı ortaya koyulur.

Bu anlayışın din adamlarını rahatsız ettiğini ifade eden yazar, hümanizmle birlikte akılcılığın ve şüpheciliğin ön plana çıkmasıyla dinin otoritesinin büyük oranda sarsıldığını söyler. Yazar ayrıca Rönesans ve hümanizm arasındaki ilişkiyi de açıklar ve bu dönemde çeşitli sanat dallarında verilen eserlerin toplumsal gerçekleri yansıttığından da bahseder.

Yazarın hümanizm tanımı hayli kapsamlıdır. Söz konusu dönemde hakkında pek çok yanlış ve çarpıtılmış yorumlar yapılan hümanizm, yazar için içinde ilerici kültür ve sanat hamlelerini barındıran ve nihayetinde özgür düşünce ile insan haklarının iyileşmesinin yolunu açan bir akımdır:

...En engin anlamile hümanizma insan medeniyetinin bütün bocalamalar, bütün sendelemeler ve duraklamalarla beraber, durmıyan akışının adıdır. Garp medeniyeti, modern cemiyet şartlarile orta çağın derebeylik kuruluşunu devirdikten sonra bilgi ve felsefede aklın imana, makinenin el işine, serbest ticaretin ve büyük şehir ekonomisinin köy istihsaline karşı kazandığı zaferlerle kendini gösterdi. Bütün bu gelişmeler içinde insanın hakları ve hürriyeti fikri dünyayı sardı (Cemgil, Hümanizma, 1943a: 19).

Hümanizm akımı yazarın deyimiyle “durmıyan bir akıştır”. Bu ifadesel değer ile yazar dünyanın sürekli değişen bir yapısı olduğuna dikkat çeker. Yazarın kendisi de ilerici bir aydın olarak bu akış ve değişimin takipçisidir. Bu akışta orta çağ derebeyliği “devrilmiş”, mistik inanış ve ilkel üretimin yerini “akıl” ve “makine” almıştır. Yazar derebeyliğin sonunu “devrilme” sözcüğüyle aktarır. Buna bağlı olarak “akıl ve

makinenin” üstün gelmesini de derebeyliğin düşüşüyle ilişkilendirir. Hümanizmin bu savaşta üstün gelmesini ise deneyimsel değer taşıyan “zafer” sözcüğüyle nitelendirir. Bu gelişmelerin sevindirici neticesi ise yazara göre “insan hakları ve hürriyeti” düşüncesinin yaygınlaşmasıdır. Bu deneyimsel değerlerden yazarın bu feodal yapıya, onun gerici yönetim anlayışına karşı çıktığı ve bunun karşısında insanı özgürleştirecek bir güç olan hümanizm akımını savunduğu sonucu çıkarılır.

Yazar, Rönesans’ın toplumsal hayatta kimi özgürlükler getirdiğinden söz eder. Ne var ki faşist rejimler bu özgürlükleri kendi menfaatleri doğrultusunda yorumlamış ve bu değerlendirmelerini güçsüz milletlerin ezilmesinin gerekçesi olarak göstermişlerdir. İktidara sahip olanların her türlü siyasal eylemi mubah gördükleri bu rejimi yazar şöyle tanımlar:

İlk rönesans adamlarının herkesin hür çalışıp hür yaşaması, herkesin bütün kabiliyetlerini gösterebilmesi ve bunun ölçüsünde kazanabilmesi fikri orta çağın, sosyal hayatın her cephesindeki zincirlerini kıran bir parola iken insafsız bir serbest rekabetin kör kanunlarının mantığı halinde “hak kuvvetidir” fikrine yer verdi. Bunun sonucu bir millet içindeki insanlardan bir kısmının en büyük refha erişirken, ötekilerin en koyu sefalet ve hayvan hayatına düşmeleri, milletler arasında da ekonomik bakımdan küçük milletlerin, bu yönden kuvvetli olanların esiri olmaları oldu (Cemgil, 1943a: 19).

Faşist rejimin ekonomi anlayışı yazar tarafından “insafsız bir kör rekabet” olarak adlandırılmıştır. Bu metafor ve ifadesel değer ile yazar güçlü olanın güçsüzü ezme hakkına sahip olduğunu iddia eden faşist rejimleri ve liderleri dolaylı yoldan eleştirir. Buna ek olarak yazar, görece güçsüz ve küçük milletlerin güçlü olanların “esiri” olduğu belirtir. Bu deneyimsel değer de faşist rejimlerin kendilerinden başka milletlere yaşam hakkı ve alanı tanımadığının ve bu durumun eleştirildiğinin bir göstergesidir. Yukarıda hümanizm taraftarlığının antifaşist ve ırkçı bir tutumu beraberinde getirdiğinden bahsedilmişti. Bu alıntıda da iki temayı bir arada görmek mümkündür.

Yazar hümanizm akımının evrensel özellikler taşıdığından bahseder. Ne var ki bu evrensel özellikler faşist rejimlerce reddedilmektedir. Yazar bu reddedişin akılcılığı, güzel sanatları, insanların düşünce ve vicdan özgürlüklerini de yok saymak anlamına geldiğini ifade eder:

Bugün en geniş anlamile hümanizma, bütün milletleri ve bütün insanları bütün insanlığın malı olan medeniyetten, bilgiden, teknik imkanlarından faydalandırmak dileğidir. Bunun içindir ki bugün de hümanizmanın düşmanları fertler için, yaşama hakkı bakımından üstünlük, alçaklık olduğunu kabul eden doymak bilmez kazanç taraftarlaile, milletleri, efendi milletler, esir milletler diye ayırarak ikincileri birincilerin, lakin gerçekte yine onlar içinde bir zümrenin hesabına soymak isteyen emperyalistlerdir. Bunun için onlar da tıpkı orta çağın softaları gibi aklın değerini, güzel sanatların hürriyetini, fertlerin vicdan ve fikir hürriyetlerini inkâr ederler (Cemgil, 1943a: 19).

Bu alıntıda ilk olarak dikkat çeken şey medeniyetin deneyimsel değere sahip olan “bütün insanlığın malı” sözcükleriyle nitelendirilmesidir. Hümanizme göre bu medeniyet tüm toplumların katkılarıyla oluşmuştur ve tüm insanlık bu müşterek birikimden faydalanmalıdır. Ancak toplumlar arasında bir eşitsizlik olduğu argümanından hareket eden faşist düşünüş, kültür sanat gibi insanlığın en yüksek merhalesi olan olgulara yerel anlamlar yüklemek ve onları ülke sınırlarına hapsetmek istemektedir. Zira kimi “aşağı” milletler bu alanlarda muvaffak olamayacaklardır. Yazar bu gerici düşüncelere sahip grupları “doymak bilmez kazanç taraftarları” ve “esir milletler” olarak adlandırır ve bunların “alçak” gördükleri milletleri “bir zümrenin hesabına soymak isteyen emperyalistler” olarak nitelendirir. Bu ifadesel değerler faşizmin yayılmacı ve sömürgeci ekonomi politikalarına gönderme yapar. Bu makalede hümanizm savunusu yapılırken aynı zamanda faşizm eleştirisine de yer verilmiştir.

Yazar, söz konusu dönemde cumhuriyet rejiminin Batı’ya dönük hamlelerde bulunduğunu, Batı’daki önemli bilimsel ve sanatsal gelişmeleri takip ettiğini ifade eder. Ancak bu atılımlara rağmen hümanizmin getirdiği değerlerin kimi gerici gruplar tarafından benimsenmediğini dile getirir:

...Böyle olduğu halde bugün bile aralarında insanı ve insanlık değerlerini en çok tanıması gereken kimselerin de bulunduğu karanlık adamlar hümanizmaya saldırıyorlar. Onlara göre hümanizma millî varlığımız için bir tehlike, bir felaket imiş! (Cemgil, 1943a: 19-20).

Bu alıntıdan hümanizm akımına tepki gösterenlerin ırkçı ve faşist çevreler olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın kullandığı “millî varlığımız için bir tehlike” sözcük grubunun da işaret ettiği üzere 40’lı yıllar Türkiye’inde, faşist rejimin destekçileri sol ideolojinin her türlü argümanını “komünist olmakla, millî varlığı ve değerleri yozlaştırmakla” itham

etmişlerdir. Bu düşünce akımı da ırkçı çevrelerin benzer suçlamalarına maruz kalmıştır. Yazarın bu çevrelerde yer alan insanları “karanlık” sıfatıyla adlandırması, ifadesel değere örnektir. Ayrıca bu durum, söz konusu kimselerin ilerici fikirlerin karşısında yer alan ırkçı ve gerici kimseler olduğunun da bir göstergesidir.

Makalede incelenen alıntılardaki tüm cümleler etken fiil çatılarına sahiptir. Dolayısıyla özne türü olarak da gerçek özneler tercih edilmiştir. Yazar makalenin büyük kısmında hümanizm akımının ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal koşulları ortaya koyar. Geri kalan kısa bir kısımda ise 40’lı yıllarda bu akımın çeşitli siyasal gruplar tarafından nasıl algılandığını ve ona ne tür anlamlar yüklendiğini inceler. Irkçı ve gerici çevrelerin fikirlerine sıklıkla göndermeler yapılır ve bu cümlelerde özne ve eylem arasındaki ilişkiler her zaman açıkça gösterilir. Metinde olumsuz cümle kullanımı ve kapsayıcı ve ideolojik referansları olan biz veya siz zamiri ise mevcut değildir.

Yazar ilerici, antifaşist ve akılcılık özelliklerini bünyesinde barındıran kapsamlı bir hümanizm tanımı yapar. Bu tanımlama hümanizm akımının ortaya çıktığı tarihsel-toplumsal bağlam göz önüne alınarak sunulur. Evrensel ve ilerlemeci olan bu hümanist anlayışa karşı çıkanlar ise hümanizmin etkisiyle yerli değerlerin yozlaşacağını iddia eden ırkçı-Turancı çevrelerdir. Yazar ideolojik olarak bu grupların karşısında yer alır ve bu tutumunu hem makalenin içeriğinde yer verdiği tanım ve kavramlar, hem de biçimsel özellikler ile ortaya koyar.

Bu tema altında incelenen ikinci makale ise *Yurt ve Dünya*’nın 31. sayısında “Okuduklarımız” kısmında yer alan “Bir Tefsir Daha” adlı inceleme yazısıdır. Bu yazı, sosyoloji profesörü Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu’nun *Millet* dergisinde hümanizm üzerine yazdığı bir makale ile ilgilidir. Bu inceleme yazısında da *Yurt ve Dünya* dergi kadrosunun hümanizm anlayışı bulunabilir. Makale Fındıkoğlu’nun hümanizm kavramına aslında içinde barındırmadığı çeşitli anlamlar yüklemesine ve bu tanımların neden yanlış olduğuna odaklanır:

...Bir talebesi muharrir humanismin lügat manasından başka bir manası olup olmadığını soruyor. Bu soru üzerine muharrir humanismden insaniyetçilik manası çıkarılacak korkusu ile kaleme sarılarak yazısını yazıyor. Daha başlangıçta humanismin lügat manasını “sol cereyanlar” dediği şeyle karıştırmak gibi sosyolojik bir hata işleyen profesör, tarihteki humanismin kelimedeki manaya gelmediğini isbata çalışıyor, ki hümanist cereyanın ne olduğunu bilenler için zaten böyle bir mesele yoktur (*Yurt ve Dünya*, 1943b: 271).

Yazar, Fındıkoğlu’nun hümanizmden kavramın doğasına aykırı anlamlar çıkarmaya çabaladığını ifade eder. Bu çabanın altında yatan sebep ise yine ırkçı düşüncedir. Zira yazar, Fındıkoğlu’nun yazısını “hümanizmden insaniyetçilik manası çıkacak korkusuyla” yazdığını belirtir. Yazar, Fındıkoğlu’nun hümanizme dair birkaç düşüncesini tanıtır. Örneğin, Fındıkoğlu hümanizmin kültür nasyonalizmini ortaya çıkardığını iddia etmektedir. Bu iddiaya karşı çıkan yazar hümanizm ve nasyonalizm arasındaki var olduğu öne sürülen ilişkiyi şöyle sorgular:

...Muharririn çıkarmak istediği netice hümanismin insaniyetçilik demek değil, milliyetçilik demek olduğudur. Acaba orta çağın sonundan itibaren başlayan humanist cereyan ile daha sonra ortaya çıkan nasyonalist cereyan arasında bir münasebet var mıdır? (*Yurt ve Dünya*, 1943b: 271).

Yazar, bu alıntı ile Fındıkoğlu’nun savındaki çelişkiye dikkat çeker. Hümanizmin içinden beklenmedik bir milliyetçilik anlayışı çıkarılmasının ardında, ırkçı görüşlerin referans alınmış olması kuvvetle muhtemeldir.

...Görülüyor ki humanismin garp tefekküründeki rolü ilahiyatçılığa, softalığa, cehalete ve kör otoriteye karşı dünyevi, hür ve araştırmacı zihniyeti yerleştirmek olmuştur (*Yurt ve Dünya*, 1943b: 272).

Yukarıda hümanizmin ırkçılık-Turancılık temasıyla bağlantılı olduğundan bahsedilmişti. İncelenen bu kısa yazıda da görüldüğü üzere hümanizmin milliyetçilikle buluşturulma çabalarına karşı çıkmak da antifaşist ideolojik pozisyonun bir gereğidir. Sözcük bilgisi açısından analiz edilen bu makalede yazarın hümanizmin evrensel vasfını savunduğu ve bu kavrama zoraki milliyetçi anlamlar yüklenmesine karşı çıktığı görülebilir. Dolayısıyla yazarın hem antifaşist hem de ilerlemeci anlayışı bu makalede bulunabilir.

Adımlar dergisi hümanizm konusuna *Yurt ve Dünya*’ya kıyasla daha fazla eğilmiştir. Hatta dergi kadrosu bir hümanizm anketi hazırlayarak dönemin ilerici

aydınlarından bu konuda dergide basılmak üzere denemeler yazmalarını istemiştir. Derginin takdim yazısında ise *Adımlar*'ın takip edeceği ilkeler, benimsediği değerler ve işleyeceği konuların tanıtımı yapılmıştır. Söz konusu değerlerden birisi de hümanizmdir. Takdim yazısının yazarı hümanizmi hayatın pek çok alanını kapsayan ilerici bir hareket olarak tanımlar:

...Tarihin seyri içinde, zamanlarına göre, insanın maddi ve manevi gelişmesine, daha hür olmasına, insan haysiyeti ile yaşamasına, genişleyen ufuklara doğru yol almasına hizmet etmiş bütün fikir, kültür ve teknik hamlelerine hayranız. Bunlar bütün milletlerin, bütün insanlığın kıymet hazinesidir. Tarih boyunca gelen, durmıyan ve her yeni nesille zenginleşecek olan bu hakiki kıymet hazinesiyle insanlığımızın kıymetlendiğine inanıyoruz. Bu hakiki humanizmaya bağlılığımızla biz de humanistiz. Bu hakiki humanizma ile millî kültür bağlılığı birbirinin zıttı değildir. Bu humanizma içinde biz de varız (*Adımlar*, 1943a: 3).

Yazar; hümanizmi içinde kültür, düşünce ve teknik ilerlemenin yer aldığı tüm insanlığa ait ortak bir birikim olarak değerlendirir. Burada da *Yurt ve Dünya*'da incelenen makalelerde görüldüğü gibi evrensel bir anlayış vardır. Yazarın bu birikimi “bütün insanlığın kıymet hazinesi” olarak adlandırması ifadesel değere bir örnektir ve hem yazarın hem de dergi kadrosunun evrensel ve ilerlemeci bir hümanizm anlayışına sahip olduğunun bir göstergesidir. Yazarın yukarıdaki alıntıda biz zamirini kullandığı cümleler de benzer bir şekilde bu değerın dergi kadrosunu oluşturan tüm yazarlarca benimsendiğini gösterir. Bir başka deyişle biz zamiri ideolojik bir aidiyeti ve konumu göstermek için kullanılmıştır. Ayrıca yazarın millî kültür ve hümanizmanın birbirine ters olgular olmadığını olumsuz bir cümle ile ifade etmesi de anlamlıdır, zira 40'lı yıllarda gerici ve ırkçı çevreler sık sık hümanizmanın millî değerleri yozlaştırıp Türk kimliğine zarar vereceğini öne sürmüşlerdir. Yazarın bu cümlesi de söz konusu iddiaya verilmiş bir yanıttır.

Hümanizm 40'lı yıllarda tartışmalı bir kavram olduğu için içi zaman zaman pek çok başka kavramla doldurulmaya çalışılmış, üzerinden farklı ideolojik okumalar yapılmıştır. Yazar, bu türden yorumların arasında son derece çağ dışı ve gerici eğilimler taşıyan bir kol olduğunu ve bunun akademide dahi kendine bir yer bulduğunu anlatır:

...Fakat, bugün garpta kendine “hümanizma” adını veren ve yukarıda ana çizgileriyle belirttiğimiz manadan ayrı ve dar bir mana taşıyan sarıh bir cereyan vardır. Avrupa’da ve Amerika’da bu “humanist”ler ve “yeni humanist”ler (neo-humanists) kültür ve insan kemalinin yalnız geçmişte, eski Yunanda, eski Romada, Rönesansta bulunduğu inanan insanlardır. Bunların mümessillerine büyük, fakat izahı güç olmıyan sebeplerden dolayı umumiyetle insan ilimlerinde geri kalmış olan, dünya üniversitelerinde de rastlıyoruz. Bunlar, kemale, olgunluğa varmak için, hatta bugünün yeni istikametlerini bırakmak pahasına olarak, maziye dönmek, onlar gibi yaşamak, onlar gibi duymak iddiasını güden mazi düşkünleridir. Bu cereyana mensup olan insanlar arasında zamanımızın makine, endüstri medeniyetinin insan ruhunu bozduğuna inanan mürteci insanlar da vardır (*Adımlar*, 1943a: 3-4).

Yazar, öncelikle bu yorumun “dar bir manaya” sahip olduğunu belirtir ve bu ifadesel değerle kavramın yeterince açıklanamadığını vurgular. Yazara göre bu fikrin temsilcilerine ise “insan ilimlerinde geri kalmış üniversitelerde” rastlanır. Bu deneyimsel değerle yazar, bu dar görüşün sosyal bilimlerde yeterince gelişme kaydedilememesinden kaynaklandığını belirtir. Yazar, kültürel ve bilimsel gelişmenin yegâne kaynağını antik Yunan ve Roma medeniyetlerinde gören “hümanistleri”, “mazi düşkünleri” ve “mürteci insanlar” olarak adlandırır. Yazar elbette geçmişin sağladığı kültürel ve bilimsel birikimi inkâr ediyor değildir. Onun eleştirisi geçmiş medeniyetleri ilerlemenin tek kaynağı olarak gören ve “bugünün yeni istikametlerini bırakmak pahasına” modern çağın gereklerini görmezden gelenlere yöneliktir. Bu ifadesel değer yazarın ilerici aydın kimliğine işaret eder.

Makalede incelenen alıntılarda bütün cümleler etken fiil çatılarına ve gerçek öznelerle sahiptir. Yazarın amacı genel bir hümanizm tanımı yapmak ve buna paralel olarak derginin hümanizm anlayışını tanıtmaktır. Dolayısıyla özne olarak hümanizm ve hümanistler gibi sözcüklere başvurulmuştur. Makalenin geri kalanında derginin benimsediği pek çok değere yer verilmiştir. Ancak incelenen tema gereğince yalnızca hümanizm ile ilgili kısım analiz edilmiştir.

İncelenen bu kısa bölümden de görülebileceği gibi dergi ilerlemeci ve antifaşist bir hümanizm anlayışına sahiptir. Yazar derginin hümanizmi tüm insanlığa ait bir birikim olarak gördüğünün altını çizer, bu da onun hümanizmin anlayışının evrensel bir temele dayandığının göstergesidir. Millî kültür ve hümanizmin birbirine zıt şeyler olmasının

sebeplerinden biri de hümanizmin böyle kapsamlı bir alana sahip olmasıdır. Makalede yazarın milliyetçi, ırkçı ve gerici fikirlerin karşısında yer aldığı ise sözcük ve cümle türlerinin seçimleri ve içerik gibi pek çok şeyden anlaşılmaktadır.

Adımlar'ın 8. sayısında yer alan “Memleketimizde Hümanizma Yazıları” adlı makalede de ilerici ve ırkçılık karşıtı bir hümanizm anlayışı mevcuttur. Bu yazıda söz konusu dönemde başka dergilerde çıkan ve hümanizm akımına odaklanan makaleler incelenmiştir. Mistik, milliyetçi ve ırkçı eğilimleri olan yazarlar ve bunların makaleleri eleştirel bir biçimde değerlendirilmiştir.

Makalede ilk olarak 1940 yılında, kültür sorunlarının hümanizm ile aşılabileceğini savunan *Yücel* dergisinde ve ardından da *Ulus* gazetesinin “Fikir Hareketleri” bölümünde yer alan bazı yazılar analiz edilmiştir. Yazar, *Yücel* dergisinin hümanizm sayesinde bilimsel yöntemlerin kullanılmasıyla “kendini bulma” amacının gerçekleştirilebileceğini iddia ettiğini belirtir. Bu iddia karşısında yazar, söz konusu “kendini bulma” mefhumunun yeterince açık olmadığını ve bu ifadenin bilimsel yöntemlere ve akılcılığa zıt bir şekilde mistik bir anlam barındırdığını belirtir. *Ulus* gazetesinde Yavuz Abadan tarafından yazılan bir başka makalede ise bu kavramın daha açık bir şekilde görülebileceğini ekler. Her iki yazı da gerçek üstü ve mistik unsurları hümanizm ile bağdaştırmaya çalıştığı için yazar tarafından eleştirilir.

...Aramanın hedefi ve sonucu ne olduğu hususunda Yücelciler pek vazıh [açık] değildirler. Bir, “hümanist” zihniyetle “içtimai, siyasi vs. müesseseleri” araştırmak, “insanın nefesinde ve benzerleri ile olan münasebetlerinde tetkikini yapmaktır; bir de “asla, köke, insan’a gitmek”tir. İyi ama, bu “asıl”, bu “kök”, bu büyük harfle yazılan “İnsan” nedir? Sosyal, siyasi vs. müesseselerin araştırılması güzel; ama bunun sonunda biz “kendimizi”, asıl, kök olan bir şeyi (neyi?) bulacakmıyız. Bir taraftan akli ve objektif metodu müdafaa ediyorlar, diğer taraftan, bu noktada, akli, reel ve objektif yoldan ayrılıyor; ne olduğu bilinmeyen, tarif edilmeyen bir “cevher”, metafizik bir varlık arkasından koşmaya başlıyorlar (*Adımlar*, 1943d:251-252).

Rasyonel vasfı belirtilerek ileri sürülen bu “hümanizma”daki bu irrasyonel unsur 1943 yılında *Ulus* gazetesinin “Fikir Hareketleri” sayfasındaki bazı yazılarda daha vazıh olarak beliriyor. Bu sahifelerde Yavuz Abadan “Millî Hümanizma” yazılarında esas itibarile Yücelcilerin anlayışında bir fikri ileri sürüyor ve işaret ettiğimiz, rasyonel, metafizik unsuru daha açıkça ifade ediyor: “Hümanizma insanlığın kendini yeniden buluşu, kendi varlığında asli cevhere dönüşü manasını ifade eder. “Hümanizmanın” bereketli tesirlerinin sırrını, bu asla dönüşte, yani insanlığın öz cevherini idrakile kendi varlığındaki ezeli ve ebedi kıymetlere dayanışında aramak gerektir.” Artık böyle “asli cevher” ve bu

“öz cevher”de saklı “ezeli ve ebedi kıymetler”i aramağa çıktıktan sonra, ilmi metottan, rasyonel, objektif, peşin hükümlerden kurtulmuş bir zihniyet ve metodla realiteyi araştırmaktan nasıl bahsedilebilir? “Asli cevher”, “ezeli ve ebedi kıymetler” “insanın aslı, kökü” gibi mefhumlar peşin hükümlere, tabii hadiselerin üstünde bir takım metafizik cevherlerin kabulüne delalet etmez de neye eder? Bu gibi mefhumlardan, bu gibi varlıkların mevcudiyeti ile işe başlamak, rasyonel, objektif, dağmalardan kurtulmuş zihniyet ve metoda, ilim zihniyet ve metoduna taban tabana zıttır (*Adımlar*, 1943d: 252).

Yazar, hümanizm rehberliğinde aranan “asıl ve kökü”, “ne olduğu bilinmeyen, tarif edilmeyen bir cevher, metafizik bir varlık” olarak tanımlar. Bu ifadesel değer taşıyan tanımlama yazarın akılcılığa verdiği önemin bir göstergesidir. Rasyonaliteye yapılan bu vurguyu yazarın deneyimsel değer taşıyan “akli, reel ve objektif yol” ifadelerinde de bulmak mümkündür. Zira bu kavramlar yazar için bilimde yol gösterici ilkelerdir. Yazar böylelikle hümanizm akımına mistik ve gerçeküstü anlamlar yüklenmesini eleştirir. İkinci alıntıda da benzer bir biçimde söz konusu “metafizik unsuru” veya “asli cevheri” aramanın sonucunun “rasyonel, objektif, dogmalardan kurtulmuş zihniyet ve metoda, ilim zihniyet ve metoduna” tamamen ters düşmek anlamına geldiğini ekler. Yazarın bilimsel metodu tanımlama biçiminde ifadesel değerler mevcuttur. Yazara göre bu ne olduğu açıkça tanımlanamayan özün peşinde koşmak, bilimsel gerçekliği ve yöntemleri reddetmekle eş değerdir.

Pek çok ilerici aydın gibi bu makalenin yazarı da hümanizmin milliyetçilikle buluşturulması fikrine karşı çıkar. Öyle ki millî ve hümanizm sözcüklerinin bir araya getirilmesi durumunu deneyimsel değere örnek olan “mütenakız” ve “tenakuz” sözcükleriyle nitelendirir.

Muharrir⁸⁸, “millî hümanizma” tabirinin ilk bakışta mütenakız [çelişkili] gibi görünmesine rağmen aslında bir tenakusun [çelişki] mevcut olmadığını ileri sürüyor. Yücelciler de zaten “İnsan”a dönmekten bahsetmekle beraber, hümanizmanın millî kültürlerin teşekkülündeki rolüne işaret ediyorlar ve milliyetle çarpışmadığını belirtiyorlar (*Adımlar*, 1943d :252).

Makalede hümanizme millî bir kimlik atamaya çalışan başka yazarlardan da bahsedilmiştir. Yukarıda incelenen “Bir Tefsir Daha” adlı makalede bir sosyolog olan

⁸⁸ Yazar, burada makalede daha önce adı geçen, *Ulus* gazetesinde makaleler yazan ve milli bir hümanizm anlayışını savunan Yavuz Abadan’dan bahsetmektedir.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun hümanizmi milliyetçilik akımıyla buluşturma çabasından söz edilmişti. Fındıkoğlu'un hümanizmin kültür nasyonalizmini ortaya çıkardığını iddia ettiği belirtilmişti. Bu makalede de Fındıkoğlu'nun bu iddiasına yer verilmiş ve yazarın millî kültürü geliştirmek için Latin kültürüne dönme fikri eleştirilmiştir. Zira bu anlayış toplumların içinde geliştikleri toplumsal ve ekonomik şartları görmezden gelir, dahası mevcut çağın koşullarını dikkate almadığı için gerici eğilimler taşır. Yazar, ilerici bir akım olan hümanizme, gerici bir kimlik atfetme çabasını eleştirir. Bunu savunanların ise yine millî değerlerin yozlaşacağı tehlikesine işaret etmesinin anlamsız olduğunu belirtir:

Hümanizma müdafaacılarının ileri sürdükleri daha başka sebepler de vardır. Hümanizma anketimize cevap veren Yunus Kazım Köni'nin işaret ettiği gibi bazıları modern dil ve kültürlerle temasa gelirse millî benliğimizi kaybetmek tehlikesinin belireceğini ileri sürüyorlar. Yunus Kazım Köni kendisi, hümanizmayı, yalnız antik kültürlerin örnek tutulması gibi dar bir manada almağa taraftar değildir. Kendi dilimizin ve eski kültürümüzün, antik kültür ve dillerle ilişkisi pek az olduğundan, Avrupa dil ve kültürlerine ehemmiyet verilmesine de taraftardır. Bazılarının ileri sürdüğü bu “millî benliğimizi kaybetmek tehlikesi iddiasına” şaşmamak elden gelmiyor. Millî benliğimiz o kadar zayıf, temelsiz mi ki modern dil ve kültürlerle temasa gelince kayboluverecek? Bugünkü şartlar içinde diğer kültürler ile temasa gelmemek, onların tesirinde kalmamak imkansızdır. Hayatini kaybetmemiş, kuvvetli kültürler, başka kültürlerle temasa gelerek benliklerini kaybetmezler, bilakis bu kültür uyaranları ile yeni filizler verir, gelişirler. Bugünkü dünya ile temastan kaçmak değil, bu temasları çoğaltmamız, bugünün dünyasına, dünya kültürüne bizim de gittikçe katışmamız icabeder; başka türlü dünya medeniyeti ve ileri kültürleri içinde yer alamayız (*Adımlar*, 1943d: 253).

Yazar, hümanizm anlayışında sadece antik kültürlerin ön plana çıkarılmasını “dar bir manada” yapılan bir yorum olarak değerlendirir. Bu ifadesel değerle yazar, hümanizmin daha kapsamlı bir biçimde ele alınması gerektiğine işaret eder. Yazarın toplumlar arası kaçınılmaz bir ilişki kurulması durumundan bahsederken sıklıkla “temas” sözcüğüne başvurduğu görülür. Toplumların ve kültürel hayatlarının ancak bu yolla ilerleyeceğini düşünen yazarın bu deneyimsel değere sahip sözcüğü vurgulaması anlamlıdır. Buna paralel olarak yazar söz konusu kültürel temas neticesinde “millî benliğin kaybolacağı iddiasını” şaşkınlıkla karşıladığını söyleyerek, bu iddianın temelsizliğine dikkat çeker. Yazar ideolojik konumu dolayısıyla, toplumlar arasında

kurulacak ilişkileri, ırkçı düşünceyi benimseyenlerin aksine yozlaşmanın ve millî benliği kaybetmenin değil, ilerlemenin bir aracı olarak tahayyül eder.

Bu kısa ancak bilgilendirici makale, 40'lı yıllarda hümanizm akımının farklı ideolojik gruplar tarafından nasıl değerlendirildiği gösterir. Daha önemlisi, ilerici ve yurtsever bir aydın grubundan meydana gelen *Adımlar* dergisi kadrosunun bu konuyu hangi ideolojik pozisyondan değerlendirdiği açıkça ortaya konmuş olur.

Adımlar'ın 8. sayısında yer alan ve Zeki Baştımar'ın yazdığı “Büyük Türk Hümanisti Tevfik Fikret” adlı makalesinde de ırkçılık karşıtlığıyla birleşmiş bir hümanizm anlayışı mevcuttur. Yazar, öncelikle hümanizmin gerici ve ırkçı çevreler tarafından iddia edildiği gibi “öze, köke, asla dönüş” arayışının bir cevabı olmadığını ifade eder. Ardından da “millî bir hümanizmin” var olmasının mümkün olmadığını açıklar:

Hümanizm, bazılarının zannettiği gibi, kendini kaybetmiş insanlığın yeniden kendini buluşu, aslına dönüşü manasını ifade etmez. İnsanlığın inkişafında muayyen devreler ve merhaleler vardır. Bu merhalelerin hepsinde de kendini kaybetmiş insanlar yaşamış olmalıdır; fakat insanlık hiçbir zaman kendini kaybetmemiş, tarihi zaruretlerin mukadder kıldığı yol üzerinden yine aynı zaruretlerin çizdiği bir istikamete doğru birçok zigzaglar ve sıçramalar yaparak geriye değil, daima ileriye doğru yürümüştür. İnsan ırklarını bir tarafa bırakırsak bugünkü ilmin tarif ettiği manadaki milletlerin gelişmeleri de böyle oluyor. Şu hâlde “kendini kaybetmiş” bir milletin “asıl hüviyetini bulması, “aslına, öz cevherine dönmesi” gibi realite ile ilgisiz ve yanlış bir prensibe dayanılarak kurulacak bir “millî hümanizm”in de bildiğimiz hümanizmle hiçbir münasebeti olmayacaktır (Baştımar, 1943: 260).

Bu alıntının başında yazarın ilerici tutumu görülmektedir. Gericilerin hümanizmi yalnızca antik kültürlere dönme ve onlardan beslenme olarak değerlendirmesine karşılık yazar, insanın gelişiminin ileriye doğru olduğunu ifade eder. Yazar; “asla, öze, asıl hüviyete dönme” fikrini, “realite ile ilgisiz ve yanlış bir prensibe dayanan millî hümanizm” olarak nitelendirmektedir. Bu ifadesel değer ile millî hümanizmin gerçeklik dışı bir düşünce biçimi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca yazarın hümanizmin öze dönüş olup olmadığı ve millî bir hümanizmin mümkün olup olmadığı konusundaki fikirlerini olumsuz cümlelerle ifade ettiği görülmektedir. Makalede millî hümanizm anlayışının imkânsızlığının, olumsuz cümle yapısıyla aktarılması yazarın ideolojik konumuna işaret

eder. Aşağıdaki alıntıda ise yazar bu sefer hümanizmle ırkçılık arasındaki bağlantıya değinir. Millî bir hümanizmin mümkün olamayacağını dile getiren yazar, bu düşünüşün eninde sonunda ırkçılık ile buluşacağından bahseder:

Asla, öz cevhere dönüş tabirleri hümanizme değil, hümanizmle telifi kabil [mümkün] olmayan ırkçılık nazariye ve görüşlerine has tabirlerdir. Millî hümanizmanın izahını yapanlar “milliyetçilikteki telakkilerimizin ayırıcı fizik-organik hususiyetlerinden ziyade birleştirici manevi kıymetlere” dayandığını sözlerine ilaveye lüzum görmeleri işin özünü değiştirmez. Kaldı ki bizim milliyetçilik telakkilerimizin esasında, fizik-organik hususiyetlere manevi kıymetlerden daha ziyade ehemmiyet vermek değil onlara (fizik-organik hususiyetlere) hiç yer vermemek yatar (Baştımar, 1943: 260).

Yazar, “asıl, öz, cevher” gibi sözcükleri kullanarak hümanizme ırkçı anlamlar yüklenmesini eleştirir. Öyle ki bu sözcüklerin doğrudan “ırkçılık nazariye ve görüşlerine” ait olduğunu ifade eder. Bu deneyimsel değere sahip sözcükler yazarın ırkçılıktan arındırılmış bir hümanist anlayışı desteklediğinin göstergesidir. Yazarın ırkçılık karşıtı tutumunu son cümlede de görmek mümkündür. Yazar, ırksal ve biyolojik özelliklere kendi milliyetçilik anlayışları içinde hiçbir şekilde yer olmadığını belirtirken, ırksal özellikler üzerinden toplumsal analizler yapan görüşü de eleştirmektedir. “...Hümanizmin asla, cevhere dönüşle bir alakası yoktur. Millî cevhere dönüş prensibi üzerinde kurulacak millî hümanizm de, hümanizm kisvesi içinde hümanizmin reddinden başka bir mana ifade etmez (Baştımar, 1943: 261)” cümlesinde de yukarıda yer alan alıntıdakine benzer argümanlar mevcuttur. Aslında millî hümanizm bir çeşit oksimorondur. Yazar da millî sıfatının hümanizme yüklendiği an bunun hümanizmi reddetmek anlamına geldiğini ifade eder. Bu alıntıdaki tüm cümlelerin olumsuz olması anlamlıdır, zira yazar var olduğu iddia edilen millî hümanizm kavramının var olmasının mümkün olmadığını olumsuz cümlelere başvurarak aktarmıştır.

Yazar makalenin geri kalan kısmında Tevfik Fikret’in bir şair olarak kimliğini araştırmaktadır. Bu bölümler sözcük bilgisi ve dil bilgisi analizine dahil edilmemiştir. Ancak incelenen alıntılarda yer alan tüm cümleler etken fiil çatılarına ve dolayısıyla gerçek öznelerle sahiptir. Yazarın kullandığı önemli birkaç özne ise “hümanizma, millî hümanizma ve insanlık” gibi sözcüklerdir. Yazar kendi ideolojik pozisyonundan bu

kavramların tanımını yapmakta ve millî hümanizm anlayışının neden hatalı olduğunu açıklamaktadır. Olumsuz cümle yapıları ilgili alıntılarla beraber yukarıda incelenmişti. Kapsayıcı biz zamiri örneklerine ise makalede mevcut değildir.

Hümanizm başlığı altında incelenen tüm makalelerin ortak yanı aynı zamanda ırkçılık, faşizm ve gericilik karşıtlığını da içinde barındırmalarıdır. Hümanizm o dönemde en tartışmalı konulardan biri olmuş ve pek çok farklı biçimde tanımlanmıştır. Dolayısıyla çeşitli siyasi gruplar bu kavramı kendi ideolojik çerçevelerine uydurmak istemişlerdir. İlerici aydınlar bu konuda ortaya atılan savlara iki farklı açıdan itiraz etmişlerdir. İlk olarak ırkçıların hümanizmi millî değerleri yozlaştıracak ve zayıflatacak bir akım olarak görmeleri eleştirilmiştir. Zira ırkçılar bu argümana dayanarak toplumun içine kapanması gerektiğini ve kültürel anlamda kendine yeteceğini öne sürmüşlerdir. Kimi gerici çevrelerin hümanizm anlayışı ise yalnızca antik Yunan ve Roma kültürüne dönülmesine ve bu kaynaklardan beslenilmesine dayanmaktadır. Bu kültürel miras ve antik eserler düşünce tarihinde önemli olmakla birlikte tek başına bir toplumun mevcut durum ve koşullarını anlamak ve toplumsal sorunlarına çare bulmak için başvurulacak yegâne yol olamaz. Bir toplumun halihazırda içinde bulunduğu durumu kavramak için bundan daha fazlasına ihtiyaç vardır, dolayısıyla geriye dönüş argümanı işlevsiz kalmaktadır. Hümanizm teması yukarıda incelenen makalelerden de açıkça görüldüğü üzere, ırkçılık karşıtı pek çok düşünceyi de barındırdığı için ırkçılık ve faşizm karşıtlığı temasının alt teması olarak değerlendirilmiştir.

4.1.1.2. Evrensel ve Özgürleştirici Bilim

Yurt ve Dünya ve *Adımlar* kadroları bilimi toplumu dönüştürecek ve özgürleştirecek bir yol gösterici olarak kavramışlardır. Yanı sıra 40'lı yıllarda hayli yaygın olan millî bilim argümanlarına sert bir şekilde karşı çıkmış ve bilimin neden evrensel olması gerektiğini akademik bir temelde açıklamışlardır. Söz konusu dönemde sol ideolojiyi karakterize eden özelliklerden biri de evrensel bilime olan inançtır. Her iki

dergide de bu temaya sıkça rastlanır. Bu tema antifaşizm temasıyla iç içe geçmiştir. Zira yukarıda bahsedilen millî bilim argümanlarını ortaya atan çevreler ırkçı gruplardır. Millî bilim anlayışına karşı olmak antifaşist olmayı da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple bu tema da hümanizm gibi ırkçılık-Turancılık karşıtlığı ana başlığı altında değerlendirilmiştir.

Yurt ve Dünya pek çok konuya değindiği takdim yazısında, bilimin ve bilimsel gelişmelerin neden kamusal bir fayda sağlaması gerektiğini, tüm insanlığı ilgilendirdiğini ve neden yerel bir bilim anlayışı olamayacağını şöyle açıklar:

İlmin meşgul olacağı esas meseleleri, ilmi metodun tatbik olunacağı başlıca realite sahalarını içtimai şartlar tayin eder. İçtimai şartların ilmi faaliyete verdiği bu istikametle ilim adamı fert olarak farkında olur veya olmayabilir; yani şuurlu olarak pratik meselelerin halli ile uğraşır veya “ilim, ilim içindir” zihniyetiyle çalışır. Fakat sübjektif bakımdan fert, faaliyetini her ne türlü telakki ederse etsin ilmi faaliyetin yer tutması için bir içtimai fonksiyonu bulunması lazım gelir. İlim adamı ne kadar pratik gayelerden uzak çalışırsa çalışsın, ilim eninde sonunda cemiyete faydalı olduğu için ve faydalı olduğu derecede inkişaf eder. Fakat her ne kadar sosyal şartlar ve meseleler ilmin halletmek için uğraşacağı meseleleri tayin ederse de bir kere ilim bu meseleleri ele aldıktan sonra onları en objektif bir metotla, en şümüllü [kapsamlı] vasıflarıyla tetkik eder ve tetkik edilen vakıanın kanuniyetini, yani külli [tümel, genel] vasıflarını bulmaya çalışır. Görülüyor ki ilmin içtimai izafiliği ilmin üniversal bir bilgi olmak vasfına halel vermiyor (*Yurt ve Dünya*, 1941: 2-3).

Yazar bilimin ortaya çıkışında toplumsal bağlamın önemine dikkat çeker, ancak bu şartların belirli bir topluma ait olması bilimi o toplumun sınırlarına hapsedmez. Yazar bilimin kamusal bir fayda sağlaması gerektiğini düşünmekte ve bu faydadan ötürü evrensel bir vasıf taşıması gerektiğini belirtmektedir. Aslında yukarıdaki alıntı hem *Yurt ve Dünya*’nın hem de *Adımlar*’ın bilime olan bakış açısını büyük oranda özetler. Her iki dergi de bilimi hem özgürleştirici bir güç hem de evrensel bir değer olarak ele almıştır.

İncelediğimiz bu tema zaman zaman evrensel sanat temasıyla iç içe geçmiş şekilde karşımıza çıkar. Örneğin *Yurt ve Dünya*’nın 24. sayısında yer alan ve Pertev Naili Boratav’ın yazdığı “Sanatla İlimde Millet ve İnsanlık” başlıklı yazıda yazar, bilimin de sanatın da evrensel bir vasfı olduğuna değinir. Yazar kimi disiplinlerde millî olma kaygısı güdüldüğünü ifade eder ve bunun bilimsel bir tavır olmadığını vurgular. Dergide sanat,

folklor ve edebiyat üzerine pek çok yazı kaleme alan Boratav, öncelikle “millî” sözcüğünün ne denli yanlış kullanıldığını açıklar:

Cemiyet ilimlerinin araştırma alanına giren konular hakkında çok defa yanlış hükümler verildiği, en basit ilim görüş ve düşüncesine aykırı meraklara saplanıp kalındığı görülür. Fizik, kozmografya, botanik... konuları üzerinde konuşurken, konuların veya bunları araştırma metotlarının millî veya “gayri millî” olup olmadığını düşünmek kimsenin aklından geçmediği halde, felsefe, sosyoloji, edebiyat konuları üzerinde konuşan ve yazanlar sık sık bu terimleri dillerine dolarlar; çok defa manası iyi anlaşılmayan bu “millî” kelimesi üzerine uzun uzun dil ve kalem savaşları alıp yürür. “Millî” kelimesinin millet isminden Arapça kaideye göre yapılmış ve milletle ilgili şeyler hakkında kullanılması gereken bir sıfat olarak kullanılması pek tabiidir; fakat çokluk, ondaki bu elle tutulur anlamın yerini, pek kaypak, sınırları belirsiz bir anlam alıyor. Edebiyat eserlerini sadece, böyle asıl anlamını kaybetmiş, yahut bunu bulamamış bir “millî” vasfıyla kıymetlendirmek, herhangi bir güzel sanat kolunda bu türlü millîliği, değer kazandırıcı ve yaşatıcı vasıflardan ayrı, onlarla kaynaşmayan bir vasıf gibi görmek, bir eserin değersizliğine hükmetmek istenildi mi ondan bu “millîlik” vasfının bulunmamasını göstermekle işi kestirip atmak... gibi yanlış ilim ve tenkit sonuçlarına götüren anlayışın sakat ve çarpık taraflarını görmemiz, gerçek ilim ve tenkidin faydalarına inanıyorsak, kelimeleri ve terimleri, onların doğru anlamlarını bilerek kullanmamız gerekir (Boratav, 1942: 425).

Yazar “millî” kelimesinin anlamının yeterince kavranmadığından söz eder ve bu sözcüğe yüklenen yanlış anlamları “kaypak” ve “sınırları belli olmayan” sözcükleriyle değerlendirir. Yazarın bu ifadesel değeri taşıyan sözcüklere başvurması anlamlıdır, zira bu, “millî” sözcüğüne yüklenen gerici ve ırkçı anlama karşı ideolojik bir itirazdır. Buna ek olarak yazar, kimi eserlerin değersizleştirilmek istenmesi durumunda eserin “millî” vasıfları taşımadığının iddia edilmesine karşı çıkmakta ve bu durumu “yanlış ilim ve tenkit sonuçlarına götüren” bir anlayış olarak nitelendirmektedir. Burada yazarın bilimsel yönetime olan inancı ortaya çıkmaktadır. Dahası yazar bu anlayışın “sakat” ve “çarpık” olduğunu belirterek ya da diğer bir ifadeyle ona bu ifadesel değeri atfederek, bu türden bilimsel anlayışların iç yüzlerinin anlaşılmasının gerekliliğine de ortaya koymuş olur.

Yazar bu makalede sosyal bilimlerin neden evrensel olduğunu folklor disiplini üzerinden açıklamayı amaçlar:

Her milletin folkloru da tıpkı edebiyatı ve daha geniş manada sanatı gibi, ancak bütün insanlık için müşterek unsurları ile milletler arası bir ilmin mevzusudur. Folkloru sadece mahalli hususiyetlerin tasvirini yapan bir bilgi diye anlamak yanlış olur. Bu manada kaldıkça onu hatta, cemiyet ilimleri için bilgi hazırlayan bir bilgi kolu diye de alamayız; çünkü bir Fransız veya Hint sosyolojisi yoktur; bu ilim için dünyanın her yerinde bir tek konu vardır: İnsan cemiyeti (Boratav, 1942: 425-426).

Yazar folklorun çeşitli toplumların vasıflarına odaklanmakla birlikte, tüm insan toplumlarını ilgilendiren bir bilim dalı olması sebebiyle evrensel bir nitelik taşıdığını belirtir. Yazarın “milletler arası bir ilmin mevzusu”, “bütün insanlık için müşterek unsurlar” gibi deneyimsel değer taşıyan sözcük gruplarını kullanması bilimin evrensel olması gerektiği inancını somutlaştırır.

Yazar makalenin geri kalanında genel olarak sanata, özel olarak ise folklor disiplinine odaklanır ve sanatın evrenselliği üzerine düşüncelerini aktarır. Dolayısıyla bu makalede söz konusu temaya ilişkin çok kısa bir bölüm bulunmaktadır. Ne var ki, bu kısa bölüm de tek başına yazarın bilime bakış açısını, onu bir toplumun değil tüm insanlığın ortak bir ürünü olarak kavradığını göstermesi bakımından yeterlidir.

Adımlar dergisinin de temel temalarından biri olan evrensel bilim anlayışına derginin takdim yazısında yer verilmiştir. Bu kapsamlı yazıda yazarlar öncelikle dergiyi tanıtmakta, derginin nasıl bir yol izleyeceğini anlatmakta ve bunu hangi değerler çerçevesinde yapacaklarını tanımlamaktadırlar. Söz konusu değerlerden birkaçı ilerlemecilik, hümanizma, köy-kent ikiliğine karşı çıkış, evrensel sanat ve evrensel bilime olan inançtır. Bu yazıda evrensel bilime dair yalnızca bir paragraf bulunsa da bu kısım dilbilimsel açıdan analiz edilmelidir:

Yalnız hakikatin ve olanın bitenin mefhumlaştırılması, formüleştirilmesi demek olan ilme, bunun vardığı neticelere, bunun mümkün kıldığı nimetlere hayranız. Herhangi bir ilim sahasında varılmış olan hakikatler, hakikat olarak hiçbir milletin malı değildir. Bunlar bütün insanlığın malıdır. Bizim de milletlerarası bir kıymet seviyesine yükselecek olan ilmimiz bu milletler arası hakikatlerin bizim öz problemlerimize, gerçeklerimize tatbik edilmesinden doğacaktır. Ancak o zaman biz de bu hakikatlere yeni hakikatler katacak duruma varmış olacağız (*Adımlar*, 1943a: 2).

Yazar, bilimi gerçekliğe giden bir yol olarak tahayyül eder. Öyle ki bilimin vardığı sonuçlara “hayran” olduğunu belirterek ona ne kadar önem atfettiğini ifade etmektedir. Dahası yazarın bilimi “bütün insanlığın malı” sözcükleriyle nitelendirmesi hiçbir toplumun bilimi tekeline alamayacağına ve bilimin tüm insanlığa hizmet eden bir olgu olduğuna işaret eder. Bu deneyimsel değerın yanı sıra yazarın sık sık “hakikat” sözcüğünü kullanması da anlamlıdır. Zira bu sözcük, 40’lı yıllardaki sol çevrelerin bilime atfettiği,

gerçekliği keşfetmenin bir aracı ve yol gösterici olma özelliğine gönderme yapmaktadır. Yazarın bilime olan inancı, bilimin hiçbir grup veya zümreye ait olmadığını belirtmesi onun evrensel bilim anlayışını benimsediğini göstermektedir.

Adımlar'ın 3. sayısında Muzaffer Şerif Başoğlu'nun yazdığı "Garp Hayranlığı ve Kültür Otarşisi" adlı makalede de evrensel bilim anlayışına kısaca yer verilmiştir. Bu temanın kısa yer tutmasının sebebi yazarın temelde Batı hayranları ve Batı karşıtlarının fikirlerini incelemesi ve daha çok sanat ve kültür alanında analizler yapmasından kaynaklanır. Yazar birtakım kimselerin Batı'ya olan düşmanlığını anlamsız bulduğunu ifade eder, bilimsel gelişmelerin nereden geldiğinin bir önemi olmadığını ve bu tür fikirlerin son derece gerici olduğunu belirtir:

...Fakat bu tenkitlerle⁸⁹ beraber ileri sürdükleri fikirleri, iyice tahlil edersek görürüz ki, çok daha tehlikelidir, hatta mürtecidir [gerici], millî gelişmemizi baltalayacak mahiyettedir. Bunlara göre biz, Garp canavarından, hatta medeniyet canavarından, sakınmalı imişiz, kültür gelişmemiz için kendi içimize kapanmalı imişiz; Garp usta imiş, biz çömez imişiz, usta ile ilişkimizi kesmeli imişiz. İlim beynelmilel [uluslararası] değilmiş, biz yeni baştan millî ilim yapmalı imişiz. (Bunlar yalnız ilmin kendi gerçeklerimize tatbikini kâfi buluyorlar yeni baştan ilim yapmamız fikrini müdafaa ediyorlar) (Başoğlu, 1943a: 82).

Yazarın Batı medeniyetine karşı çıkan insanları "mürteci" sözcüğüyle nitelendirmesi deneyimsel değere örnektir. Yazar bu tür insan ve grupları ilericiliğin karşısında konumlanmış kimseler olarak kavrayıp, bu gerçekliği bu yönde deneyimlediği için bu sözcüğü tercih etmiştir. Yazar gerici olarak nitelendirdiği grupların fikirlerini alaycı bir üslupla aktarmaktadır. Dil her zaman bir mücadele aracı olduğu için yazarın bu cümle seçimleri de eleştirdiği fikirlerin uygulanabilir olmaktan uzak olduğunu gösterir. Makalenin kalan kısmı ise kültür otarşisi isteyenlerin faşist düşünceyle olan bağlantısını inceler. Bu kısım söz konusu tematik değerlendirmeye ilgili olmadığı için söylemsel çözümlemeye dahil edilmemiştir. Ayrıca alıntı hayli kısa olduğu için cümle düzeyinde bir inceleme de yapılmamıştır. İncelenen kısım çok kısa olmakla beraber, yazarın millî

⁸⁹ Yazar makalede Batı'ya öykünen çevreleri eleştiren birtakım gruplar olduğundan bahseder. Tenkitlerden kastettiği şey bu grupların Batı hayranlığına dair yaptıkları eleştirilerdir.

bilim argümanlarına karşı olduğunu ve evrensel bilim anlayışını savunduğunu açıkça göstermektedir.

Adımlar dergisinin 5. sayısında Behice Boran tarafından yazılan “Hangi Manada Millî İlim?” adı makalede de evrensel bilim teması mevcuttur. Yazar makalenin başında, 40’lı yıllarda millî sanat ve edebiyat anlayışının yanı sıra millî bilim anlayışının da yaygınlaşmaya başladığını ifade eder ve bu anlayışların siyasi olarak hangi düşünce akımlarıyla bağlantısı olduğunu göstermeyi hedefler. Ardından millî bilim anlayışının halihazırda bir çelişkiyi barındırdığını şöyle ifade eder:

Ta lise sıralarında iken ilmin, hadiseler arasında evrensel, değişmez münasebetleri aradığını öğrenen bir okuyucuya “millî ilim” tabiri tenakuz [çelişki] ihtiva eden bir terim olarak görünür. İlim, gerçeğin bilgisi olduğuna göre, millî hudutlara göre değişen ilim mi olur? (Boran, 1943d: 145).

...Görülüyor ki, yukarıda anlattığımız manada “millî ilim” anlayışı çıkmaz bir yoldur, hatta böyle anlaşıncı ilim kelimesini kullanmak doğru değildir, ilim kelimesine birbirinden tamamıyla ayrı, hatta birbirine zıt iki ayrı mana verilmiş oluyor. İlim kelimesine bugün ancak “müspet ilim” tabirinden anlaşılan mana verilebilir; fizik, kimya, biyolojiden ilim olarak bahsettiğimiz zaman kelimeyi bu manada kullanmış oluyoruz (Boran, 1943d: 146).

Yazar bilimin olaylar arasında “evrensel” ve “değişmez” ilişkileri bulmayı hedeflediğinden bahseder. Bilimin millî olamayacağını savunurken de “millî” ve “bilim” kelimelerinin bir arada kullanılmasının bir tür “tenakuz” oluşturduğunu ifade eder. Bu sözcükler deneyimsel değere örnektir. Buna ek olarak yazar, millî bilim anlayışını “çıkmaz bir yol” metaforuyla değerlendirir. Bu deneyimsel değer ve metafor kullanımları yazarın millî bilim anlayışını nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Yazar millî bilim görüşünü savunan çevrelerin “tabiat” ve “manevi” bilimler şeklinde bir ayrım yaptığına değinir. Bunun yanı sıra yazar, bu görüşte yer alan her toplumun kendine özgü olduğu ve yalnızca kendi içinde analiz edilmesi gerektiği fikrine karşı çıkar. Zira bu görüşü savunanlar toplumlar arasında kıyaslamalar yapılamayacağını, her toplumun kendine has bir oluşum olduğunu iddia ederler. Ancak yazar, her toplumun çeşitli yapısal özellikleri olduğunu kabul etmekle birlikte, bu anlayışa evrensel bilim anlayışını savunarak karşı çıkar:

... Her cemiyetin, diğerlerine benzemeyen kendine has bir takım sosyal şartları olduğu doğrudur; her cemiyet kendi coğrafi ve tarihi şartlarının neticesi olarak kendine has bir takım sosyal belirtiler gösterebilir. Yukarıdaki iddialarda⁹⁰ yanlış olan, bundan umumi neticelere varılamayacağı, cemiyetler arasında mukayeseler yapılmayacağı neticesini çıkarmaktır. Yapılan bu yanlış istidlal [çıkarım] ise tabiat alemi ile insan alemi arasında yapılan tefrikin [ayrıt etme] sakatlığından doğuyor. Tabiat aleminde tekrar eden, müşterek olan hadiseler vardır, sosyal gerçekler ise benzeri olmayan, kendisine has bir varlıktır diye bir ikilik yapmak yanlıştır, gerçeğe uygun değildir. Realitenin her safhasında, ister fiziki ister psikolojik ve sosyal olsun hadiselerin hem tekrar eden, müşterek olan cepheleri vardır, hem her birinin kendine has olan, diğerlerine benzemeyen cepheleri vardır (Boran, 1943d: 146).

Boran'ın toplumların farklılıkları konusunda, sıklıkla coğrafi ve tarihsel koşullara işaret etmesi hayli anlamlıdır. Zira bu tutum, yazarın toplumları ait oldukları tarihsel bağlam içinde değerlendirdiğini göstermektedir. Bu anlayış, ırkçı çevrelerin toplumları genetik ve biyolojik özelliklerine başvurarak açıklama eğiliminin tam karşısında yer aldığı için antifaşist bir tutumun da göstergesidir. Dahası yazar doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin arasında yapılan ayrımı “sakatlık” olarak değerlendirmektedir. Bu ifadesel değer kullanımı yazarın bu ayrımın da karşısında yer aldığını ortaya koyar. Ayrıca yazar, “...hadiseler arasında evrensel, ilmi münasebetler vardır, bunların müşahhastaki [somut] belirtileri mahalli şartlara göre tenevvü (variation) [çeşitlilik] gösterebilir (Boran, 1943d: 147)” cümlesiyle toplumlar arasında çeşitlilikler olabileceğini bir kez daha hatırlatmakta, ancak bunun bilimin evrensel olduğu gerçeğini değiştirmediğinin altını çizmektedir.

Yazar, millî bilim argümanlarının bir toplumu bilim dünyasındaki gelişmelerin dışında bıraktığını belirtir. Bu anlayışı bir tür çıkmaz yol olarak gören yazar, bunun sebeplerini şöyle açıklar:

... Millî ilim anlayışı her cemiyetin, her kültürün diğerlerinden ayrı, nevi şahsına münhasır, tek bir varlık oluşu görüşü, bugün siyasi bir mana taşımaktadır. Bu tarzda “millî ilim”, “manevi ilim” anlayışı kültür otarşisine götürür, aynı esas zihniyetin ilim sahasındaki belirtisidir. Bu, sanat, edebiyat için iddia edildiği gibi ilim sahasında da kendi içimize kapanmak, diğer cemiyetlere, insanlığın müşterek ilim gelişmesine sırtımızı çevirmek, “biz kendi ilmimizi yapacağız ve bu başka bir milletin ilmine benzemeyecek” diye kendimizi dar, kör bir yola saptırmak, bir daire içinde dönmek demektir (Boran, 1943d: 147).

⁹⁰ Yazar, her toplumun ayrı ve kendine özgü bir yapı olduğunu savunan dar toplum anlayışına gönderme yapmaktadır.

Yazar, millî bilim anlayışının toplumların diğer toplumlarla ilişkisini kesmesi anlamına geldiğini, böyle bir içe dönmenin bilimsel gelişmelerin dışında kalmak demek olduğunu belirtir. Yazarın bilimsel gelişmeyi deneyimsel değer taşıyan “insanlığın müşterek gelişmesi” sözcükleriyle nitelendirmesi, bilimin evrensel olduğu inancını bir kez daha gösterir. Kendi içine dönmeyi ise ifadesel ve metaforik değeri olan “dar ve kör bir yola sapmak” ve “bir daire içinde dönmek” sözcükleriyle aktarması da anlamlıdır. Yazar millî bilim anlayışının toplumları hiçbir yere götürmeyeceğini ve bilimin millî olmasının bilimin doğasına ters olduğunu vurgulamaktadır. Yazar millî bilim anlayışının içe kapanık doğasının yanı sıra, faşist rejimle olan bağlantısını da ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Aşağıdaki alıntılarda, millî bilimin çeşitli emperyalist ve faşist amaçlara nasıl hizmet ettiğini açıklamaktadır:

...” İلمي otarşı”, kùltür otarşisinin ilim sahasındaki tezahürüdür; kùltür otarşisi ise sıkı sıkıya ekonomik otarşı fikri ile bağılıdır. “İktisatta otarşı” ve “kùltürde otarşı” şartlarına aynı memleketlerde rastlıyoruz. İktisadi otarşı, yani iktisadi sahada kendi kendine yeterlik ve dışa kapalılık, kapitalist rejimin doğurduğu iç ve dış zorluklardan yıkılan garp memleketlerinde, mesela Almanya’da bu zorluklara bir çare olarak ve emperyalist gayelerle girişilecek harplere bir hazırlık olarak ileri sürülmüş ve tatbik edilmeye kalkışılmış bir siyasettir. Bu iktisadi otarşı ile beraber kùltür otarşisi de ileri sürülmüş ve ilimde ifadesini yukarıda tenkit ettiğimiz “millî ilim” anlayışı şeklinde bulmuştur (Boran, 1943d: 148).

... Yirminci asır ilmine ismini vereceği söylenen Einstein gibi büyük bir fizikçinin nazariyeleri ve fizikteki başarılar “Yahudi fiziği” diye damgalanmıştır. Bu da, sözde tamamıyla ilmi, nazari bir mesele imiş gibi ortaya sürülen bu “millî ilim” iddiasının ne kadar yakından siyasi maksatlara bağılı olduğunu gösterir (Boran, 1943d: 148).

Yazar, Almanya’nın amaçlarını deneyimsel değere örnek olan “emperyalist gayeler” sözcükleriyle tanımlar. Ayrıca millî bilim iddialarının “tamamıyla ilmi bir mesele imiş gibi ortaya sürüldüğünü” ifade ederken bu düşüncenin bilimden ne denli uzak olduğunu ifade eder. Yazarın sıklıkla “otarşı” kelimesine başvurması da anlamlıdır, zira bu sözcük bir toplumun kendi içine dönüp dış dünyayla ilişkisini kesmesi anlamına gelmektedir. Bilimin, sanatın, edebiyatın evrenselliğine inanan yazarın bu sözcüğü eleştirel bir biçimde ele alması onun ideolojik konumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yazarın millî bilim anlayışının kökenini açıklayıp, toplumsal hayatta ne tür etkilerinin olduğunu incelediği bu makalede hem etken hem de edilgen cümle yapılarına başvurulmuştur. Akademik bir dille yazılmış bu makalede yer alan edilgen cümlelerde, ideolojik olarak fail ve eylemin arasındaki ilişkinin görünmez kılınması söz konusu değildir. Örneğin makalenin başında yer alan “Millî sanat, millî edebiyat meseleleri gazetelerimizde, dergilerimizde en çok münakaşa edilen mevzulardandır. Aynı derecede olmamakla beraber, son zamanlarda “millî ilim” konusu da muhtelif yazılarda yer almaya başladı (Boran, 1943d: 145)” cümlesinde herhangi bir öznenin gizlenmesi söz konusu değildir. Bu cümlede daha çok önem taşıyan bilgi söz konusu tartışmaları kimlerin yaptığı değil, bu mevzuların entelektüel hayatta kayda değer bir yer edinmesidir. Dolayısıyla edilgen cümlelerin kullanılmasının arkasında herhangi bir ideolojik sebep mevcut değildir.

Yazar, millî bilim taraftarlarının, bilimin millî olamayacağını savunan çevrelere yönelttiği itirazları incelerken ise etken cümle yapısına başvurur. “Bu itirazlara “millî ilimden” bahsedenler ilimde bir ikilik yaparak cevap vermeye çalışıyorlar” (Boran, 1943d: 145) cümlesinde özne açıkça belirtilmektedir. Evrensel bilim karşıtlarının kim / kimler olduğu tanıtılırken sıklıkla etken cümleler kullanılmıştır. Ayrıca yazar bu çevrelerin faşizm yanlısı olduğunu, millî bilim ve faşizm arasında organik bir bağ⁹¹ olduğunu vurgulamaktadır.

Makalede yazarın odaklandığı birkaç temel konu mevcuttur. Bunlardan biri de millî bilim taraftarlarının manevi bilimler ve doğa bilimleri şeklinde bir ayrıma gitmeleridir. Yazar bu ayrımı işlevsel bulmamakta ve bunun sebeplerini birkaç farklı açıdan açıklamaktadır. Yazarın bu tür açıklamalarda olumsuz cümlelere başvurulduğu görülmektedir, bu da onun söz konusu tartışmaya hangi açıdan yaklaştığını gösterir.

⁹¹ Yukarıda makaleden yapılan diğer alıntılarda yazarın milli bilim anlayışı ve faşizm arasında nasıl bir ilişki kurduğu açıklanmıştır.

Yazar benimsediği ideoloji ve bunun sağladığı entelektüel birikimle bu ayrımın neden yanlış olduğunu olumsuz cümle yapılarıyla anlatmaktadır:

Tabiat aleminde tekrar eden, müşterek olan hadiseler vardır, sosyal gerçek ise benzeri olmayan kendisine has bir varlıktır diye ikilik yapmak yanlıştır, gerçeğe uygun değildir (Boran, 1943d: 146).

...İnsan aleminde değerlerin mevcudiyeti insan cemiyetleri hadiselerine ve bu değerlerin kendisine müspet ilim metodunu tatbikine mâni değildir; bilakis, verimli bir surette ancak bu metotla tatbik edilebilir ve ediliyor (Boran, 1943d: 146).

...Bu “millî ilim” meselesi ve bunun dayandığı tabiat ilimleri manevi ilimler ikiliği meselesi sadece ilk bakışta görüldüğü gibi sadece nazari [kuramsal], mücerret [soyut] bir mevzu değildir (Boran, 1943d: 147).

Makale biz / siz zamiri kullanımı bakımından incelendiğinde buna dair yalnızca bir örneğe rastlanmıştır. Yazar bir sosyal bilimci ve ilerici bir aydın olarak, bilimin evrenselliğini bu kullanımda da ortaya koymuştur. Yazara göre bilimsel yöntemler ortaktır, bunlar bilim dalları arasında herhangi bir ikilik yaratılmadan her disiplinde uygulanabilir olmalıdır. Kendisinin de bu “müşterek” yöntemlere bağlı kalarak bilimsel üretim yapmaya gayret ettiğini aktarır. Bu deneyimsel değer örneği yine yazarın evrensel bilime olan inancına işaret eder.

İlmin müşterek bir metodu vardır ve her ilim şubesi meseleler ortaya koyar, sualler sorar ve bu meselelerin hallini, suallerin cevabını gerçeği tetkik ederek araştırır. İnsan ilimleri sahasında biz de ilmin metodunu kendi cemiyetimizin, insanlarımızın tetkikinde kullanır, problemlerin hallini, suallerin cevabını kendi gerçeklerimizi araştırarak bulmaya çalışırız (Boran, 1943d: 147).

Makalede yazarın temel amacı bilimin doğası gereği millî bir vasıf taşımasının imkânsız olduğunu göstermektir. Yazar toplumlar arasında çeşitli farkları gözetmekle birlikte bilimin evrensel yasalara dayandığını vurgular. Millî bilim ifadesi birbiriyle anlamca çelişen iki sözcükten oluşur. İlerici ve bilimsel yöntemlere inanan bir yazar olarak Boran, bilimin neden evrensel olduğunu gerekçeleriyle açıklar. Makalenin bütünü bu bakış açısıyla değerlendirilip yazarın sözcük ve cümle seçimlerine bakıldığında yazarın ideolojik pozisyonu da ortaya çıkmış olur.

Derginin 6. sayısında Muzaffer Şerif Başoğlu’nun yazdığı “İlimde Gelişmemizin Reel Şartları” adlı makale de Boran’ın makalesine pek çok açıdan benzemektedir. Başoğlu bu makalede temel olarak bilim dünyasında Türkiye’nin de kayda değer bir yer

alması için yapılması gerekenleri tartışır. Yazar, bilimin evrensel olduğu şiarıyla hareket edilmesi ve bu yolda gerici çevrelerin saf dışı bırakılması gerektiğini belirtir. Bunun yanı sıra bilimi, tüm insanlığa ait ve onun ileri gitmesini sağlayan bir birikim olarak değerlendirir:

...İlim beynelmileldir, hiçbir milletin imtiyazlı malı değildir, devir devir, safha safha muhtelif milletler, muhtelif zümreler onun gelişmesine hizmet etmişlerdir. İlim beynelmileldir demek basit bir hakikatin tekrarı gibi görünebilir. Fakat bu hakikati her zaman tekrar etmek, demagogilerin eksik olmadığı bu karışık yıllarda bir zaruret halini almıştır. Son yıllarda ilimde en ileri bazı memleketlerde bile bu hakikatten sapıldığı görülmüştür. Mesela, erbabınca Newton'da sonra fiziğin belki en büyük siması olarak tanınan Einstein fiziğine Yahudi fiziği denmiştir. Yirminci asrın, hiç şüphesiz en büyük başlarından biri olan Freud'un eserleri "millî ilim" ruhuna muhaliftir diye büyük şehirlerin büyük meydanlarında sürü coşkunuğu ile yakılmıştır. Bu yüzden medenî milletlerin toplandığı ilim kongrelerinde, bilhassa insan ilimleri sahasında, daha kökten olan otarşi fikirlerine bağlı olarak, ilim otarşisi davası güden Alman ilmi ciddiye alınmaz bir hale gelmiştir. Bu memleketin hakikati her şeyden üstün tutan bazı öz evlatları bile memleketlerinden ayrılmak zarureti duymuşlardır (Başoğlu, 1943c: 178-179).

...İlmin beynelmilel olduğunu her gün tekrar etmeye ihtiyaç vardır. Çünkü bir tek büyük ilim memleketinin körü körüne avukatlığını yapanlarımız, ilmin yalnız oradan alınabileceğine inananlarımız vardır (Başoğlu, 1943c: 179).

...Mevcut ilim bütün dünyanın bilgi hazinesidir, bütün insanlığın malıdır (Başoğlu, 1943c: 179).

...İlim beynelmileldir, ne kadar ilerlemiş olursa olsun, şu veya bu memleketin imtiyazlı malı değildir (Başoğlu, 1943c: 180).

Yukarıdaki alıntılarda yazarın bilimi tanımlarken deneyimsel değer taşıyan "beynelmilel" [uluslararası] sözcüğünü sıklıkla kullandığı görülmektedir. Ona göre bilim, millî sınırlara hapsedilmemelidir. Buna paralel olarak yazar bilimin ve bilimsel gelişmelerin tek bir topluma mal edilmemesi gerektiğinin de altını çizer. Zira bilimin kimsenin "imtiyazlı malı" olmadığını ve "bütün dünyanın ve insanlığın bilgi hazinesi" olduğunu söylerken yazar yine evrensel bilim anlayışına gönderme yapmaktadır. Bu ifadesel değer örneklerinin varlığı, yazarın bu konudaki ideolojik pozisyonuna ışık tutması bakımından önemlidir. Buna ek olarak bilimin evrensel olduğu gerçeğinin tekrar edilmesi gerektiğini belirten yazara göre, bu gerekliliği ortaya çıkaran şeylerden biri söz konusu yıllarda "demagogilerin eksik olmamasıdır". Bunu takip eden cümlelerde demagojiye başvuran çevrelerin ırkçı ve ayrımcı tutumundan bahsedilir. Bilim insanların bilimsel katkılarının değil, etnik kökenlerinin tartışılıyor olması yazarın

eleştirdiği bir başka meseledir. Yazar böylece millî bilim anlayışı ve faşizm arasındaki bağlantıyı göstermiş olur. Deneyimsel değer taşıyan “demagoji” kelimesi de bu sebeple ideolojik göndermeleri olan bir kelime görevi görmüştür.

Yukarıdaki ilk alıntıda bir metafor kullanımı mevcuttur. Yazar gerici ve millî bilim taraftarlarının Sigmund Freud’un kitaplarını yaktığını aktarmış ve bu eylemi yapanları bir “sürüye” benzetmiştir. Yazara göre bu şiddetli eylemi gerçekleştirenler, iradeleri olmayan ve karar vermek yetisinden yoksun bir sürü gibidir. Bu benzetme faşist liderleri sorgusuzca destekleyen milyonlarca insanı da çağrıştırmaktadır. Bu metafor yazarın hem antifaşist tutumuna hem de millî bilim karşıtlığına işaret etmektedir.

Yazar makalede Türkiye’nin sosyal bilimler alanında nasıl gelişeceğine dair bir yol haritası çizer.⁹² Yazar bu açıklamayı yaparken söz konusu dönemin yaygın düşünce akımlarından birine işaret eder. Bu düşünce akımının karşısında olmak aynı zamanda evrensel bilim anlayışını benimsemek anlamına gelir:

Fakat bunun için evvela, içlerine kapanmış, geniş insanlık ailesinden ilgilerini kesmiş faşist rejimlerin tesiri altında, ileri sürülen “Dünya ilminden ayrı bir ilim yapalım” gibi saçma iddiaları kökünden atmak lazımdır (Başoğlu, 1943c: 180).

Yazar millî bilim anlayışının faşizmin bir uzantısı olduğunu ifade eder. Millî bir bilim yaratma çabasını “saçma bir iddia” olarak değerlendirir. Bu ifadesel değer de yazarın evrensel bilim taraftarı olduğunu ortaya koyar.

40’lı yıllarda millî bilim yanlıları, her toplumun kendine has bir yapısı olduğunu ve dolayısıyla sosyolojik analizlerin biricik olduğu addedilen bu toplumlar çerçevesinde yapılması gerektiğini iddia etmekteydiler. Sol çevreler ise bunun ciddi bir hata olduğunu göstermeye çalışmakta ve sosyal bilimlerin evrensel metotlarıyla herhangi bir toplumsal yapının incelenebileceğini savunmaktalardı. İkinci anlayışı her iki dergide de görmek mümkündür. Başoğlu bu makalesinde toplumların yalnızca kendi içinde ve uluslararası tarihsel bağlamından koparılarak incelenmesi fikrini şöyle eleştirmektedir:

⁹² İncelediğimiz tema bu olmadığı için bu yol haritasından bahsetmeyeceğiz. Bu yol haritasının evrensel bilim temasıyla bulunduğu noktaya değinmekle yetineceğiz.

...Gösterdiği hususiyetlere, çeşitliliklere rağmen hiçbir memleketin insan ve tabiat realitesi mahiyet itibariyle başka memleketlerden farklı değildir. Böyle olsaydı herhangi bir memlekette bulunan hakikatin başka hiçbir memleket için cari olmaması icap ederdi (Başoğlu, 1943c: 180).

Yazar deneyimsel değer taşıyan “insan ve tabiat realitesi” sözcükleriyle hiçbir toplumun birbirine benzemediği iddiasını ve dolayısıyla bu argümanın savunucularını eleştirir, zira ona göre toplumların ortak ve evrensel gerçeklikleri vardır.

Dil bilgisi bakımından ilk olarak etken ve edilgen cümleler incelenmiştir. Analiz edilen alıntılarda birkaç edilgen cümle mevcuttur. Yazar millî bilim taraftarlarını demagojiye başvuran çevreler olarak tanımladıktan sonra, Almanya’da Einstein’ın çalışmalarının Yahudi olması sebebiyle değersizleştirildiğini ve Freud’un kimi kitaplarının meydanlarda yıkıldığını ifade eder. Bu ayrımcı ve şiddet dolu eylemleri aktaran yazar edilgen cümle yapılarına başvurmuştur, ancak bu cümleler kendinden önce ve sonraki cümlelerle birlikte değerlendirildiğinde söz konusu eylemlerin faşist çevrelerce gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle metinden, bu tür eylemleri yapan ve destekleyen grupların kimler olduğuna dair çıkarımlar kolaylıkla yapılabilmektedir.

Alıntılar olumlu / olumsuz cümle yapıları bakımından incelendiğinde birkaç cümle dikkat çekmektedir. Yazarın “İlim beynelmileldir, hiçbir milletin imtiyazlı malı değildir (Başoğlu, 1943c: 178)” ve “...İlim beynelmileldir, ne kadar ilerlemiş olursa olsun, şu veya bu memleketin imtiyazlı malı değildir (Başoğlu,1943:180)” cümlelerinde olumsuz fiillerin kullanımı, yazarın millî bilim karşıtlığını netleştirir. Yazar bu itirazını olumsuz cümlelerle dile getirerek daha vurgulu bir anlatım ortaya koymuştur.

Makalenin geri kalan kısmında yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye’nin bilim dünyasına nasıl dahil olacağını tartışılmaktadır. Dolayısıyla bu kısımlar inceleme dışı bırakılmıştır. Yukarıda incelenen deneyimsel ve ifadesel değerler, metaforlar ve kimi dil bilgisi yapıları yazarın 40’lı yıllardaki pek çok sol ideolojiyi benimsemiş aydın gibi evrensel bilim taraftarı olduğunu göstermektedir.

Adımlar'ın 12. sayısında yer alan ve Behice Boran tarafından yazılmış “Kalp Fikir, Gerçek Fikir” adlı makalenin yalnızca bir paragrafında olmakla birlikte, yine evrensel bilim anlayışına yer verilmiştir. Makalenin ana konusu derginin benimsediği temel değerlerden birkaçı olan bilimsellik, halkçılık ve teknolojik ilerlemedir. Yazar bu değerleri neden benimsediklerini açıkladıktan sonra, bu konularda kendilerine yöneltilen eleştirilere çeşitli cevaplar verir. Derginin, bilimsel ilerlemeden yana olduklarını iddia eden çevrelere verdiği yanıtlarda evrensel bilim temasına rastlanmaktadır:

... “İlme kıymet veriyoruz” diyorlar, ama ileri sürdükleri ilim anlayışı memleketimizin ilim hayatının gelişmesini sağlayacak mahiyette midir? Buna bakmak lazım. “Millî ilim” diye adlandırdıkları her cemiyetin kendine mahsus bir “ilminden” bahsediyorlar: şimdilik bu iddiayı “manevi ilimler” için ileri sürüyorlar; bu, insan alemlerine ait bilgilerin ilmi karakterini reddetmektir, zira ilim, coğrafi sınırlara göre değişmeyen bir bilgi sistemidir; her cemiyetin kendine mahsus ayrı bir ilimi olamaz. Böyle bir ilim anlayışından hareket ederek bir adım daha ilerleyince “tabiat ilmi” denen fizik ve kimya da aynı akıbete uğrayacaktır ve “Yahudi fiziği, Alman fiziği” tefrikini [ayrım] yapanlarla aynı kapıya çıkılacaktır. İlim prensipleri ve metodu evrenselidir; memleketimizde ilmin gelişmesi bu prensiplerin ve metodun bizim gerçeklerimize tatbiki, bizim ilim adamlarımız tarafından bizim gerçeklerimizin araştırılması ile meydana gelebilir. Memleketimizde ilmin inkişafı, kendimize mahsus bir “millî ilim” yaratmaya kalkmakla değil fakat dünya ilim aleminde başka memleketlerin ilim adamları ile ve ilmi eserleri ile boy ölçüşebilecek ilim adamlarının yetişmesi ve ilim eserlerinin meydana gelmesi ile olacaktır (Boran, 1944: 378).

Bu alıntıda yazar “millî bilim” anlayışını bilimin evrensel doğasına ters düştüğünü belirterek reddeder. Diğer bir deyişle bilimsel ilkelerinin “evrensel” olduğunu hatırlatarak bunların coğrafyaya göre değişmeyeceğini ifade eder. Yazar, millî bilim anlayışının hem faşizmle bağlantısı olduğunu gösterir hem de bilimsel gelişmenin önünde bir engel teşkil ettiğini belirtir. “Evrensel”, “ilmi”, “prensip” gibi deneyimsel değere sahip sözcüklerin seçimi, yazarın bilimsel ilkeleri benimseyen ve millî bilim anlayışına karşı çıkan bir aydın olduğunu gösterir.

Evrensel bilim temasına paralel olarak incelenen benzer bir tema özgürleştirici bilim anlayışdır. Hem *Yurt ve Dünya* hem de *Adımlar* kadroları bilimi; insanı ve toplumları daha ileri seviyeye taşıyan, toplumsal dönüşümlerin aracı olan ve neticede onları özgürleştiren bir olgu olarak ele alırlar. Bu temanın karşı-hegemonik olarak sınıflandırılmasının sebebi, dergilerin kadrolarının bilimin toplumsal işlevini açıklarken

benimsediği Marksist perspektiftir. Dergilerin politik olarak nasıl bir konuma sahip olduğu birinci bölümde tartışılmıştı. Kapatılmaları için çok çaba gösterilen ve komünist ideolojiye hizmet ettikleri iddia edilen bu dergilerde, Marksist bakış açısına sahip temaların yer alması dönemin siyasal bağlamında büyük bir etki yaratmıştır.

Bu temada incelediğimiz ilk makale *Yurt ve Dünya*'nın 3. sayısında yayınlanmış ve Adnan Cemgil tarafından yazılmış “Ansiklopedi” adlı makaledir. Yazar, bu makalesinde yeni çıkarılan İnönü Ansiklopedisi üzerinden demokrasi kavramına odaklanır. Ona göre demokrasi, toplumlara bilimin ışığında daha iyi hayat şartları sunmalıdır. Buna paralel olarak yazar, bilimin nasıl bir yol gösterici güç olduğunu, toplumları daha demokratik hale getirmek için bilginin / bilimin halka nasıl ulaştırılması gerektiğini tartışır:

...Halka dayanmayan, halktan korkan rejimler bilginin düşmanlarıdır. Onlar hurafelerden kurtulmuş, müspet bilgileri öğrenmiş olanların yalana, zulme tahammül etmeyeceğini bilir, kütleleri kör bir cehalet içinde tutmakta büyük bir menfaat bulurlar. Tarih, birçok devirde bunun örneklerini vermiştir. Zamanımızda, bazı memleketlerde, insanlığa şeref veren ilim adamlarının eserlerinin meydanlarda yakıldığına şahit oluyoruz. Lakin tarih şunu da göstermiştir ki, ne odun yığınları, ne müstebitlerin [zorba] alçaklığı “fikrin” yürümesine engel olamamıştır. En koyu cehalet ve zulüm devirlerinin içinde bile, istikbali müjdeleyen kıvılcımlar fişkirir; bunlar bilginin ve hürriyetin yolunu gösterirler (Cemgil, 1941: 36-37).

İNÖNÜ ANSİKLOPEDİSİ işte, irticanın hâkim olur gibi görüldüğü devrimizde, dünyanın bir tarafı karanlıklara gömülürken, başka bir ucunun nura koştuğunu müjdeliyor: Türk demokrasisi bugüne kadar insan zekasının biriktirdiği en müspet bilgileri halka yaymak için çalışıyor (Cemgil, 1941: 37).

Yazar bilgiyle aydınlanmış zihinlerin baskıcı yönetimler için bir tür tehlike oluşturacağını belirtir. Bilgiyle / bilimle donatılmış zihinleri “hurafelerden kurtulmuş” ve “müspet bilgileri öğrenmiş” kimseler olarak nitelendirir. Bu ifadesel değerler, yazarın bilimselliğe olan inancını gösterir. Bunun yanı sıra yazar, baskıcı rejimlerin sert önlemler aldığı dönemleri “koyu cehalet ve zulüm devirleri” olarak adlandırmakla birlikte, gelecekte eninde sonunda bir aydınlanmanın yaşanacağını “istikbali müjdeleyen kıvılcımlar” sözcük grubuyla anlatır. Bu hem ifadesel değere hem de metafor kullanıma örnek oluşturmaktadır. En son cümleden ise yazar bilimi bir rehber olarak tahayyül ettiği anlaşılmaktadır. Yazar için bilim, özgürleşmeye giden yolda başvurulacak en önemli

araçtır. İkinci alıntıda da benzer bir biçimde yazar “karanlığa gömülen” dünyaya rağmen, diğer taraftan ilerici bir hareketin filizlendiğini ifade eder. Bu ilerici hareket ise “müspet bilgilerin” halka ulaştırılmasıyla mümkün olur. “Karanlığa gömülen” dünya sözcükleri ifadesel değere örnekken, “müspet bilgiler” ifadesi deneyimsel değere örnektir. Bu anlamlı sözcük değerleri ile yazar ilerici bilim anlayışını ortaya koymaktadır.

Yazar ansiklopedinin tarihini ve ortaya çıkışını tarihsel olaylara dayanarak açıklar. İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi ülkelerden ansiklopedi çalışmalarına dair örnekler verir. Ardından Fransız İhtilali gibi toplumsal dönüşümlerin, ne denli köklü değişimlere yol açtığını tartışır. Yeni düzenlerin kurulmasında “müspet ilimlerin” büyük rolü olduğuna değinir ve ansiklopedinin yarattığı etkiyi şöyle özetler:

İşte, ansiklopedi, yeni bir aleme doğru yürüten bu insanların yolunu dinin masallarından temizleyen, onun eline müspet bilgilerin silahını veren büyük bir kuvvet olmuştur (Cemgil, 1941: 39-40).

Ansiklopedi yazara göre ileriye doğru yol alan toplumların yolunu “dini masallardan” temizleyecek ve toplumları “müspet bilgiyle” donacaktır. Dini anlatıların masal metaforuyla nitelendirilmesi, yazarın bilimselliğe ve bilimin özgürleştirici gücüne olan inancını bir kez daha gösterir.

Makalenin büyük bir kısmını Fransız İhtilali ve söz konusu dönemde ansiklopedi çıkarmak için büyük çabalar sarf eden düşünürlerin çalışmalarına ayıran yazar, özellikle Diderot’nun çalışmalarına eğilir. Ardından Fransız İhtilali’ni ortaya çıkaran tarihi ve toplumsal koşulları tartışmaya açar ve bu tarihsel bağlam içinde yetişmiş düşünürlerin ve ansiklopedi çalışmalarının toplumsal etkisini detaylıca inceler. Bunu yaparken ihtilalin ortaya çıkmasıyla ilgili kimi yanlış yorumları da eleştirel bir biçimde değerlendirir. Örneğin ihtilalin yalnızca düşünürlerin etkisiyle ortaya çıktığını iddia edenlere şu cevabı verir:

...Sosyal değişmelerin, cemiyetin temelindeki sebeplerini göremeyerek bunları kâh bir dahinin hamlesi, kâh bir peygamberin mucizesiyle izah etmeye alışık, kısa görüşlü tarihçiler büyük ihtilalin, filozofların tesiriyle meydana geldiğini iddia etmişlerdir. Halbuki bu kafaların ve onların düşüncelerinin kaynağı yine cemiyettir. 18. Yüzyıla “nurlar asrı” dedirten filozofların fikirleri, ihtilal çocuklarının elinde eski rejimin temeline

fırlatılan, kiliseyi sarsan ve sarayı deviren birer bomba olmuştur. Lakin bu fikirleri, onları ortaya atanların “ruhlarının derinliklerinden” fışkırmış sanmak fikrin ne olduğunu bilmemektir (Cemgil, 1941: 40).

Bu alıntıda yazar aydınların ve düşünürlerin yetiştiği tarihsel-toplumsal bağlamın önemine dikkat çeker. İncelenen tema bakımından daha önemlisi ise yazarın bilimi, mistik güçlere inanan gerici çevreler karşısında toplumları özgürleştirmeye yarayan bir araç olarak kavramasıdır. İfadesel değer, deneyimsel değer ve metaforlarla yazar bu fikrini açıkça belirtmiştir. Yazar düşünürlerin fikirlerinin analizinde toplumsal bağlama büyük önem atfeder, işte bu sebeple “cemiyyet” sözcüğünü aydınların içinde yetiştiği tarihsel ve toplumsal bağlama gönderme yapmak amacıyla kullanır. Sol ideolojiye paralel olarak yazar toplum ve düşünür arasında diyalektik bir ilişki görmektedir. Bir yandan toplum düşünürü biçimlendirirken, düşünür de toplumsal değişim ve dönüşümlerin aracı olmaktadır. Fransız İhtilali’ndeki ilerici düşünürlerin fikirlerinin “eski rejimin temeline fırlatılan, kiliseyi sarsan ve sarayı deviren birer bomba (Cemgil, 1941: 40)” olarak değerlendirmesi ise hayli anlamlıdır. Yazar bu fikirleri eski rejimin temelini sarsan bir bombaya benzeterek anlamlı bir metafor örneği sunmaktadır, dahası “eski rejim, kilise ve saray” gerici güçleri temsil eden ve yazarın karşı olduğu irrasyonaliteyi, bilimselliğe meydan okumayı anlatır. Yazarın karşı olduğu fikirleri bu kurumları anarak aktarması da meydan okunan fikirlerin neler olduğunu açıkça göstermektedir. Yazar, kimi tarihçilerin ihtilalin kaynağını yalnızca düşünürlerin kendileri olarak göstermesini eleştirmekte ve bu fikirlerin düşünürlerin “ruhlarından fışkırmadığını” belirtmektedir. Bu ifadesel değerle yazar ihtilale dair mistik ve toplumsal ilişkilerden kopuk açıklamaların da yanlış olduğunu göstermektedir.

Yazarın Diderot’un neredeyse tek başına çıkardığı ansiklopedi üzerinde ayrıca durduğu yukarıda belirtilmişti. Yazar bu büyük entelektüel üretim karşısında gerici güçlerin nasıl tepki verdiğinden ve Diderot gibi önemli düşünürlerin halk nezdinde nasıl bir pozisyonu olduğundan da bahseder:

...Onun eseri büyük br lügatten başka şeydi. Bunu karşı taraf da anlıyordu; müddei umumi Joly De Fleury saray meclisinde ansiklopedistleri şöyle tarif etmişti: "... Materyalizmi müdafaa etmek, dini yıkmak, hürriyet fikirlerini yaymak ve ananeleri yıkmak gayesiyle kurulmuş bir cemiyet". Kral uşağı bu fikirlerinde yanılmıyordu. Hakikaten, ansiklopedi eski rejimin manevi varlığına çevrilen en büyük silah olmuştu. O kadar ki, ansiklopedistler, siyasi isteklerinde ıslahatçılıktan ileri gitmedikleri halde, fikirleri büyük ihtilalin en kuvvetli destekleri olmuş, istibdadı [despotizm, monarşi] deviren halkın başında yürütenlerin ideolojisi haline gelmişti. Condorcet'ler, Robespierre'ler, Sant-Juste'ler, Danton'lar, Marat'lar onların talebeleridir (Cemgil,1941: 44-45).

Bu alıntıda yazar ansiklopedileri topluma kazandıran düşünürlerin; mistik düşünce, dini inanışlar ve geleneklerle olan mücadelesinden bahseder. Ansiklopedinin yıkılmakta olan rejime karşı bir "silah" olduğunu anlatan yazar yine bir metafor kullanımına başvurmuştur. Dahası halkın başkaldırdığı şeyin "istibdat" olarak tanımlaması da yazarın ideolojik olarak baskıcı rejimlerin karşısında konumlandığını gösterir. Yazar bu yönetimleri bu sözcükle tanımlayarak bu gerçekliği nasıl deneyimlediğini göstermiş ve deneyimsel değere bir örnek daha sunmuştur.

Yazar ansiklopedi yazarı düşünürlerin rasyonaliteye ve bilime bağlı olduklarına ve düşünsel üretimlerini bu olgulara dayanarak gerçekleştirdiklerine de değinmektedir.

...İnsanların tekamülünde, Allah'ın iradesine değil ilmin ve aklın tesirine yahut sosyal müesseselerin inkişafına yer veriyolarlardı. Akıl sadece tecrübenin verdiği materyalleri terkip eden [birleştirmek] bir meleke idi. Onların bütün fikir alakaları insan etrafında toplanmıştı. Bu bakımdan onlar hem ümanist⁹³, hem de ümanite idiler. Yani sadece dünyayı insan bakımından düşünmekle kalmamışlar, insanın arz üzerindeki hayatını iyileştirmemenin imkanları üzerinde de düşünmüşlerdir (Cemgil,1941: 45).

Yazar bilimin yolunda ilerleyen bu düşünürleri akla ve bilimselliğe bağlı oldukları için takdir etmektedir. "İlim", "akıl", "tekâmül" gibi deneyimsel değer içeren sözcüklerle bilimsel ilerlemenin temel ilkelerini ortaya koyan yazar, son cümlede de yine bilimin insan hayatını iyileştirmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Diğer alıntılarda olduğu gibi burada da bilim; insan hayatını düzenleyen, geliştiren bir güç ve dolayısıyla toplumsal kalkınmayı sağlayacak bir araç olarak kavramsallaştırılmıştır.

⁹³ Hümanizm kavramı dergilerde zaman zaman "ümanizm" veya "hümanizma" olarak adlandırılmıştır. Bu alıntıda da kelimenin orijinal formu kullanılmıştır.

Makalede sözcük değerleri bakımından incelenen alıntılarda ve makalenin geri kalan kısmında, özne ve eylem arasındaki ilişkiyi gizleyen herhangi bir edilgen cümle yapısına veya gizli özne kullanımına rastlanmamıştır. Bunun aksine yazar, ansiklopedistlerin kimler olduklarını, onlara karşı çıkan çevre ve kurumların kimlerden oluştuğunu etken cümleler aracılığıyla aktarmıştır.

Makale olumlu ve olumsuz cümle yapıları bakımından incelendiğinde ise ideolojik anlam ilişkilerine sahip olabilecek üç farklı cümleye rastlanmıştır. Bunlar yazarın bilimsel birikimde ansiklopedinin rolüne olan inancına ve ilerici bakış açısına ışık tutar. Örneğin “...Lakin tarih şunu da göstermiştir ki, ne odun yığınları, ne müstebitlerin [zorba] alçaklığı “fikrin” yürümesine engel olamamıştır (Cemgil, 1941: 36-37)” cümlesinde yazar bilimin ve düşüncenin önünde gerici rejimlerin duramadığından bahseder. “Fikrin yürümesine engel olamamıştır” ifadesi yazarın bu konuya hangi bakış açısıyla yaklaştığını gösterir. Bunun yanı sıra yazar Fransız düşünür Diderot’nun ansiklopedi tarihinde ne denli önemli bir yer tuttuğunu bir kez daha hatırlatmaktadır:

...Diderot’nun çıkardığı encyclopedie tarihi bakımından üzerinde en çok durmamız gerekendir. Zira o herhangi bir büyük lügat olmaktan ibaret kalmamıştır” 18 inci asrın fikir hayatında büyük bir hamle olan ve o asırlarla beraber hatırlanan *Encyclopedie* birtakım ilim adamlarının yalnız ilim sahasında kalan çalışmalarından ibaret değildi. Ona, emeklerini verenler, bir ihtisas alakasının ötesinde istikbale uzanan ve kökü değişen cemiyetin tarihi kaynayışlarının içinde olan bir idealin adamı idiler (Cemgil, 1941:39).

Yazar Diderot’nun eserinin yalnızca bir sözlük olmadığını “bir lügat olmaktan ibaret kalmamıştır” sözcükleriyle aktarmaktadır. Diderot’nun eserinin daha farklı bir konumda bulunduğunu olumsuz cümle yapısına başvurarak anlatmıştır. Diderot’nun yanı sıra ansiklopedi yazımına büyü katkılar sunan Dalambert hakkında da bilgi veren yazar, onun yazdığı bir makalenin yarattığı etkiden de bahseder:

...Dalambert, Geneve kelimesi için yazdığı makalede Protestanlıktaki müsamahayı methetmişti. Sorbonne papazları bunu Katolikliğin müsamahasızlığına hücum addettiler. Gürültü çıkardılar. Bu hadise daha başka neticeler de verdi. Yazıdan Rousseau da hoşlanmamıştı. O zaten, tabiat ve din felsefesinde, iktisadi görüşlerinde mürteci [gerici] temayüller [eğilimler] taşıyordu; kendinden çok ileri olan materyalistlere ayak uyduramadı onlarla bozuştı (Cemgil, 1941:44).

Yazar, Rousseau'nun söz konusu dönemde ilerici aydınlardan biri olmadığını, gerici fikirlere sahip olduğu için materyalist düşünürlerle çatışmalar yaşadığından da olumsuz cümlelere bahseder. Bu çatışmaya yazarın materyalist taraftan baktığı ise açıktır, zira yazar Rousseau'yu tanımlarken deneyimsel değere sahip “mürteci temayüller” sözcük grubuna başvurur. Deneyimsel değer yukarıda da belirtildiği gibi yazarın inanış, bilgi ve deneyimleriyle alakalıdır. Yazarın materyalist aydınlardan farklı görüşlere sahip bir düşünürün fikirlerini bu sözcük grubuyla tanımlaması kendisinin de bu gerici fikirlerin karşısında yer aldığını gösterir. Bu fikirler, dolaylı olarak da yazarın bilimin özgürleştirici gücüne olan inancına işaret eder.

Makalede ideolojik anlamlar taşıyan karşıt bir biz / siz zamiri kullanımı ise mevcut değildir. Bu makalede başka temalar da yer almaktadır, ancak incelenen sözcük bilgisi ve dil bilgisi öğeleri tekrar bir arada değerlendirildiğinde yazarın bilimi nasıl bir güç olarak tahayyül ettiği açıklığa kavuşur. Ona göre bilim insanları irrasyonel olan inanış ve fikirlerden arındıracak bir araçtır. Böylelikle hem insan hayatı daha iyiye gidecektir, hem de toplumsal ilerleme ve kalkınmada önemli adımları atılmış olacaktır. Bu ancak bilimin gerçek hayata entegre edilmesiyle gerçekleşebilir.

Aynı temaya sahip bir diğer makale ise *Adımlar*'ın ilk sayısında yer alan ve Behice Boran tarafından yazılan “İlim ve Cemiyet” adlı yazıdır. Boran, bu incelemesinde bilimin toplumsal işlevinin ne olması gerektiğine odaklanır. Yazar bilimin yalnızca bilimsel amaçlarla yapılması fikrine karşı çıkar ve bilimin kamusal fayda sağladığında işlevselleştiğini ifade eder:

... “İlim, ilim içindir” diyerek ilim adamı mesuliyetten kaçınmış oluyor. Halbuki o yalnız ilmi faaliyette bulunan bir kimse, bir makine değildir; her şeyden önce bir cemiyetin uzvu, vatandaşdır, kendi çalışmalarının neticelerinin tatbikatta ne gibi gayeler için kullanıldığı meselesi ile ilgilenmeli, bunun da mesuliyetini hissetmelidir (Boran, 1943a: 17).

İlmi faaliyet topluluğun gözü ile görüldüğü zaman, ilmin insan için, cemiyet için olduğu açık olarak belirir. Evinin bodrumunda, veya avludaki anbarda kendi kendine çalışarak keşiflerde bulunan veya bulunmaya gayret eden kaşifler devri artık geçmiştir. İlim adamı, iş arkadaşları, asistanları, kitapları, laboratuvarları, pahalı aletleri ile cemiyetin ona temin ettiği müesseselerde çalışır. İlmin gelişmesi için topluluk büyük sermaye ve yardımcı insan emeği ayırır. Topluluk bunu, alimin ferdi bilgi tecrübesini [merakını giderme], hakikat aşkını tatmin etmek için yapmaz. Niçin yapar? Şu veya bu çalışmanın, buluşun

hemen pratik bir faydası olmasa bile, uzunca zaman seyri içinde topyekûn ilmi çalışmaların verdiği neticelerin işte, tatbikte mühim neticeleri vardır da onun için. Böyle sosyal bir fonksiyonu olmasaydı ilim, birkaç mütecessisin [meraklı, gizliyi arayan], hakikat aşkının kendi vasıtaları ile giriştikleri bir faaliyet, bir nevi merak (mesela satranç merakı) gibi olurdu (Boran, 1943a: 17).

Yazar ilk alıntıda bilim insanlarının toplumsal fayda anlayışıyla hareket etmeleri ve bu sorumluluğun bilincinde olmaları gerektiğini ifade eder. Zira bilim insanı da içinde yaşadığı toplumun bir parçasıdır, onun dışında ya da ondan bağımsız değildir. Bu düşüncelerini aktarırken yazar, “cemiyet, uzuv, vatandaş” gibi deneyimsel değere sahip kelimeler yardımıyla bilim insanının toplumsal rolünün ne olması gerektiğine açıklık getirir. Yazar ikinci alıntıda da benzer biçimde, bilim insanının kişisel meraklarını gidermek için değil, insan hayatını iyileştirmek ve toplumsal yaşama bir katkı sunmak amacıyla çalışmalar yapması gerektiğini belirtir. Yazar bilimin “pratik fayda” sağladığından, “sosyal bir fonksiyonu” olduğundan bahsederken bu deneyimsel değerlerle, bilim ve toplumun arasında nasıl bir diyalektik ilişki olduğunu da vurgulamış olur. Yazar bilimin topluma ne gibi faydaları olduğunu ise şöyle açıklar:

...İstihsalin artması, insan uzviyetine düşman şartlar ve diğer uzviyetlere mücadele (hastalıkların tedavisi), mesafelerin kısaltılması (muhabere ve nakil vasıtları) ilh... İlmin tatbikatında gördüğü bütün bu hizmetleri en umumi vasıfları ile bir hüküm halinde ifade etmek gerekirse, diyebiliriz ki ilim, hadise ve eşyayı insan maksatları için kontrol altına almak işini görür. İlmi bilginin tatbiki neticesinde insanlar tabiata hâkim oluyorlar, onu kendi gayeleri için kullanıyorlar. Müsbet ilimler bu kontrol ve hakimiyet fiilen, gerçekten veriyorlar (Boran, 1943a: 17-18).

Yazarın bilim anlayışı, insanın hayatı ve doğa üzerinde kontrol sağlaması fikrine dayanması bakımından Marksist bilim görüşüne yakındır. Marksizmde de bilim, insanları ve toplumları ileriye taşıyan özgürleştirici bir güç olarak tahayyül edilir. Yazarın kullandığı “tabiata hâkim olmak”, “insan maksatları için kontrol altına almak”, “kendi gayeleri için kullanmak” gibi sözcük grupları, insan ve toplumların bilime dayanarak doğa ve hayat karşısında nasıl bir konuma sahip olduğunu gösterir. Bu sözcükler insanın akılcılık ve bilim sayesinde hayatını kolaylaştırdığına, toplumların ise ileriye gittiğine işaret eder. Nitekim özgürleştirici bir bilim anlayışı da bu düşünceleri beraberinde getirir.

Yazar bilimi toplumsal yaşamda bir yol gösterici olarak kavrar. Özellikle sosyal bilimlerde yapılacak toplumsal analizlerin toplumsal yaşantıda büyük etki yaratacağına inanır:

...Cemiyetin seyrini tanzim ve idarede rehberlik edecek bir ışığa ihtiyaç vardır. İşte bu noktada ilmi metodun sosyal gerçeğe tatbiki, sosyoloji ve sosyal psikoloji ilimlerinin verileri mühim bir iş görebilirler. Sosyal kıymetler hakkında bir hüküm verebilmemize yardım edebilirler ve etmelidirler de. Sosyal kıymetler cemiyetin bünyesindeki, hayat şartlarındaki değişmelere göre değişirler. Yeni şartlar yeni kıymetler doğurur. Mevcut kıymetler karışıklığında, hangilerinin cemiyetin seyrine uygun, realiteye dayanan kıymetler olduğu, hangilerinin köhneleşmiş, artık cemiyete fazla ağırlık eden, gidişine engel olan kıymetler olduğu meselesini aydınlatmak vazifesi sosyolojik araştırmalara düşer (Boran, 1943a: 18).

Yazar bilimi toplumsal yaşamda “rehberlik edecek bir ışığa” benzetir. Burada hem ifade sel değer hem de metafor kullanımı mevcuttur. Yazara göre bahsedilen bu ışık, toplumsal ilerleme ve gelişme yolunda nelerin gerekli olup olmadığına karar verilmesinde önemli bir rol oynar. İlerici bir yazar olan Boran’ın toplumda yer alan kimi fikirleri tanımlama biçimi de dikkate değerdir. Bazı toplumsal değerleri “realiteye dayanan” değerler, diğerlerini ise “köhneleşmiş” ve “cemiyete fazla ağırlık eden, gidişine engel olan kıymetler” olarak nitelendirir. Yazarın toplumsal kalkınma ve ilerlemeye olan inancı bu ifade sel değere sahip sözcükler aracılığıyla somutlaşır. Bu alıntıda yazarın bilime attığı özgürleştirme gücü bir kez daha ortaya çıkar.

Yazar bilimin yol gösterici olma özelliğinin insan hayatında da gözlemlenebileceğini belirtir. Ona göre bilim insan hayatında somut durumlarda kullanılabilir hale getirilmelidir. Zira ancak bu şekilde, bireyler bilimin hem kendi yaşantılarındaki hem de toplumsal yaşantıdaki faydasını görebilirler:

...Değişen şartlar ve sosyal kıymetler sistemi içinde fert, yolunu şaşıyor veya güçlüklerle buluyor; bocalıyor. Ona artık kati formüller halinde nasıl hareket etmesi icap ettiğine dair reçeteler veremiyoruz. Ferdi yetiştirenler ona ancak, umumi prensipler, gayeler verebilirler. Bu umumi prensiplere, gayelere göre ferdin günlük hayatını müşahhas [somut] vaziyetlerinde muvaffakiyetle [başarı] hareket edebilmesi, yolunu bulabilmesi için ondan tahlil ve tenkit edici bir kafanın teşekkül etmesi [belirmek, oluşmak] lazımdır. Başka bir deyimle, ilmi zihniyeti laboratuvar ve ilmi araştırmalar sahasından çıkarıp hayatın pratik meselelerine de tatbik etmelidir (Boran, 1943a: 18-19).

Yazar bireylere “umumi prensiplerin” ve “gayelerin” öğretilmesinin gerekliliğine değinirken bu sözcüklerle bilimsel ilkelere gönderme yapmaktadır. Yukarıda da yazarın

bilimsel yöntemlere olan inancından bahsedilmişti. Yazarın bu deneyimsel değere sahip sözcükleri seçmesi bu bakımdan anlamlıdır. Ayrıca yazar bilimin “hayatın pratik meselelerine” uygulanması gerekliliğinden bahsederken de bilimin toplumsal bir işlev kazanması gerektiğini bir kez daha hatırlatır.

Yukarıda incelenen alıntılarda tüm cümlelerde etken fiiller mevcuttur ve özneler açıkça belirtilmiştir. Örneğin bilim insanının toplumla olan diyalektik ilişkisi aktarılırken, bilimin toplumsal yaşamda nasıl bir işleve sahip olduğu açıklanırken ve bilimin toplumsal hayatta nasıl işlevsel hale getirilebileceği tartışılırken etken cümle yapılarına başvurulmuştur. Özne eylem ilişkisini gizleyen herhangi bir cümle mevcut değildir.

Makalenin bu tema altında incelenen kısmında yalnızca üç olumsuz cümle kullanımı mevcuttur. Bu cümleler şöyledir: “Halbuki o⁹⁴ yalnız ilmi faaliyette bulunan bir kimse, bir makine değildir (Boran, 1943a: 17)”. “Topluluk bunu⁹⁵, alimin ferdi bilgi tecessüsünü [merakını giderme], hakikat aşkını tatmin etmek için yapmaz (Boran, 1943a: 17)”. “Ona⁹⁶ artık kati formüller halinde nasıl hareket etmesi icap ettiğine dair reçeteler veremiyoruz (Boran, 1943a: 18). İlk cümlede bilim insanının, içinde yaşadığı toplumu oluşturan ve onu ileriye götürmekle sorumlu olan kişilerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Buradaki vurgu bilim insanının toplumsal yapıdan ayrı olmadığı, aksine onun bileşenlerinden biri olduğu üzerinedir. Yazar bu düşüncesini farklı biçimlerde de dile getirmiştir, ancak olumsuz cümle yapısıyla bilim insanın “bir makine olmadığının” altının çizmesi anlamlıdır. İkinci cümlede ise toplumun bilim insanıyla kurduğu ilişkinin, bir beklenti üzerine inşa edildiği belirtilir. Toplum bilim insanından, toplumsal hayatta pratik sonuçlar ortaya çıkaracak çalışmalar yapmasını bekler. Bu sebeple yazar toplum tarafından bilim insanına sağlanan çeşitli desteklerin “onun merakını gidermek amacı taşımadığını” ifade eder. Üçüncü cümlede ise değişen

⁹⁴ Yazar yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi burada bilim insanını kastetmektedir.

⁹⁵ Yazar, toplumun bilim insanı için sağladığı çalışma alanı ve şartlarını kastetmektedir.

⁹⁶ Yazar, değişen toplumsal şartlar karşısında zorlanan bireyleri kastetmektedir.

toplumsal şartlar karşısında, yönünü bulmakta ve bunlara uyum sağlamakta zorlanan bireye yol gösterme işinin zorlaştığı ifade edilir. Yazar bu bağlamda bireylere ve topluma yine bilimin yol gösterebileceğini, bilimin topluma temel ilke ve amaçları aktarmada başarılı olacağını ifade eder. Tüm cümlelerde yazarın bahsi geçen konulara yaklaşımı olumsuz olmakla beraber, çözüm için bilimin yol göstericiliğine işaret edilmesi anlamlıdır. Yazar sorunlu olduğunu düşündüğü konuları açıklarken olumsuz cümlelere başvurmuş, ancak insan ve toplumu bu çıkmazlardan çıkaracak şeyin bilim olduğuna sık sık işaret etmiştir. Makalede ideolojik çağrışımları veya anlamları bulunan herhangi bir siz / biz zamiri kullanımı ise mevcut değildir.

40'lı yıllarda ilerici aydın grupları, evrensel ve özgürleştirici bilim anlayışını ırkçılık-Turancılık karşıtlığını tamamlayan bir değer olarak savunmuşlardır. Her iki dergiden de incelenen makalelerin içerik ve üslupları bir kez daha göz önüne alındığında bu değerlerin güçlü bir savunusunun yapıldığı kolaylıkla gözlemlenebilir. Söz konusu dönemde ırkçılık ve gericiliğin ne denli yaygın olduğu düşünülürse hem *Yurt ve Dünya* hem de *Adımlar* dergilerinin bu siyasal konjonktüre rağmen, bu konuda da ciddi bir karşı söylem pratiği geliştirdiği ifade edilmelidir. Bir kez daha ifade etmek gerekirse dergilerin kadrolarına göre bilim kamusal bir fayda sağlamalı, sanat gibi tüm insanlığın ortak malı olarak kabul edilmeli, toplumsal hayatta bir yol gösterici olmalı ve insan hayatını iyileştirecek şekilde kullanılmalıdır.

Dergilerin kadrolarının bilimin toplumsal işlevine yönelik fikirleri de karşı-hegemonik temalar bakımından önemlidir, zira her iki dergide de bilim hem toplumsal dönüşümü sağlayacak hem bireyi hem toplumu geliştirip ileriye götürecek ve onları özgürleştirecek bir güç olarak kavranmaktadır. Buradaki önemli nokta bilimin işlevinin Marksist bir perspektifle açıklanmasıdır. 40'lı yılların sola yönelik baskıcı ortamında üstü kapalı da olsa Marksist değerlerin savunulması önemli bir muhalif tutuma işaret eder.

Dolayısıyla bu tür temalara yer verilmesi dergilerin karşı-hegemonik temalar barındırdığının güçlü bir göstergesi olarak karşımıza çıkar.

4.1.2. Evrensel Sanat

İnsan hayatının her veçhesine dair üretim yapma gücüne sahip olan sanatın konusu, doğal olarak insan ve toplumdur. Ne var ki, 40'lı yıllarda millî bilim taraftarları, sanatın da yerel unsurlar taşıması gerektiğini ve millî sınırlar içinde kalması gerektiğini savunmuşlardır. Bu argümanların karşısında 40'lı yılların ilerici aydınları ise, malzemesi insan ve toplum olan sanatın, yerel kaynaklardan da beslenmekle birlikte konusu itibarıyla millî veya ulusal olamayacağını ısrarla savunmuşlardır. Söz konusu dönemin sol ideolojiyi benimsemiş önemli aydınlarından olan dergilerin kadroları da bu konuya eğildikleri makaleler yayınlamışlardır.

Yurt ve Dünya'nın takdim yazısında derginin benimsediği pek çok farklı değer tanıtılmıştır. Bunlardan biri de sanatın evrensel olması gerekliliğidir. Yazar sanatın yerel bir tarafı olabileceğini ve sanatçının yerel kaynaklardan beslenebileceğini belirtir. Ancak sanat hiçbir zaman bu yerel sınırlara hapsedilmemelidir, zira sanatın konusu her coğrafyada insandır:

...Büyük sanat eseri mevzuunu, ilhamını mahalli cemiyetten alır; ortaya koyduğu hakikatler, uyandırdığı alaka ise beşeridir. Millî sanatkâr malzemesini mahalli hayattan toplayan, fakat bu malzeme ille mahalli cemiyetlerin hudutlarını aşan, umumi hakikatleri ifade eden sanatkârdır. Mesela bizdeki köy hayatı dünyanın her tarafında toprağı ekip biçen insanın hayatının bir nevi (variation) dir. Şüphesiz sanatkâr eserlerinde bizim köyün hususiyetlerini belirtecektir. Lakin bunları daha umumi ve geniş bir temin [tema] müşahhas ve mahalli görünüşü olarak gösterecektir. Ancak bu neviden eserler medeni dünya mifyasında edebi bir kıymet kazanabilir (*Yurt ve Dünya*, 1941: 3).

Yazara göre sanat eseri yerel unsurların içinden doğar, ancak daha kapsamlı ve yerel sınırları aşan bir yapıya sahip olmalıdır. Zira sanat eseri tüm insanlığı ilgilendiren konularla uğraşır ve yazar bu sebeple sanatın gördüğü ilgiyi “beşerî” sözcüğüyle niteler. Dahası yazar sanatçının “hudutları aşması” ve “umumi hakikatleri ifade etmesi” gerektiğini ifade ederken de evrensel sanat anlayışını yansıtır. Ayrıca yazar sanatçının eserinin yerel kaynaklardan beslenmekle birlikte “daha umumi ve geniş bir temin [tema]”

ürünü olacağını belirtir. Tüm bu sınıflandırma şemaları deneyimsel değere sahiptir ve yazarın evrensel sanat anlayışını desteklediğini gösterir.

Takdim yazısında derginin hem yurttan hem de dünyadan çeşitli sanat eserlerinin incelemesine yer vereceğinden bahsedilir. Bunun amacı ise yerel ile evrensel olan arasında bir ilişki kurmak ve dünyanın farklı yerlerindeki sanat akımlarını takip ederek mevcut sanatın daha ileri bir merhaleye taşınmasını sağlamaktır.

... “İrlanda tiyatrosu” hakkındaki makale sadece dünyadaki sanat cereyanlarına ait malumatımızı artırmak ve salonlarda bu malumatı satmak için yazılmamıştır. İrlanda’daki bu sanat cereyanında kendi memleketimizde yapmak istediğimiz neviden bir sanat uyanışının eserlerini görüyoruz. Sanatkarın halka gitmesi nasıl olur? Ve halka giden sanatkar nasıl büyük eserler meydana getirebilir. Bunları muvaffak olmuş bir misalle öğreniyoruz (*Yurt ve Dünya*, 1941: 4).

Yazar İrlanda’nın Türkiye’deki sanatın gelişimi için bir örnek olabileceğini ifade eder, oradaki “sanat uyanışının” Türkiye’de de uygulanabileceğinden bahseder. Bu deneyimsel değere sahip sözcük grubu yazarın sanatı hem evrensel hem de ilerici bir kurum olarak değerlendirdiğine işaret eder.

Derginin amaçlarından biri yukarıda da belirtildiği gibi farklı coğrafyalardan sanat eserlerine yer verilmesidir. Bu amaç kendini hemen ilk sayıda “Okuduklarımız” kısmında gösterir. Bu bölümde Mediha Berkes Pearl Buck’un *Ana* adlı romanını inceler ve romanda bahsedilen toplumsal olayların aslında dünyanın pek çok başka yerinde de geçerli olduğunu anlatır. Hayli kısa olan bu makalede öncelikle romanın konusu tanıtılır, ardından romanı ayırsız kılan ve bu denli ilgi çekmesini sağlayan özellikleri tartışılır:

Ana romanının en büyük hususiyetlerinden biri de, onun Çin ailesi hakkında yazılmış olmasına rağmen esas itibarıyla dünyanın dört bir yanındaki köylüyü anlarını sembolize etmesidir. Mütercim de pek güzel ifade ettiği gibi, biz de onu her şeyden evvel, Türk köylüsü anasını düşünerek okuyoruz. Esasen romanın kahramanlarının da Çinli adları yoktur. Onlar ana, oğul, kız, koca gibi muayyen bir mekâna bağlı olmayan milletlerarası şahsiyetlerdir (Berkes M., 1941b: 56).

Bu paragraf deneyimsel ve ifadesel değerler ve metaforlar açısından incelendiğinde kimi önemli sözcükler dikkat çekmektedir. Öncelikle yazar *Ana* romanında tanıtılan köylünün aslında “dünyanın dört bir yanındaki köylüyü” resmettiğini söylerken, toplumsal deneyim ve yaşayış biçimlerinin coğrafi farklılıklara rağmen büyük

benzerlikler taşıdığını ifade etmektedir. Karakterler ise belirli bir mekâna bağlı olmayan “milletlerarası şahsiyetler” sözcük grubuyla nitelendirilmektedir. Bu niteleme yazarın, sanatın konusunun evrensel olması gerektiğine dair inancını somutlaştırır. Bu deneyimsel değerler dışında metinde ideolojik göndermeleri olan ifadesel değer ve metafor kullanımı mevcut değildir. Makalenin geri kalan kısmında ise derginin benimsediği; evrensel bilim, köy kent ikiliğine karşı olma, antifaşizm gibi diğer değerler kısaca tanıtılmıştır. Kısa da olsa bu makale sanatın evrensel vasfını sarıh bir biçimde öne çıkardığı için incelememize dahil edilmiştir.

Bu tema başlığında incelediğimiz ikinci makale ise *Yurt ve Dünya*’nın 37. sayısında yer alan ve Pertev Naili Boratav tarafından yazılmış “1943 Yılında Edebiyatımız” adlı yazıdır. Yazar, söz konusu yılda yayınlanan edebi eserlerin bir incelemesini sunar ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan tercüme eserlerin entelektüel hayatta nasıl bir etki yarattığını tartışır. Yazar, klasikler dizisinin sanatsal ilerlemede ciddi faydalar sağlayacağını ifade etmektedir:

...Maarif Vekilliğinin klasikler serisinde, lüzumsuz hiçbir kitap yoktur diyebiliriz; bunların birçoğu her zaman için kültürümüzün kaynağı olacak insanlık değerler taşıyor; birçoğu, kendi zamanlarının ileri fikir hamlelerini temsil ediyor; bir kısmı da bize sadece geçmişî öğretmek bakımından faydalı olacak eserlerdir. Biz, dünya edebiyatlarından yaptığımız tercümelerle, kendi edebiyatımıza bütün bir gelişme imkanı sağlamış oluyoruz. Hiçbir millet kendinden evvelki çağların, ve başka milletlerin kültür mirasından kendini mahrum edemez. Her dilin edebiyat ve sanatında yeni hamleler, yüksek değerde eserler bırakmış eski kültürlerden geniş ölçüde tercümelerle başlamıştır (Boratav, 1943: 28).

...İnsanlığın yeni hamlelerinde milletimize de bir yer vermek istiyorsak geçmiş kültürlerin ölmez değerlerini ilmimize ve sanatımıza kazandırmak zorundayız. Bazı dar görüşlü sözde aydınlar, tercüme eserlerin bolluğunu, telif eserleri boğacak bir olay gibi göstermek istiyorlar, bunlar hiçbir değer olmayan söz kalabalıklarını edebiyat eseri sanan gafillerdir; gerçekten, tercümeler birçok telif eserin hakkı değerlerini, yani değersizliklerini, meydana vurmakla bazı müelliflerin kazancına kesat getirdi. Ne yapalım, onlar da güzel eserler yazmaya çalışsınlar. Kim ne derse desin, okuyucunun kültür ve zevk seviyesi günden güne yükselmektedir (Boratav, 1943: 28).

Yazar tüm ulusların meydana getirdiği ortak değerleri “geçmiş kültürlerin ölmez değerleri” sözcükleriyle tanımlar. Bu ifadesel değer, yazarın sanat anlayışının evrensellik kavramına dayandığını gösterir. Buna paralel olarak yazar, sanat ve bilim dünyasında yer edinmek isteyen ülkelerin kendilerini bu birikimden “mahrum bırakamayacaklarını” ifade

eder, zira ona göre ulusların sanat ve kültürleri farklılıklar taşımakla birlikte, birbirini besleyen ve tamamlayan kaynaklardır. Yanı sıra yazarın ilerici bir aydın olduğu da “ileri fikir hamleleri” ve “yeni hamleler” gibi deneyimsel değere sahip sözcüklerle kendini göstermektedir. İlericilik ile sanatın ve bilimin evrensel olduğu fikrini savunmak birbiriyle iç içe geçmiş kavramlardır. Evrensel sanat anlayışını savunan yazarlar, her zaman ilerici ve sol ideolojiyi benimsemiş aydınlar olmuştur. Yazar bu konuda karşı tavrı benimsemiş olan düşünürleri ise “dar görüşlü sözde aydınlar” olarak nitelendirmekte ve bir kez daha bu ifadesel değer aracılığıyla evrensel sanat karşıtlarına yönelik tavrını ortaya koymaktadır. Yazar makalenin kalan kısmında ise 1943’te, Türk edebiyatında şiir alanındaki gelişmeleri incelemiştir. Makalenin yalnızca başlangıç kısmı incelediğimiz temayla bağlantılı olduğu için geri kalan kısım incelememize dahil edilmemiştir.

Bu temaya kısmen sahip olan bir başka makale ise evrensel bilim teması başlığı altında incelediğimiz metinlerden biri olan ve *Adımlar*’ın son sayısında yer alan “Kalp Fikir, Gerçek Fikir” adlı makaledir. Yazıyı kaleme alan Behice Boran, bu makalede *Adımlar* dergisinin benimsediği birkaç temel değerden bahseder. Bu değerlere karşı çıkan gerici grupların millî sanat gibi temelsiz iddialarını eleştirir:

“Millî sanat” sözleri bu adamların ağızlarından ve kalemlerinden hiç düşmüyor mu? Varsın düşmesin... Bu bir şey ifade etmez. Sanat anlayışları sanat hayatımızın gelişmesini sağlayabilecek çeşitten midir? Bu nokta üzerinde durmak lazım. Halk şiirlerinin kalıplarını taklit edip tekerlemeler düzmek; muhtevayı [içerik] bir yana bırakıp, şekilde halk dilinin tabirlerini, üslubunu taklit ederek hikâye yazmak millî sanat yaratmak değildir. Sanatı ve sanatkarı içtimai muhitinden, sanat eserinin şeklini muhtevasından ayırıp, kendi içine kapanmış temelsiz bir sanat aleminde muhtevasız şekillerle uğraşmak çıkmaz bir yol, kısır bir emektir (Boran, 1944,: 378).

Yazar millî sanat taraftarlarının sanatın gelişip ilerlemesinin önünde bir engel olduğunu ifade eder, zira bu gruplar mevcut biçimleri taklit etmekte ve içeriğe önem vermemektedir. Yazar sanatın ve sanatçının toplumsal yapıdan ayrı düşünülemeyeceğini belirtir. “İçtimai muhit” sözcükleri deneyimsel değere bir örnek teşkil etmekte ve yazarın sanat ve toplum arasında gördüğü diyalektik ilişkiye işaret etmektedir. Dahası millî sanat yolundan ilerleyenlerin çabalarını “çıkmaz bir yol” ve “kısır bir emek” olarak niteleyen

yazar ifadesel değerlere başvurarak bu anlayışın sanatsal anlamda bir varış noktası olamayacağını gösterir. Metnin geri kalanı ise yukarıda da belirtildiği gibi başka temalarla bağlantılı olduğu için burada analiz edilmemiştir.

Bu başlıkta az sayıda makale incelenmiş olsa da evrensel sanat teması, dergilerin kadrolarının en belirgin özelliği olan ırkçılık-Turancılık karşıtlığıyla örtüşmesi bakımından kayda değer bir temadır. Zira sanatın ve bilimin millî unsurlara bağlı kalınarak icra edilmesi ırkçı düşünceyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bu anlayışı eleştirmek ve ona karşı çıkmak, aydınların antifaşist ideolojik pozisyonlarının doğal bir sonucudur.

Bilimin evrenselliğini savunan dergilerin aydınları, sanat konusunda da yine aynı ideolojik pozisyonu benimsemişlerdir. Aydınlar toplumsal gelişme için vazgeçilmez unsurlar olan bu değerlerin neden millî sınırlara hapsedilemeyeceklerini, bu argümanların dayandığı mantık dışı anlayışların neden geçersiz olduğunu anlatmayı bir tür aydın sorumluluğu olarak kavramışlardır. Aydınlar benimsedikleri ideolojik pozisyon ve millî sanat anlayışını sorunlu bulmaları sebebiyle söz konusu anlayışla mücadele etmişlerdir. Bu tema altında incelenen makalelerin ortaya çıkışındaki temel itici güç bu şekilde açıklanabilir.

4.1.3. Sanatta ve Edebiyatta Toplumcu Gerçekçilik

İncelediğimiz dergilerin aydınlarının 40'lı yılların sol çevrelerinde neden önemli bir yere sahip olduğu birinci bölümde tartışılmıştı. Hatırlatmak gerekirse bu aydınları diğerlerinden ayıran temel özellikler; topluma karşı duydukları sorumluluk, bilime ve bilimsel yönetime olan bağlılıkları, bilimin insan hayatında ve toplumsal yaşamda nasıl bir role sahip olması gerektiği konusundaki fikirleri, sanatın, bilimin ve edebiyatın evrensel olmaları gerektiği konusundaki güçlü inançları idi. Bu aydınlar bilimin toplumsal fayda sağlaması gerektiği fikrine benzer bir şekilde, edebiyatın da toplumsal bir işlevi olması gerektiğini savunmuşlardır. Aydınlarla göre edebiyat eserleri salt

yazarların duygularını aktarmak için kullandıkları bir araç olmamalıdır. Edebiyat eserleri toplumsal hayatın gerçeklerine yer vermelidir, böylelikle toplumsal gerçekler tanınır ve bilinir hale gelecektir.

Bu temada incelenen ilk makale *Yurt ve Dünya*'nın 7. sayısında yer alan ve Saffet Korkut tarafından yazılmış “Charles Dickens’in Romancılığı” adlı inceleme yazısıdır. Makalenin temel amacı 19. yüzyılın önemli yazarlarından biri olan Dickens’in toplumsal meseleleri eserlerinde nasıl ele aldığını incelemektir. Yazar, Dickens’in çocukluğundan başlayarak toplumsal konulara ilgi duyduğundan ve bu ilginin eserlerine yansıdığından şöyle bahseder:

On sekizinci asır İngiliz gazete, karakter essesi⁹⁷, dram ve romanlarını gayet iyi okumuş ve temsil etmiş olan genç muharrir gördüğü ve çocukluğundan hatırladığı; tıpkı bir on sekizinci asır müşahidi gibi “Boz’un Taslakları” adlı ilk eserinde görüldüğü gibi muharrir çıraklarla, başıboş serserilerle konuşuyor sirkleri, parkları geziyor, hapishanelerde dolaşıyor; ertesi gün asılacak bir katille hasbihal ediyor; aynı katilin idamında hazır bulunuyor; kalabalıklar arasına dalıyor; üstü başı dökük bir fakirin peşine düşüyor; oturduğu ucuz, kira odasına veya meyhaneye giriyor ve gördüklerini yazıyordu (Korkut, 1941: 17).

...Bilhassa daha sonraki romanlarında fabrikalardaki hayatı, bazen beş şiling için hapse atılmış zavallıların, yankesicilikten idam olunacak mahkumların hücrelerini, mahkeme salonlarını, davalardaki suistimal ve yavaşlığı, Londra’nın sefalet, cinayet, ıstırap yuvası olan köşe bucağını anlatıyor; bilhassa hakkını koruyamayan ve daima ezilen fakir halkın avukatı ve her bir romanı da okuyucusunun vicdanına hitap eden bir müdafaaname idi. Görülüyor ki Dickens, romanlarında çok iyi tanıdığı on dokuzuncu asır İngiliz cemiyetine- bilhassa Londra’da tecelli eden şekliyle; çünkü o her şeyden evvel Londra sokaklarının romanını yazmıştı- hücum etmiş ve ekseriya bozukluklara nazari dikkati celp ederek müessir [etkili] bir ıslahatçı olmuştur (Korkut, 1941: 17-18).

Yazar iki alıntıda da Dickens’in hayatın farklı alanlarında çeşitli insanlarla tanışma şansı bulduğunu, bunlara eserlerinde yer verdiğini ve böylece Dickens’in kahramanlarının hayatın içinden geldiklerini ifade eder. Buna benzer olarak Londra’yı çok iyi tanıyan Dickens’in “Londra sokaklarının romanını” yazdığını ifade eden yazar, onun gerçekçi tarafını bir kez daha vurgulamaktadır. Bu deneyimsel değerle ünlü romancının toplumsal gerçeklerden hareket ettiğine işaret edilir. Yazar, Dickens’in toplumdaki “bozukluklara” dikkat çekip onları değiştirme yönünde bir çabası olduğundan

⁹⁷ Cümlelerin anlamına bakıldığında yazarın, deneme anlamına gelen essay kelimesini bu şekilde kullanmış olması ihtimali yüksektir.

da bahseder. Bu sebeple yazar, Dickens'ı “müessir [etkili] bir ıslahatçı” olarak tanımlar. Bu ifadesel değer ise yazarın Dickens'ı toplumsal gerçeklikleri görüp, kavrayıp onlara çare arayan bir romancı olarak değerlendirdiğini gösterir. Bu sınıflandırma şemalarının seçimi makalenin yazarının edebiyatta toplumcu gerçekçi bir anlayışı benimsediğinin göstergesidir.

Yazar, Dickens'ın eserlerinde karakterlerin karikatürleştirildiğine dair bir eleştiri yapıldığından bahseder; ancak onların bazı tuhaflikları olduğunu kabul etmekle birlikte bu eleştiriye haklı bulmadığını belirtir. Zira yazara göre, Dickens'ın karakterleri gündelik hayatın içinden seçilmişlerdir.

Mamafî bu garabetleriyle [tuhaflik] birer karikatür gibi görünen kimseler tamamen idealize edilmemişlerdir. Hepsinde realiteden birer parça vardır. Okurken onlarda kendimize veya her gün rastladığımız kimselere ait insan vasıfları sezeriz. Dickens bu bakımdan on dokuzuncu asrın başındaki romantik romancılardan ayrılır. Romantik hareketin bariz bir hususiyeti de orta çağı edebiyata mevzu seçmek, orta çağı ihya etmektir. Dickens hem romanlarında bize tanıttığı alem hem de eşhas [şahıslar] bakımından romantik devir romancılarından, mesela Scott'dan ayrılır. O, orta çağdan, turneler, şövalyeler, şatolar aleminden yüz çevirip devrinden aldığı intibaları romanlarına işledi; okuyucularına Napolyon'dan sonraki İngiltere'ye karşı alaka duyurdu. Ve bu hususta kendinden sonraki romancılara da müessir oldu. Dickens'da ve ondan sonra yazılan romanlarda ekseriya orta çağ ihtişamı yerine grevler, fabrikalar, patronunu vuran amele, tifo salgınları veya daha sonraları hayranlıkla tasvir olunan numune fabrikalar, hapishaneler ve saire vardır. Karakterlerini çizerken de Dickens orta çağ tarihini canlandıran romancılardan ayrılır. Onun romanlarında görünen insanlardan hiçbiri orta çağın mükemmel şövalyesi veya mükemmel leydisi değildir. Hiçbiri, yukarıda da söylediğimiz gibi, o tarzda idealleştirilmemiştir (Korkut, 1941: 19-20).

Yazar, karakterlerin “tamamen idealize edilmediklerini” ve her birinin “realiteden bir parçaya” sahip olduklarını söyler. Yazara göre karakterlerin gerçeklikle ilintili olmasına paralel olarak Dickens “grevler”, “salgınlar” ve “işçi patron çatışmaları” gibi hayatın en olağan olaylarına yer vermiştir. Bu sınıflandırma şemaları deneyimsel değere örnektir. Buna benzer olarak yazar, Dickens'ın eserlerinde “şatolar ve şövalyeler alemine yüz çevirdiğini” ve “çağ ihtişamına” yer vermediğini belirtir. Bu ifadesel değerler yardımıyla da Dickens'ın halkın gerçekliğinden hareket eden bir yazar olduğu tekrar belirtilmiş olur. Ayrıca yazar, Dickens'ın karakterlerine yöneltilen idealize edilmiş olma eleştirisini, onun karakterlerinin orta çağ hayranı romantik romancılarınkine benzemediğini söyleyerek reddeder. Aksine onların gündelik hayatın birer parçası

olduğunu makale boyunca tekrarlar. Bu olumsuz cümle ile orta çağa öykünen ve toplumsal gerçeklikle bağ kuramamış romantik yazarlar da eleştirilmiş olur.

Makalede toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını destekleyen herhangi bir metafor kullanımı mevcut değildir. Ayrıca yazıda birkaç edilgen cümle bulunsa da bunların ideolojik referansları yoktur. Yazar, Dickens ve kimi çağdaşlarını tanıtırken yukarıdaki alıntılarda da görüldüğü gibi sıklıkla etken cümle yapılarını kullanmıştır. Herhangi bir nedensellik ilişkisi örtük bir biçimde verilmemiştir, yazar olaylar ve kişiler arasındaki ilişkileri açıkça ortaya koymuştur. İdeolojik göndermeleri olan biz veya siz zamirlerine ise bu makalede yer verilmemiştir.

Yazar, Dickens'ın toplumsal sorunlara karşı duyarsız kalmayışını takdir etmektedir. Yazarın toplumsal aksaklıkları resmetmekle kalmadığından, yanı sıra bunlar için bir çözüm arayışına girdiğinden de bahsedilir. Tam da bu sebeple Dickens “ıslahatçı” bir yazar olarak tanımlanır. Dickens'ın eserlerindeki karakterlerin de ideal veya kurgusal olmadığı, aksine gündelik hayatın içinde yer alan insanlar oldukları ifade edilir. Dolayısıyla Dickens, makalenin yazarı tarafından toplumcu gerçekçi olarak tanımlanır. Makalenin içeriğine ek olarak, seçilen sözcük grupları ve cümle türleri de yazarın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yurt ve Dünya'nın 28. sayısında yer alan ve Ömer Faruk Toprak tarafından yazılan “Halkçı Tiyatro ve Çehov” adlı makale de yine aynı tema altında incelenmiştir. Toprak, tiyatrodaki toplumcu gerçekçi edebiyatın örneklerini Rusya bağlamında incelemektedir. Yazar, öncelikle “halkçı sanat” olarak adlandırdığı toplumcu gerçekçi anlayışı tanımlar. Yazara göre bu anlayışın kaynağında her zaman halk vardır:

19 uncu yüzyılın ortalarına doğru başlayan “Halkçı Sanat” cereyanı, cemiyetin kökünün ve bu kökteki sarsıntıları vermesi bakımından, kısa bir müddet içinde yayıldı ve gittiği yere yerleşti. Onun toprağı, suyu cemiyetti, halktı. Cemiyetin hayat imkanlarına nüfuz eden, Halkçı Sanat, onu yani cemiyeti aksettirmek ve konuşurmak için, her çareye başvurdu. Her tezaadın, her reaction'un ne gibi şartlar içinde tezahür ettiğini araştırmaktan ve onları bütün reelliği ile ortaya koymaktan çekinmedi. Sanatkâr, o aydınlığın görüldüğü günden beri, ileriye inkılapçılığa doğru yürümektedir. Köklü bir realite yükü ile ilerleyen her yaratıcı, eski ve geri telakkiyi yıkmış; yerine üstün kuvvet ve imkanlara

sahip olan gerçek yapıyı kurmakta bulunmuştur. Bu anlayış içinde her sanat kolu, kütlenin malı olurken Tiyatro da kendisine düşen vazifeyi idrak etmiştir (Toprak, 1943: 165).

Yazar, halkçı sanatı tanımlarken onun halktan beslendiğini anlatmak için “toprak” ve “su” sözcüklerine başvurur. Bu metaforlarla yazar, halkçı sanatın halk olmadan yaşayamayacağını anlatmayı amaçlar. Yazar halkçı sanatın, “cemiyetin hayat imkanlarına nüfuz ettiğini” ve bunları “bütün reelliği ile ortaya koymaktan çekinmediğini” belirtir. Bu ifadesel değerler yazarın edebiyat ve toplumsal gerçeklik arasında nasıl bir ilişki olması gerektiğine dair düşüncelerine ışık tutar. Buna ek olarak yazar, deneyimsel değer taşıyan “köklü bir realite” sözcükleriyle sanatta gerçekçiliğin önemini bir kez daha vurgular, zira ona göre bu gerçekçilikle yoluna devam eden sanatçılar her zaman ilericidir. Yazar deneyimsel değer taşıyan “kütlenin malı” sınıflandırma şeması aracılığıyla ise, topluma mal olan eserlerin ancak gerçekçi bir anlayışı benimsemeleri durumunda bu sıfatı taşıyabileceklerini belirtir.

Tiyatroda halkçı anlayışı ilk kez Rusların uyguladığını belirten yazar, halkçı ve gerçekçi bir yazar olarak nitelendirdiği Çehov’u özellikle inceler:

Rus tiyatro edebiyatına, ilk realist, yeni cemiyet meselelerini ihtiva eden eserleri Çehov verdi. Gerçi Gogol, tiyatroya ondan önce, çarlık Rusya’sının idari bozukluğunu karikatürize eden hiciv eserleri yazarak girmişti, Fakat bu eserler cemiyeti kökünden sarsan hadiseleri ve çibanları iyice belirtemiyor, belirtse bile tedavi çarelerini göstermiyordu. İşte Çehov, yerleşmiş olan telakkiyi yıkmak için, hikâye ve roman tecrübelerinden sonra piyesler yazmaya başladı. 1885 yılında Büyük Yolda adlı bir perdelik dramını verdi. Tiyatroya ait ilk eseri olduğu söylenen, bu piyes, o zamanki sansörün müsadessizliği yüzünden temsil edilememiştir. İki yıl geçtikten sonra, Rus tiyatrosunun, hakiki realist eseri olan *İvanore* sahneye kondu (Toprak, 1943: 165).

Yazar, Çehov’un verdiği eserleri gerçekçi anlayış bakımından ayrı bir yere konumlandırır. Ondan önce yazılan eserlerin “cemiyeti kökünden sarsan hadiseleri” yeterince analiz etmediğini belirtir. Bu ifadesel değer, yazarın toplumsal meselelere edebi eserlerde yer verilmesi gerektiği fikrine işaret eder. Ayrıca yazar, Çehov’un *İvanore* adlı eserini “Rus tiyatrosunun hakiki realist eseri” olarak adlandırır ve bu ifadesel değerle yazarın toplumcu gerçekçi eserlere verdiği önem bir kez daha karşımıza çıkar.

Yazara göre Çehov Rusya’da toplumcu gerçekçi tiyatro anlayışının gelişmesinde hayli önemli bir yer tutar. Yazar, *Vişne Bahçesi* oyununun İstanbul Şehir Tiyatrosunda sergilenmesi üzerine hem Çehov’u hem de bu eseri şöyle değerlendirir:

Çehov, kendinden sonra yetişen ve halkçı tiyatroya hizmetleri dokunan muharrirlerin elinde dal budak salan tohumların fikirlerini ekmiş ve o tohumların toprağı çatlatarak meydana çıkmasına sebep olabilmiş bir adamdır. Kendisi bu eserinde⁹⁸, orta sınıfların diğer tabakalarla olan münasebetlerini bütün realitesi ile canlandırırken, çarlık Rusya’sının çöken nizamları içinde bir aile faciasının tahlilini ve bu facianın mütereddi tiplerini karşımıza çıkarıyor (Toprak, 1943: 166).

Çehov halkçı tiyatro “tohumlarının fikirlerini ekmiş” ve onların “toprağı çatlatıp” ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yazar bu metaforlar aracılığıyla Çehov’u ve onun gerçekçi anlayışını övgüyle karşılar. Ayrıca yazara göre Çehov, *Vişne Bahçesi* oyunuyla orta sınıfın diğer sınıflarla olan ilişkilerini “bütün realitesi” ile canlandırmıştır. Bu deneyimsel değer de yukarıdaki metafora benzer biçimde yazarın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsediğini gösterir.

Yukarıda incelenen alıntılarda cümlelerin pek çoğunda gerçek özne ve etken yapı kullanılmıştır ve özne olarak sıklıkla, “halkçı sanat, Çehov, sanatkâr” gibi sözcüklere başvurmuştur. Edilgen cümlelere de rastlanmakla birlikte bunlar, fail ve eylem arasındaki ilişkiyi görünmez kılmaz. Örneğin “Tiyatroya ait ilk eseri olduğu söylenen, bu piyes, o zamanki sansörün müsadesezliği yüzünden temsil edilememiştir (Toprak, 1943: 165)” cümlesinde eserin sahnelenmesinin önündeki engelin ne olduğu anlaşılmaktadır.

Yazar makalede zaman zaman olumsuz cümleler kullanmıştır. Örneğin halkçı sanat anlayışından bahsederken, “Her tezaadın, her reaction’un ne gibi şartlar içinde tezahür ettiğini araştırmaktan ve onları bütün reelliği ile ortaya koymaktan çekinmedi (Toprak, 1943: 165)” cümlesi dikkat çekmektedir. Burada yazar, halkçı sanatın toplumsal çelişkileri ve bunların hangi şartlar altında ortaya çıktığını tüm gerçekçiliğiyle ortaya koymaktan “çekinmediğini” ifade etmiştir. Bundan başka yazar, Çehov’dan önce Gogol gibi yazarların da toplumsal konulara değindiğini ancak bunun yüzeysel kaldığını belirtir.

⁹⁸ Yazar, Çehov’un *Vişne Bahçesi* adlı oyunundan bahsetmektedir.

“Fakat bu eserler cemiyeti kökünden sarsan hadiseleri ve çıbanları iyice belirtemiyor, belirtse bile tedavi çarelerini göstermiyordu (Toprak, 1943: 165)” cümlesinde bu yetersizlik dile getirilmektedir. Makale ancak ideolojik referansları olan herhangi bir siz veya biz zamiri ise mevcut değildir.

Makale boyunca yazar toplumsal meselelere eserlerinde yer veren Çehov’un toplumcu gerçekçilik bağlamında çok önemli bir yere sahip olduğunu ifade eder ve onu bu özelliğinden dolayı halkçı ve ilerici olarak tanımlar. Makalenin yazarına göre toplumları derinden etkileyen olaylar edebiyat eserlerinde işlenmelidir. Çehov da bunu diğer pek çok yazardan daha etkili bir biçimde gerçekleştirdiği için yazar onun güçlü bir toplumcu gerçekçi anlayışa sahip olduğunun altını çizer. Makale yazarının toplumcu gerçekçi bir yazarı tasvir etme biçimi, onun için kullandığı sözcükler de bu anlayışın ideolojik olarak savunulduğunu açıkça göstermektedir.

Yurt ve Dünya’nın 28. sayısında “Okuduklarımız” bölümünde, “Rıfat Ilgaz ve Son Yıllarda Türk Şiiri” adlı makalede de toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışının savunusunu yapılmaktadır. Makalenin yazarı Sabahatin Ali, Ilgaz’ın *Yarenlik* adlı şiir kitabındaki şiirleri, konusu ve gerçekçi üslubu bakımından etraflıca inceler. Makale kısa da olsa önemli deneyimsel ve ifadesel değer örneklerini bulmak mümkündür. Ali, Ilgaz’ın eserlerinde yer alan konuların “basit, gündelik” hayat meselelerine dayandığını ifade eder. Ali’ye göre Ilgaz’ın mahirliği, onun kendi derdiymiş gibi görünen meselelerin aslında toplumun tümünü ilgilendiren konular olmasında ve şairin bunları çok etkili bir biçimde aktarabilmesinde yatar:

Şair büyük mevzulara, palavralı şeylere hiç yanaşmamış, basit, gündelik hadiselerden apartman kapıcılarından, kolculuktan yetişme bir memur olan babasından, sanatoryum arkadaşlarından, mahalle komşularından bahsediyor. Hemen bütün şiirlerinin mevzuu, kendi küçük dertleri, arzuları. Amma hayret! Bunların hiçbiri sadece Rıfat Ilgaz’ın dertleri değil... Hepsi, hepsi geniş bir kitlenin bir insanlığın dertleri. Sosyal şiir nedir diyenlere bu kitabı göstermek lazım. En şahsi, en hususi şeyler nasıl cemiyetin malı olabilir, insan kendi hasis dertlerinin dışına nasıl çıkar ve onları nasıl biraz yukardan, dudaklarında hazin bir tebessümle seyredebilirmiş... En basit kelimeler, en özentisiz tasvirlerle nasıl hayat dolu tablolar, koskoca bir cemiyet parçasını aksettiren manzaralar çizilebilirmiş... Bütün bunları Rıfat Ilgaz’dan öğrenmek kabil. Hiçbir büyük laf etmeden, gözlerimizde hassas yaşlar belirtmeye çalışmadan, kolunu makineye kaptıran Alishim’i

hayalimizde canlandıran, Edirnekapı tramvaylarının yolcularını sade kelimelerle dile getiren, sanatoryumda tanıştığı dostunun ölümü üzerinde bizi saatlerce düşündüren, meyhane yarenliklerinde bütün bir neslin hazin bir romantizmini önümüze seren bu şair, kelimenin tam manasıyla kudretli bir sanatkardır. Onun asıl kudreti, ferdilikten kurtulup cemiyetin asıl malı olabilmesinde, kendi küçük dünyasındaki bütün şahsi meselelerin sosyal mahiyetini kavramasında ve bunları bir üçüncü şahıs birtaraflığı ile anlatabilmesindedir (Ali, 1943: 141).

Yukarıdaki alıntıda Ali, Ilgaz'ın toplumcu gerçekçi bir şair olduğunu anlatmak için çeşitli deneyimsel ve ifadesel değerlere başvurmuştur. Örneğin yazar Ilgaz'ın kendi kişisel sorunlarıymış gibi görünen meselelerin aslında “insanlığın dertleri” olduğunu belirtir ve bunların “cemiyetin malı” olduğunu ekler. Ayrıca bu şiirleri “sosyal şiir” olarak değerlendirir, Ali'ye göre Ilgaz, küçük ve şahsi görünen mevzuların “sosyal mahiyetini” kavraması sebebiyle büyük bir şair sayılmalıdır. Yukarı da görüldüğü gibi Ali'nin Ilgaz'ı ve şiirlerini nitelendirme biçimi ve kullandığı deneyimsel değere sahip sınıflandırma şemalarının hepsi toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışına açık göndermeler yapmaktadır.

Ali, Ilgaz'ın alışlagelmiş aydınlar gibi halktan kopuk olmadığını ve eserlerinde toplumun gerçeklerine realist bir bakış açısıyla yer verdiğini belirtir:

Yarenlik bize bir sanatkarın fildişi kuleye kapanmadan da, kendisini verebildiğini, hatta daha fazlasını yaparak, kendisi ile beraber bütün bir cemiyet parçasını da eserlerinde aksettirmek suretiyle sahici sanatkar, halk sanatkarı mertebesine ulaşabileceğini göstermiştir (Ali, 1943: 142).

Yazar, halka ilişki kuramamış aydınları eleştirmek için “fildişi kule” metaforunu kullanır. Ilgaz'ın ise bu tür aydınların aksine eserlerinde toplumsal olayları ele aldığını ve “bütün bir cemiyet parçasını” yansıttığını belirtir. Yukarıdaki metafor ve bu deneyimsel değer de yine Ali'nin toplumcu gerçekçi edebiyat taraftarı olan bir yazar olduğunu göstermektedir.

Makalede dil bilgisi açısından detaylıca bir analiz yapmaya yetecek kadar çok sayıda cümle bulunmasa da yukarıdaki alıntılarda etken cümle yapılarının sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Zira Ali, bir yazar olarak Ilgaz'ı ve onun toplumcu şiirlerini tanıtmayı hedeflemektedir. Bunu yaparken gerçek özneye sahip etken cümleleri kullanması da beklenen bir durumdur. Buna ek olarak, makalede kapsayıcı veya ayrıştırmacı ve ideolojik referansları olan biz veya siz zamiri kullanımına rastlanmamıştır.

İlgaz'ın önemli bir şair olmasının sebebi toplumun neredeyse tamamını ilgilendiren konulara eğilmesi olmuştur. Kısa da olsa incelenen alıntılardan da kolaylıkla görülebileceği gibi İlgaz'ın toplumsal meselelere odaklanması yazar tarafından takdir edilmekte ve değerli bulunmaktadır. Kullanılan biçimsel özellikler de yazarın toplumcu gerçekçi anlayışını somut bir hale getirmiştir.

Dergilerde hem toplumcu gerçekçilik kavramı incelenmiş hem de zaman zaman toplumcu gerçekçi roman ve öyküler tanıtılmıştır. Örneğin *Yurt ve Dünya*'nın 41. sayısında yer alan “Okuduklarımız” kısmında “Bir Köy Romanı” adlı yazıda Mediha Berkes, İtalyan yazar Ignazio Silone'nin *Fontamara* adlı öyküsünü tanıtır. Bu öyküde yazar İtalya'nın güneyinde yoksul bir köy olan Fontamara'da yaşayan köylülerinin İtalyan faşizmi yıllarında değişen yaşantısını konu edinir. Berkes'in bu öykü üzerine bir makale yazmasının sebebi ise öykünün toplumcu gerçekçi tarafıdır:

Vakalar, şahıslar çok canlı, anlatış çok sürükleyicidir. Köylünün hayatı, durumu ve zihniyeti bütün realistiği ile aksettirilmiştir. Köylünün kafasındaki şehir ve köy ayrılığı bariz bir şekilde beliriyor; fakat sonunda bunun, şehirlerde de ezilen ve fakir insanlar bulunduğunu bilmeyen köylülerin yanlış bir düşünüş tarzından ileri geldiği anlaşılıyor (Berkes M., 1944: 176).

Eserin tercümesi tercümelere örnek olacak bir başarı ile yapılmış. O kadar ki hemen hiçbir yerde tercüme kokusu ve yabancılığı yok. Eser, tercüme edebiyata değerli bir hizmet olduğu kadar, realist romancılığımızın geleceğine tesir edebilecek bir örnek vermek itibarıyla edebiyat hayatımızda iz bırakacaktır (Berkes M., 1944: 176).

Yazara göre Silone, köylülerin düşünce yapısını “bütün realistiği ile” aktarmaktadır. Ayrıca yazar, bu kitabın Türkçe'ye çevrilmiş olmasının “realist romancılığa” büyük katkılar sunacağını ifade eder. Yazar bu deneyimsel değer örnekleriyle edebiyatta toplumcu gerçekçiliğe önem verdiğini göstermektedir. Hayli kısa olan bu makalenin geri kalan kısmında yazar öykünün içeriğine dair bilgi vermektedir. Dolayısıyla yalnızca yukarıdaki alıntılar “toplumcu gerçekçi edebiyat” teması altında incelenmiştir. Bu alıntılar deneyimsel ve ifadesel değer kullanımı bakımından incelenmiştir. Metafor kullanımı ise mevcut değildir.

Yazı dil bilgisi bakımından incelendiğinde hem etken hem de edilgen yapılarla rastlanmıştır, ancak iki farklı yapı arasında ideolojik olarak herhangi bir anlamsal fark

mevcut değildir. Bir diğer deyişle edilgen yapılarda fail eylem ilişkileri özellikle örtük hale getirilmemiştir. Bunlar dışında olumsuz cümle ve biz / siz özneleri kullanımı da mevcut değildir. Ancak dergide böyle bir tanıtım yazısına yer verilmesi, makalenin ideolojik göndermeleri göz önüne alındığında anlamlı ve önemlidir. Dergi kadrosunun edebiyatta toplumcu gerçekçi anlayışa büyük önem vermesi sonucu bu tür tanıtım yazıları yayınlanmıştır ve bunun arkasında derginin ideolojik pozisyonu bulunmaktadır.

Yurt ve Dünya'nın zaman zaman toplumcu gerçekçi edebiyat örneklerine yer verdiği yukarıda belirtilmişti. Derginin 42. sayısında ise bu kez Pertev Naili Boratav, Rifat Ilgaz tarafından yazılan *Sınıf* adlı bir şiir kitabını inceler. Bu incelemede yazar, Ilgaz'ın şiirlerindeki gerçekçiliğe odaklanır ve şiir konularının pek çok kişinin gündelik hayatta rastlayabileceği insan tipleri olduğunu ifade eder.

...Şiirlerine konu ararken, uzaklara gitmek veya yükseklerle çıkmak lüzumunu duymuyor, kendine en yakın muhitleri, en iyi bildiği insanları ve nesneleri kâfi görüyor. Bize ispat ediyor ki, her hadise en küçüğü, en ehemmiyetsizi bile şiirin mevzuu olabilir. Yeter ki bunu söyleyebilecek dili bulabilelim. Yeter ki, şiire, sırf kendi duygularımızın dar çerçevesinden taşıp bütün insanlara geçebilecek cinsten bir çeşni verebilelim (Boratav, 1944: 205).

Boratav'a göre Ilgaz, konularını "kendine en yakın muhitlere" bakarak hayatın içinden seçmektedir. Yazar, "uzaklara gitmeyi" veya "yükseklere çıkmayı" düşünmez bile. Bu ifadesel değerlerle Boratav, Ilgaz'ın halkın yaşantısına ne denli yakından baktığına işaret eder. Boratav'a göre Ilgaz, gündelik hayatın akışında en mühim olmayan şeylerin bile şiire konu edilebileceğini göstermektedir. Olayların "en küçüğü", "en ehemmiyetsizi" dahi üzerine şiirler yazılabilir. Bu deneyimsel değer ile Ilgaz'ın toplumun gerçeklerine odaklanan bir yazar olduğu vurgulanır.

Yazar, Ilgaz'ın seçtiği konuların gündelik yaşantıyla ve bu yaşantının içinde yer alan gerçek insanlarla bağlantılı olduğunu göstermek için onun şiir kitabındaki kahramanlarını ve yaşamlarını şöyle tanıtır:

Rifat Ilgaz'ın kitabı adını şiirlerinin ilk üçünden almış görünüyor. Bunlarda bir okulun bir sınıfı anlatılmaktadır. (Veyahut da birçok okulların sınıfları). Bunu kah bir öğretmenin ağzından, kah çocuklardan birinin okul günlerinin hatıraları gibi dinliyoruz. Çocuğun tabii muhitindeki katı realite ile, sınıfın nazariliği [kuramsallık] arasındaki tezatlar,

bundan çocuğun ve öğretmenin duyduğu hayret, hoş, nükteli bir dille anlatılmıştır (Boratav, 1944: 206).

“Sünnet düğünü” alınlarının teriyle günü gününe yaşayan, namerde muhtaç olmadan geçinip giden, kendi halinde insanların, kendilerine göre neşelerini, eğlencelerini çiziyor. “Şubeye doğru” ve “Altın bilezik”te bir genç zanaatkarın dertleri, gaileleri, endişeleri ve istikbal planlarını buluruz. “Karadayıya mektup” bir medrese dolusu yoksul, çaresiz insanın panoramasını çizer (Boratav, 1944: 206).

Ilgaz’ın kahramanları toplumun farklı kesimlerinden gelen insanlardan oluşur.

Onun eserlerini gerçekçi kılan şey ise şiirlerinde yer verdiği öğretmenler, öğrenciler, geçim sıkıntısı yaşayanlar, genç zanaatkarlar gibi insanların toplumun çoğunluğunu oluşturmasıdır. Bir diğer ifadeyle yazar, toplumsal zenginliğin çoğunluğunu elinde tutan burjuvaziye değil, geçinmek için emeğini satan kitlelere yer verir.

Boratav, Ilgaz’ın ele aldığı konuları açık bir gerçekçilikle işlediğini ifade eder.

Yazarın Çiloğlan şiirinden birkaç satırı inceleyen Boratav, Ilgaz’ın aynı konuyu⁹⁹ işleyen diğer şairlerden çok daha farklı olduğunu da belirtir:

Bu temayı işlemiş halk türkülerinin, aşırı bir hislilik, bayağı bir romantizm ile ağlayan varyasyonları şimdiye kadar yapılmamış değildir. Rıfât Ilgaz’ın şiirinde vakanın kendi gerçekliğindeki ağırbaşlılık ve sade, çıplak realizmi bulursunuz. “Besleme”, Reşat Nuri’nin “Kızılcık Dallarında” bütün bir cilt içinde anlattığı insan alınyazısını iki üç küçük sahifeye dizivermiş...Bunlar, tatlı, güler yüzlü bir merhamet ve sevgi ile dolu satırlardır (Boratav, 1944: 206).

Yazara göre Ilgaz’ı ayırksı kılan şey, ele aldığı konuyu duygusal bağlamda değil toplumsal gerçeklik bağlamında incelemesidir. Boratav, bu yoğun hislerle dolu anlatım durumunu, ifadesel değere örnek olacak “aşırı bir hislilik” ve “bayağı bir romantizm” sözcükleriyle aktarır. Ilgaz’ın anlatımı ise “ağırbaşlı, sade ve çıplak bir realizm” olarak adlandırılır. Bu ifadesel değerle yazarın toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahip olduğu belirtilmiş olur.

Boratav, Ilgaz’ın şiirlerinde gösterişsiz ve basit yaşantıları olan insanları konu edindiğini bir kez daha hatırlattıktan sonra şöyle der: “Şairin vazifesi bu, seslerini duymak hiçbirimize nasip olmayacak insan kalabalığını dile getirmektir (Boratav, 1944: 206).

⁹⁹ Çiloğlan şiiri köylerde gençlerin rızaları olmadan birbirleriyle evlendirilmesi geleneğini anlatmaktadır. Çiloğlan isimli bir genç, Hanife isimli bir kadınla evlendirilir, ancak bu evlilik Hanife’nin ihanetiyle sarsılınca Çiloğlan köyden kente göç eder (Tanyeri, 2018).

Boratava'a göre şair bu "boyunlarını bükmüş, az konuşan, içinden konuşan" (Boratav, 1944: 206) insanların sesi olmalıdır, zira toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsemiş bir şairin görevi de budur. Bu kısa fakat sözcük değerleri bakımından zengin makale yazarın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Adımlar dergisinde de bu temaya pek çok makalede yer verilmiştir. Derginin takdim yazısında da *Adımlar*'ın benimsediği temel değerlerden birinin toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı olduğu ifade edilmiştir. Bu dergide söz konusu tema altında incelenen ilk makale ilk sayıda Nermin Menemencioğlu tarafından yazılan "Bu Harp Yıllarında Fransız Şiiri" adlı makaledir. Yazar 1940 yılında Fransa'nın Alman işgaline uğramasından sonra, Fransız şiirinde ne tür değişiklikler olduğuna odaklanır. Öncelikle Fransız şiirinin örneklerini içeren birkaç dergiyi inceleyen yazar, şiirlerde toplumsal gerçekliğe yer verilmediğinden şöyle bahseder: "...Okuduğumuz şiirlerde harpten, mağlubiyetten, Fransa'nın son seneler zarfında geçirdiği maddi ve manevi buhranlardan hemen hemen hiç bahis yok (Menemencioğlu, 1943: 12)." *Profil Littéraire de la France* dergisinin ilk sayısının fihristini inceleyen yazar, şiirlerin genel olarak ölümler, karanlık geceler ve rüyalar gibi başlıklar taşıdığını belirtir. Yazar, işgal yıllarında şairlerin söz konusu toplumsal gerçeklikten kaçınmalarını ve karamsarlığa gömülmelerini eleştirir.

Yazar pek çok şairin ya toplumsal gerçeklikten uzaklaştığını ya da toplumcu gerçekçi eserler veren şairlerin bu tutumlarının zayıfladığını belirtir. Örneğin savaş yıllarında hayli popüler bir şaire dönüşen Louis Aragon'un toplumcu gerçekçi bir yönü olmakla beraber, söz konusu dönemde daha çok ayrılık acısı, sevdiklerini kaybetme gibi şahsi ve duygusal meselelere odaklandığını aktarır.

Eskiden Fransa'nın içtimai tiplerini keskin bir bıçakla oyan, iç mekanizmalarını ortaya çıkaran muharrir şimdi ne kadar yumuşamış, beklediği buhranla karşılaştığı zaman nasıl kendi içine çekilmiş (Menemencioğlu, 1943: 14).

Yazarın "içtimai tiplere" ve toplumun "iç mekanizmalarına" yaptığı vurgu şairden beklentisini ortaya koyar. Yazar, bu deneyimsel değer taşıyan sınıflandırma şemalarıyla,

daha önceden toplumcu gerçekçi eserler veren bir şairin değişimini eleştirmektedir. Şairin eski anlayışını yavaş yavaş terk etmesini ise ifadesel değer taşıyan “yumuşama” sözcüğüyle aktaran yazar bu beklentisinin karşılanmadığını bir kez daha vurgulamış olur. Bunun yanı sıra, şairin kahramanlarından bahsedilirken kullanılan “bıçakla oyma” metaforu, onun önceki eserlerinde yer alan karakterlerin toplumsal gerçekliğe uygun olduklarına işaret eder.

Yazar, Aragon’un değişimini eleştirmenin yanı sıra şairin üslup ve içeriğindeki bu değişimin sebeplerinin de izini sürer:

... Demek o sevdiğimiz güzel Fransa’da istikbal o kadar ümitsiz midir ki dahili ve harici düşmana mukavemet [karşı koyma] hissinden alamet göremiyoruz. Herkes derin bir bedbinliğe [kötümserlik] kapılmış: “Dünya, vatan, başkaları ne olursa olsun, moi je m’en fiche”¹⁰⁰, beni rahat bıraksınlar, aileme, sevgilime kavuşayım, işte o kadar.” (Menemencioğlu, 1943: 15).

Yazar, Alman işgalinin toplumsal hayatta ciddi bir kötümser hava yarattığını ve insanların buna karşı direnmelerinin neredeyse imkânsız hale geldiğini “mukavemet” ve “bedbinlik” sözcüklerine başvurarak anlatır. Bu deneyimsel değer yazarın, Fransa’daki kimi toplumcu gerçekçi yazarların söz konusu durumu nasıl deneyimlediğine yönelik bilgi ve inancını gösterir. Yazar şairlerin değişen üsluplarına birkaç örnek daha verir. Onların mistisizm, romantizm gibi akılcılıkla uyuşmayan olgularla ilgilendiklerini belirtir:

...Aragon romantizme kaçmış. Tanınmış şairlerden Pierre Emmanuel dini mistikliğe ricat ediyor [geri çekilmek]. Başka birçokları da sadece “Fantaisie”ye kavuşuyor, bazen gelişigüzel, daima manası müphem [belirsiz] şiirler yazıyorlar (Menemencioğlu, 1943: 15).

Yazarın burada şairleri ve şiirlerini tanımlamak için kullandığı “romantizm”, “dini mistiklik”, “ricat etmek”, “fantaisie” ve “müphem” sözcükleri deneyimsel değere birer örnektir. Toplumsal gerçekleri görmezden gelen, akılcılığı saf dışı bırakan sanat eserleri yazarın gözünde bir nevi gerçeklikten kaçıştır. Ancak bu değerlendirmeye ek olarak yazar, bu kaçışın arkasındaki sebeplerin toplumsal bağlamda bulunabileceğini de

¹⁰⁰ “Umurumda değil” anlamına gelmektedir.

belirtmeden geçmez. Yazar, şairlerin neticede böyle bir siyasi çalkantı döneminde geçimlerini sağlamaya ve yaşamlarını idame ettirmeye çalışan bireyler olduklarının unutulmaması gerektiğini ifade eder. Bunun yanı sıra Alman toplama kamplarında esir olan yazar ve şairlerin eserlerinin sıkı bir sansür mekanizmasına tabi tutulduğunu da ekler. Bu fazla duygu yüklü üslubu ortaya çıkaran temel sebeplerden birkaçının bunlar olabileceğini vurgular (Menemencioğlu, 1943: 15). Son olarak yazar, yukarıda bahsedilen tüm karanlığa ve ümitsizliğe rağmen, Fransız şiirinin toplumcu gerçekçi tonunu tekrar bulacağına dair ümidini yineler: “Neo-romantik veya Neo-sürrealist Vichy edebiyatının yerine hakikate dayanan yeni ve kuvvetli bir Fransız edebiyatının yaratılacağını ümitle bekliyoruz (Menemencioğlu, 1943: 15).” Yazar doğması beklenen edebiyatın “hakikate dayanan” bir eserler bütünü olacağını ümit etmektedir. Zira yazının başında da belirtildiği gibi bu şair ve yazarlardan beklenen şey, yıkıcı şartlar altında ortaya çıkan toplumsal deneyimlerin hem Fransız hem de dünya edebiyatında yer edinmesidir.

Yukarıda incelenen alıntılarda öznelere açıkça belirtilmiş ve sıklıkla etken fiil çatıları kullanılmıştır. Örneğin yazarın şair Aragon’un şiirlerinde ele aldığı konuları eleştirirken kullandığı cümlelerde öznelere “Aragon” ve “muharrir” sözcükleridir. Yazar toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsemiş şairin savaş yıllarındaki değişimini etken cümlelerle aktarmıştır. Bunun dışında kalan alıntılarda da yine etken cümle yapıları kullanılmıştır. Metin içinde sözcük bilgisi bakımından incelenmeye tabi tutulmayan edilgen cümleler de mevcuttur, ancak bunların herhangi bir ideolojik göndermesi olmadığı için burada tartışılmamıştır.

Makalede ideolojik referansları olan olumsuz cümleler de mevcuttur. Yazar makalede savaş yıllarında büyük bir mağlubiyet geçiren Fransa’da söz konusu durumun toplumcu gerçekçi yazarlar ve şairler tarafından görmezden gelinmesini eleştirir. Ayrıca bu yenilginin ülkede yarattığı karanlık havanın, düşmana karşı direnme ihtimalini de zayıflattığından bahseder:

...Okuduğumuz şiirlerde harpten, mağlubiyetten, Fransa'nın son seneler zarfında geçirdiği maddi ve manevi buhranlardan hemen hemen hiç bahis yok (Menemencioğlu, 1943: 12).

... Demek o sevdiğimiz güzel Fransa'da istikbal o kadar ümitsiz midir ki dahili ve harici düşmana mukavemet [karşı koyma] hissinden alamet göremiyoruz (Menemencioğlu, 1943: 15).

Yukarıda bahsedilen bu iki eleştiri makalenin temelini oluşturmaktadır.

Dolayısıyla bunların olumsuz cümlelerle ifade edilmesi anlamlıdır. Zira bu tercih okuyucuya, bu gerçekliği eleştiren bir aydın olarak yazarın söz konusu meselede ideolojik olarak nereye konumlandığına dair ipuçları vermektedir.

Makalede önemli biz / siz zamirleri kullanımı da mevcuttur. Toplumcu gerçekçi eser örnekleri vermiş bir yazardan bahsederken “Aragon’u eskiden tanır ve severiz (Menemencioğlu, 1943: 13).” diyen yazar, Fransız şiirindeki gerçekçilikten uzaklaşma eğilimine değinir. Örneğin “Neo-romantik veya Neo-sürrealist Vichy edebiyatının yerine hakikate dayanan yeni ve kuvvetli bir Fransız edebiyatının yaratılacağını ümitle bekliyoruz (Menemencioğlu, 1943: 15)” cümlesinden bu beklenti içinde olanların yazarla aynı ideolojik kaygıları paylaştığı anlamı çıkarılabilir. Zira yazar gibi *Adımlar* dergisinin kadrosu da toplumsal gerçeklerin sanat eserlerinde temsil edilmesi fikrini savunan aydınlardan oluşmaktadır.

Yazarın makale boyunca seçtiği sözcükler ve taşıdıkları anlamlar onun toplumcu gerçekçi edebiyata olan inancını çok kez göstermektedir. Bu anlamda hiçbir sözcük seçimi tesadüfi değildir, her biri yazarın bulunduğu ideolojik konuma giden bir yol haritasının birer parçası gibidir.

Derginin birinci sayısında “Yayınlar Alanından” adlı bölümde yer alan ve Behice Boran tarafından yazılmış bir hikâye değerlendirmesinde de toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı mevcuttur. Boran, Sabahhattin Ali’nin *Kürk Mantolu Madonna* kitabını ve *Yeni Dünya* adlı hikâye derlemesini inceler. Yazara göre Ali, *Kuyucaklı Yusuf* ve *İçimizdeki Şeytan* gibi realist eserler vermekle birlikte, *Kürk Mantolu Madonna* kitabında bu tutumunu tam olarak sergileyememiştir:

Kürk Mantolu Madonna, Sabahattin Ali'den alıştığımız ve beklediğimiz çeşitten bir eser değildir. Roman ve hikayelerinde bize kasaba ve köylerimizi tanıtan, *İçimizdeki Şeytan*'da İstanbul'a geçmekle beraber yine onda da bize yerli bir mevzuu veren, sözde intellektüel grupların iç yüzünü deşen, *Kuyucaklı Yusuf*'la belki dilimizin en güzel romanını veren muharrir, *Kürk Mantolu Madonna*'da sadece “bir aşk hikayesi” anlatıyor. Kitabın ilk 45 sahifesi Sabahattin Ali tarzında başlıyor ve ilerliyor. Bu kısımda küçük bir memur tipini onun aile hayatını görüyoruz. Muharrir bize güzel sahneler çiziyor. Fakat bu kısım “mukaddimedir” [ön söz] (Boran, 1943b: 33- 34)

Bütün realist mevzularına ve üslubuna rağmen Sabahattin Ali'de romantik bir taraf var. Realist memleket hikayelerinde bu romantiklik, hayatın karanlık, acı taraflarını daha da mübalağalandırmak, “acıklı bir hikâyeyi” daha da acıklı yapmak temayülü [eğilim] halinde beliriyor. Aynı romantiklik, bir başka şekilde *İçimizdeki Şeytan*'daki aşk teminde [tema] beliriyor. Orada, fakir genç çiftin zor hayatı romantik bir hava içinde verildiğinden tatlı ve cazip görünüyor, tıpkı bohem hayat hikayelerinde, yedinci kat tavan arasında oturan “artistin” sefaleti, avareliğinin hercümerci[karmakarışık] pembe ve cazip görüldüğü gibi. Muharrir, öbür kitaplarında gemlediği bu romantikliği *Kürk Mantolu Madonna*'da başıboş bırakıvermiş (Boran, 1943b: 34)

Bu alıntılar sözcük bilgisi açısından incelendiğinde yazarın Ali'yi toplumcu gerçekçi anlayışından uzaklaşmakla eleştirdiği görülmektedir. Yazar bu fikrini hemen makalenin başında, *Kürk Mantolu Madonna* için “beklediğimiz türden bir eser değildir” diyerek ortaya koyar. Bu ifadesel değeri kullanan yazar, esasen Ali'nin pek çok gerçekçi esere imza attığını hatırlatır. Yazar, Ali'yi eserlerinde “kasaba ve köyleri tanıtan, yerli mevzular veren, sözde intellektüel grupların iç yüzünü deşen” gibi ifadesel değere sahip sözcük gruplarıyla tanımlar. Boran'a göre Ali'nin eserlerindeki temel malzemesi toplumsal gerçekliktir, ancak bu anlayış incelenen bu eserinde sürdürülmemiştir.

İkinci alıntıda Ali'nin “realist üslubuna rağmen” hayli romantik bir bakış açısına sahip olduğu belirtilir. Öyle ki yazar, Ali'nin diğer eserlerinde pek yoğun olmayan temayı veya kendi ifadesiyle “gemlediği temayı”, *Kürk Mantolu Madonna*'da “başıboş bıraktığını” ifade eder. Bu metaforlar ile yazar romantizmi vahşi ve tehlikeli bir canlıya benzetmiştir. Buna paralel olarak yazarın “romantik” ve “romantiklik” sözcüklerini eleştirel bir biçimde kullandığı görülmektedir. Yazar, Ali'nin eserlerinde “tatlı ve cazip” görünen yoksulluğun romantize edilmesine karşı çıkar. Bunu bohem bir yaşantı süren sanatçıların karmaşık “pembe ve cazip” hayatlarına benzetir. Bu ifadesel değer örnekleri de Boran'ın edebiyatta gerçekçi eserler arayışı içinde olduğuna işaret etmektedir.

Makalede öznelerin çoğunluğunun gerçek olduğu belirtilmelidir. Yazar açıkça Ali’yi eleştirmekte ve bunu yaparken yukarıdaki alıntılardan da görüleceği üzere “Sabahattin Ali” veya “muharir” öznelerini kullanmaktadır. Yazarın edilgen cümlelere başvurduğu kimi durumlar da mevcuttur. Ancak bu cümlelerde öznenin kim olduğu metnin bütününe bakılarak kolayca çıkarsanmaktadır.

Makalede dikkate değer olumsuz cümle yapıları da mevcuttur. Kullanılan olumsuz cümlelerin ortak noktası, yazarın edebiyat ve sanata hangi ideolojik çerçeveden yaklaştığını göstermeleridir. Zira yazar bu cümlelerin her birinde yazarı toplumcu gerçekçi anlayışından uzaklaştığı için eleştirmektedir:

Kürk Mantolu Madonna, Sabahattin Ali’den alıştığımız ve beklediğimiz çeşitten bir eser değildir (Boran, 1943b: 33- 34).

Anlatılan acıklı aşk hikayesi¹⁰¹ de “realist” bir hikâye olmak gayesinde değildir (Boran, 1943b: 35).

Hasanboğuldu “realist” bir köy hikayesi değildir, o çeşit yazılar arasına girmez; onu kendi çeşidi içinde kabul etmek lazımdır (Boran, 1943b: 35).

Olumsuz cümle yapısından sonra ideolojik göndermeleri olan biz / siz zamir kullanımları da incelenmiştir, ancak yalnızca bir örneğe rastlanmıştır. Ali’nin üslubundaki değişimi eleştiren yazar, *Yeni Dünya*’da tekrar gerçekçi bir anlatıya dönüldüğüne dikkat çeker ve bunu “...Yeni Dünya’da tekrar Sabahattin Ali’yi buluyor ve seviniyoruz” (Boran, 1943b: 35) cümlesiyle ifade eder. Bu cümleden söz konusu sevinçli yaşayanların hem yazar hem de dahil olduğu dergi kadrosu olduğu anlamı çıkarılabilir, zira toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı derginin takdim yazısında da değinildiği gibi derginin temel değerlerinden biridir.

Adımlar’ın 3. sayısında hayli kısa olmakla beraber “Toprak Kokusundan” adlı anonim bir roman tanıtım yazısı mevcuttur. Yazı kısa olmasına rağmen derginin toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını net bir biçimde ortaya koyar. Reşat Enis’in yazdığı bu

¹⁰¹ Yazar, Hasanboğuldu hikâyesinden bahsediyor.

romanın sevinçle karşılanacağını söyleyen yazar, bu romanın Türk edebiyatında neden önemli bir yer tuttuğunu şöyle açıklar:

...Böyle eserlerin yazılması, artık romancılığımızın Avrupa'nın dekadan [edebiyatta, sanatta yozlaşma] romanlarının taklidinden, gözü yaşlı, iç çekişli mevzuları tatlımsak bir eda ile işletmekten kurtulduğunu, memleket mevzularını, millî mevzuları realist bir görüşle ve kulaktan işitme tevatiire [yaygın söylenti] dayanarak değil, fakat bizzat müşahade ederek, ilk elden tanıyarak işlemeye doğru yöneldiğinin müjdecisidir. Bu realist, halkçı yol, büyük romana giden yoldur; dünya edebiyatının gelişen kollarının da takip ettiği yoldur. Romancılık sahasında memleketimizin öz sanat kıymetini yalnız memleket mikyasında değil, dünya çapında belirtecek olan eserlerin bu realist yoldan ilerlenerek doğacağına inanıyoruz (*Adımlar*, 1943b: 97).

Makalenin geri kalan kısmı ise romandan bir kesite ayrılmıştır. Yalnızca bir paragraf olsa da bu alıntı incelenmeye değerdir, zira içinde deneyimsel ve ifadesel değerler için anlamlı örnekler mevcuttur. Yazar, böyle bir kitabın yazılmasını toplumcu gerçekçi edebiyat yolunda kat edilmiş büyük bir mesafe olarak değerlendirmektedir. Eski romancılık anlayışının “gözü yaşlı, iç çekişli” konuları “tatlımsak bir eda” ile anlattığını belirten yazar bu romantik ve gerçekçilikten uzak üslubu eleştirmektedir. Bu ifadesel değerler yazarın romanların daha gerçekçi bir tutumla yazılmasını beklediğini gösterir ve dolayısıyla yazarın ideolojik pozisyonuna işaret eder. Yazar bu tür eserler sayesinde toplumu ilgilendiren konuların veya kendi ifadesiyle “memleket meselelerinin”, “realist bir görüşle” aktarılmasından duyduğu mutluluğu dile getirir. Ayrıca yazar bu yeni roman anlayışını “realist ve halkçı yol” olarak adlandırmaktadır. Bu deneyimsel değer kullanımlarının yanı sıra yazar, toplumsal konuların aktarımında “kulaktan dolma tevatiire” dayanan bilgilere itimat edilmediğinden ve “ilk elden” edinilen bilgilerin aktarıldığından da bahseder. Sırasıyla bu ifadesel ve deneyimsel değer taşıyan sözcükler ise yazarın toplumcu gerçekçiliğe olan inancının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Adımlar dergisinin 4. sayısında Behice Boran, Ömer Faruk Toprak ve A. Kadir¹⁰² adlı şairlerin çıkardığı iki şiir kitabını inceler. Boran öncelikle söz konusu dönemde iki farklı şiir anlayışı olduğunu belirtir:

¹⁰² Tam adı İbrahim Abdülkadir Meriçboyu olan şair 40'lı yılların toplumcu gerçekçi şairleri arasında yer almaktadır. Toplumcu gerçekçi şiirler yazmanın yanı sıra Azra Erhat'la birlikte Homeros'un İlyada ve Odysseia eserlerini Türkçe'ye çevirmiştir (Haykır, 2019).

Bugün umumiyetle dünya şiirinde başlıca iki istikamet görülüyor. Biri, çökmekte olan, zamanını yaşamış bir devrin sıkıntısını, bedbinliğini ifade eden, mazi hasreti çeken, bugünün realitesinden kaçan şiir. Bu tarzda yazarlar ve bu çeşit şiirlerden hoşlananlar, şiiri, hayattan, gerçeğin zorluklarından bir kaçınma vasıtası olarak kullanıyorlar; bu çeşit şiir, bozguna uğramış bir ruh halinin ifadesidir, mesela “Bu Harp Yıllarında Fransız Şiirinde” görüldüğü gibi (*Adımlar*, sayı 1)... Şiirin aldığı diğer bir istikamet, çökmekte olan bir devrin şartları içinde yeni ve ileri olan cereyanları, “geleceği” hazırlayan “bugünü” duymak, hayatla, halkla teması kesmeden, bugünün zorluklarından yılmadan şiiri bugünün sıkıntılarını, meselelerini, ümitlerini, gayelerini ifade etmek için kullanmak yoludur. Birinci çeşit şiir muvakkattır [geçici]; ölmeye mahkumdur, hatta büyük mikyasta şimdiden geçmişin malı olmuştur. İkincisi bu devrin hakiki şiiridir; muhtelif memleketlerde bu devrin büyük şairleri bu gruptandır (Boran, 1943c: 139).

Yazar ilk şiir anlayışını tanımlarken, onu “bedbinliği ifade eden”, “mazi hasreti çeken” ve o günün “realitesinden kaçan” bir şiir olarak nitelendirmiştir. Yazar bu ifadesel değerlerle şiirin gerçeklikten koşar adım uzaklaşmasını eleştirir, yanı sıra geçmişe dönmeyi arzulamasından dolayı bu şiir türünün gerici eğilimini de ortaya koymuş olur. Yazar şiirin “zorluklardan kaçınma vasıtası” olmasını da eleştirir, zira ona göre şiir toplumsal meseleleri konu edinmelidir. İşte bu sebeple ikinci şiir türünün “geleceği hazırladığını”, “ileri ve yeni cereyanları” duyduğunu, “hayatla ve halka teması” kesmediğini belirtir. Bunlar deneyimsel değere örnektir ve ikinci şiir anlayışı tam olarak toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını yansıtır. Yazar ilk şiir türünün söz konusu dönemde geçerli olmadığını ve “geçmişin malı” olduğunu ifade eder. Bu şiirin “öldüğünü” belirten şair bu metafor kullanımıyla, geçmişe özlem duyan şiir anlayışının artık varlığını sürdüremediğinin altını çizer. Bu deneyimsel değerler ve metafor kullanımları ile yazar ideolojik olarak toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını desteklediğini ortaya koymuş olur.

Yazar şiirdeki bu gerçekçi olma hamlesiyle beraber, hayatın kendisinin şiirin temel konusu olmaya başladığını ifade eder. Yazara göre bu gelişme, toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı bakımından kayda değer bir adımdır:

...Şiirimiz bulutlardan yeryüzüne iniyor; gerçek hayattan bir kaçınma vasıtası, marazi bir meşgale olmaktan çıkarak bilakis hayatın ta kendisini ifade eden bir vasıta, canlı gürbüz bir faaliyet oluyor; kısacası çıkmaz yoldan kurtularak geniş sanat ufuklarına götürecek bir yola giriyor. Buna ne kadar sevinsek azdır. Bu genç şairlerimizin yollarında devamlı bir surette ilerlemelerin temenni edelim (Boran, 1943c: 139).

Yazara göre şiir “bulutlardan yere inerek” hayatın gerçekçi yanıyla buluşmaktadır. Böylelikle şiir artık bir “hayattan kaçınma vasıtası” veya “marazi bir meşgale” değildir, zira şiir artık gerçekçilikle buluşmuştur. Şiir artık yazara göre geçmişin yükünden kurtulmuş “canlı ve gürbüz bir faaliyet” olmuştur. Bu ifadesel değerlere ve “bulutlardan yere inme” metaforuna başvurulması yazarın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsediğini bir kez daha gösterir.

Makalede yazar fail ve eylem ilişkisini gizleyecek herhangi bir edilgen cümle veya gizli özne kullanımına başvurmamıştır. Sıklıkla “şair, şiir” gibi gerçek özneler kullanılmış ve özne ile eylemler arasındaki anlam ilişkileri açıkça ifade edilmiştir. Toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışına sahip olan yazarın bu anlayışını yansıttığı herhangi bir olumsuz cümle ise mevcut değildir.

Bu makalede siz / biz zamiri kullanıma örnek olan bir cümle mevcuttur. Türk şiirinde toplumcu gerçekçi eserlerin verilmesine tanık olan yazar “Buna ne kadar sevinsek azdır. Bu genç şairlerimizin yollarında devamlı bir surette ilerlemelerin temenni edelim (Boran, 1943c: 139).” cümlesinde kapsayıcı bir biz zamiri kullanmıştır. Bu cümlede yazar bir sevincin ve temenninin bir parçası olduğunu ifade eder. Bu eserleri takdir etme durumu, yalnızca yazarı ilgilendiren şahsi bir konu değildir. Cümlelerdeki “biz” zamirleri yazarın yanı sıra, özel olarak dergi kadrosuna, genel olarak ise onun da dahil olduğu ilerici ve solcu aydınlar grubuna gönderme yapmaktadır.

Adımlar’ın 7. sayısında yer alan ve Burhan Arpad tarafından yazılan “Harpsonu Alman Edebiyatında Bir Sulh Muharriri” adlı makalede de toplumcu gerçekçi edebiyat teması vardır. Bu makalede faşist Almanya’dan kaçmak zorunda kalan ve toplumcu gerçekçi bağlamda pek çok önemli eser veren yazar Erich Maria Remarque tanıtılmaktadır. Yazar, öncelikle Remarque’ın *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* adlı kitabının yarattığı toplumsal etkiyi inceler ve bu kitaba yönelik iki farklı tepkinin ortaya çıktığını belirtir. Bir taraf Remarque’ı savaşı olağanüstü canlı ve gerçekçi bir üslupla

anlattığı ve bunu kitlelere iletmeyi başardığı için alkışlarken, diğer taraf bu canlı tasvirten ve bunun yarattığı toplumsal farkındalıktan rahatsızlık duymuştur. Remarque’a karşı cephe alan çevreler onun söz konusu dönemde savaşın ve dolayısıyla faşizmin yıkıcı sonuçlarını hayli etkileyici bir dille anlatması karşısında büyük tepkiler vermişlerdir. Arpad, Alman faşizminin Remarque’ın eseri karşısında aldığı saldırgan pozisyonu şöyle tanımlamaktadır:

...Almanya’nın ve Avrupa’nın üzerine bütün dehşetiyle çöken bu kahverengi¹⁰³ kabus, pek tabiidir ki, işe başlar başlamaz, fikir ve edebiyat mahsullerini de, kendi görüşüne uygun bir şekle koymayı ihmal etmedi. Yarasaların, ışıktan ve güneşten korkması ne kadar tabii ise, hür fikirden ve hakikatten korkan her istibdat gibi nasyonal sosyalizm idarecileri de, cihan edebiyatının ve modern Alman edebiyatının en güzel eserlerini meydanlara yığdılar ve 10 Mayıs 1933 tarihinde küllerini havaya savurdular. Tarihin kaydettiği fikir istibdatlarının en dikkate değerlerinden birisi olan bu kitap kundakçılığı, fikir adamının ve edebiyatın, cemiyet meselelerinde oynamaya başladığı aktif rolün artık tamamıyla keskinleştiğini göstermesi bakımından da karakteristiktir (Arpad, 1943: 224).

Yukarıdaki alıntı hem antifaşizm hem de toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı temasına sahiptir. Yazarın Alman faşizmini bir istibdat yönetimi olarak adlandırdığı, onu bir çeşit kabusa benzettiği görülmektedir. Bu alt başlıkta incelediğimiz tema açısından önemli olansa Arpad’ın, yukarıdaki alıntının son cümlesinde aydın ve yazarların toplumsal konularda “aktif bir rol” oynadığına değinmesidir. Bu ifadesel değer yazarın, toplumsal meselelerin tartışılmasında ve kitlelere ulaştırılmasında bu entelektüel gruba önemli bir toplumsal rol atfettiğinin göstergesidir.

Yazar, Remarque’ın *İnsanları Seveceksin* adlı romanında da onun toplumcu gerçekçi anlayışının bulunabileceğini ifade eder:

...Muharririn bu yeni romanı, Avrupa’nın içtimai bünyesinde mevcut huzursuzlukların, kımıldanmaların, artık tamamıyla keskinleştiği, haşınlaştığı kabus dolu anların hikayesidir. Bu muazzam badirenin ortasında yüzlerce ve binlerce insan; şaşkın, mütereddit, ümitsiz ve mahvolmuş birer silik gölge gibi bocalamaktadırlar. Bu hayal gibi silik ve bütün manalarını kaybetmiş insanlar, koskocaman Avrupa kıtasına sığdırılamamakta ve muayyen zümre menfaatlerinin çizdiği suni hudutlar arasında oradan oraya kovulmakta, atılmakta ve tazyik edilmektedir. Bu geniş içtimai kaynaşmanın bütün facialarını ve sert hakikatlerini, o kendine mahsus samimi realizmiyle vermesini çok mükemmel başaran Remarque her eserinde olduğu gibi bu son eserinde de insanları sevmekte, onların iyi taraflarına ve “insanın” güzel yarınlarına inanmaktadır (Arpad, 1943: 225-226).

¹⁰³ Yazar 1933’te iktidara gelen Nasyonal sosyalistleri “kahverengi gömlekliler” (Arpad, 1943: 224) olarak adlandırmakta ve burada söz konusu gruba gönderme yapmaktadır.

Yazar, Remarque'ın toplumsal çalkantı dönemlerini ele alırken, bu “içtimai kaynaşmanın bütün facialarını” ve “sert hakikatlerini” son derece gerçekçi bir şekilde aktardığını belirtir. Yazar bu ifadesel değerler aracılığıyla Remarque'ın toplumsal gerçekleri ele aldığını ifade eder. Ardından Remarque'ın bu gerçekçi tutumunu yine ifadesel değer taşıyan “kendine mahsus samimi realizm” sözcükleriyle nitelendirilir. Yazar buna benzer bir biçimde, aşağıdaki alıntıda da Remarque'ın gerçekçi üslubunun kitabın büyük ilgi görmesindeki temel sebeplerden biri olduğunu açıklar:

...Remarque'ın kullandığı üslup, herkesin anladığı dildir. L. Renn veya Binding'kiler gibi, Almandada çok daha edibane yazılmış bu tarz kitaplar vardır. Fakat Remarque'ın eseri gibi böyle herkesin benimsediği ve kendine mal ettiği bir tek başka kitap yoktur. Remarque'ın üslubundaki mükemmeliyet sayesinde ki; cephedeki askerin intibaları, memlekete dönen izinlilerin hassas tarafları ve ayrılma anlarında içimizi dolduran bin türlü anlatılmaz duyguları biz de yaşar ve ta içimizde buluruz (Arpad, 1943: 226).

Yazar, Remarque'ın gerçekçi üslubunu “herkesin anladığı dil”, eserini ise “herkesin benimsediği ve kendine mal ettiği bir kitap” olarak tanımlar. Bu ifadesel değere sahip sınıflandırma şemaları yine Remarque'ın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsemiş bir yazar olduğunu gösterir. Yazara göre Remarque, eserlerindeki karakterlerin hislerini okuyucuya kolayca aktarmaktadır, bunu ise yine gerçekçi üslubu sayesinde başarmaktadır.

Yazar, Remarque'ı ve eserlerini tanıtırken sıklıkla etken cümlelere başvurmuştur. Zaman zaman edilgen cümleler de kullanılmıştır, ancak takip eden veya önceki cümlelerden öznenin kim veya ne olduğuna dair çıkarımlar kolayca yapılabilir. Örneğin yazar, Remarque'ın *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok* kitabının filme dönüştürülmesi sürecinden bahseder. Bu film izleyiciler tarafından büyük ilgi görünce gerici ve faşist çevreler bunu engellemek için türlü yöntemlere başvurmuştur. Bir süre sonra ise ancak kısıtlı sayıda birkaç grubun filmi izlemesine izin verilmiştir. Yazar bu durumdan şöyle söz eder: “...İlk defa sadece muayyen teşekkül ve cemiyetlere olmak üzere ancak 1931 yılında tekrar gösterilmesine müsaade olundu (Arpad, 1943: 224)”. Bu cümlede gerçek bir özne olmamakla birlikte, aynı paragrafta yer alan “Filmin muhakkak menini isteyen

mürteci zihniyet sinemalara baskın yaptı (Arpad, 1943: 224)” cümlesiyle bu cümle arasındaki bağlantı açıktır. Görüldüğü gibi edilgen cümlelerde fail ve eylem arasındaki ilişkiler gizlenmemiştir. Dahası yazar, Remarque ile yapılan bir röportajdan kesitlere yer vermiş ve doğrudan yazarın fikirlerini aktarmıştır. Bu da anlatımın ve yazarın savunduğu fikirlerin daha güçlü dayanakları olmasını sağlamıştır.

Yazar, Nasyonel Sosyalizmin iktidara gelmesiyle, bu baskıcı rejim karşısında kimi aydın ve yazarların ülkede kalıp bu rejime hizmet etmeyi tercih ettiğini, kimilerinin ise pek çok farklı ülkeye göç edip üretimlerine orada devam ettiğini belirtir. Dolayısıyla Alman edebiyatı 30’lu yılların başında iki farklı koldan ilerlemiştir. Yazar Almanya’da kalan yazarlara faşist yönetimin her türlü kolaylığı sağladığından ve bu yazarların edebiyat tarihini faşist yönetim anlayışına uygun bir şekilde yeniden yazdıklarından bahseder (Arpad, 1943: 225). Buna ilişkin yazar, iki grup arasında şöyle bir karşılaştırma yapmıştır:

Nasyonel sosyalist idarecilerin bol keseden dağıttığı türlü edebiyat mükafatlarıyla beslenmeye çalışan bu birinci zümre; Almanya içinde bulunmasına, yani 70-80 milyonluk merkezi bir blokun ana diliyle yazmasına, onların içinde yaşamasına ve her türlü kolaylıklara malik olmasına rağmen, 10 yıl içinde tek bir dünya muvaffakiyeti kaydedemedi. Hürriyet ve hakikat için mücadeleyi, her şeyden üstün tutan ikinci zümre ise, anadilinin konuşulduğu ve yazıldığı yerlerden çok uzaklarda, dünyanın dört bir köşesine rastgele dağılmış bulunmasına ve her türlü maddi imkandan mahrum olmasına rağmen dünya edebiyatına, Alman edebiyatı namına edebi şeref abideleri dikti (Arpad, 1943: 225).

Yazarın birinci zümre olarak bahsettiği ve nasyonal sosyalizme iliştilmiş edebiyat topluluğunun toplumsal gerçeklerden uzak bir edebi üretim yaptığını ifade etmesi anlamlıdır. Daha da önemlisi bu eleştiriyi dile getirirken bu grubun önüne serilen onlarca imkana rağmen “tek bir muvaffakiyet kaydedememiş” olmasını olumsuz cümle yapısıyla aktarması onun ideolojik pozisyonunu bir kez daha gösterir. Zira yazar bu başarısızlığı olumsuz cümle yapısıyla daha vurgulu ve güçlü bir şekilde aktarmıştır. Birinci zümrenin gerçekçi eserlerinin ise metafor kullanımına örnek olan “şeref abideleri” sözcükleriyle aktarılması da yazarın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışına önem verdiğini gösterir.

Yazar Remarque’ın etkili bir toplumcu gerçekçi yazar olduğunu vurgulamak için de olumsuz cümle yapısına başvurmuştur. “Fakat Remarque’ın eseri gibi böyle herkesin benimsediği ve kendine mal ettiği bir tek başka kitap yoktur (Arpad, 1943: 226)” derken yazar, bu başarının arkasındaki sebep olarak Remarque’ın gündelik hayatın içine girip bu malzemeyi işlerken kullandığı ustaca üslubu gösterir. Zira onun başarılı üslubu sayesinde kitaplarında yer alan “askerlerin acıları, memleket hasretleri” gibi konuları okuyucunun çok derinden hissettiğinden bahseder (Arpad, 1943: 226). Buna benzer olarak “Garp cephesinde kayda değer bir şey yok” ve “Dönüş yolu” eserlerini yazan bir insanın, bu kahverengi kâbusun altında ezilmesine imkan yoktu (Arpad, 1943: 225)” cümlesinde de yazar olumsuz cümle yapısıyla, Remarque’ın bu boğucu rejim karşısında neden ezilmediğini açıklarken yine onun toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışına gönderme yapar.

Yazar, Remarque’ın *Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, *Dönüş Yolu*, *Üç Arkadaş* ve *İnsanları Seveceksin* romanlarının art arda okunmasının okuyucuda nasıl bir etki yarattığından şöyle bahseder: “1914-1939 arasındaki bir çeyrek yüzyılın bütün içtimai hadiselerinin önümüze serildiğini görür ve bu muazzam akışın uğultulu dehşeti karşısında ta içimizden sarsılırız (Arpad, 1943: 227)”. Biz zamirini kullanan yazarın bu “derinden sarsılma” hissini yaşayan gruplarla kastettiği insanlar kendisi gibi toplumcu gerçekçi eserler okuyan, edebiyatın toplumsal bir işlevi olması gerektiğine inanan kimselerdir. Bu kapsayıcı biz zamiri söz konusu dönemde sol ideolojiyi benimsemiş aydın ve toplumsal gruplara işaret etmektedir.

Yazar makale boyunca toplumcu gerçekçi bir yazar olarak Remarque’ın verdiği önemli eserleri tanıtır. Bu gerçekçi yazarın savunduğu ideolojik değerler sebebiyle nasıl Almanya’dan göç etmek zorunda kaldığını, verdiği eserlerin nasıl etkiler yarattığını detaylıca anlatır. Anlatıda açık bir toplumcu edebiyat anlayışının savunusu mevcuttur. Yazının içeriği, yazarın anlattığı konuya dair benimsediği üslup, seçilen sınıflandırma

şemaları ve cümle biçimleri bir arada değerlendirildiğinde makalenin toplumcu gerçekçi edebiyat temasını güçlü bir biçimde sergilediği ortaya çıkmaktadır.

Adımlar'ın 7. sayısında yer alan Y. Nuri Zaimoğlu'nun yazdığı “Sovyetlerde Roman” isimli inceleme yazısı da toplumcu gerçekçi edebiyat temasıyla yakından ilişkilidir. Yazar Sovyetler Birliği'nde toplumcu gerçekçi edebiyatın özelliklerini ve bu alanda verilmiş önemli eserleri tanıtır, ardından bu akımı etraflıca inceleyebilmek için bu anlayışın kurucusu olan Gorki'nin tanıtılması gerektiğini belirtir:

Gorki romanlarında ve bütün eserlerinde hayatın hakikatini göstermeye, insanoğlunun ruhunu aydınlatmaya, hayatı sevdirmeye, uğrunda savaşılmaya değer olduğunu anlatmaya çalıştı. Tenkitçi realistler gibi realitenin çirkinliğini tasvir etmekle kalmadı, güzeli ve ona varan yolu gösterdi. Onun içindir ki, Gorki'de merhamet ve rikkat [incelik,naziklik] uyandırmak gayreti yoktur. Bazı sahte hümanistler gibi insanlara merhamet dilenmez. Yarayı gösterirken başını çevirmez, ona sokularak bir cerrah katıyürekliğiyle neşteri vurur (Zaimoğlu, 1943: 234).

Yazar, Gorki'yi tanımlarken onun bütün eserlerinde sergilediği, gerçeği gösterme çabasına vurgu yapar. Bu vurgu deneyimsel değer taşıyan “hayatın hakikati” sözcükleriyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Gorki'nin “realitenin çirkinliğini tasvir etmekle kalmadığı” ve ona varan yolu da işaret ettiği belirtilir. Yazar, Gorki'nin gerçekçiliğini bu ifadesel değere başvurarak aktarmıştır. Dahası gerçeklik karşısında soğuk kanlı davranmasından ve bunlara çözüm üretmesinden dolayı, onu hastaya “neşteri vuran” bir cerraha benzetir. Bu metafor kullanımı da yine Gorki'nin toplumcu gerçekçi bir yazar olarak gerçeklikle olan güçlü bağına işaret eder.

Yazar, başarılı bir toplumcu gerçekçi yazar olarak Gorki'yi ve kahramanlarını şöyle tanımlar:

Gorki, kahramanları gibi kendisi de halkın içinden çıkıp yükseldi; fakat daima halka doğru yükseldi. Onun gözünde halk, bazı moda düşkünlerinin zannettiği gibi, kendisinden bahşedilmeye değer mücerret bir nesne değil, hayatın ta kendisidir. Gorki kadar halktan, halka bağlı bir muharrir gelmemiştir demekte, hiçbir mübalağa yoktur (Zaimoğlu, 1943: 234).

Gorki'nin gerçekçiliğine paralel olarak yazar, onun “halkın içinden” geldiğini, halkı “hayatın ta kendisi” olarak” gördüğünü ekler. Bu sebeple Gorki, ifadesel değer taşıyan “halktan, halka bağlı bir muharrir” sınıflandırma şemasıyla tanımlanır. Ayrıca

yazar Gorki'nın halkı “mücerret bir nesne” olarak görmediğini ifade ederek, bu deneyimsel değer ile onun gerçekçi üslubunu bir kez daha hatırlatmış olur.

Yazar, Gorki'nin toplumcu gerçekçi Rus edebiyatında bir kilometre taşı sayılabileceğini belirtir. Bunun temel sebeplerinden biri Gorki'nin değişen toplumsal koşullara rağmen gerçekçi anlayışında ısrar etmiş olmasıdır:

Tolstoy ve Çehov'da en yüksek haddine ulaşan Rus tenkitçi realizmi 19uncu asrın sonlarında ve 20inci asrın başlangıçlarında yükselen halk hareketlerinin verdiği korkunun tesiriyle kuvvetini kaybedince Rus edebiyatında mücerret fikirler, romantik hisler hâkim olmaya başlamıştı. Fakat yine bu sıralarda Gorki yeni bir realizmle edebi sahnede görünüyor. 1917 inkilabından sonra bütün Rus edebiyatını kaplayan bu cereyan bugünkü sosyalist realizme ilk temel taşı oldu. Bu realizmin başlıca hususiyeti halkın hususi hayatını, şuurlu mücadelesini, içtimai ve ruhi yükselişini, cemiyetin hareket ve inkişafını tam bir doğrulukla aksettirmesi, Sovyet içtimai hayatına karşı müsbet bir temayül ifade etmesidir (Zaimoğlu, 1943: 235).

Yazar, Rusya'da toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışının zayıfladığı zamanlarda dahi Gorki'nin realizmden kopmadığını ve onun “yeni bir realizmle” ortaya çıktığını belirtir. Rus edebiyatındaki değişimden söz eden yazar “mücerret fikirlerin” ve “romantik hislerin” giderek yaygınlaştığından bahseder. Bu ifadesel değer taşıyan sınıflandırma şeması, yazarın gerçekçilikten uzaklaşan edebi çevrelere yönelttiği bir eleştiridir. Ancak yazara göre Gorki bu eğilimin dışında kalmayı tercih etmiş ve benimsediği tutum “sosyalist realizmin” temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu akımın en belirgin özelliği ise “halkın hususi hayatını, şuurlu mücadelesini, içtimai ve ruhi yükselişini, cemiyetin hareket ve inkişafını tam bir doğrulukla aksettirmesi” (Zaimoğlu, 1943: 235) olmuştur. Bu ifadesel değere sahip sözcük gruplarıyla yazar, toplumcu gerçekçi edebiyatın hayatın içinden çıkıp geliştiğini ve nihayetinde yine doğduğu kaynağa dönüp kitlelere onu tanıtmaya amacı güttüğünü ifade etmiş olur.

Makale dil bilgisi açısından incelediğinde öncelikle dikkat çeken unsur, cümlelerin gerçek özneler ve buna bağlı olarak etken fiil çatılarına sahip olmasıdır. Yazarın temel amacı Sovyetler Birliği'nde toplumcu gerçekçi edebiyatın nasıl ortaya çıktığını anlatmak ve bu akımın temel temsilcilerinden birinin öne çıkan eserlerini tanıtmaktır. Dolayısıyla böyle bir amacı olan bir makalede fail ve eylem arasındaki

ilişkiyi gizleyen veya örten yapıların olması beklenemez. Yazar Gorki'yi tanıttığı cümlelerde gerçek özne ve etken fiil çatılarına başvurmuştur. Yazar toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışının Sovyetler Birliği'ndeki gelişimini incelerken sık sık yazar isimlerini ve onların önemli eserlerinin adlarını kullanmıştır. İdeolojik olarak nedensellik ilişkisini gizleyen herhangi bir yapı mevcut değildir. Makalede ideolojik göndermeleri olan herhangi bir olumsuz cümle ve siz / biz zamiri kullanımı ise mevcut değildir. Birkaç olumsuz cümle mevcuttur ancak bunlar yazarın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını benimsediğine işaret etmez.

Her iki dergide de toplumcu gerçekçi edebiyatın kökenleri ve bu akıma ait eserler tanıtılmıştır. Bu tür eser tanıtımlarına yer verilmesi yazarların ideolojik konumunun tespiti bakımından önemlidir. Bu makalede de toplumcu gerçekçi edebiyatın Rusya'da nasıl doğduğu ve onun önemli temsilcilerinden biri olan Gorki'nin ne tür eserler verdiği anlatılmıştır. Makalenin konusu halihazırda yazarın ideolojik pozisyonunu ortaya koymaktadır. Kelime bilgisi ve dil bilgisine ait biçimsel özellikler de yazarın bu pozisyonunu kuvvetlendirmektedir.

Derginin yine 7. sayısında yer alan Behice Boran'ın yazdığı “İngiliz Romanının Sosyal Cephesi” adlı makalede de toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı mevcuttur. Yazar öncelikle İngiltere'de ortaya çıkan farklı roman türlerinin genel bir tanıtımını yapar ve ardından İngiliz edebiyatında toplumcu gerçekçi anlayışın örneklerinin ne zaman ortaya çıktığından bahseder. Yazar bu incelemeyi ideolojik konumuna uygun bir şekilde tarihsel bağlamı temel alarak gerçekleştirir. İngiltere'de roman türünün 18. yüzyılın ortalarında geliştiğini belirten yazar, toplumsal meseleleri ele alan eserlerin sanayi devrimiyle beraber ortaya çıktığını vurgular. Zira artık burjuvazi, işçi sınıfının yaşam mücadelesini görmezden gelecek durumda değildir. Gündelik hayatın bu sorunları doğal olarak edebiyatta yer edinmiş ve böylece gerçekçi eserler ortaya çıkmıştır:

...Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında sinai inkılapla, daha da gelişmiş olan kapitalist sistemin, burjuvazi sınıfının zıt kutbu olarak ve burjuvazi sınıfıyla beraber meydana getirdiği kuvvetini hissettirmeye başlar; burjuvazi sınıfını en tedirgin edici meselelerle

karşı karşıya getirir. Grevler, sokak çarpışmaları, iş şartlarının düzeltilmesi için tahrikler ve tazyikler bunların siyasi sahadaki akisleri- parlamento mücadeleleri Chartist hareketleri vs. burjuva sınıfını işçilerin hayat ve çalışma şartları ile ilgilenmek zorunda bırakır. Cemiyetin bu durumu, romanda da tesirini kuvvetle gösterir. “Sosyal roman” denegelen roman nevini doğurur (Boran, 1943e: 238).

Boran’ın burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi anlatırken kullandığı sözcükler sol ideolojiye ait olduğu için yalnızca bu alıntı dahi onun bu konuya hangi perspektiften yaklaştığını gösterme gücüne sahiptir. Yazar, toplumdaki sınıf çatışmasının edebiyata da yansıdığını ve “sosyal romanın” böylece ortaya çıktığını belirtir. Bu yeni roman türünü deneyimsel değer taşıyan “sosyal” sıfatıyla tasvir etmesi, yazarın edebiyat ile toplum arasındaki kaçınılmaz bağa işaret ettiğini gösterir.

Yazar söz konusu dönemde ortaya çıkan romanları beş farklı kategoriye ayırır, fakat bunlardan birini detaylı bir şekilde inceler. Bunu “romantik tarihi roman” olarak adlandıran yazar, bu türün temel özelliğinin “realiteden kaçışı ifade etmesi” olduğunu belirtir. Yazar bu tarz romanların, toplumsal çalkantı dönemlerinde toplumsal meseleleri görmezden geldiğini, yalnızca bireyi ve onun içsel sorunlarını konu edindiğini ve sanat sanat içindir anlayışını takip ettiğini ifade eder. Yazar romanlarda karakter analizleri yapılmasına ve duygu durumlarının incelenmesine elbette karşı değildir. Hatta romanın bu tür analizler için en uygun edebi tür olduğunu da belirtir. Ancak bilinç akışı gibi tekniklerle yazılan romanların fazla bireyci ve gerçeklikten kopuk olduğunu söyler:

“Şuurun akışı” romanında bu, ferdin ruhi hayatıyla meşgul olmak, son haddine götürülmüş, romancı ferdin içinde bulunduğu daha geniş cemiyet çerçevesini bir tarafa bırakarak sadece ele aldığı fert veya fertlerin iç hayatlarının dolambaçlı dehlizlerinde yolunu kaybedip kalmıştır. Artık romancı ve eseri, cemiyetle alakasını kesmiş, kendi içine kapanmış bir durumdadır. Okuyucu için eser, anlaşılmaz veya anlaşılması çok güç birbirini tutmaz vakalarla dolu bir rüyanın hikayesi halini alır. Kısacası bu nevi roman, cemiyet realitesinden kaçışın en kuvvetli bir tezahürüdür (Boran, 1943e: 239).

Boran, romancının bireysel ruh haline fazla odaklanması sonucu bireyin içinde yaşayıp var olduğu “daha geniş cemiyet çerçevesinin” analiz dışı kalmasını eleştirir. Yazar toplumsal bağlama verdiği önemi deneyimsel değer taşıyan “daha geniş cemiyet çerçevesi” sözcük grubuyla ifade etmiştir. Ayrıca romantik ve ruhsal tahlillerle dolu bu romanların okuyucu için “anlaşılmaz, birbirini tutmaz vakalarla dolu bir rüyanın

hikâyesi” olarak tasvir edilmesi de anlamlıdır, zira bu ifadesel değer yazarın toplumsal gerçekliğe verdiği önemi gösterir. Yazar, bireylerin ruhsal analizlerine yapılan aşırı vurgunun gerçekliğin göz ardı edilmesine sebep olduğunun altını çizer. Dahası bireylerin karmaşık ruh halinin “dolambaçlı dehlizlere” benzetilmesi de metafor kullanıma örnek olup, yazarın gerçeklikten kaçışa yönelik bir diğer eleştirisidir.

Yazar, çoğu gerçekçi olmayan ve toplumla bağ kuramayan İngiliz romanının farklı türlerini tanıttıktan sonra bu romancılık anlayışının pek de üretken olamayacağı sonucuna varır. “...Bu istikametlerin her biri birer çıkmaza sapmış oldukları için verimsizliğe mahkumdurlar. Bunlardan bir kısmı daha şimdiden geçmişe mal olmuş, bugün kıymetten düşmüş muharrirler ve eserlerdir (Boran, 1943e: 240)” cümlesiyle bu düşüncesini açıkça ortaya koyar. Ona göre toplumsal meselelerin dışına konumlanmış ve hatta bunları eserlerine konu edinmekten imtina eden yazarlar “geçmişe mal olmuş” ve “kıymetten düşmüşlerdir”. Bu ifadesel değerler bahsi geçen eserlerinin kalıcı olamayacağını anlatır.

Yazar toplumsal gerçekleri edebiyatın dışında bırakan bir başka eğilimden daha bahseder. “Cemiyet realitesinden kaçmanın bir başka şekli de, zaten birbirine bağlı olan, geriye gidiş ve mistisizme saptaktır (Boran, 1943e: 239)” diyen yazar, mistisizme saplanan yazarlara Aldous Huxley ve Charles Morgan’ı örnek gösterir.

... A. Huxley, gittikçe daha fazla maddi şartları reddediyor; ruhi varlığa çekilmekte huzur ve selamet arıyor. Sosyal problemlerin, ıslah ve hatta inkılap hareketleriyle içtimai şartları ve münasebetleri değiştirerek değil, her ferdin kendi içine kapanıp kendisini kemale erdirterek halledeceği iddiasındadır (Boran, 1943e: 239-240).

Mistisizmin ikinci mümessili olan C. Morgan’da aşk, ihtiras ve cezbe hali hâkim bir vasıf olarak görülür. Eserin muhtelif sahnelerinde, Morgan’ın bir aşk vakasını realiteye uygun olarak anlatmaktan ziyade mistik bir halde, şehvet cezbesine tutulmuş insanların içinden geçenleri anlatıyor (Boran, 1943e: 240).

Boran’ın iki yazara da yönelttiği eleştirinin ortak noktası her ikisinin gerçeklikle olan bağlarını koparmış olmaları ve kurtuluşu mistik bir dünyada aramalarıdır. Yazar, Huxley’nin “maddi şartları” kabul etmeyip “ruhi varlığa” çekildiğini söylerken ve toplumsal sorunların “ıslah ve inkılap hareketleriyle” çözülebileceğini hatırlatırken

deneyimsel değ rlere başvurmuştur. Benzer şekilde Morgan'ın da ele aldığı konuyu “realiteye uygun olarak” aktarmadığını belirten yazar, deneyimsel değeri bir kez daha kullanır. Morgan'ın karakterlerinin “mistik bir halde” ve “şehvetin cezbisine tutulmuş insanlar” olarak değeriendirilmesi ise ifadesel değere örnektir. Tüm alıntılardan da görüleceği gibi yazar toplumsal gerçeklikten kaçan, ona dokunmaktan imtina eden eserlerin edebiyat dünyasında kalıcı bir yer edinemeyeceğini savunmaktadır.

Makale dil bilgisi özellikleri açısından da detaylıca incelenmiştir. Yazarın toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışını savunduğu alıntıların hepsinde gerçek özne ve etken cümle yapıları kullanılmıştır. Zira yazar toplumcu gerçekçi romanlar yazanları ve bu roman türünde eser vermeyi tercih etmeyen yazarları açıkça tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak yazarlar ve eserleri gerçek öznelerin ve etken fiil çatılarının olduğu cümleler aracılığıyla tanıtılmışlardır. Makalede ideolojik göndermeleri olan olumsuz cümle yapısı ve biz veya siz zamiri kullanımı ise mevcut değildir.

Dergilerin aydınları bilime olduğu gibi edebiyata da toplumsal fayda sağlama işlevini yüklerler. Edebiyat eseri toplumsal bağlamdan kopuk olmamalıdır, bu sebeple her iki dergide de aşırı duygu yüklü olan eserler toplumsal bağlamı göz ardı etmekle eleştirilmişlerdir. Edebiyat eserinden beklenen şey toplumsal gerçeklere yer vermesi, bunları kitlelere ulaştırmanın bir aracı haline gelmesidir. İncelenen makalelerde kimi zaman toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışı tanıtılmış, kimi zaman da çeşitli ülkelerden toplumcu gerçekçi eser  rneklarına yer verilerek edebiyatın toplumsal işlevinin ne olması gerektiğine dair kapsamlı tartışmalar yürütülmüştür. Toplumsal dönüşüm ve ilerleme olguları, 40'lı yılların ilerici ve solcu aydınları için kritik öneme sahip olmuşlardır. Her iki derginin de kadroları toplumu anlamının yetersiz kalacağını, onun aksayan yönlerinin nasıl düzeltileceğini ve toplumsal yaşamın nasıl daha yaşanılır hale getirileceğini sıklıkla tartışmışlardır. İşte bu sebeple edebiyata da toplumsal yaşamın içinde nasıl bir rol

atfedildiğinin analiz edilmesi önemlidir, zira bu rolün neden biçildiği sorusu aydınların ideolojik konumlarını açıklamak için kritik öneme sahiptir. Söz konusu ideolojik konumların analizi ise çalışmamızın temel analiz unsuru olan karşı-hegemonik temalarla çok yönlü bir ilişki içindedir. Dolayısıyla bu temanın varlığı çalışmanın temel tezini sağlamlaştırmaktadır.

4.1.4. Köycülük ve Köy Sosyolojisi

Yurt ve Dünya ve *Adımlar* dergilerinin 40’lı yıllarda eğildiği konulardan biri de köy yaşantısına dair yapılan analizlerin gerçekçi ve bilimsel yöntemlere uygun bir şekilde yürütülmesi ile ilgiliydi. Toplumsal kalkınma ve dönüşümde önemli bir yer tuttuğuna inanılan köy, ilerici aydınlar için toplumsal yaşamın önemli bir bileşeniydi. Bu konuda da pek çok başka toplumsal meselede olduğu gibi sağ ve sol çevreler arasında ideolojik ayrışmalar mevcuttu. Zira ırkçı ve gerici çevreler köyü kent yaşamından ayrı ve saf Türk ırkının kaynağı olarak görürken, sol ideolojiyi benimsemiş aydınlar yaratılan bu ikiliği yapay ve anlamsız bulmakta, köyün toplumsal kalkınmanın doğal bir parçası olduğunu savunmaktaydılar. Parçalı ve düalist bir anlayışa dayanan bu argümanlara karşı her iki dergide de bu konuda yetkin çalışmalar yapmış kişilerin yazdığı makaleler yayınlanmıştır. Söz konusu yazılarda köyün bütüncül bir bakış açısıyla ve bilimsel yöntemlerle ele alınıp incelenmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır.

Bu temada birbirini tamamlayan iki alt tema mevcuttur. Dergilerin aydınlarının köy yaşantısı ve köy kalkınması gibi konularda özellikle odaklandığı iki sorun bulunmaktadır. Bunlardan ilki gerçekçi köy anlayışı, diğeri ise bütüncül köy anlayışıdır. Aydınlar gerçekçi köy anlayışı çerçevesinde yapılan tetkiklerde köyün mevcut durumunun “olduğu gibi” tespit edilmesi, köy yaşantısının tüm yönleriyle resmedilmesi ve çözümlerin bu doğrultuda gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hem *Yurt ve Dünya*’dan hem de *Adımlar*’dan önemli yazarlar köy tetkikleri konusunda öncü çalışmalar gerçekleştirmişlerdir ve bunlar kimi sosyoloji çalışmalarına temel olmuştur.

Dolayısıyla her iki derginin de bu konudaki çalışmaları sağlam bir bilimsel temele oturmaktadır.

Aydınlar köy sosyolojisinde bütüncül bir anlayışın gerekliliğinden da sıklıkla bahsetmişlerdir. Bu aydınlara göre köy kalkınması sorununun toplumsal bütün içinde ele alınması bir tür zorunluluktur. Köy, toplumun bütününden ayrı düşünülemez ve bu sorun düalist bir yaklaşımla çözülemez. Aydınlar göre bu yola tek yönlü ve toplumdan soyutlanmış bir köy anlayışı ile değil, onu toplumu oluşturan temel bileşenlerden biri olarak gören kapsamlı ve bütüncül bir anlayışla çıkılmalıdır.

Bu temada incelenen ilk yazı *Yurt ve Dünya*'nın ilk sayısında yer alan ve Mediha Berkes'in kaleme aldığı "Türk Köyünün Tetkikine Başlarken" başlıklı makaledir. Berkes, bu alanda yapılan çalışmaların en büyük sorunlarından birinin -özellikle saha araştırmalarının- bilimsel ve gerçekçi bir temele dayanmaması olduğunu ifade eder. Yazar, köy yaşantısına dair evlenme ve doğum gibi pek çok adetle ilgili kitapların bilimsel yöntemleri etkili bir biçimde kullanamadığını belirtir:

...Bütün bunları tetkik edersek görürüz ki, bunlar ilmi bir metod dahilinde toplanmamışlardır. Bu kitapların birçoğunda muharrirlerin ilmi objektivite ile hareket etmediklerini, yazıların ilmi olmaktan ziyade, edebi bir üslup ile yazılmış olduklarını, adetlerin çirkin veya hoş bulmadıkları taraflarını çok defa bize anlatmaktan çekindiklerini, buna mukabil güzel ve iyi buldukları ciheti [yön, taraf] tebarüz ettirdiklerini [belirmek, görünmek] görüyoruz (Berkes M., 1941a: 26).

"İlmi metod, ilmi objektivite" gibi deneyimsel değere örnek olan sınıflandırma şemaları yazarın bilimsel yönteme olan inancını gösterir. Dahası yazar, köy adetlerinin gerçekçi bir şekilde yansıtılmadığına ve bunların araştırmacının tercihinine bağlı olarak elendiğine de değinir. Sonuç olarak bu durum gerçekçi bir köy tasviri yapılmasına engel olur. Ayrıca alıntının ilk cümlesinde olumsuz cümleye başvurulması, yazarın bilimsel metotlara verdiği önemi bir kez daha gösterir.

Yazarın makalede eleştirdiği başka bir durum ise araştırmacıların bütüncül bir toplum anlayışına sahip olmamalarıdır. Bu bakış açısından yoksun olan araştırmacıların yaptıkları analizler de saha araştırmalarının parçalı ve işlevsiz olmasına sebep olacaktır.

...Halbuki cemiyet bir bütündür. Her adet veya ananenin ancak o cemiyetin bütünü içinde bir manası ve fonksiyonu vardır. Ve cemiyetin bütün cepheleri de sıkı bir surette birbirine bağlı ve alakalıdır. Ve bu hadiselerin hepsini birden tetkik ve münasebetlerini tespit etmedikçe bunların içinde bir tanesini anlamak kabil olmaz (Berkes M., 1941a: 26-27).

Yazar toplumun “bütün” olduğunu ifade ederken, köye dair analizlerin adeta boşlukta sürüklenen ayrı bir çalışma sahasıymış gibi gösterilmesine karşı çıkar. Yazarın, geleneklerin “cemiyetin bütünü” içinde anlamlı hale geldiğini ifade etmesi de bütüncül bakış açısına sahip olduğunu gösterir. Toplumsal analizlerin bir bütün içinde yapılması gerektiğinin tekrarlandığı son cümlede yazarın olumsuz cümle yapısını kullanması da anlamlıdır, zira bu cümle tekil ve toplumsal bağlamdan kopuk analizlere yazarın karşı olduğunun bir göstergesidir. Bu deneyimsel değer taşıyan sözcükler ve olumsuz cümle yapısı ilerici bir sosyal bilimci olan yazarın ideolojik pozisyonunun şekillendirdiği toplum anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.

Yazarın makalede karşı çıktığı bir başka eğilim ise yüzeysel bir şekilde toplanan verilerle analizlerin yapılması ve bunların geniş bir coğrafyada geçerli olduğunun iddia edilmesidir.

...Bu kitaplardan bazılarında da acele tamimlere [genelleme] rastlanır. Bazan küçücük bir kitapta şöyle bir başlık görürsünüz. “Anadoluda.... adetleri”. Bunun ilmi bir yazı olmadığını anlamak güç değildir. Muharrir lalettayin [herhangi bir] bir yerde bir adet hakkında malumat toplamış, sonra da bu mahallin tam bir mevkiini çizecek yerde bu tetkiki acele yapılmış bir tamim ile bütün Anadoluya teşmil etmekten [kapsamına almak] çekinmemiştir. Halbuki bu başlık altında ilmi bir eser yazmak lazım gelseydi bunun cildler tutması icabederdi. Bugün ilim sahası o kadar daralmış ve ihtisasileşmiştir ki artık büyük meselelerle değil, küçücük noktalar üzerinde, fakat esaslı bir surette adım adım çalışmak mecburiyetindeyiz (Berkes M., 1941a: 27).

...Her ilimde olduğu gibi tetkik ve müşahadenin uzun bir zamanda ve esaslı bir surette yapılması icabeder. Bu havaliyi [yöre] esaslı bir surette öğrenmeksizin yapılacak bir iki günlük kısa tetkikler bize köyün sadece harici manzarasından başka bir şey öğretemez (Berkes M., 1941a: 29).

Yazar söz konusu genellemelerin yer aldığı makalelerin “ilmi yazılar” olmadıklarını ifade eder. Bu deneyimsel değer taşıyan sınıflandırma şeması yukarıdaki alıntılara benzer bir biçimde yazarın bilimsel metoda büyük bir önem atfettiğini bir kez daha gösterir. Araştırmacıların vardıkları sonuçları “acele yapılmış bir tamim” olarak tanımlayan yazar, yapılacak çalışmaların “esaslı bir surette”, adım adım” ve “uzun bir zamanda” ilerlemesi gerektiğini ifade eder. Bu ifadesel değerlerle, bu tür araştırmaların

uzun bir zaman dilimine yayılması gerektiğine işaret edilmiş olur. Ancak böyle bir yöntemle gerçekçi ve bilimsel bir çalışma ortaya çıkacaktır. Bu metotlar takip edilmediğinde ise köye dair “harici bir manzara” elde edilir. Bu deneyimsel değer de elde edilen sonuçların bu çalışma alanına dair derinlemesine bir kavrayış geliştiremeyeceği anlamına gelir. Dahası bu cümlede yazarın olumsuz cümle yapısına başvurması yine eleştirilen araştırma yöntemlerinin yetersiz olduğunu vurgular.

Yazar köye dair gerçekçi analizler yapılabilmesi için saha çalışmasında köyde yaşayanlarla kurulacak ilişkilerin de büyük bir önem taşıdığını ifade eder. Zira köylülerin tetkik için gelen araştırmacılara her zaman doğru bilgiyi vermeyeceğini, bu sebeple araştırmacının çalışmayı bu yapaylıktan kurtarması gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla yazara göre araştırmacı araştırma nesnesi ile bütünleşerek incelemelerini yürütmelidir, bir topluluğun iç mekanizmalarını anlamak için böyle bir yol izlenmesi gerekir.

...Cemiyet meseleleri insanların hükümlerine dayanır. Bir çokları mukaddestir [kutsal]. Kolaylıkla bir yabancıya bahsedilemez. Bir kısmının söylenmesi ise mahzurlu görülür, ve tetkik edenlerle edilenler arasındaki insani münasebetler, sempatiler ve antipatiler büyük bir rol oynar. Bütün bu sebeplerden dolayıdır ki insanların yaşamakta olduğu hayatın iç yüzünü öğrenmek pek güçtür. Umumi bir şekilde ifade etmek lazımsa, cisimler kimyagere tabidir. Lakin cemiyet ilmini tetkik eden bir kimse ise o cemiyete tabi olmak mecburiyetindedir. Cemiyetin iç yüzünü öğrenmek için cemiyeti kendisine uydurmaya değil de kendisi o cemiyetin adet ve ananelerine uymaya çalışacaktır (Berkes M., 1941a: 29).

Yazar, araştırmalarda “insani münasebetlerin, sempatilerin ve antipatilerin” belirleyici olduğunu ifade eder. Bu deneyimsel değerle yazar, araştırmacının araştırma nesnesi ile yakın bir ilişki kurması gerektiğini ve bu koşulla kapsamlı ve gerçekçi analizler yapabileceğini savunur. Toplulukların “iç yüzü” sözcük grubunu vurgulayan yazar, bu ifadesel değerle toplumların bir bakışta çözülemeyeceğine, kapsamlı ve derinlemesine yapılacak analizlerin yoğun bir emek gerektirdiğine işaret eder.

Makalede ideolojik göndermeleri olan yalnızca iki adet biz zamiri mevcuttur. Yazar makale boyunca bilimsel yöntemlerin nasıl kullanılması gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. Biz zamirinin kullanıldığı cümlelerde de yine bu konuya değinilmiştir.

...Bugün ilmin sahası o kadar daralmış ve ihtisasileşmiştir ki artık büyük meselelerle değil, küçük noktalar üzerinde, fakat esaslı bir surette adım adım çalışmak mecburiyetindeyiz (Berkes M., 1941a: 27).

...Türk köyünün tetkiki kolay bir mesele değildir. Ve Türk köyünü yakından tetkik etmeden de şuradan buradan gelmiş, doğruluğu şüpheli malumatla Türk köyü ve Türk köylüsü hakkında umumi hükümlere varmanın da doğru olmayacağı kanaatindeyiz (Berkes M., 1941a: 31).

İlk alıntıda yazar bilimsel yöntemlerin nasıl kullanılması gerektiğine dair önemli noktalardan birine değinmektedir. Bu cümledeki biz zamiri ise bilimsel çalışmaların büyük bir titizlikle yürütülmesi gerektiğine inanan bilim insanlarına gönderme yapmaktadır ve yazar da onlardan biridir. İkinci alıntıda ise yazar, köy tetkiklerinde güvenilir olmayan pek çok kaynağın varlığından bahseder ve bunları bilimsel olarak kabul etmediklerini ifade eder. Zira yazar köy tetkiklerinde çoğu zaman somut verilere dayanmadan köylere ve köylülere dair pek çok genelleme yapıldığından bahseder. Yazara göre bu tutum geçersiz ve güvenilir olmayan bilgiler ortaya çıkarır ve köy tetkiklerine herhangi bir katkı sunmaz. Dolayısıyla bu tür bir araştırma anlayışına karşı olmak yazarın hem Kemalizmin organik aydınlarından¹⁰⁴ hem de bu tür çalışmaları yapan diğer aydınlardan daha farklı bir anlayışa sahip olduğunu gösterir.

Yurt ve Dünya'nın ikinci sayısında yine Mediha Berkes'in yazdığı "Köyü Nasıl Tanıyorlar?" başlıklı makalede gerçekçi bir köy anlayışının savunusu yapılmaktadır. Yazar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun söz konusu dönemde hayli tartışma yaratan romanı *Yaban*'ı kendi köy tetkikleri doğrultusunda ayrıntılı bir incelemeye tabi tutar. Böyle bir makaleye yer verilmesi derginin karşı-hegemonik bir bakış açısı sunması bakımından önemlidir, zira Yakup Kadri cumhuriyetin organik aydınlarından biridir ve Kemalizme uzun yıllar hizmet etmiştir. Yazıda kitabın yanı sıra, bir aydın olarak Yakup Kadri'nin köy yaşantısına dair fikirleri de eleştirilir.

¹⁰⁴ Kemalist aydınlar ile dergilerin aydınlarının köy tetkikleri konusundaki farklı düşünüş biçimleri "ikinci bölümde yer alan "Organik Aydınlar Olarak *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* Kadroları" alt başlığında ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır.

Yazar, pek çok yazar ve şairin köyü tahayyül etme biçiminin gerçeklikten uzak olduğunu ifade eder. Ancak bu algı *Yaban* romanı ile yavaş yavaş değişmiştir:

...Yakup Kadri'den evvel birçok şair ve edipler umumiyetle köyü serin suların çağıladığı yemyeşil ve tertemiz bir yer, köylüyü de tabiatın bunca nimetlerinden istifade ederek şen ve kaygısız bir ömür süren melek gibi insanlar diye anlatırlardı (Berkes M., 1941c: 16-17).

Bu değişime rağmen yazar, *Yaban*'ın da köy yaşantısına dair pek çok açıdan toplumsal gerçeklikle uyuşmayan argümanlar barındırdığından bahseder. Yazar makalenin amacının eserin edebi bir değerlendirmesini yapmak değil, romanda anlatılan köy ile “hakiki köy” arasında bir karşılaştırma yapmak olduğunu belirtir. Yazar bu mukayeseye romanın ana kahramanı Ahmet Celal'in köy hayatını nasıl değerlendirdiğiyle başlar:

...Celal köylünün birçok hususiyetlerinden şikayetçidir. Bunların bir kısmı büsbütün yanlış olmamakla beraber çok mübalağalı olarak anlatılmıştır. Muharririn, müşahhas [somut] misaller anlatmaktan ziyade mücerret [soyut] hükümler vermesi, bize onları yakından görmemiş, sebeplerini anlayamamış olduğu kanaatini veriyor (Berkes M., 1941c: 18).

... Celal'in köylünün aleyhine hüküm verdiği öyle cihetler vardır ki onları anlatırken bize bu kadar olsun haklı görünmüyor. Kahramanın iddiasına göre kendisi tam üç sene mütemadiyen iyilik yapmaya çalıştığı halde köylü asla ona ısınamamış, en buhranlı zamanlarda bile onu yalnız bırakmış, ona *Yaban* adını takmıştır (Berkes M., 1941c: 19).

Yazarın, Yakup Kadri'nin anlatımında “müşahhas misallere” değil, “mücerret hükümlere” başvurduğunu belirtmesi ideolojik bakımdan anlamlıdır. Yakup Kadri'nin verdiği bilgilerin tamamen “yanlış” olmasa da hayli “mübalağalı” olduğunun ifade edilmesi de önemlidir. Bu ifadesel değerler ile yazar eserde verilen bilgilerin doğruluğunu sorgular ve hatta yazarın gerçeklikten uzak fikirler öne sürdüğünü ima eder. İkinci alıntıda da yazar, kahramanın verdiği hükümlerin “haklı görünmediğini” ifade ederken, yazarın gerçeklikle olan bağına bir kez daha sorgular. Yazar, köylüye dair yapılan abartılı genellemelerin, kendi köy tetkikleri ve deneyimlerinden yola çıkarak gerçeği yansıtmadığını aktarır ve buna dair çalışmalarından örnekler verir. Kendi karşılaştıkları köylülerin romanda bahsedildiği gibi iyilikten anlamayan veya yapılan iyiliği takdir etmesini bilmeyen insanlar olmadıklarını söyler (Berkes M., 1941c: 19). Yukarıdaki alıntılarda yer alan olumsuz cümlelerin içeriği de yazarın ideolojik konumunu göstermesi

bakımından incelemeye değerdir. İlk alıntının son cümlesinde Yakup Kadri'nin köy yaşantısına dair tespitlerinde yazarın ne kadar yetersiz kaldığı olumsuz cümlelerle aktarılmıştır. Yine buna benzer bir biçimde ikinci alıntıda da yazar, romanın ana kahramanı Celal'in köylüler hakkında verdiği hükümleri de haklı görmediklerini ekler.

Yazar, Yakup Kadri'nin köylüye dair yaptığı siyasi gelişmelerle ilgilenme, toprağı ekip biçme bilgisine sahip olma, köylünün dış görünümü gibi konularda da pek çok yanlış hüküm verdiğini ifade eder. Yazara göre bu durum, Yakup Kadri'nin bu konuda yeterli bilgiye sahip olmaması, köy yaşantısına dair kapsamlı bir tetkik yapmamış olması ve bağlı bulunduğu aydın grubunun kimi özelliklerinden kaynaklanır:

Bize öyle geliyor ki, adete muharrir bildiği bazı başlangıç noktalarına dayanarak bunlar üzerinden birtakım mantıki istidlaller [çıkarım], spekülasyonlar yapıyor. Mesela Orta Anadolu'nun verimsiz bir toprağı olduğuna göre insanların da bedbaht, cılız, çirkin, yüzü gülmez olması lazım geldiği neticesini çıkarıyor. Halbuki Celalin bu iddiaları hakikatle taban tabana zıttır. Köyde değil üç yaşındaki çocuklar, yetmiş yaşındaki ihtiyarlar bile gülmesini bilir (Berkes M., 1941c: 22).

...Bütün romanın verdiği intibaa göre muharrir onu yazmak için hakikaten bir köyü tetkik etmiş değildir. Bütün vak'alar sisler arkasında imiş gibi müphem [belirsiz] ve kâfi derecede izah edilmemiş görünüyor. Celalin kendisi de köylüyü bir muamma gibi görüyor. Kafasına birçok sualler hücum ediyor, fakat karşısındakilerden tatmin edici cevaplar alamıyor, adeta bir sahneyi tek başına oynayan bir aktöre veya kâbus gören bir adama benziyor (Berkes M., 1941c: 23).

Yazar, ilk alıntıda *Yaban*'ın gerçeklerden uzak bir roman olduğunu ifade etmek için “mantıki istidlaller [çıkarım], spekülasyonlar” sözcük gruplarını seçmiştir. Bu deneyimsel değer taşıyan sınıflandırma şeması romandaki anlatının ancak bir iddia düzeyinde olabileceğini gösterir. İkinci alıntıda ise Yakup Kadri'nin köy incelemelerine dair deneyiminin olmadığı, doğal olarak olumsuz bir cümle ile ifade edilmiştir. Bu da köyde pek çok saha çalışması yapmış makale yazarının bu deneyimsizliği vurgulama biçimidir. Bunun yanı sıra Yakup Kadri'nin ele aldığı olayların “sisler arkasında” olduğunu belirten yazar, bu metaforla yazarın anlatımının berrak olmadığını ifade eder. Dahası olayların “müphem ve kâfi derecede izah edilmemiş” olması da anlamlı bir tespittir. Yazar, Yakup Kadri'nin anlatımını ifadesel değer taşıyan bu sözcüklerle nitelendirmiş ve eserin anlatımındaki muğlaklığa bir kez daha gönderme yapmıştır. İkinci

alıntıda ilk cümlelerin olumsuz olması, yazarın kapsamlı bir inceleme yapmadan köye ve köylüye dair genellemeler yapmasının eleştirildiği anlamına gelir. Bu eleştiri metin boyunca vurgulanan noktalardan biridir.

Makalenin çalışmamız açısından en önemli kısmında ise yazar, Yakup Kadri ve bağlı olduğu aydın zümresine yönelik eleştirilerde bulunur. Halkçılık ilkesinin önem kazanmasıyla köy tetkiklerine yönelik bir ilginin doğduğuna dikkat çeken yazar, bu konuda bazı aydınların neden başarısız olduklarını da tespit eder:

Yakup Kadri'ye bu eseri yazdıran hani ruh haletidir? Bize göre Celal tamamen Yakup Kadri'nin de mensup olduğu bir münevver zümresinin iç tezatlarını en tipik şekilde taşımaktadır. Bizde halkçılık cereyanı günün meselesi olarak her türlü fikir çalışmalarının gayesi olmağa başladıktan sonra muharrirlerimizde halkı, köylüyü anlatmak temayülleri [eğilim] belirdi. Bu temayül samimi olabilir. Lakin onların bu iş için hazırlıkları yoktu. Bu hazırlıktan, bütün bir dünya görüşü, bütün bir şahsiyet tekamülünü kastediyoruz. Yakup Kadri köylüye yaklaşmak isteyen, lakin yaklaşmak için her adımı attıkça ondan uzaklaşmak, kaçmak arzusu duyan, köylünün yanına burnunu tıkamadan yaklaşamayan ince kültürlü şehir münevverlerinin mümessilidir. Bize öyle geliyor ki, Yaban belki muharririn de farkında olmadan şuurunun altında yaşayan bir yabancılığın ifadesidir. O, halka, köylüye yaklaşmak, onun hayatına girmek lüzumunu düşünüyor. Lakin bunu beceremediğinden bu beceriksizliğini kendi gözünde meşrulaştırmak için –köylüyü iyilikten anlamaz, son derece egoist; münevvere düşman- sevimsiz bir mahluk olarak gösteriyor. İşte Yaban'a sinen bedbin [kötümser] ve menfi [olumsuz] havayı başka türlü izah edemiyoruz (Berkes M., 1941c: 23-24).

Yazarın Kemalizmin organik aydınlarını eleştirmesi çalışmamızın kuramsal dayanağıyla ve karşı-hegemonik temaların varlığıyla yakından ilişkilidir. Bu alıntıda yazar, Yakup Kadri gibi yazarların köy çalışmalarına giderek daha çok önem verdiklerini belirtmekle birlikte, bu girişimin zayıf bir temele dayandığından bahseder. Zira yazara göre söz konusu aydın grubu yeterince hazırlık yapmadan bu alana giriş yapmıştır. Yazar, köylüyü ve köy hayatını anlama çabası içinde olan Yakup Kadri'yi ise “her adımı attıkça ondan uzaklaşan, kaçmak arzusu duyan, köylünün yanına burnunu tıkamadan yaklaşamayan ince kültürlü şehir münevverlerin” temsilcilerinden biri olarak tanımlar. Bu ifadesel değer ile Yakup Kadri'nin söz konusu çabasından aslında hiç de samimi olmadığı anlatılır. *Yaban* romanını Yakup Kadri'nin içinde gizli bir “yabancılık” olarak tanımlayan yazar, bu deneyimsel değerle bir kez daha Yakup Kadri'nin halkçı olmaya çalışan ancak toplumla arasındaki mesafeyi bir türlü gideremeyen aydın kimliğini

eleştirir. Ona göre Yakup Kadri, köylüyü anlamayışının sonucunda, bu durumu köylüyü iyilikten anlamaz, son derece egoist; münevvere düşman- sevimsiz bir mahluk” olarak niteleyerek kendi “beceriksizliğini” gizler. Yazarın bu sert eleştirisinde yer alan ifadesel değerler Yakup Kadri’nin köyü anlama çabasının bir karşılığının olmadığını, dahası yazarın bunu telafi etmek için köylülere gerçekçi olmayan sıfatlar attettiğini gösterir. Sonuç olarak yazar romana “bedbin ve menfi bir hava” sindiğini ifade eder. Bu ifadesel değerlerle Yakup Kadri’nin köy yaşantısına dair son derece karamsar tavrı eleştirilmektedir. Alıntının son cümlesinde yer alan biz zamiri yazara ve dahil olduğu dergi kadrosuna gönderme yapmaktadır. Zira Yakup Kadri’nin bu karamsar anlatısını çözümlemek ve arkasındaki sebeplerini görmek isteyen kişiler ancak yazarla aynı ideolojik inançları paylaşan başka aydınlar olabilir. Dergi kadrosunun köy sosyolojisine karşı yaklaşımları, arada nüanslar olmakla birlikte Mediha Berkes ile aynı ideolojik çizgidedir. Dolayısıyla buradaki biz zamiri kapsayıcı bir işleve sahiptir. İdeolojik olarak Yakup Kadri’den çok daha farklı bir pozisyonu olan Mediha Berkes’in organik bir cumhuriyet aydınını bu şekilde eleştirmesi makalenin karşı-hegemonik temaya sahip olma potansiyelini bir kez daha ortaya koyar.

Yazar, son olarak edebiyatta köyün tanıtılma biçimlerinin hala istenilen düzeyde bir gerçekçiliğe ulaşmadığından söz eder. Bu konudaki yaklaşımların iki farklı uca savrulduğunu belirten yazar, Yakup Kadri’nin anlatımının da gerçekçi olmaktan uzak olduğuna değinir:

Nasıl ütöplastler bize vaktile köyü pembe gözlükle göstermişlerse Yaban da bu dünya görüşünü tam manasile tersine çevirmiş ve köyü kara bir gözlükle göstermiştir. Birincisi realizmden ne kadar uzaksa ikincisi de o kadar uydurma ve yapma bir realizmdir (Berkes M., 1941c: 24).

Yakup Kadri’nin köy hayatına son derece olumsuz anlamlar yüklemesi, ifadesel değer taşıyan “uydurma ve yapma bir realizm” sözcükleriyle değerlendirilmiştir. Böylelikle yazar Yakup Kadri’nin anlatımındaki yukarıda da bahsedilen mübalağayı vurgulamış olur.

Makalede sıklıkla gerçek özneler ve etken fiil çatılarına yer verilmiştir. Yazar özne olarak “Celal, muharrir, kahraman” sözcüklerine çok kez başvurmuştur. Yakup Kadri ve onun çağdaşı olan aydınların köy hayatıyla ilgili çalışmalarına yönelik bir eleştiri yazısı olan bu makalede gizli öznelerin varlığı makalenin amacıyla örtüşmezdi.

Yazar yukarıda da görüldüğü gibi *Yaban* romanını ve Yakup Kadri’yi pek çok bakımdan eleştirmiştir. Temel eleştiri noktası ise Yakup Kadri’nin iddia ettiğinin aksine köy hayatına dair gerçekçi bir anlatı yaratamamış olmasıdır. Köy tetkiklerinde çok önemli araştırmalar yapan Mediha Berkes, bu romanı incelerken kendi ideolojik pozisyonunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Makale hem sözcük bilgisi hem de dil bilgisi özellikleri bakımından değerlendirildiğinde ve Berkes’in bilimsel ve gerçekçi bir temele dayanan köy tetkikleri göz önüne alındığında yazarın bu toplumsal meseleye hangi ideolojik konumdan yaklaştığı bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Yurt ve Dünya’nın 22-23. sayısında “Okuduklarımız” kısmında yer alan ve Adnan Cemgil tarafından yazılmış “Çizgiye Gel” adlı makalede de gerçekçi köy anlayışına yer verilmiştir. Bu makale, gerici ve romantik köy anlayışına bir karşı çıkış olarak değerlendirilebilir. *Çığır* dergisinde “Serenler” adıyla yazılar yazan bir yazar, *Yurt ve Dünya*’nın köy tetkiklerine yönelik bir makale yayınlanmış ve burada dergi kadrosunun köyü tanımadığını iddia etmiştir. Buna karşılık Cemgil ise öncelikle derginin köy anlayışının romantik bir köycülükten uzak olduğunu açıklamış, ardından bu yazarın köy konusundaki fikirlerinin gerici olduğunu ortaya koymuştur:

En geri fikirler millî edebiyat örneği diye satmaya çalışan ve aslının hekim olduğu söylenen “Serenler” adlı bir yazarın kağıdı hakkındaki methiyesine bu sayfalarda gülmüştük. Şimdi bu yazar, *Çığır* dergisinde ancak bir yerine basılmışlardan duyulabilen acı bir sesle feryadediyor. Hem bizi, hem de -eğer varsa- okuyucularını yine güldürüyor. Mantıksızlıklar, küfür ve iftiralarla dolu bir yazı yazabilmek için iki ay bekleyen bu yazar açısından ve öfkesinden fikir yerine köpük saçıyor. Kağıdı hakkındaki geri ve çarpık fikirlerini müdafaa edebilmek ve bunda haklı görünmeye okuyucusunu hazırlamak için, önce bize çeşit iftiralar atmağa kalkıyor (Cemgil, 1942d: 414).

Yazar “millî” vasfını taşıdığı iddia edilen edebiyatın ancak “geri fikirler” olarak tanımlanabileceğinden bahseder. Bu ifadesel değerle yazar milliyetçilik ve gericiliğin

arasında nasıl bir ilişki gördüğünü aktarmış olur. Yazarın *Çığır* dergisini Çığırkan ismiyle anması da onun ideolojik pozisyonunu açıklamaktadır. Zira *Yurt ve Dünya* dergisinin ilerici, yurtsever ve antifaşist yayın çizgisine en çok *Çığır* dergisinden tepki gelmiştir. Bu eleştirilerin çoğu ise sözde milliyetçi fikirlere dayanmaktadır. Yazar için bu tür tepkiler ancak bir tür gerilim ve kavga ortamı yaratmak için kullanılan sözde sebeplerdir. Bir diğer deyişle “çığırkan” sözcüğünün seçimi ideolojik bir amaca hizmet etmektedir. Yazarın makalesi ise “mantıksızlıklar, küfür ve iftiralarla dolu” olarak nitelendirilir. Bu ifadesel değer de yine “Serenler” adıyla makaleler yazan kişinin argümanlarının tutarsız ve ahlaki değerlerden uzak olduğuna işaret eder. “Serenlerin” köy hayatında kağının nasıl bir yeri olması gerektiğine dair fikirleri “geri ve çarpık” sıfatlarıyla tanımlanmıştır. Bu ifadesel değerle yazarın gerici kimliğine gönderme yapılmaktadır.

Yazar, derginin köy anlayışının ilerici ve bilimsel bir temele yaslandığını ifade eder. Buna ek olarak söz konusu makaleyi yazan kişinin *Yurt ve Dünya*’nın köy tetkiklerine karşı nasıl bir anlayışı olduğunu kavrayamadığını da belirtir:

...Eğer dergimizin sayılarında çıkan köy tetkiklerine bakacak kadar ciddiliği ve anlayışı olsaydı, tenkidi küfür sayan kısır kağınıcı bizim adına “köycülük” denen özeniştan daima uzak kaldığımızı, her fırsatta bunun faydasızlığını, köyü ilim yolundan tanımadıkça akla esen tedbirlerle ve hele kendisinin komik fikirleriyle köyü yükseltmeğe çalışmanın boş bir iş olduğunu ileri sürdüğümüzü anlıyacaktı. Fakat o, herhalde kağınısı ile havalarda uçarken bunları öğrenemezdi. “Köylümüzü ve köylerimizi tanımadığımızı ispat ettiniz” demek cesaretini kendinde bulan bu zat bu hükmünü acaba neden bu sahifelerde çıkan yazılardan örnekler alarak temellendirememiş? Acaba bu efendinin köylümüzü ve köylülerimizi daha doğru tanıtan eserleri nerede? (Cemgil, 1942d: 414-415).

Yazarın, “Serenler’i” kısır kağınıcı olarak adlandırması, yine onun köy anlayışının gerici fikirlere dayandığına işaret eder. Dahası *Yurt ve Dünya*’nın romantik köycülüğü bir “özeniş” olarak gördüğünden bahseden yazar, bu ifadesel değerle geçmişe özlem duyan ve köyü toplumsal bağlamdan ayrı olarak ele alan, romantik köycüleri eleştirir. Bu anlayışı 40’lı yıllarda genellikle millî bilim ve sanat gibi kavramları savunan sağ çevreler benimsemişlerdir. Onlara göre köy, şehirleşme sorununun bir parçası değildir. Köy saf Türk ırkının bir membardır, köylüler zorlu yaşam koşullarını değiştirmek için bir çaba

sarf etmemeli ve teknolojik gelişmelere başvurmada tarımsal üretime devam etmelidirler. Yazar ve dergi kadrosu gelişimden korkan ve onu toplumsal hayata entegre etmekten imtina eden romantik köycülerin karşısında durmuşlardır. *Yurt ve Dünya* bu gerici çevrelerin aksine, köyün “ilim yolundan tanınmasının” şart olduğunu ısrarla savunmuştur. Yazar, “Serenler” adlı yazarın köy yaşantısına dair gerici fikirlerinden bahsederken onu “köhne bir romantik” olarak nitelendirir. Ardından “Biz bu yurdun binlerce yıllık kağını devrinde değil, bugünün en ileri teknoloji merhalesinde olmasını özleyorz (Cemgil, 1942d: 415)” diyerek geçmişe özlem duyan gericilerin karşısında teknolojik ilerlemeyi savunduklarını vurgular.

Yazar köy tetkikleri meselesinde gerici fikirler ileri sürenlerin ırkçılık ve faşizm yanlısı olduklarını ifade eder:

...Türk köylüsünü kara sapanın ve kağının esiri görmekten derebeyce ve sadistçe bir zevk duyan, avare saatlerini geriliğin şiirlerini yapmaya harcayan bu zatın bu çeşitli sözlerinin bütün fikir züğürdü, sahte heyecanlı şövenlerin müdafaa vasıtası olduğunu bilmeyen var mı? (Cemgil, 1942d: 415).

Yukarıdaki alıntıya göre söz konusu makalenin yazarı, Türk köylüsünün ilkel üretim tekniklerini kullanmaya devam etmesi taraftarıdır. Savunulan bu fikir ise Cemgil’e göre “fikir züğürdü, sahte heyecanlı şövenlerin müdafaa vasıtası” olabilir. Bu ifadesel değer ile yazar söz konusu fikirlerin şövenlere ya da ırkçılık ve faşizm yanlılarına ait olduğuna işaret etmektedir.

Yazar, *Yurt ve Dünya*’nın toplumsal çözümlemelerinde hiçbir zaman eskiye dönüş özlemi gibi bir yaklaşım olmadığını ve bu geriye gidiş arzusunun bir nevi emperyalizme hizmet etmek anlamına geldiğini ifade eder. Zira gelişmemiş uluslar emperyalist amaçları olan devletler için sömürülecek kaynaklardır:

...Hiçbir gurura kapılmaksızın deriz ki birçok memleket davalarını çekinmeden ele aldık, tahlile çalıştık. Kendisinin çığırtkan dergisi gibi şuna buna maval okumadık. Sayfalarımızda, onun yaptığı gibi, milliyetçi kılığı altında sahte masallar düzerek kendimize sahte bir mücahit süsü vermedik. Yirminci asrın ortasında hala kağnyı geveleyen, hala eskiye hasret çeken bu yazar ve dergisi, içinde yaşadığı memleketin ulaşmak istediğı gayeyi anlamıyacak kadar acizdir. O, vücuduyle bu memlekette yaşıyor; fakat şarkın çıkırık, sapan ve kağnyı ile uyuşup kalmasını özliyen, onu daima sömürülecek bir parça olarak görmek isteyen emperyalist düşünüşün mümessilidir (Cemgil, 1942d: 415).

Kağnıya binip uçmaya ve dünyaya kafa tutmaya yeltenerek Alibaba masallarına bizi kandırmaya çalışan, hava kurumları devrinde yaşadığını sezemeyecek kadar görüşsüz olan, elinden gelse “kağnı kurumları” kurmaya kalkacak olan kimsenin yeri, yirminci asır değil, ancak osmanlı imparatorluğu olabilir. Orta çağlara gözünü çevirmiş olan bu zat, elindeki faydalı zanaatle bu yurdun halkına hizmetini sunacak yerde, emperyalistlerin arzuladığı geri bir şark cemiyetine layık olmayı tercih ediyor (Cemgil, 1942d: 415-416).

Cemgil, *Çığır* dergisinin “sahte masallar” ile kendisine “sahte bir mücahit süsü” verdiğini söyler. Bu ifadesel değerlerle yazar milliyetçilik ilkesine dayanarak gerçeklikten uzak ve faşizme öykünen bir söylem yaratılmasını eleştirir. Cemgil, yazar ve dergiyi sırasıyla “hala kağnıyı geveleyen, hala eskiye hasret çekenler” olarak adlandırır. Buna benzer olarak yazar, söz konusu makalenin yazarını “emperyalist düşünüşün mümessili”, “kağnıya binip uçmaya ve dünyaya kafa tutmaya yeltenen”, “kağnı kurumları kurmaya kalkacak” olan bir kimse ve “orta çağa gözünü çevirmiş” biri olarak tanımlar. Bu sözcük gruplarında da güçlü ifadesel değerler bulunmaktadır ve bunlar yazarın gericilik ve emperyalizm karşıtı ideolojik yaklaşımını ortaya koyar. İlk alıntıda yer alan biz zamiri de dikkate değerdir. Zira yazar “kendimize sahte mücahit süsü vermedik” derken hem kendisinin hem de derginin gericilik ve milliyetçilik konusunda *Çığır* dergisi ve benzerlerinin ideolojik olarak tam karşılarında konumlandıklarından söz etmektedir. Söz konusu cümlelerin fiilinin olumsuz olması da anlamlıdır. Bu cümle yapısı seçimi de yazarın ele aldığı gerçekliği hangi açıdan kavradığını ve onu nasıl değerlendirdiği göstermektedir.

Yukarıda incelenen alıntılarda yer alan tüm cümleler gerçek öznelere ve etken fiil çatılarına sahiptir. Tüm fail ve eylem ilişkileri açık bir biçimde aktarılmıştır. Yazar sıklıkla söz konusu yazıyı yazan kişiden “Serenler, kısır kağnıcı, bu zat, bu efendi” gibi kısmen ironi de içeren sözcük gruplarıyla söz etmiştir.

Bu makale hem gerici ve romantik köy anlayışına bir karşı çıkış niteliği taşır, hem de bu tür anlayışların faşizmle nasıl bir bağlantı içinde olduklarını göstermeyi hedefler. Cemgil’in seçtiği anlamlı sınıflandırma şemaları ve cümle türleri yazarın gerçekçi bir köy

anlayışını benimsediğini gösterir ve dolayısıyla onun ilerici ve antifaşist ideolojik pozisyonunu da somutlaştırır.

Adımlar'ın birinci sayısında Niyazi Ağırnaslı'nın yazdığı “Millet Sevgisi” adlı makalede de hem gerçekçi köy anlayışı hem de gericilik ve ırkçılık karşıtlığı mevcuttur. Yazar millet tanımının ayrıştırıcı ve ötekileştirici olmaması gerektiğini sıklıkla vurgular. Yanı sıra böyle bir millet sevgisine sahip olanların ise faşizm ve ırkçı düşünceyle çok yakın bağları olduğunu göstermeye çalışır.

Yazar öncelikle köylerin ve köy yaşantısının gerçekçi bir üslupla tasvir edilmediğini ifade eder. Köyler iddia edildiğinin aksine insanların bolluk ve bereket içinde yaşadığı yerler değildir. Bu tür tasvirleri yapanlar ise yazara göre bir takım gerici çevrelerdir:

Dert bilinmeden derman bulunmaz derler. Biz, içtimai dertlerin deşilmesine ve olduğu gibi ortaya konmasına taraftarız. Anadolu, çiçek ve meyve bahçelerinin ortasında yapılmış şirin köylerden, asfalt yollu büyük şehirlerden ibaret değil. Ovalardan altın başaklı bereket fişkırmıyor ve boğazına kadar tok, sıhhatli ve mesut insanlarla dolu bir cennet tablosu gösterenler zavallı mistiklerdir. Anadolu, üstünde doğup büyüdüğümüz bir toprak parçasıdır ve bizim vatanımızdır. Çıplak ovalarında çamurdan ve kara taştan beş on evli köyler, kel dağları seyreden yolsuz kasabalar var. Orada sıtmanın, trahomon, tifüsün, veremin ve eski devir mültezimlerinin kemire kemire tüketemediği insanlar yaşar (Ağırnaslı, 1943: 6).

Yazar, “içtimai dertlerin deşilmesi” ve bunların olduğu gibi tanımlanması gerektiğini belirtir. Köylerin durumunun deneyimsel değer taşıyan “içtimai bir dert” sözcükleriyle aktarılması, yazarın köy tetkiklerini toplumun önemli sorunlarından biri olarak gördüğüne işaret eder. Yazarın bu konuda karşı çıktığı şey köylerin gerçek durumunun ortaya konmasından imtina edilmesi, aksine gerçeklerin ters yüz edilip romantik bir köy anlayışının yaratılmasıdır. Buradan hareketle yazar, Anadolu köylerinin aslında büyük zorluklarla baş eden insanların yaşadığı yerler olduğunu belirtir. Buna ek olarak, köyleri bir “cennet tablosu” gibi gösterenlerin “zavallı mistikler” olduğunun belirtilmesi yazarın romantik köycülere yönelttiği bir eleştiridir. Bu ifadesel değerle yazar, gerici çevrelerin bilimsellikten uzak tutumuna karşı çıkar. Söz konusu çevreler köylere yönelik bilimsel tetkikler yapmak yerine, köyü insanların bolluk ve bereket içinde

yaşadıkları bir yer olarak tanımlamışlardır. Ayrıca “Anadolu, çiçek ve meyve bahçelerinin ortasında yapılmış şirin köylerden, asfalt yollu büyük şehirlerden ibaret değil. Ovalardan altın başaklı bereket fışkırmıyor (Ağırnaslı, 1943: 6)” cümlelerinde olumsuz fiillere başvurulması da anlamlıdır. Zira yazar bu cümleler yardımıyla, köy yaşantısındaki zorlukların görmezden gelinmesine karşı tepkisini dile getirir. Böylece yazar bir kez daha romantik köy anlayışının bilimsel bir dayanağı olmadığına işaret eder.

Yazar gerçekçi olmayan köy tanımlamalarının yanı sıra, gerçekçi unsurlara dayanmayan millet tanımlarına da karşı çıkar. Eleştirdiği bu millet tanımlarının faşizmle ilgisi olduğunu ifade eder:

Bugüne kadar yapılan millet tarifleri, ana unsur olarak kullanılan esaslar itibari ile hatalı, mistik veya hiç olmazsa noksanıdır. Aynı hakimiyet ülkesi içinde yaşamak, aynı ırktan olmak, aynı dine inanmak, hatta aynı dili kullanmak... insanlar arasında müşterek ve kuvvetli bir bağ olabilmeye kâfi değildir. Aynı dinden olmaları, aynı dili kullanmaları insanların birbirini istismar etmeleri her zaman engel olamamaktadır. Bunlara ve buna benzer unsurlara dayanan tarifler, daha ziyade politik temayüllere hizmet eden birer propaganda vasıtası olarak kullanılmışlardır. Yaşama şartları birbirine benzeyen insanlar arasında birleştirici amiller bu tariflerin saydığı unsurlardan değil, aynı zamanda ve bilhassa hayat şartlarından doğuyor (Ağırnaslı, 1943:7).

Yazar, söz konusu millet tanımlarını “hatalı, mistik ve noksan” olarak tanımlarken ifadesel değerlere başvurmaktadır. Gerici ve ırkçı çevreler böyle tanımlamalara sıklıkla başvurduğu için yazar bu çevreleri kendi ideolojik konumundan hareketle eleştirmiş olur. Buna ek olarak yazar bu tanımları “politik temayüllere hizmet eden birer propaganda vasıtası” olarak değerlendirir. Burada söz edilen temayüller faşizme gönderme yapmaktadır. 40’lı yıllarda bu tür millet ve milliyetçilik tanımlarının faşizmle olan ilişkisine her iki dergide de sıklıkla yer verilmiştir. Bu makale de söz konusu tutuma bir örnektir. Dil, din ve yaşanan coğrafya ortaklığının “müşterek ve kuvvetli bir bağ” yaratmak için yeterli olmadığını ifade eden yazar, bu unsurlar üzerinden bir millet tanımlarına da karşı çıkar. Yazarın bu fikrini olumsuz cümlelerle ifade etmesi de söz konusu tartışmaya hangi açıdan yaklaştığını göstermektedir. Yazar ideolojik konumuna paralel olarak, yapılan ırkçı millet tanımlarına bilimsel bir temelde itiraz etmiştir.

Yazar yukarıda bahsedilen romantik köy anlayışı, ırkçılık ve faşizm karşıtlığının yanı sıra gericiliğe yönelik de eleştirilerde bulunur. Zira bu konu da incelenen diğer toplumsal sorunlarla yakından ilişkilidir. Romantik köy anlayışına sahip olan çevreler, köylerde geleneksel üretim ve toprak işleme yöntemlerinin kullanılmaya devam edilmesi gerektiğini ve teknolojinin köy yaşantısını tahrif edecek bir etkisi olduğunu öne sürmekteydiler. Bu gerici gruplar, eski usullerin muhafaza edilmesi konusunda pek çok tartışma yaratmışlardı. Örneğin tarımsal üretimde kağnıların kullanımının önemli olduğunu, bunların bir tür millî gelenek olduğunu iddia etmişlerdi. Bu grupların teknolojiye karşı çıkma sebepleriye teknolojinin gelişile millî değerlerin dejenere olacağı kaygısıydı. Bunların karşısında sol çevreler ise teknolojik gelişmelerin köy yaşantısına entegre edilmesi ve bu yolla üretimin kolaylaştırılması gerektiğini savunmaktaydılar. Zira sol ideolojide önemli olan bilim ve tekniğin yardımıyla insan yaşamını kolaylaştırmak ve toplumların refah içinde yaşamasını sağlamaktır. Dolayısıyla ilerici bir yazar olarak, Ağırnaslı söz konusu gerici çevrelerin kağnı gibi üretim aletlerinin kullanımı konusundaki “hassasiyetlerini” sert bir şekilde eleştirmiştir:

Kağnıyı yarı kutsi ve dokunulmaz sayanlar varmış. Buna kara sapan ve maziden kalma iptidailiklerin hepsine birden “Millî hususiyetlerimizin, ananelerimizin, manevi dayanakları” diye dört elle sarılmalı imişiz. “İnsanlığın başına belaları teknik ve makina açıyormuş. Biz makinasız bir medeniyet kurmalı imişiz.” Böyle düşünenler günün birinde “tekkleri, zaviyeleri ihya etmeli, mazide daha mesuttuk” diye bağırırlarsa hiç şaşmamalı (Ağırnaslı, 1943: 6).

Yazar ilkel üretim tekniklerini savunan gericilerin kağnıyı “kutsi ve dokunulmaz” olarak sınıflandırdıklarından bahseder. Bu ifadesel değerle söz konusu araca kutsal bir anlam yüklenmesi eleştirilir. Kağnı ve benzeri araçları “maziden kalma iptidailikler” olarak adlandıran yazar, bu ifadesel değer taşıyan sınıflandırma şemasıyla gericilik karşıtı ideolojik pozisyonunu da ortaya koyar. Bunlara ek olarak, teknolojik gelişmelerin millî değerleri yok edeceği argümanını da ironik bir dille eleştirir.

Yukarıda incelenen alıntılarda yalnızca bir edilgen cümle vardır, ancak burada herhangi bir anlam ilişkisi muğlak değildir. Diğer cümlelerde gericiyle, ırkçılara,

romantik köycülere yönelik açık eleştiriler mevcuttur ve yazar bu eleştirileri yönelttiği kişi ve grupların kimler olduğunu açıkça belirtir. Buna paralel olarak da gerçek öznelere sıklıkla başvurulmuştur.

Bu makale kapsayıcı biz zamiri kullanımı bakımından zengindir. Yazarın ideolojik konumunu ortaya çıkaran pek çok örnek mevcuttur. Örneğin yazar; toplumsal sorunların ortaya net bir şekilde konulup analiz edilmesi gerektiğini, ırksal özelliklere dayanılarak yapılan ayrıştırıcı milliyetçi zihniyetin karşısında olduklarını, insanlar arasında yaşadıkları coğrafyalar bakımından herhangi bir ayırım gözetmediklerini ve her bir insanı eşit gördüklerini ifade ederken sol ideolojinin pek çok değerine gönderme yapmıştır. Bu düşüncelerin “biz” zamiriyle ifade edilmesi, yazarın kendisiyle aynı veya benzer bir düşünce çizgisine sahip olan aydınlara dergi kadrosunu da dahil ettiği anlamına gelmektedir.

Yazar bu kısa fakat konu bakımından kapsamlı makalede, seçtiği sınıflandırma şemaları, metaforlar ve kimi dil bilgisi kuralları ile hem romantik köy anlayışına gericilik ve ırkçılıkla bağlantısı olduğu için karşı çıkmış, hem de köy tetkiklerinde gerçekçilikten uzak tutumu sert bir şekilde eleştirmiştir.

Dergilerde köy kalkınması meselesiyle ilgili yer alan bir başka tema ise köy-kent ikiliği karşıtlığı veya bütüncül köy anlayışıdır. Köylerin kalkınması 40’lı yıllarda yoğun bir şekilde tartışılan konulardan biri olmuştur, zira söz konusu dönemde nüfusun çoğunluğu köylerde toplanmış durumdaydı. Dolayısıyla toplumsal kalkınmanın temel bileşenlerinden biri de köylerdi. Diğer pek çok siyasi ve kültürel meselede olduğu gibi bu konuda da sağ ve sol çevrelerin kendi ideolojik pozisyonlarına paralel olan fikirleri vardı. Sağ ve gerici çevreler, köylerin teknolojiyle tanışıp günün şartlarına ayak uydurmasının köylerin doğal yaşantısını bozacağını, millî değerlerin zamanla kaybolacağını ve köy tetkiklerinde köylerin kentlerden bağımsız bir şekilde ele alınması gerektiğini öne sürmekteydiler. Daha bütüncül ve gerçekçi bir bilimsel yaklaşım benimsemiş sol çevreler

ise köy-kent ikiliğinin yaratılmasının son derece işlevsiz olduğunu, zira bir toplumun kalkınmasında birbirine pek çok bakımdan bağlı bu oluşumları birbirinden koparmanın anlamsız olduğunu, teknolojik gelişme ve yeniliklerin köylerde de benimsenmesi gerektiğini ısrarla ifade ediyorlardı. Bu konu da dolaylı olarak gericilik ve ırkçılık karşıtlığıyla ilgilidir, zira sol çevrelerin karşı çıktığı argümanlar ırkçılar tarafından ortaya atılmış ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Bu temada incelediğimiz ilk makale *Yurt ve Dünya*'nın üçüncü sayısında yayınlanmış ve Behice Boran tarafından yazılmış “Şehir ve Şehirleşme Davamız” adlı yazıdır. Boran, makalenin başında Batı medeniyetinde toplumların nasıl şehirleştiğinden, şehirlerin nasıl gelişip ilerlediğinden ve şehirlerin köy kalkınmasında nasıl öncü bir rolü olduğundan bahseder. Ardından şehirleşmenin yalnızca şehirleri ilgilendiren bir olgu olmadığını, şehirlerin ve köylerin birbiriyle diyalektik bir ilişki içinde bulunarak gelişip dönüştüğünü ifade eder. Ona göre köylerin kalkınması; şehirlerin bilim, teknik ve sanatsal alanlarda gelişmesiyle mümkün olabilecektir.

...Kasabalarımız şehirleşmekle kalmıyor, şehir vasıfları şehirlerden köylere yayılıyor. Bu yayılma henüz yavaştır ve dardır; bunun için pek fark edilmiyor; fakat mevuttur. Kasabaların şehirleşmesi ise daha bariz olarak süratle ilerliyor. Garpteki ve memleketimizdeki şehirleşmenin kısa tahlilinden çıkan netice şudur: *Garp medeniyeti şehirli bir medeniyettir ve bu medeniyetin memleketimize girmesine şehirlerimiz vasıta oluyor.* Şehirlerimiz garp medeniyetine açılmış kapılardır. Garbin ilim, teknik, sanat ve terbiyesi şehirlerimizde tutunuyor ve şehirlerden memleket dahiline yayılıyor. Bunun için memleket davalarının başında gelen köy davası bir şehirleşme davasıdır, köye modern tekniğin, makinenin, sıhhi şartların girmesini istiyoruz. Bu, şehri sıfatlandıran teknik ve kültürün köye girmesinden başka bir şey midir? Köyde modern teknik, ilim, terbiye ve saire kendiliğinden belirmeyecektir ve belirmiyor da... Köyde mektep açan, köy enstitüleri kuran şehirlidir. Köye makine, doktor, zenaatkar şehirden gidiyor. Şehrin ilim ve tekniği ile yetişen ziraatçılarımızdan, kurduğumuz Ziraat Enstitülerinden, numune çiftliklerinden, fidanlıklardan ziraatin ilerlemesinde öncülük etmelerini bekliyoruz. Şehirde yapılan aşı, serom ve ilaçlarla köylerde insan, hayvan ve nebat hastalıklarının önünü alıyoruz. Şehirlerimiz vasıtasile getirdiğimiz garbin şehirlerinde imal edilen makineleri ve onları işletecek genç ziraatçıları köylere yolluyoruz. Bu işleri başardığımız nispette köy davası hal edilecektir. Köy davası “köye dönmek”, köyü iktisadi ve sosyal şartları içinde bırakmak değil, bilakis o şartları değiştirmektir. Köy davasını tam hallettiğimiz gün köy ve şehir arasındaki büyük farklar, tezatlar kalmayacaktır. Şehirli ve köylü iş bölümünde ayrı ayrı işler gören fakat teknik ve kültür seviyesi aynı olan insanlar olacaktır (Boran, 1941a: 33).

Yazarın yukarıdaki alıntıda sıklıkla “ilim, modern teknik, makine, kültür ve şehirleşme” sözcüklerine başvurması onun söz konusu meseleye ilerleme yanlısı bir

perspektiften yaklaştığını gösterir. Ayrıca yazarın köy kalkınması sorununu deneyimsel değer taşıyan “köy davası” sınıflandırma şemasıyla aktarması da anlamlıdır. Yazarın köy kalkınmasını “dava” sözcüğüyle nitelendirmesi, bunun aynı zamanda “şehirleşme davası” anlamına geldiğini belirtmesi, bunun çözülmesi gereken önemli bir sorun olarak gördüğüne işaret eder. Yazarın şehirleri Batı medeniyetinin Türkiye’ye gelmesini sağlayacak birer “kapı” olarak nitelendirmesi ise bir metafor kullanımına örnektir ve onun toplumsal gelişme ve ilerlemeden yana olan tutumuna bir kez daha işaret eder. Yazar Batı medeniyetinin şehir ve köy kalkınması konusunda hangi aşamalardan geçtiğinin altını çizerek, Türkiye’de de benzer süreçlerin yaşanmasının arzu edildiğini dile getirir. Ayrıca köylerin kalkınmasında şehirlerde yetişmiş ve sağlık ve eğitim gibi alanlarda uzmanlaşmış kişilerin rolünün hayli önemli olduğu da verilen örneklerle açıkça ortaya konmaktadır. Son olarak “Köyde modern teknik, ilim, terbiye ve saire kendiliğinden belirmeyecektir ve belirmiyor da (Boran, 1941a: 33)” cümlesindeki olumsuzluk yazarın köy ve kentlerin bir arada gelişip dönüşeceğine olan inancının altını çizmektedir.

Yazar köy ve kentin bir bütün olarak değerlendirilmesine karşı çıkanlar olduğundan bahseder. Buna “köy romantizmi” yapıldığı gerekçesiyle itiraz eden yazar, bu iki olgunun birbirinden ayıramayacak parçalar olduğunu vurgular:

... Bazıları, köy davasını bu zaviyeden [bakış açısı] görüşün memleket durumuna, gidişine uygun olmadığını bile iddia etmişler. Köy davamızı köy romantizmi şekline sokanlar var. Bunlar, köy ve şehir diye bir ikilik kabul ediyorlar ve bunlar için şehir adeta cemiyetin üvey evladıdır. Halbuki bilakis cemiyetin ahenkli bir surette inkişafı için köy ve şehir ikiliğinin ortadan kalkması lazımdır. Çünkü köy ve şehir daha geniş cemiyet bünyesinin ayrılmaz iki parçasıdır. Bugün şehir ve köyün teknik ve kültür seviyelerinde farklar vardır; köy davası bu ayrılığı ortadan kaldırmakla halledilecektir. Köye gitmek değil, köyü şehrin seviyesine getirmek lazımdır (Boran, 1941a: 34).

Yazar, söz konusu grupların yarattığı sınıflandırmayı deneyimsel değer taşıyan “ikilik” sözcüğüyle nitelendirir. Dahası böyle bir bölünmenin köy ve kent arasında bir eşitsizlik yarattığını belirtir ve bu ayrıştırmayı “üvey evlat” metaforu aracılığıyla anlatır. Yazara göre köy ve kent “cemiyet bünyesinin ayrılmaz iki parçasıdır”. Bu ifadesel değer yazarın söz konusu konuya bütüncül ve diyalektik bir bakış açısıyla yaklaştığını gösterir.

Hem *Yurt ve Dünya* hem de *Adımlar* yazarlarından birçoğunun toplum anlayışlarında Marksist etkiler olduğu birinci bölümde aktarılmıştı. Dolayısıyla bu tür sözcük seçimleri yazarın topluma ve toplumsal meselelere karşı hangi ideolojik pozisyonundan yaklaştığını göstermesi bakımından işlevseldir ve bu sebeple eleştirel söylem çözümlemesinde önemli bir yere sahiptir.

Yazar, köy ve kent arasında ikilik yaratanların fikirlerinde çeşitli çelişkiler bulunduğunu göstermeyi amaçlar. Yazara göre bu çevreler köylerde gelişme ve ilerleme emareleri görmek istemekle beraber, köy ile kentin ilişki içinde olmasını istememektedirler. Yazar bu karşı çıkışın neden çelişkiler içerdiğini ortaya koyar:

Köy davasının bu surette telakkisine itiraz edenlere ayrı ayrı şu sualleri sorsak, alacağımız cevap “evet”tir. Ziraat makineleşsin, modern usüller kullanılsın mı? Evet. (Zaten köylere makinalar gönderip duruyoruz). Köylünün bilgisi artsın mı? Evet. Köye yol yapılsın, otomobil, telgraf, telefon erişsin mi? Köyde radyo, gazete, mecmua, kitap, tiyatro lazım mı? Köyde doktor, baytar, ziraatçi bulunsun mu? Şairlerimiz, ediplerimiz, ressamlarımız köy hayatını anlatsınlar mı? Evet, evet, evet...Peki ama bunlar şehirlere mahsus olan vasıfların yayılmasıdır; şehirleşmedir. Bütün evetlere rağmen bu neticeyi kabul etmek istemezler: Hayır, derler, köy davası köyü köy olarak bırakmaktır. Hayret edip bu tenakusu eşelediniz mi müphem, hatta mistik cevaplar alırsınız. “Manevi kıymetler”den bahsederler. Köy adamının ideal bir portresini çizerler. Bu hususiyetleri muhafaza etmek lazımdır, derler (Boran, 1941a: 34-35).

Yazar, köy romantizmi yapan çevrelerin görüşlerinin barındırdığı uzlaşmaz fikirlerin detaylıca incelenmesi gerektiğini ifade eder, zira bu inceleme sonunda söz konusu “tenakusun” altından “mistik ve müphem” cevaplar çıkacaktır. Yazar sırasıyla deneyimsel ve ifadesel değere sahip bu sözcüklerle romantik köy anlayışını savunan çevrelerin bilimsellikten uzak ve muğlak düşüncelere dayandıklarını ifade etmiş olur. Bu çevrelerin “manevi kıymetleri muhafaza” etme arzusunun eleştirilmesi de yazarın ilerici ve dolaylı olarak antifaşist tutumunu gösterir.

Makale dil bilgisi özellikleri bakımından incelendiğinde ilk olarak bahsedilebilecek şey incelenen alıntılarda bir edilgen cümle dışında diğer cümlelerin hepsinin etken yapıda olması ve gerçek öznelerin kullanılmış olmasıdır. Söz konusu edilgen cümlede ise fail ve eylem arasındaki anlam ilişkisi açıktır. Etken fiil çatısına sahip olan cümlelerde ise yazar ya köy kent ikiliği konusunda kendi fikrini ortaya koymuş ya

da eleştirdiği grupların fikirlerini tanıtmış ve bunların neden işlevsiz olduğunu açıklamıştır.

Yazar makale boyunca köy ve kentin birbirinden ayrılamaz iki parça olduğunu ve bunların gelişiminin iç içe geçmiş süreçler olduğunu ifade eder. Bunun yanı sıra yazar köy ve kent arasında yaratılan bu yapay ikiliğin ideolojik olarak faşizmle bağlantılı olduğunu, gerici, mistik ve muğlak fikirler barındırdığını belirtir. Yazarın bu konuya hangi ideolojik pozisyonundan yaklaştığı ise açıktır. İlerlemeci ve diyalektik bir köy kalkınması anlayışına sahip olan yazar, ideolojik konumunu makalede yer alan pek çok sözcük ve dil bilgisi kuralının uygulanmasıyla göstermektedir.

Bütüncül köy anlayışına *Adımlar* dergisinin birinci sayısındaki takdim yazısında da kısaca yer verilmiştir. Bu takdim yazısı derginin benimsediği pek çok değeri tanıttığı için söz konusu temaya da diğerleri gibi kısaca değinilmiştir, ancak derginin bu konudaki ideolojik tutumunu net bir şekilde ortaya koyduğu için aşağıdaki alıntıyı analiz etmek incelenen tema bakımından faydalı olacaktır. Yazar bu kısa paragrafta dergi kadrosu olarak köy-kent ikiliğinin yaratılmasına neden karşı olduklarını açıklar:

...Şehir-köy ikiliği ile başlayarak köy ve şehir romantizmi yapanların yolunu dar ve tek taraflı buluyoruz. Köy davası, umumi cemiyet davasının bir parçasıdır. Bu dava, umumi cemiyet davası dışında, ondan ayrı olarak yürütülemez, halledilemez. Garptan öğrendiğimiz dersle biliyoruz: köyleri geri bir halde bulunan bir cemiyet bünyesi içinde mamur ve müreffeh şehirler gelişemez ve gelişmeyi sürekli bir hale getiremez. Bunun gibi, şehirleri sefalet içinde yüzen bir cemiyet yapısında sürekli bir köy refahı olmaz. Şehirle köy ahenkli bir surette el ele vermedikçe ne köyde, ne şehirde hakiki refah güneşi doğamaz (*Adımlar*, 1943a: 2-3).

Köy romantizmi yapan çevrelerin izlediği yolu “dar ve tek taraflı” olarak niteleyen yazar, bu ifadesel değerle söz konusu anlayışın verimsiz ve işlevsiz olduğunu ifade eder. Köy davası, toplumun geneline ait bir sorundur. Yukarıda incelenen Behice Boran’a ait “Şehir ve Şehirleşme Davamız” adlı makalede olduğu gibi köy kalkınması “dava” sözcüğü ile nitelenmiştir. Deneyimsel değere sahip bu sözcük köy kalkınmasının, yukarıdakine benzer şekilde üzerine düşünülüp çözüm üretilmesi gereken ciddi bir mesele olarak ele alındığına işaret eder. Gelişme ve refah sözcüklerinin kullanılması da yazarın

ilerleme taraftarı olduğunun açık bir göstergesidir. Son cümlede ise bu ikiliğin ortadan kalkmasının şartının “şehirle köyün ahenkli bir surette el ele vermesi” olduğu ifade edilmiştir. Bu ifadesel değeri ve metafor kullanımı da yine köy ve kentin diyalektik ilişki içinde olduğuna ve birbirinden ayrı düşünölemeyeceğine işaret eder. İlk cümlede biz zamirinin kullanılması ise bütöncöl köy anlayışının yalnızca makaleyi yazan yazar tarafından değil, tüm dergi kadrosu tarafından benimsediği anlamına gelmektedir. Alıntının ilk cümlesinde yer alan biz zamiri, dergi kadrosunun köy romantizmi karşısında aldığı toplu bir karşı çıkışa işaret eder, zira bu kapsayıcı bir biz zamiridir ve cümlenin taşıdığı anlamdan dolayı ideolojik bir referansı vardır.

Bu tema altında incelediğimiz üçöncü makale ise *Adımlar*’ın üçöncü sayısında yer alan “Köy Anlayışında Parçacı Görüşler” adlı yazıdır. Makalenin başında köy kalkınmasının o günün en önemli toplumsal sorunlarından biri olduğu belirtilir. Bu kalkınmanın sağlanması konusunda iki farklı görüşün olduğunu belirten yazar “acil tedbirler” olarak adlandırdığı ikinci yönteme daha çok odaklanır ve bu yöntemin neden yetersiz kaldığını açıklar:

...İkincisi, “acil tedbirler” zihniyetidir. Bu zihniyetle hareket edince, mesele parçacı, bölüm pörçük bir tarzda ele alınmış oluyor. Köylümüz cahildir; öyle ise okuyup yazanların miktarını çoğaltmak için mektepler açalım; köye marangoz, demirci, nalbant gibi sanatkarlar lazım, öyle ise çabuk bunları gönderelim; toprak mahsulleri ve hayvancılık sahasında köylümüzü tenvir [aydınlatma] için ziraat memurlarına veya ziraatçi-öğretmen vasfını taşıyan elemanlara ihtiyaç vardır, hemen bunları yollayalım, ilh. Bu tedbirlerin her biri şüphesiz faydalı ve yapılması gereken işler olmakla beraber, bu “acil tedbirler”, parça parça yapılmış işler köy kalkınması davamızı kökünden halletmeğe kafi değildir. Bunlar bir hastalığın ciltteki arazına [belirtir] mevzi olarak merhem sürmeğe benzer, halbuki asıl kökten tedaviyi, meseleyi bünye bakımından ele alıp teşhis koymak ve o yol ile halline gitmektir. Köy meselesi ancak umumi içtimai bünyemiz bakımından, bu yapının diğer kısımları ile ilgili olarak bir bütün halinde ele alındığı takdirde meselenin halline doğru yol alınmış olur (*Adımlar*, 1943c: 109).

Yazar bu yaklaşımı “parçacı, bölüm pörçük ve parça parça yapılmış” sözcük gruplarıyla nitelendirerek ona karşı tutumunu hemen makalenin başında açıkça ortaya koyar. Bu ifadesel değere sahip sınıflandırma şemaları söz konusu yaklaşımın bütöncöl olmaktan hayli uzak olduğunu gösterir. Ayrıca yazar bu parçalı anlayışın köy kalkınması sorununu “kökünden halletmeğe kâfi olmadığının” altını çizirken yine ifadesel değere

başvurur ve hatta bu geçici çözümü bir cilt hastalığını tedavi etmek için cildin yalnızca hastalıklı kısmında kullanılan bir “merheme” benzetir. Bu ifadesel değer ve “merhem” metaforu söz konusu anlayışın ancak yüzeysel bir çözüm olabileceğine işaret eder. Yazara göre asıl ihtiyaç duyulan şey “kökten bir tedavidir”. Bu ifadesel değerle yazar, itiraz ettiği bu yaklaşımın alternatifinin ne olacağına da işaret eder. Dahası alıntının son cümlesinde toplumsal sorunların çözülmesinde “bütüne” ve bütüncül bir anlayışa yapılan vurgu da önemlidir, zira yazarın makale boyunca savunduğu köy kent ikiliği karşıtlığı bu cümlede somut hale gelmiştir.

Yazar, köy kent ikiliği yaratanların iki farkı görüş etrafında toplandığını ifade eder. Bu görüşlerden birinin köyü kutsallaştırma ve teknoloji karşıtlığı üzerine kurulduğunu ifade eder. Yazara göre bunun arkasındaki sebep ise emperyalist amaçlarla hareket eden faşist rejime öykünmedir:

Bir görüşe göre, şehir kötüdür, bütün sosyal meselelerin mesuliyeti şehir ve şehirlidedir. Köy ise bütün iyi, ahlaki kıymetlerin toplandığı yerdir. Bunun için köyü “bozmamak” lazımdır. Bu zihniyette olanlarda şehir, sanayi, makine düşmanlığı vardır. Köylerimiz bozuluyor diye feryat ederler. Bunlar gözleri geriye çevrilmiş, bugünün hakikatlerini tanımayan, akıntıya kürek çekmeğe kalkan bir zihniyetin mümessilleridir. Bu suretle köy şehir ikiliği yapanlarda, son zamanlarda Avrupa’da, emperyalist buhranların ve sıkıntıların doğurduğu şartlardan dolayı kendi içine kapanmağa, yani otarşiye, zaruri olarak sürüklenen ve bu sürüklenişle büyük şehirlerde temerküz etmiş endüstriden az çok çekilerek köylere dönüşü müdafaa eden ekonomi zihniyetinin tesirini görüyoruz (Adımlar, 1943c: 109-110).

Yazar söz konusu düşünciyi savunanların “gözleri geriye çevrilmiş, bugünün hakikatlerini tanımayan, akıntıya kürek çekmeğe kalkan bir zihniyetin” temsilcileri olduğunu ifade eder. Tüm bu ifadesel değerler gerici ve faşist rejime yapılan dolaylı göndermelerdir, zira 40’lı yıllarda köyü “saf ırkın” yaşadığı ve şehir kültürü tarafından tahrif edilecek bir yer olarak tahayyül eden çevrelerin faşizmle yakın bir ilişki içinde olduklarından yukarıda bahsedilmişti. Dolayısıyla bu ifadeler yazarın hem gericilik ve faşizmi eleştirdiğinin hem de köy kent ikiliğine karşı olduğunun açık birer göstergesi olarak okunabilir.

Yazar, köy kent ikiliğinin bir başka yüzünün ise teknoloji ve ilerleme karşıtlığı gütmemekle beraber bütüncül bir toplum anlayışına sahip olmadığını ifade eder. Ona göre

bu anlayış da köy kalkınması sorununu çözecek güce sahip değildir. Yazarın bu anlayışta eleştirdiği temel şey, toplumsal analizlerde toplumun bütünlüğünün göz ardı edilerek köy ve şehirlerin birbirinden bağımsız iki oluşum gibi ele alınmasıdır:

İkinci çeşit şehir-köy ikiliği zihniyeti böyle “köy romantizmi” gütmeyen, sosyal tekâmül çarkını geriye doğru geriye doğru çevirmeğe kalkışılmaz. Bu görüş, makinenin, ileri tekniğin, yeni kültür müesseslerinin köylerimize girmesine taraftardır. Bunda makine, teknik, sanayi, şehir düşmanlığı yoktur. Fakat bu zihniyette olanlar da köylünün bugünkü vaziyetinden “şehir”i mesul tutarlar ve bütün cemiyet yapısını, şehirleri ve köyleri, sanayi ve ziraati ile beraber ele almadan yalnız köy üzerinde durarak, onun üzerinde çalışarak meselenin halledilebileceğini sanırlar. Bu zihniyetin hatası, meseleyi yalnız bir kısmı ile görmesi, umumi cemiyet yapısı meselesi olarak değil, köy ve şehir ikiliği olarak ele almasıdır. Bütün bu muhtelif vaziyet alışlardaki hata, parçacı bir görüşten hareket etmekten ve cemiyetlerin gidişindeki bugünkü umumi istikameti kavrayamayıştan ileri geliyor. Köy ve şehir, ziraat ve sanayi aynı iktisadi ve sosyal yapının birbirinden ayrılmaz parçalarıdır. Sanayimizin ileri şubelerinde makina, elektrik ve buhar kuvveti kullanılırken, şehirlerimizde ve şehirler arasında tren, otobüs, telefon işlerken ziraatımız kara sapanla, köylerimiz kağnı ile kalamaz. (*Adımlar*, 1943c: 110).

Yazar, yukarıdaki alıntıda sıklıkla toplumun bütünlüğüne vurgu yapmıştır. Söz konusu anlayışı ise deneyimsel değer taşıyan “parçacı görüş” sınıflandırma şemasıyla tanımlamıştır. Köy ve şehrin “ayrılmaz parçalar” olduğunun ifade edilmesi de hem ifadesel değere örnektir hem de yazarın bütüncül ve diyalektik toplum anlayışını göstermesi bakımından önemlidir. Alıntının sonunda köylerin kara sapan ve kağnı ile üretime deva edemeyeceğinin belirtilmesi ise bu tema altında incelenen pek çok makalede olduğu gibi yazarın gericilik karşıtı tutumunu somutlaştırmaktadır.

Yazar köy kent ikiliğinin karşısında olmalarının ve kapsamlı köy tetkikleri yapmalarının sebebini köy nüfusunun toplam nüfusa olan oranıyla açıklar:

Biz bu satırlarda şehrin müdafaasını yapıyor değiliz. Bilakis köyle şehirde müşterek olan meselelere işaret ediyoruz ve bunlar birbirinden ayıramaz, ayrı olarak halledilemez, diyoruz. Bugün şehirden, ziyade köy meseleleri üzerinde duruyorsak bunun sebebi nüfusumuzun ekseriyetinin köylü oluşu ve köylerimizin ekseriyetin geri bir seviyede bulunuşudur (*Adımlar*, 1943c: 110).

Bu alıntıda da yukarıdakilere benzer olarak köy ve kent ilişkisi “birbirinden ayıramaz, ayrı olarak halledilemez” sözcük gruplarıyla tanımlanmaktadır. Buna ek olarak, köy ve kentlerin arasındaki “müşterek meselelerin” varlığından bahsedilir. Deneyimsel değer taşıyan her iki sözcük grubu da yazarın bütüncül toplum anlayışının göstergesidir. Yukarıdaki biz zamirinin kullanıldığı cümlelerin ideolojik göndermeleri de

incelenmelidir. Burada köy tetkiklerine olan ilginin sebebi açıklanırken kapsayıcı bir biz zamiri kullanılmıştır. Bu yalnızca yazara değil, dergi kadrosunu da işaret eden bir zamirdir. Zira makale *Adımlar* imzası taşımaktadır. Ayrıca köy kalkınması konusunda pek çok sol ideolojiyi benimsemiş aydın gibi *Adımlar* yazarlarının da toplumu diyalektik bir bakış açısıyla ele aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu zamir makale yazarı veya yazarlarının, köy kent ikiliği yaratan çevrelerin karşısında yer aldıklarını göstermektedir.

Yazar, toplumu var eden ekonomi, eğitim, sağlık gibi alanların birbirine sıkı bir biçimde bağlı olduğunu ifade eder. Bu sebeple köy kalkınması meselesi de bunlardan ayrı düşünülemez ve düşünülmemelidir. Yazar “acil tedbirler” olarak adlandırdığı bu yaklaşımda, kimi çözüm önerilerinin gerekli olduğunu ancak toplumsal bütünün göz ardı edildiğini ifade eder:

Gerçeğe uygun bir köy anlayışında dikkat edilmesi icap eden ikinci mühim nokta şudur: bir cemiyetin teknik seviyesi, iktisadi organizasyonu, terbiye sistemi, sıhhi teşkilatı, örfleri, adetleri, kanunları, din, ahlak, sanat kıymetleri birbiriyle bağlı olarak bir bütün yapı teşkil ederler. Onun için köy kalkınması meselesinin halline para parça alınan ve şimdi pek tabii olarak zaruri olan “acil tedbirler” yolu ile değil, fakat etraflı, her koldan ilerliyen, ahenktar bir surette sistemleştirilmiş bir planla gitmek gerektir. Kendi başına bir mektep meselesi, bir “köye zenaatkar temin etmek” meselesi yoktur. Bütün müteferrik [ayrılmış, dağınık] ve müşahhas [somut] meseleler topyekun cemiyet meselesinin tekamülüne bağlıdır ve bütüncül bir görüş ve planla ele alındığı takdirde hem köy, hem şehir için halledilebilir (*Adımlar*, 1943c: 111).

Yazara göre köy kalkınması “parça parça alınan” tedbirlerle değil, “etraflı, her koldan ilerleyen ve sistemleştirilmiş bir plan” üzerinden hareket etmelidir. Bu ifadesel değerlerle yazar, köy kalkınmasının kapsamlı ve uzun vadeli bir politika setiyle gerçekleştirilebileceğine inandığını göstermektedir. Yazarın köy kalkınmasına giden yoldan bahsederken kullandığı ve deneyimsel değere sahip “bütün yapı”, “topyekûn cemiyet meselesi”, “bütüncül bir görüş ve plan” gibi sınıflandırma şemaları yazarın bütüncül toplum anlayışını bir kez daha ortaya koyar.

Yukarıda incelenen alıntılarda pek çok edilgen cümle mevcuttur, ancak anlam ilişkileri bakımından fail ve eylem arasındaki ilişki çoğu zaman takip eden ve önce gelen cümlelere bakılarak anlaşılmaktadır. Ayrıca kimi edilgen cümlelerde ise öznenin kim ya da kimler olduğundan çok eylemin gerçekleşmeyip gerçekleşmeyeceği bilgisi daha büyük

önem taşır. Dolayısıyla edilgen cümlelerin kullanılmasında herhangi bir fail-eylem ilişkisi gizleme amacı güdülmez. Bunun yanı sıra köy kalkınması konusunda ikilik yaratan çevrelerin tanıtıldığı cümlelerde etken yapılar ve gerçek özneler kullanılmıştır. Önemli olan yazarın karşı çıktığı fikirlerin kimlere ait olduğunu ve bunlara karşı çıkma sebeplerini açıkça ortaya koymasındır. Yukarıdaki alıntılarda bakıldığında yazarın böyle bir üslup benimsediği açıktır.

Makalede pek çok olumsuz cümle kullanımı mevcuttur. İlk alıntıda yoğun bir biçimde kullanılan olumsuz cümlelere diğer alıntılarda da rastlanmaktadır. Söz konusu cümlelerin ortak noktası ise köy anlayışının bütüncül olmaması durumunda köy kalkınmasının da gerçekleşmesinin imkânsız olduğunu ifade etmeleridir. Yazarın temel amacı köyü toplumun ayrı bir parçası olarak tahayyül eden romantik köycülerin, teknoloji karşıtlarının ve bu konuda parçalı görüşlere sahip olanların geliştirdikleri argümanların uygulanabilir olmadıklarını ve bunların bilimsel yaklaşıma aykırı olduklarını gösterebilmektir. Dolayısıyla yazarın köy ve kent arasında ikilik yaratan, köyü toplumun bütününden koparan anlayışa yönelik eleştirilerini olumsuz cümlelerle aktarması bilinçli bir ideolojik seçimdir.

Köy sosyolojisinde gerçekçi ve bütüncül anlayış her iki derginin de karakteristik özelliklerinden biridir. Aydınlar bu çalışmaların her zaman bilimsel bir temele oturtulması gerektiğini, köy-kent ikiliği yaratmanın rasyonel bir yaklaşım olmadığını, gerçekçi köy analizleri için kapsamlı ve uzun süreli saha çalışmaları yapmanın gerekli olduğunu sıklıkla vurgulamışlardır. Gericici ve ırkçı çevreler ise hem köyü toplumsal bağlamdan kopuk bir biçimde tek başına ele almış, hem de mevcut şartların objektif bir tasvirini yapmaktan imtina etmişlerdir. Bu çevreler köylerde baş gösteren ekonomik ve tarımsal sorunları göz ardı ederek, tarımın ilkel tekniklerle devam ettirilmesinde bir sorun görmemiş ve hatta teknolojik gelişmelerin köylerin saf yapısını bozacağını öne sürmüşlerdir. Köylerin mevcut durumunu ise gerçeklikten uzak bir biçimde

resmetmişlerdir. Onlara göre köyler insanların bolluk içinde yaşadığı, tarımsal üretimde herhangi bir sorunun olmadığı yerlerdir. Dahası köyler saf Türk ırkının kaynağı olduğu için teknolojik ve kültürel gelişmelerden uzak tutulmalılardır. Faşist çağrışımları olan bu gerici anlayış pek çok makalenin konusu olmuştur. Gerçekçi köy anlayışını benimsemiş bu ilerici aydınlar; gerici, mistik, rasyonel olmayan ve romantik köy anlayışını faşizm ve emperyalizmle olan bağlantıları sebebiyle sıklıkla eleştirmişlerdir. Zira böyle bir köy anlayışına karşı olmak aydınların ideolojik konumunun doğal bir sonucudur. Bir başka deyişle bu itiraz, faşizme hizmet eden üstün ve saf ırk iddialarına verilmiş bir yanıttır. Bu sebeple de dergilerin önemli karşı-hegemonik temalarından biri olarak değerlendirilmiştir.

Dergilerde yer alan karşı-hegemonik temalar tanımlama aşamasının gereğince detaylı bir biçimde incelenmiştir. Sözcük seçimleri, cümle yapıları ve kimi dil bilgisi kurallarının kullanımı metni üretenlerin ideolojik konumuna dair pek çok fikir verir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu tek başına yeterli olmayacaktır. Burada analist üretilen söylemlerin farklı söylem katılımcıları tarafından belirli bir tarihsel-toplumsal bağlamda nasıl yorumlandığıyla da ilgilenmelidir. Bu ihtiyaç analisti yöntemin ikinci aşaması olan yorumlamaya yönlendirir.

4.2. İkinci Aşama: Yorumlama

Çalışmamızda dergilerin söylemlerinin yorumlayıcılar tarafından nasıl yorumlandığının analiz edilmesi hayli önemlidir, zira bu incelenen ideolojik mücadelenin bir yüzünü oluşturur. Ancak üçüncü bölümde yer alan şekil 1'in tüm alt aşamaları metinlere uygulanmayacaktır, zira burada yapılacak dilbilimsel bir analiz metinlerde kelime ve dil bilgisinin ve anlam biliminin nasıl bir yorumlayıcı kaynak olarak kullanıldığına, metinlerdeki anlam bütünlüğünün nasıl sağlandığına ve yorumlayıcıların zihinlerindeki şemaların nasıl bir işlevi olduğuna odaklanır. Yöntemin ilk aşaması olan tanımlama kısmında kelime bilgisi, dil bilgisi ve cümle yapılarını analiz eden biçimsel bir

inceleme yapılmıştı. Fairclough'un belirttiği gibi söz konusu dört alan metnin yorumlanmasıyla ilgilidir (Fairclough,2001:118). Buna ek olarak, çalışmamız söylemlerin ideolojik boyutuna odaklandığı için daha ziyade biçimsel bir inceleme olan bu kısım analizin dışında bırakılmıştır. Böyle bir inceleme hem toplumsal hem de dilbilimsel bir analiz zeminine yaslanan çalışmamızı büyük oranda dilbilimsel bir çözümlemeye dayanan bir noktaya taşıyacak ve çalışmanın toplumsal odağına yeterince değinilememiş olacaktır. Sonuç olarak şekil 1'in alt kısmında bulunan dört aşama kapsamlı bir biçimsel inceleme gerektirdiğinden yalnızca şeklin üst kısımda yer alan iki aşamaya yer verilecektir.

Şekil 1'in üst kısımda yer alan yorumlayıcı prosedürlerden ilki "toplumsal düzenler", ikincisi ise "etkileşimsel tarih" olarak adlandırılmıştır. Fairclough'a göre insanlar toplumu ve farklı durumları, pratiklere ve eylemlere sahip olan kurumları birbirinden ayrı şeyler gibi deneyimlerler. Yazar, toplumsal düzenler kavramını farklı pratiklere sahip çeşitli alanların yapılanması anlamında kullanır (Fairclough, 2001: 24). Yazarın bir başka tanımlamasına göre ise toplumsal düzenler, toplumsal durum türlerinin bir tipolojisidir (Fairclough, 2001: 125). Toplumsal yapının içinde kendilerine has pratikleri olan pek çok kurum vardır, ancak bunlar birbirinden ayrı şeyler değil, birbirini tamamlayan veya başka bir deyişle birbiriyle diyalektik bir ilişki içinde bulunan yapılardır. Örneğin çalışmamız özelinde DTCF 40'lı yılların otoriter yönetim anlayışı içinde ve çeşitli zorluklara rağmen, sol ideolojinin savunusunun yapıldığı bir mecra haline gelmiştir. Bu fakülte dönemin tarihsel bağlamı dışında düşünülemez, aksine o bağlamı oluşturan toplumsal düzenlerden biridir. Toplumsal düzenler yorumlayıcıların durumsal bağlamı yorumlamak için başvurduğu kaynaklardan biridir ve bunlar aynı zamanda durumsal bağamları da içlerinde barındırırlar. DTCF'nin kendisi bir toplumsal düzeni oluşturuyorken, orada bir grup aydının bir araya gelip toplumsal konulara değinen entelektüel bir üretim gerçekleştirmeleri ise durumsal bağlama işaret eder. Söz konusu

aydınların ürettikleri metinleri yorumlayan bir yorumlayıcı, öncelikle DTCF'nin toplumsal bir düzen olarak ne tür anlamlar taşıdığını anlamaya çalışır, ardından zihninde halihazırda var olan bu varsayımlarla durumsal bağlamı yorumlar. Burada DTCF'nin yalnızca durumsal değil aynı zamanda kurumsal bağlama da tekabül ettiği eklenmelidir, zira durumsal bağlam bir ifadenin ortaya çıktığı veya oluştuğu toplumsal durumdur (Fairclough, 1992: 47). Fairclough durumsal bağlama yorumlamada merkezi bir önem atfeder. Durumsal bağlam söz konusu olduğunda yer ve zaman ile ilgili sorular sormak faydalı olacaktır (Janks, 1997:338). Dolayısıyla söz konusu entelektüel üretimin yapıldığı yer ve zaman olarak değerlendirildiğinde 40'lı yıllarda DTCF aynı zamanda çalışmamızda durumsal bağlam olarak da ele alınmaktadır.

Şeklin üst kısmında incelenen diğer bir alan ise etkileşimsel tarihtir. Bu alan metinlerin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması gerekliliğine işaret eder. Araştırmacının metinlerarası bağlamın öneminin farkında olması, metinlerin tarihsel bir bakış açısıyla inceleneceği anlamına gelir. Metinlerin kendi başına ve bağımsız şeyler olarak değil, diğer metinlerle ilişki içinde var olan oluşumlar olarak ele alınması gerekir. Zira yorumlayıcılar metne dair yorumlarını oluştururken, öncelikle söz konusu metni zihinlerindeki diğer metinlerle ilişkilendirirler. Dolayısıyla *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*'ın yarattığı söylemlerin yorumlayıcılar tarafından nasıl alımlandığını çözümlerken ilk olarak dönemin hükümetinin ve ırkçı-Turancı ve gerici çevrelerin bunları hangi metinlerle ilişkilendirdiği sorusu yanıtlanmalıdır.

40'lı yıllarda sol ideolojiye dair hemen her şeyin komünizm ile zoraki bir şekilde ilişkilendirildiğinden ve hatta bunun bir tür histeriye dönüştüğünden birinci bölümde bahsedilmişti. Dergilerin söylemleri genel anlamda komünist ideolojiyle eş değer tutulmuş ve dergileri çıkaran aydınlar sıklıkla hedef gösterilmişlerdir. Hükümet savaş devam ederken Almanya ile kurduğu ilişkiler sebebiyle ırkçı-Turancı düşüncenin yaygınlaştırılması çabalarını desteklemiş ve buna paralel olarak sol ideolojiye cephe

almıştır. Irkçı -Turancı çizgide yayın yapan dergiler ve bu çevrelere yakın olan gruplar ise pek çok farklı sol yayını aralarındaki farkları göz ardı ederek tek bir özellik etrafında toplamaya çalışmışlardır. Bu tür yayın organlarının millî değerleri benimsemedikleri ve aşındırdıkları, Sovyet Rusya ile yakın ilişkiler kurdukları, bu ilişkilerin etkisiyle “kızıl bir propaganda” yaptıkları gibi iddialar öne sürülmüş ve bunlar zaman zaman hükümet eliyle zaman zaman da ırkçı-Turancı ve gerici çevrelerin çabalarıyla dolaşıma sokulmuştur. Bir başka deyişle, dergilerin söylemlerine yönelik yapılan en yaygın yorumlama, komünist ideolojiyle dergiler arasında kurulan ilişki olmuştur. *Tan* gazetesine yapılan baskın, *Görüşler* dergisinin çıkarılır çıkarılmaz toplatılması, *Projektör* dergisinin yalnızca bir sayı yayınlanması gibi olaylar da söz konusu iddiaların ne tür etkiler yarattığı konusunda fikir vermektedir.

Yorumlama sürecinde pek çok bileşen vardır ve bunlar durumsal, kurumsal ve toplumsal bağlamla yakından ilişkilidir. Yorumlayıcıların zihinlerinde olup biten şeylerin analiz edilmesi zorlu bir süreç olmakla beraber, bunu kolaylaştıran unsurlar da vardır. Yorumlayıcıların içinde bulundukları çeşitli bağlamların ayrıntılarıyla ortaya konulması yorumlayıcı kaynaklarını biçimlendiren koşulların da aydınlatılması anlamına gelir. Yorumlayıcıların var oluş koşullarını anlamak, yorumlama süreçlerinin nasıl işlediğinin kavranması bakımından hayli önemlidir.

Fairclough şekil 2’de de gösterildiği üzere, durumsal bağlamın yorumlanmasına büyük bir önem atfeder. Yazara göre toplumsal düzen kurumsal ortamı, kurumsal ortam ise durumsal ortamı belirler. Bu belirleme ilişkilerinin alt kısmında ise söylem türlerini belirleyen dört soru¹⁰⁵ vardır.

İlk soruda yazar; etkinlik, konu ve amaç olarak adlandırdığı üç bileşenden oluşan “ne oluyor?” sorusunu yöneltir. Bu soru aynı zamanda söylem türlerinden biri olan “içeriklere” tekabül eder. Çalışmamızda incelenen konu bakımından gerçekleşmekte olan

¹⁰⁵ Bu soruların içerikleri üçüncü bölümde ayrı ayrı tanıtılmıştı.

etkinlik, sol ideolojiyi benimsemiş bir aydın grubunun kimi toplumsal sorunlara müdahale amacı güden entelektüel bir üretim yapmasıdır. Üretimin içeriğini ise 40'lı yılların kimi toplumsal sorunları¹⁰⁶ oluşturmaktadır.

İkinci ve üçüncü sorular aradığı cevaplar bakımından birbirini tamamlar. Zira ikinci soruda olaya kimlerin dahil olduğu, üçüncü soruda ise bunların arasında ne tür ilişkilerin kurulduğu yanıtlanır. Dergilerin söylemleri karşısında bir yanda Kemalist yönetici sınıf, öte yanda onun zaman zaman desteğini alan ırkçı-Turancı gruplar mevcuttur. Dergilerin kadroları ile hükümet arasında tamamen karşıt olmamakla birlikte gerilimli ve değişken bir ilişki vardır. Dergilerin savunduğu sol değerler otoriter tek parti rejimiyle olan uzlaşmazlık sebeplerinden biri olmuştur. Dergilerin ırkçı-Turancı çevreler ile olan ilişkileri ise tam bir karşıtlık üzerine kurulmuştur, zira dergilerin söylemlerinde öne çıkan unsur ırkçılık karşıtlığı olmuştur. Irkçı-Turancı çevrelerin hükümetle olan ilişkilerine gelince burada sol ideolojiye karşı benimsenen tutumun aksine, zaman zaman destekleyici ve bu düşünce akımının önünü açıcı bir tavır ortaya çıkmaktadır. Irkçı-Turancı gruplara destek sağlanırken, sol grupların düşmanlaştırılıp hedef gösterilmesi bu iki ideolojik çevre arasında bir güç asimetrisi oluşmasına sebep olmuştur. Böyle bir eşitsizliği yaratan ise yönetici sınıf ve yönetici sınıf olmasından dolayı kendisine atfedilen gücün eşitsiz kullanımıdır. Sonuç olarak bu ilişkileri biçimlendiren mekanizma, toplumsal güç ilişkileri ve öznelerin toplumsal konumlarıdır.

Durumsal bağlamın yorumlanmasındaki son soru ise dilin rolünün ne olduğunu inceler. Fairclough'a göre dil, geniş bürokratik ve kurumsal amaçların bir parçası olarak kullanılan etkili bir araçtır (Fairclough, 2001: 123). Çalışmamızın örnekleminde dil, ideolojik mücadele veren bir grup aydınının kullandığı en önemli araç ve söylemsel ve ideolojik mücadeleyi mümkün kılan şeydir. Dil hem bir mücadele aracı hem de

¹⁰⁶ Söz konusu toplumsal sorunlar tanımlama aşamasında karşı hegemonya temaları olarak incelendiği için burada tekrar anılmamıştır.

mücadelenin gerçekleştiği zemindir. Bu sebeple meşrulaştırılmış ve sağ duyu gibi görünen ideolojik varsayımların, dilin içine nasıl kodlandığı, hangi mücadelelerle bu kodların görünür kılınabileceğinin anlaşılması eleştirel söylem çözümlemesinde önemli bir yer tutar.

Durumsal bağlama dair sorulan sorular gerçekleşmekte olan faaliyeti, ona dahil olan özneleri, bunlar arasındaki ilişkiyi ve bunları biçimlendiren ideolojik arka planı görünür kılması bakımından önemlidir. Söz konusu dört sorunun yanı sıra Fairclough, yorumlama aşamasının sonunda sorulabilecek üç soru daha sıralar.

Bu aşamanın sonunda sorulacak ilk soru bağlamla ilgilidir ve katılımcıların durumsal ve metinlerarası bağlama ne tür yorumlar getirdiğine odaklanır (Fairclough,2001:134). Fairclough’a göre yorumlama hem metnin hem de bağlamın yorumlanmasıdır.

İrkı-Turancı evreler *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinin çıkarılmasını ilk günden tepkiyle karşılamışlardır. Dergilerin yayın hayatı boyunca da benzer argümanlarla dergileri itibarsızlaştırmaya ve aydınların akademik ve toplumsal yaşantılarını zorlaştırmaya devam etmişlerdir. Böyle ilerici dergilerin yayın hayatına başlaması ve kısa süre içinde toplumsal anlamda büyük ilgi uyandırmasını durumsal bağlam olarak ele aldığımızda, ırkçı-Turancı çevrelerin bu bağlamı nasıl yorumladığı da ortaya çıkar. Faşist ideolojiye dayanan yorumlayıcı kaynakları ile bu dergilerin “millî davaları” için tehlikeli olacağı yorumlamasını yapan söz konusu gruplar bu dergileri bir tür toplumsal tehlike kaynağı olarak görmüş ve öyle göstermişlerdir.

Yorumlar hem yorumlayıcının zihninde yer alan arka plan varsayımlarına hem de metinlerarası bağlama dayanarak gerçekleştirilir. Metinlerarası bağlamın yorumlanmasında, yorumlayıcıların mevcut söylemin hangi söylem dizisine bağlı olduğuna karar vermesi önemli bir aşamadır. Zira yorumlayıcılar buradan hareketle mevcut söylemin yorumlamasını gerçekleştirirler (Fairclough, 2001: 120-121). Metinler

başka pek çok metinle ilişki içinde var olurlar. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* farklı ideolojik çevrelerin çıkardığı başka çok sayıda neşriyatla metinlerarası ilişkiler kurmuştur. Öyle ki her iki dergide de çeşitli yayın organlarında çıkan makalelere ve yeni yayınlanan kitaplara yönelik değerlendirme yazılarına ayrılmış özel bölümler¹⁰⁷ vardır. Bu diğer eserlerle doğrudan bağlantılı makalelerin dışında, ırkçılık, faşizm, hümanizm gibi sık sık başvurulan kimi kavramlar bu konularda yayınlanmış makale ve kitaplara yapılan doğal göndermelerdir.

Yurt ve Dünya ve *Adımlar*'ın metinlerarası bağlamını oluşturan arka plan 40'lı yılların önemli sol gazeteleri, dergileri ve kimi önemli broşürleridir. Bunların başında Sabiha ve Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Tan* gazetesi, *Görüşler* ve *Projektör* dergileri, *En Büyük Tehlike* broşürü gelir. Bu yayınların hepsi elbette tamamen aynı özellikleri taşımaz, ancak savundukları temel değerler çok benzerdir. Söz konusu yayınların oluşturduğu sol söylem diğer bölümlerde de ifade edildiği gibi hem hükümet hem de ırkçı-Turancı çevreler tarafından tepkiyle karşılanmış ve o dönem sıkça tekrarlanan komünizme hizmet etme, ona iltisak etme ithamları dolaşıma sokulmuştur. Sonuç olarak katılımcıların metinlerarası bağlama yönelik getirdiği en yaygın yorumlama, dergilerin söylemlerinin komünizmle ilişkili olduğunun iddiasıdır.

Bu aşamanın sonunda yer alan ikinci soru ise hangi söylem türlerine başvurulduğu ile ilgilidir. Söylem türleri içinde bulunulan durum ve o durumu deneyimleyen kişilerin arasındaki ilişkiler tarafından belirlenir. Dergilerde yer alan makaleler hem akademik hem de pratik bilgi üretmeye odaklanmışlardır. Dergiler, yalnızca toplumsal hayattaki sorunları tespit etmemiş, onlara yönelik çözüm önerileri de sunmuştur. Bu sebeple salt bir teorik bilgi üretme çabası yoktur ve dolayısıyla yaratılan söylem akademik bir üsluba sahipken içerik olarak toplumsal analizlere ağırlık verilmiştir. Akademik üslubun yanı

¹⁰⁷ *Yurt ve Dünya*'da "Okuduklarımız", *Adımlar*'da ise "Yayınlar" bölümlerinde yeni çıkan makale, dergi ve kitap gibi çeşitli yayınlar incelenmiş ve zaman zaman bunlara yönelik eleştiriler yapılmıştır.

sıra zaman zaman -özellikle ırkçılık karşıtı makalelerde- tartışmacı bir üslup da benimsenmiştir. Bu sebeple her iki dergideki söylem türü için “toplumsal sorunlara duyarlı akademik bir söylem” nitelendirmesi yapılabilir. Söylem türünün tespit edilmesi çalışmamızın odak noktası bakımından yeterlidir, zira bu belirlenimin arkasında da toplumsal güç ilişkileri mevcuttur. Bu söylemleri geçerli ve kabul edilebilir kılan şey ise dergilerin kadrolarının toplumsal konumlarıdır. Fairclough, bir etkileşimde daha güçlü olan katılımcının söylem türünü belirleme gücüne sahip olduğundan bahseder (Fairclough, 2001: 39). Aydınlar aldıkları kapsamlı eğitim ve akademisyen kimlikleri sayesinde entelektüel üretim yapabilmiş ve bunu dolaşıma sokabilmişlerdir. Bir başka ifadeyle dergilerin çıkarıcıları olarak okuyucularla hiyerarşik birtakım ilişkileri mevcuttur ve söylem türünü bu sayede belirlemişlerdir. Bu sorunun devamında yer alan hangi sesbilim sistemlerinin, şemaların, çerçevelerin, dil bilgisinin, anlam bilgisinin kullanıldığı soruları ise cevaplanmamıştır. Şekil 1’in alt kısmında bulunan alanlara benzerlik taşıyan bu sorular, çalışmanın ortaya çıkarmak istediği güç mücadeleleri ve ilişkileri için çok anlamlı bir katkı sunmayacaktır. Dahası çalışmada dilbilimsel çözümlemeye ayrılan yeri artıracaktır, ne var ki çalışmamızda böyle bir ihtiyacın karşılanmasına gerek duyulmamıştır.

Fairclough son soruda ise farklılık ve değişime odaklanır. Yukarıda incelenen iki soruya katılımcıların verdiği cevapların farklı olup olmadığı ve bunların etkileşim süresince değişiklik gösterip göstermediği (Fairclough, 2001:135) yanıtlanmaya çalışılır. Çalışmamızda ele alınan katılımcıların birinci soruda yer alan durumsal ve metinlerarası bağlama yönelik yaptıkları yorumlar birbirinden tamamen farklıdır. Sağ ve sol ideoloji gruplarının ne dönemin tarihsel bağlamını ne de metinlerarası bağlamı aynı biçimde yorumlaması beklenemez. Örneğin sol ideoloji grupları savaşın dışında kalmaya çalışan Türkiye’nin dış politikasını, kötüleşen ekonominin halk yığınlarının üzerinde yarattığı yıkıcı etkileri ve yükselen faşizmi pek çok bakımdan eleştirirken, sağcı, gerici ve ırkçı-

Turancı çevreler bu gidişatın sonucunda milliyetçi ve ırkçı değerlerin yükselişe geçişini, bu düşünce akımının entelektüel üretim alanında ve çeşitli devlet kurumlarında yer edinmesini memnuniyetle karşılamış ve ekonomideki geri gidişin yarattığı etkilere kayıtsız kalmışlardır.

Birinci soruda dergilerin metinlerarası bağlamı tanıtılmıştı. Farklı ideolojik kaynaklardan beslenen farklı çevrelerin benzer yorumlamalar yapmayacakları kolaylıkla öngörülebilir. Bir söylem, yorumlayıcı kaynaklarındaki sağ duyu şeklini almış ideolojik varsayımlardan dolayı her katılımcı tarafından aynı biçimde yorumlanmaz. İşte bu sebeple meşrulaştırılmış, normalleştirilmiş ve artık sağ duyu haline gelmiş varsayımların üzerindeki ideolojik örtü kaldırılmalıdır. Eleştirel söylem çözümlemesinin yorumlama aşamasının bir tür ortaya çıkarma ve gizemsizleştirme (Fairclough, 2001: 118) işlevi görmesinin sebebi budur.

Söz konusu iki ideolojik grup durumsal ve metinlerarası bağlamı farklı biçimlerde yorumlamışlardır, zira kullandıkları yorumlayıcı pratikler farklı ideolojik kaynaklardan beslenmektedir. 40'lı yıllarda bu iki ideoloji pek çok kez karşı karşıya gelmiş, ancak bu etkileşim yorumlama süreçlerinde herhangi bir değişiklik doğurmamıştır. Dergilerin inşa ettiği söylemler sıklıkla şiddetli tepkilere maruz kalmış ve düşmanlaştırılmıştır. Böyle keskin tartışmaların yaşandığı siyasal bir atmosferde söylemler arası etkileşimin varlığı yorumlama süreçlerinde herhangi bir değişim anlamına gelmez. Nitekim çalışmamızda incelenen ilişkide de böyle bir dönüşüm yaşanmadığı açıktır.

Söylem türlerinin tespit edilmeye çalışıldığı ikinci soruya katılımcıların verdiği cevaplar birbirinden farklıdır. Hem *Yurt ve Dünya* hem de *Adımlar* dergilerin amaçlarını tanıtırken toplumu anlama amacına vurgu yapmışlardır, zira dergilerin ortaya çıkışında, yazarların toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmaları ve bunların çözümü hakkında yol gösterme sorumluluğu hissetmelerinin olduğu söylenebilir. Örneğin Pertev Naili Boratav derginin topluma dönük olduğunu ve onu anlamayı hedeflediklerini aktarırken, yapmaya

çalıştıkları şeyi “popülerize edilmiş ilmi yazılar yazmak” (Ağduk Gevrek, 1994: 69) olarak nitelendirmiştir. Üretilen metinlerin büyük kitlelere ulaşması hedeflenmiştir. Benzer şekilde *Adımlar*’ın takdim yazısında da yazarlar toplumsal ilerleme, köy kalkınması, bilim, sanat, hümanizma konularındaki anlayışlarını ortaya koymuşlardır. Her iki dergide de 40’lı yılların önemli toplumsal meselelerine değinilmiş, bunun dışında sanatsal, edebi ve bilimsel değerlendirme yazılarına da yer verilmiştir. Ancak ırkçı-Turancı çevreler böyle kapsamlı dergilerin amaçlarının komünizm propagandası yapmak olduğu konusunda ısrarcı olmuşlar ve dergilerin gerçek amaçlarını kavrayamamışlardır. Bu indirgemeci değerlendirme dergilerin emek yoğun çalışmalarla inşa ettikleri söylemleri değersizleştirmeyi hedeflemiştir. Sonuç olarak katılımcıların söylemleri ve metinleri yorumlama biçimlerinin farklılaşmasının arkasındaki temel sebep, bulunan farklı ideolojik pozisyonlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çelişkili yorumlayıcı kaynakları ve varsayımlardır.

Üçüncü bölümde yorumlama aşaması sayesinde yorumlayıcı pratiklerinin sağduyuya nasıl bağlı olduğunun gösterilebileceğinden bahsedilmiştir. Yorumlamalar hiçbir zaman öznenin tek başına ve herhangi bir etkiden uzak olarak gerçekleştirdiği bir süreç değildir. Aksine her zaman arka plan varsayımlarına, sağ duyunun meşrulaştırdığı varsayımlara ve metinlerarası bağlama bağlıdır. Örneğin yukarıda da bahsedilen dergilerin komünist ideolojinin propagandasını yaptığı yorumu, dergilerden daha önce çıkarılmış veya onlarla yakın zamanda yayın hayatına başlamış diğer sol yayın organları için de yapılmıştır. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* için bu yorumu yapan çevreler metinlerarası bağlama ve dahası sağ duyu gibi görünen varsayımlara başvurmuşlardır. Varsayımlar, yorumlayıcılar için normal ve meşru görünen fakat esasen içinde ideolojik ön kabuller barındıran zihinsel temsiller olarak tanımlanabilir. Ayrıca bunlar mevcut ideoloji ve iktidara hizmet ederek onu güçlendirir. Örneğin incelediğimiz dergilerin komünizmle ilişkilendirilmesi, dergileri itibarsızlaştırarak ve onların toplumsal etkisini azaltarak, sol

ideolojiye bir nevi savaş açmış olan Tek Parti yönetimini güçlendirmeye yaramıştır. Türkiye’de solun tarihinde sola dair her şeyi komünizmle ilişkilendirmek bir tür gelenek halini almış ve bu varsayım yaygın bir şekilde kabul görmüştür. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* da bu varsayımın doğurduğu sonuçlardan uzak kalamamıştır.

Yorumlama aşaması varsayımların söylemsel pratik ve yorumlama süreçleri üzerindeki etkisini göstermeyi hedefler, ancak burada toplumsal tahakküm ve güç ilişkileri ve söz konusu varsayımları içeren ideolojiler çözümlenmez. Bu ihtiyaç araştırmacıları açıklama aşamasına sevk eder (Fairclough,2001:135).

4.3. Üçüncü Aşama: Açıklama

Çalışmanın üçüncü bölümünde kullanılan yöntemin aşamaları detaylı bir biçimde tanıtılmıştı. Burada ise açıklama aşamasında sorulacak sorular kapsamlı bir şekilde cevaplanacaktır. Bu aşamanın amacı üçüncü bölümde de belirtildiği gibi söylemi belirleyen durumsal, kurumsal ve toplumsal bağlamı ortaya çıkarmak, yorumlayıcı kaynaklarının hangi ideolojik özelliklere sahip olduğunu göstermek ve söylemin güç mücadelelerinde nasıl bir konuma yerleştiğini anlamak ve nihayetinde bu görünmez süreci görünür kılmaktır. Bu durumda söylemlerin üretildiği dönemlerin tarihsel bağlamının net bir biçimde serimlenmesi elzemdir.

İlk soru durumsal, kurumsal ve toplumsal düzeyde hangi güç ilişkilerinin söylemi biçimlendirdiği ile ilgilidir. Bu soruyu cevaplamadan önce bu söylem düzeylerinin hem birbirini tamamlayan hem de birbirinin içine geçen düzeyler olduğunu hatırlatmakta fayda vardır, ancak bunlar analizi kolaylaştırmak için ayrı ayrı ele alınır. Ayrıca durumsal ve kurumsal bağlamlar halihazırda toplumsal bağlamın içinde bulunduğu için bunlara kısaca değinilecektir.

Dergilerin içine doğduğu 40’lı yılların tarihsel-toplumsal, kültürel ve siyasal bağlamı birinci bölümde incelenmişti. Bu yılları karakterize eden şeyler yukarıda da aktarıldığı gibi genel olarak II. Dünya Savaşı, bunun sonucunda değişen dış politika,

Almanya ile kurulan ekonomik ve siyasal ilişkiler, bu ilişkilerin de etkisiyle ortaya çıkan ve güçlenen ırkçı çevreler ve onların izlediği ırkçı yayıncılık çizgisidir. Kemalizmin kurumsallaşmaya çalıştığı bu yıllarda, rejime hizmet etmesi beklenen DTCTF’de bir araya gelen söz konusu aydın grubu ise böyle bir toplumsal bağlamda toplumu anlama ve onun aksayan yönlerini gösterme çabasıyla yola çıkmış, yalnızca teorik bilgi üretmemiş, toplumsal sorunları çözmesi beklenen kimi yol haritaları çıkarmışlardır.

Çalışmamızda durumsal ve kurumsal bağlam olarak ele alınan DTCTF ve 40’lı yıllarda rejim tarafından bu kuruma ne tür bir misyon yüklendiği, bu misyonun ne derecede yerine getirildiği kısaca tartışılacaktır. Tartışmanın kısa tutulmasının sebebi ise birinci bölümde yer alan “DTCTF ve Düşünce Dergiciliği” adlı alt başlıktır. Tekrara düşmeden kısaca bir hatırlatma yapılacak olursa öncelikle bu kurumun Kemalist rejimin büyük önem verdiği kurumlardan biri olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira bu kurum aracılığıyla cumhuriyetin değerlerine bağlı öğretmenler yetiştirilmesi ve onların bu değerleri yayması bekleniyordu. Öyle ki fakültenin işleviyle ilgili hazırlanan Başbakanlık raporunda DTCTF’nin Türk kültürünü inceleyecek bir kuruma duyulan ihtiyaçtan doğduğu belirtilmekteydi. Kurumun temel amacı ise orta eğitim kurumlarında çalışacak, Türk dili ve Türk tarihine yönelik bilimsel bir anlayışla eğitim almış öğretmenler yetiştirmek olarak ifade edilmiştir (Tekeli & İlkin, 2018: 56). Ancak fakülte kendisine yüklenen rejime hizmet etme ve Türkçü bir tarih anlayışını yayma misyonunu beklenen düzeyde yerine getirmemiştir. Söz konusu yıllarda Millî Eğitim Bakanlığı’nda yaşanan çalkantılı ilişkiler, şovenist-hümanist fikir çatışmaları fakültede de yaşanmıştır. Ne var ki hükümet ve fakülte içinden yükselen itirazlar öyle büyütülmüş ve çarpıtılmıştır ki, fakülte bir tür “komünizm yuvası” gibi gösterilmiş ve dergilerin kadrolarında bulunan “üç hocanın” bu tehlikenin kaynağı olduğu algısı yaratılmıştır. Bir yandan yükselen ırkçı değerler önemli kurumlarda yer edinirken, sol ideolojiyi benimsemiş kimi önemli aydınlar da aynı kurumlarda görev yapmaya başlamışlardır. Dolayısıyla farklı ideolojilerin karşılaşma

noktası haline gelen DTCF de yoğun bir söylem mücadelesinin yaşandığı yer haline gelmiştir.

Toplumsal bağlam ise kurumsal bağlamdan bağımsız değildir. Hatta DTCF'nin içinde bulunduğu durumu belirleyen toplumsal bağlamın kendisidir ve fakülteye yüklenen misyonu açıklar. Ancak bu söylem mücadelesi sadece fakültede değil, entelektüel üretimle bir şekilde bağlantılı olan Millî Eğitim Bakanlığı gibi kurumlarda da yaşanmıştır.

Dergilerin yarattığı söylem öncelikle kadrolarda bulunan aydınların aldıkları eğitim, sol değerlere olan inançları, kimi makalelerinde ortaya koydukları Marksist eğilimler ve toplumsal sorunlara kayıtsız kalmama hali tarafından biçimlendirilmiştir. Ancak tüm bunların ırkçılığın zaman zaman açıkça desteklendiği ve hatta ırkçı söylemlerin hükümet katında dahi yer bulabildiği bir toplumsal bağlamın içinde gerçekleştiğinin göz önünde tutulması önemlidir. Dergilerde kimi zaman Kemalist değerlere sahip çıkan ve hatta İsmet İnönü'ye çeşitli övgülerde bulunan yazıların yer alması, sol ideolojiye baskıcı bir anlayışla yaklaşan Millî Şef döneminin benimsediği tutumla kısmen açıklanabilir¹⁰⁸. Dolayısıyla açıklama aşamasının ilk sorusunda odaklanılan durumsal, kurumsal ve toplumsal bağlam düzeyinde hangi güç ilişkilerinin söylemi belirlediği sorusu şöyle yanıtlanabilir. Bu üç düzeyde yer alan güç ilişkileri sol ideolojinin ve onun yarattığı ilerici söylemi destekleyen ve onun yaygınlaşmasını sağlayan bir anlayışa sahip değildir. Ne var ki, tüm bu kısıtlayıcı koşullara rağmen söz konusu aydınlar, dönemine göre hayli ilerici bir söylem yaratmış ve bundan dolayı çoğu zaman “büyüyen komünist tehlikenin çıkış noktası” olarak gösterilmiş olsa da sol ideolojinin tarihi bakımından kayda değer iki dergi çıkarmayı başarmışlardır.

¹⁰⁸ Dergilerde yer alan Kemalist tutum yalnızca yukarıdaki gerekçelerle açıklanamaz. Dergilerin yazarlarının hayatlarında Kemalizmin nasıl bir yer tuttuğuna dergilerin politik konumunun tartışıldığı “Bir Var Olma Mücadelesi: DTCF ve Düşünce Dergiciliği” başlığında yer verilmiştir.

Açıklama aşamasının ikinci sorusunda ise araştırmacı, kullanılan yorumlayıcı kaynakların ne tür ideolojik özellikleri olduğunu cevaplar. İlk soruyla da yakından ilintili olan bu soruda yorumlayıcılar olarak dergilerin karşısında konumlanmış Tek Parti yönetimi ile ırkçı çevreler ve dergileri ele alınacaktır. 40'lı yıllarda hükümetin dış politikası ve bunun belirleyenleri ve ırkçı çevrelerin bu tarihsel bağlamda toplumda nasıl bir konuma sahip olduğu birinci bölümde kapsamlı bir biçimde aktarılmıştı. Hükümet savaş sonrası yeni dünya düzenine eklemlenmenin yollarını ararken sol ideoloji ve onun temsilcilerine cephe almış ve bunu kanıtlamak için kendine bir yapay düşman yaratmıştır. Bu da dönemin öne çıkan dergilerinden ve sol ideolojiyi temsil eden *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* olmuştur. O yıllarda ırkçı çizgide pek çok dergi çıkaran çevreler de hükümetin bu tutumuna dayanarak sol ideolojiye karşı benzer bir tutum benimsemişlerdir. Zamanla bir tür yok etme kampanyasına dönüşen bu süreç sol ideolojiyi benimsemiş aydınlar için hayli zorlu geçmiştir. Bu iki toplumsal aktörün yorumlayıcı kaynaklarına bakıldığında birbirine benzer şeylere rastlanır, zira yakın ideolojik pozisyonlardan hareket etmektedirler. Ancak bu benzerlik Tek Parti yönetiminin ideolojik konumunu doğrudan ırkçılıkla açıklamak anlamına gelmez. Bu sorunun tam anlamıyla cevaplanması için daha ziyade hükümette ırkçı kişilerin yer edinmesine izin verilmiş olması akılda tutulmalıdır. Hükümet çevrelerinin ve ırkçı grupların yorumlama kaynaklarına bakılacak olursa ortak hareket noktalarının antikomünizm veya antikomünist histeri olduğu görülür. Savaş sonrası bu düşüncenin siyasal bağlamda nasıl ve neden önemli olduğundan, ABD ile imzalanan Marshall Planı ve Truman Doktrini ile bir “sol tehlike” yaratma çabasından yine birinci bölümde bahsedilmişti. Böyle bir ortamda pek çok toplumsal ve siyasal sorunun kaynağıymış gibi gösterilen dergilerin kadroları görülmemiş bir biçimde düşmanlaştırılmışlardır. Buna bağlı olarak da *Çınaraltı* (1941-1944), *Millet* (1942-1944), *Gökbörü* (1942-1943), *Orhun* (1934-1944), *Tanrıdağ* (Mayıs-Eylül 1942), *Türk Amacı* (1942) gibi pek çok dergi çıkaran ırkçı-Turancı çevreler yaratılan komünizm tehlikesini

gün be gün körüklemiş ve sözde “kızıl tehlikenin” ne denli korkunç ve tehlikeli olduğunu anlatmayı görev bilmişlerdir.

Bu aşamanın son sorusu ise “etkiler” ile ilgilidir. Araştırmacı söylemin güç mücadelelerine ilişkin nasıl konumlandığını, bu mücadelelerin açık mı yoksa örtük mü ilerlediğini, söylemin yorumlayıcı kaynaklarıyla olan ilişkisinde normatif mi yoksa yaratıcı mı olduğunu, mevcut güç ilişkilerinin devam etmesine mi dönüştürülmesine mi katkıda bulunduğunu cevaplamayı hedefler.

Dil hem bir mücadele aracı hem de mücadele zemininin kendisidir. Bu bağlamda söylemler ideolojik mücadeleyi sürdürmek için hayli önemli bir konuma sahiptir. Dergilerin söylemleri dönemlerine göre güçlü bir sol ideoloji savunusu yapmış ve ilerici bir söylem olarak öne çıkmıştır. Öyle ki söz konusu dönemde sol ideolojiyi ve değerlerini bu kadar açıkça savunan yayın¹⁰⁹ sayısı pek azdır. Dahası yukarıda da belirtildiği gibi ırkçı dergilerin yükselişi ve sol ideolojiye dönük saldırgan tavırları bu tür dergi ve gazetelerin yayın hayatını zorlaştırmıştır.

Dergilerin güç mücadeleleri karşısında nasıl konumlandığı sorusu dergi kadrolarının Tek Parti yönetimiyle ve dönemin güçlenen siyasal akımı ırkçılık-Turancılık ile kurdukları ilişki üzerinden açıklanabilir. Dergilerin söylemlerinin kimi zaman Kemalizme yaklaşan, kimi zaman onu eleştiren ve hatta kimi zaman onu aşan yönleri olduğundan yine birinci bölümde bahsedilmişti. Söylemlerin ırkçılık-Turancılık akımıyla olan ilişkisinin ise doğrudan bir karşıtlık ve söylemsel bir mücadele üzerine kurulduğundan da söz edilmiş ve bu karşıtlığın sebeplerine de birinci bölümde detaylıca yer verilmişti. Buradan hareketle dergi kadrolarının güç mücadeleleri karşısında nadiren iktidara yakın fakat büyük oranda iktidar dışında ve onu çeşitli bakımlardan eleştiren,

¹⁰⁹ Sol ideoloji bakımından önemli yayınlar elbette mevcuttur, ancak ırkçılığın yükselişi bu alanda yapılan faaliyetleri sınırlandırmıştır. Yine de 40’lı yıllarda solcu aydınlar önemli yayınlar çıkarabilmeyi başarmışlardır. Bunlardan *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*’ın söylemine zemin hazırlayan *Tan Gazetesi*, *Projektör* ve *Görüşler* gibi yayınlar hayli önemlidir ve birinci bölümde incelenmiştir.

ırkçılık konusunda ise net bir karşıt tutum geliştirmiş ve bu akımın argümanlarını teorik ve pratik bilgiyle çürütmeye çalışan bir konuma yerleştiğini söylemek mümkündür.

Bu soruyla bağlantılı bir alt soru ise bu mücadelelerin açık mı yoksa örtük bir biçimde mi ilerlediğiyle ilgilidir. Dergilerin kadroları dergilerin yayın hayatları boyunca pek çok siyasi tartışmanın odağı haline gelmiş, II. Dünya Savaşı sonrası ülke içinde giderek büyüdüğü iddia edilen komünist tehlikenin baş aktörü gibi gösterilmiş ve nihayetinde dergiler olaylı bir biçimde kapatılmıştır. Dolayısıyla bu söylem mücadelelerinin yarattığı toplumsal etki ve dergilerin kapatılmalarının 40'lı yılların en önemli olaylarından biri haline geldiği de göz önüne alındığında mücadelelerin açık bir biçimde ilerlediği kolaylıkla söylenebilir.

Dergilerin söylemlerinin yorumlayıcı kaynakları üzerindeki etkisine değinmek gerekirse öncelikle yaratıcı ve normatif ilişkilerin ne olduğunun tanımlanması gereklidir. Metni üretenler yorumlayıcı kaynaklarına paralel bir biçimde hareket ediyorsa normatif, yorumlayıcı kaynaklarında çeşitli değişikliklere sebep oluyorsa yaratıcı bir ilişkiden söz edilir. Ayrıca normatif ilişkiler sorunsuz, yaratıcı ilişkiler ise sorunlu durumlar olarak tanımlanır. Bir başka deyişle bir duruma dair yorumlayıcılar “ne oluyor?”, “olaya kimler dahil?”, “bunların arasındaki ilişkiler neler?” sorularına net bir biçimde yanıt verebiliyorsa burada normatif veya sorunsuz bir ilişkinin varlığından söz edilir. Ancak bu soruların yanıtları katılımcılar için yeterince açık değilse burada yaratıcı veya sorunlu bir ilişki mevcuttur (Fairclough, 2001: 137).

Söylemlerin yorumlayıcı kaynaklarını değiştirme ve dönüştürme etkileri vardır, bu küçük dönüşümler ise toplumsal güç ilişkilerinin değişimine katkı sağlar. Buradan hareketle *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*'ın yarattığı söylemlerin normatif mi yoksa yaratıcı mı olduğu sorusuna tekrar değinilirse, dergilerin yarattığı toplumsal etki, söylemi üretenlerin yorumlayıcı kaynaklarıyla aynı kaynaklara sahip olmaması ve buna paralel hareket etmemeleri göz önüne alındığında söylemlerinin yaratıcı bir niteliğe sahip olduğu

belirtilmelidir. Dergilerin adları söz konusu dönemde üniversitelerarası kurullarda, TBMM’de, Yücel-Öner davası gibi önemli olaylarda sıkça anılmıştır. Dolayısıyla bu durum söz konusu söylemlerin yarattığı toplumsal etkinin boyutuna dair büyük oranda fikir verir. Ne var ki bu söylemlerin yorumlayıcı kaynaklarında ciddi değişiklikler yaptıklarını söylemek mümkün değildir, zira ırkçı-Turancı çevreler bunları faşizme dayanan ideolojik pozisyonları aracılığıyla yorumlamış ve o yönde tepkiler vermişlerdir. Bir başka ifadeyle metni üretenlerle yorumlayıcıların yorumlayıcı kaynakları arasında ideolojik uzlaşmazlıklar mevcut olduğu için söylemlerin yorumlayıcı kaynakları üzerinde dönüştürücü bir etkisi olamamıştır.

Bir diğer alt soru yaratılan söylemlerin mevcut güç ilişkilerinin devam etmesine mi yoksa dönüştürülmesine mi katkıda bulunduğuyla ilgilidir. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar*, otoriter rejimin güçlendiği 40’lı yıllar için büyük bir dönüştürücü güç olmasa da kendine has solcu söylemleri ile dönemin önde gelen yayıncılık faaliyetleri arasına girmiş ve daha da önemlisi sol ideolojinin tarihi içinde kayda değer bir yer edinmiştir. Güç mücadeleleri bir anda yön değiştiren ve bambaşka bir forma bürünebilen şeyler değildir. İktidar grupları bu esnek ve değişken mücadeleleri soğurmayı hedefler, ancak aynı anda gücü mevcut iktidar gruplarından alabilmek için başka mücadeleler de gerçekleştirilir. Bu hegemonyanın dengede olmayan yapısına işaret eder, zira hegemonik yapının karşısında onu zayıflatmayı ve aşındırmayı planlayan diğer toplumsal güçlerin mücadelesi de eş zamanlı olarak sürer. İktidardan farklı toplumsal taleplerle yola çıkan diğer toplumsal grupların mücadeleye sunduğu en küçük katkılar dahi önemlidir. Bu mücadeleler toplumsal yaşamın her alanında yürütülür. Bunların toplamı kapsamlı değişimler ortaya çıkaracak gücü ve potansiyeli içinde barındırır. Dolayısıyla mücadelenin küçük veya büyük olmaksızın her veçhesi mücadelenin büyümesine bir katkı sağlar. Söylemsel anlamda yorumlayıcı kaynaklarında radikal değişikliklere sebep olmamış olması, dergilerin yarattığı söylemin değersiz veya etkisiz olduğu anlamına gelmez. Aksine

baskıcı ve boğucu koşullarda gerçekleştirilen bu muhalefet pratiğinin söylemsel mücadele bakımından ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Açıklama aşaması, tanımlama ve yorumlama aşamalarını tamamlar. Tanımlamada yapılan biçimsel inceleme ve yorumlamada yorumlayıcı kaynaklarının nasıl işlediğinin analiz edilmesi, bu kaynakları etkileyen ideolojik varsayımların neler olduğu, söylemleri biçimlendiren tahakküm ilişkilerini ve güç mücadelelerini açıklamak için yeterli değildir. Açıklama aşaması bu üç aşamada gerçekleştirilen analizleri birbirine bağlar ve bir bütün ortaya çıkarır. Böylelikle ideolojilerin söylemlere nasıl gömülü olduğu, varsayımların nasıl meşrulaştırılıp yaygın hale getirildiği ve bunların arkasındaki tahakküm mekanizmaları ortaya konmuş olur.

Yorumlama ve açıklama aşamaları tanımlama aşamasına kıyasla hayli az yer tutmuştur. Bunun sebebi bu aşamalarda yer alan tarihsel ve toplumsal bağlamın tanıtılmasına, dergilerin inşa ettiği söylemlerin farklı ideolojik gruplar tarafından nasıl yorumlandığına, söylemsel pratiği biçimlendiren güç mücadeleleri ve toplumsal ilişkilerin büyük bir kısmına 40'lı yılların bağlamının kapsamlı bir biçimde aktarıldığı birinci bölümde yer verilmesidir. Tarihsel bağlam söz konusu bölümde yeterince serimlendiği için bu bölümde daha az derinlemesine bir anlatı tercih edilmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada 40'lı yıllarda çıkarılan ve sol ideolojinin önde gelen temsilcilerinden *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergileri içerdikleri karşı-hegemonik temalar bakımından incelenmiştir. Çalışmanın amacı bu iki derginin söz konusu dönemin baskıcı koşulları altında geliştirdikleri sol muhalefet pratiğini karşı hegemonya mücadelesinde önemli bir vechе olarak anlamlandırmaktır. Buna paralel olarak çalışmanın kuramsal dayanağını Marksist düşünür Gramsci'nin hegemonya kavramı ve ona bağlı diğer kavramlar seti oluşturmaktadır. Dergilerde yer alan karşı-hegemonik temaları çıkarmak için öncelikle tematik bir okuma gerçekleştirilmiştir. Ardından bu temalar, Gramsci'nin hegemonya kavrayışına benzer bir hegemonya anlayışına sahip olan dil bilimci Norman Fairclough'un geliştirdiği ESÇ ile analiz edilmiştir. Diyalektik- ilişkisel yaklaşım olarak da adlandırılan bu yöntemde dilin ideolojik bir araç olarak, söylemsel mücadelede ve hegemonyanın kurulmasında nasıl bir role sahip olduğu tespit edilmeye çalışılır. Söz konusu metinler 40'lı yılların tarihsel-toplumsal bağlamına dayanılarak analiz edilmiştir. Daha ayrıntılı bir şekilde ifade edilecek olursa metinlerin analizinde kullanılan yöntemin her bir aşamasında yer alan ana ve alt sorular yanıtlanmıştır. Böylelikle ideolojinin metnin içine nasıl kodlandığı, metin üreticilerinin ideolojik pozisyonlarının nasıl görünür kılındığı, söylemlerin rakip ideolojik gruplar tarafından nasıl yorumlandığı ve söylemlerin toplumsal güç ilişkileri üzerindeki etkileri ile bunların söylemleri nasıl biçimlendirdiği açıklanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde dergilerin nasıl bir tarihsel bağlamın içine doğduğunu açıklayabilmek için dönemin tarihsel, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşantısı detaylı bir biçimde serimlenmiştir. 40'lı yıllarda bir yandan Kemalizm gücünü konsolide etmeye çalışmakta ve Millî Şef yönetimi savaş koşullarının yarattığı etkiler çerçevesinde iç ve dış politikasını belirlemektedir. Savaşın etkisiyle tarımsal üretim azalmış, belli bir kesim zenginleşmiş, bunların önünün kesilmesi için Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri

Vergisi gibi ekonomik önlemler alınmıştır. Siyasal ve ekonomik anlamda bu tür zorluklar yaşanırken, basın da söz konusu durumdan derinden etkilenmiştir. Bir yanda Almanya'yı destekleyen yayın organları varken, öte yanda büyük bir açıklıkla olmasa da Müttefikleri destekleyen gazete ve dergiler bulunmaktadır. Entelektüel yaşamda pek çok farklı ideolojik konum bulunmakla beraber, beslendikleri kaynaklar birbirinden tamamen farklı olan iki ideolojik hat öne çıkmıştır. Birinci bölümde de aktarıldığı gibi bunlardan biri dönemin siyasal şartları dolayısıyla toplumsal bir destek kazanmış olan ırkçı-Turancı düşünce akımı, diğeri ise neredeyse her dönem komünizm tehlikesiyle eş değer tutulmuş sol ideolojidir. Bu iki ideoloji pek çok alanda karşı karşıya gelmiş ve başat çatışmalar düşünce dergiciliği faaliyetleri alanında yaşanmıştır.

40'lı yıllarda dergicilik faaliyeti siyasal alanda bir söz söyleme aracı işlevi görmüştür. Bu dönemde hem sağ hem de sol çevreler pek çok yayın çıkarmışlardır. Bu iki ideolojik grubun arasında yaşanan pek çok polemik ve tartışma da bu alanda kendini göstermiştir. Sol ideoloji hem resmî ideolojiden hem de ırkçı-Turancı çevrelerden gelen pek çok tepkiye maruz kalmış ve her zaman bir tür iç tehdit olarak gösterilmiştir. Hem dünya genelinde hem de ülke içinde faşist düşüncenin yükselişi dergileri bir var olma / hayatta kalma mücadelesine yöneltmiştir. Dergiler pek çok kez “kökü dışarıda olan ideolojilerin” propagandasını yapmakla itham edilmişlerdir.

Siyasal anlamda türlü muğlaklıkların var olduğu bu yıllarda Türkiye pek çok Batı ülkesi ile siyasal ve ekonomik antlaşmalar yapma yoluna gitmiştir. Çalışmamız bakımından en önemlisi ise Almanya ile kurulan çok yönlü ilişkiler bütünüdür. Savaş yıllarında Almanya Türkiye'den tarım ürünleri alırken, ona sanayi ürünleri satarak Türkiye ekonomisi üzerinden çokça para kazanmış, bir süre sonra bunu antlaşmalar yoluyla bir tür bağımlılık ilişkisine dönüştürmüştür. Bu ilişkinin bir uzantısı olarak Almanya'nın propagandasını yaptığı ırkçı fikir ve eylemlerin önü açılmıştır. Irkçılar söz

konusu dönemde iktidardan da aldıkları destekle, sol çevrelere şiddetli sözel saldırılarda bulunmaktan çekinmemiş ve pek çok dergi ve aydını da hedef göstermiştir.

Savaşın Müttefiklerin zaferle çıkması ise hükümetin sağ ve sol yayın organlarına karşı benimsediği tutumda değişiklikler yapmasına yol açmıştır. Bu gönüllü bir tercih değil, dünya genelinde ortaya çıkan demokratikleşme eğilimlerine ayak uydurma ihtiyacıyla açıklanabilir. Savaş sonrası ABD'nin ekonomik kalkınmasını sağlamak için pazar arayışına girmesi önemli bir dönüm noktasıdır. ABD'nin bu amacını gerçekleştirmek için yatırım yapmayı seçtiği ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Ne var ki, Türkiye bu yardımı “hak ettiğini” gösterecek bir takım politik hamleler yapmak zorunda kalmıştır. ABD'nin Sovyetler Birliği ile yaşadığı ideolojik çatışma, yaratılan yapay bir komünizm tehlikesiyle iyice görünür hale gelmiştir. Söz konusu tehlikenin bir örneğinin de Türkiye’de yaşandığının kanıtlanması ABD ile kurulacak ilişkilerin garantörü olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda “solculuğu su götürmez bir grup aydın” komünist tehlikenin kaynağı gibi gösterilerek ABD’ye gerekli mesaj verilmiştir. Uzun ve çatışmalı bir hukuki sürecin sonunda toplumu anlama ve toplumsal sorunlara çözümler bulma amacıyla yola çıkmış bu aydınlar çok sert bir biçimde cezalandırılmışlardır.

40’lı yıllarda basına biçilen rolün kapsamı bir kez daha hatırlatılmalıdır. Basın cumhuriyetin kuruluşundan beri rejime hizmet etmesi beklenen bir aygıt olagelmıştır. Bu yıllarda basındaki kimi baskıcı uygulamalar dergilerin ne tür koşullarda bir muhalefet pratiği oluşturabildiklerini ve bunun sol ideolojiye nasıl bir katkı sunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kapatılan gazeteler, dergi ve gazetelere gönderilen hazır makaleler, tutuklanan veya sürgüne gönderilen gazeteciler, gazete ve dergi çıkarabilmek için sağlanması gereken zorlayıcı şartlar Millî Şef yönetiminin basına karşı nasıl bir tutum benimsediğini açıkça gösterir.

Dergilerin muhalefet pratiğini ayrıca bir kurum olarak DTCF ve ona yüklenen anlam açısından incelemek de gereklidir. Birinci bölümde Kemalist hegemonyanın bu kuruma yüklediği misyon ve buna pek de paralel olmayan bir biçimde burada yavaş yavaş oluşan sol muhalefetten bahsedilmiştir. Dahası burada ırkçı eğilimlere sahip akademisyenlerin varlığı ve “solcu hocalarla” olan ilişkilerine de değinilmiştir. Tüm bunların karşısında bu aydınların savundukları değerler dolayısıyla düşmanlaştırıldıkları ve ağır ithamlara maruz kaldıkları da bilinmektedir. Dergilerin kapatılması ve aydınların neredeyse Türkiye’de yaşayamaz hale gelmesi bu olaylar silsilesinin son aşaması olmuştur. Devlet eliyle yaratılan bu yapay tehlikeye yine devlet eliyle son verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde tezin kuramsal dayanağını oluşturan hegemonya ve onunla ilişkili diğer kavramlar tanıtılmıştır. Buna ek olarak karşı hegemonyanın kurulması sürecinde aydınların ne tür bir işleve sahip olduğu tartışılmış ve bunun dergilerin kadrolarını oluşturan aydınlar üzerinden değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümde temel olarak Kemalizmin kendini nasıl var ettiği ve kendini nasıl yeniden ürettiği sorularına odaklanılmıştır. Kemalizm 40’lı yıllara gelindiğinde hegemonyasını kurma yolunda ciddi atılımlarda bulunmuş durumdadır. Doğmakta olan burjuvazi sınıfının temsilcileri olarak Kemalistler, liderliği 20’li yılların başında ele geçirmiş, ona muhalefet edebilecek güçleri yavaş yavaş tasfiye etmiş, Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi ideolojik aktarımı sağlayacak önemli kurumlar kurmuşlardır. Mevzi savaşında önemli alanlar kazanan Kemalistler sol ideolojiye karşı ise hayli sert önlemler almışlardır. Bu bölümde hegemonya yalnızca Kemalizmin girişimleri bağlamında incelenmemiştir. Zira Gramsci’nin diyalektik anlayışı gereği hegemonya, karşı-hegemonya kavramı ile bütünlük içinde analiz edilmelidir.

Çalışmamızda aydını toplumdan soyutlayan ve ancak entelektüel gücüyle toplumda var olan ve hatta halkın üstünde aşkın bir kategori olarak değerlendirilen geleneksel aydın anlayışı reddedilmiş, Gramsci’nin önerdiği her insanın -elbette

toplumsal konumlarındaki işlevsel farklılıkları göz önünde tutarak- bir tür aydın olabileceği fikrinden hareketle demokratik bir aydın anlayışı benimsenmiştir. Bu tartışmada öncelikle aydınların hegemonya ve karşı-hegemonya mücadelesinde ne tür rolleri olduğu tartışılmış, Gramsci'nin iki farklı aydın kategorisi olan geleneksel ve organik aydınların tanımları yapılmıştır. Ardından bu tanımlardan hareketle hem Kemalist aydınlar hem de dergilerin aydınlarının hangi kategorilere ait olduğu analiz edilmiştir.

Geleneksel ve organik aydın tanımlanmasından sonra Kemalizmin geleneksel aydınları ve rejimin sağlamlaştırılmasında onlara atanan roller; dönemin önemli bir grup yazar, gazeteci, milletvekili ve milletvekili gazeteci aydınları üzerinden tartışılmıştır. Bunun ardından ise dergilerin kadrolarının neden geleneksel aydın kategorisine değil de organik aydın kategorisine dahil edilmesi gerektiği açıklanmıştır. Dergilerin kadrolarıyla Kemalist aydınların aynı toplumsal konulara farklı ideolojik pozisyonlardan yaklaşımları gerekçesinden yola çıkarak bunların farklı aydın kategorilerine dahil olmalarının sebepleri ortaya konmuştur. Dergilerin kadroları bilim, sanat, tarih, sosyoloji, toplumsal dönüşüm dinamikleri ve köy kalkınmasında halka kurulacak ilişkiler gibi konulardaki anlayışları bakımından, Kemalist aydınlarla kısmi benzerliklere sahip olmakla birlikte daha güçlü bir sol kavrayışa ve hatta zaman zaman Marksist bir perspektife sahip olmuşlardır. Dergilerin kadroları ikinci bölümde de gerekçeleriyle ortaya koyulduğu gibi, doğrudan organik aydınlar olarak değil, işçi sınıfının organik aydını olma yolunda bir *momenti* temsil eden aydınlar olarak sınıflandırılmışlardır. Kemalist rejime kimi zaman yaklaşan söylemlerde¹¹⁰ bulunsalar da büyük oranda ona iltisak etmemişlerdir. Dolayısıyla dergilerin kadroları çalışmamızda Kemalizmin dışında konumlanmış ve işçi sınıfı ideolojisiyle yakınlık kurmuş bir aydın grubu olarak nitelendirilmektedir.

¹¹⁰ Bu kısıtlı ilişki halinin sebepleri yazarların yaşam öykülerine ve içinde yetiştikleri siyasal koşullara dayanarak ikinci bölümde açıklanmıştır.

Dergiler söz konusu dönem bağlamında kayda değer ve anlamlı bir sol muhalefet pratiği geliştirmişlerdir. Ancak karşı-hegemonik söylem yeni bir hegemonik blokun kurulmasında etkili olmakla birlikte, tek başına yeterli olamaz. Hegemonya çok boyutlu, değişken, akışkan ve esnek bir yapıya sahiptir. Toplumsal anlamda pek çok bileşeni vardır. Dil ve söylem hegemonyanın ve karşı-hegemonyanın kurulmasında başat öneme sahiptir, ancak başka oluşumlarla da desteklenmelidir. Dergilerin yarattığı söylemler içinde bulundukları döneme göre hayli ilerici öğeler barındırmaktadır. Baskıcı koşullar altında böyle bir muhalefetin oluşturulması ve sürdürülebilmesinin zorlukları kolayca görülebilir. Tüm bu sebeplerle dergilerin yarattığı söylem -sol ideoloji bakımından önemi her zaman hatırd tutularak- 40'lı yılların otoriter Tek Parti yönetimi karşısında konumlanabilmiş karşı-hegemonik mücadelenin önemli bir vechesi olarak kavramsallaştırılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde öncelikle Fairclough'un geliştirdiği ESÇ'nin üç farklı aşamasında yer alan tüm sorular ve şekiller açıklanmıştır. Ardından her aşamada bunlardan hangilerinin seçildiği sebepleriyle açıklanmıştır. ESÇ'nin temel amacı dilin içine gömülü olan ideolojik kodları çözümlemek ve bunları okuyucular ve yorumlayıcılar için görünür kılmaktır. Bir diğer ifadeyle bu yöntem, dilin üzerindeki katmanlı ideolojik örtüyü kaldırmayı hedefler. Bu yöntem bir tür şeffaflaştırma, ortaya çıkarma (unveiling) ve gizemsizleştirme (demystification) sürecidir (Fairclough, 2001: 118).

Yöntemin ilk aşamasında daha çok biçimsel özelliklere dayanan ve kelime bilgisi, dil bilgisi ve çeşitli cümle yapılarına odaklanan bir analiz yürütülmüştür. İkinci aşama olan yorumlamada ise üretilen söylemlerin çeşitli gruplar tarafından nasıl yorumlandığı, ne tür yorumlayıcı kaynaklarının kullanıldığı, yorumlama sürecinde ideolojik özellikler taşıyan varsayımların nasıl bir etkisi olduğu gibi konular kapsamlı bir biçimde tartışılmıştır.

Yorumlama çok katmanlı bir aşamadır ve Fairclough *Language and Power* kitabında bu safhanın metinlere uygulanması için çeşitli alt aşamaları içeren tablolar sunmaktadır. Söz konusu tablolarda yer alan temel ve alt aşamalar tek tek açıklanmıştır. Bunların yanı sıra metinlerarası bağlam ve varsayım gibi önemli kavramlar da tanımlanmıştır. Buna ek olarak yalnızca Fairclough'un bu aşamanın sonunda sorulmasının işlevsel olduğunu belirttiği sorular tanıtılmıştır. Bu sorular bağlama ve metinlere dair çok katmanlı bir çözümleme olanağı sağladığından çalışmanın temel tezini desteklemesi bakımından yeterli olmuştur. Bu soruların cevaplanması ise dördüncü bölüme bırakılmıştır.

Yöntemimizin üçünü aşaması olan açıklama kısmında ise söylem ve toplumsal mücadeleler arasındaki iki boyutlu ilişkinin doğasına odaklanılmıştır. Fairclough'ın altını çizdiği gibi söylemler hem toplumsal mücadelelerin bir parçası hem de bizatihi onların sonucudur. Öte yandan güç ilişkilerinin söylemleri belirleme gücü vardır (Fairclough,2001:135). İkili bir bakış açısını gerektiren bu aşamanın sonunda da yine üç soru yer almaktadır. Güç ilişkileri ve söylemlerin oluşması arasındaki diyalektik ilişkiyi detaylıca analiz etmeyi sağlayan bu sorular da yorumlama aşamasındaki sorular gibi dördüncü bölümde cevaplanmıştır.

Dördüncü bölümde ise öncelikle söz konusu sorular etrafında seçilen makalelerin analizi yapılmıştır. Çıkarılan temalar sırasıyla ırkçılık-Turancılık karşıtlığı, hümanizm, evrensel ve özgürleştirici bilim, evrensel sanat, sanatta ve edebiyatta toplumsal gerçekçilik ve son olarak köycülük ve köy sosyolojisidir. Makaleler öncelikle tanımlama aşamasının gereğince seçilen sorular doğrultusunda incelenmiş ve biçimsel olarak ideolojinin metne / söyleme nasıl yerleştirildiği tartışılmıştır. Ardından yorumlama ve açıklama aşamalarının sonunda yer alan üçer soru, dergilerin çıkarıldığı tarihsel-toplumsal bağlama ve dönemin güç ilişkilerine dayanarak cevaplanmıştır.

Çalışmada kapsamlı ve çok yönlü bir analiz yapılmakla birlikte tezin sınırlılıkları da mevcuttur. Bunlardan ilki dergilerde yer alan tüm makalelerin incelemeye tabi tutulamamış olmasıdır. Ne var ki bu, pek çok doktora tezinin sınırını aşabilecek bir durumdur. Zira *Yurt ve Dünya* 42, *Adımlar* ise 12 sayı yayınlanmıştır ve dergilerde toplamda 264 makale yer almaktadır. Çalışmamızda söylemsel anlamda birbirini destekleyen pek çok makale mevcuttur. Benzer argümanlara sahip bu tür makalelerin her biri olmasa da incelenen temaya dair yeterli açıklamayı sağlayabilecek sayıda makale seçilmiş ve çözümlenmiştir. Nitel araştırmalarda kimi zaman veriler bir diğerini tekrar etme eğilimi gösterir ve bu tekrar eden verilerin çalışmaya dahil edilmesi tezin okunma kolaylığı bakımından bir tür dezavantaja dönüşebilir. Bir diğer ifadeyle tekrar eden veri ve sonuçlarla tezin hacmini artırmak anlamsız olacaktır. Sonuç olarak yukarıda bahsedilen sebepler ışığında karşı-hegemonik temalar için yeterince açıklayıcı olacak sayıda makale incelemesine karar verilmiştir.

İkinci bir kısıtlılık ise yöntemin yorumlama kısmının kapsamıyla ilgilidir. Yorumlama aşamasında yorumlayıcı kaynakları, varsayımlar, ideoloji ve varsayımlar arasındaki ilişkiler ve bunların yorumlama sürecine etkisi, durumsal, kurumsal ve toplumsal bağlam gibi kavramlar tanıtılmıştır. Sonraki adımda ise dergilerin oluşturduğu söylemlerin bu kavramlar çerçevesinde Tek Parti yönetimi ve ırkçı-Turancı çevreler tarafından nasıl yorumlandığı ortaya konmuştur. Burada ırkçı-Turancı çevreler bir bütün olarak ele alınmış ve özellikle *Yurt ve Dünya*'ya yönelen tepkilerin kaynaklarından olan *Çığır*¹¹¹ gibi dergilere özel bir yer ayrılmamıştır. Birinci bölümde dergilerin çıkarıldığı dönemde entelektüel yaşamda önemli yer tutan kimi ırkçı dergiler ve bunların temel argümanlarından bahsedilmişti. Yorumlama aşamasında ırkçı dergilerden tek tek gelen

¹¹¹ *Yurt ve Dünya* ve *Çığır* dergisinin arasındaki yoğun ideolojik tartışmalar için bkz. Ağduk Gevrek, M. (1994). *Yurt ve Dünya* (1941-1944), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.

tepkiler bazında yapılacak bir inceleme tezin hem sınırlarını aşacağı hem de odak noktamız olan karşı-hegemonik temalara ayrılan yeri azaltacağı için böyle bir analiz tercih edilmemiştir.

Çalışmamızın literatüre katkı sunmasını umduğumuz yönünden de bahsetmek anlamlı olacaktır. Bu katkı tezin kapsamı ile ilgilidir. Bugüne kadar *Yurt ve Dünya* ile ilgili dört tez yazılmıştır. Bunlar sırasıyla Tarih, Siyaset Bilimi, Türk Dili ve Edebiyatı ve Gazetecilik anabilim dallarında yazılmış tezlerdir. Tezlerden ilki *Yurt ve Dünya*'daki ekonomi tartışmalarına, ikincisi derginin Tek Parti yıllarındaki muhalif tavrına, üçüncüsü derginin Türk düşünce ve edebiyatındaki yerine ve sonuncusu derginin yer verdiği konuların tematik bir okumasına odaklanmaktadır. Çalışmamızı bu tezlerden farklı kılan şey ise kapsamının daha geniş olması, birden fazla temaya yer vermesi ve bu temaları Gramsciyen bir zemine oturtarak karşı-hegemonik söylem kavramı etrafında incelemesidir.

Yurt ve Dünya'ya kıyasla daha kısa bir yayın hayatı olan *Adımlar* ile ilgili herhangi bir tez çalışması¹¹² ise mevcut değildir. Çalışmamız *Adımlar*'ı ideolojik bir söylem çözümlemesi bakımından inceleyen ilk tezdır. Her ne kadar yalnızca 12 sayı yayınlanabilmiş olsa da *Adımlar* dergisi 40'lı yıllarda sol ideolojinin kendi söylemini yaratabilmesi için açılan önemli alanlardan biridir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi derginin siyasal konumuna dair herhangi bir çalışma mevcut değildir. Dolayısıyla çalışmamız derginin söylemsel ve ideolojik çözümlemesini yaparak literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

40'lı yılların baskıcı ve boğucu siyasal atmosferinde söz konusu dönem için hayli güçlü bir muhalefet pratiği geliştiren bu iki dergi, bünyelerinde barındırdığı üretken ve

¹¹² *Adımlar* ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz Kasapoğlu, A. (2011). Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak *Adımlar* Dergisinin Semiyotik İncelemesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(1), s. 135-191.

toplumsal duyarlılığa sahip aydınlar, inşa ettikleri solcu söylem ve yarattıkları toplumsal etki göz önüne alındığında sol ideolojinin gelişiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Dahası aydınların toplumsal meselelere bilimsel yaklaşımı, bilimsel yönteme olan inançları, sosyolojik araştırmalarda geliştirdikleri yeni yaklaşımlar ve bunun doğrultusunda yürüttükleri saha çalışmaları, millî bilim ve millî sanat iddiaları karşısında evrensel olanı savunmaları, halktan kopuk değil, aksine onunla bütünleşmeye çalışan araştırmacı tutumları her iki derginin de Türkiye’de sol ideolojinin gelişiminde nasıl bir etkisi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Her ideolojik hegemonya mücadelesinde görece daha güçlü olan, güçsüz toplumsal grupları soğurmaya ve onları etkisiz hale getirmeye çalışan bir iktidar bloku vardır. 40’lı yıllarda ise Tek Parti yönetimi, tüm baskılara rağmen ilerici ve antifaşist bir solcu söylem yaratmayı başarmış bu dergileri ve aydınları düşmanlaştırmayı tercih etmiştir. Dergilerin söylemlerini ve aydınları itibarsızlaştırılmaya yönelik pek çok girişimde bulunulmuştur. Bu sebeple hayli güçlü bir solcu söylem yaratan aydınların gündelik yaşam ve onun içindeki muhalefet etme pratikleriyle olan bağları istenilen düzeye ulaşamamış ve mücadele yeterince büyütülememiştir. Ancak bu noktada şüpheyi yer bırakmayacak şekilde ifade edilmesi gereken bir şey vardır ki o da verilen bu söylemsel mücadelenin değersiz, etkisiz veya anlamsız olmadığıdır. Zira ideolojik hegemonya mücadelesi hayatın pek çok alanında farklı kollardan ve çeşitli metotlarla ilerler. Dahası söz konusu mücadeleler her zaman aynı yoğunlukta ve güçte sürdürülemez, zira bu hegemonya mücadelesinin akışkan, değişken ve sabit olmayan doğasıyla da uyuşmaz. İktidara talip olan her toplumsal sınıf, karşısında daha güçlü ve daha çok kaynağa sahip başka bir sınıf bulur. Bu sınıfların güçten düşme ve rakip ideolojik konumlar tarafından alt edilme ihtimali karşısında kullandıkları yöntem ve araçlar dönemin siyasal konjonktürüne göre daha zayıf veya güçlü olabilir. Dolayısıyla

karşılıklı verilen bu tür mücadelelerin aynı ivmeyle ve motivasyonla devam etmesi beklenemez.

İdeolojik hegemonya mücadelesi hayatın pek çok alanında çeşitli yöntemlerle verilebilir. Hegemonyanın ördüğü kalın duvarlarda sızıntılara sebep olacak küçük deliklerin açılması mücadelenin her türlüşünün kendi içinde önem taşıdığıının bir göstergesidir. Zira ikinci bölümde de tartışıldığı üzere ideolojik hegemonya mücadelesinde karşı-hegemonik sızıntılar buldukları boşluklardan yüzeye çıkar ve böylelikle verilen mücadelenin güçlenme potansiyeli ortaya çıkar. Dolayısıyla küçük gibi görünen her bir mücadele şeklinin verilen genel mücadele içinde bir anlamı ve işlevi vardır. İdeolojik hegemonya mücadelesi içinde pek çok bileşeni barındırır. Bunlar eğitim, hukuk, politika ve ekonomi gibi pek çok alanda farklı görünümle ortaya çıkarlar. Ayrıca mücadelelerin söylemsel boyutu hayli önemlidir, zira dilde başlayan mücadele doğru yöntemleri izlediğinde pek çok alana yayılabilmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda incelediğimiz dergilerin verdiği mücadele de ideolojik hegemonya mücadelesinin önemli ayaklarından birini oluşturan “söylemsel mücadeleye” tekabül eder. İşte bu sebeple dergilerin ideolojik mücadelenin önemli bir aracı olarak değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkar.

Dergiler 40’lı yılların basını ve gündelik hayatı biçimlendiren pek çok sert önlemine rağmen ilerici bir söylem oluşturmaya başarmışlardır. Buna ek olarak dergilerin aydınları; sınıfsız, kaynaşmış ve tek tip bir ulus inşa etmeyi hedefleyen Kemalist ideoloji karşısında başka söylem türleri ve toplum yapılarının varlığından cesurca bahsedebilmişlerdir. Dahası aydınların söylemlerinde pek belirgin olmamakla birlikte Marksist bir perspektif de mevcuttur. İrkçi düşüncenin azımsanmayacak ölçüde kabul görüp yaygınlaştığı bir dönemde Marksizmden bahsetmek ciddi bir muhalefet pratiğine de işaret eder. Bunun dışında aydınlar köy kalkınması ve araştırmaları konularını cumhuriyetin organik aydınları ile aynı ideolojik konumdan değerlendirmemişlerdir.

Yanı sıra milliyetçi amaçlara hizmet etmesi beklenen bir kurumda pek çok ırkçı eğilime sahip kişiyle beraber çalışmalarına rağmen sol ideolojinin savunusunu yapmaya devam etmişlerdir. Tek Parti yönetimi tarafından da zaman zaman desteklenen söz konusu karşıt görüşlü gruplara rağmen evrensel bilim, evrensel sanat, hümanizm gibi ırkçılık karşıtı düşüncelere dayanan kavramları açıkça savunmuşlardır. Bunların her biri aydınların verdikleri ideolojik hegemonya mücadelesinin önemli bir görünümüdür. Bir başka deyişle aydınlar söz konusu şartlar altında ideolojik bir söylemsel mücadele vermiş ve bu söylemi bilimsel ve akademik bir zemine oturtmuşlardır. Dolayısıyla çalışmamızda dergilerin yarattıkları söylemler ideolojik hegemonya mücadelesinin hayli önemli birer vechesi olarak değerlendirilmiştir.

Bu tür söylemsel ve ideolojik hegemonya mücadeleleri ve ilişkileri analiz edip ileriye dönük projeksiyonlar yapmayı hedefleyen eleştirel bir analistin yapması gereken şey ise söz konusu mücadeleleri kendi tarihsel bağlamı içinde anlamlandırmaktır. Sınıf mücadelesi tek boyutlu ve yekpare bir yapıda değildir. Onu oluşturan pek çok toplumsal dinamiğin ortaya çıkarılması mücadelelerin arka planını kavrayabilmek için elzemdir. Bu bağlamda dergilerin yarattığı söylemlerin ve verdikleri söylemsel mücadelenin bütüncül mücadelenin önemli bir görünümü olduğu akılda tutulmalıdır.

Bu tür söylem mücadelelerinin analiz edilmesiyle bunların sol düşüncenin gelişiminde nasıl bir rolü olduğu sorusu da cevaplanabilir. Belirli bir tarihsel dönemi inceleyen eleştirel bir analistin basın tarihi çalışmaları yapması ideolojik hegemonya mücadelesinde kırılma noktalarının tespit edilmesi ve resmi söylemlerin dışında kalan muhalif söylemlerin karanlıkta kalan yönlerinin ortaya çıkarılması bakımından büyük önem taşır. Basın hem iktidarların hem de otoriteye başkaldıran grupların ya da muhaliflerin inşa ettikleri söylemi kamuoyuna ulaştırır. Tam da bu sebeple basın tarihi çalışmalarının hayli önemli bir yeri vardır (Tamer Torun, 2013: 238). Ne var ki basın tarihinde yalnızca iktidarların sağlamlaştırmaya çalıştığı resmi tarih görüşü değil,

alternatif kavrayışlar da yer bulmalıdır. Resmi tarih dışında yer alan muhalif grupların eylemlerinin de tarih yazımına katılması alternatif bir alan oluşturacaktır (Tamer Torun, 2013: 239-240). Böylelikle resmi tarih anlayışının ve resmi söylemin dışında daha özgür alanlar inşa edilecektir. Dolayısıyla sol düşüncenin tarihine dair kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışma yapılmak isteniyorsa sol basının ciddi bir biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Zira Tamer Torun'un ifadesiyle “*Türkiye’de sol düşüncenin ve hareketin tarihi, sol basının tarihidir*” (Tamer Torun, 2011: 254). Bu sebeple *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinin ESÇ ile analiz edilmesi söz konusu dönemde verilen ideolojik hegemonya mücadelesinin önemli bir vechesine ışık tutmakta ve böylece çalışmanın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Son olarak dergilerin kapatılıp aydınların hem fakültelerinden tasfiye edilmelerinin hem de ülkelerinde yaşayamayacak hale getirilmelerinin günümüz siyasal koşullarına ve yaşantısına nasıl etki ettiği sorusuna odaklanmak anlamlı olacaktır. Zira böyle büyük toplumsal olaylar tarihin akışı içinde havaya karışıp kaybolmaz, toplumların yapıları ve toplumsal düzenler üzerinde önemli izler bırakırlar.

Dergilerin kapatılmasından kısa bir süre sonra çok partili yaşama geçilmiş, CHP tek parti olma özelliğini kaybetmiş, DP muhafazakâr bir parti olarak ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'nın bitişinde ABD'nin başını çektiği yeni dünya düzenine bir şekilde eklemlenebilmeyi hedefleyen CHP, anti-komünistliğini kanıtlayabilmek¹¹³ için giderek sağcı bir kimliğe bir bürünmüştür. Bir yanda yeni bir muhalefet etme aracı olacağı umut edilen DP (Tamer Torun, 2011: 100) diğer yanda Türk sağının en önemli değerlerinden biri olan anti-komünizmi benimseyen ve giderek tutuculaşan bir CHP ortaya çıkmıştır. ABD ile kurulmak istenen ilişkilerden ötürü sola yönelik baskı giderek daha sert bir hal almıştır. Bu siyasal konjonktür sol düşünceye dair ciddi bir birikim oluşturma

¹¹³ CHP anti-komünizm yarışında DP'yi “düşman komünistler” olarak göstermek için broşürler yayınlamak gibi çeşitli yollara başvurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tamer Torun, A. (2013). Muhayyel Komünizm: Türk Sağının Anti-Komünizm Propagandası. *Doğu Batı Dergisi*, 14 (58), s. 91-113.

potansiyeline sahip dergilerin ve aydınlarının ileride hem akademik hem de toplumsal muhalefet bağlamında sunacağı büyük katkıların da önünü kesmiştir. Ne var ki yukarıda da vurgulandığı gibi bu mücadelenin silik ya da zayıf olduğu anlamına gelmez. Söz konusu söylemsel mücadelenin otoriter Tek Parti yıllarında tüm baskıcı uygulamalara rağmen verdiği ideolojik hegemonya mücadelesinde tuttuğu kayda değer yer her zaman hatırdan tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adımlar*. (1943a, Mayıs). *Adımlar*. *Adımlar*, 1(1), s. 1-5.
- Adımlar*. (1943b, Temmuz). "Toprak Kokusundan". *Adımlar*, 1(3), s. 97-100.
- Adımlar*. (1943c, Temmuz). Köyün İçinden: Köy Anlayışında Parçacı Görüşler. *Adımlar*, 1(3), s. 109-112
- Adımlar*. (1943d, Aralık). Memleketimizde Hümanizma Yazıları. *Adımlar*, 1(8), s. 251-254.
- Ağduk Gevrek, M. (1994). *Yurt ve Dünya* (1941-1944), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 1994.
- Ağduk Gevrek, M. (1998). "Yurt ve Dünya/1941-1944: 1940'ların "Solunun" Ankara Çevresi". *Toplum ve Bilim*, Güz (78), s. 255-272.
- Ağırnaslı, N. (1943). Millet Sevgisi. *Adımlar*, 1(1), s. 6-8.
- Ahmad, F. (1995). Modern Türkiye'nin Oluşumu. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Akarçay, P., & Ak, G. (2018). 1940'lı Yıllarda Türkiye'de Entelijansiya, Basın ve Siyaset İlişkisi Üzerine. *Research Studies Anatolia Journal*, 1(2), s. 126-141.
- Aksoy, İ. & Can, C. (2016). Hegemonya ve Karşı-Hegemonik Sızıntılar: Yeni Bir Kavramsallaştırma Denemesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), s. 62-76.
- Ali, S. (1943, Nisan). Okuduklarımız Kitaplar Rıfat Ilgaz ve Son Yıllarda Türk Şiiri. *Yurt ve Dünya*, 4(28), s. 141-142.
- Altınkaş, E. (2011). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* (14), s.114-133.
- Arpad, B. (1943, Kasım). Harp Sonu Alman Edebiyatında Bir Sulh Muharriri. *Adımlar*, 1(7), s. 223-228.
- Atabay, M. (2005). II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Atalay, L. (2014). Atatürk Dönemi Düşünürlerin Gözüyle Kemalizm ve Türk inkılâbı. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Atılğan, G. (2009a, Mart). Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkanlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar. *Praksis* (21), s. 47-76.
- Atılğan, G. (2009b). Behice Boran Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı (2 b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Atsız, N. (1944a, Şubat 20). Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup. <https://huseyinnihalatsiz.com/makale/basvekil-saracoglu-sukruye-acik-mektup/adresinden-alindi>
- Atsız, N. (1944b, Nisan 1). Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye İkinci Açık Mektup. <https://huseyinnihalatsiz.com/makale/basvekil-saracoglu-sukruye-acik-mektup/adresinden-alindi>
- Aydın, M. (2009). 1939-1945 Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik-2: 2. Dünya Savaşı ve Türkiye (1939-1945). B. Oran içinde, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 1919-1980 (s. 399-476). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, S. (2009). Cumhuriyetin İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 344-369). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bağcı, E. (2016). Millî Şef Döneminde İktidar-Basın İlişkisi. T. Yazıcı içinde, Medya ve Siyaset 2: 1923-1946 Tek Partili Dönem (s. 87-126). Kocaeli: Volga Yayınları.
- Barutçu, Z. (2012). Tek Parti Döneminde muhalif bir dergi: *Yurt ve Dünya*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Başoğlu, M. Ş. (1943a, Temmuz). Garp Hayranlığı ve Kültür Otarşisi. *Adımlar*, 1(3), s. 81-83.
- Başoğlu, M. Ş. (1943b, Ağustos). Irk Psikolojisi Münasebetiyle Ordinarius Profesör M. Şekip Tunç'a. *Adımlar*, 1(4), s. 128-129.
- Başoğlu, M. Ş. (1943c, Ekim). İlimde Gelişmemizin Reel Şartları. *Adımlar*, 1(6), s. 177-181.

- Başıoğlu, M. Ş. (1944a, Ocak). Seçkin Adam Düşkünüğü ve Faşizm. *Adımlar*, 1(9), s. 281-283.
- Başıoğlu, M. Ş. (1944b, Ocak). Yayınlar: “İleri Fikir, Geri Fikir” Münakaşası. *Adımlar*, 1(9), s. 305-306.
- Başımar, Z. (1943, Aralık). Büyük Türk Hümanisti Tevfik Fikret. *Adımlar*, 1(8), s. 260-262.
- Belge, M. (2009). Mustafa Kemal ve Kemalizm. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 29-43). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belleten (1937). <https://belleten.gov.tr/issues/index/current> adresinden alındı.
- Berkes, M. (1941a, Ocak). Türk Köyünün Tetkikine Başlarken. *Yurt ve Dünya*, 1(1), s. 26-30.
- Berkes, M. (1941b, Ocak). Okuduklarımız Kitaplar. *Yurt ve Dünya*, 1(1), s. 55-57.
- Berkes, M. (1941c, Şubat). Köyü Nasıl Tanıyorlar? *Yurt ve Dünya*, 1(2), s.16-24.
- Berkes, M. (1942, Ocak). Milletler Birbirini Nasıl Görüyor? *Yurt ve Dünya*, s. 2-7.
- Berkes, M. (1943, Aralık). Irk ve Medeniyet. *Yurt ve Dünya*, 4(36), s. 473-478.
- Berkes, M. (1944, Mart 1). Okuduklarımız Bir Köy Romanı. *Yurt ve Dünya*, 5(41), s. 175-176.
- Berkes, N. (1941a, Ocak). Nüfus Sayımı. *Yurt ve Dünya*, 1(1), s. 7-8.
- Berkes, N. (1941b, Aralık). Ezbercilik. *Yurt ve Dünya*, 12(2), s.340-348.
- Berkes, N. (1942a, Şubat). Bergson'un Sosyal Fikirleri. *Yurt ve Dünya*, 1(2), s. 34-42.
- Berkes, N. (1942b, Aralık). Günün Terimleri: Irk ve Irkçılık. *Yurt ve Dünya*, 2(24), s. 438-441.
- Berkes, N. (1943a, Mayıs). Okuduklarımız Kitaplar: Irk Psikolojisi. *Yurt ve Dünya*, 4(29), s. 176-177.
- Berkes, N. (1943b, Eylül). Modern Ekonominin Tezatlarından: Faşizm. *Yurt ve Dünya*, 4(33), s. 325-330.
- Berkes, N. (2019). Unutulan Yıllar (7 b.). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bora, T. (2017). Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler (5 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bora, T. (2018). Türkiye Solunda Faşizme Bakışlar. M. Gültekingil içinde, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8: Sol (s. 847-872). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boran, B. (1941a, Mart). Şehir ve Şehirleşme Davamız. *Yurt ve Dünya*, 1(3), s. 25-35.
- Boran, B. (1941b, Eylül). İptidailik ve Medenilik Meselesi. *Yurt ve Dünya*, 2(9), s. 146-154.
- Boran, B. (1943a, Mayıs). İlim ve Cemiyet. *Adımlar*, 1(1), s. 17-20.
- Boran, B. (1943b, Mayıs). Ayın İçinden: Yayınlar Alanında. *Adımlar*, 1(1), s. 33-35.
- Boran, B. (1943c, Ağustos). Yayınlar: Ömer Faruk Toprak, (İnsanlar), A. Kadir, (Tebliğ). *Adımlar*, 1(4), s. 138-139.
- Boran, B. (1943d, Eylül). Hangi Manada Millî İlim? *Adımlar*, 1(5), s. 145-148.
- Boran, B. (1943e, Kasım). İngiliz Romanının Sosyal Cephesi. *Adımlar*, 1(7), s. 237-240.
- Boran, B. (1944, Nisan). Kalp Fikir, Gerçek Fikir. *Adımlar*, 1(12), s. 377-379.
- Boratav, K. (2018). İktisat Tarihi (1908-1980). S. Akşin içinde, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 (s. 297-380). İzmir: Cem Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1942, Aralık 30). Sanatla İlimde Millet ve İnsanlık. *Yurt ve Dünya*, 2(24), s. 425-428.
- Boratav, P. N. (1943, Ocak). 1943 Yılında Edebiyatımız. *Yurt ve Dünya*, 5(37), s. 28-34.
- Boratav, P. N. (1944, Mart 15). Okuduklarımız Sınıf. *Yurt ve Dünya*, 5(42), s. 205-207.
- Boratav, P. N. (1998). Üniversitede Cadı Kazanı. M. Çetik içinde, Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Savunması (s. 45-175). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bottomore, T. (1993). Marksist Düşünce Sözlüğü. (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buci-Glucksmann, C. (2012). Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji. A. S. Sassoon içinde, Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar (M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu, & Ç. Erdoğan, Çev., s. 121-133). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Cantek, L. (2018). Tan Gazetesi ve Sabiha Sertel. M. Gültekingil içinde, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol (Cilt 8, s. 852-859). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carnoy, M. (2001). Gramsci ve Devlet. *Praksis* 3, (Yaz), 252-278. (M. Yetiş, Çev.).
- Carroll, W. K. (2006). Hegemony, Counter Hegemony, Anti-Hegemony. *Socialist Studies*, 2(2), 9-43.
- Cemgil, A. (1941, Mart). Ansiklopedi. *Yurt ve Dünya*, 1(3), s. 36-46.

- Cemgil, A. (1942a, Eylül). Mecmualar: Bir Teklif. *Yurt ve Dünya*, 3(18), s. 213.
- Cemgil, A. (1942b, Ekim). Bir Hekimin Hataları. *Yurt ve Dünya*, 3(19), s. 221-230.
- Cemgil, A. (1942c, Aralık). Olduğu Gibi: İç Yüzleri. *Yurt ve Dünya*, 3(22-23), s. 394-397.
- Cemgil, A. (1942d, Aralık). Okuduklarımız Mecmualar: Çizgiye Gel! *Yurt ve Dünya*, 3(22-23), s. 414-416.
- Cemgil, A. (1943a, Ocak). Hümanizma. *Yurt ve Dünya*, 4(25), s. 14-20.
- Cemgil, A. (1943b, Kasım). Cumhuriyet Rejiminde Milliyetçilik ve İnkılapçılık. *Yurt ve Dünya*, 4(35), s. 424-426.
- Cemgil, A. (1944a, Ocak). Geçen Yılın Fikir Hayatı. *Yurt ve Dünya*, 5(37), s. 8-18.
- Cemgil, A. (1944b, Mart 1). Olduğu Gibi: Koyu Milliyetçilik Nedir? *Yurt ve Dünya*, 5(41), s. 164-165.
- Crehan, K. (2002). Gramsci, Culture and Anthropology. London: Pluto Press.
- Cumhuriyet. (1945). Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar. Cumhuriyet 4 Aralık: 1
- Çatal, B. (2013). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Çıkan Yurt ve Dünya Dergisinde Ekonomi Tartışmaları. Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Çavdar, T. (1999). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. (2 b.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelik, N. B. (2009). Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 75-91). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetik, M. (1998). Üniversitede Cadı Kazanı 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafaası. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çoban, S. (2014). "İktidar"ın Medyası. E. Arsan, & S. Çoban içinde, Medya ve İktidar: Hegemonya, Statüko, Direniş (s. 27-52). İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.
- Çuyev, F. (2017). Molotov Anlatıyor Stalin'in sağkolu ile yapılan 140 görüşme (3 b.). (A. Hacıhasanoğlu, & S. Kabasakal, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Demirel, A. (2009). İsmet İnönü. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 124-133). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demirel, A. (2018). Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946) (3 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, S. (2014). Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası (5 b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dijk, T. V. (2008). Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dinçer, H. (2008). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: *Yurt ve Dünya*. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (42), s. 193-230.
- Erhan, Ç. (2009). Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1: ABD ve Nato'yla İlişkiler. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 (1919-1980)* (s. 522-574). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkin, F. C. (1968). Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi. Ankara: Başnur Matbaası.
- Erkman, F. (1943, Temmuz). En Büyük Tehlike. İstanbul: Ak-Ün Matbaası.
- Fairclough, N. (1992). Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: the critical study of language. London: Longman Group Limited.
- Fairclough, N. (2001). *Language and Power* (2 b.). London: Routledge.
- Fairclough, N. (2003a). *Analysing Discourse Textual analysis for social research* (1 b.). London: Routledge.
- Fairclough, N. (2003b). Dil ve İdeoloji. B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, *Söylem ve İdeoloji mitoloji, din, ideoloji* (B. Çoban, Çev., s. 155-171). İstanbul: Su Yayınları.
- Fairclough, N. (2004, Mayıs 8). Interview with Norman Fairclough. (R. Rogers, Röportaj Yapan) Nisan 3, 2020 tarihinde http://cw.routledge.com/textbooks/9780415874298/data/Fairclough_Interview.pdf adresinden alındı
- Fairclough, N., & Graham, P. (2003). Eleştirel Söylem Çözümlemecisi Olarak Marx: Eleştirel Yöntemin Yaratılışı ve Küresel Sermayenin Eleştirisi ile Bağlantısı. B. Çoban, Z. Özarslan, & B. Çoban (Dü.) içinde, *Söylem ve İdeoloji Mitoloji din ideoloji* (Z. Özarslan, & B. Çoban, Çev., s. 185-244). İstanbul: Su Yayınları.

- Femia, J.V. (1981). Gramsci's Political Thought Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process. Oxford: Oxford University Press.
- Fiori, G. (2014). Antonio Gramsci Bir Devrimcinin Yaşamı (2 b.). (K. Emiroğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goloğlu, M. (2017). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945 Millî Şef Dönemi (2 b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Göksu Özdoğan, G. (2008). Dünyada ve Türkiye'de Turancılık. T. Bora içinde, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik (Cilt 4, s. 388-405). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gramsci, A. (1992). Selections From the Prison Notebooks (11 b.). (Q. Hoare, & G. N. Smith, Dü) New York: International Publishers.
- Gürkan, N. (1998). Türkiye'de Demokrasiye Geçişte Basın. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Halifeoğlu, M. & Kuzgun M. (2016). Kadro Hareketinin Organik Aydın Yaratma Ülküsü. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(4), s. 149-162.65-84.
- Haykır, T. (2019). Biyografik Eleştiri Bağlamında A. Kadir'in "Bir Kayısı Ağacı" Adlı Şiiri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(37), s.149-162.
- Hobsbawm, E. J. (2012). Gramsci ve Marksist Politik Teori. A. S. Sassoon içinde, Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar (M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu, & Ç. Erdoğan, Çev., s. 15-34). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Janks, H. (1997) Critical Discourse Analysis as a Research Tool, *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 3(18), s.329-342.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2009). Köy Enstitüleri. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 286-293). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karpat, K. (2019). Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller (10 b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartal, A. (1936a). Münevverlerin İstirabı Var. *Projektör*, 1(1), s. 22-24.
- Kartal, A. (1936b). Fransa'daki Halkçı Cephe ve Programı. *Projektör*, 1(1), s. 81-82.
- Kasapoğlu, A. (2011). Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak *Adımlar* Dergisinin Semiyotik İncelemesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(1), s. 135-191.

- Kayalı, K. (2001). Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, K. (2018). Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri. (6.b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaynar, M. K., & Ak, G. (2016). Niyazi Berkes ve 1940'lı Yılların Sol Muhalif Dergisi *Yurt ve Dünya Birlikteliği. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33), s. 325-372.
- Kaynar, M. K., & Barutçu, Z. (2014). *Yurt ve Dünya Dergisi Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Kazancıgil, A. (2009). Anti-emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 235-246). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılınç, V. (2017). 'Disciplining' Turkish People Through The People's Houses: A Discursive Reading Of The Ülkü Magazine (1933-1950). İstanbul Şehir Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Modern Türk Çalışmaları/ Doktora Tezi.
- Kirby, F. (1962). Türkiye'de Köy Enstitüleri (N. Berkes, Çev.). Ankara: İmece Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1981). "1919-1938 Dönemi Basınına Toplu Bir Bakış", *SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Yıllık*, VI/1981.
- Koçak, C. (2018a). Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945) (8 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2018b). Siyasal Tarih (1923-1950). S. Akşin içinde, Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 (s. 127-211). İzmir: Cem Yayınevi.
- Korkut, S. (1941, Temmuz). Charles Dickens'ın Romancılığı. *Yurt ve Dünya*, 2(7), s. 16-22.
- Köker, L. (2009). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 97-112). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Menemencioğlu, N. (1943, Mayıs). Bu Harp Yıllarında Fransız Şiiri. *Adımlar*, 1(1), s. 11-16.

- Mert, N. (2009). Cumhuriyet Türkiye'si'nde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 197-209). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moğol, H.A. (1936). Türkiye'de Küçük Sanayi'nin Yıkılışı. *Projektör*, 1(1), s. 28-30.
- Mumcu, U. (1990). 40'ların Cadı Kazanı. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mumcu, U. (1993). Bir Uzun Yürüyüş (8 b.). Ankara: Tekin Yayınevi.
- Oğuzkan, F., & İlhan, Z. (1943). Asıl Tehlike. İstanbul: Nümune Matbaası.
- Oktay, A. (2018). Türkiye'de Sosyalist Gerçekçilik. M. Gültekingil içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Sol (Cilt 8, s. 1074-1081). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (1969). İç ve Dış Politika Açısından II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24(3), s. 227-275.
- Oran, B. (2009). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980 (15 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009a). 1923-1939: Görelî Özerklik-1. B. Oran içinde, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1(1919-1980) (s. 239-257). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009b). Savaş Kaosunda Türkiye Görelî Özerklik-2. B. Oran içinde, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1(1919-1980) (s. 387-398). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2009c). Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 (1945-1960). B. Oran içinde, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 (1919-1980) (s. 477-498). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhon, O. S. (1943). Maskeler Aşağı En Büyük Tehlike'nin İç yüzü. İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Ördek, A. (2007). Kadro Dergisi/ Hareketi. F. Başkaya & T. Ersoy içinde, Özgür Üniversite Resmî İdeoloji Sözlüğü. s. 317-352. Ankara: Maki Basın Yayın.
- Özkan, H. (2009). Falih Rıfkı Atay. A. İnsel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 64-69). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Portelli, H. (1982). Gramsci ve Tarihsel Blok (1 b.). (K. Somer, Çev.) Ankara: Savaş Yayınları.

- Projektör (1936). Vakıalarla Karşı Karşıya. *Projektör*, 1(1), s. 31-36.
- Ransome, P. (2011). Antonio Gramsci Yeni Bir Giriş (1 b.). (A. İ. Başgöl, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sarte, J. P. (1974). Between Existentialism and Marxism. (J. Matthews, Çev.) London: Verso Books.
- Sassoon, A. S. (2012). Hegemony, Mevzi Savaşı ve Politik Müdahale. A. S. Sassoon içinde, Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar (M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu, & Ç. Erdoğan, Çev., s. 97-120). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sertel, S. (1936a). Projektör Niçin Çıkıyor? *Projektör*, 1(1), s.1-3.
- Sertel, S. (1936b). Habeşistan'a Tankla Medeniyet Götüren Kardinal. *Projektör*, 1(1), s. 4-7.
- Sertel, S. (1936c). Mebus Bayanlar Neden Bağırımıyorsunuz? *Projektör*, 1(1), s. 16-21.
- Sertel, S. (1987). Roman Gibi (2. Baskı b.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Sertel, Z. (2001). Hatırladıklarım (5 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Seydi, S. (2006). 1939-1945 Zor Yıllar 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de İngiliz-Alman Propaganda ve İstihbarat Savaşı. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Simon, R. (1999). Gramsci's Political Thought: An Introduction. London: The Electric Book Company.
- Şener, M. (2015). Burjuva Uygarlığının Peşinde. C. Saraçoğlu, G. Atılğan, A. Uslu içinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat (s. 195-340). İstanbul: Yordam Kitap.
- Şenyürek, M. (1943, Haziran). Yayınlar: Muzaffer Şerif Başoğlu Irk Psikolojisi. *Adımlar*, 1(2), s. 75-76.
- Tamer, A. (2011). Muhayyel Komünizm: Türk Sağının Anti-Komünizm Propagandası. *Doğu Batı Dergisi*, 14 (58), s. 91-113.
- Tamer Torun, A. (2013). Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkçe Sol Basın. E. Eğribel, U. Özcan, H. B. Kaçmazoğlu içinde, Türkiye'de Karşıt Muhafazakarlık Biçimleri Modern Muhafazakarlıktan Küreselci Değersizleşmeye (s. 237-256). İstanbul: Doğu Kitabevi.

- Tanyeri, K. (2018). Rıfat Ilgaz'ın Şiirleri Üzerine Bir Araştırma. Manisa.
- TBMM Tutanak Dergisi (1948, Temmuz). Ankara Üniversitesi Kadroları Hakkında Kanun Tasarısı ve Millî Eğitim ve Bütçe Komisyonu Raporları.
- Tekeli, İ. (2011). Sosyal Bilimci ve Siyasetçi Olarak Behice Boran Hesabı Akılla Verilen Bir Yaşam. *Sosyoloji Dergisi* (23-24), s. 1-45.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2018). Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si (2 b., Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2013). Türk Devrimi ve Sonrası (7 b.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Toprak, Ö. F. (1943, Mayıs). Halkçı Tiyatro ve Çehov. *Yurt ve Dünya*, 4(29), s. 165-166.
- Toprak, Z. (1984). Fikir Dergiciliğinin Yüz Yılı. Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984) (s. 13-54) içinde İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Topuz, H. (2016). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunçay, M. (2009). İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama). A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 92-97). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M. (2012). Eleştirel Tarih Yazıları (3 b.). (H. B. Türk, & H. E. Beriş, Dü) Ankara: Liberte Yayınları.
- Turan, O. (1948). Gafletten Uyanalım. Ankara: Bizim Türkiye Yayınları.
- Turner, G. (2016). İngiliz Kültürel Çalışmaları. (D. Özçetin & B. Özçetin, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları
- Türkali, V. (2001). Komünist. İstanbul: Gendaş Kültür.
- Uyar, H. (2009a). Şükrü Kaya. A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 80-83). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uyar, H. (2009b). Necmettin Sadık Sadak A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 102-105). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzgel, İ. (2009). 1923-1939 Görelî Özerklik-1 Batı Avrupa'yla İlişkiler: İtalya'yla İlişkiler. B. Oran içinde, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1(1919-1980) (s. 292-313). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ünder, H. (2009). Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü. A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 138-155). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vacca, G. (2012). Aydınlar ve Devlet Teorisi. A. S. Sassoon içinde, Gramsci'ye Farklı Yaklaşımlar (M. K. Coşkun, B. Şentürk, O. Kamiloğlu, & Ç. Erdoğan, Çev., s. 35-70). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Varlık (1933). <https://arsiv.varlik.com.tr/> adresinden alındı.
- Varlık, B. (2009). Ülkü Halkevleri Mecmuası. A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 268-271). İstanbul: İletişim Yayınları
- Varlık, B. (2020a). 1940'ların Dergileri (Cilt 1). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Varlık, B. (2020b). 1940'ların Dergileri (Cilt II). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Varlık, B. (2021). 1940'ların Dergileri (Cilt III). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Varlık, B. (2022). 1940'ların Dergileri (Cilt IV). İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Williams, R. (1990). Marksizm ve Edebiyat. (E. Tarım, Çev.) İstanbul: Adam Yayınları.
- Wodak, R. (2001). The discourse-historical approach. M. M. Ruth Wodak, & M. M. Ruth Wodak (Dü.) içinde, *Methods of Critical Discourse Analysis* (s. 63-94). London: Sage Publication.
- Wodak, R. (2015). Critical Discourse Analysis- Discourse-Historical Approach. doi:DOI: 10.1002/9781118611463/wbielsi116
- Yeğen, M. (1999). Kemalizm ve Hegemonya? A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 56-91). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeşilkaya, N. (2009). Halkevleri. A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 113-118). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetiş, M. (2002). Gramsci ve Aydınlar. *Mülkiye Dergisi*, 26(236), s. 217-245.
- Yetiş, M. (2009). Antonio Gramsci. Ç. Veysel içinde, 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler (Cilt 1, s. 121-169). İstanbul: Etik Yayınları.
- Yetiş, M. (2015). Hegemonya. G. Atılgan, & E. A. Aytekin içinde, Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler (s. 87-98). İstanbul: Yordam Kitap.

- Yıldız, A. (2009a). Recep Peker. A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 58-63). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, A. (2009b). Kemalist Milliyetçilik. A. İnel içinde, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Kemalizm (Cilt 2, s. 210-234). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yurt ve Dünya* (1941, Ocak). *Yurt ve Dünya*. *Yurt ve Dünya*, 1(1), s. 1-5.
- Yurt ve Dünya*. (1943a, Haziran). Hadiseler ve Düşünceler: Radyoda. *Yurt ve Dünya*, 4(30), s. 187-188.
- Yurt ve Dünya* (1943b, Temmuz). Okuduklarımız: Bir Tefsir Daha. *Yurt ve Dünya*, 4(31), s. 271-272.
- Yurt ve Dünya* (1943c, Eylül). Okuduklarımız Dergiler: Üstünde Durmak Gerekir! *Yurt ve Dünya*, 4(33), s. 365-366.
- Yurt ve Dünya* (1943d, Eylül). Hem Yanlış, Hem Yalan! *Yurt ve Dünya*, 4(33), s. 366-368.
- Yurt ve Dünya* (1944, Ocak). Hadiseler ve Düşünceler Dördüncü Yılımız. *Yurt ve Dünya*, 5(37), s. 3-4.
- Yücel, H. Â. (1947). *Davam*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Zade, C.E. (1936). Millî Edebiyat Yok, Sınıf Edebiyatı Var. *Projektor*, 1(1), s. 8-15.
- Zaimoğlu, Y. N. (1943, Kasım). Sovyetlerde Roman. *Adımlar*, 1(7), s. 234-236.
- Zürcher, E. J. (2003). *Turkey: A Modern History* (3 b.). London: I. B. Tauris.

ÖZET

Karşı Hegemonya Mücadelesinde Aydınların Rolü: *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* Dergileri Örneği

40'lı yıllar Türkiye'de sol ideolojinin kısıtlayıcı pek çok koşula rağmen gelişim gösterebildiği bir dönem olması itibarıyla düşünce tarihinde önemli bir yer tutar. Bu çalışmada 40'lı yılların entelektüel ve siyasal yaşantısının biçimlenmesine büyük katkılar sunan iki sol dergi incelenmiştir. *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinin incelendiği bu çalışmanın amacı bu dergilerde yer alan muhalif temaları karşı-hegemonik temalar olarak değerlendirmek ve karşı-hegemonyanın kurulmasında aydınların rolünü incelemektir. Böyle bir analizin yapılabilmesi için kuramsal olarak Gramsci'nin hegemonya ve ilgili kavram seti, yöntem olarak ise Norman Fairclough'un geliştirdiği Eleştirel Söylem Çözümlemesi kullanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, söz konusu analizin yapılabilmesi için 40'lı yıllar çok boyutlu bir şekilde tanıtılmıştır. Çalışmamızın ikinci kısmı kuramsal hareket noktalarının kavramsal olarak açıklanmasına ve bu kavramların 40'lı yıllardaki somut karşılıklarının neler olduklarının tespit edilmesine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde kullanılan yöntemin aşamaları ve bu aşamaların dergilerin söylemlerine nasıl uygulanacağı detaylıca açıklanmıştır. Son bölümde ise dergilerin tematik olarak okunması sonucu elde edilen temalar, yöntemimizde yer alan üç ayrı aşamaya tabi tutulmuş ve bu temaların neden karşı-hegemonik olarak sınıflandırıldığı sebepleriyle birlikte tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: eleştirel söylem çözümlemesi, aydınlar, hegemonya, karşı-hegemonya,

ABSTRACT

The Role of the Intellectuals in Building Counter-Hegemony: The Cases of *Yurt ve Dünya* and *Adımlar* Journals

1940's in Turkey have had a crucial position in the intellectual history since left ideology was able to develop itself despite encountering many restricting conditions and challenges. In this study two journals that had a great effect on how both intellectual and political life of 40's was structured were analysed. The aim of this study which analysed the journals of *Yurt ve Dünya* and *Adımlar* is to assess the themes which had oppositional ideological positions as counter-hegemonic themes and to identify the roles of the intellectuals in building the counter-hegemony. To be able to carry out this analysis, Gramsci's concept of hegemony and related terms set, and Critical Discourse Analysis developed by Norman Fairclough were employed as theoretical and methodological bases successively. In the first section of the study a comprehensive panoramic view of the 40s was presented from various dimensions. The second section of the study was allocated to the explanation of the theoretical bases conceptually and the detection of these concepts in political life of 40s. In the third section the stages of the critical discourse analysis were introduced, and it was explained how these steps were going to be applied to the discourse of the journals. In the last section the themes that were extracted following a thematic reading practice were examined with the help of the stages mentioned above. It was also explicated why these themes were classified as counter-hegemonic themes.

Key words: critical discourse analysis, intellectuals, hegemony, counter-hegemony